

श्रीपरमात्मने नमः ।

सनातनजैनग्रंथमाला ।

६

श्रीमंदाचार्यवर्य-सोमदेवसूरिविरचिता

शब्दार्णवचंद्रिका ।

(जैनेंद्रलघुवृत्तिः)

आगरामांतस्य-देहूग्रामनिवासिना
श्रीयुत श्रीलालजैनेन संपादिता ।

सा च

उस्मानाबादनिवासि-स्वर्गीयश्रेष्ठिवर्यगांधीकस्तूरचंद्रस्यात्मजवालचंद्रस्य स्मरणार्थं

काशीस्थ-भारतीयजैनसिद्धांतप्रकाशिनीसंस्थाया व्यवस्थापकेन

श्रीपन्नालालजैनेन

काशीस्थ-औदुम्बरनाम्नि मुद्रणालये प्रकाशिता ।

वीरनिर्वाणसंवत् २४४१ ख्रीष्टाब्दः १९१५ ।

प्रथमसंस्करणं

मूल्यं रूप्यकपंचकं ।

Printed by Hari Bhau Upadhyaya
at the Audumber Press, Kath Haveli, Benares City

सूत्रयितुश्चरितं ।

न्यायव्याकरणादिनिखिलशास्त्राम्भोधिमथननिस्सारितसमाधिशतकजैनेन्द्रप्रभृत्यद्भुतग्रंथरत्न सशमुपाग्रास यत्खर्वितदुर्वादिनागनिनद सततप्रसृतप्रश्रीसमालिंगितवदनसदनोऽन्वर्थाख्यो विभु **पूज्यपादो** भूपयाचक स्वावतारमाहात्म्येन **शकाब्दचतु** शतके **कार्णाटकदेशस्थकोलंगलाभिध नगरे** । वतते स जनकोऽस्य जात्या विप्रो नाम्ना च **माधवभट्टो** माता च देवीव **श्रीदेवी**। यदा चाय प्रभुर्निविण्य समाजग्राह ससारांतकरीं जैनीं दीक्षा, ययौ तदा गुरुदत्तया देवनंद्याख्यया ख्यातिं जगतीतले । तत् प्रमाणीकुर्वन्नास्ते निम्नस्थोऽयं श्लोक ।

यो देवनंदिप्रथमाभिधानो बुद्ध्या महत्या च जिनेंद्रबुद्धिः ।
स पूज्यपादोऽजनि देवताभिर्यत्पूजितं पादयुगं तदीयं ॥

प्रभोरस्य मतिगतिप्राचुर्यप्रभावाज्जिनेंद्रबुद्धिर्देवसंदोहप्रपूजितपादयुगलत्वात्पूज्यपाद इति चाख्ये प्रसिद्धि जग्मतुर्विद्वत्समाजे । पर मौलिकी तु पूर्वोक्तैव । सप्रतीयते तत् जैनेन्द्रमहाव्याकरणस्य मगलाचरणोच्चारिताच्छ्लोकरूपेन । तथाहि— **लक्ष्मीरात्यंतिकी यस्य निरवद्यावभासते ।**
देवनंदितपूजेशे नमस्तस्मै स्वयंभुवे ॥

प्राक्प्रोल्लिखिताभिधायमलस्य ख्यातावनतरति श्रुतिदेश भिन्नभिन्नाधाख्यायिका । समजनि स्वामिनोऽस्य महत्यारेका कदाचिज्जितघातिकर्मचतुष्टयत्वान्निखिलावबोधकतामधिगतस्य निर्मूलितारेकस्य जिनस्य साधितसर्वसत्त्वशत्वे सिद्धांते। ता दूरीकर्तुकामो निष्कामोऽय महात्मा सततसमस्तावबोधकभास्करभानुविघटितासद्ज्ञानस्तोमे **विदेहाख्ये** क्षेत्रे गगनेन गतु मतिं विदधे । जातश्च तत्र सद्दृश्य सावसर्वज्ञपादपद्म समुन्मूलितसंदेहसंदोह । विद्वत्ततिना तत एव समाम्नायि **जिनेंद्रबुद्धि**रिति नाम्ना। तत्कृतव्याकरणग्रंथश्च **शब्दार्ण**वेत्यपरनामसद्भावेऽपि **जैनेंद्रे**त्याख्यया । वीतरागस्यास्य चरणगगनसपर्याप्रभाववशीभूत कालायस कल्याण कल्पते स्मातोऽधिगतवान् द्वितीया पूज्यपादेति समाख्यामय विभु । श्रूयते चेदमपि यावद्देहात्प्रत्यावर्ततितस्य शरीरशोषण सुघोर तपस्तप्यमानस्यास्य विभो सततनारसभोजनखादनात् क्षुत्तृषाद्यनेकविधपरीषहसहनाच्च नेत्रद्वद्व स्वकार्यकरणसामर्थ्यराहित्य गत । कदाचित्समियायाय **वनवास**देशीयराजावासभूमि**र्यंकापुर**स्थ सुप्रसिद्धमाहात्म्य श्री**शांतिनाथ**जिनभवन । तत्र भगवद्भक्तिप्रवाहपरिप्लुतस्तथा स्तोतुमारभत यथास्याशु सकलसत्स्वरूपपदार्थदर्शनप्रवण नेत्रद्वद्वमजायत । ततश्च समुन्दूतसमलदेशपर्यटनशक्ति कृतधर्मोपदेशकरणभक्ति सचचाराखिलअवनितल समुद्भासयन् जैनीं सत्स्वरूपपदार्थपक्तिं, विघटयन् नानाजनजनितासज्ज्ञानांधकारं येन शतशः सहस्रशश्चास मार्गगामिनो मानवा सन्मार्गमुररीकृत्य प्रतिपेदिरे कृतकृत्यता । समुन्मूलितारातिवर्गो निष्कंटकिताधिराज्यो **गंग**कुलतिलकायमानो **दुर्विनीत**काभिधो राजाधिगम्य राजपीठ शशासेशवीय ४७८ तमसवत्सरात् ५१३ तमाब्दपर्यंत धरामिमा, स्वीचकार सोऽपि दुर्विनीतकोऽस्य शिक्षया सुविनीतता ।

रचितग्रंथाः ।

यदय प्रभाति स्म न्यायव्याकरणकाव्यवैद्यकाध्यात्मादिखिलविषयसंसूचकाननेकान् ग्रंथान् समनुमीयतेऽतोऽस्यासीदखिलतन्त्रस्वतन्त्रता । समुपश्लोकित च केनापि—

जैनेंद्रं निजशब्दभागमतुलं सर्वार्थसिद्धिः परा
सिद्धांते निपुणत्वमुद्धकविता जैनाभिषेकः स्वक ।
छंदः सूक्ष्मधियं समाधिशतकं स्वास्थ्य तदीयं विदा-
माख्यातीह स पूज्यपादमुनिप पूज्यो मुनीना गणैः ॥

प्रसिद्धिमनल्पामावहति तद् ग्रथितग्रंथेषु जैनेन्द्रव्याकरणसर्वार्थसिद्धि (तत्त्वार्थसूत्रटीका) जैनाभिषेक-समाधिशतक-इष्टोपदेशा । तर्कयति च केचिद् बौद्धसन्यासिजिनेंद्रबुद्धिकृतपाणिनीयसूत्र**काशिका**विवृतरपि निर्मातृत्वमस्मिन् पर तन्नामसाम्याद् भ्रांतिमतरा नास्त्यन्यद् । न हि दृश्यते सति स्वनिर्मितव्याकरणग्रंथे तद्विवृतिं विहायान्यव्याकरणविवृतिकरणेन तच्चिकीर्षापूरण । को धीमान् विद्यमाने स्वद्रव्येऽन्यस्माद्दणमावहेत् ।

जैनेंद्रव्याकरणं ।

मोदयतींद्रचंद्राद्यष्टव्याकरणान्यतम शब्दार्णवापराभिध व्याकरणग्रंथमिद स्वसर्वांगपूर्णत्वेन सर्वेषामेव संस्कृतसाहित्यज्ञातॄणा मनासि । न हीदमुपलब्धान्यव्याकरणग्रंथसदृश ग्रन्थितसूत्रसूत्रितमिष्टिवार्तिकत्रुटिकादिसमा

धितरार्य । विस्मयते वीक्ष्यास्य रचनासौगम्यं वैयाकरणप्रधानाभीष्टमूत्रसूत्रणलाघवं च। वर्तते च तत एवाधो ऽभिहिता एयाति —

प्रमाणमकलंकस्य पूज्यपादस्य लक्षणं ।
धनंजयकवे' काव्यं रत्नत्रयमकंटकं ॥

संस्करणभेदः ।

सल्भ्यते भारतवर्षायोत्तरदक्षिणप्रांतयोर्भिन्नभिन्नं संस्करणद्वयं । सति च तत्रोत्तरीयसंस्करणे पाणिनीयसूत्रानुसारि खंडितावयवं सूत्रं वार्तिकेष्टिप्रभृतयश्च । परं ग्रंथकर्तुर्नाम्ने मंगलाचरणमाधतसूत्रमेवमन्यानेक सूत्राणि चोभयो समान्येव । समुद्यतेऽतो महान् संदेहो यत्कतरनिर्मितमस्मद्भक्तिभाजनपूज्यपादपूज्यपादेन कतरद्वान्येन । नास्ति किंचित्प्रमाणं पूर्वाचार्यनिर्दिष्टमस्मत्समीपे येन शक्नुयाम सरलतया निर्णेतुं । यद्यपि विवादास्पदमेतत्तथापि तत्संस्करणयुगलनिरीक्षणतया पार्यतेऽवबोद्धुं । निरणायि स्वाल्पशेमुषीशक्तिवशंवदैरस्माभिर्वास्य तेश्वपि संस्करणे यद्दाक्षिणात्यमेव गरीयस्तन्निर्मितं च । निर्णायकनिमित्तानि निम्ननिबद्धानि ।

प्रथम-साम्प्रतिकधूमशकटमुद्रणालयप्रभृतिसौगम्याभावेन दाक्षिणात्योऽयमाचार्यं सम्भवतया निर्माय पूर्वं प्रचारयितुं स्वग्रंथानासीत्तत्रैव स्वजन्मभूमौ विभुः पश्चाच्चोत्तरभारते । मन्यामहेऽतो तज्जननमह्यामुपलभ्यमानमेव व्याकरणं तत्कृत ।

द्वितीय पुष्णाति सम्प्राप्तटीकाग्रंथाश्चास्मन्मतमेव । यावत्यश्चोपलब्धा अधुनापर्यंत टीकास्ता दृश्यते दाक्षिणात्यसंस्करणं समाश्रितैवोपजीव्यमाना विहायैका श्रीमदभयनंदिविरचिता महावृत्तिं । वर्तते सा चोत्तरीयसंस्करणस्य । ये च सूत्रपाठप्रभृतिपंचपाठा समुपलब्धास्तेऽपि दक्षिणसंस्करणस्यैव । आचार्यप्रवरश्रीगुणनंदिविरचितायां जैनेंद्रप्रक्रियायां संदृश्यते स्थानेषु बहुषु समुल्लेखोऽधस्तनप्रकारकः ।

नम श्रीपूज्यपादाय लक्षणं यदुपक्रमं ।
यदेवात्र तदन्यत्र यन्नात्रास्ति न तत् क्वचित् ॥

तृतीय-संकेतभिन्नता। ज्ञापितानि चोत्तरीयसंस्करणे परस्मैपदात्मनेपदोभयपदान्युदात्तानुदात्तस्वरितस्वरभेदचिन्है । न हि तद्वदध्यायिनाऽनरा वेषामपि सुज्ञानकरं ज्ञापनं । नास्माभिस्तैषां स्वरभावाभावमुररीक्रियते परं प्रतिभात्यस्मिन् स्वाप्रयोगिनि व्याकरणे चतुरभिप्रायलिंहपभाव एतादृशेन यत्नसाध्येन संकेतेन । सद्वृत्तिमुपगच्छामा वयं विशेष्य दक्षिणसंस्करणं न हि तत्रोपरिलिखितसंकेताश्रयणं । परं समाश्रिता विश्वहितगामिनाऽपरैवाभिज्ञापनसरणि । यया च स्थूलबुद्धयोऽप्यनायासपरिश्रमिणोऽपि तज्ज्ञानसमर्था भवेयुः । सति चानुबंधका धातुष्वात्मनेपदपरस्मैपदोभयसंसूचका । तथाहि-वर्तते येषु ऐकारोऽथवा ङकारोऽनुबंध सति तयात्मनेपदिनः । येषु ञकारस्तयुभयपदिनो येषु चाभावस्त्रयाणामपि सति ते परस्मैपदिनः । यथा-एधै-वृद्धौ, शिङ्-ईषदसने, वपीञ्-वपने, भू-सत्तायामादयः ।

चतुर्थ-सर्वांगनिर्दोषव्याकरणता । तदेव निर्दोषं सर्वांगपूर्णं च व्याकरणशास्त्रं यत्सारगर्भितनिखिलार्थप्रतिपादकसूत्रसूत्रितं, समाश्रितभाषायामस्त्यावबोधकं । परमेतल्लक्षणाभावोऽस्त्युत्तरसंस्करणे । नहि तत्राखिलानिसूत्राणि निबद्धानि तत्स्थाने सूरिसूर्धन्या-अभयनंदिपादेन वार्तिकेष्टिप्रभृतयः । संसूच्यते तेन सूत्रकर्तृन्नलाघवं तद्विषयाज्ञानाप्रसिद्धिवारणाभ्यामेव वार्तिकादिरचनायां सम्भवात् । न हि वार्तिकवेदितविषयस्याप्रसिद्धिरासीत्तत्कालप्रथितग्रंथेषु तद्दर्शनात् स्वयमाचार्यपूज्यपादैरेवोदाहृतत्वाच्च । समुदाहृतं तत्त्वार्थसूत्रटीकायां सर्वार्थसिद्धौ "प्रमाणनयैरधिगम" इति सूत्रव्याख्यावेलायां "नयशब्दस्याल्पान्तरत्वात्पूर्वनिपात प्राप्नोति । नैष दोषः । अभ्यर्हितत्वात् प्रमाणस्य तत्पूर्वनिपातः" । नास्त्येतद् विषयप्रतिपादकं किंचित्सूत्र महावृत्तौ परं 'अभ्यर्हितं पूर्वं निपतन्ति' इति वार्तिकमभयनन्दिभिः । परं दाक्षिणात्ये संस्करणे दृश्यत 'अर्च्यं ।१।३।११५। इति सूत्र । एवमेवान्येषु बहुष्वपि स्थलेषु तद्दर्शनाद्याथार्थ्यशरणसघटनं समुपयुज्यते । तदवध्रियतेऽस्माभि दाक्षिणात्यवर्तनिर्मितं ।

पंचम-उत्तरीयसंस्करणे प्रत्याहारसूत्रानुपलब्धि । असमर्थमेतावद्व्याकरणसूत्ररचयितुं स्वल्पप्रत्याहाररचनायामवयवस्य तथाऽन्याचार्यैरदर्शितं स्वकार्यसाधनं । परं संदृश्यते निधानि तानि दाक्षिणात्यसंस्करणे ।

इति समुपस्थाप्य विवेचनार्थं स्वमतं विरम्यतेऽस्माभि ।

कलकत्ता । }
२६-९-१६ । }

श्रीश्रीलालः ।

LIBRARY

जैनेन्द्रव्याकरणसूत्राणामकारादिक्रमणिका ।

अ

आ

इ

थ

द

भ

श

इति जैनेंद्रव्याकरणस्याकारादिक्रमणिका समाप्ता ।

सनातनजैनग्रंथमाला ।

६

आचार्यवर्यश्रीसोमदेवसूरिविरचिता

शब्दार्णवचंद्रिका ।

(जैनेंद्रलघुवृत्तिः)

श्रीपूज्यपादममलं गुणनंदिदेवं सोमामरव्रतिपपूजितपादयुग्मं ।
सिद्धं समुन्नतपदं वृषभं जिनेंद्रं, सच्छब्दलक्षणमहं विनमामि वीरं ॥ १ ॥
श्रीमूलसंघजलजप्रतिबोधभानोर्मेघेंदुदीक्षितभुजंगसुधाकरस्य ।
राद्धांततोयनिधिवृद्धिकरस्य वृत्तिं, रेभे हरींदुयतये वरदीक्षिताय ॥ २ ॥
लक्ष्मीरात्यंतिकी यस्य निरवद्यावभासते ।
देवनंदितपूजेशे नमस्तस्मै स्वयंभुवे ॥ १ ॥

सिद्धिरनेकांतात् ॥ १ ॥ सिद्धिः शब्दानां निष्पत्तिर्ज्ञप्तिर्वा भवत्यनेकांतात्, अस्तित्वनास्तित्व नित्यत्वानित्यत्वविशेषणविशेष्याद्यात्मकत्वात् दृष्टेष्टप्रमाणाविरुद्धादांशास्त्रपरिसमाप्तेरित्ययोऽधिकारो वेदितव्यः । वक्ष्यति–सात्मेतादिरिति । अनेकांताधिकारे सत्येवायंतव्यपदेशो घटते, अन्यथा तदभावात् किं केन सह गृह्येत यतः संज्ञा स्यात्। तथा–सस्थानक्रियं स्वमिति—साधर्म्यवैधर्म्यात्मके सत्यनेकांतेऽकाराकारयोर्ह्रस्वदीर्घकालभेदेन वैधर्म्येऽपि तुल्यस्थानक्रियत्वेन साधर्म्यात् स्वसंज्ञाव्यवहारः सिद्धः । मधु मृदिति च भावाभावाभ्यां विभक्त्यंतेषु शब्देष्वर्थवत्ताऽनेकांतात् सिद्ध्यति । तदवयवानामपि । वृक्ष इत्यत्र विसर्जनीयस्यैकत्वार्थस्य च सद्भावः औकाराद्यभावश्चैकांते नास्ति । तथा "व्यपाये ध्रुवमपादानं"इत्येवमादिना लक्षणेन षट्कारकी सर्वथा नित्यक्षणिकयोर्नोपपद्यते व्यपायध्रौव्याद्यभावादिति । किं बहुना-उन्मिषितमात्रमप्यनेकांतमंतरेण न सिद्ध्यतीत्ययोऽधिकारो निर्णेतव्यः ।

* अइउण्१। ऋऌक् २। एओङ्३। ऐऔच्४। हयवरलण् ५। ञमङणनम् ६। झभञ् ७। घढधष् ८। जबगडदश् ९। खफछठथचटतव्१०। कपय्११। शषसअंअः ≍क ≍पर्१२। हल् १३।

इति प्रत्याहाराः । ऌवर्णाग्रहणं ऋवर्णऌवर्णयोरेकत्वाभ्युपगमात् । हकारस्य द्विरुपादानं वृक्षे हग्त्यधुक्षदिति सिद्ध्यर्थं ।

* **सात्मेतादिः** ॥२॥ इत्संज्ञकेन सहोच्चार्यमाणः आदिवर्णस्तन्मध्यपतितानां ग्राहको भवत्यात्मना सह । अण् । हल् । मिङ् । सुप् । सुट् ।

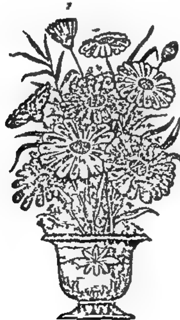
* **स्वस्याऽभाव्योऽपरोऽणुदित्** ॥ ३ ॥ अण उदिच्च गृह्यमाणः स्वस्य ग्राहको भवत्यात्मना सह भा-

---

१ समाना स्थाने क्रिया यस्य, समाने स्थानक्रिये वाऽस्य तत् ।

* एव चिह्नितसूत्राणि पंचवस्तुकाऽभयनन्दिविरचितवृत्तौ । १ पश्चोर्ध्वेऽस्ति ।

इति जैनेंद्रव्याकरणस्याकारादिक्रमणिका समाप्ता ।

आमलक । बकुल । बदर । इदिति किं ? गार्ग्या पुत्र । उर्पाति किं ? गार्गी स्व । अमूर्वीगोप्योरिति किं ? पचमि सूचीमि ऊत पचमूचि । दशगोणि ।

आदैगैप् ॥ १६ ॥ आदैचो वर्णा ऐप्संज्ञा भवति । नाडायन । रैमय । नौमय । ऐप्प्रदेशा "मृजेरैप्" इत्येवमादय ।

अदेङेप् ॥ १७ ॥ अदेङो वर्णा एप्संज्ञा भवति । सर्ता । नेता । भाक्ता । एप्प्रदेशा "मिदरेप्" इत्यादय ।

इकस्तौ ॥ १८ ॥ तावैवेपौ इक एव स्थाने स्त । सानैम्मे-अनैर्पात् । गागयो नयति । इक इति किं ? आदेश्वला मा भूत् । यान । ग्लायति । रभिता । तौग्रहण सज्ञाविधौ नियमार्थ । मथा । य ।

न धुखेङ्गे ॥ १९ ॥ धोरेकदेशस्य खनिमित्तेऽगे ऐनपौ न स्त । वेल्लुन- । पोपुत्र । मरीमृज । देय । धुखे इति किं ? इन्न-स्वनिता । अग इति किं ? रारनीति । इक इति किं ? राग ।

ग्ङिति ॥ २० ॥ गिति किति ङिति च परे एवैपौ न स्त । भूष्णु । जिष्णु । मृष्ट । चित । चिनुत । मृष्ट ।

इदूदेद्द्विर्दि: ॥ २१ ॥ ईदूदेदतो यो द्वि स दिसज्ञा भवति । मुनी इमौ । साधू एतौ । द्वे अत्र । ईदूदेदिति किं ? वृक्षाविमौ । द्विरिति किं ? वध्वर्थ । दिप्रदेशा "दे" इत्यादय ।

मः ॥ २२ ॥ टकारस्य स्थाने य कृतौ मकारस्तस्मात्परौ ईदूतौ दिसञ्ज्ञौ भवत । अमी आसते । अमू अत्र । द इति किं ? शम्यत्र । म इति किं ? तेऽत्र ।

* **न्यजनाङ्** ॥ २३ ॥ निसञ्ज्ञोऽच् आङ्वर्जितो दिसज्ञा भवति । अ अपेहि । इ इद पश्य । उ उत्तिष्ठ । नीति किं ? चकारात्र । अनाङिति किं ? आ उष्ण ओष्ण । आ इहि-एहि । आ उदकात्-ओदकानात् । आ आर्येभ्य -आर्येभ्योऽस्य यशो गत भक्रालब्धदास्य । ङ्किरण किं ? आ एवमनु मन्यसे । आ एव किल तत् ।

ईषदर्थे क्रियायोगे मर्यादाभिविधौ च य । एतमात ङित विद्याद्वाक्यस्मरणयोरङित् ॥

ओत् ॥ २४ ॥ ओदतो निर्दिसञ्ज्ञो भवति । अहो इद । उताहो एव ।

कौ वेतौ ॥ २५ ॥ निनिमित्त ओकार इति शब्दे परत वा दिसञ्ज्ञो भवति । साधो इति । साधविति । कागिति किं ? गवित्ययमाह । इतौ इति किं ? पटोऽत्र ।

उञः ॥ २६ ॥ उञो वा दिसञ्ज्ञा भवति इतौ परत । उ इति विति ।

ऊँ ॥ २७ ॥ उञ ऊँ इत्ययमादेशो भवति इतौ परत स च दिसञ्ज्ञो भवति । ऊँ इति ।

दाधा ध्वपित् ॥ २८ ॥ दा धा इत्येव रूपा धव मुसञ्ज्ञका भवति पितौ मुक्त्वा । प्रणिदाता । प्रणिदयते । प्रणिददाति । प्रणिधाति । प्रणिनयति । विधीयते । अपिदिति किं ? दात बर्हि । अवदात मुख । मुप्रदेशा "मुस्थोरि" इत्येवमादय ।

क्तक्तवतू तः ॥ २९ ॥ क्त क्तवतुश्च तसञ्ज्ञौ भवत । कृत । कृतवान् । कारित । कारितवान् । तप्रदेशा "ते सेटि" आदय ।

संज्ञा खुः ॥ ३० ॥ सञ्ज्ञाशब्दनाम्योऽर्थ खुसञ्ज्ञो भवति । खुप्रदेशा "धा खो" इत्येवमादय ।

भावकर्म दिः ॥ ३१ ॥ भावकर्मणी दिसञ्ज्ञे स्त । डिप्रदेशा "ड्डौ" इत्येवमादय ।

* **श्यनपुसुट् घं** ॥ ३२ ॥ शि अनपुसुट् च घसञ्ज्ञ भवति । कुण्डानि तिष्ठति, पश्य वा । राजा । राजानौ । राजान । राजाना राजानौ । श्यनपुसुडिति किं ? सामनी । राज्ञ पश्य । घप्रदेशा 'घेऽकौ' इत्येवमादय ।

+ **स्यि: संख्या** ॥ ३३ ॥ सङ्ख्याशब्दा स्यिसञ्ज्ञो भवति । पचधा । पचकृत्व । स्यिप्रदेशा "स्यिर्निर्मार्थे धा" इत्येवमादय ।

+ **बहुगण भेदे** ॥ ३४ ॥ बहुगणशब्दौ भेदार्थे स्यिसञ्ज्ञौ भवत । बहुक । गणक । बहुधा ।

व्य स्पर च वर्जयित्वा । एरिति ख । ग्राक्षि । चौलि । दैत्य । कामार । दधित्– चो कु । षट्ना षट् । अभाव्य इति किं ? "अदादेर "इत्यत्र आकारस्य ग्रहण नास्ति भाव्यत्वात् ।

> आदेश प्रत्ययश्चैव कटमेतौ हि लक्ष्मणि ।
> भाव्यशब्देन पचेते कथ्यते देवनदिभि ॥

अपर इति किं ? भिसोऽत ऐस् । धर्मै । दयाभिरित्यत्र ऐस् न भवति ।

संस्थानक्रियं स्वं ॥ ४ ॥ समाने स्थानक्रिये यस्य वर्णस्य स स्वसंज्ञो भवति । अ अ अ उदात्तोऽनुदात्त स्वरितश्च ह्रस्वाऽश्च । एव दीर्घौ ज्ञातव्यो । इत्यवर्णस्याष्टादश भेदा परस्पर स्वा भवति । तथेवर्णादीनामपि । एचा द्वादशभेदा ह्रस्वाभावात् । य यला द्विधा–ह्रस्वाऽश्च । रेफोष्मणा स्वा न सति । वर्ग्यो वर्ग्येण स्व । लोकाग्रमित्यादि । स्थानग्रहण किं ? कचटतपाना मा भूत् । तप्ता । क्रियाग्रहण किं ? इचुयशाना मा भूत् । अश्च्योतति । स्वप्रदेशा "स्वेऽको दी "इत्येवमादय ।

आकालोऽच् प्रदीपः ॥ ५ ॥ अ आ आ ३ इत्येव कालोऽच् प्रदीपसंज्ञो भवति । दधि । गौरी । एहि जिनदत्त ३ । हल्चा सघातनिवृत्त्यर्थमच्ग्रहण । प्रतक्ष्य । तितउच्छत्र । अन्यथात्र तुगृतुगिकल्पौ स्याताम् । प्रदीपप्रदेशा "प्रो नपि" इत्येवमादय ।

अचश्च ॥ ६ ॥ अच स्थाने प्रदीपसंज्ञका भवति । अतिथि । लूयते । आव्रज जिनदत्ता ३ । अच इति किं ? सुनार् कुड । भिद्यते । धर्मनीरत् । चकार सज्ञानिधौ नियमार्थ । द्यौ , पथा , य , स ।

नासिक्यो ङः ॥ ७ ॥ नासिकाया भवो वर्णो ङसंज्ञो भवति । अमङणना । शात दात । नासिक्य इति किं ? तत लप्तवान् । ङप्रदेशा "ङस्य झल्क्यो ङिडति"इत्यादय ।

हलोऽनंतराः स्फः ॥ ८ ॥ हलोऽनतरा अभिरव्यवहिता स्फसंज्ञका भवति । धर्मे रमौ । इन्द्रे-न्दरा । हल इति किं ? तितउ । अनतरा इति किं? पनस । शाक । स्फप्रदेशा "स्फे रु "इत्येवमादय ।

अधु मृत् ॥ ९ ॥ धुवर्जितमर्थवच्छब्दरूप मृत्संज्ञ भवति । डित्थ । डवित्थ । शुक्र । अधिति किं ? अहन् । मृत्प्रदेशा "ङयाम्मृद " इत्येवमादय

कृद्वृत्साः ॥ १० ॥ कृदत द्वदत ससंज्ञक च मृत्संज्ञक भवति । ज्ञाता । द्रष्टा । प्राजापत्य । जिनधर्म । नियमोऽय त्यताना कृद्वृत्तोरेवेति । इह मा भूत्– अभवन् । अर्थवत्पदसघातानां ससंज्ञस्यैव मृत्संज्ञा न वाक्यस्य, साधुर्धर्म ब्रूते ।

प्रो नपि ॥११॥ नपि वर्तमानस्य मृद प्रो भवति । अतिरि । अतिमधु कुल । नतभु मुख । नपीति किं ? राजकुमारी ।

गोण्या मेये ॥१२॥ गोण्या प्रो भवति मे येऽर्थे । गोणीमात्र गोणि । मेय इति किं ? गोणी ।

स्त्रीगोर्नीचः ॥ १३ ॥ न्यग्भूतस्य स्त्रीत्यात स्य गोशब्दातस्य च मृद प्रो भवति । अतिखट्व । निष्कौशाम्बि । निर्दय । चित्रगु । स्त्रीगोरिति किं ? अतिश्री । नीच इति किं ? नक्षत्रमाला । सुगौ ।

+ **नाशीयसो वे** ॥ १४ ॥ अभिलक्षणसविधेरीयसश्च य स्त्रीयस्तदतस्य नीचो वसे प्रो न भवति । पूर्वशाला । अर्द्धपिप्पली । बहव श्रेयस्योऽस्य स बहुश्रेयसी जिन । वस इति किं ? नि श्रेयसि ।

* **हृदुप्यमूचीगोण्योरुप्** ॥ १५ ॥ हृदुपि सति स्त्रीन्यस्य नीच उप् भवति सूचीगोण्यौ विहाय । पचेन्द्राण्या देवता अस्य पचेंद्र । दशभि शष्कुली भि क्रीत दशशष्कुल । आमलक्या अवयव फल

१ वर्णोत्पत्तिप्रदेशा स्थान । अकुहविसर्जनीयजिह्वामूलीयाना कठः । हविसर्जनीययोरुर । कर्जिह्वामूलीयस्य जिह्वामूल । इ ए ए चुयशाना तालु । उ ओ औ पूपध्मानीयानामोष्ठौ । वस्य दतोष्ठ । ऋटुरषाणां मूर्धा । लृतुलसाना दता । नासिकानुस्वारस्य । क्रिया करण प्रयत्न । स्पृष्ट करण शचाना । ईषत्स्पृष्ट यणा । विवृतमचा । विवृततर मदाना । एचोतोर्विवृततम । अवर्णस्यातिविवृततम । शाषसहाम्य । ईषद्विवृत शषसहाना ।

> वर्गेष्वाद्या द्वितीयाश्च शषसा श्वासघोषका ।
> द्वितीयतुर्यवर्णा स्युर्महाप्राणा हसयुता ॥१॥

+ एव चिह्नितसूत्राणा स्थाने शेषान्यभयनदिविरचितमहावृत्तौ पाणिनीयवार्तिकानि ।

आमलकं । बकुलं । बदरं । ह्रदिति किं ? गार्गीपुत्रः । उपीति किं ? गार्गी त्वं । असूचीगोण्योरिति किं ? पंचभिः सूचीभिः क्रीतः पंचसूचिः । दशगोणिः ।

आदैगैप् ॥ १६ ॥ आदैचो वर्णा ऐप्संज्ञा भवंति । नाडायनः । रैमयं । नौमयं । ऐप्प्रदेशाः "मृजेरैप्" इत्येवमादयः ।

अदेङेप् ॥ १७ ॥ अदेङो वर्णा एप्संज्ञका भवंति । सर्ता । नेता । भोक्ता । एप्प्रदेशाः "मिदरेप्" इत्यादयः ।

इकस्तौ ॥ १८ ॥ तावैबेपौ इक एव स्थाने स्तः । सावैम्मे—अनैपीत् । गागयोः-नयति । इक इति किं ? आदेम्झलां मा भूत् । यानं । म्लायति । उंभिता । तौग्रहणं संज्ञाविधौ नियमार्थं । मंथाः । यः ।

न धुखेऽगे ॥ १९ ॥ धोरेकदेशस्य खनिमित्तेऽगे ऐबेपौ न स्तः । लोलुवः । पोपुवः । मरीमृजः । देयः । धुखे इति किं ? लूञ्—लविता । अग इति किं ? रोरवीति । इक इति किं ? रागः ।

ग्क्ङिति ॥ २० ॥ गिति किति ङिति च परे ऐबेपौ न स्तः । भूष्णुः । जिष्णुः । मृष्टं । चितं । चिनुतः । मृष्टः ।

ईदूदेद्द्विर्दिः ॥ २१ ॥ ईदूदेदंतो यो द्विः स दिसंज्ञो भवति । मुनी-इमौ । साधू एतौ । द्वे अत्र । ईदूदेदिति किं ? वृक्षाविमौ । द्विरिति किं ? वध्व्यर्थः । दिप्रदेशाः "देः" इत्यादयः ।

मः ॥ २२ ॥ दकारस्य स्थाने यः कृतो मकारस्तस्मात्परौ ईदूतौ दिसंज्ञौ भवतः । अमी आसते । अमू अत्र । द इति किं ? शम्यत्र । म इति किं ? तेऽत्र ।

* **न्यजनाङ्** ॥ २३ ॥ निसंज्ञोऽच् आङ्वर्जितो दिसंज्ञो भवति । अ अपेहि । इ इंद्र पश्य । उ उत्तिष्ठ । नीति किं ? चकारात्र । अनाङिति किं ? आ उष्णं ओष्णं । आ इहि—एहि । आ उदकांतात्—ओदकांतात् । आ आर्येभ्यः—आर्येभ्योऽस्य यशो गतं भट्टाकलंकदेवस्य । ङित्करणं किं ? आ एवमनुमन्यसे । आ एवं किल तत् ।

ईषदर्थे क्रियायोगे मर्यादाभिविधौ च यः । एतमातं ङितं विद्याद्वाक्यस्मरणयोरङित् ॥

ओत् ॥ २४ ॥ ओदंतो निर्दिसंज्ञो भवति । अहो इदं । उताहो एवं ।

कौ वेतौ ॥ २५ ॥ किनिमित्तः ओकारः इति शब्दे परतः वा दिसंज्ञो भवति । साधो इति । साधविति । काविति किं ? गवित्ययमाह । इतौ इति किं ? पटोऽत्र ।

उञः ॥ २६ ॥ उञो वा दिसंज्ञा भवति इतौ परतः । उ इति विति ।

ऊँ ॥ २७ ॥ उञः ऊँ इत्ययमादेशो भवति इतौ परतः स च दिसंज्ञो भवति । ऊँ इति ।

दाधा भ्वपित् ॥ २८ ॥ दा धा इत्येवं रूपा धवः भुसंज्ञका भवंति पितौ मुक्त्वा । प्रणिदाता । प्रणिदयते । प्रणिददाति । प्रणिद्यति । प्रणिधयति । विधीयते । अपिदिति किं ? दातं बर्हिः । अवदातं मुखं । भुप्रदेशाः "भुस्थोरिः" इत्येवमादयः ।

क्तक्तवतू तः ॥ २९ ॥ क्तः क्तवतुश्च तसंज्ञो भवतः । कृतः । कृतवान् । कारितः । कारितवान् । तप्रदेशाः "ते सेटि" आदयः ।

संज्ञा खुः ॥ ३० ॥ संख्याशब्दवाच्योऽर्थः खुसंज्ञो भवति । खुप्रदेशाः "वा खोः" इत्येवमादयः ।

भावकर्म ङिः ॥ ३१ ॥ भावकर्मणी ङिसंज्ञे स्तः । ङिप्रदेशाः "ङौ" इत्येवमादयः ।

* **श्यनप्सुट् घं** ॥ ३२ ॥ शि अनप्सुट् च घसंज्ञं भवति । कुंडानि तिष्ठति, पश्य वा । राजा । राजानौ । राजानः । राजानं । राजानौ । श्यनप्सुडिति किं ? सामनी । राज्ञः पश्य । घप्रदेशाः "घिऽकौ" इत्येवमादयः ।

\+ **स्यिः संख्या** ॥ ३३ ॥ संख्याशब्दः स्यिसंज्ञो भवति । पचधा । पंचकृत्वः । स्यिप्रदेशाः "स्येर्विधार्थे धा" इत्येवमादयः ।

\+ **बहुगणं भेदे** ॥ ३४ ॥ बहुगणशब्दौ भेदार्थे स्यिभवौ भवतः । बहुकः । गणकः । बहुधा ।

गणश । भेद इति किं ? वैपुल्ये सर्वे च मा भूत् । यद् सूप । गण गण ।

+ कसेऽद्धयर्द्धं ॥३५॥ कनिधौ सनिधौ चाद्धयर्द्धशब्द स्यिमज्ञो भवति । अद्धयर्द्धेन क्रीत अद्धयर्द्धक । अद्धयर्द्धशूर्प । कस इति किं ? मामूद् घादौ ।

+ टडर्द्धपाक् ॥ ३६ ॥ अर्धपूर्वो ढडत कसनिधौ स्यिसज्ञो भवति । अर्द्धपचमैः क्रीत अर्द्धपचमक । अर्द्धपचमशूर्पं ।

+ यतुः ॥ ३७ ॥ यतुन्यात स्यिसज्ञो भवति । द्वयक । त्रिपद्वा । एतावत्कृत्व । यावत्क । तावत्क ।

+डतिः ॥ ३८ ॥ डतिन्यात स्यिसज्ञो भवति । कतिक । कतिधा । कतिकृत्व ।

ष्णान्ता चेत् ॥ ३९ ॥ षकारनकारांता सख्या इत्सज्ञा भवति । षट् । पच । भवति सति । अतग्रहणम् उपदेशार्थं । तनाटनामिति भवति । तत्प्रयोजनान्यादौ । इत्प्रदेशा "ढनिष्ठ" इत्येवमादय ।

* त्निः सर्वादिः ॥ ४० ॥ सर्वादय शब्दा त्निसज्ञा भवति । सर्वे । विश्वे । अन्ये । सर्वेषां । सर्वस्यै । सर्वस्मै । यस्मै तस्मै । त्निप्रदेशा "ङे स्मै" इत्यादय ।

+ समं सर्वयुक्ते ॥४१॥ समशब्द सर्वयुक्तार्थयो त्निसज्ञो भवति । समस्मि न् । सर्वयुक्ते इति किं ? समे देशे वसति ।

* पूर्वपरावरदक्षिणोत्तरापराधरस्वपरसी व्यवस्थायां ॥ ४२ ॥ पूर्वादीनि सप्तो व्यवस्थायां त्निसज्ञानि भवंति । पूर्वस्मै । परस्मै । अवरस्मै । दक्षिणस्मै । उत्तरस्मै । अपरस्मै । अधरस्मै । व्यवस्थायामिति किं ? उत्तराणां कुरूणां । व्यवस्था दक्षिणेति किं ? दक्षिणाय गायकाय देहि । प्रवीण्य स्य प्रयोग । न तु दिग्दर्शनात्तृणोऽर्थान्नियम ।

+ स्वमज्ञातिधनाख्यायां ॥ ४३ ॥ स्वमित्येतद्रूपा अज्ञातिधनाख्याया त्निसज्ञ भवति । यत् स्वस्मै रोचते तत् स्वस्मै ददाति । यदात्मने रोचते तदात्मीयाय ददातीत्यर्थ । अज्ञातिधनाख्यायामिति किं ? स्वाय ददाति । स्वाय क्रियते । ज्ञातये धनाय वेत्यर्थ । आख्याग्रहण किं ? ज्ञातिधनपर्यायस्य स्वशब्दस्य निषेधोऽन्यस्य तु मा भूत् । स्वस्मै पुत्राय । स्वस्मै गवे ।

+ बहिर्योगोपसंव्यानेऽपुर्यंतरं ॥४४॥ बहिर्योगे उपसंव्याने चातर त्निसज्ञ भवति पुर निमुच्य । अतरस्मै वनाय देहि । बहिर्योगेन युक्ताय बाह्याय बाह्ये नाभ्यतरायेत्यर्थ । अतरस्मै वस्त्राय । उपसंव्यानायोत्तरीयायोपसंवीयमानाय वा परिधानायेत्यर्थ । बहिर्योगोपसंव्याने इति किं ? अस्मिन्नतरे शीतान्युदकानि, मध्य इत्यर्थ । अपुरीति किं ? अतरायां पुरि वसति । प्राकारात् बाह्यायामभ्यतराया वेत्यर्थ ।

* पूर्वादिर्वा ङ्यस्योर्वा ॥ ४५ ॥ पूर्वादयो नवाकाराता ङिङस्यो परत त्निसज्ञा वा भवति । पूर्वस्मिन्, पूर्वे । पूर्वस्मात्, पूर्वात् । परस्मिन्, परे । परस्मात्, परात् । अवरस्मिन्, अवरे । अवरस्मात्, अवरात् । दक्षिणस्मिन्, दक्षिणे । दक्षिणस्मात्, दक्षिणात् । उत्तरस्मिन्, उत्तरे । उत्तरस्मात्, उत्तरात् । अपरस्मिन्, अपरे । अपरस्मात्, अपरात् । अधरस्मिन्, अधरे । अधरस्मात्, अधरात् । स्वस्मिन्, स्वे । स्वस्मात्, स्वात् । अतरस्मिन्, अतरे । अतरस्मात्, अतरात् । अदिति किं ? पूर्वस्या । पूर्वस्या । ङिङस्योराश्रय कार्यं विकल्प्यते अकत्र भवलेन । पूर्वकस्मिन्, पूर्वके ।

* जसि ॥ ४६ ॥ पूर्वादयो जसि त्निसज्ञा वा भवति । पूर्वे, पूर्वा । परे, परा । अवरे, अवरा । दक्षिणे, दक्षिणा । उत्तरे, उत्तरा । अपरे, अपरा । अधरे, अधरा । स्वे, स्वा । अतरे, अतरा ।

प्रथमचरमतयाल्पार्द्धकतिपयनेमाः ॥४७॥ प्रथमादयो जसि वा त्निसज्ञा भवति । प्रथमे, प्रथमा । चरमे, चरमा । द्वितये, द्वितया । द्वये, द्वया । अल्पे, अल्पा । अर्द्धे, अर्द्धा । कतिपये, कतिपया । नेमे, नेमा ।

* त्रिदिद्वंद्वे ॥ ४८ ॥ द्वद्वे से सर्वादिर्वा जसि त्रिसंज्ञो भवति । कतरकतमे । कतरकतमाः । इतरान्यतरे । इतरान्यतराः ।

* न ॥ ४९ ॥ सर्वादिर्द्वंद्वे से त्रिसंज्ञो न भवति । कतरकतमाय । पूर्वपरात् । कतरकतमानां ।

* वसे ॥ ५० ॥ सर्वादिर्वसे त्रिसंज्ञो न भवति । प्रियसर्वाय । अत्यन्याय । अत्यन्यात् । वग्रहणं किं ? परमसर्वस्मै । सग्रहणं किं ? आतिदेशिके वे निषेधो मा भूत् । एकैकस्मै देहि ।

भासे ॥ ५१ ॥ भालक्षणे से सर्वादि त्रिसंज्ञो न भवति । मासपूर्वाय । संवत्सरपराय । से वर्तमाने पुनः सग्रहणं भासार्थे वाक्येऽपि निषेधार्थं । मासेन पूर्वाय ।

* वा दिग्वे ॥ ५२ ॥ दिग्लक्षणे वसे सर्वादिर्वा त्रिसंज्ञो भवति । दक्षिणपूर्वस्यै । दक्षिणपूर्वायै । उत्तरपूर्वासां । उत्तरपूर्वाणां ।

* तीयो ङिति ॥ ५३ ॥ तीयत्यान्तो ङिति त्रिसंज्ञो वा भवति । द्वितीयस्मै । द्वितीयाय । तृतीयस्यै । तृतीयायै । ङितीति किं ? द्वितीयानां ।

* तास्था ऽतेऽलः ॥ ५४ ॥ तानस्य स्थाने निर्दिश्यमानोऽते वर्तमानस्याल स्थाने भवति । अदादेरः–स्य । स्थानग्रहणं स्वस्वाम्यादिनिरासार्थं । अत इत्यादिमध्यनिवृत्त्यर्थं । अल् सर्वादेशनिवृत्त्यर्थं ।

ङित् ॥ ५५ ॥ ङिदादेशोऽते वर्तमानस्याल स्थाने भवति । युष्मदस्मदोऽकद् वाऽन्नुखञौ–यौष्माकीणं । आस्माकीनं । नियमोऽय–ङिदेवानेकाल् अतस्य स्थानेऽनोऽन्य तानिर्दिष्टस्य सर्वस्य स्थाने भवति । ब्रूञो वच्–वक्ता ।

* स्वासन्नः ॥ ५६ ॥ इह स्वासन्नस्यास्वासन्नस्य प्रसंगे, स्थानार्थगुणप्रमाणैर्यथास्वमासन्न एव निर्विभवति । स्थानतः – दडाग्र । साधूदितं । अर्थतः – वतण्डी चासौ युवतिश्च वातण्डयुवतिः । गुणतः – पाकः । त्यागः । प्रमाणतः – अमुष्मै । अमूभ्याम् ॥ चेता स्तोतेत्यत्र स्थानानुवृत्तेर्न प्रमाणतोऽकारः । सुप्प्वासन्न इति किं ? वाग्वसति ।

+ युजां योगे ॥ ५७ ॥ युजा सन्निधिना यो निर्दि॰ स योगे सन्नध एव भवति । श्वशुराञ—श्वशुर्यः । श्वशुर इति कस्यचिन्नाम तस्मात् श्वशुरस्यापत्यं "अत इञ्" एञ । श्वाशुरिः ।

रंतोऽणुः ॥ ५८ ॥ ऋवर्णस्य स्थाने अण् शिष्यमाणः रपरो भवति । किरति । गिरु । अणिति किं ? मातापितरौ । उरिति किं ? गेयं ।

परस्यादेः ॥ ५९ ॥ कानिर्देशेन परस्य कार्यं शिष्यमाणं तस्यादेरल स्थाने भवति । अतर्गौरीदपोनात्–ङीप् । ईदास –आसीनोऽधीते ।

शित्सर्वस्य ॥६०॥ शिदादेशः सर्वस्य स्थाने भवति । जस शी-के । जश्शसो शिः-धनानि सति ।

टिदादिः ॥ ६१ ॥ टित् आगमः स तानिर्दिष्टस्यादिर्भवति । वलादेरिट्–भविता ।

किदंतः ॥ ६२ ॥ कित् आगमः स तानिर्दिष्टस्यातो भवति । पिति कृति तुक्–धर्मवित् ।

परोऽचो मित् ॥ ६३ ॥ मित् आगमः स तानिर्दिष्टस्याचोऽन्त्यात् परो भवति । इदितोर्नुम्–वंदे वृषभेश्वरं ।

* स्पर्द्धे ॥ ६४ ॥ द्वयोरन्यार्थयोस्तुल्यबलयोरेकत्र प्राप्तो य संघर्षः स स्पर्द्धस्तस्मिन् परं कार्यं भवति । सुपि दी–देवाभ्यां । वहौ झल्येत्–देवेषु । देवेभ्य –इत्यत्र द्वितयं प्राप्तं परमेवेव ।

* स्थानीवानल्विधौ ॥ ६५ ॥ स्थानीव भवत्यादेशः । धुगुकुद्‌धृ सुम्मिङ्पदादेशा प्यादिवद्भवति, अस्तेर्भू भविता । तृच् सिद्धं । गुरद् ण्यादेशः । प्रयाणा । गोदीना । कृदूक्त्वादेशः । प्रहत्य । कृत्वा-तुक् । दृद्वद् द्व्यादेश । आक्षिक । भृसंज्ञा । सुब्वत् सुबादेश । धर्मय । सुपिर्दीर । मिङ्वन्मिङादेश । यमूनत्तु । मिङ्‌त्वात्पद । पदादेश । अचिनुत । ङित्वादेर्पुनिषेधः । पदवत्पदादेश

वो वर्द्धता। पदत्वाद्वित्व। अनल्विधाविति अल स्थाने विधो—पथा। स। पथित्यदा सुखे कर्तव्ये स्थानीव न भवत। क इष्ट।

परेऽचः प्राचः ॥ ६६ ॥ परनिमित्तकोऽजा-पूर्वविधौ कर्तव्ये स्थानीव भवति। पटुमाचष्टे ति। कथयति। अवधीत्। पर इति किं? ग्यय। पादस्य ख पद्भावे क्रियमाणे न स्थानीव ‍ै। अच इति किं? अभिमत्य। ञ्ख तुकि गमे) न स्थानीव भवति। प्राच इति किं? नैधेय। लक्षणे ढणि क्रियमाणे आत्व न स्थानीव भवति।

न द्विपदांतवरेयखकिज्म्यम्कादेः ॥ ६७ ॥ पदात वर ई यख कि जि अम् इत्येषा कु आदि-ोक्त-दी-अनुस्वार चर्त्व-परसवत्व इत्येषा च विधौ व्ये अजादेश स्थानीव न भवति। दध्यत्र। ा द्वित्वे कर्तव्ये यणादेश स्थानिवन्न भवति। ाति। विपति। यणि कर्तव्ये श्नस ख स्था-ान्न भवति। यायावर। पश्चात् इटि चात्व-यात खे कर्तव्ये यङोऽत खमगनिमित्त वरविधौ स्थानीव भवति। वदर्या फल वदर। इयामित्य-स्त्रीत्यस्योप् न स्थानीव भवति। कङ्गति। यखे ‍्तव्ये अत ख किनिमित्त न स्थानीव भवति। ायतेर्वयू। ऊठि कर्तव्ये किनिमित्त णिख न ानीव भवति। अशामि। शाम शाम। णिजतात् ा अमि च परतो दीत्वे कर्तव्ये णिख न स्थानीव वति। पाच्। निचुनिमित्त णिख वुने कर्तव्ये न ानीव भवति। प्रतिदीव्ना। दीत्वे कर्तव्ये अनोख स्थानीव भवति। शिपति। मकारस्यानुस्वारे क-व्येऽख न स्थानीव भवति। जक्षतु। जक्षु। ह्ख चर्त्वे कर्तव्ये न स्थानीव भवति। पिण्ढि। तेण्ढि। अनुस्वारस्य परसवत्वे कर्तव्येऽत्ख न स्था-ानीव भवति।

द्वित्वेऽचि ॥ ६८ ॥ द्वित्वनिमित्तेऽच्यजादेश द्वित्वे कर्तव्ये स्थानिवद्भवति। ण्युङात्खयणयादा देशा प्रयोजन। आटिटत्। जग्मतु। पपु। ण्युङात्नस्य स्थानिवत्त्वादेकाचो द्वित्व। चक्रु। निनयिथ। निनाय। लुलविथ। लुलाव। यणया-यादेशाना स्थानिवत्त्वात् क्नेनैलोलौ द्वित्व। द्वित्व-निमित्त इति किं? सुस्यूषति। नायमूढ् द्वित्वनिमि-त्त। अर्चाति किं? जेघ्रीयते। यङि परत ईख न स्थानिवत्।

*ईप्केत्यासन्नप्राक्परयोः ॥ ६९ ॥ इतिर-र्थपर। ईवर्थे कार्यार्थ यत्र निर्दिश्यते तत्र यथाक्रम पूर्वस्य परस्यासन्नस्य कार्यं भवति। अचीको यण्—दध्योदन। धादत्— दधति। आसन्नग्रहण किं? धर्मविदत्र। चिकीर्षति।

नाशः खं ॥ ७० ॥ नाशशब्दवाच्योऽर्थ ख-सज्ञो भवति। रूढि। "ढो ढि ख" इत्यादय प्रदेशा।

उवुजुश् ॥ ७१ ॥ तस्यैव नाशस्य उप् उच् उश् इत्येता सज्ञा भवति। स्तौति। जुहोति। पचाल्प। उवुजुश् प्रदेशा "ह्वादेरुञ्जुप्" "जनपद उश्" इत्यादय।

त्यखे त्याश्रयं ॥ ७२ ॥ त्यखे कृतेऽपि त्या-श्रित कार्यं भवति। सुम्मिङ्गिखानि प्रयोजन। सर्ववित्। सो खेऽपि पदसज्ञा। अधोक्। "हल्ङयाब्य सुसिप्यनव्" इति तिप खेऽपि पदसज्ञायामेषत्व-मङ्गचर्त्वानि स्यु। अग्निचित्। क्विप खेऽपि तुक्। पापचीति। यङ खेऽपि द्वित्वादि कार्यं। भाव्यते। णे खेऽप्यैन् भवति।

नोमता गोः ॥ ७३ ॥ उवुजुशामुरस्या-स्तीति उमान्। तेन लुते त्ये गोस्त्याश्रय कार्यं न भ-वति। मृष्ट। जुहुत। शवाश्रयावेषौ न भवत। गोरिति किं? परीपृच्छीति। यङाश्रयो द्वित्वयणि-कौ स्त।

+रेऽङ्गः ॥ ७४ ॥ रेफे कर्तव्येऽङ्ग उमता व-चनेन त्यखे त्याश्रय कार्यं न भवति। अहर्ददाति।

+वृत्त्यंतस्य ॥ ७५ ॥ समासातस्य उमता त्यखे त्याश्रय कार्यं नास्ति। मुराचौ। परमगिरो। त्याश्रये हि पदत्वे कुत्वादि प्रसज्येत। वृत्तिग्रहण किं? तर र्माम। अतग्रहण किं? वाङ्लस्गुच।

*त्यंस्यान्त्यचः ॥ ७६ ॥ अचां मध्ये योऽन्त्यो ऽच् तदादि शब्दरूपं टिसञ्ज्ञं भवति । धर्मविद्-अत्रेच्छ-न्द । तत्त्वमुद्-अत्राच्छन्द । आताम्-आमशब्द । टिप्रदेशाः "टिदेटेरे" इत्यादयः ।

उपांत्यादुङ् ॥ ७७ ॥ अन्त्यात् तस्य समीपोऽल् उङ्सञ्ज्ञो भवति । पच्-इत्यकार । पाचक । भिद्-इतीकार । भेत्ता । व्यवहिता यनिवृत्त्यर्थमुपान्त्यग्रहणं । उङ्प्रदेशाः "उङोऽत" इत्यादयः ।

येनाल्विधिस्तदंतादयोः ॥ ७८ ॥ येनाचा हला वा यो विधिर्विधीयते स तदन्तस्य अलि च यो विधि स तदादौ भवति । योऽचोऽन्यास्तु । सरोऽहेल । जेय । शिक्षा । हृङ्क्षुधभुजोऽर्च्चायुन्यो । चिक्षिपतु । चिक्षिपु ।

+न सत्येऽनुगिति ॥ ७९ ॥ सविधौ त्यविधौ च तदन्तविधिर्नास्ति उगित्कार्यं विहाय । कष्ट परमश्रित । इप्सो न भवति । सौत्रनाडि । नडादे फण् न भवति । अनुगितीति किं ? भवती । अतिभवती ।

+यत्त्यस्तदादेः ॥ ८० ॥ यस्मात् प्रकृतिविशेषात् यस्त्यो विधीयते स तदादेः समुदायस्य भवति । मातृभोगीण । समुदायस्य पुनरत्वेनैकपदत्वात् णत्व । पुनक्राम्यति । स्पेप काम्यो नाधिकाराच्च भवति । महात पुत्रमिच्छति ।

+स्त्री न्यङ् ॥ ८१ ॥ यस्मात् स्त्रीत्यस्तदादेर्न्यङ् अप्रधानमेव भवति । अतिकारीषगन्ध्यबन्धु । वनौ परे प्यस्य प्रधानभूत ईस् न भवति । न्यङिति किं ? परमकारीषगन्धीबन्धु ।

+कृत् सतिकारकस्यापि ॥ ८२ ॥ कृत्सञ्ज्ञस्य सतिसञ्ज्ञस्यापि सकारकस्यापि तदादेः समुदायस्य ग्राहको भवति । अपिशब्दात् केवलस्यापि । उदके विशीर्णं । अवतप्तेनकुलस्थित । भस्मनिहुत ।

*यस्याच्स्वाद्येदुः ॥ ८३ ॥ यस्य शब्दस्याचां मध्ये आद्यच् एप् स दुसञ्ज्ञो भवति । गार्गीय । ऐतिकायनीय । औपगवीय । अचीति हलामनिवृत्त्यर्थं । आदिग्रहणं किं ? सभासन्नयने जात सभासन्नयन । एपिति किं ? दत्तस्यायं दात्त । दुप्रदेशा "दाद्रु" इत्यादयः ।

+देश एवैङ् शैषिके ॥ ८४ ॥ यस्य शब्दस्य देशे एव वर्तमानस्य अचामाद्यच् एङ् स दुसञ्ज्ञो भवति शैषिके त्ये कर्तव्ये । सैपुरिका । सैपुरीका । स्कौनगिठी । भोजकटीय । देश किं ? दैवनदिन ।

*प्राग्देशे ॥ ८५ ॥ पूर्वदेशे वर्तमानस्य यस्य शब्दस्याचामाद्यच् एङ् स दुसञ्ज्ञो भवति शैषिके त्ये कर्तव्ये । एणीपचनीय । गोनर्दीय ।

त्यदादिः ॥ ८६ ॥ त्यदादयो दुसञ्ज्ञका भवन्ति । त्यदीय । तदीय । किमीय ।

*वा खोः ॥ ८७ ॥ खोर्नो दुसञ्ज्ञा स्यात् । दैवनन्दीय । दैवनन्दिन । पाद्मनन्दीय । पाद्मनन्दिन ।

*तत्तस्सात्त्राशस्कृत्वस्सुज्वद्धाम्क्त्वाम्तुम्सुम्मिडाभत्यन्यत्स्वरादयो झिः ॥८८॥ तत् तस् सात् त्रा शस् कृत्वस् सुच् वत् धा आम् क्त्वा अम् तुम् इत्येतदन्ता सुम्मिङ्प्रतिरूपा तिसञ्ज्ञा अन्यच्च प्रधानभूता स्वरादयश्च झिसञ्ज्ञका भवन्ति । तदिति प्रत्याहार । "कायास्तसि" इत्यारभ्य आ "एधात्" तकारेण । तत्-द्वेधा । तस्-पीलुमूलत । सात्-भस्मसात् । त्रा-राजत्रा वसति । शस्-बहुश । कृत्वस्-शतकृत्व । सुच्-द्वि , त्रि । वत्-मुनिवत् वृत्त । धा-बहुधा । आम्-ईहाञ्चक्रे । कितमा । कितरा । क्त्वा-कृत्वा । अम्-भोज भोज । स्वादुकार । तुम्-कर्तुं । सुम्मिडाम-रात्रौ । मानाय्या । अस्ति । स्वस्ति । ति-अद कृत्य । अन्यत्स्वरादि-स्व तिष्ठति । स्व पश्यति । परमोच्चै । अन्यगिति किं ? अत्युच्चैसौ । अत्युच्चैस । झिप्रदेशा "झे" इत्यादय ।

*गाङ्कुटादिभ्योऽञ्णिन्ङित् ॥ ८९ ॥ गाङ् कुटादीना च अञ्णिति त्ये परत ङिद्वत् कार्यं भवति । अध्यगीष्ट । अध्यगापाता । कुटिता । कुटितु । कुटितव्य । कुटित्वा । पुटिता । पुटितु । पुटितव्य । पुटित्वा । "अञ्णित्" इति किं ? उत्कोटक । उत्कोट । उत्काम्यति ।

*इटि विजः ॥ ९० ॥ विजेरिडादौ त्ये ङिद्वत् भवति । उद्विजिता । उद्विजितव्य । इटीति किं ? उद्वेग ।

वोर्णोः ॥ ९१ ॥ ऊर्णोरिडादौ से ङिद्वद् वा स्यात् । प्रोर्णविता । प्रोर्णुविता ।

***गेऽपि** ॥ ९२ ॥ पिद्वर्जिते गे ङिद्वद् भवति । जाग्रति । मृजति । ग इति किं ? जागरिता । मार्ष्टि । अपीति किं ? जागर्ति । मार्ष्टि ।

***लिटींध्यस्फात् किद्वत्** ॥ ९३ ॥ इधेरन्त्यस्माच्च धोरस्फातात् अपिति लिटि किद्वद् भवति । समीधे । समिधाते । निन्यतु । निन्यु । ममृजतु. । ममृजु । लिटीति किं ? इधिता । नेता । अस्फादिति किं ? दध्वसे । किंकरणं किं ? ईजतु । ऊ्जु ।

+स्वंजेर्वा ॥ ९४ ॥ स्वजेर्लिटि किद्वत् कार्यं वा स्यात् । परिषस्वजे । परिषस्वजे ।

मृड्मृद्गुध्कुष्वद्वसः क्त्वि ॥ ९५ ॥ मृडादीनां क्त्वाये परत किद्वद् कार्यं भवति । मृडित्वा । मृदित्वा । गुधित्वा । कुषित्वा । उदित्वा । उषित्वा । नियमार्थोऽय योग । एषामेव सेट्क्त्वाले किद्वत् । देवित्वा । सेवित्वा । वर्तित्वा । वर्द्धित्वा ।

क्लिशः ॥ ९६ ॥ क्लिश क्त्वि किद्वद् भवति । क्लिशित्वा ।

***रुद्विद्मुषग्रहस्वप्प्रच्छां सनि च** ॥९७॥ रुदादीनां सनि क्त्वि च परे किद्वद् स्यात् । रुरुदिषति । रुदित्वा । विविदिषति । विदित्वा । मुमुषिषति । मुषित्वा । जिघृक्षति । गृहीत्वा । सुषुप्सति । सुप्त्वा । पिपृच्छिषति । पृष्ट्वा ।

***सीकः** ॥ ९८ ॥ इगतस्य धो सकारादौ सनि परत किद्वद् भवति । चिचीषति । रुरूषति । तिर्तीर्षति । सीति किं ? शिशयिषते । इक इति किं ? पिपासति ।

***हलि** ॥ ९९ ॥ सकारादौ सनि यो हल् तस्मिन् परे य इक् तस्य किद्वद् भवति । बिभित्सति । बुभुत्सते । निर्वेसति । इक इति किं ? विवप्सति ।

***सिलौ दे** ॥ १०० ॥ सकारादौ दपरे सिसे लिङि च यो हल् तस्मिन् परे य इक् तस्य किद्वद् भवति । अभित्त । अबुद्ध । भित्सीष्ट । भुत्सीष्ट । सिलाविति किं ? भेत्स्यते । द इति किं ? अद्राक्षीत् । हलीति किं ? अचेष्ट ।

उः ॥ १०१ ॥ ऋवर्णांतस्य धो सिलौ दे परे किद्वद् भवति । अहृत । आस्तीर्ष्ट । हृषीष्ट । आस्तीर्षीष्ट ।

गमो वा ॥ १०२ ॥ गमे सादौ सिलौ दे वा किद्वद् भवति । समगत । समगस्त । संगसीष्ट । संगसीष्ट ।

***यमः सौ स्वीकृतौ** ॥ १०३ ॥ यमे स्वीकृतौ दारपरिग्रहे सादौ सिसे दे वा किद्वद् स्यात् । उपायस्त भार्या । साविति किं ? उपायसीष्ट । स्वीकृताविति किं ? आयस्त पादौ ।

***सूचने** ॥ १०४ ॥ यमे सूचने प्रकाशने सादौ सौ दे किद्वद् कार्यं भवति । उदायत । उदायसाता ।

***घ्नः** ॥१०५॥ हते सादौ दे परे सौ किद्वद् भवति । आहत । आहसाता । आहसत ।

भुस्थोरिः ॥ १०६ ॥ भुसञ्ज्ञकानां तिष्ठतेश्च सादौ सौ दे ह्रस्व भवति किद्वच्च । अदित । अधित । प्रास्थित । भुस्थोरिति किं ? व्यत्यदास्त ।

***सेट्क्ते पूङ्शीङ्डीङ्स्विन्मिद्क्ष्विद्धृषो न** १०७ पूङादीनां सेटि क्तसञ्ज्ञे परे किद्वद् कार्यं न भवति । पवित । पवितवान् । शयित । शयितवान् । डयित । डयितवान् । प्रस्वेदित । प्रस्वेदितवान् । प्रमेदित । प्रमेदितवान् । प्रक्ष्वेदित । प्रक्ष्वेदितवान् । प्रधर्षित । प्रधर्षितवान् । सेड्ग्रहणं किं ? पूत । पूतवान् । मिन्न । मिन्नवान् ।

मृषः स्वार्थे ॥ १०८ ॥ मृष स्वार्थे तितिक्षायां सेट्क्ते किद्वद् कार्यं न भवति । मर्षित । स्वार्थे इति किं ? अपमृषित वाक्यमाह ।

वोदुडो भावारंभे शपः ॥ १०९ ॥ उदुडो धो शप्विकरणात् भावे आरंभे च सेट्क्ते किद्वद् कार्यं वा न भवति । द्युतित । द्योतितमनेन प्रद्युतित । प्रद्योतित । "उदुड"इति किं ? विदितमनेन । प्रविदित । भावारम इति किं ? रुचित कार्षापणं । शप इति किं ? गुधितमनेन । प्रगुधित ।

***नोड्थफवंचिलुंच्यृतितृषमृषकृशः क्त्वि** ॥ ११० ॥ नकाराङ्ग थकारफकारयो धो क्त्वा-

दीना च सेटि क्त्वान्ते किद्वद् वा भवति । ग्रथित्वा । ग्रन्थित्वा । श्रथित्वा । श्रन्थित्वा । गुफित्वा । गुम्फित्वा । वचित्वा । वञ्चित्वा । लुचित्वा । लुञ्चित्वा । ऋतित्वा । अर्तित्वा । तृषित्वा । तर्षित्वा । मृषित्वा । मर्षित्वा । कृशित्वा । कर्शित्वा । नोङ्ग्रहण किं ? कोथित्वा । गोफित्वा । थफग्रहण किं ? घसित्वा । क्त्वेति किं ? ग्रथित ।

॰ व्युडोऽयो हलः सन्क्त्वोः ॥ १११ ॥ उकारेकाराङ्गो धोरन्त्यकारान्तस्य हलादे सेटि सनि क्त्वायां च किद्वद् वा स्यात् । दिद्युतिषते । दिद्योतिषते । द्युतित्वा । द्योतित्वा । लिलिखिषति । लिलेखिषति । लिखित्वा । लेखित्वा । व्युङ इति किं ? विवर्तिषते । वर्तित्वा । अय इति किं ? सिसेविषते । सेवित्वा । हलादेरिति किं ? एषिषिषति । एषित्वा । सेटीति किं ? बुभुक्षते । भुक्त्वा ।

युक्तवद्युशि लिंगसंख्ये ॥ ११२ ॥ उशर्थे युक्त इव लिंगसंख्ये भवत । प्रत्ययार्थेन युक्तत्वात् प्रकृत्यर्थो युक्त इत्युच्यते । पञ्चालाना निवासो जनपद पञ्चाला । अगा । वगा । कालिंगा । पुरव । उशीति किं ? आमलक्य फल । लिंगसख्य इति किं ? वदर्या अदूरभवो बदरी ग्राम । तस्य वन बदरीवन ।

+घोरेव वहोः । ११३ । से युभूतस्यैव बहुविषयस्य युक्तवद्युशि लिंगसख्ये स्त । मथुरायाश्च पञ्चालाश्च मथुरापञ्चाला । घोरेवेति किं ? पञ्चालमथुरे । वहोरिति किं ? गोदमथुरा ।

×जंबूखलतिकादिषु ते ॥११४॥ जम्ब्वादिषु खलतिकादिषु च यथासख्य ते लिंगसख्ये युक्तवद्युशि भवत । जम्ब्वा अवयवो जबू । जम्बूौ । जम्बू फलानि । द्राक्षा फलानि । मल्लिका पुष्पाणि । खलतिकस्य पर्वतस्यादूरभवानि खलतिक वनानि ।

+गुणानामजातेः ॥११५॥ गुणाना विशेषणवाचिना जातेरन्यस्य विशेष्यस्य लिंगसख्ये स्त । गुणश्चतुर्धा । मृदुक्रत्तत्समेदात् । शुक्ल वस्त्र । शुक्ल पट । शुक्ला शाटी । कृत वस्त्र । कृत पट । कृता शाटी । माथुर कुल । माथुर पुमान् । माथुरी स्त्री । निर्मथुर कुल । निर्मथुर पुमान् । निर्मथुरी स्त्री । गुणानामिति किं ? बदरी वृक्ष । "अजाते" इति किं ? पञ्चाला जनपद ।

×न त्रुशि ॥११६॥ तरि मनुष्येऽर्थे उशि गुणाना लिंगसख्ये न स्त । चचेव मनुष्या चचा अभिरूप । नृग्रहण किं ? पञ्चाला रमणीया । बहन्ना । बह्वध्यापका । बहुक्षीरघृता । बहुमाल्यफला । उशीति किं ? पटूरी नारी ।

इति जैनेन्द्रव्याकरणे शब्दार्णवचन्द्रिकायां प्रथमस्याध्यायस्य प्रथम पाद ।

प्रथमाध्याये द्वितीयः पादः ।

भूवादयो धुः ॥ १ ॥ भू इत्येवमादय शब्दा[१] धुसज्ञा भवति । भू एधँ स्पर्द्धँ गाधृ । भवति । एधते । स्पर्द्धते । गाधते । धुप्रदेशा "धोर्यङ्" इत्येवमादय ।

अकर्मको घिः ॥ २ ॥ अकर्मको यो धु स घिसज्ञो भवति । अविद्यमानकर्मकोऽविवक्षितकर्मकोऽप्यकर्मक । घिप्रदेशा "घे" इत्येवमादय ।

अप्रयोगीत् ॥ ३ ॥ शास्त्रे कार्यार्थमुपदिश्यमानो वर्ण प्रयोगे न श्रूयते य स इत्सज्ञो भवति । अण्–अच्–हल्–त्रिमिदा–ङे णचल्निङ् । इत्प्रदेशा "सातेतादि" इत्येवमादय ।

यथासंख्यं समाः ॥ ४ ॥ समा शिष्यमाणा यथासख्य भवति । मिप्थस्थस्तसोऽततता । प्रथमसख्यस्य मिप प्रथमसख्योऽमित्यादि ।

स्वरितेनाधिकारः ॥ ५ ॥ स्वरितेनाचार्यप्रतिज्ञया अधिकारो वेदितव्य । "स्व" "पर" इत्यादि ।

॰ ईदितो दः ॥ ६ ॥ ङकारेत ऐकारेतश्च धोर्दो भवति । शीङ्–शेते । इङ्–अधीते । एधँ–एधते । आसँ–आस्ते ।

डौ ॥ ७ ॥ डार्थे दो भवति । भूयते भवता । आस्यते भवता । क्रियते कट । ह्रियते भार ।

---

१ भूवादाना वकारोऽयं लक्षणार्थो प्रयुज्यते ।
व्यवधानमितो यस्मिर्वायुवरयोरिव ॥ १ ॥
भुवो वार्थं वदतीति वादयोऽादिक इति ।
भूवादय इति ज्ञया भुवाऽर्था वादयाऽथवा ॥ २ ॥

कर्त्तरि ञे ॥ ८ ॥ कर्त्तरि कारके आर्थे दो भवति । व्यतिभवते । व्यतिलुनते । व्यतिपचते।

+हृवहः ॥ ९ ॥ हृवहिभ्या कर्तरि ञे दो भवति । सम्प्रहरते राजान । व्यतिवहते नद्य ।

* न गतिहिंसाशब्दे ॥१०॥ गतौ हिंसाया शब्दे चार्थे वर्तमानाद्धो कर्तरि ञे दो न भवति । व्यतिगच्छति । व्यतिधावति । व्यतिहिंसति । व्यतिघ्नति ।-व्यतिशब्दयति । व्यतिजल्पति ।

परस्परान्योऽन्येतरेतरे ॥ ११ ॥ एतैर्योगे आर्थे दो न भवति । परस्परस्य व्यतिलुनति । अन्योऽन्यस्य व्यतिपुनति । इतरेतरस्य व्यतिभवति ।

+गेर्वोह्यसोः ॥ १२ ॥ गे पराभ्या ऊहसिभ्या दो वा स्यात् । समूहति । समूहते । निरस्यति । निरस्यते । गेरिति किं ? ऊहते । अस्यति ।

निविशः ॥ १३ ॥ निपूर्वाद्विशेर्दो भवति । निविशते । निविशाते । निविशते ।

परिव्यवक्रियः ॥ १४ ॥ पर्यादिभ्य क्रीणातेर्दो भवति । परिक्रीणीते । विक्रीणाते । अवक्रीणीते ।

* विपरो जे: ॥ १५ ॥ विपराभ्या जयतेर्दो भवति । विजयते । पराजयते ।

क्रीडोऽनुपर्याङः ॥ १६ ॥ अन्वादे क्रीडेर्दो भवति । अनुक्रीडते । परिक्रीडते । आक्रीडते।

समोऽकूजे ॥ १७ ॥ सम्पूर्वात् क्रीडेर्दो भवत्यकूजेऽर्थे । सक्रीडते । अकूज इति किं ? सक्रीडति शकटानि ।

*क्ष्णोः ॥ १८ ॥ क्ष्णोतेर्दो भवति । सक्ष्णुते । सक्ष्णुवाते । सक्ष्णुवते शस्त्र ।

* गिरादोमि ॥ १९ ॥ सम गिरतेर्दो भवत्योमि प्रतिज्ञाने । सगिरते सर्वज्ञ । ओमीति किं ? सगिरति ग्राम ।

* स्थः ॥ २० ॥ तिष्ठतेरोमि दो भवति । सर्वमनेकातात्मकमातिष्ठते ।

*संव्यवमात् ॥ २१ ॥ समादिपूर्वात् तिष्ठतेर्दो भवति । संतिष्ठते । वितिष्ठते । अवतिष्ठते । प्रतिष्ठते ।

ज्ञीप्सास्थेयोक्तौ ॥ २२ ॥ ज्ञीप्साया परपरितोषार्थमात्मरूपादिप्रकाशने स्थेयोक्तौ च सशय्य विवाद कृत्वा वा निश्चयकरणे स्थो दो भवति । तिष्ठते कन्या छात्रेभ्य । त्वयि तिष्ठते । मयि तिष्ठते निर्णयः ।

उद ईहे ॥ २३ ॥ उत्पूर्वात् स्थो दो भवति ईहेऽर्थे । धर्मे उत्तिष्ठते । ईह इति किं ? आसनादुत्तिष्ठति ।

*मंत्रेणोपात् ॥२४॥ उपात् स्थो दो भवति मंत्रेण करणभूतेन चेत् सोपस्थिति । जगत्या उपतिष्ठते । त्रिष्टुभा उपतिष्ठते । मंत्रेणेति किं ? भर्त्तारमुपतिष्ठति भार्या यौवनेन।

+देवार्चासंगममैत्रीपथिषु ॥२५॥ उपात् स्थो दो भवति देवार्चादिषु । अजितनाथमुपतिष्ठते । यमुना गगामुपतिष्ठते । महामात्रानुपतिष्ठते । अय पथा स्रुघ्नमुपतिष्ठते ।

+वा लिप्सौ ॥ २६ ॥ उपात् स्थो लिप्सार्थे दो वा भवति । भिक्षुर्दातृकुलमुपतिष्ठते,उपतिष्ठति वा ।

धेः ॥ २७ ॥ उपात् स्थो धेर्दो भवति । ज्ञानज्ञेयेषूपतिष्ठते । धेरिति किं ? स्वामिनमुपतिष्ठति ।

समो गम्प्रच्छिस्वृच्छिश्रुविद्दृशः॥२८॥ सम्पूर्वेभ्यो गमादिभ्यो धिभ्यो दो भवति । सगच्छते । सपृच्छते । सस्वरते । समियृते । समरिष्यते । समृच्छते । सश्रृणुते । सवित्ते । सपश्यते । धेरिति किं ? सगच्छति ग्राम । सपश्यति देव । संवेत्ति धर्म ।

निसंव्युपाङ्ह्वः ॥ २९ ॥ न्यादिभ्यो ह्वयतेर्दो भवति । पुत्र निह्वयते । सह्वयते । विह्वयते । उपह्वयते ।

आङः स्पर्द्धे ॥३०॥ आङ्पूर्वाद् ह्वो दो भवति स्पर्द्धेऽर्थे । मल्लो मल्लमाह्वयते । स्पर्द्धे इति किं ? गामाह्वयति गोधुक् ।

+गमेः प्रतीक्षे ॥ ३१ ॥ गमेर्ण्यंतादाङ्पूर्वाद्दो भवति प्रतीक्षे कालहरणे । आगमयस्व तावत् । प्रतीक्ष इति किं ? विद्यामागमयति ।

+नुप्रच्छः ॥ ३२ ॥ आङ्पूर्वाभ्यां नुप्रच्छाभ्यां दो भवति । आनुते शृगालः । आपृच्छते गुरून् ।

*दात्रः ॥ ३३ ॥ ददातेराङ्पूर्वाद्दो भवति । विद्यामादत्ते । धनमादत्ते ।

*न व्यसने ॥ ३४ ॥ दात्रो दो न भवति व्यसने विकसनेऽर्थे । विपादिकां व्याददाति ।

+स्वांगकर्मकात् ॥ ३५ ॥ दात्र स्वांगकर्मकात् व्यसनेऽर्थे दो न भवति । आस्यं व्याददाति । स्वांगकर्मकादिति किं ? व्याददते पिपीलिका पतंगमुखं ।

*यमूद्नो धेश्च ॥ ३६ ॥ यमेर्हतेश्च धिसङ्ज्ञकात् स्वांगकर्मकाच्चाङ्पूर्वाद्दो भवति । आयच्छते । आयच्छेते । आहते । आघ्राते । आघ्नते । आयच्छते पाणिं । आहते वक्षः । धेरिति किं ? आयच्छति रज्जुं । आहन्ति पापं ।

*व्युत्तपश्च ॥ ३७ ॥ व्युद्भ्यां तपेर्दो भवति धे स्वांगकर्मकाच्च । वितपते । उत्तपते राजा । वितपते पृष्ठं । धेरित्येव । उत्तपति सुवर्णं सुवर्णकारः ।

*वेः कृञः ॥ ३८ ॥ विपूर्वात् कृञो धेर्दो भवति । विकुर्वते सैन्धवाः साधुदान्ताः । अन्नस्य पूर्णाश्छात्रा विकुर्वते ।

*शब्दकर्मणः ॥ ३९ ॥ वेः कृञो दो भवति शब्दकर्मकात् । क्रोष्टा विकुरुते स्वरान् । ध्वाङ्क्षो विकुरुते स्वरान् । शब्दकर्मण इति किं ? विकरोति कटं ।

*गंधनावक्षेपसेवासाहसप्रतियत्नप्रकथोपयोगे ॥ ४० ॥ एष्वर्थेषु कृञो दो भवति । अयमिममुत्कुरुते । श्येनो वर्तिकामुपकुरुते । गणकान् प्रकुरुते । परदारान् प्रकुरुते । काण्ड गुणस्योपस्कुरुते । जनापवादान् प्रकुरुते । शतं प्रकुरुते धर्माय । एष्विति किं ? धर्मं करोति ।

प्रसहनेऽधेः ॥ ४१ ॥ अधिपूर्वात् कृञो दो भवति प्रसहने पराभिभवेऽर्थे । वादिनोऽधिकुरुते । शत्रूनधिकुरुते । प्रसहन इति किं ? अधिकरोति ।

*पूजोत्संगोपनीतिज्ञानभृतिगणनव्यये न्यः ॥ ४२ ॥ पूजादिष्वर्थेषु नयतेर्दो भवति । नयते चार्वी स्याद्वादे । बालकमुदानयते । माणवकमुपनयते । नयते चार्वी तत्त्वार्थे । कर्मकरानुपनयते । भृतिदानेन स्ववशी करोति । मद्रकाः करं विनयन्ते । राजग्राह्यं भागं निर्यातयन्तीत्यर्थः । शतं विनयते । व्ययं करोति । एष्विति किं ? नयत्यजां ग्रामं ।

*कर्तृस्थे कर्मण्यमूर्त्तौ शमे ॥ ४३ ॥ कर्तृस्थेऽर्थे कर्मणि मूर्त्तिवर्जिते विवक्षिते नयतेर्दो भवति शमेऽर्थे । क्रोधं विनयते । हर्षं विनयते । कर्तृस्थ इति किं ? मुनिः परस्य क्रोधं विनयति । कर्मणीति किं ? बुद्ध्या विनयति । अमूर्त्ताविति किं ? गडुं विनयति । शम इति किं ? क्रोधमानयति ।

+हृगंतिताच्छील्ये ॥ ४४ ॥ हरतेर्दो भवति गतेस्ताच्छील्ये । पैतृकमश्वा अनुहरन्ते । मातृकं गावोऽनुहरन्ते । गतिस्वभावमनुकुर्वन्ति ।

+शिक्षशक्नाथेर्जिज्ञासोपलंभनाशिषि ॥ ४५ ॥ शिक्षादिभ्यो जिज्ञासादिषु दो भवति । शक्ते सन्नंतात् शिक्षा । जिज्ञासायां विद्यां शिक्षते । तुभ्यं शपते । सर्पिषो नाथते । एष्विति किं ? भोक्तुं शिक्षति ।

वृत्तिसर्गतायने क्रमः ॥ ४६ ॥ वृत्त्यादिष्वर्थेषु क्रमेर्दो भवति । तर्केऽस्य क्रमते बुद्धिर्न प्रतिबध्यत इत्यर्थः । जैनेंद्राध्ययनाय क्रमते उत्सहत इत्यर्थः । क्रमतेऽस्मिन् शास्त्राणि स्फीतानि स्युः । स्फीतानि भवन्तीत्यर्थः । ...

पराभ्यामुपात् ॥ ४७ ॥ वृत्त्यादिषु परोपाभ्यां क्रमेर्दो भवति । पराक्रमते । उपक्रमते ।

ज्योतिरुद्गतावाङः ॥ ४८ ॥ आङ्पूर्वात् क्रमेर्दो भवति ज्योतिषां सूर्यादीनामुद्गमनेऽर्थे । आक्रमते सूर्यः । आक्रमते चन्द्रः । ज्योतिरुद्गताविति किं ? शिशुराक्रामति कुतपं ।

वेः स्वार्थे ॥ ४९ ॥ विपूर्वात् क्रमे स्वार्थे दो भवति । सुष्ठु विक्रमते । साधु विक्रमते । स्वार्थे इति किं ? विक्रामत्यजिनसंधिः ।

*प्रोपात् समर्थात् ॥ ५० ॥ प्रोपाभ्यां समर्थाभ्यां क्रमेर्दो भवति । प्रक्रमते । उपक्रमते भोक्तुं । प्रारभते इत्यर्थः ।

वाऽज्ञेः ॥ ५१ ॥ अगिपूर्वाद् क्रमेर्दो भवति वा । क्रमते, क्रामति । अगेरिति किं ? संक्रामति ।

*संप्रतेर्ज्ञोऽस्मृतौ ॥ ५२ ॥ सम्प्रतिभ्यां जाना तेर्दो भवत्यस्मृतावर्थे । सजानीते । प्रतिजानीते शत । अस्मृताविति किं ? मातु सजानाति ।

*निह्नवे ॥ ५३ ॥ निह्नवेऽपलापेऽर्थे ज्ञो दो भवति । शतमपजानीते । सहस्रमपजानीते । निह्नव इति किं ? न त्व किमपि जानासि ।

घेः ॥ ५४ ॥ ज्ञा घिसञ्ज्ञकाद्दो भवति । दध्नो जानीते । सर्पिषो जानीते । घेरिति किं ? स्वरेण पुत्र जानाति ।

दीप्त्युपोक्तिज्ञानेहविमत्युपमंत्रे वदः ॥५५॥ दीप्त्यादिषु वदेर्दो भवति । वदते चार्वी तत्त्वार्थे । कर्मकरानुपवदते । वदते विद्वान् स्याद्वादे । तपसि वदते । गेहे विवदते । परदारानुपवदते ।

व्यक्तवाक्समुक्तौ ॥ ५६ ॥ व्यक्तवाचा समुक्तौ सहोक्तौ वदेर्दो भवति । सप्रवदते ग्राम्या । सप्रवदते साधव । व्यक्तवागिति किं ? सप्रवदति चटका ।

अनोर्घेः ॥ ५७ ॥ घिसञ्ज्ञकादनुपूर्वाद्वदेर्दो भवति । आचार्यस्यानुवदते शिष्य । घेरिति किं ? प्रागुक्तमनुवदति ।

*वा व्युक्तौ ॥ ५८ ॥ व्युक्तौ विवादे वदेर्वा दो भवति । विप्रवदते वादिन विप्रवदति वा । व्युक्ताविति किं ? सप्रवदति साधव ।

गिरोऽवात् ॥५९॥ अवपूर्वाद्गिरतेर्दो भवति । अवगिरते । अवगिरते ।

उच्चरोऽधेः ॥ ६० ॥ उत्पूर्वाच्चरतेर्दो भवत्यधे । गुरुनाचमुच्चरते । अध्रुपानुच्चरते । अधेरिति किं ? वाष्प उच्चरति ।

समो भया ॥ ६१ ॥ सपूर्वाच्चरतेर्दो भवति भातेन योगे । अश्वेन सचरते । रथेन सचरते । भयेति किं ? त्रैलोक्य सचरति जिनधर्म ।

+दाणोऽसत्कृत्येऽर्थया ॥ ६२ ॥ दाण सपूर्वाद्दो भवत्यसत्कृत्येऽशिष्टव्यवहारेऽर्थया भया योगे । दास्या सप्रयच्छते कामुक । असत्कृत्ये इति किं ? भार्यायै सप्रयच्छति । अर्थयेति किं ? पाणिना सप्रयच्छति । ज्ञापकमिदमत्रार्थेऽशिष्टव्यवहारे भापि भवतीति ।

स्वीकृतावुपाद्यमः ॥ ६३ ॥ उपपूर्वाद् यमेर्दो भवति स्वीकृतौ पाणिग्रहणे । कन्यामुपयच्छते । स्वीकृताविति किं ? देवदत्तस्य भार्यामुपयच्छति यज्ञदत्त ।

श्रुस्मृदृशः सनः ॥ ६४ ॥ एभ्य सन्नतेभ्यो दो भवति । शुश्रूषते । सुस्मूर्षते । दिदृक्षते देवान् ।

ज्ञः ॥ ६५ ॥ जानात सन्नताद्दो भवति । जिज्ञासते धर्म ।

नाऽनोः ॥ ६६ ॥ अनुपूर्वाज्जानातेर्दो न भवति सन्नतात् । अनुजिज्ञासति ।

प्रत्याङ्श्रोः ॥ ६७ ॥ प्रत्याङ्भ्या शृणोते सन्नताद्दो न भवति । प्रतिशुश्रूषति । आशुश्रूषति ।

शदेर्गात् ॥ ६८ ॥ शदेर्गविषयाद्दो भवति । शीयते । शीयेते । शीयते । गादिति किं ? अशत्स्यत् । शशाद ।

*मृलुङ्लिङोश्च ॥ ६९ ॥ म्रियतेर्दो भवति लुङ्लिङो गपराच । अमृत । मृषीष्ट । म्रियते । म्रियता । अम्रियत । म्रियेत । लुङ्लिङोश्चेति किं ? मरिष्यति । अमरिष्यत् । ममार ।

*प्राग्वत्सनः ॥७०॥ प्राग्वत् प्राचीनदानिमित्तप्रकृतिवत् सन्नतात् दो भवति । ङेदितो द । शेते । शिशयिषते । स्पर्द्धते । पिस्पर्द्धिषते । निविश । निविशते । निविविक्षते । आक्रमते आदित्य । आचिक्रसते । सर्पिषो जानीते । सर्पिषो जिज्ञासते । प्राग्वदिति किं ? शिशत्सति । मुमूर्षति । दनिमित्तत्तात्र नास्ति ।

*आमवत् तत्कृः ॥ ७१ ॥ आमतस्येव तत्कृञो दो भवति । ईहाचक्रे । ईक्षाचक्रे । तत्कृरिति किं ? ईहावभूव । ईक्षामास ।

+न ॥ ७२ ॥ आमतात् तत्कृञो दो न भवति । उब्जाचकार ।

*ग्युद्युजोऽयज्ञपात्रे ॥ ७३ ॥ ग्युद्भ्या, युजेर्दो

भवत्ययज्ञपात्रे । प्रयुङ्क्ते । नियुङ्क्ते । उपयुङ्क्ते । उद्युङ्क्ते । अयज्ञपात्र इति किं ? द्वन्द्वं यज्ञपात्राणि प्रयुनक्ति । गिना सिद्धे नियमार्थमुद्ग्रहणं । हल्तेषु—उद एव नान्यस्मात् । दुर्युनक्ति । सयुनक्ति ।

*अपस्कृः ॥ ७४ ॥ अपस्किरतेर्दो भवति । अपस्किरते वृषभो हृष्ट । अपस्किरते कुक्कुटो भक्षार्थी । अपस्किरते श्वा आश्रयार्थी । अपग्रहणं किं ? उपस्किरति ।

*भुजोऽत्रे ॥ ७५ ॥ भुजेर्दो भवत्यत्रेऽपालने । भुङ्क्ते । भुञ्जाते । भुञ्जते । अत्र इति किं ? भुनक्ति भरत क्ष्मा ।

*नाऽणौ घेः प्राणिकर्तृकाऽऽण्णेः ॥ ७६ ॥ अण्यन्तावस्थायां यो धुर्धि प्राणिकर्तृकस्तस्माण्ण्यन्ताद्दो न भवति । आस्ते देवदत्त. । आसयति देवदत्त । शेते माणवक । शाययति माणवक । अणाविति किं ? आरोहयमाण प्रयोजयति आरोहयते । घेरिति किं ? कट कुर्वाण प्रयोजयति कारयते । प्राणिकर्तृकादिति किं ? शुष्यति व्रीहय शोषयते व्रीहीनातप । "णिच" इति प्राप्ति प्रतिषिध्यते ।

*यत्कर्म चेत् कर्ताऽनात्माऽस्मृतौ ॥ ७७ ॥ अण्यन्तायो णि तदन्ताद्दो भवत्यस्मृतावनाध्याने । णिप्रकृतेरणौ यत् कर्म स चेत् कर्ता अनात्मा स्यात् । पश्यति भृत्या राजान । दर्शयते भृत्यान् राजा स्वयमेव । यत्कर्मेति किं ? लुनाति दात्रेण लावयति दात्र स्वयमेव । कर्तेति किं ? आरोहति हस्तिन हस्तिपका । आरोहयत्येन महामात्र । अनात्मेति किं ? हन्त्यात्मान । घातयत्यात्मा । अस्मृताविति किं ? स्मरति वनगुल्म कोकिल । स्मारयत्येन वनगुल्म ।

*भीस्म्येर्हेतुभये ॥ ७८ ॥ ण्यन्ताभ्या भीस्मिभ्यां दो भवति हेतुभयेऽर्थे । मुण्डो भीषयते । जटिलो भीषयते । मुण्डो विस्मापयते । हेतुभय इति किं ? कुञ्चिकयैन भाययति ।

वंचने गृधिवंचेः ॥ ७९ ॥ गृधिवञ्चिभ्या ण्यन्ताभ्या दो भवति वञ्चने विसवादनेऽर्थे । गर्धयते । वञ्चयते माणवक । प्रतारयतीत्यर्थ । वञ्चन इति किं ? श्वान गर्धयति । अहिं वञ्चयति ।

*ल्योर्व्वाऽधार्ष्ट्ये च ॥ ८० ॥ लिनातिलायतिभ्या ण्यन्ताभ्या दो भवत्यर्चायामधार्ष्ट्ये वचने च । जटाभिरालापयते । श्येनो वर्तिकामपलापयते । कस्त्वामुल्लापयते ।

*मिथ्याकृञोऽभ्यासे ॥ ८१ ॥ मिथ्याशब्देन योगे कृञो ण्यन्ताद्दो भवत्यभ्यासेऽर्थे । पद मिथ्या कारयते । स्तुतिं मिथ्या कारयते । मिथ्येति किं ? सूत्रं साधु कारयति । अभ्यास इति किं ? सकृत्पद मिथ्या कारयति ।

*ञितः फलेशे ॥ ८२ ॥ ञितो धोर्दो भवति क्रियाया फलेशे कर्तरि । पचते । लुनीते । कुरुते । फलेश इति किं ? पचति भक्तिकरा । वपति भृतका ।

वदोऽपात् ॥ ८३ ॥ अपाद् वदेर्दो भवति फलेशे । एकान्तवादमपवदते । अपवदेते ।

समुदाङ्यमोऽग्रंथे ॥ ८४ ॥ समादिभ्यो यमेर्दो भवत्यग्रन्थेऽर्थे । व्रीहीन् सयच्छते । भारमुद्यच्छते । पादमायच्छते । अग्रन्थ इति किं ? उद्यच्छति चिकित्सा वैद्य ।

ज्ञोऽगोः ॥ ८५ ॥ जानातेरगोर्दो भवति । गा जानीते । अश्व जानीते । अगोरिति किं ? स्वर्गं प्रजानाति ।

णिचः ॥ ८६ ॥ णिजन्ताद्धोर्दो भवति फलेशे । ओदन पाचयते । कट कारयते । फलेश इति किं ? परस्य कट कारयति ।

पादम्याङ्यमाङ्यस्परिमुहरुचिनृद्धेड्वद्सः ॥ ८७ ॥ पादिभ्यो ण्यन्तेभ्यो दो भवति । पाययते । आदयते । दमयते । आयामयते । आयासयते । परिमोहयते । रोचयते । नर्तयते । धापयते । वादयते । वासयते ।

वा वागम्ये ॥ ८८ ॥ वाचा पदान्तरेण गम्यमाने फलेशे दो वा भवति । स्व धान्यं पुनीते पुनाति वा । स्व वाक्यमपवदते, अपवदति वा । स्वान् व्रीहीन् सयच्छते, सयच्छति वा । स्वा गा जानीते, जानाति वा । स्वमन्न पाचयते, पाचयति वा । स्व पुत्र पाययते, पाययति वा । गतैः पड्भिर्योगैर्नित्य दे प्राप्ते वाचा योगेऽनेन विकल्प ।

मं ॥ ८९ ॥ यस्मान्म च दथ प्राप्नोति तस्मान्ममेव भवति । याति । प्रविशति । अविकरोति ।

*परानुकृः ॥ ९० ॥ परानुभ्यां कृञो म भवति । पराकरोति । अनुकरोति ।

प्रत्यभ्यतिक्षिपः ॥ ९१ ॥ एभ्य क्षिपेर्मं भवति । प्रतिक्षिपति । अभिक्षिपति । अतिक्षिपति ।

*प्राद्वहः ॥ ९२ ॥ प्राद्वहेर्मं भवति । प्रवहति । प्रवहत । प्रवहति ।

* परेः ॥ ९३ ॥ परिपूर्वात् वहेर्मं भवति । परिवहति । नित्त्वात् फलेशे दे प्राप्ते म विधीयते । पृथग्वचनमुत्तरार्थं ।

*मृषः ॥ ९४ ॥ परेर्मृषो म भवति । परिमृष्यति । परिमृष्यत ।

व्याङश्च रमः ॥ ९५ ॥ व्याङ्भ्यां परेश्च रमेर्मं भवति । विरमति । आरमति । परिरमति । एतेभ्य किं ? रमते । अभिरमते ।

उपात् ॥ ९६ ॥ उपात् रमेर्मं भवति । उपरमति । उपरमत । उपरमति । पृथग् वचनमुत्तरार्थं ।

वा धेः ॥ ९७ ॥ उपपूर्वात् धिसंज्ञकाद्रमेर्वा म भवति । यावद् भुक्तमुपरमति, उपरमते वा ।

बुध्युधनशजनेङ्प्रुद्रुश्रोर्णेः ॥ ९८ ॥ बुधादिभ्यो ण्यन्तेभ्यो म भवति । बोधयति । योधयति । नाशयति । जनयति । अध्यापयति । प्रावयति । द्रावयति । श्रावयति ।

चलत्यर्थात् ॥ ९९ ॥ चलत्यर्थेभ्योऽदर्थेभ्यश्च धुभ्यो ण्यन्तेभ्यो म भवति । चलयति । चोपयति । कम्पयति । वेपयति । आशयति । निगारयति । भोजयति । अभ्यवहारयति ।

क्यषो वा ॥१००॥ क्यषन्ताद्वा म भवति । पटपटायति । पटपटायते । लोहितायति । लोहितायते ।

द्युद्भ्यो लुङि ॥१०१॥ द्युतादिभ्यो लुङि परे वा म भवति । व्यद्युतत् । व्यद्योतिष्ट । अलुटत् । अलोटिष्ट । अक्षुभत् । अक्षोभिष्ट । अरुचत् । अरोचिष्ट ।

*सन्स्ये वृद्भ्यः ॥ १०२ ॥ वृतादिभ्य सनि स्ये च वा म भवति । विवृत्सति । विवर्तिषते । वर्त्स्यति । वर्तिष्यते । अवर्त्स्यत् । अवर्तिष्यत । विवृत्सति । विवर्द्धिषते । वर्त्स्यति । वर्द्धिष्यते । अवर्त्स्यत् । अवर्द्धिष्यत । चिक्लृप्सति । चिकल्पिषते । कल्प्स्यति । कल्पिष्यते । अकल्प्स्यत् । अकल्पिष्यत ।

*लोः कृपः ॥१०३॥ कृपेर्लुटो वा म भवति । कल्प्ता । कल्पिता । कल्प्तास्मि । कल्पिताहे ।

नप्याध्य आसं ॥ १०४ ॥ नपा निर्दिष्टो याप्यो भवत्यासमासाधिकारानिवृत्तेरित्येषोऽधिकारो ज्ञेय । वक्ष्यति प्रोधि च-भिदि । स्फे रु-शिक्षि । रूपस्य प्रस्य धिसंज्ञा प्राप्ता रुसंज्ञया बाध्यते ।

य्वौ स्त्र्याख्यौ मुः ॥ १०५ ॥ ईकारोकारौ स्त्र्याख्यौ मुसंज्ञौ भवत । कुमारी । किशोरी । वामोरू । वधू । य्वौ इति किं ? खट्वा । स्त्र्याख्याविति किं ? हे ग्रामणीः । हे खलपूः । मुप्रदेशा "अम्मो" इत्यादय ।

स्त्री ॥ १०६ ॥ स्त्रीशब्दो मुसंज्ञो भवति । हे स्त्रि । स्त्रियै । स्त्रिया । स्त्रीणां ।

आमीयुवोः ॥ १०७ ॥ आमि परत इयुवोः स्थानिनौ यो य्वौ स्त्र्याख्यौ तौ मुसंज्ञौ भवत । श्रीणां । भ्रूणां । पृथुश्रीणां स्त्रीणां पुरुषाणां वा । नियमार्थमिदं । आम्येव मुसंज्ञा नान्यत्र । हे श्रीः । हे भ्रूः ।

वा ॥ १०८ ॥ वा मुसंज्ञा भवति आमीयुवो स्थानिनो । श्रीणां । श्रियां । भ्रूणां । भ्रुवां ।

ङिति प्रश्च ॥ १०९ ॥ य्वोर्य प्र स्त्र्याख्य इयुवोश्च स्थानिनौ यो य्वौ तेषां मुसंज्ञा भवति ङिति परे वा । बुद्ध्यै । बुद्धये । धेन्वै । धेनवे । श्रियै । श्रिये । भ्रुवै । भ्रुवे ।

*स्वसखिपति ॥ ११० ॥ य्वोर्य प्र स मुसंज्ञो भवति सखिपतिशब्दौ वर्जयित्वा । मुनये । साधवे । बुद्धये । धेनवे । असखिपतीति किं ? सख्या । सख्ये । सख्युः । पत्या । पत्ये । पत्युः ।

प्रो घि च ॥ १११ ॥ प्रो घि सज्ञो भवति । बोद्धा । भेत्ता । चशब्द संज्ञान्तरसमावेशार्थं । प्रविनय्य गत । घ्याश्रयो णेरयादेश स्वाश्रयपूर्वनिपातश्च सिद्ध । घिप्रदेशा "घ्युङ" इत्यादय ।

स्फे रुः ॥ ११२ ॥ स्फपरे प्रे रुसंज्ञो भवति । स्पर्द्धा । कुटा । हुटा । रुप्रदेशा "सरोहेल" इत्यादयः ।

दीः ॥ ११३ ॥ दीर्घ रुसंज्ञो भवति । ईहा । ईक्षा । ईक्षाञ्चक्रे ।

यस्ये तदादिर्गुः ॥ ११४ ॥ यस्य त्य यस्य तस्मिन् परतः तदादि शब्दरूपं गुसंज्ञं भवति । जुहोति । करोति । करिष्यति । यस्य इति किं ? हे देवदत्ते इ पश्येत्यत्र आदेरैप् प्राप्नोति । दध्यधुनेत्यत्र एरित्यादेरिव च । न चैत । तदादिरिति किं ? करिष्यामीति । अनेकत्येपि प्रातस्य दीर्घ । गुप्रदेशा "गो" इत्यादयः ।

+मिङा वाक्यं ॥ ११५ ॥ मिङन्तेन प्रयुज्यमानेनाप्रयुज्यमानेन वा प्रत्यासत्तेस्तस्यैव मिङन्तस्य विशेषणं शब्दरूपं वाक्यसंज्ञं भवति । धर्मो वो रक्षतु । देवदत्तेन कर्तव्यं । वाक्यप्रदेशा "वाक्यटेष्य" प्रभृतयः ।

सुप्मिङन्तं पदं ॥ ११६ ॥ सुबन्तं मिङन्तं च पदसंज्ञं भवति । धर्मः । अस्ति । पदप्रदेशा "पदस्य" प्रभृतयः ।

नः क्ये ॥ ११७ ॥ नान्तस्य क्ये परतः पदसंज्ञा भवति । राजीयति । राजायते । लखे लाश्रयमिति पदत्वसिद्धौ किमर्थमिदं ? नियमार्थमिदं नान्तमेव क्ये पदसंज्ञं भवति नान्यत् । वाच्यति । सुच्यति ।

सिति ॥ ११८ ॥ सिति त्ये परतः पूर्वं पदसंज्ञं भवति । भवतष्ठणछस् । भवदीयं । ऊर्णाहंशुभम्यश्च युस् । ऊर्णायुः ।

स्वादावधे ॥ ११९ ॥ अधे स्वादौ परतः पूर्वं पदसंज्ञं भवति । पयोभ्यां । राजभ्यां । राजभिः । राजत्वं । राजता । राजतरः । राजतमः । अध इति किं ? राजानौ । राजानः ।

यचि भः ॥ १२० ॥ यकारादावजादौ च स्वादावधे परतः पूर्वं भसंज्ञं भवति । गार्ग्यः । दाक्षिः । यचीति किं ? राजत्वं । भप्रदेशा "भस्य" इत्यादयः ।

+मनुर्नभोऽङ्गिरो वति ॥ १२१ ॥ एते भसंज्ञका भवन्ति वति त्ये । मनुष्वत् । नभस्वत् । अंगिरस्वत् ।

×वृष्णोऽश्ववसौ ॥ १२२ ॥ वृषन् इत्येतद् भसंज्ञं भवत्यश्वे वसौ च । वृषणश्वः । वृषण्वसुः ।

मत्वर्थे स्तौ ॥ १२३ ॥ सकारांतं तकारांतं च शब्दरूपं भसंज्ञं भवति मत्वर्थे त्ये परतः । तपस्वी । मरुत्वान् । विदुष्मान् । मत्वर्थे इति किं ? यशोभ्यां । विद्वद्भ्यां ।

ध्यपाये ध्रुवमपादानं ॥ १२४ ॥ धिय बुद्धेरपाये प्राप्तिपूर्वकनिश्लेषे विभागेऽनिचलमवधिभूतं वा यत् ध्रुवं तदपादानसंज्ञं भवति । ग्रामादागच्छति देवदत्तः । अधर्माज्जुगुप्सते । अश्वात् धावतः पतितः । नपा निर्देशः किं ? धनुषा विध्यति । कंसपात्र्यां भुङ्क्ते । धनुर्विध्यति । अपादानप्रदेशा "काऽपादाने" इत्येवमादयः ।

+आख्यातोपयोगे ॥ १२५ ॥ उपयोगे नियमपूर्वकविद्याग्रहणे आख्याता प्रतिपादयिता अपादानं भवति । उपाध्यायादधीते । उपयोग इति किं ? नटस्य शृणोति ।

कर्मणोपेयः संप्रदानं ॥ १२६ ॥ कर्मणा य उपेयोऽर्थः स सम्प्रदानसंज्ञो भवति । उपाध्यायाय गां ददाति । देवाय बलिं प्रयच्छति । राज्ञे दडं नितरति ।

+श्लाघह्नुङ्स्थाशपां ज्ञीप्स्यः ॥ १२७ ॥ एषां ज्ञीप्स्योऽर्थः सम्प्रदानं स्यात् । देवदत्ताय श्लाघते देवदत्तायापह्नुते । तिष्ठते ब्राह्मणी छात्रेभ्यः । देवदत्ताय शपते ।

+रुच्यर्थानां प्रेयः ॥ १२८ ॥ रुच्यर्थानां धूनां प्रयोगे प्रेयः प्रीयमाणोऽर्थः सम्प्रदानं भवति । तुभ्यं रोचते मोदकः । मह्यं स्वदते दधि ।

धारेरुत्तमर्णः ॥ १२९ ॥ धारयतेरुत्तमर्णो

१ । देवदत्तशब्दस्यप्लुत परतो इत्यस्यादेरित्यैप् प्राप्तः परं यस्य इति विशेषणान्न भवति ।

१ । पूर्वेण सिद्धे नियमार्थमुपयोग एव यथा स्यात् ।

धर्मो सम्प्रदानं भवति। देवाय शतं धारयति। देवदत्ताय गां धारयति।

+राधीक्ष्योर्यद्दैवं ॥ १३० ॥ दैवं शुभाशुभसूचकं तत्सम्बन्धि यत्कारकं तत् राधीक्ष्योर्योगे सम्प्रदानं स्यात्। पुत्राय राध्यति, ईक्षते वा। पुत्रस्य दैवं निरूपयतीत्यर्थः।

+प्रत्याङ्भ्यां श्रुवोऽभ्यर्थकः ॥ १३१ ॥ प्रत्याङ्भ्यां शृणोतेरभ्यर्थकोऽभ्युपगमकोऽर्थः सम्प्रदानं भवति। मित्राय प्रतिशृणोति, आशृणोति वा। अभ्युपगच्छतीत्यर्थः।

×प्रत्यनुगृण आख्याता ॥ १३२ ॥ प्रत्यनुपूर्वगृणातिना योगे आख्याता प्रतिपादयिता सम्प्रदानं स्यात्। उपाध्यायाय प्रतिगृणाति। अनुगृणाति वा। तमुत्साहयतीत्यर्थः।

×क्रुध्द्रुहेर्ष्यासूयार्थानां यं प्रति कोपः ॥ १३३ ॥ क्रुधाद्यर्थानां धूनां योगे यं प्रति कोपः स सम्प्रदानं स्यात्। मित्राय क्रुध्यति कुप्यति वा। मित्राय द्रुह्यति। मित्राय ईर्ष्यति। मित्रायासूयति।

×न गेः क्रुधद्रुहः ॥ १३४ ॥ गिपूर्वयोः क्रुधिद्रुहोः यं प्रति कोपः स सम्प्रदानं न स्यात्। मित्रमभिक्रुध्यति, अभिद्रुह्यति वा।

×स्पृहेरीप्सितं ॥ १३५ ॥ स्पृहेर्योगे यदीप्सितं तत्सम्प्रदानं वा भवति। पुष्पेभ्यः स्पृहयति। पुष्पाणि स्पृहयति।

परिक्रयणं ॥ १३६ ॥ परिक्रयणं यत् तत्सम्प्रदानं वा भवति। शताय परिक्रीतः शतेन वा। सहस्राय परिक्रीतः सहस्रेण वा।

×गम्यादीनां बहुलं ॥ १३७ ॥ एषां योगे बहुलं सम्प्रदानं भवति। श्राद्धाय निगह्लते। शम्यो यतते। पत्ये शेते। क्वचिन्न स्यात्। मनसा निगह्लते श्राद्धं। क्वचिद्द्वयं। मित्राय धर्मं ब्रूते। मित्रं धर्मं ब्रूते।

साधकतमं करणः ॥ १३८ ॥ अतिशयेन साधकं यत् सत् करणसंज्ञं भवति।

दात्रेण भोग दयया सुरूपं ध्यानेन मोक्षं तपसेष्टसिद्धिं। सत्येन वाक्यं प्रशमेन पूजां वृत्तेन जन्मार्थमुपैति मर्त्यः। पुल्लिङ्गनिर्देशात्—अक्षैर्दीव्यति।

दिवः कर्म ॥ १३९ ॥ दिवेर्यत् साधकतमं तत् कर्मसंज्ञं भवति। अक्षान् दीव्यति।

आधारोऽधिकरणः ॥ १४० ॥ अधिकरणकारकमाधारसंज्ञं भवति। कटे आस्ते। गंगायां घोषः। दध्नि सर्पिः। हृदि तिष्ठति जिनः। निवाहेऽलङ्कृता कन्या। अगुल्यग्रेऽश्वसहस्रं। आधारप्रदेशाः "ईनाधारे च" प्रभृतयः।

कर्मेवाधेः शीङ्स्थासः ॥ १४१ ॥ अधिपूर्वाणां शीङ्स्थासामाधारः कर्मेव भवति। ग्राममधिशेते। पर्वतमधितिष्ठति। वसतिमध्यास्ते। एवकारः आधारनिवृत्त्यर्थः।

वसोऽन्वाध्याङः ॥ १४२ ॥ अन्वादिभ्यः परस्य वसेराधारः कर्म भवति। ग्राममनुवसति। गिरिमुपवसति। गृहमधिवसति। वनमावसति।

अभिनिविशश्च ॥ १४३ ॥ अभिनिविशसमुदायपूर्वस्य विशेराधारः कर्म भवति। ग्राममभिनिविशते। चकारात् कल्याणेऽभिनिवेशः।

×कालाध्वभावदेशं वाऽकर्मधीनां ॥ १४४ ॥ धीनां धूनां कालादिराधारः कर्म वा भवति अकर्म च। मासमास्ते। मास आस्यते। क्रोशं स्वपिति। गोदोहमास्ते। कुरून् स्वपिति। पक्षे—रात्रौ सुप्यते। क्रोशेऽधीयते। गोदोहे आस्ते। ग्रामे उष्यते। कालादीति किं[१] शय्यायां शेते। अकर्मेति किं[१] मासमास्यते। क्रोशं सुप्यते।

कर्त्राप्यं ॥ १४५ ॥ कर्त्रा यदाप्यं तत्कारकं कर्मसंज्ञं भवति। कटं करोति। ग्रामं गच्छति। हिमवन्तं शृणोति। जैनेन्द्रमधीते। ओदनं पचति। काष्ठानि दहति।

×वाऽकर्मणोऽणि कर्ता णौ ॥ १४६ ॥ अकर्मणो धोरण्यन्तस्य यः कर्ता स णौ सति कर्मसंज्ञो वा भवति। पचति देवदत्तः, पाचयति देवदत्तं।

१। अभ्यास्य-औपश्लेषिकसामीपिकवैषयिकाभिव्यापकवैनयिक-नैमित्तिके चत्वारोऽपि षडभेदाः।

देवदत्तेन वा। लिखति स, लेखयति त तेन वा। उत्तरत्र धिग्रहणात् इहाविवक्षितकर्मणो ग्रहण।

*ज्ञागम्यद्यर्थदृशेः ॥ १४७ ॥ ज्ञार्थाना गम्यर्थानामदर्थाना दृशेर्धाना चाण्यताना य कर्ता स णौ सति कर्मसञ्ज्ञो भवति। जानाति धर्मं देवदत्त । ज्ञापयति धर्मं देवदत्त । बुध्यते दत्त । बोधयते(ति)दत्त। गच्छति माणवको ग्राम। गमयति माणवक ग्राम। याति माणवक । यापयति माणवक । भुङ्क्ते देवदत्त । भोजयति देवदत्त। अश्नाति भक्त देवदत्त । आशयति देवदत्तमोदन। पश्यति देवदत्तो रूप। दर्शयति देवदत्त रूप। शेते शिशु । शाययति शिशु। आस्ते यज्ञदत्त । आसयति यज्ञदत्त। ज्ञादीनामिति किं ? भेदयति काष्ठ मूलेन।

*शब्दे ॥ १४८ ॥ शब्दे वर्तमानस्याण्यतस्य धौ कर्ता णौ सति कर्म भवति। शृणोति दत्त शब्द। श्रावयति दत्त शब्द। जल्पति देवदत्त पुत्र। जल्पयति देवदत्त पुत्र।

+भक्षेर्हिंसायां ॥ १४९ ॥ भक्षेर्हिंसार्थस्याणि कर्ता णौ सति कर्म भवति। भक्षयति बलीवर्दा सस्य। भक्षयति बलीवर्दान् सस्य। हिंसायामिति किं? भक्षयति पिंडीं देवदत्तेन।

+वहेः प्रवेयः ॥१५०॥ वहेरणि कर्ता प्रवेयो णौ सति कर्म भवति। वाहयति बलीवर्दान् भार। प्रवेय इति किं? वाहयति भार वाहीकेन। नहि बलीवर्दवद् वाहीक प्राजति।

+न खाददिक्रंदिशब्दायह्वः ॥ १५१ ॥ एष्वोऽणि कर्ता णौ सति कर्म न भवति। खादयति, आदयति पिंडीं देवदत्तेन। क्रदयति, शब्दाययति, ह्वाययति देवदत्तेन। खाद्योरदर्थत्वात् परेषां शब्दक्रियत्वात् प्राप्ति ।

*हृक्रोर्वा ॥ १५२ ॥ हृक्रोरणि कर्ता णौ सति वा कर्म भवति। हरति भार दत्त । हारयति भार दत्त, दत्तेन वा। विकुर्वते सैंधवा। विकारयति सैंधवान् सैंधवैर्वा।

+दृश्यभिवाद्योर्दे ॥ १५३ ॥ दृशेरभिवादेश्चाणि कर्ता णौ सति कर्म वा भवति दविषये। पश्यति राजान भृत्या । दर्शयते राजान भृत्यान् भृत्यैर्वा। अभिवादयति गुरुर्दत्त। अभिवादयते गुरु गुरुणा वा दत्त।

स्वतंत्रः कर्ता ॥ १५४ ॥ स्वतत्र आत्मप्रधान कर्तृसञ्ज्ञो भवति। गौस्तिष्ठति। देवेन कृत। देवदत्तेन भुक्त।

तद्योजको हेतुः ॥ १५५ ॥ तस्य स्वतत्रस्य योजक प्रेरको य स हेतुसञ्ज्ञो भवति। भुजान प्रयोजयति भोजयति। कारयति।

निः ॥ १५६ ॥ आ"प्राग्रीश्वरात्"य वक्ष्यते ते निसञ्ज्ञा भवति। इतोऽप्यधिकारो ज्ञेय । निप्रदेशा "न्यजनाद्"प्रभृतय ।

*चादयोऽसत्त्वे ॥ १५७ ॥ चादयो निसञ्ज्ञा भवन्त्यसत्त्वे वर्तमाना। च वा ह अह एवेत्यादि । असत्त्व इति किं? अस्यापत्य इ ।

प्रादिः ॥१५८॥ प्रादयो निसञ्ज्ञा भवन्त्यसत्त्वे। प्रपरापसमन्ववनिर्दुर्व्याङ् न्यधयोऽप्यतिसूदभयश्च। प्रतिना सह लक्षयितव्या पर्युपयोरपि लक्षणमत्र॥ असत्त्व इति किं? निं प्राप्तीति निप्र ।

क्रियायोगे गिः ॥ १५९ ॥ क्रियया धर्थेन योगे प्रादयो गिसञ्ज्ञका भवति। प्रणमति। परिणमयति। क्रियायोगे इति किं? प्रगता नायका अस्माद्देशात् प्रनायको देश ।

तिः ॥१६०॥ प्रादयस्तिसञ्ज्ञका भवति क्रियायोगे। प्रकृत्य। उपस्तुत्य। अभिहृत्य।

*च्विडाजूर्याद्यनुकरणं ॥ १६१ ॥ च्व्यत डाजत ऊर्याद्यनुकरण च तिसञ्ज्ञ भवति क्रियायोगे। शुक्लीकृत्य । शिथिलीभूय। पटपटाकृत्य। ऊरीकृत्य। उररीकृत्य । फट्कृत्य। खाट्कृत्य। ऊर्यादीना च्व्यर्थो न समस्यत पृथग्ग्रहण।

*क्षेपादरेऽसत्सत् ॥ १६२ ॥ असत्सतौ तिसञ्ज्ञौ भवत क्षेपादरयोर्यथायो। असत्कृत्य। सत्कृत्य। क्षेपादर इति किं? असत्कृत्वा गत ।

१। योगमहत्त्वसामर्थ्यात् यावत्प्राक्सूत्रं प्रादयस्त गिसंज्ञास्तावत्क्रियायोगे ... गिवृत्ति ...

*भूषाऽस्त्रीनारेऽलमंतः ॥ १६३ ॥ अलमत रित्ययौ तिमज्ञौ स्ता भूषाऽप्याकारयो । अलङ्कृत्य । अलङ्कृत्य । भूषाऽस्त्राकार इति किं ? अलं कृत्वा । अलङ्कृत्वा मृत्तिका इयनो गत । मा कार्ष स्वाकृत्यर्थ ।

*कारिकाऽदः स्थित्याद्यनुपदेशे ॥ १६४ ॥ कारिकाऽदसौ तिमज्ञौ स्तः स्थित्यादिषु मर्यादादिषु अनु पदश च स्थय परामन । कारकाकृत्य । अद कृत्य । स्थित्याद्यनुपदेश इति किं ? कारिका कृत्वा । अद कृत्वा । यत्रं, एतद् कृत्वा चलथ ।

*कणेमनस्तृप्तौ ॥ १६५ ॥ कणेमन शब्दौ तिसञ्ज्ञौ स्तः तृप्तावभिलाषनिवृत्तौ । कणेहत्य मुक्त । मनोहत्य मुक्त । तृप्ताविति किं ? कणे हत्वा ।

पुरोऽस्त क्षिः ॥ १६६ ॥ पुरस् अस्त शब्दौ क्षिताग्नि निपातनात् तिसञ्ज्ञौ स्तः । पुरस्कृत्य, अस्त-गत्य पुरस्कृत्य । क्षिरिति किं ? पू । पुरः । पुर । पुर कृत्वा । नगरी कृत्वार्थ । अस्त कृत्वा काड गत । क्षिप्त्वा काड गत इत्यर्थ ।

गत्यर्थवदेऽच्छ ॥ १६७ ॥ अच्छशब्दो गत्यर्थेषु वदतौ च परत तिमज्ञः भवति । अच्छगत्य । अच्छ-गम्य । अच्छोद्य । गत्यर्थवद इति किं ? अच्छ कृत्वा ।

तिरोऽन्तर्द्धौ ॥ १६८ ॥ तिरस्शब्दोऽन्तर्धौ व्य वधाने तिमज्ञः भवति । तिरोभूय । अन्तर्द्धाविति किं ? तिरोभूत्वा स्थित ।

का कृञि ॥ १६९ ॥ तिरस्शब्दोऽन्तर्द्धौ कृञि तिसञ्ज्ञः भवति वा । तिरस्कृत्य । तिरस्कृत्वा ।

*मनस्युरस्युपाजेऽन्वाजेमध्येपदेनिवचने ॥ १७० ॥ एतानि शब्दरूपाणि तिमज्ञानि यथाक्रमं प्रति रूपाणि कृञि वा तिमञ्ज्ञानि भवति । मनसिकृत्य, मनसि कृत्वा । उरसिकृत्य, उरसि कृत्वा । उपाजे कृत्य, उपाजे कृत्वा । अन्वाजेकृत्य । अन्वाजे कृत्वा । मध्येकृत्य मध्ये कृत्वा । पदेकृत्य, पदे कृत्वा । निवचनेकृत्य, निवचने कृत्वा । शीघ्र—मनसि कृत्वा गुरु गत । उरसि कृत्वा पाणिं शेत ।

*स्थानेऽधिः ॥ १७१ ॥ स्थानेऽधिर्मो इति तिसञ्ज्ञौ वा । स्थानेऽधिकृत्य, अधिकृत्य । स्थान इति किं ? अधायधिकृत्य ।

साक्षादाद्यच्चि ॥ १७२ ॥ साक्षादादिशब्द-रूपाणि अच्व्यर्थ कृञि तिसञ्ज्ञा वा भवति । साक्षात्कृत्य, साक्षात् कृत्वा । मिथ्याकृत्य, मिथ्या कृत्वा । अच्वीति किं ? उष्णाकृत्य ।

हस्तेपाणौ स्वीकृतौ ति ॥ १७३ ॥ एतौ कृञि तिसञ्ज्ञौ स्त स्वीकृतावात्मीकरणे । हस्तेकृत्य । पाणौकृत्य । स्वीकृताविति किं ? हस्ते कृत्वा कार्षा पण गत । पुनस्तिग्रहण नित्यार्थ ।

प्राध्वं बंधे ॥ १७४ ॥ प्राध्वशब्दो बंधेऽर्थे कृञि तिसञ्ज्ञो भवति । प्राध्वंकृत्य । बंध इति किं ? प्राध्वं कृत्वा शकट गत ।

जीविकोपनिषदौपम्ये ॥ १७५ ॥ एतावौपम्यार्थे कृञि तिसञ्ज्ञौ स्त । जीविकाकृत्य । उपनिषत्कृत्य । इव इति किं ? जीविकां कृत्वा गत ।

प्राग्धोस्ते ॥ १७६ ॥ ते गितिसञ्ज्ञका धो प्राक् प्रयोक्तव्या । तथा चोदाहृत ।

लो मं ॥ १७७ ॥ लादेशो मसञ्ज्ञो भवति । मिप् वस् मस् । सिप् थस् थ । तिप् तस् झि । शतृ च । नपनिर्देश इत बाधनार्थ । आक्रमत चद्रमा । समस्यत वसो मात्रा ।

इडानं दः ॥ १७८ ॥ इड् आनश्च दसञ्ज्ञौ भवत । इट् वहि महि । थास् आथा ध्वम् । त आता झड् । शानश्च ।

मिटस्त्रिशोऽस्मद्युष्मदन्याः ॥ १७९ ॥ मिङो मदसञ्ज्ञानि त्रीणि त्रीणि वचनानि अस्मद् युष्मद् अन्य इत्येव सञ्ज्ञानि भवन्ति । मिप् वस् मस् इति अस्मद् । सिप् थस् थेति युष्मद् । तिप् तस् झीत्यन्य । दानाभ्याम् ।

साधने स्वार्थे ॥ १८० ॥ स्वस्य स्वो वा अर्थ स्वार्थस्तस्मिन् साधने साधनेऽस्मदादयो ज्ञेया । अस्मपदस्यार्थे साधनेऽस्मत्त्रिक । युष्मपदस्यार्थे युष्मत्त्रिक । आभ्यामन्यस्मिन्नन्यत्त्रिक । पचामि, अह पचामीत्यादि । पचसि, त्व पचसीत्यादि । पचति, स पचतीत्यादि । एव दप्यपि याज्य ।

पूर्वः सहोक्तौ ॥ १८१ ॥ तत्रास्मदादे सहो-क्तौ युगपद्वचने य पूर्व स प्रयोक्तव्य । अह च

ह्सो भवति । स्वादु कृत्वा वर्तते—अधिस्त्रि । गन्दि-कानां ऋद्धेरभाव —दुर्गन्दिक । मद्राणां ऋद्धिः—सुमद्रं । मक्षिकाणामभावः—निर्मक्षिकं । शीतस्यातीतिः—निशीत । तैसृकस्यायमप्रकाशः—अतितैसृकं । श्रीदत्तस्य शब्दस्याप्रवृत्तिः—इतिश्रीदत्तं । इतिपूज्यपाद । स्थाना पश्चात्—अनुरथं पदाति । रूपस्य योग्य—अनुरूपं । व्रतस्य सादृश्य—सव्रतं । अर्थमर्थं प्रति—प्रत्यर्थं । ज्येष्ठानामनतिक्रमेण—अनुज्येष्ठं प्रविशतु । योग्यतादृश्यवीप्सोत्तरपदार्थानतिवृत्तय इति चत्वारोऽपि यथार्था । युगपच्चक्रेण—सचक्रं धेहि । वृत्तस्य संपत् सवृत्तं साधूना । तृणमप्यपरित्यज्य—सतृणमभ्यवहरति । कुम्भस्य समीपं—उपकुम्भं । प्राभृतमन्तं कृत्वा—सप्राभृतमधीते । अन्तशब्दोऽभ्यासेऽवसाने च वर्तते ।

*यावदयथावधृते ॥ ६ ॥ यावत्यथाशब्दौ एवार्थेऽनियार्थे च सुवंतेन सह समस्यते स च ह्सो भवति । यावन्तोदन—यावदोदनमतिथीन् भोजय । ये ये वृद्धा—यथावृद्धं साधून्वंद । एवावधृते इति किं ? यावद् दत्तं तावद्भुक्तं । यथैंद्रदत्त तथा देवदत्त ।

*प्रतिनाऽल्पे ॥ ७ ॥ प्रतिशब्देनाल्पार्थेन सुवंतेन सह सुवन्तं ह्सो भवति । अल्पं शाक—शाकप्रति । सूपप्रति । अल्प इति किं ? वृक्ष प्रति विद्योतते विद्युत् ।

*परिणा स्यक्षशलाकाः ॥८॥ स्यसंख्योऽक्षशलाकाशब्दौ च परिणा सह ह्सो भवति । एकेनेद न तथा वृत्तं यथा पूर्वं जयं । एकपरि । द्विपरि । त्रिपरि । चतुःपरि । पञ्चकेतरेषु जय एवैकजया भावात् पञ्चपरीति न भवति । अक्षेणेद न तथा वृत्तं यथा पूर्वं जये । अक्षपरि । शलाकापरि । स्याद्य इति किं ? पाशकेनेद न तथावृत्त ।

वा ॥ ९ ॥ वेत्यधिकारो वेदितव्य । तदेतो दा[illegible]

*पर्यपाङ्बहिरञ्चः ॥ १० ॥ पर्यादय सुवंतेन सह समस्यन्ते वा । परि त्रिगर्तं वृष्टो देव । परि त्रिगर्तेभ्य । अपत्रिगर्तं । अप त्रिगर्तेभ्य । आकुमार यश समन्तभद्रस्य । आकुमारेभ्य । बहिर्ग्रामं । बहिर्ग्रामात् । प्राग्ग्रामं । प्राग्ग्रामात् ।

लक्षणेनाभिमुख्येऽभिप्रती ॥ ११ ॥ आभिमुख्येऽर्थे वर्तमानावभिप्रतिशब्दौ लक्षणवाचिना सह वा ह्सो भवति । अग्निमभि, अभ्यग्नि शलभा पतति । अग्निं प्रति, प्रत्यग्नि शलभा पतति । लक्षणेनेति किं ? साधुर्मातरमभि । आभिमुख्य इति किं ? अभिनवोऽङ्को यासां ता —अभ्यङ्का गाव । अभिप्रतीति किं ? येनाग्निस्तेन गत ।

*दैर्घ्येऽनुः ॥ १२ ॥ दैर्घ्ये आयामविषये लक्षणवाचिसुवंतेनानुर्ह्सो भवति । गङ्गामन्वायता—अनुगङ्ग वाराणसी । अनुयमुन मथुरा ।

*समीपे ॥ १३ ॥ समीपेऽर्थे वर्तमान सुवंतेन सहानुर्ह्सो भवति । वनमनु, अनुवनं गतोऽशनि । अनूपाध्यायमधीते ।

तिष्ठद्ग्वादीनि च ॥ १४ ॥ एतानि च शब्दरूपाणि ह्सञ्ज्ञानि भवति । तिष्ठति गावोऽस्मिन् काले गर्भग्रहणाय दोहनाय वा तिष्ठद्गु । वहद्गु । कालविशेष । आयतीगवं । खलेयवं । खलेबुसं । लूनयवं । लूयमानयवं । चकारो नियमार्थ । तिष्ठद्ग्वादीन्येव समस्यते । नान्ये सह । परम तिष्ठद्गु ।

*पारेमध्येऽतस्तया ॥ १५ ॥ पारे मध्येऽत शब्दा तातेन सह, ह्सो भवति वा । ह्सनियोगे चानयोरेत्व निपात्यते । पारं गङ्गाया —पारेगङ्ग । मध्य समुद्रस्य—मध्यसमुद्र । गिरेरन्त —अंतर्गिर, अंतर्गिरि ।

*स्यिर्वंश्यैः ॥ १६ ॥ वंश्यवाचिभि सह स्यि संख्यावाची समस्यते ह्सो भवति । एको मुनिर्वंश्योऽस्य एकमुनि । द्विमुनि । त्रिमुनि व्याकरणस्य ।

नदीभिश्च ॥ १७ ॥ नदीवाचिभि स्यिर्ह्सो भवति । सप्त सिंधव —सप्तसिंधु । पञ्चनदं । द्वियमुनं । त्रिगोदावरं । चकारो नियमार्थ । नदीभिरेवान्यपदार्थनिराकाङ्क्षाभिर्नान्यत्र । द्वे ईरावत्यौ यस्मिन् देशे स द्वीरावतीको देश ।

*खौ ॥ १८ ॥ नदीवाचिभि सह ह्सो भवति सञ्ज्ञाविषये । उन्मत्ता गङ्गा अस्मिन्—उन्मत्तगङ्ग देश । लोहितगङ्ग देश । शनैर्गङ्ग । खाविति किं ? शीघ्रगङ्गो देश ।

*ये ग्रहणे प्रहरणे च सरूपं युद्धे ॥ १९ ॥ आर्थे कर्मव्यतिहारे ग्रहणे प्रहरणे च वर्तमान समान रूप तत्रैव वर्तमानेन सुबन्तेन सह हसो भवति युद्धे वाच्ये। केशाश्च केशाश्च मिथो ग्रहण यस्मिन् युद्धे तत्केशाकेशि । दंडाश्च दडाश्चान्योन्यस्य प्रहरण यस्मिन् तद्दडादडि युद्ध । सरूपमिति किं ? केशाश्च कचाश्च मिथो ग्रहण यस्मिन् ।

पं ॥ २० ॥ पमिति प्राग् बमादधिकारो ज्ञेय । इत पर पमो भवतीति निश्चय ।

इपाऽच प्राप्तापन्ने ॥ २१ ॥ प्राप्त आपन्न इत्येतौ शब्दौ इनतेन सह पसो भवतस्तकारश्चैतयो । प्राप्तो जीविका प्राप्तजीविक । आपन्नजीविक । प्राप्ता जीविका प्राप्तजीविका । आपन्नजीविका ।

*इश्चिच्छ्रितादिभिः ॥ २२ ॥ ताभ्या श्रितादिभिश्च सह पसो भवति इवत पूर्वपद । जीविका प्राप्त जीविकाप्राप्त । सुखापन्न । श्राश्रित । दु खातीत । मोक्षगत । बहुवचनादाकृतिगणोऽय । तेन तावनु सुसु । व्यसनपतित । ओदनबुभुक्षुरित्यादि सिद्ध ।

*सामिस्वयं क्तेन ॥ २३ ॥ सामिस्वयशब्दौ क्तिसङ्कौ क्तान्तेन सह पमो भवति । सामिकृत । सामिभुक्त । स्वयधौतौ पादौ । स्वयनिर्लीनमान्य । ऐसपद सघातात् हस्वपरिश्च प्रयोजन । सामिभुक्त स्यापत्य सामिभुक्ति ।

खट्वाऽक्षेपे ॥ २४ ॥ खट्वा इनता अक्षेपे गम्यमाने क्तान्तेन सह पमो भवति । खट्वारूढो जाल्म । खट्वाप्लुत । अक्षेप इति किं ? खट्वा रूढोऽध्यापकोऽध्यापयति ।

कालाः ॥ २५ ॥ कालवाचिन शब्दा इवता क्तान्तेन सह पसो भवति । अहरतिश्रिता । रात्रिसङ्गाता मुहूर्ता । काला इति किं ? क्रोश कुटिला नदी ।

*व्याप्तौ ॥ २६ ॥ व्याप्तावविच्छेदेऽर्थे इवता काला सुपा सह पमो भवति । अत्यतरमणीय । अन्यासुख । सर्वरात्रकल्याणी ।

गुणोस्त्येषत् ॥ २७ ॥ ईषदित्येतत् गुणवचनेन सह पमो भवति । ईषदन्य पिंगल ईषद्वि- गल । ईषद्विकट । गुणोक्त्येति किं ? ईषद्भुक्त । ईषद्गार्ग्य ।

*भा तत्कृतयार्थेनोनैः ॥ २८ ॥ भात पूर्वपद भातार्थकृतार्थेया गुणोक्त्या अर्थेन उनवाचिभिश्च सह पसो भवति । शकुल्या कृत खड शकुलाखड । मदपटु । गिरिणा कृत काण गिरिकाण । कुसुमसुरभि । पुण्येनार्थ पुण्यार्थ । माषोन । तत्कृतयेति किं ? अक्ष्णा काण ।

*पूर्वादिभिः ॥ २९ ॥ भात पूर्वादिभि सह समस्यते । मासेन पूर्व मासपूर्व । सवत्सरावर । पितृसदृश । असिकलह । वाङ्निपुण । गुणमिश्रा धाना । जिह्वाश्लक्ष्ण । कुलसम ।

साधनं कृता बहुलं ॥ ३० ॥ साधन कारक भात कृदन्तेन सह बहुल पसो भवति । आत्मना कृत आत्मकृत । नियहत । नखनिर्भिन्न । काकपेया नदी । श्वलेह्य कूप । कुक्कुटसपात्या ग्रामा । कटकसवेद्य ओदन । क्वचिन्न स्यात् । श्वभिर्लेह्य । दात्रेण लूनवान् । साधनमिति किं ? पुत्रेणागत । कृतेति किं ? धान्येन धनवान् ।

*अप्प्रकृतितदर्थार्थ्यादिभिः ॥ ३१ ॥ अवत पूर्वपद प्रकृत्या तदर्थार्थशब्देन तदादिभिश्चार्थे सह पसो भवति । रथाय दारु—रथदारु । कुडलहिरण्य । पित्र इद पित्रर्थ । मात्रर्थ । देवबलि । गोहित । गोरक्षित । प्रजासुख । प्रकृत्यादिभिरिति किं ? रधनाय स्थाली । समर्थ इति किं ? गच्छ त्व रथाय दारु देवदत्तस्य गृहे ।

+अपाऽलं ॥ ३२ ॥ अलमवतेन सह पमो भवति । अल जीविकायै—अलजीविक । अपेति किं ? अलमतिप्रसगेन ।

*ङा भ्यादिभिः ॥ ३३ ॥ ङात पूर्वपद भीप्रकृतिभि सह पमो भवति । वृकेभ्यो भी वृकभी । वृकभय । वृकभीत । ससारभीति । पापापत । सुखापोढ । स्थापत्रस्त । भवमुक्त ।

*स्तोकाराद्र्थकृच्छ्रं क्तेन ॥ ३४ ॥ स्तोकार्था आराद्र्था कृच्छ्राद्श्च क्तान्तेन सह पमो भवति । स्तोका मुक्त । अल्पा मुक्त । कतिपया मुक्त ।

दूरादागत । निप्रकृष्टादागत । समीपादागत । अतिकादागत । दृ छ्रउव्य ।

*ईप् शौंडादिभिः ॥ ३५ ॥ ईनत पूर्वपद शौंडादिभि सह पसो भवति । अक्षषु शौंड —अक्षशौंड । पानशौंड । अक्षधूर्त । पानधूर्त । अक्षाकितव । पानकितव ।

ऋणे ध्यैः ॥ ३६ ॥ यादिव्यातै सह ईनत ऋणे गम्यमाने पसो भवति । मासे दय ऋण मासदेय । सवत्सरदेय । द्व्यहदेय । ऋण इति किं ? मासे देया भिक्षा । ध्यैरिति किं ? मासे दातव्य ।

खौ ॥ ३७ ॥ खुविषये ईनत सुनतेन सह प स्यात् । अरण्येतिलका । वनेहरितक्य । कूपपिशाचका । पूर्वाह्णस्फोटका । "ईपोऽद्वल" इत्युप् ।

*तत्राहोरात्रांशाः क्तेन ॥ ३८ ॥ तत्र अहरवयवनाचि रात्र्यवयवनाचि च ईनत क्तेन सह प स्यात् । तत्रभुक्त । तत्रपीत । पूर्वाह्णकृत । अपराह्णकृत । पूर्वरात्रकृत । अपररात्रकृत । तत्राहोरात्रांशा इति किं ? शुक्लपक्षे कृत । क्तेनेति किं ? मध्याह्न भोक्ता ।

क्षेपे ॥ ३९ ॥ क्षेपे गम्ये ईनत क्तेन सह प भवति । अवतप्तेनकुलस्थित । भस्मनिहुत । प्रवाहेमूत्रित । पे कृति बहुलमित्युप् ।

*ध्वांक्षादिभिः ॥ ४० ॥ ध्वांक्षप्रकारै क्षेपे कुत्साया ईनत पसो भवति । तीर्थे ध्वाक्ष इव तीर्थध्वाक्ष । तीर्थकाक । तीर्थश्वा । श्मशानसारमय ।

पात्रेसमितादयः ॥ ४१ ॥ पात्रेसमितादय शब्दा गणपाठादेव पसज्ञा निपात्यते क्षेपे कुत्साया गम्यमाने । पात्र एव समिता —पात्रेसमिता । उदरमशक इव—उदरमशक । उदरक्रमि । कूपमण्डूक । अवटकच्छप । नगरकाक । मातरिपुरुष । पिंडीशूर । गेहेनर्दी । गोष्ठेपडित । गर्भतृप्त ।

पूर्वकालैकसर्वजरत्पुराणनवकेवलं यथैकाश्रये ॥ ४२ ॥ पूर्वकाल्यवाचि एकादीनि च एकाश्रये समानाधिकरणे सति सुपा सह पसो भवति पसथ । पूर्व स्नात पश्चादनुलिप्त स्नातानुलिप्त । दग्धप्ररूढ । कृष्टमथीकृत । एकचर्या । सर्वरात्र । जरदार्षिक । पुराणान्न । नवान्न । केवलज्ञान । चकार पसज्ञासमावेशार्थ । माषिका चासौ गौश्च माषिकगवी । यथाश्रयौ पुनरुक्तौ सिद्धा । एकाश्रये इति किं ? एकस्या शाटी ।

*दिगधिकं खुहृद्यौ ॥ ४३ ॥ दिग्वाची अधिकशब्दश्चैकाश्रय सुपा पसो भवति यनश्च खौ हृति च विषय यौ च परत । खुविषय—दिक् । दक्षिणा कोशला दक्षिणकोशला । उत्तरकोशला । हृद्विषये—दक्षिणस्या शालाया भव दाक्षिणशाल । औत्तरशाल । अधिकया षष्ट्या क्रीतोऽधिकषाष्टिक । यविषये—दक्षिणा शाला प्रिया यस्य दक्षिणशालप्रिय । अधिको गौर्धनमस्य अधिकगवधन । खुहृद्यानिति किं ? उत्तरा ग्राम ।

*स्पिः समाहारे रश्चाखौ ॥ ४४ ॥ स्पि सख्यावाची सुनतेनोत्तरपदेन सह पसो भवति यश्च समाहार गम्य खुहृद्यौ च रसज्ञश्चाखौ । स्पि - पचपूली । पण्णगरी । खौ—पचाम्रा । दशाम्रा । हृद्विषय—पचाना नापितानामपत्य पाचनापिति । यौ—पच गावो धनमस्य पचगवधन । दशगवधन । रश्चेति चकार पसज्ञासमावेशार्थ । द्वे अगुल्यौ समाहृत द्व्यगुली । पाश्चय अ सात । राद् डीश्च । अखाविति किं ? पचपर्णानामिद पाचर्व । रश्चेत् "रादुत्तनपत्ये" अण उप् स्यात् ।

*कुत्स्योऽपापाणकैः ॥ ४५ ॥ पापाणकमुक्तैरर्थात् कुत्सनै सह कुत्स्यवाची शब्द पसो भवति । वैयाकरणखसूची । क्षत्रियभीरु । श्रोत्रियकितव । भिक्षुविट । कुत्स्य इति किं ? वैयाकरणचौर । अपापाणकैरिति किं ? पापकुलाल । अणकनापित । विशेष्यपूर्वनिपातार्थ वचन ।

सामान्येनोपमानं ॥ ४६ ॥ सामान्यवाचिना सहोपमान सुनत पसो भवति । शस्त्रीव श्यामा शस्त्रीश्यामा । मृगीव चपला मृगचपला । हसगद्गदा । न्यग्रोधपरिमडला । शरकाडगौरी । दूर्वाकाडश्यामा । सामान्येनेति किं ? पर्वता इव बलाहका । फाला इव तडुला । उपमानमिति किं ? श्यामा श्यामा ।

*व्याघ्रादिभिरुपमेयोऽतद्योगे ॥ ४७ ॥ एते सहोपमेय षसो भवति तस्य सामान्यस्याऽयोगे। पुरुषोऽयं व्याघ्र इव पुरुषव्याघ्र । पुरुषसिंह । पुरुषर्षभ । अतद्योग इति किं? पुरुषोऽयं व्याघ्र इव शूर ।

विशेषणं विशेष्येणेति ॥ ४८ ॥ विशेषणवाचि सुबन्त विशेष्येण सह षसो भवत्येकार्थे यथ । नीलोत्पल । लोहितशाटी । कृष्णसर्प । लोहिताहि । गौरसर्प । कृष्णवल्ल । विशेषणमिति किं? तक्षक सर्प । विशेष्यणेति किं? लोहितस्तक्षक । इतिशब्दो लौकिकनियमार्थः । रामो जामदग्न्य । अर्जुन कार्तवीर्य । वाशयसेन ।

पूर्वापरप्रथमचरमजघन्यसमानमध्यममध्यमवीराः ॥ ४९ ॥ पूर्वादय समस्यते सुबन्त षसो भवति यथ महैकार्थ्ये । पूर्वपुरुष । अपरपुरुष । अपरकाय । प्रथमपुरुष । चरमपुरुष । जघन्यपुरुष । समानपुरुष । मध्यपुरुष । मध्यमपुरुष । वीरपुरुष ।

*श्रेण्यादिः कृतादिभिः च्व्यौ ॥ ५० ॥ श्रेणिप्रभृतय समस्यते कृतादिभि सह च्व्यर्थे गम्यमाने । अश्रेणय श्रेणय कृता श्रेणिकृता । श्रेणिमता । पूगकृता । पूगमता । ऊककृता । ऊकमता । च्वाविति किं? श्रेणय कृता ।

*निसमाप्तौ क्तः ॥ ५१ ॥ निसमाप्तौ ईषदनिष्पत्तौ क्तान्त समस्यते अर्थात्क्तान्तेन । कृत चाकृत च कृताकृत । भुक्ताभुक्त । पीतापीत । पीतनिपीत । कृतापकृत । क्लिष्टाक्लिष्ट । पुताप्रनित । निसमाप्ताविति किं? सिद्ध चाभुक्त च ।

+नानिट् ॥५२॥ सेट् क्तान्तमनिटा क्तान्तेन सह षसो न भवति । क्लिशिताक्लिष्ट । पवितापूतमिति न भवति ।

सन्महत्परमोत्तमोत्कृष्टं पूज्येन ॥ ५३ ॥ एते पूज्येन सह समस्यन्त एकार्थ्ये । सथासौ पुरुषश्च सत्पुरुष । महापुरुष । परमपुरुष । उत्तमपुरुष । उत्कृष्टपुरुष । पूज्येनेति किं? उत्कृष्टो गौ कर्दमात् ।

तद् वृन्दारकनागकुञ्जरैः ॥ ५४ ॥ तत् पूज्य वृन्दारकादिभि सह षसो भवति । गौ श्चासौ वृन्दारकश्च गोवृन्दारक । गोनाग । अश्वनाग । गोकुञ्जर । मुनिकुञ्जर । तदिति किं? सुसीमो नाग ।

*कतरकतमौ जातिप्रश्ने ॥ ५५ ॥ कतरकतमौ एकार्थौ जातिप्रश्ने गम्यमाने षसो भवति । कतरगार्ग्य । कतमगार्ग्य । जातिप्रश्न इति किं? कतरो भवतोर्देवदत्त ।

क्षेपे किं ॥ ५६ ॥ किमेतत् सुबन्तेन सह समस्यते क्षेपेऽर्थे । स किराजा यो न रक्षति प्रजा । स किंसखा यो मित्र द्रुह्यति । स किंवैयाकरणो य शब्द न ब्रूयात् । क्षेप इति किं? को राजा मान्यखेटे ।

पोटायुवतिस्तोककतिपयगृष्टिधेनुवशावेहद्बष्कयणीप्रवक्तृश्रोत्रियाध्यापकधूर्तैर्जातिः ॥ ५७ ॥ पोटादिभि सह जातिवाची शब्द समस्यते । इभ्या चासौ पोटा च इभ्यपोटा । क्षत्रियुवति । अग्निस्तोक । घृतकतिपय । गोगृष्टि । गोधेनु । वहिवशा । गोवेहत् । गोबष्कयणी । कठप्रवक्ता । कठश्रोत्रिय । कठाध्यापक । कठधूर्त । जातिरिति किं? देवदत्ता पोटा ।

चतुष्पाद्गर्भिण्या ॥ ५८ ॥ चतुष्पाद् जाति गर्भिणीशब्देन सह षसो भवति । गोगर्भिणी । अजगर्भिणी । चतुष्पादिति किं? ब्राह्मणी गर्भिणी । जातिरित्येव—स्वस्तिमती गर्भिणी ।

प्रशंसोक्त्या ॥ ५९ ॥ प्रशसावचनेन सह जाति समस्यते । गोप्रकाण्ड । गोमतल्लिका । अश्वप्रकाण्ड । अश्वमतल्लिका । गोमचर्चिका । अश्वमचर्चिका ।

युवा खलतिपलितजरद्वलिनैः ॥ ६० ॥ खल्यादिभि सह युवा समस्यते । युवखलति । युवपलित । युवजरन् । युववलिन । युवति खलतिः युवखलति । युवपलिता । युवजरती । युववलिना ।

क्यतुल्याख्या अजात्या ॥ ६१ ॥ क्यान्तास्तुल्याख्याश्च अजात्या सह षसो भवति । भोज्य च तदुष्ण च भोज्योष्ण । पानीयशीत । हरणीयपूर्णो घट । तुल्यश्वेत । तुल्यलोहित । तुल्यमहान् । सदृशश्वेत । सदृशश्वेत । अजात्येति किं? भोज्य ओदन । तुल्यो वैश्य ।

*कुमारः श्रमणादिना ॥ ६२ ॥ कुमार शब्द श्रमणादिभि सह षसो भवत्येकाश्रये । कुमारी चासौ श्रमणा च कुमारश्रमणा । कुमारप्रव्रजिता । कुमारतापसी । कुमाराध्यापक । कुमाराध्यापिका ।

मयूरव्यंसकादयश्च ॥ ६३ ॥ मयूरव्यंसकादय शब्दा षसङ्गा गणपाठादेव निपात्यते। निगतौ विसृतावंसावस्य व्यंसो व्यंस इव व्यंसक । व्यंसको मयूर मयूरव्यंसक । छात्रव्यंसक । कम्बोजमुड । यवनमुड । चकारोऽवधारणार्थस्तेन मयूरव्यंसकादय एव समस्यते । अन्यै सह वृत्यतर न लभते । परमो मयूरव्यंसक ।

कालाः मेयैः ॥ ६४ ॥ कालवाचिन शब्दा मेये परिच्छेद्यै सह षसो भवति । मासो जातस्य मासजात । संवत्सरजात । द्व्यहजात ।

नञ् ॥ ६५ ॥ नञ् सुपा सह समस्यते । अगौ । अनेक । अधर्म ।

+वर्णो वर्णैः ॥ ६६ ॥ वर्णवाचि वर्णवाचिभि सह षसो भवति । शुक्लश्चासौ कृष्णश्च शुक्लकृष्ण । रोहितपाडु । कृष्णसारगः । विशेषणविशेष्यभावो नास्तीति वचन । शुक्लकृष्णायर्थानामन्योन्यस्य विशेषणमसमुदाये वर्तमानस्य शुक्लादेरेव द्वारेण विशेषणत्वमित्यनियमन पूर्वनिपात प्रयोजन ।

+पूर्वापराधरोत्तरमभिन्नेनांशिना ॥ ६७ ॥ पूर्वादयशवाच्यन्यशवाचिना अभिन्नेन ष भवति । पूर्व कायस्य पूर्वकाय । अपरकाय । अधरकाय । उत्तरकाय । पूर्वादीति किं ? दक्षिण कायस्य । अभिन्नेनेति किं ? पूर्व छात्राणां । अंशिन ि किं ? पूर्व नाभे कायस्य ।

+अर्द्ध नप ॥ ६८ ॥ अर्द्ध नपुसक समस्यते अंशिना सह । अर्द्ध पिप्पल्या —अर्द्धपिप्पली । अर्द्धकोशातकी । नपीति किं ? ग्रामार्द्धो देश ।

+द्वित्रिचतुर्दद वा ॥ ६९ ॥ एभ्यो उद् तदत अंशिना वा षसो भवत्यभिन्नेन । द्वितीय भिक्षाया द्वितीयभिक्षा । भिक्षाद्वितीय । तृतीयभिक्षा । भिक्षातृतीय । चतुर्थभिक्षा । भिक्षाचतुर्थ । द्व्यादीति किं ? पचम भिक्षाया ।

ता ॥ ७० ॥ तातेन सुबतेन सह षसो भवति । स्वर्गसुख । मोक्षमार्ग । राजपुरुष ।

कृति ॥ ७१ ॥ कृत्प्रयोगे या ता तदत सुपा समस्यते । इध्मानां व्रश्चन इध्मव्रश्चन । पलाशशातन । अविलवन । श्मश्रुकर्तन ।

याजकादिभिः ॥ ७२ ॥ एतै सह तात षसो भवति । देवाना याजक देवयाजक । श्रमणपूजक । गुरुपरिचारक । गुरुपरिवेषक । तद्योजक । अर्थवाचक । —

+पत्तिरथं गणकेन ॥ ७३ ॥ पत्तिरथशब्दौ तातौ गणकेन सह समस्येते । पत्तीना गणक पत्तिगणक । रथगणक । पत्तिरथमिति किं ? कार्षापणाना गणक ।

न प्रतिपदं ॥ ७४ ॥ प्रतिपद या ता तदत न समस्यते । फलाना तृप्त । सर्पिषो ज्ञान । शतस्य यत ।

निर्द्धारणे ॥ ७५ ॥ निर्द्धारणे जातिगुणक्रियाभि समुदायादेकदेशस्य निष्कृष्य धारणे या ता तदत न समस्यते । मनुष्याणा क्षत्रिय शूरतम । नारीणा श्यामा दर्शनीयतमा । अध्वगाना धावत शीघ्रतमा । गवा कृष्णा सपन्नक्षीरतमा ।

*तृप्त्यर्थसच्चव्यैकद्रव्यैः ॥ ७६ ॥ एतै सह तात षसो न भवति । चक्रधराणा पचम । तीर्थकृना षोडश । बलदेवाना नवम । ग्रामस्य पुरस्तात् । वृक्षस्योपरि । देवदत्तस्य कुर्वन् । देवदत्तस्य कुर्वाण । देवदत्तस्य कर्तव्य । आचार्यस्य श्रीदत्तस्य । शुकस्य माराविदस्य ।

*गुणैरस्वस्थैरविंशत्यादिभिः ॥ ७७ ॥ अस्वस्थैर्गुणैस्तात न समस्यते विंशत्यादिवर्जिते । काकस्य कार्ष्ण्य । बलाकाया शौक्ल्य । पटस्य तैक्ष्ण्य । नात्र कार्ष्ण्यादेर्गुणस्य स्वास्थ्य प्रतीयते । कृष्ण काक इति यथा । गुणैरिति किं ? राजपुरुष । अस्वस्थैरिति किं ? कन्यारूप । कपिवर्ण । चन्दनगध । स्नानस्पर्श । अविंशत्यादिभिरिति किं ? गोविंशति । गोशत । सूत्रसाधन । वचनप्रामाण्य ।

कर्तरि क्तेन ॥ ७८ ॥ कर्तरि या ता तदन्त क्तेन सह षसो न स्यात् । इदमेषामासित । इदमेषां यात । इदमेषा भुक्त । राज्ञां मत । राज्ञां पूजित । राज्ञामर्चित । राज्ञामिष्ट ।

*द्विप्राप्तौ भायां ॥ ७९ ॥ कर्तरि भाया सत्या द्विप्राप्तौ कृति कर्मणि या ता तदन्त ष न स्यात् । आश्चर्यो गवां दोहोऽगोपालकेन । रोचते मे ओदनस्य भोजनं देवदत्तेन । साधु खलु पयसः पानं विष्णुमित्रेण । द्विप्राप्ताविति किं ? देवदत्तस्य कृतो जिनदत्तेन । भायामिति किं ? साध्विदं शब्दानुशासनमाचार्यस्य ।

*ण्वुतृज्भ्यां ॥ ८० ॥ आभ्यां योगे कर्तरि या ता तदन्त सो न भवति । भवत शायिका । भवत आसिका । भवतोऽग्रगामिका । तृजुक्तार्थं ।

कर्तरि ॥ ८१ ॥ कर्तरि यौ ण्वुतृचौ ताभ्यां योगे कर्मणि या ता तदन्त न समस्यते । ओदनस्य भोजक । सक्तूनां पायक । अपां स्रष्टा । पुरां भेत्ता । कर्तरीति किं ? इक्षुभक्षिका मे धारयसि ।

क्रीडाजीविकयोर्नित्यं ॥ ८२ ॥ क्रीडायां जीविकायां च ण्वुना सह तांत नित्य षसो भवति । उद्दालकपुष्पभञ्जिका । वारणपुष्पप्रचायिका । तालभञ्जिका । अवोदनादिका । नखलेखिका । अवस्करसूदक । रमणीयकारक । क्रीडाजीविकयोरिति किं ? पयस पायक ।

*तिकाद्दुः ॥ ८३ ॥ अमी सुपनेन सह समस्यते । प्रगत्य । ऊरीभूय । पटपटाकृत्य । खाट्कृत्य । शोभन पुरुष सुपुरुष । अतिपुरुष । कुत्सित पुरुष कुपुरुष । ईषत् पिङ्गल—आपिङ्गल । पाप पुरुषो दुष्पुरुष ।

+प्रात्यवपरिनिःप्रत्यादयो गतक्रांतक्रुष्टग्लानक्रान्तस्थितादिषु टेभ्यापञ्चभिः ॥ ८४ ॥ प्रादयो गतादिष्वर्थेषु यांतादिभि सह षमो भवति । तद्यथा-प्रदयो गतादिष्वर्थेषु षमा । प्रगत आचार्य प्राचार्य । समतोऽर्थ समर्थ । अत्यादय क्रान्ताद्यर्थेष्विमा । अतिक्रान्त खट्वा—अतिखट्व । उद्गतो वेलां उद्वेल समुद्र । अवादय क्रुष्टादिषु षमा । अवक्रुष्ट कोकिलया—अवकोकिल

वन । अनुगतमर्थेन—अन्वर्थं वच । पर्यादयो ग्लानादिष्वमा । परिग्लानोऽध्ययनाय पर्यध्ययन । उद्युक्त सङ्ग्रामाय-उत्सङ्ग्राम । निरादय क्रांतादिषु कया । निष्क्रांत कौशाम्ब्या—निष्कौशाम्बि । अपगत शालाया —अपशाल । प्रत्यादय स्थितादिष्वीपा । प्रतिष्ठितमुरसि प्रत्युरस ।

वागमिङ् ॥ ८५ ॥ अमिङन्त वाक्सज्ञ समर्थेन नित्य षमो भवति । कुम्भकार । भारहार । शरलाव । अमिङिति किं ? एधानाहारको भजति ।

क्त्विनामैव ॥ ८६ ॥ क्त्विसज्ञेन अमन्तेनैव वागमिङ् षसो भवति । स्वादुंकार भुक्त । लवणकार भुक्ते । सम्पन्नकार भुक्ते । अमेति किं ? कालो भोक्तु । एवेति किं ? प्रथम भोज । प्रथम भुक्त्वा गच्छति ।

वा भादि ॥ ८७ ॥ भादीनि वाक्सज्ञानि अमा सह वा समस्यते । मूलकोपदश भुंक्ते । मूलकेनोपदश भुक्ते । पार्श्वोपपीड शेते । पार्श्वाभ्यामुपपीड शेते । पार्श्वे उपपीड शेते ।

क्त्वा ॥ ८८ ॥ क्त्वान्तेन सह वा भादि षसो भवति । उच्चै कृत्य, उच्चै कृत्वा आचष्टे । नीचै कृत्य, नीचै कृत्वाचष्टे । भादीति किं ? अल कृत्वा ।

*अवान्यार्थेऽनेकं षं ॥८९॥ वानर्जितया-न्यस्य पदस्यार्थेऽभिधेयेऽनेक सुपन्त समसो भवति । घटे कृत येन स कृतघट । उदरेभाणि । कण्ठेकाल । उरसिलोमा । उच्चैर्मुख उच्चैर्मुख । गुडस्थाल । अवान्यार्थं इति किं ? वृष्टे देवे गत । नञ्निर्देश किं ? व्याहितागा देव ।

+एकार्थं ॥ ९० ॥ एकार्थ समानाधिकरणमनेक सुपन्त षमोऽन्यान्यार्थे भवति । प्राप्तमुदक यं स प्राप्तोदको ग्राम । चित्रगु । आप्रतिहतशासन । अनेकगुण । परमस्वर्णकू । अष्टनरथा । अविद्यमानपुत्र । महत्कुलीग दी । सर्वतृणिका । एकार्थमिति किं ? पञ्चभिर्भुक्तमस्य ।

+स्नि ॥ ९१ ॥ स्निसज्ञ षमो भवत्यान्यार्थे । दीर्घभुज यस्य स दीर्घभुज । अनुष्ठ । अमन्द । अग्निर्धीरा गो । सुमुखा कन्या ।

*संख्येये स्विनामाद्यागाधिकाध्यर्धाद्दौ-

दिङ्ट् च ॥ ९२ ॥ आसन्नादीन्यर्थपूर्वं डड-न्तानि डिसंज्ञानि च सख्येये वर्तमानेन स्यिसंज्ञावा चिना सह समस्यते । आसन्ना दशानामिमे आसन्न दशा । आसन्नविंशा । अदूरदशा । अदूरविंशा । अधिकदशा । अर्द्धेनाधिका त्रिंशतिरिम अध्यर्द्धविंशा । अर्धं पचम यासा ता अर्द्धपचमा त्रिंशतय इमे अर्द्धपचमत्रिंशा न रातिरित्यर्थ । अर्द्धपचमत्रिंशा । समीपे दशानामिमे उपदशाः । उपविंशा । उपत्रिंशा । स्यिनेति किं ? आसन्ना पुरुषाणामिमे । सख्येये इति किं ? अधिका त्रिंशतिर्गवा । आसन्नादीति किं ? सनिकृष्टा दशानामिमे ।

*स्यिः सुज्वाऽर्थे ॥ ९३ ॥ सुजर्थे वारे वाऽर्थे विकल्प सशय वा स्यिसंज्ञावाचि बसो भवति सख्येये वर्तमानेन स्यिना । द्वौ वारौ दश इमे द्विदशा । त्रिदशा । चतुर्दशा । द्वौ वा त्रयो वा द्वित्रा । त्रिचतुरा । पचषा । सप्तदशा । सुज्वाऽर्थे इति किं ? द्वाभ्या न त्रय ।

दिशोऽन्तराले ॥ ९४ ॥ दिक्शब्दा स मस्यतेऽन्तरालेऽर्थे । दक्षिणस्याश्च पूर्वस्याश्च दिशो यदन्तराल सा दिक् दक्षिणपूर्वा । पूर्वदक्षिणा । दक्षिणापरा । उत्तरपूर्वा ।

*तेन सहेति तुल्ययोगे ॥ ९५ ॥ सहशब्द तेनेति भातेन सह तुल्ययोगे समानक्रियादियोगे बसो भवति । सह छात्रेणागत सछात्र । सपुत्र आगत । सशिष्य । सरूप । सकर्मकर । तुल्ययोगे इति किं ? सहैव दशभि पुत्रैर्भार वहति रासभी । इतिशब्दादतुल्ययोगेऽपि स । सपक्षको वादी मृते इत्यादि सिद्ध ।

चार्थे द्वंद्वः ॥ ९६ ॥ चकारोऽर्थश्चाऽर्थ । तस्मिन्नर्थेऽनेक सुबन्त द्वंद्वसंज्ञ सो भवति । च इतौ द्वन्द्वौ । इतरेतरयोगसमाहारौ । प्लक्षन्यग्रोधौ । वादिप्रत्यानौ । छत्रोपानह । वाक्पद । वाक्त्वच ।

+समानामेकः ॥ ९७ ॥ समाना तुल्यार्थाना शब्दाना चाऽर्थे एक एव प्रयोक्तव्य । वक्रश्च कुटिलश्च वक्रा कुटिला वा । सितश्च श्वेतश्च शुक्लश्च सिता श्वेता शुक्ला वा । समानामिति किं ? धवखदिरपलाशा ।

+सुप्यसंख्येयः ॥ ९८ ॥ सुपि सर्वत्र समानाना एकरूपाणा युगपत्प्रयोगे एक एव प्रयोक्तव्य सख्येय वर्जयित्वा । वृक्षश्च वृक्षश्च वृक्षौ । वृक्षश्च वृक्षश्च वृक्षश्च वृक्षा । हरिणी च हरिणी च हरिण्यौ । सुपीति किं ? मातृमातारौ । मातरौ । मातारानिति भेद । असख्येय इति किं ? एकश्च एकश्च । द्वौ च द्वौ च । पूर्वं समानार्थाऽर्थ । इद तु सरूपाऽर्थ ।

+त्यदादि च ॥ ९९ ॥ त्यदादिना अन्यदादिना च सह त्यदादेर्द्वंद्वे प्राप्ते त्यदादिरक एव प्रयुज्यते । स च देवदत्तश्च तौ । कश्च देवदत्तश्च कौ । स च त्व च युवा । त्व च भवाश्च भवतौ । स च स्थाली च ते । सा च देवदत्तश्च तौ । स च देवदत्ता च ते । स च कुड च ते । सा च कुड च ते । तच्च देवदत्तश्च तौ ।

+भ्रातृपुत्राः स्वसृदुहितृभिः ॥ १०० ॥ भ्रात्रर्थपुत्रार्थयो स्वस्रर्थदुहित्रर्थाभ्या प्रयोगे भ्रात्रर्थपुत्रार्थावेव प्रयुज्येते । भ्राता च स्वसा च भ्रातरौ । सोदर्यश्च स्वसा च सोदर्यौ । भ्राता च भगिनी च भ्रातरौ । पुत्रश्च दुहिता च पुत्रौ । सुतश्च दुहिता च सुतौ । पुत्रश्च सुता च पुत्रौ । बहुवचन पर्यायार्थं ।

+पिता मात्रा वा ॥ १०१ ॥ पितु मात्रा प्रयोगे पिता वा प्रयोक्तव्य । पिता च माता च पितरौ । मातापितरौ ।

+श्वशुरश्वश्र्वा ॥ १०२ ॥ श्वशुरस्य श्वश्रूशब्देन प्रयोगे श्वशुरो वा प्रयोक्तव्य । श्वशुरश्च श्वश्रूश्च श्वशुरौ ।

+वृद्धो यूनाऽनन्यार्थप्रकृतौ ॥ १०३ ॥ वृद्धस्य यूना सह प्रयोगे वृद्ध एव प्रयोक्तव्योऽनन्यार्थप्रकृतावभिन्नार्थप्रकृतौ । गार्ग्यश्च गार्ग्यायणश्च गार्ग्यौ । दाक्षिश्च दाक्षायणश्च दाक्षी । वृद्ध इति किं ? गर्गगार्ग्यायणौ । यूनेति किं ? गर्गगार्ग्यौ । अनन्यार्थप्रकृताविति किं ? भागवित्तिभागवित्तिकौ । वात्स्यायनत्रैनकायनौ । पूर्वेण गर्द्द सौवीरत्व चायोऽर्थोऽन्यत्प्रकृति ।

+पुरुषः ॥ १०४ ॥ वृद्धाया यूना सह प्रयोगे

वृद्धयाची प्रयोक्तव्यः सा च वृद्धा स्त्री पुरुषः स्यात् । गार्गी गार्ग्यायणश्च गार्ग्यौ । औपगवी च औपगविश्च औपगव्यौ ।

+स्त्रिया ॥ १०५ ॥ पुरुषस्य प्राणिनः स्त्रिया सह प्रयोगे पुरुष एव प्रयोक्तव्यः । ब्राह्मणश्च ब्राह्मणी च ब्राह्मणौ । कठौ । मयूरौ । कुक्कुटौ । पटू ।

+ग्राम्यद्विखुरसंघेऽशिशौ स्त्री प्रायः॥१०६॥ ग्राम्यद्विखुराणां संघेऽशिशूनां स्त्रीपुरुषाणां युगपत् प्रयोगे स्त्री प्रयुज्यते प्रायः । गावश्चेमे गावश्चेमाः इमाः गावः । अजा इमाः । महिष्य इमाः । ग्राम्यग्रहणं किं ? रुरवश्चेमे रुरवश्चेमाः इमे रुरवः । द्विखुरेति किं ? अश्वाश्चेमे अश्वाश्चेमाः इमेऽश्वाः । संघ इति किं ? गौश्चायं गौश्चेयं इमौ गावौ । अशिशाविति किं ? वत्साश्चेमे वत्साश्चेमाः इमे वत्साः । प्राय इति किं ? उष्ट्राश्चेमे उष्ट्राश्चेमाः उष्ट्रा इमे ।

+नवनपकं च वा ॥ १०७ ॥ नपुंसकमनपुंसकेन सह प्रयोगे नपुंसकं प्रयोक्तव्यमेकत्वं च वा स्यादनन्यार्थप्रकृतौ । शुक्लं च वस्त्रं शुक्लश्च कंबलः ते इमे शुक्ले । तदिदं शुक्लं वा । शुक्लं शुक्लश्च शुक्ला च बृहतिका तानीमानि शुक्लानि । तदिदं शुक्लं वा । अनवेति किं ? शुक्लं च शुक्लं च शुक्ले । अनन्यार्थप्रकृताविति किं ? शुक्लं च वस्त्रं कृष्णश्च कंबलः तौ शुक्लकृष्णौ ।

+सिद्धप्यार्थात् पुनर्वसुर्भे ॥१०८॥ सिद्धपुष्यशब्दाद्वर्तमानात् परः पुनर्वसुशब्दः भे वर्तमानो द्वंद्वविषयो द्व्यर्थः सन्नेकार्थो भवति । तद्यथा सिद्धपुनर्वसू । पुष्यपुनर्वसू । तिष्यपुनर्वसू । सिद्धपार्थादिति किं ? आर्द्रापुनर्वसवः । भ इति किं ? तिष्यपुनर्वसवो माणवकाः ।

•शोक्तं पूर्वं ॥ १०९ ॥ समासिसूत्रेषु यत् निर्दिष्टं पूर्वं प्रयोक्तव्यं । अधिस्त्रि । धर्मश्रितः । मरभीतः ।

राजदंतादी ॥ ११० ॥ राजदंतादिषु पूर्वनिपातोऽन्यं यत्पदं तत्पूर्वं प्रयोक्तव्यं । दंतानां राजा राजदंतः । वनस्याग्रे अग्रेवणं । पूर्वं वासितं पश्चाल्लिप्तं लिप्तवासितं । नग्नमुषितः । उलूखलमु-

सलं । विष्वक्सेनार्जुनौ । दारजारौ । भार्यापती । जंपती । दंपती । दम्पती ।

+संख्याल्पा ॥ १११ ॥ द्वे अल्पा संख्या पूर्वं प्रयोक्तव्या । द्विदशाः । त्रिदशाः । चतुर्दश । पंचदशः ।

+द्वंद्वे घिस्येकं ॥ ११२ ॥ द्वंद्वे घिसंज्ञं सुसंज्ञं चैकं पूर्वं प्रयोक्तव्यं । कुशकाशं । तृणकाष्ठं । अग्निधूमं । वायुतोयं । मुनिगुप्तौ । घिस्येति किं ? कुक्कुटमयूरौ । एकमिति किं ? गुरुरविभास्करतनयाः । रविभास्करतनयगुरवः ।

अजाद्यत् ॥ ११३ ॥ अजाद्यकारांतमेकं पूर्वं प्रयोक्तव्यं द्वंद्वे । इंद्रचंद्रौ । उष्ट्रखरं ।

अल्पाच्तरं ॥ ११४ ॥ द्वंद्वे संऽल्पाच्तरमेकं पूर्वं प्रयुज्यते । धवखदिरौ । वाग्वायू । प्लक्षन्यग्रोधं ।

+अर्च्यं ॥ ११५ ॥ द्वंद्वेऽर्च्यमभ्यर्हितं पूर्वं प्रयुज्यते । कामक्रोधौ । मधुरौ । दीक्षातपसी । वासुदेवार्जुनौ ।

+वर्णभ्रात्रनुपूर्वं ॥ ११६ ॥ वर्णो भ्राता च द्वंद्वेऽनुपूर्वं क्रमेण पूर्वं प्रयोक्तव्यः । ब्राह्मणक्षत्रियौ । ब्राह्मणक्षत्रियविट्शूद्राः । भीमसेनार्जुनौ । रामलक्ष्मणौ । बलदेववासुदेवौ । युधिष्ठिरभीमसेनार्जुनाः ।

+समाऽनृतु ॥ ११७ ॥ भं नक्षत्रं ऋतुश्च समाः समानाक्षरमनुपूर्वं पूर्वं प्रयोक्तव्यं । अश्विनीभरणीकृत्तिकाः । चित्रास्वाती । हेमंतशिशिरौ । हेमंतशिशिरवसंताः । समानमिति किं ? पुष्यपुनर्वसू । ग्रीष्मवसंतौ ।

+धर्मार्थादिषु वा ॥ ११८ ॥ धर्मार्थादिषु द्वंद्वेष्वन्यतरः पूर्वनिपातो वा पूर्वं निपतति । धर्मार्थौ । अर्थधर्मौ । शब्दार्थौ । अर्थशब्दौ । कामार्थौ । अर्थकामौ । आद्यंतौ । अंतादी । गुणवृद्धी । वृद्धिगुणौ ।

•गुणस्त्रियाक्त वे ॥ ११९ ॥ गुणः स्त्र्यंतं स्त्र्यंतं च यत्र पूर्वं प्रयोक्तव्यं । चित्रगुः । पंचकर्णः । मर्मकर्णः । त्रिधेरः । बहुजनः । कन्यामनः ।

वाहिताग्न्यादिषु ॥ १२० ॥ वाहिताग्न्यादिषु क्तोऽन्यतरं पूर्वं निपतनं वा पूर्वं निपतति । आहिताग्निः । अग्न्याहितः । पुत्रजातः । जातपुत्रः ।

एवं-दंतजातः । श्मश्रुजातः । घृतपीतः । भार्योढः । अर्थगतः । शीर्षच्छिन्नः ।

+प्रियः ॥ १२१ ॥ प्रियो वा बसे पूर्वं प्रयोक्तव्यः । प्रियगुडः । गुडप्रियः ।

+गड्वादय ईपः ॥ १२२ ॥ ईबंतात् गडुप्रभृतयो बसे वा पूर्वं प्रयोक्तव्याः । गडुकंठः । कंठगडुः । गडुशिराः । शिरोगडुः ।

+क्तश्चास्त्रं १२३ ॥ बसे क्तादीबंताच्चास्त्रवाचि पूर्वं वा प्रयोक्तव्यं । उद्यतोऽसिरनेन-अस्युद्यतः । उद्यतासिः । खड्गोद्गीर्णः । उद्गीर्णखड्गः । वज्रहस्तः । हस्तवज्रः । चक्रपाणिः । पाणिचक्रः । करवालकरः । करकरवालः । ईबाकर्षणार्थः चशब्दः ।

+कालाकृतिसुखादयः ॥ १२४ ॥ कालवाचिनः आकृतिर्जातिस्तद्वाचिनः सुखादयश्च बसे क्तांताद् वा पूर्वं प्रयोक्तव्याः । मासयाताः । यातमासाः । सांगरजाधी । जग्धसांगरा । सुखयाता । यातसुखा । दुःखयाता । यातदुःखा ।

क्तः ॥ १२५ ॥ क्तांतं बसे पूर्वं प्रयोक्तव्यं । ज्ञातविश्वः । व्याख्यातशास्त्रः । भिक्षितभिक्षः । अवमुक्तोपानत्कः । विश्रुतकीर्तिः ।

*ये कडारादयः ॥१२६॥ बसे कडारादयो वा पूर्वं प्रयोक्तव्याः । कडारभद्रः, भद्रकडारः । गडुलशाडिल्यः, शाडिल्यगडुलः । बधिरांधः, अंधबधिरः । नटधूर्तः, धूर्तनटः । कूटदाक्षिः, दाक्षिकूटः ।

उत्तरपदं [illegible] ॥ १२७ ॥ से यदुत्तरपदं तत् पुसंज्ञं भवति । दशागवघनः । व्याघ्रजातः प्रदेशः । "दिगधिकं सुहृदयो" इत्यादयः ।

इति जैनेंद्रव्याकरणे शब्दार्णवचन्द्रिकानाम्नि लघुवृत्तौ प्रथमस्याध्यायस्य तृतीयः पादः ।

अथ प्रथमाध्याये चतुर्थः पादः ।

कर्मणीप् ॥ १ ॥ कर्मणि कारके इप् विभक्तिर्भवति । कटं करोति । जैनेंद्रं पठति । पायसं भुंक्ते । आदित्यं पश्यति । अद्रिं लंघयति ।

+हांतरांतरेणातिधिक्निकषासमयाभितोपाधौ ॥ २ ॥ हादिभिर्योगे इप् भवत्युपाधौ विशेषणे । हा देवदत्तं बर्द्धते व्याधिः । अंतरा गंधमादनं मालावंतं चोत्तराः कुरवः । अंतरा निषधं नीलं च विदेहाः । अंतरेण सौमनसं विद्युत्प्रभं च देवकुरवः । अंतरेण जलधिं हिमवंतं च भरतः । मोक्षमंतरेण नात्यंतिकं सुखं । अतिवृद्धं कुरून्महद्बलं । धिग्देवदत्तमयशः प्रवृद्धं । निकषा ग्रामं नदी । समया ग्रामं वनं । उपाधाविति किं ? प्रधाने व्याध्यादौ मा भूत् । चकारोऽनुक्तसमुच्चयार्थः । तेन—बुभुक्षितं न प्रतिभाति किंचित् । वृणीष्व भद्रे प्रतिभाति यत्त्वां ।

+पर्यभिसर्वोभयैस्तस्लैः ॥ ३ ॥ पर्यादिभिस्तस्यांतैर्योगे इप् भवति । परितो ग्रामं वनानि । अभितो ग्रामं । सर्वतो ग्रामं । उभयतो ग्रामं वनानि ।

+द्विरुक्तैरधोभिः ॥ ४ ॥ द्विरुक्तैरधोऽध्युपरिभिर्योगे इप् भवति । अधोऽधो ग्रामं । अध्यधि ग्रामं । उपर्युपरि ग्रामं ग्रामाः । द्विरुक्तैरिति किं ? अधो ग्रामस्य ।

*कालाध्वन्यभेदे ॥ ५ ॥ कालेऽध्वनि चोपाधौ इप् भवत्यभेदेऽत्यंतसंयोगे द्रव्यादिना । संवत्सरं क्षीरौदनं । शरदं मथुरा रमणीया । संवत्सरमधीते । क्रोशं शिकता । योजनं दीर्घो गिरिः । क्रोशमधीते । कालाध्वनीति किं ? स्थाल्यां पचति । अभेदे इति किं ? मासे मासस्य वा द्विरधीते ।

सिद्धौ भा ॥ ६ ॥ सिद्धौ क्रियाफलनिष्पत्तौ गम्यमानायां कालाध्वन्यां भा भवत्यभेदे । मासेन प्राभृतमधीतं । क्रोशेन तर्कमधीतं । सिद्धाविति किं ? मासं काव्यमधीतं न च ज्ञातं ।

क्रियामध्ये केपौ ॥ ७ ॥ क्रिययोर्मध्ये कालाध्वन्यां केपौ विभक्त्यौ स्तः । अद्य भुक्त्वा मुनिः द्व्यहाद् भोक्ता, द्व्यहे भोक्ता । इहस्थोऽयमिष्वासः क्रोशात् क्रोशे वा विध्यति लक्ष्यं ।

*स्वतो पूजायां तिः ॥ ८ ॥ पूजार्थे स्वतीशब्दौ तिसंज्ञौ स्तः । सुस्थाय गतः । अतिसिच्य गतः । पूजायामिति किं ? सुस्थित्वा गतः । काकुरियं ।

*न गिः ॥ ९ ॥ पूजार्थे सतीशब्दो गिसंज्ञो न स्तः । सुस्थितं भवता । अतिस्तुतं त्वया । गिनिमित्तं पत्वं नास्ति । पूजायामिति किं ? अतिषिक्तं किं तवात्र । कुत्सार्थोऽत्र ।

*अतिक्रमेऽतिर्गितिः ॥ १० ॥ अतिक्रमे आधिक्येऽतिर्गितिसंज्ञो न भवति । अतिसिक्तमेव भवता । अतिस्तुतमेव त्वया । अतिसिक्त्वैव गतः । गिसंज्ञाश्रयं षत्वं तिसंज्ञाश्रयः सविधिश्च नास्ति । अतिक्रमे इति किं ? अतिशय्य गतः ।

पदार्थसंभावनाऽन्ववसर्गगर्हासमुच्चयेऽपिः॥११॥ एतेष्वर्थेष्वपिर्गितिसंज्ञो न भवति । सर्पिषोऽपि स्यात् । बिंदुः स्तोकं मात्रा अपिशब्दार्थः । अपिस्तुयाद् राजानं । अपिस्तुहि । धिग्ब्राह्मणमपि स्तुयात् वृषलं । धिग्ब्राह्मणमपि सिंचेत् पलांडुं । अपि सिंच । अपि स्तुहि ।

*व्यर्थौ पर्यधी ॥ १२ ॥ व्यर्थावनर्थांतरवाचिनौ पर्यधी गितिसंज्ञौ न भवतः । कुतः पर्यागतः । कुतोऽधिगत्य । पर्यानतं । गितिसंज्ञाश्रयः "प्राग्धोस्ते" इति प्रयोगनियमः सविधिर्णत्वं च न भवति ।

वीप्सेत्थंभूतलक्षणेऽभिनेप् ॥ १३ ॥ एष्वर्थेष्वभिना योगे इब् भवति गितिनिषेधश्च । वृक्षं वृक्षमभिसिंचति । साधुस्त्वं मातरमभिस्थितः । वृक्षमभिसजति ।

भागे चानुप्रतिपरिणा ॥ १४ ॥ भागेऽर्थे वीप्सादिष्वन्वादिभिर्योगे इब् भवति गितिसंज्ञानिषेधश्च । यदत्र मामनुस्यात् । मा प्रति स्यात् । मां परि स्यात् तद्दीयतां । वृक्षं वृक्षमनुसिंचति, प्रतिसिंचति, परिसिंचति । साधु त्वं मातरमनुस्थितः, प्रतिस्थितः । वृक्षमनुसजति, प्रतिसजति, परिसजति । भागे चेति किं ? परिषिंचत्योदनं ।

*भार्थेऽनुना ॥ १५ ॥ भार्थे हेत्वादावनुना योगे इब् भवति । ऋषभस्य प्रव्रज्यामनुप्राव्रजन् राजसहस्राणि । शांतोपस्तिमन्वागमन् सुराः । शांतिनाथचरितपद्मप्रसारणमनुप्रावर्षत् पर्जन्यः । तेन हेतुनेत्यर्थः । नदीमन्वसिता सेना । नद्या सहावसितेत्यर्थः ।

*उत्कृष्टे ॥ १६ ॥ अनुना योगे उत्कृष्टेऽर्थे इब् भवति । अनुपूज्यपादं वैयाकरणाः । अनुसमंतभद्रं तार्किकाः । अन्वकलंकदेवं शास्तारः ।

उपेन ॥ १७ ॥ उपेन योगे उत्कृष्टेऽर्थे इब् भवति । उपजिनचंद्रं कवयः । उपाकलंकदेवं वादिनः । उपगौतमभद्रं मल्लाः । उपार्जुनं योद्धारः ।

*ईप् साधिके ॥ १८ ॥ उपेन योगे साधिकेऽर्थे ईब् भवति । उपखार्यां द्रोणः ।

*स्वेशेऽधिना ॥ १९ ॥ स्वे ईशितव्ये ईश्वरे च ईब् भवत्यधिना योगे । स्वे-अधिकुरुषु मेघेश्वरः । अधिमगधेषु श्रेणिकः । अधिमेघेश्वरे कुरवः । अधिश्रेणिके मगधाः ।

*काङाभिविधिमर्यादे ॥ २० ॥ आङा योगे का विभक्ती भवत्यभिविधिमर्यादयोः । आकुमारेभ्यो यशः समंतभद्रस्य । आपाटलिपुत्राद् वृष्टो देवः ।

वर्ज्येऽपपरिभ्यां ॥ २१ ॥ वर्ज्येऽर्थेऽपपरिभ्यां योगे का भवति । अपत्रिगर्तेभ्यो वृष्टो देवः । परित्रिगर्तेभ्यो वृष्टो देवः । परिपरित्रिगर्तेभ्यो वृष्टो देवः । वर्ज्ये इति किं ? अपशब्दो देवदत्तस्य ।

*यत्प्रतिमे प्रतिना ॥ २२ ॥ यतः प्रतिमा प्रतिदानं यतश्च प्रतिमा प्रतिनिधिः सादृश्यं ततः प्रतिना योगे का भवति न गितिसंज्ञा च । माषानस्मै तिलेभ्यः प्रतियच्छति । अर्ककीर्तिर्भरततः प्रति ।

*चेष्टागतिकर्मण्यप्राप्तेऽचिपी ॥ २३ ॥ चेष्टाभिकायाः गतेः कर्मण्यसंप्राप्तेऽर्थेऽचिपी विभक्ती स्तः । ग्रामाय गच्छति । ग्रामं गच्छति । नगराय व्रजति । नगरं व्रजति । चेष्टागतिकर्मणीति किं ? ग्रामादागच्छति । चेष्टाग्रहणं किं ? मनसा मेरुं गच्छति । गतिग्रहणं किं ? पचत्योदनं । अप्राप्त इति किं ? स्त्रियं गच्छति ।

संप्रदानेऽप् ॥ २४ ॥ संप्रदाने कारके अप् विभक्ती भवति । वज्रजंघाय श्रीमतीमदात् । त्रिपृष्ठाय स्वयंप्रभामदात् । श्रीविजयाय सुतारामदात् । अमोघजिह्वाय भामरतिमदात् । देवाय बलिं प्रयच्छति ।

+तादर्थ्ये ॥ २५ ॥ तादर्थ्ये अप् भवति । अवहननायोलूखलं । रंधनाय स्थाली ।

+क्लृप्त्यर्थैर्विकारे ॥ २६ ॥ क्लृप्यर्थैर्धुभिर्योग विकारेऽर्थेऽप् भवति। मूत्राय प्रकल्पते यवागू। श्लेष्मणे जायते दधि। तद्यवाग्वादिविकाररूपमापद्यते इत्यर्थ। विकार इति किं¹ सुकृतिन सपद्यते शाल्य।

+ज्ञाप्येऽरिष्टेन ॥ २७॥ अरिष्टेन उत्पातेन ज्ञाप्येऽर्थे ज्ञाप्यमाने अप् भवति।

वाताय कपिला विद्युदातपायातिलोहिनी।
पीता वर्षाय विज्ञेया दुर्भिक्षाय सिता भवेत्॥

अरिष्टेनेति किं¹ मित्रस्येद छत्र।

*ध्वर्थवाचोऽर्थात् कर्मणि ॥ २८ ॥ ध्वर्थो वाग् यस्य तस्य धो कर्मण्यप् भवति तच ध्वर्थवागर्थात् न साक्षात् प्रयुक्त। एधेभ्यो व्रजति। पुष्पेभ्यो व्रजति। पाकाय व्रजति। पक्तये व्रजति। ध्वर्थवाच इति किं¹ प्रविश पिंडीं। अर्थादिति किं¹ एधानाहर्तुं व्रजति।

*शक्तार्थनमःस्वस्तिस्वाहास्वधावषडलमहितैः ॥२९॥ शक्तार्थैर्नम प्रभृतिभिश्च योग अप् भवति। शक्तो जिनदत्तो देवदत्ताय। अल मल्लो मल्लाय। नमोऽभिनदनदेवाय। स्वस्ति प्रजाभ्य। इद्राय स्वाहा। वरुणाय। स्वधा पितृभ्य। आमयाविने हित।

मगर्हे मन्यकर्मण्यजीवे वा ॥ ३० ॥ प्रकर्षेण गर्हे गम्यमाने मन्यते कर्मणि जीववर्जिते वा अप् भवति। न त्वा तृणाय मन्ये। न त्वा तृण मन्ये। न त्वा लोष्टाय मन्ये। न त्वा लोष्ट मन्ये। प्रग्रहण किं¹ काष्ठ त्वा मन्ये। गर्हे इति किं¹ इन्द्रनीलात् पद्मरागमधिकगुण मन्ये। मन्ये ग्रहण किं¹ न त्वा तृण चिंतयामि। अजीव इति किं¹ न त्वा श्वान मन्ये।

संज्ञो भा दे ॥ ३१ ॥ सपूर्वस्य जानाते कर्मणि वा भा विभक्ती भवति दे। मात्रा सजानीते। मातर सजानीते।

*कर्तृकरणे ॥ ३२ ॥ कर्तरि करणे च कारके भा भवति। देवदत्तेन कृत। जिनदत्तेन मुक्त। विष्णुमित्रेण पीत। दात्रेण लुनाति। परशुना छिनत्ति। ध्यानेन कर्म णि हति।

+प्रकृत्यादिभ्यः ॥ ३३ ॥ एभ्यो भा भवति। प्रकृत्या अभिरूप। प्रायेण वैयाकरण। गोत्रेण ऽस्मि गोत्रेण। समेन धावति। विषमेण धावति। द्विद्रोणेन धान्य क्रीणाति। सहस्रेण अश्वान् क्रीणाति।

सहार्थेन ॥ ३४ ॥ सहार्थेन योगे भा भवत्युपाधौ। वत्सेन सह गौ। पुत्रेण सहागत। पुत्रेण सह स्थूल। पुत्रेण सह धनवान्। अर्थ ग्रहण पर्यायार्थं। पुत्रेण सार्द्ध साक सत्रा अमा युगपत् सम। पुत्रेण भुक्त–करणनिर्देशा।

येनांगिविकारस्तथभावो ॥ ३५ ॥ येनागिनो विकारो विकृतत्वमित्थभावोऽनेन प्रकारेण भवन च लक्ष्यते ततो भा भवति। पाणिना कुणि। पादेन खञ्ज। अक्ष्णा काण।

शिखया वटुमद्राक्षीत् श्वेतच्छत्रेण भूपतिं।
केशव शखचक्राभ्या त्रिभिर्नेत्रै पिनाकिन॥

अपि भवान् कमडलुना छात्रमद्राक्षीत्। अपि भवान् चूलया परिव्राजकमदर्शत्। छात्रत्वादिप्रकारमापन्नो मनुष्य कमडल्वादिना लक्ष्यते। अगिविकारेत्थभावो" इति किं¹ अक्षि काणमस्य।

हेतौ ॥ ३६ ॥ हेत्वर्थे भा भवति। धनेन कुल। विद्यया यश। अन्नेन वसति। अध्ययनेन वसति।

+का ॥ ३७ ॥ हेतौ वा भवति। सिद्धिरनेकातात्। पर्वतोऽग्निमान् धूमवत्त्वात्।

*ऋणे ॥ ३८ ॥ हेतौ ऋणे का भवति। शताद्बद्ध। सहस्राद्बद्ध। निष्काद्बद्ध। हेतौ, इति किं¹ बद्धस्त्वया देवदत्तो नाह बध्नामि शत म धारयति शतेन बद्ध।

गुणे श्रीदत्तस्यास्त्रियां ॥ ३९ ॥ गुणे हेतौ श्रीदत्ताचार्यमतेन का भवत्यस्त्रिया। जाड्याद्बद्ध। जाड्येन बद्ध। ज्ञाना मुक्त। ज्ञानेन मुक्त। गुण इति किं¹ धनेन कुल। अस्त्रियामिति किं¹ बुद्ध्या मुक्त।

*हेतौ सर्वाः प्रायः ॥ ४० ॥ हेतुशब्दपर्या

¹ लौकिकफलसाधनयोग्यपदार्थो देद। २ पूर्व ध १८। ३ तु हापक।

ये प्रकृते हेत्वर्थे तद्वाचिनः सर्वा विभक्तयः प्रायेण भवंति । धनेन हेतुना वसति । धनाय हेतवे । धनाद्धेतोः । धनस्य हेतोः । धने हेतौ । कं हेतुं वसति । केन हेतुना । किं निमित्तं । केन निमित्तेन । किं कारणं । केन कारणेन । किं प्रयोजनं । केन प्रयोजनेन । यं हेतुं वसति । येन हेतुना । येन निमित्तेन । एवं सर्ववचनेषु ।

काऽपादाने ॥ ४१ ॥ अपादाने कारके का विभक्ती भवति । रथात् पतितः । आचार्यादधीते । चौरेभ्यो बिभेति । अधर्माज्जुगुप्सते । माथुराः पाटलिपुत्रकेभ्य आढ्यतराः,अभिरूपतराः,दर्शनीयतराः ।

+ल्यखे कर्माधारे ॥ ४२ ॥ ल्यांतस्य खे कर्म्याधारे च का स्यात् । प्रासादात् प्रेक्षते । आसनात् प्रेक्षते । अत एव वचनात् ल्यखं द्रष्टव्यं । ल्यख इति किं ? प्रासादमारुह्य प्रेक्षते । आसने उपविश्य प्रेक्षते । कर्माधार इति किं ? गृहादागमाधीते ।

*दिक्शब्दान्यार्थाञ्चुदूत्याहीवराराद्धैर्युक्ते ॥४३॥ दिक्शब्दैरन्यार्थैरंचुदूत्य,हिभिश्च युक्ते का भवति । पूर्वो ग्रामात् । उत्तरो ग्रामात् । अन्यो देवदत्तात् । भिन्नो देवदत्तात् । प्राग् ग्रामात् । प्रत्यग् ग्रामात् । दक्षिणा ग्रामात् । दक्षिणाहि ग्रामात् । इतरोऽस्मात् । गृहादारात् क्षेत्र । बहिर्ग्रामात् ।

*ताऽतोऽर्थस्यैः ॥४४॥ अतसर्थस्यैर्योगे ता भवति । दक्षिणतो ग्रामस्य । उत्तरतो ग्रामस्य । उपरि ग्रामस्य । उपरिष्टात् ग्रामस्य । परो ग्रामस्य ।

*इप् चैनेन ॥ ४५ ॥ एनेन योगे इप् ता च स्यात् । दक्षिणेन विजयार्द्धं वसति । उत्तरेण हिमवंत । पूर्वेण ग्रामस्य । उत्तरेण ग्रामस्य ।

*का चर्ते ॥ ४६ ॥ ऋते शब्देन योगे का स्यात् इप् च[1] । ऋते धर्मात् सुख सुखं । चिरं यथाश्रयमृते । न दानं त्रियते रोगमृते ।

*पृथङ्नाना भा च ॥ ४७ ॥ पृथङ्नानाभ्यां योगे भा स्यात् का च । पृथग् देवदत्तेन । पृथग् देवदत्तात् । नाना गुरुदत्तेन । नाना गुरुदत्तात् ।

*विना तिस्रः ॥ ४८ ॥ विना योगे तिस्रो भक्त्यो भवति । विना सम्यक्त्वेन । विना सम्यक्त्वात् । विना सम्यक्त्वं कुतो मुक्तिः ।

*स्तोकाल्पकृच्छ्रकतिपयात् करणे का वाऽसत्त्वे ॥ ४९ ॥ स्तोकादेरसत्त्ववचनात् करणे का वा स्यात् । स्तोकान्मुक्तः । स्तोकेन मुक्तः । अल्पान्मुक्तः । अल्पेन मुक्तः । कृच्छ्रान्मुक्तः । कृच्छ्रेण मुक्तः । कतिपयान्मुक्तः । कतिपयेन मुक्तः । असत्त्वे इति किं ? अल्पेन साधुना मत्त. । करणं इति किं ? अल्पं जल्पति ।

+तृप्तार्थैस्ता ॥ ५० ॥ तृप्तार्थैर्धुभिर्योगे करणे ता भवति । ओदनस्य तृप्यति । ओदनस्य तृप्तः । सक्तूनां पूर्यते । सक्तूनां पूरणः ।

*ज्ञोऽस्वार्थे ॥ ५१ ॥ जानातेरस्वार्थे अनवबोधने वर्तमानस्य करणे ता भवति । पयसो जानीते । दध्नो जानीते । अस्वार्थे इति किं ! प्वनिना दुहितरं जानाति ।

*का चारादर्थैः ॥ ५२ ॥ आरादर्थैर्दूरार्थैरन्तिकार्थैश्चासत्त्ववाचिभिर्युक्ते का स्यात् ता च । दूरं ग्रामात् । दूरं ग्रामस्य । विप्रकृष्टं पर्वतात् । विप्रकृष्टं पर्वतस्य । अंतिकं वनात् । अंतिकं वनस्य । अभ्यासं देशात् । अभ्यासं देशस्य ।

*तेभ्यः केभ्भाः ॥ ५३ ॥ तेभ्यः आरादर्थेभ्यः केभ्भाः भवति । दूराद् ग्रामस्य । दूरं ग्रामस्य । दूरेण ग्रामस्य याति । अंतिकात् ग्रामस्य । अंतिकं ग्रामस्य । अंतिकेन ग्रामात् ।

*ईबाधारे च ॥ ५४ ॥ ईप् विभक्तिः भवति आधारे कारके तेभ्यश्च ।

अपात्रे रमते लोको गिरौ वर्षति माधवः ।
अन्यस्त्रीषु मनो याति कुरूपस्त्रीषु न गच्छति ॥

[1] शब्दमदन्तेनात्र दिग्वि दृष्टः शब्दो दृश्यते तेन देशकालवृत्तिभिरपि पूर्वादिभिर्योगे का भवति । [2] पर्याय निपुलर्थं दधेर्मेदं । देवेह न–हिरन्देवदत्तस्य ।

[1] पयसा करणभूतेन घटादि प्रवर्तते वा । सर्पिषे दध्नः अविद्यो वा तद्धृद्धेन सर्वं जानाति ।

कटे आस्ते। स्थाल्यां पचति। गंगायां घोषः। दूरे वनस्य। विप्रकृष्टे वृक्षस्य। अंतिके कूपस्य। समीपे देवस्य।

+क्तेनकर्मणि ॥ ५५ ॥ क्तांतस्य इन्विषयस्य कर्मणीव् भवति। अधीत व्याकरणमनेन-अधीती व्याकरणे। आम्नाती छंदसि। अर्चिती गुरौ। क्तग्रहणं किं? भुक्तपूर्वी ओदनं। इन्ग्रहणं किं? गुरुमुपश्लिष्टः शिष्यः।

+हेतौ तद्युक्ते ॥ ५६ ॥ कर्मणा युक्ते हेतौ ईव् भवति।

चर्मणि द्वीपिनं हंति दंतयोर्हंति कुंजरं।
केशेषु चमरीं हंति सीम्नि पुष्कलको हतः॥

तद्युक्त इति किं? भिक्षया वसति।

यद्भावाद्भावगतिः ॥ ५७ ॥ यस्य भावात् क्रियातो भावांतरस्य गतिर्निर्णीतिस्तत्र ईव् भवति। गोषु दुह्यमानासु गतः। दुग्धास्वागतः। देवार्चायां क्रियमाणायां गतः कृतायामागतः। यद्भावादिति किं? यो जटाभिः स भुक्ते। जटाभिरित्यत्रेप् नास्ति द्रव्यत्वात्। भावगतिरिति किं? यो भुक्तवान् स देवदत्तः। यो भुक्तवानित्यत्रेप् न भवति।

गते स्थानिन्यध्वांतेनैकत्वं ॥ ५८ ॥ यस्याप्रयोगेऽप्यर्थो गम्यते स स्थानी। इयत्यावसितस्याध्वनोऽवसानमंतः। यद्भावाद् भावगतिस्तस्यांतेन युक्तस्याध्वनः गतशब्दे स्थानिन्यप्रयुज्यमाने तेनांतेन एकत्वं [प्रथमात्वं] भवति। पाटलिपुत्राद् राजगृहं सप्त योजनानि। स्थानिनीति किं? गवीधुमतः सांकाश्यं चतुर्षु योजनेषु गतेषु भवति। अध्वग्रहणं किं? कार्तिक्याः आग्रहायणी मासे। अंतेनेति किं? अद्य नवसु योजनेषु गतेषु भोजनं। चकारः ईवबाधनार्थः।

ता चानादरे ॥ ५९ ॥ यद्भावाद् भावगतिस्तत्र ता भवतीप् चानादरे गम्यमाने। रुदतो लोकस्य प्राव्राजीत्। रुदति लोके प्राव्राजीत्। देवदत्ते क्रोशति प्राव्राजीत्। देवदत्तस्य क्रोशतः प्राव्राजीत्।

स्वामीश्वराधिपतिदायादसाक्षिप्रतिभूप्रसूतैश्च ॥ ६० ॥ एतैर्योगे तेपौ स्तः। गवां स्वामी। गोषु स्वामी। यतीनामीश्वरः यतिष्वीश्वरः। नृणामधिपतिः। नृष्वधिपतिः। धनस्य दायादः। धने दायादः। गवां साक्षी। गोषु साक्षी। शतस्य प्रतिभूः। शते प्रतिभूः। गवां प्रसूतः। गोषु प्रसूतः।

कुशलायुक्तेनासेवायां ॥ ६१ ॥ कुशलायुक्ताभ्यां योगे तेपौ स्तः। मुहुर्मुहुस्तात्पर्येण वा सेवायां गम्यमानायां। कुशलो विद्याग्रहणस्य। कुशलो विद्याग्रहणे। आयुक्तस्तपश्चरणे। आयुक्तस्तपश्चरणस्य। आसेवायामिति किं? कुशलश्चित्रकर्मणि न च करोति। आयुक्तो गौः शकटेन। आकृष्य युक्त इत्यर्थः।

*साधुनिपुणेनानभ्यादिनार्चायामीप् ॥६२॥ साधुनिपुणाभ्यां योगे अभिप्रभृतिभिरयोगे चार्चायां गम्यमानायां ईप् स्यात्। जिने साधुः। गुरौ निपुणः। अर्चायामिति किं? साधुरमात्यो राज्ञः। अनभ्यादिनेति किं? साधुर्मातरमभि। मातरमनु। पितरमनु। निपुणो मातरं प्रति। मातरं परि। निपुणः पितरं प्रति। पितरं परि।

*प्रसितोत्सुकाववद्धैर्भा च ॥६३॥ एतैर्योगे भा स्यादीप् च भवति। केशैः प्रसितः। केशेषु प्रसितः। केशैरुत्सुकः। केशेषूत्सुकः। केशैरववद्धः। तत्र नित्यं प्रसक्तिरित्यर्थः।

उशि भे ॥ ६४ ॥ उशि भे निषये भेपौ स्तः। पुष्येण पुष्ये वा पायसमश्नीयात्। मघाभिर्मघासु वा पललौदनं। उशीति किं? पुष्ये चंद्रमाः। भ इति किं? पंचालेषु वसति।

मिडैकार्थे वाः ॥ ६५ ॥ मिङा सहैकार्थे समानार्थे वर्तमानात् ङ्याप्मृदो वा (प्रथमा) विभक्ती भवति। मुनिर्भूते। द्रोणः पच्यते। गौः। कुमारी। वृक्षः। कुंडं। खारी। एकः। द्वौ। बहवः। एकार्थे इति किं? त्वया पच्यते ओदनः।

संबोधने बोध्यं ॥ ६६ ॥ संबोधने या वा तस्या बोध्यमिति संज्ञा भवति। हे देव। हे देवौ। हे देवाः।

*सुः किः ॥ ६७ ॥ बोध्यसंज्ञाया वायाः सुः

किसंज्ञो भवति । हे कन्ये । हे कुमारि । हे वधु । किप्रदेशाः "केरेढः" प्रभृतयः ।

ता शेषे ॥ ६८ ॥ कारकाणामविवक्षा ततोऽन्यः स्वस्वाम्यादिर्वा शेषस्तस्मिन् ता विभक्ती भवति । नटस्य शृणोति । राज्ञः स्वं । मद्राणां राजा । तस्य भ्राता । ग्रामस्य समीपं । शालीनां राशिः । यवानां धानाः । तस्य हस्तः । गोः स्थानं ।

स्मर्थदयेशां कर्मणि ॥ ६९ ॥ स्मृत्यर्थानां दयेशोश्च कर्मणि ता स्यात् । मातुः स्मरति । पितुरध्येति । सर्पिषो दयते । पयस ईष्टे । शेष इति किं? मातरं स्मरति ।

कृः प्रतियत्ने ॥ ७० ॥ कृञः कर्मणि ता स्यात् प्रतियत्नेऽर्थे । एधो दकस्योपस्कुरुते । शास्त्रप्रस्योपस्कुरुते । प्रतियत्ने इति किं? कुंभं करोति बुद्ध्या ।

* रुजर्थस्याज्वरिसंताप्योर्भावोक्तेः ॥७१॥ रुजर्थानां भाववाचिनां धूनां कर्मणि ता स्यात् ज्वरिसंतापी विहाय । चौरस्य रुजति रोगः । चौरस्यामयति रुजा । रुजर्थस्येति किं? एति जीवंतमानंदः । अज्वरिसंताप्योरिति किं? अपथ्याशिनं ज्वरयति ज्वरः । अत्याशिनं संतापयति पीडा । भावोक्तेरिति किं? मधुराशिनं रुजति श्लेष्मा ।

आशिषि नाथः ॥ ७२ ॥ नाथतेः कर्मणि ता भवत्याशिषि । पयसो नाथते । दध्नो नाथते । आशिषीत्येव । माणवकमुपनाथयति । अंग पुत्राधीष्वेति यावत इत्यर्थः ।

* जासनाटक्राथपिषां हिंसायां ॥ ७३ ॥ जासादीनां हिंसार्थानां कर्मणि शेषे ता भवति । चौरस्योज्जासयति । दस्योर्नाटयति । कितवस्योत्क्राथयति । जारस्य पिनष्टि । हिंसायामिति किं? चौरं बंधनादुज्जासयति । धानाः पिनष्टि ।

* प्रान्नेर्घ्नः ॥७४॥ प्रनिभ्यां व्यस्तसमस्तविपर्यस्ताभ्यां हंतेः कर्मणि ता स्यात् हिंसार्थे । दुरात्मनः प्रहंति । दुरात्मनो निहंति । प्रणिहंति । निप्रहंति ।

व्यवहृपणोः सामर्थ्ये ॥ ७५ ॥ एनयोः सामर्थ्ये क्रयविक्रये द्यूते च कर्मणि ता भवति । शतस्य व्यवहरते । सहस्रस्य व्यवहरते । शतस्य पणते । सहस्रस्य पणते । सामर्थ्य इति किं? शलाकां व्यवहरति ।

दिवः ॥ ७६ ॥ व्यवहृपणिसमानार्थस्य दिवेः कर्मणि ता भवति । शतस्य दीव्यति । सहस्रस्य दीव्यति । -

वा गौ ॥ ७७ ॥ गिपूर्वस्य दिवः कर्मणि ता वा भवति । शतस्य प्रतिदीव्यति । शतं प्रतिदीव्यति ।

* कालाधारे सुजर्थे ॥ ७८ ॥ सुजर्थो यस्य तस्मिन् सेऽर्थे युक्ते सति काले आधारे कारके ता भवति । द्विरह्नो भुंक्ते । त्रिरह्नो भुंक्ते । पंचकृत्वोऽह्नो भुंक्ते । कालग्रहणं किं? त्रिः कांस्यपात्र्यां भुंक्ते । आधार इति किं? द्विरह्ना भुंक्ते । सुजर्थ इति किं? अह्नि भुंक्ते जैनः । शेष इति किं? द्विरह्न्यधीते ।

कर्तृकर्मणोः कृति ॥ ७९ ॥ कर्तरि कर्मणि च कृत्प्रयोगे ता भवति । भवतां शायिका । भवतासिका । यवानां लावकः । सक्तूनां पायकः । विश्वस्य ज्ञाता । सकलस्य द्रष्टा । कृतीति किं? कृतपूर्वी कटं ।

* क्तस्याधारसतोः ॥ ८० ॥ आधारे सति च वर्तमानकाले यः क्तस्तस्य प्रयोगे ता भवति । आसितमेभिरस्यते स्म । इदमेषामासितं । इदमेषां शयितं । सतां मतः । राज्ञां बुद्धः । सतां पूजितः । राज्ञामर्चितः । साधूनां शीलितः ।

+ कामुकस्य ॥८१॥ अस्य प्रयोगे ता भवति । दास्याः कामुकः । अन्यस्य स्त्रियः कामुकाः भवंति । वेश्यायाः कामुकः ।

* न क्तिवलोकखलार्थानतृणां ॥ ८२ ॥ क्त्यादीनां प्रयोगे ता न भवति । ओदनं भुक्त्वा । स्वः भुक्तं कृतवान् । ओदनं भुक्तवान् । देवदत्तेन भुक्तं । निम्बुभिरेण पीतं । चैत्रं कारयमाणः । जिनान् वंदिष्यमाणः । ओदनं पचमानः । कटं कुर्वन् । कटं कुर्वाणः । दानं चिकीर्षुः । रिपून् जिष्णुः । ग्राममगामुकः । सुकरः कटो भवता । ईषत्करः कटो भवता । दुष्करः कटो भवता । ईषत्पानः पयो भवता । सुपानं क्षीरं भवता ।

लोकं पवमानः । देवं यजमानः । धारयन् धर्मशास्त्रं । जैनेंद्रमधीयन् । अर्हन् पूजां । कटान् कर्ता । पठिता जैनेंद्रं । कटं कारको गच्छति । ओदनं भोजको व्रजति ।

* भाव्याधमर्ण्येनः ॥ ८३ ॥ भाविनि काले आधमर्ण्ये च य इन् तस्य प्रयोगे ता न स्यात् । ग्रामं गमी । नगरमागामी । शतं दायी । सहस्रं दायी । कारी मेऽसि कटं ।

व्यस्य वा कर्त्तरि ॥ ८४ ॥ व्यसंज्ञकस्य प्रयोगे कर्त्तरि ता वा भवति । भवतः कर्तव्यो धर्मः । भवता कर्तव्यः । भवतो ज्ञेयं कर्म । भवता ज्ञेयं । भवतः खलु ग्रामो गंतव्यः । भवता खलु ग्रामो गंतव्यः । कर्त्तरीति किं ? गेयो माणवको गाथानां ।

* द्विमास्तेऽनाके ॥ ८५ ॥ द्वयोः कर्तृकर्मणोः प्राप्ते कर्तरि ता वा भवत्यकारमकं च विहाय । साध्वी सूत्राणां कृतिः स्वामिनः । साध्वी सूत्राणां कृतिः स्वामिना । आश्चर्यो गवां दोहो अगोपाल्कस्य, अगोपाल्केन वा । अनाक इति किं ? चिकीर्षा देवदत्तस्य वार्त्तिकानां । भेदकाः पत्राणां वादिनः ।

+ द्विषतः ॥ ८६ ॥ द्विषेः शतृयोगे कर्माणि वा ता भवति । चौरस्य द्विषन् । चौरं वा ।

* कर्मणि गुणेऽव्यस्य ॥ ८७ ॥ व्यसंज्ञकवर्जितकृत्प्रयोगे गुणेऽमुख्ये कर्माणि ता वा स्यात् । दोग्धा गोः पयसः । दोग्धा गोः पयः । याचिता गोर्मित्रस्य । याचिता गोर्मित्रं । ज्ञापयिता शिष्यस्य धर्मस्य । ज्ञापयिता शिष्यस्य धर्मं । गमयिता माणवकस्य ग्रामस्य । गमयिता माणवकस्य ग्रामं । गुण इति किं ? नेता अश्वस्य । अव्यस्येति किं ? नेतव्याः ग्रामं शाखाः ।

* तुल्यार्थैर्भा ॥ ८८ ॥ तुल्यार्थैरुपमेयार्थैर्योगे भा भवति ता च । पित्रा तुल्यः । पितुस्तुल्यः । मात्रा तुल्यः । मातुः समानः । गुरुणा समः । गुरोः समः ।

* मद्रंसमायुःशंहितार्थैराशिष्यप् ॥ ८९ ॥ मद्रादिशब्दार्थैः शब्दैर्योगे वा अप् स्यादाशीर्गम्ये । मद्रमस्तु जिनशासनाय । मद्रमस्तु जिनशासनस्य भद्रं कल्याणं वाऽस्तु जैनस्य, जैनाय वा । क्षेमं कुशलं निरामयं वाऽस्तु सधाय संघस्य वा । दीर्घमायुराशिष्यं चिरंजीवितं वाऽस्तु भव्याय भव्यस्य वा । शं सुखं शर्म वा भूयात् प्रजाभ्यः प्रजानां वा । हितं पथ्यं हृद्यं प्रियं वा भवतु मित्राय मित्रस्य वा । अर्थः प्रयोजनं कार्यं वा भवताद्दत्ताय दत्तस्य वा । आशिषीति किं ? आयुष्यं देवदत्तस्य तपः ।

* प्राणितूर्यांगद्वंद्व एकवत्तुल्यं ॥ ९० ॥

प्राण्यंगानां तूर्यांगानां च तुल्यानां द्वंद्व एकवद् भवति । पाणी च पादौ च पाणिपादं । शिरोग्रीवं । कर्णनासिकं । दंतोष्ठं । शंखपटहं । भेरीमृदंगं । मार्दंगिकपाणाविकं । तुल्यमिति किं ? पाणिगृध्नौ ।

* चरणं स्थेणोर्लुङ्व्यनुक्तौ ॥ ९१ ॥ लुङ्परयोः स्थेणोः प्रयोगे चरणानां तुल्यानां द्वंद्व एकवद् भवत्यनूक्तावनुवादे । कठाश्च कालापाश्च कठकालापमुदगात् । कठकौथुमं प्रत्यष्ठात् । चरणमिति किं ? उदगुर्वैयाकरणमीमांसकाः । स्थेणोरिति किं ? अनंदिषुः कठकालापाः । लुङीति किं ? उयंति कठकौथुमाः । अनूक्ताविति किं ? प्रत्यष्ठुः कठकौथुमाः । आदिवचनमिदं ।

अध्वर्युक्रतुरनप् ॥ ९२ ॥ अध्वर्युक्रतूनामनपां द्वंद्व एकवद् भवति । अर्कश्च अश्वमेधश्च अर्काश्वमेधं । सायाह्नातिरात्रं । अध्वर्युग्रहणं किं ? इषुवज्रौ । अनबिति किं ? गवामयनादित्यानामयने ।

* अधीत्यासन्नानां ॥ ९३ ॥ अधीत्या पठित्या आसन्नानां द्वंद्व एकवद् स्यात् । पदकश्च क्रमकश्च पदकक्रमकं । क्रमकवार्त्तिकं । अधीत्येति किं ? आढ्यदरिद्रौ । आसन्नानामिति किं ? याज्ञिकवैयाकरणौ ।

अप्राणिजातेः ॥ ९४ ॥ प्राणिवर्जितद्रव्यजातिवाचिनां द्वंद्व एकवद् भवति । आराशस्त्रि । धानाशष्कुलि । युगवरत्रं । कुंडबदरं । अप्राणिग्रहणं किं ? विट्शूद्रौ । जातेरिति किं ? हिमवद्विंध्यौ ।

* विलिंगं पूर्णदीदेशं ॥ ९५ ॥ विलिंगानां भिन्नलिंगानां पुरां नदीनां देशवाचिनां द्वंद्व एकवद् भवति । मथुरापाटलिपुत्रं । कांचीकुसुमपुरं । उष्यश्च

. इरावती च उद्ध्येरावती। गंगाशोणं। कुरुकुरुक्षेत्रं। दार्व्वाभिसारं। विलिंगमिति किं ? मथुरावाराणस्यौ। गंगायमुने। मद्रकेकयाः। पूर्णदीदेशमिति किं ? कुक्कुटीमयूरी॥

*नित्यद्विषां द्वेषे ॥ ९६ ॥ नित्यद्विषां सदावैरिणां द्वंद्व एकवद् भवति द्वेषे। देवासुरं। अहिनकुलं। मार्जारमूषकं। श्वावराहं। अश्वमहिषं। काकोलूकं। नित्यद्विषामिति किं ? गोपालशालंकायनाः।

वर्णेनाऽर्हद्रूपाऽयोग्यानां ॥ ९७ ॥ वर्णेन जातिविशेषेणार्हद्रूपस्य नैर्ग्रन्थ्यस्यायोग्यानां द्वंद्व एकवद् भवति। तक्षायस्कारं। कुलालवरुटं। रजकतंतुवायं। वर्णेनेति किं ? मूकबधिरौ। अर्हद्रूपायोग्यानामिति किं ? ब्राह्मणक्षत्रियौ।

*गवाश्वादिश्च ॥ ९८ ॥ गवाश्वादिर्द्वंद्व एकवद्भवति। गवाश्वं। गवैडकं। अजाविकं। कुब्जवामनं। पुत्रपौत्रं। चकारो नियमार्थः। गणपाठानां न भवति। गोश्वौ।

+ फलसेनांगक्षुद्रजीवं बह्वर्थांशं ॥ ९९ ॥ फलांशः सेनांशः क्षुद्रजीवांशश्च बह्वर्थांशो द्वंद्व एकवद् भवति। बदराणि च आमलकानि च बदरामलकं। कुवलामलकं। अश्वरथं। रथिकाश्वारोहं। शतस्वश्च उत्पादकाश्च शतसूत्पादकं। यूकालिक्षं। दंशमशकं। बह्वर्थांशमिति किं। बदरामलके। अश्वरथौ। यूकालिक्षे।

*वा तरुमृगतृणधान्यपक्षि ॥ १०० ॥ तर्वादीनां बह्वर्थांशो द्वंद्वो वा एकवद् भवति। प्लक्षन्यग्रोधं। प्लक्षन्यग्रोधाः। धवाश्वकर्णं। धवाश्वकर्णाः। रुरुपृषतं। रुरुपृषताः। न्यंकुसूकरं। न्यंकुसूकराः। कुशकाशं। कुशकाशाः। दर्भशीर्यं। दर्भशीर्याः। व्रीहियवं। व्रीहियवाः। तिलमाषं। तिलमाषाः। हंसचक्रवाकं। हंसचक्रवाकाः। तित्तिरिकपिंजलं। तित्तिरिकपिंजलाः।

*पश्वव्यंजनाश्ववडवपूर्वापराधरोत्तरं॥१०१॥ पश्वादिर्द्वंद्वो वैकवद् स्यात्। गोमहिषं। गोमहिषौ। दध्यिवरसं। दध्यिवरसौ। दधिघृतं। दधिघृते। शाकसूपं। शाकसूपौ। अश्ववडवं। अश्ववडवौ। पूर्वापरं। पूर्वापरे। अधरोत्तरं। अधरोत्तरे।

*विरोध्यद्रव्यं ॥ १०२ ॥ विरोधि यदद्रव्यं तद् द्वंद्वो वैकवद् स्यात्। सुखदुःखं। सुखदुःखे। एवं-शीतोष्णं। शीतोष्णे। जन्ममरणं। जन्ममरणे। लाभालाभं। लाभालाभे। सम्यग्ज्ञानमिथ्याज्ञानं। सम्यग्ज्ञानमिथ्याज्ञाने। विरोधीति किं ? कामक्रोधौ। अद्रव्यमिति किं ? सुखदुःखाविमौ ग्रामौ। शीतोष्णे इमे उदके।

न दधिपय आदिः ॥ १०३ ॥ दधिपयःप्रभृतिर्द्वंद्व एकवन्न भवति। दधिपयसी। सर्पिर्मधुनी। ब्रह्मप्रजापती। दीक्षातपसी। उलूखलमुसले।

*स्यौ ॥ १०४॥ स्यौ संख्यायां इयत्तापरिच्छेदे द्वंद्व एकवन्न स्यात्। दंताश्च ओष्ठौ च दशेमे दंतौष्ठाः। बह्वो मार्दंगिकपाणविकाः।

*वांतिके ॥ १०५ ॥ स्येः संख्याया अंतिके समीपे द्वंद्वो वैकवत्स्यात्। समीपे दशानामिमे उपदशं पाणिपादं। उपदशाः, पाणिपादाः। उपदशं मार्दंगिकपाणविकं। उपदशाः मार्दंगिकपाणविकाः।

स नप् ॥ १०६ ॥ योऽयमुक्तः एकवद्भावः स नपू भवति। तथा चैवोदाहृतं।

ह्रस्वः ॥ १०७ ॥ ह्रसो नप् भवति। अधिकुमारि। उपवधु। एकमुनि जैनेंद्रं। परान्दात् क्रियाविशेषणानां नप्त्वं। साधु जल्पति। मृदु पचति।

रः समाहारे ॥१०८॥ रसः समाहारे वर्तमानो नप् स्यात्। पंचगवं। पंचाग्नि। समाहारे इति किं ? पंचाम्रप्रियः।

+ इन्यपात्रादात् ॥ १०९ ॥ पात्रादिवर्जितोऽकारांतो रः समाहारे स्त्रीलिंगो भवति। पंचपूली। दशग्रामी। चतुरध्यायी। अपात्रादिति किं ? द्विपात्रं। त्रिभुवनं। चतुष्पथं। अदिति किं ? त्रिगुप्ति।

+ वाऽऽप् ॥ ११० ॥ आबंतो रः समाहारे वा स्त्री भवति। पंचखट्वं। पंचखट्वी। दशमालं। दशमाली। अष्टशालं। अष्टशाली।

+ नप् चात्तरं ॥ १११ ॥ अन्नेतरस्य नप्त्वं स्या-

१ यदा द्वंद्वस्यावस्थात्रै एकवत्त्वप्रसंगोभावे ... तदापि ... मेव ... तु भवा।

न्नप् च वा। पचतक्ष। पचतक्षी। द्वादशराज। द्वादशराजी।

पोऽनन्त्यः ॥ ११२॥ नन्स यम च वर्ज यित्वा पसो नप् भवतीत्यतदधिकृत ज्ञेय। वक्ष्यति—सेनेत्यादिना—क्षत्रियसेन। क्षत्रियसेना। प इति किं? महासेनो राजा। अनन्त्य इति किं? असेना। परमसेना।

खौ कंथोशीनरेषु ॥ ११३॥ कथात पो नप् भवति खुविषये उशीनरेषु यदि सा कथा स्यात्। सौशमीना कथा सौशमिकथ ग्राम। आह्वरकथ। चर्मकथ। एते उशीनरेषु ग्रामा। खाविति किं? वीरणकथा। उशीनरेष्विति किं? दाक्षिकथा।

* आदावुपज्ञोपक्रमं ॥ ११४॥ उपज्ञोपक्रमात पो नप् भवत्यादौ प्राथम्ये विवक्षिते तयो। स्वायम्भुवस्योपज्ञा स्वायम्भुवोपज्ञ आकालिकाचाराध्ययन। देवोपज्ञमनेकशेषव्याकरण। कुरुराजोपक्रम दान। अकम्पनोपक्रम स्वयंवरविधान। आदाविति किं? मैत्रोपज्ञो रथ। चैत्रोपक्रम प्रासाद।

छाया बहूनां ॥ ११५॥ बहूना या छाया तदत. पो नप् भवति। शराणा छाया शरच्छाय। इक्षुच्छाय। शलभच्छाय। बहूनामिति किं? कुड्यच्छाया। कुड्यच्छाय।

* सभाऽशाला ॥ ११६॥ अशाला या सभा तदत पो नप् भवति। स्त्रीसभ। दासीसभ। गोपालसभ। अशालेति। किं? दैविकसभा।

* राक्षसाद्यराड्ः ॥ ११७॥ राक्षसादिभ्योऽराडश्च परा या सभा तदत पो नप् भवति। राक्षससभ। रक्षःसभ। पिशाचसभ। अराड इति पर्युदासात् तत्पर्यायग्रहण। स्वामिसभ। पार्थिवसभ। इनसभ। ईश्वरसभ। इन्द्रसभ। राक्षसाद्यराड इति किं? नरसभा। युधिष्ठिरसभा। काष्ठसभा। पापानसभा। राजसभा।

सेनासुराच्छायाशालानिशा वा॥ ११८॥ सेनाद्यन्त पो नप् भवति वा। कपिसेन। कपिसेना। पितृसुर। पितृसुरा। छत्रच्छाय। छत्रच्छाया। दानशाल। दानशाला। श्वनिश। श्वनिशा।

द्वंद्वे ध्रुवल्लिंगं ॥ ११९॥ द्वंद्वे से योरिव लिंग भवति। कुक्कुटमयूर्यौ इमे। मयूरकुक्कुटाविमौ। वृक्षकुडे। कुड्यवृक्षौ।

+ पेऽप्राप्तालंप्राप्तापन्नादौ ॥१२०॥ प्राप्तालंप्राप्तापन्नपूर्ववर्जिते पसे ध्रुवल्लिंग भवति। पूर्वशाटेय। अर्द्धपिप्पलीय। अप्राप्तालंप्राप्तापन्नादाविति किं? प्राप्त शरीर। नि कौशाम्बि। अलजीविक। प्राप्तजीविक। आपन्नजीविक।[1]

* पुंस्यश्ववडवौ ॥ १२१॥ अश्ववडवावितरेतरयोगे द्वंद्वे पुंसि भवत। अश्ववडवाविमौ। अश्ववडवा, इमे। अश्ववडवे।

रात्राह्नौ ॥ १२२॥ रात्राह्नशब्दौ कृतसातौ पुंसि भवत। एकरात्र। द्विरात्र। त्रिरात्र। पूर्वाह्न। मध्याह्न।

+ वाकादयः ॥ १२३॥ एते पुंसि भवति। उच्यते इति वाक। अनुवाक। सम्प्रवाक। सूक्तवाक।

अहः ॥ १२४॥ अह इत्यय शब्द कृतसात पुंसि स्यात्। द्व्यह। त्र्यह।

पुण्यसुदिनाभ्यां नप ॥ १२५॥ पुण्यसुदिनाभ्या परो अहो नप् भवति। पुण्याह। सुदिनाह।

* पथो क्लिप्यादिः ॥ १२६॥ त्र्यादि त्रिसङ्ख्यादिश्च पथशब्दो नप् भवति। निर्गत पथा विपथ। उत्पथ। अपथ। द्विपथ। त्रिपथ। चतुष्पथ।

* पुंसि चार्द्धर्चादयः॥ १२७॥ अर्धर्चादय शब्दा पुंसि नपि च वर्तते। अर्धर्च। अर्द्धर्च। गोमय। गोमय। कुतप। कुतप। कषाय। कषाय। कार्षापण। कार्षापण।

* त्किःप्येऽद्रोऽज्गे जग्धिः ॥ १२८॥ तकारादौ किति प्ये चागे परे अदेर्जग्धिरादेशो भवति। जग्ध। जग्धवान्। जग्धि। जग्ध्वा। प्रजग्ध्य। त्किप्य इति किं? अदन।

* घस्ल्जुलुड्पसनि ॥ १२९॥ अदेर्घस्ला

१। अथो सिद्देऽपलव इति किति प्ये विधिर्वृथा। ज्ञापयत्यतरणानां प्येन बाधनमित्यते ॥ १॥ तेन-हित्वा प्रघारमेत्यादि सिद्ध।

देशो भवति यचि लुङि घञि सनि च परतः। प्रघसः। अघसत्। घासः। जिघत्सति।

लिटि वा ॥ १३० ॥ अदेर्लिटि परे घस्लृ वा स्यात्। जघास। जक्षतुः। जक्षुः। आद। आदतुः। आदुः।

* वेर्वय् ॥ १३१ ॥ वेञो वय् इत्ययमादेशो भवति वा लिटि। उवाय। ऊयतुः। ऊयुः। ववौ। ववतुः। ववुः।

घ्नो वध लिङि ॥ १३२ ॥ हंतेर्वधादेशो भवति लिङि परतः। वध्यात्। वध्यास्तां। वध्यासुः। आवधिषीष्ट। आवधिषीयास्तां। आवधिषीरन्।

लुङि ॥ १३३ ॥ हंतेर्लुङि वधो भवति। अवधीत्। अवधिष्टां। अवधिषुः।

वेङि ॥ १३४ ॥ हंतेरिङि लुङि वधो वा स्यात्। आवधिष्ट। आवधिषातां। आवधिषत। आहत। आहसातां। आहसत।

लुङ्येघत्योर्गाः ॥ १३५ ॥ एत्योरिणिकोर्गा भवति लुङि परतः। अगात्। अगातां। अगुः। अध्यगात्। अध्यगातां। अध्यगुः।

णौ गमऽज्ञाने ॥ १३६ ॥ एत्योर्गम् भवत्यज्ञानेऽर्थे णौ परतः। गमयति। अधिगमयति। अज्ञान इति किं? अर्थान् संप्रत्याययति।

सनि ॥ १३७ ॥ एत्योरज्ञाने गम् स्यात् सनि परतः। जिगमिषति। अधिजिगमिषति।

इङः ॥ १३८ ॥ इङो गम् स्यात् सनि परे। अधिजिगांसते। अधिजिगांसेते। अधिजिगांसंते।

गाङ् लिटि ॥ १३९ ॥ इङो गाङ् भवति लिटि परतः। अधिजगे। अधिजगाते। अधिजगिरे।

* लुङ्लृङ्णौ सन्कचोर्वा ॥ १४० ॥ इङो गाङ् वा स्यात् लुङि लृङि णौ च सन्परे कच्परे च परतः। अध्यगीष्ट। अध्यगीषातां। अध्यगीष्यत। अध्यैष्ट। अध्यैषातां। अध्यगीष्यत। अध्यैष्यत। अधिजिगापयिषति। अध्यापिपयिषति। अध्यजीगपत्। अध्यापिपत्।

१. अध्यापयितुमिच्छत्यधिजिगापयिषति वाक्यं-सनि-अजद्व्यूहा देवनंदीया:...इति पुस्तकान्तरस्थितिः। [illegible]

* ब्रुवस्तेर्वच्भूः ॥ १४१ ॥ ब्रुवोऽस्तेश्च वच् भू इत्येतावादेशौ भवतो ऽगे परतः। वक्ता। वक्तुं वक्तव्यं। भविता। भवितुं। भवितव्यं।

* चक्षः ख्याञ् वाचि ॥ १४२ ॥ चक्षेर्वाचि वर्तमानस्य ख्याञ् भवति। आख्याता। आख्यातुं। आख्यातव्यं। वाचीति किं? चक्षुः। विचक्षणः। वोत्रेऽत्र। अश्वान् संचक्ष्व। वर्जनेऽत्र।

वा लिटि ॥ १४३ ॥ चक्षः ख्याञ् भवति लिटि वा। आचख्यौ। आचख्यतुः। आचचक्षे। आचचक्षाते।

* व्यजोऽक्यग्घञ्यचि ॥ १४४ ॥ अजेर्वी भवति क्यप्घञ्वर्जितेऽगे परतः। वीयात्। वीयास्तां। वीयते। प्रवेयं। अक्यप्घञचीति किं? समज्या। समाजः। समजः पशूनां।

बहुलं खौ ॥ १४५ ॥ अजेर्वीभावो भवति बहुलं खुविषये। प्रवयणो दंडः। प्राजनो दंडः। प्रवेता। प्राजिता।

* यङः उप् ॥ १४६ ॥ यङो बहुलमुप् भवति। रोरूयते। रोरोति। रोरवीति। लालप्यते। लालपीति। लालपीति।

* अचि ॥ १४७ ॥ यङोऽचि परतः नित्यमुप् भवति। चेच्यः। देवः। पोपुवः। लोलुवः। दंदशूकः। मरीमृजः।

+ नोतः ॥ १४८ ॥ उकारांतात्परस्य यङोऽच्युप् न स्यात्। रोरूयः। नोनूयः। तोष्टूयः।

* घुमास्थागापाजहातिसां ॥ १४९ ॥ घुमा-स्थेभ्यो भ्यादिभ्यश्च सेरुप् भवति मे परतः। अदात्। अधात्। अभूत्। अस्थात्। अगात्। अध्यगात्। अपात्। मे इति किं? व्यसमनिष्ट।

वा घ्राधेट्छाशासः ॥ १५० ॥ घ्रादिभ्यः सेरुप् स्यात् वा मे परतः। अघ्रात्, अघ्रासीत्। अधात्, अधासीत्। अशात्, अशासीत्। असात्, असासीत्।

* तन्भ्यस्थाते ॥ १५१ ॥ तनादिभ्यः सेर्वोप् भवति थासि ते च परतः। अतथाः। अतनिष्टाः।

अतत। अतनिष्ट। असाथाः। असानिष्ठाः। असात। असनिष्ट। अक्षत। अक्षथाः। अक्षणिष्ठाः। अक्षत। अक्षणिष्ट।

* त्रिण्यार्षाद्यन्यणिञोः ॥ १५२ ॥ त्रिदंतात् ण्यांतादार्षत्यांताच परयोः युवत्ययोरणिञोरुए भवति। तिकस्यापत्यं वृद्धं तैकायनिः। तस्यापत्यं युवा प्राग्द्वोरण इति तैकायनिः पिता। तैकायनिः पुत्रश्च। मैमतायनिः पिता। मैमतायनिः पुत्रश्च। कुरोरपत्यं कौरव्यः। तदपत्यं युवा इञ् इति कौरव्यः पिता पुत्रश्च। गार्ग्यः पिता। गार्ग्यः पुत्रः। वासिष्ठः पिता पुत्रश्च। वैश्वामित्रः पिता पुत्रश्च। ऋष्यण्णंतात्—इञ उप्। त्रिण्यार्षादिति किं ? कुङुडस्यापत्यं कौहडः। शिवायण्। तदपत्यं कौहडिः। यूनीति किं ? वामरथस्यापत्यं वामरथ्यः। तस्य शिष्याः वामरथाः। अणिञोरिति किं ? दाक्षिः पिता। दाक्षायणः पुत्रः।

* प्राक्विञोऽतौल्वल्यादेः ॥ १५३ ॥ प्राच्चा गोत्रे य इञ् तदंतात् युवत्ययस्योप् भवति तौल्वल्यादीन् वर्जयित्वा। पन्नागारस्यापत्यं पान्नागारिः पिता। तदपत्यं पान्नागारिः पुत्रः। एवं—माथैरयाणिः पिता पुत्रश्च। प्राक्विति किं ? दाक्षिः पिता। दाक्षायणः पुत्रः। इञ इति किं ? राघवः पिता। राघविः पुत्रः। अतौल्वल्यादेरिति किं ? तौल्वलिः पिता। तौल्वलायनः पुत्रः। दार्ष्टिपिः पिता। दार्ष्टीपायनः पुत्रः।

* पैलाद्यविप्रात् ॥ १५४ ॥ पैलादेरविप्राच युवत्ययस्योप् भवति। पीलाया अपत्यं पैलः पिता। तदपत्यं पैलः पुत्रः। शालंकिः पिता पुत्रश्च। सात्यकिः पिता पुत्रश्च। अविप्रात्—आंगः पिता। आंगः पुत्रः। मागधः पिता पुत्रश्च। कालिंगः पिता पुत्रश्च।

* येयो द्रेः ॥ १५५ ॥ द्रिसंज्ञो य इञ् तदंतात् परस्य युवत्ययस्योप् भवति। उदुंबरस्यापत्यं औदुंबरिः पिता। तदपत्यं औदुंबरिः पुत्रः। औदुंबरायणो वा। द्रेरिति किं ? दाक्षिः पिता। दाक्षायणः पुत्रः।

* बहुष्वस्त्रियां ॥ १५६ ॥ द्रिसंज्ञस्य त्यस्योप् भवति बहुषु वर्तमानस्यास्त्रियां। पंचालस्यापत्यानि पंचालाः। इक्ष्वाकवः। अंगाः। वंगाः। कुरवः। बहुष्विति किं ? पांचालः। पांचालौ। अस्त्रियामिति किं ? पांचाल्यः। आंग्यः। वांग्यः। द्रेरिति किं ? औपगवाः।

* यस्कादेर्गोत्रे ॥ १५७ ॥ यस्कादिभ्यो गोत्रे विहितस्य त्यस्योप् भवति बहुष्वस्त्रियां। यस्कस्यापत्यानि यस्काः। लह्याः। यस्कादेरिति किं ? कापटवाः। गोत्र इति किं ? यस्कस्येमे यास्काः छात्राः।

* यञञोऽगोपवनादेः ॥ १५८ ॥ यञोऽञश्च गोत्रे बहुषूप् भवति गोपवनादिभ्यो विहितं विहाय। गर्गाः। वत्साः। वैदः। वैदौ। विदाः। और्वः। और्वौ। उर्वाः। अगोपवनादेरिति किं ? गोपवनस्यापत्यानि गौपवनाः। श्यामाकाः।

कौंडिन्यागस्त्ययोः कुंडिनाग स्ती च ॥ १५९ ॥ कौंडिन्यागस्त्य इत्येतयोः गोत्रे बहुषूप्भवत्यस्त्रियां तयोः कुंडिन अगस्ति इत्येतावादेशौ भवतः। कुंडिन्याः अपत्यानि कुंडिनाः। अगस्तयः।

* भृगुकुत्सवसिष्ठगोतमांगिरोऽत्रेः ॥ १६० ॥ भृग्वादिभ्यो गोत्रे बहुषु यस्त्यः तस्योप् भवति। भृगोरपत्यानि भार्गवः। भार्गवौ। भृगवः। कुत्साः। वसिष्ठाः। गोतमाः। अंगिरसः। अत्रयः। अस्त्रियामिति किं ? भार्गव्यः। कौत्स्यः स्त्रियः।

* बह्वचः प्राग्भरतेष्विञः ॥ १६१ ॥ बह्वचो मृदो य इञ् तस्य बहुषूप्भवति प्राग्गोत्रे भरतगोत्रे च। पान्नागारिः। पान्नागारौ। पन्नागाराः। एवं—मंथरेषणाः। क्षीरकंबलाः। भरतेषु—औद्दालकिः। औद्दालकी। उद्दालकाः। युधिष्ठिराः। बह्वच इत्येव। वैकयः। पौष्पयः। प्राग्भरतेष्विति किं ? बालाकयः। हास्तिदासयः।

* वोपकादेः ॥ १६२ ॥ उपकादिभ्यो गोत्रे बहुषु यस्त्यः तस्य वोप् भवति। उपकस्यापत्यानि उपकाः। औपकायनाः। लमकाः। लामकायनाः। कपिष्ठलाः। कापिष्ठल्यः।

* तिककितवादेर्द्वंद्वे ॥ १६३ ॥ तिककित-

मादीनां द्वंद्वे बहुषु यस्यस्तस्योप् भवत्यास्त्रियां । तैकायनश्च कैतवायनश्च तिककितवाः । औरसायनश्च चांकटयश्च उरसलंकटाः । वंखरभंडीरयाः ।

+ तथा द्व्यादेः ॥ १६४ ॥ द्वंद्वे बहुत्वे वर्तमानो यो द्व्यादिस्तस्य तयोप् भवति यथापूर्वं । आंगश्च वांगश्च सौह्मश्च अंगवंगसुह्माः । यस्कल्हाद्दुह्माः । गर्गवत्सराजाः । कुंडिनागस्त्यवसिष्ठाः । तथेति किं ? यास्कलाह्याः छात्राः ।

+ वाऽन्येन ॥१६५॥ द्व्यादेर्वोप् भवति अन्येन सह द्व्यादीनां द्वंद्वे बहुत्वे । आंगश्च वांगश्च दाक्षिश्च अंगवंगदाक्षयः । आंगवांगदाक्षयः । गर्गवत्सोपगवाः । गार्ग्यवात्स्यौपगवाः ।

यञादेर्द्व्येकेषु तायाः पे ॥ १६६ ॥ यञादेस्तथा योप् भवति द्वयोरेकस्मिंश्च वर्तमानस्य तायाः पसे । गार्ग्यस्य गार्ग्ययोर्वा कुलं गर्गकुलं । गार्ग्यकुलं । विदकुलं । वैदकुलं । अगस्तिकुलं । आगस्त्यकुलं । यञादेरिति किं ? आंगकुलं । द्व्येकेष्विति किं ? गर्गाणां कुलं गर्गकुलं । ताया इति किं ? परमगार्ग्यः । प इति किं ? गार्ग्यस्य समीपं उपगार्ग्यं ।

सुपो धुमृदोः ॥ १६७ ॥ धुमृदोरंतर्गतस्य सुप उप् भवति । पुत्रमिच्छत्यात्मनः पुत्रकाम्यति । पटीयति । औपगवः । राजपुरुषः । यतः । यत्र । शायदगुः ।

* स्नेः ॥ १६८ ॥ स्नेः परस्य सुप उप् भवति । ततः । तत्र । कृत्वा । च । वा । ह । अह । एव ।

हात् ॥ १६९ ॥ हसात् परस्य सुप उप् भवति । अधिस्त्रि । उपनद्यु । एकमुनि । द्विमुनि ।

नातोऽम्त्वकायाः ॥ १७० ॥ हादकारांतात् सुपो नोब्भवति अम् भवति कां विहाय । उपकुंभं तिष्ठति । पयः देहि स्वं वा । अत इति किं ? उपाग्नि । अकाया इति किं ? उपकुंभादानय । उपमणिकादानय ।

* भाया वा ।१७१। हादकारांताद् भाया वाऽम् भवति । उपकुंभं । उपकुंभेन । उपकुंभैः कृतं ।

* ईपः ॥ १७२ ॥ हादकारांतादपि वाऽम् भवति । उपकुंभे निधेहि । उपकुंभं निधेहि ।

+ स्थिनद्यृद्धेः ॥१७३॥ स्थ्यवयवान्नदीलक्षणात् ऋद्धिलक्षणाच्च हादकारांतादीपोऽम् भवति नित्यं । एकविंशतिभारद्वाजं । त्रिकोशलं । द्वियमुनं वसति । सप्तगंगं वसति । निगोदावरं वसति । सुमद्रं । सुमगधं ।

+ परस्परादेर्वाम्सुपोऽपुंसि¹॥ १७४ ॥ परस्परादीनामपुंसि सुपः आम् वा भवति । इमे सख्यौ परस्परां भोजयतः । परस्परं भोजयतः । आभिः सखीभिः परस्परां भोज्यते । परस्परेण वा भोज्यते । इमाः सख्यः परस्परां प्रयच्छंति । परस्परस्मै वा प्रयच्छंति । इमे सख्यौ अन्योन्यां भोजयतः । अन्योन्यं वा भोजयतः । आभिः सखीभिरन्योन्यां भोज्यते अन्योन्येन वा भोज्यते । इमे सख्याविततरेतरां इतरेतरं वा भोजयतः । इमे कुले परस्परां परस्परं अन्योन्यां अन्योन्यं इतरेतरां इतरेतरं वा भोजयतः । कुलैःपरस्परेण परस्परां अन्योन्येन अन्योन्यां इतरेतरां इतरेतरेण वा भोज्यते । कुलानि परस्परां परस्परस्मै वा प्रयच्छंति । अपुंसीति किं ? परस्परमिमे जनाः भोजयंति । अन्योन्यमिमे जनाःभोजयंति ।

इति जैनेंद्र (शब्दार्णव) व्याकरणे
शब्दार्णवचंद्रिकायां लघुवृत्तौ
प्रथमोऽध्यायः ।

---

१ । यस पूर्वं यथा शिफर्निफयां विषयो विकल्प्य स्य द्वंद्वे तथैव ।

तेभ्यो लोहितादिभ्यश्च च्व्यर्थे क्यप् भवति । भदमद्-मद् भवति दमदमायति । दमदमायते । हडहडायति । हडहडायते । लोहितायति । लोहितायते । निद्रायति । करुणायति ।

* सुखादेर्वेदनेऽनुभवे ॥ १८ ॥ सुखादेरिवंतात् सुखार्थे क्यङ् भवति । सुखं भुंक्ते सुखायते । दुःखायते । सुखेति किं ? सुखं वेदयते प्रसाधको देवदत्तस्य ।

+ कष्टकक्षकृच्छ्रसत्रगहनात् पापे चिकीर्षौ ॥१९॥ कष्टादेरिवंताद् पापे वर्तमानात् चिकीर्षार्थे क्यङ् स्यात् । कष्टं चिकीर्षति कष्टायते । कक्षायते । कृच्छ्रायते । सत्रायते । गहनायते ।

बाष्पोष्मफेनादुद्वमी ॥ २० ॥ बाष्पादेरिवंतादुद्वमनार्थे क्यङ् भवति । बाष्पमुद्वमति बाष्पायते । ऊष्माणं उद्वमति ऊष्मायते । फेनायते नदी ।

* शब्दादेः कृति ॥ २१ ॥ शब्दादेरिवंतात् करोत्यर्थे क्यङ् स्यात् । शब्दं करोति शब्दायते । वैरायते । कलहायते । अभ्रायते । कण्वायते । मेघायते ।

* रोमंथादुद्वर्वे ॥ २२ ॥ रोमंथशब्दादुद्वर्वे वर्तमानात् कृत्यर्थे क्यङ् भवति । रोमंथायते गौः । उद्वर्वे इति किं ? रोमंथं करोति कीटकः ।

* तपसः क्यङ् ॥ २३ ॥ तपःशब्दादिवंतात् कृति क्यङ् भवति । तपः करोति तपस्यति ।

* नमोवरिवश्चित्रङः पूजासपर्याविस्मये ॥ २४ ॥ एभ्यः पूजादिष्वर्थेषु वर्तमानेभ्यः कृत्यर्थे क्यङ् भवति । नमस्करोति नमस्यति मुनिमार्गं । वरिवस्यति गुरून् । चित्रीयते । विस्मादः । पूजादिष्विति किं ? नमस्करोति ।

+ निरसनेभ्यो णिङ् ॥ २५ ॥ अंगेभ्य इवंतेभ्यो निरसनार्थे णिङ् भवति । हस्तं निरसति हस्तयते । पादयते । निरसनेति किं ? हस्तमाचष्टे हस्तयति ।

* पुच्छभांडाद्दर्शं ॥ २६ ॥ आभ्यां अस्यर्थे विस्तारे च णिङ् भवति । पुच्छमुदस्यति उत्पुच्छयते ।

परिपुच्छयते । भांडं संचिनोति संभांडयते । परिभांडयते ।

* चीवरात्परिधानार्जने ॥ २७ ॥ चीवरात् परिधाने अर्जने च णिङ् भवति । चीवरं परिधत्ते समर्जयति वा परिचीवरयते भिक्षुः ।

+ मृदो ध्यर्थे णिज् बहुलं ॥२८॥ मृदो धात्वर्थे णिज् भवति बहुलं । सूत्रं करोति सूत्रयति व्याकरणं । मुंडयति माणवकं । मिश्रयति धान्यं । श्लक्ष्णयति वस्त्रं । पादं विमोचयति विपादयति । रूपं दर्शयति रूपयति । पयो भुंक्ते-पयो व्रतयति । सावद्यं न भुंक्ते-सावद्यं व्रतयति । लोमान्यनुमार्ष्टि अनुलोमयति । वस्त्रेण समाच्छादयति संवस्त्रयति । सेनया अभियाति अभिषेणयति । वर्मणा संनह्यते संवर्मयति । वणियोपगायति उपवीणयति । श्लोकैरुपस्तौति उपश्लोकयति । न च भवति-आख्यानमाचष्टे ।

+ श्वेताश्वाश्वतरगालोडिताह्वरकस्याश्वतरेतकलोपश्च ॥ २९ ॥ एषां णिच्यश्वतरेतकानां खं भवति । श्वेताश्वमाचष्टे श्वेतयति । अश्वतरं-अश्वयति । गालोडितं-गालोडयति । आह्वरकं-आह्वरयति । णिज् संनियोगार्थश्चकारः ।

* हलिकलित्वचाः ॥ ३० ॥ हलिकलित्वचां णिच्यदंतता निपात्या । हलिं गृहाति हलयति । कलिं-कलयति । त्वचं-त्वचयति । अत्वनिपातः किं ? अजहलत् ।

* वेदार्थसत्यस्याः ॥ ३१ ॥ एषां णिच्याकारांतादेशो भवति । वेदमाचष्टे वेदापयति । अर्थापयति । सत्यापयति ।

* घोषेद् भृशाभीक्ष्णेऽसुभरुचेः ॥ ३२ ॥ सुभिरुचिमुक्ताद्धोर्भृशेऽभीक्ष्णे चार्थे यङ् भवति । भृशं पुनः पुनर्वा पठति पापठ्यते । देदीप्यते । बोभुज्यते । भृशाभीक्ष्ण इति किं ? ओदनं पचति । असुभरुचेरिति किं ? भृशं शोभते । पुनः पुना रोचते ।

+ सूचिसूत्रिमूत्र्यट्यर्त्यशूर्णोः ॥ ३३ ॥

एभ्यो भृशाभीक्ष्ण्ये यङ् भवति । सोसूच्यते । सोसूत्र्यते । मोमूत्र्यते । अटाट्यते । अशाश्यते । अरार्यते । ऊर्णोनूयते । नियमार्थोऽयं योग । हलादिभ्योऽनेकाज्भ्य सूच्यादिभ्य एव, एकाज्भ्योऽजादिभ्योऽट्यादिभ्य एव यङ् भवति नान्यत । भृश चकास्ति । पुन पुनरीहते ।

* गत्यर्थात्कुटिले ॥ ३४ ॥ गत्यर्थाद्धा कुटिलेऽर्थे यङ् स्यात् । कुटिल कामति चकम्यते । जगम्यते ।

लुपसदचरजपजभदहदशगृदशो गर्हे ॥ ३५ ॥ एभ्यो गर्हेऽर्थे यङ् भवति । गर्हितं लुपति लोलुप्यते । सासद्यते । चञ्चर्यते । जञ्जप्यते । जञ्जभ्यते । दंदह्यते । जेगिल्यते । दंदश्यते । गर्हे इति किं ? स्वर्गृहे सुप सीदति ।

* चुरादिभ्यो णिच् ॥ ३६ ॥ एभ्यो णिच् भवति स्वार्थे । चोरयति । चिंतयति । आडयति । लाल्यति । पिंडयति । भक्षयति । आच्छादयति । मडयति । उर्दयति । चेतयते । मत्रयते ।

+ युजादेर्वा ॥ ३७ ॥ युजादिभ्यो वा णिच् स्यात् स्वार्थे । योजयति । योजति । अर्चयति । अर्चति । साहयति । सहति । ईरयति । ईरति । लाययति । लयति । वर्जयति । वर्जति । वारयति । वरति । धारयते । धरते । धारयति । धरति । आप्यति । आपति ।

+ भूङः प्राप्तौ णिङ् ॥ ३८ ॥ भवतेर्णिङ् भवति प्राप्तौ वा । भावयते । भवते ।

हेतुमति ॥ ३९ ॥ हेतुमति धात्वर्थे णिच् भवति । घट कारयति । ओदन पाचयति । छात्र पाठयति ।

कंड्वादेर्यक् ॥ ४० ॥ कंड्वादेर्यगागमो भवति स्वार्थे । कंडूयति । कंडूयते । वल्गूयति । मन्तूयति । भिषज्यति । असूयति ।

गुपूधूपविच्छिपणिपनेरायः ॥ ४१ ॥ एभ्य आयो भवति । गोपायति । धूपायति । विच्छायति । पणायति । पनायति ।

कमेर्णिङ् ॥ ४२ ॥ आभ्या यथासंख्य णिङ् ईयङ् इत्येतौ स्तौ भवत । कामयते । ऋति सौत्रो धु । घृणार्थो गत्यर्थश्च । ऋतीयते ।

* वाऽगे त्रयः ॥ ४३ ॥ अगे परे गुपादिभ्य आयो णिङीयङ्च त्रयो वा भवति । गोपायाचकार । जुगोप । धूपायिता । धूपिता । कामयिता । कमिता । ऋतीयिता । अर्तिता ।

तदंता धवः ॥ ४४ ॥ येऽनुक्रांता सन्नाद यस्तदता शब्दा धुसज्ञा भवति । तथा चोदाहृत ।

+ गिर्नाऽस्ते ॥४५॥ गिसज्ञको धुर्न भवत्यस्ते परत । अम्यमनायत । प्रासादीयत् । गिरिति किं ? अमहापुत्रीयत् । अस्त इति किं ? औत्सुकायत ।

स्यतासी लृल्वोः ॥ ४६ ॥ धो स्यतासी इत्येतौ स्तौ भवत लृलुटो परत । करिष्यति । अकरिष्यत् । कर्त्तासि । भोक्ष्यते । अभोक्ष्यत । भोक्ता ।

* कास्यनेकाच्प्रत्याल्लिड्वत् कृञ्याम् ॥४७॥ कासेरनकाज्भ्य प्रत्ययान्तेभ्यश्च लिड्वत् कृञि परे आम् भवति । कासाचक्रे । कासाञ्चकार । चकासाम्बभूव । चकासामास । दरिद्राञ्चकार । दरिद्राम्बभूव । दरिद्रामास । बुभूषाञ्चकार । बुभूषाम्बभूव । बुभूषामास । गमयाञ्चकार । गमयाम्बभूव । गमयामास । लोलूयाञ्चक्रे । कारयाञ्चकार । कारयाम्बभूव । कारयामास ।

+ सर्विजादिदयायासोऽनृच्छूर्णोः ॥४८॥ सर्वेरिजादेर्धो ऋच्छत्यूर्णुवर्जितात् दयादेश्च लिड्वत् कृञ्याम् भवति । इदाम्बभूव । इदाञ्चकार । इदामास । एधाचक्रे । दयाचक्रे । पलायाचक्रे । आसांचक्रे । अनृच्छूर्णोरिति किं ? आनर्च्छ । प्रोर्णुनाव ।

* वोषविदजागृसमिधः ॥ ४९ ॥ एभ्यो लिड्वत् कृञ्याम् स्यात् वा । ओषाञ्चकार । ओषाम्बभूव । ओषामास । उवोष । विदाञ्चकार । विदाम्बभूव । विदामास । विवेद । जागराञ्चकार । जागराम्बभूव । जागरामास । जजागार । समिधाञ्चकार । समीधे ।

भीह्रीभृहोश्लुवत् ॥ ५० ॥ भ्यादेर्लिड्वत् कृञ्याम् वा भवति श्लवीव कार्य च । बिभयाञ्चकार ।

१। अप्रत्ययादनंतरमाम्प्रत्यायादिश्च विधेयः ।

विभयाम्बभूव । विभयामास । विभाय । जिह्रयाञ्चकार । जिह्रयाम्बभूव । जिह्रयामास । जिह्राय । बिभराञ्चकार । विभराम्बभूव । विभरामास । बभार । जुहवांचकार । जुहवांबभूव । जुहवामास । जुहाव ।

* विदां कृ लोटि ॥ ५१ ॥ विदां कृ वा निपात्यो लोटि परतः । विदांकरवाणि । वेदानि । विदांकरवाव । वेदाव । विदांकरवाम । वेदाम । विदांकुरु । विद्धि । विदांकुरुतं । वित्तं । विदांकुरुत । वित्त । विदांकरोतु । वेत्तु । विदांकुरुतां । वित्तां । विदांकुर्वंतु । विदंतु ।

सिर्लुङि ॥ ५२ ॥ धोः सिस्यो भवति लुङि परतः । अकार्षीत् । अभैत्सीत् ।

स्पृशमृशकृषतृपदृपो वा ॥ ५३ ॥ एभ्यो लुङि सिर्वा स्यात् । अस्प्राक्षीत् । अस्पार्क्षीत् । अस्पृक्षत् । अम्राक्षीत् । अमार्क्षीत् । अमृक्षत् । अक्राक्षीत् । अकार्क्षीत् । अकृक्षत् । अत्राप्सीत् । अतार्प्सीत् । अतृपत् । अद्राप्सीत् । अदार्प्सीत् । अदृपत् ।

* इकः शलोऽगनिटोऽदृशः क्सः ॥ ५४ ॥ इकः परो यः शल् तदंतात् दृशिवर्जितात् धोरनिटः लुङि क्सो भवति । अलिक्षत् । अधिक्षत् । अधुक्षत् । इक इति किं ? अधाक्षीत् । शल इति किं ? अभैत्सीत् । अनिट इति किं ? अमोषीत् । अदृश इति किं ? अद्राक्षीत् ।

श्लिषः स्वार्थे ॥ ५५ ॥ श्लिषः स्वार्थे लुङि क्सो भवति । आश्लिक्षत् भार्यां दत्तः । स्वार्थे इति किं ? उपाश्लिषत् जतु च काष्ठं च ।

* णिकमुश्रिद्रुस्रोः कर्त्तरि कङ् ॥ ५६ ॥ ण्यंतेभ्यः कमादिभ्यश्च कर्तृवाचिनि लुङि परतः कङ् भवति । अचीकरत् । अबीभवत् । अचकमत् । अशिश्रियत् । अदुद्रुवत् । असुस्रुवत् । कर्त्तरीति किं ? अकारयिषातां कटौ पुत्रेण ।

वा धेट्श्व्योः ॥ ५७ ॥ आभ्यां लुङि परतः कङ् वा । अदधत् । अधात् । अधासीत् । अशिश्वियत् । अश्वत् । अश्वयीत् ।

* वक्त्यसुरुयातेरङ् ॥ ५८ ॥ एभ्यः कर्त्तरि लुङ्यङ् भवति । अवोचत् । पर्यास्थत । आख्यत् । आख्यतां । आख्यन् ।

लिप्सिचृह्वार्त्तेः ॥ ५९ ॥ एभ्यो लुङ्यङ् भवति । अलिपत् । असिचत् । आह्वत । आरत् ।

दे वा ॥ ६० ॥ लिपादेर्दे लुङ्यङ् वा भवति । अलिपत । अलिप्त । असिचत । असिक्त । अह्वत । अह्वास्त । समरत । समार्त ।

* द्युतपुष्यादिलितसर्त्तिशास्तेर्मे ॥ ६१ ॥[1] द्युतादेः पुष्यादेः लृकारेद्भ्यः सर्तिशास्तिभ्यां च मे लुङ्यङ् भवति । व्यद्युतत् । व्यलुठत् । व्यरुटत् । अपुषत् । अदरत् । अशुषत् । अगमत् । अपतत् । असरत् । अशिषत् । म इति किं ? व्यद्योतिष्ट । व्यत्यपुक्षत ।

वेरितः ॥ ६२ ॥ इरशब्देतो धोर्मे लुङ्यङ् वा भवति । अरुधत् । अरौत्सीत् । अभिदत् । अभैत्सीत् ।

* जृश्विस्तंभुम्रुचुम्लुचुग्रुचुग्लुचुग्लुंचः ॥ ६३ ॥ एभ्यो लुङ्यङ् वा स्यात् । अजरत् । अजारीत् । अश्वत् । अश्वयीत् । अस्तभत् । अस्तंभीत् । न्यम्रुचत् । न्यम्रोचीत् । न्यम्लुचत् । न्यम्लोचीत् । अग्रुचत् । अग्रोचीत् । अग्लुचत् । अग्लोचीत् । न्यग्लुचत् । न्यग्लुंचीत् ।

* दीपजनबुधपूरितायिप्यायस्ते ञिः ॥ ६४ ॥ दीपादेः कर्त्तरि लुङि ते परतः ञिर्वा भवति । अदीपि । अदीपिष्ट । अजनि । अजनिष्ट । अबोधि । अबुद्ध । अपूरि । अपूरिष्ट । अतायि । अतायिष्ट । अप्यायि । अप्यायिष्ट । त इति किं ? अदीपिषाता ।

पदः ॥ ६५ ॥ पदः लुङि ते परतः ञिर्भवति । उदपादि भैक्ष्यं । समपादि सस्यं ।

* कर्मणि ॥ ६६ ॥ कर्तृत्वेन विवक्षिते कर्मणि लुङि ते ञिर्वा भवति । अकारि कटः स्वयमेव । अकृत कटः स्वयमेव । अकारि केदारः । अकारिष्ट केदारः स्वयमेव ।

[1] पूर्वो भविष्यदिषौ "शद्लृ गतौ" इति धातुस्थादयमेद् बलिपदवनमेव ग्राह्यं नेदुपादेदस्त ।

रस्य शपः श्लुपौ स्तः । जुहोति । बिभेति । जिह्ति । अत्ति । प्साति । क्षौति । अध्येति । वेत्ति । सूते । इष्टे ।

दिवादेः श्यः ॥ ८३ ॥ दिवादिभ्यः श्यो भवति कर्तरि गे परतः । दीव्यति । सीव्यति । क्रुध्यति । पुष्यति । सूयते ।

वा भ्राशम्लाशभ्रमक्रमत्रसत्रुटिलषः ॥८४॥ एभ्यो गे परतः श्यो वा स्यात् । भ्राश्यते । भ्राशते । म्लाश्यते । म्लाशते । भ्राम्यति । भ्रमति । क्राम्यति । क्रामति । त्रस्यति । त्रसति । त्रुट्यति । त्रुटति । लष्यति । लषति ।

यसः ॥ ८५ ॥ यसेर्वा श्यो भवति गे परतः । यस्यति । यसति ।

समः ॥ ८६ ॥ सम्पूर्वाद् यसः श्यो वा स्यात् । संयस्यति । संयसति । नियमोऽयं—गेः सम एव वा श्यो नान्यतः । प्रयस्यति । आयस्यति । नियस्यति ।

स्वादेः श्नुः ॥ ८७ ॥ स्वादिभ्यः श्नुर्भवति कर्तरि गे परे । सुनोति । सुनुते । मिनोति । मिनुते । धूनोति ।

श्रोः शृ ॥ ८८ ॥ श्रु इत्येतस्य कर्तरि गे परतः श्नुर्भवति शृ इत्ययं चादेशः । धर्मं शृणोति ।

वाऽक्षः ॥ ८९ ॥ अक्षतेर्वा श्नुर्भवति । अक्ष्णोति । अक्षति ।

तक्षः स्वार्थे ॥ ९० ॥ तक्षतेः स्वार्थे तनूकरणे श्नुर्वा स्यात् । तक्ष्णोति, तक्षति काष्ठं । स्वार्थे इति किं ? संतक्षति वाग्भिर्दुर्जनः ।

* तुदः शः ॥ ९१ ॥ तुदादिभ्यो गे परतः शो भवति । तुदति । तुदते । रिशति । निक्षिपति । कृषति । सुवते । पणते । लज्जते ।

* रुधां श्नम् ॥ ९२ ॥ रुधादीनां गे श्नम् भवति । रुणद्धि । भिनत्ति । पिनष्टि । भुनक्ति ।

कृञ्तनादेरुः ॥ ९३ ॥ कृञ्तनादिभ्यश्च गे उर्भवति । करोति । तनोति । वनुते । मनुते ।

धिन्विकृण्व्योरच ॥ ९४ ॥ आभ्यां उर्भवति अकारश्चान्तादेशः । धिनोति । कृणोति ।

क्र्यादेः श्ना ॥ ९५ ॥ क्र्यादिभ्यः श्ना भवति गे परतः । क्रीणाति । प्रीणाति । गृह्णाति । शृणाति ।

स्तंभुस्तुंभुस्कंभुस्कुंभुस्कुंभ्यः श्नुश्च॥९६॥ एभ्यः श्नुर्भवति कर्तरि गे श्ना च । स्तभ्नाति । स्तभ्नोति । स्तुभ्नाति । स्तुभ्नोति । स्कभ्नाति । स्कभ्नोति । स्कुभ्नोति । स्कुभ्नाति । स्कुनोति । स्कुनाति ।

ह्रौ हलः श्नः शानः ॥ ९७ ॥ हलः परस्य श्नास्य शानो भवति ह्रौ परतः । गृहाण । अशान । कुषाण । मुषाण । हल इति किं ? क्रीणीहि ।

* ईपा याप् ॥ ९८ ॥ अत्र धोरधिकारे ईपा निर्दिष्ट याप्सज्ञ भवति । कर्मण्यण् । कुम्भकारः । याप्प्रदेशाः-"याप्मिङ्"इत्येवमादयः ।

कृदमिङ् ॥ ९९ ॥ इत प्रभृत्यत्र धोरधिकारे कृत्संज्ञकास्याः वेदितव्याः मिङ वर्जयित्वा । वक्ष्यति—तव्यानीयौ । सोतव्यः । सवनीयः ।

प्राक् क्तेर्वाऽसमः ॥१००॥ क्ति इत्येतस्मात् प्राक् असमासो वा भवति । इत्यधिकारे वेदितव्यः । जेय । जेतव्य । ज्ञः । ज्ञाता । ज्ञायकः । प्राक्क्तेरिति किं ? चिकीर्षा । तेरुर्षा या नक । असम इति किं ? अण को बाधत एव । गोदः । कम्बलदः ।

ण्योर्त्यो: ॥१०१॥ ण्यु इत्येतस्मात् प्राक् ये स्यास्ते व्यसञ्ज्ञका भवन्ति । पुत्रस्य कर्तव्य । दशाम्य करणीय । व्यप्रदेशा.—"व्यस्य वा कर्तरि,,इत्येवमादयः ।

तव्यानीयौ ॥१०२॥ धोरेतौ स्तो एतः । हर्तव्य । हरणीय ।

* योऽचोऽभ्यारुः ॥१०३॥ अजन्ताद्यो भवति भ्यादिवर्जितात् । देय । धेय । नेय । अय

---

१ । तिष्ठतेर्भ्वत्तरस्य ... । तेन-दधन्तम जी, भावकम्-... ।

दुहश्च ॥ ६७ ॥ दुहेः कर्तृकर्मणि लुङि ते वा ञिर्भवति । अदोहि गौः स्वयमेव । अदुग्ध गौः स्वयमेव । नियमोऽयं—दुह एव हलंतात् ञिर्वा नान्यतः।अभेदि कुशूलःस्वयमेव। अछेदि काष्ठःस्वयमेव।

***ङौ ॥ ६८ ॥** धोर्ङावर्थे लुङि ते ञिर्भवति । आसि भवता । अहारि भागो भवता । अकारि कटो भवता ।

न रुधः ॥ ६९ ॥ रुधः कर्मकर्तरि ञिर्न स्यात् । अरुद्ध गौः स्वयमेव ।

तपोऽनुतापे ॥ ७० ॥ तपेः कर्मकर्तरि अनुतापे च ञिर्न स्यात् । अतप्त तपः स्वयमेव साधुः । अन्ववातप्त पापेन कर्मणा । अनुतापे चेति किं ? अतापि पृथ्वी राज्ञा ।

यक् दुहः ॥ ७१ ॥ दुहेः कर्मकर्तरि यक् न स्यात् । दुग्धे गौः स्वयमेव । अदुग्ध गौः स्वयमेव ।

नमः शप्तु ॥ ७२ ॥ नमेः कर्मकर्तरि यश् न भवति शप्तु स्यात् । नमते दंडः स्वयमेव । अनमत दंडः स्वयमेव ।

+ दधिणिश्रिथंथिग्रंथिवचस्तोश्च ञिश्च।७३। दे धीनां ण्यंतानां श्रयादीनां च नमेश्च ञिर्यक् च न भवति । व्यकृत सैंधवाः स्वयमेव । विकुर्वते सैंधवाः स्वयमेव । अपीपचत्त ओदनः स्वयमेव । पाचयते ओदनः स्वयमेव । उदशिश्रियत दंडः स्वयमेव । उच्छ्रयते दंडः स्वयमेव । अश्रंथिष्ट मेखला स्वयमेव । श्रथीते मेखला स्वयमेव । अग्रंथिष्ट मेखला स्वयमेव । ग्रथीते मेखला स्वयमेव । अवोचत कथा स्वयमेव । ब्रूते कथा स्वयमेव । प्रास्तोष्ट गौः स्वयमेव । प्रस्तुते गौः स्वयमेव । अनस्त दंडः स्वयमेव । नमते दंडः स्वयमेव ।

+ भूपार्थसन्किरादीनां यक् च ॥ ७४ ॥ भूपार्थाना सन्नताना किरादीना च कर्मकर्तरि यक् ञिश्च न भवति । भूस्यते कन्या स्वयमेव । अबुभुषत कन्या स्वयमेव । मंडयते कन्या स्वयमेव । अममंडत कन्या स्वयमेव । अलंकुरुते कन्या स्वयमेव । अलमकृत कन्या स्वयमेव । अलमचीकरत कन्या स्वयमेव । चिकीर्षते कटः स्वयमेव । अचिकीर्षिष्ट स्वयमेव कटः । बिभित्सते कुशूलः स्वयमेव । अबिभित्सिष्ट कुशूलः स्वयमेव । किरते हस्ती स्वयमेव । अकीर्ष्ट हस्ती स्वयमेव । गिरते ग्रासः स्वयमेव । अगीर्ष्ट ग्रासः स्वयमेव ।

कुषिरजोः श्यो मे वा ॥ ७५ ॥ कुषि रजी इत्येताभ्यां कर्मकर्तरि मे श्यो वा भवति । कुष्यति पादः स्वयमेव । कुष्यते पादः स्वयमेव । रज्यति वस्त्रं स्वयमेव । रज्यते वस्त्रं स्वयमेव । यदा श्यो न भवति तदा यग्विधी स्तः ।

+ कर्मवद्धेऽश्रवादीनां ॥ ७६ ॥ श्रवत्यादिवर्जितानां धूनां कर्मकर्तरि विहिते लकारे कर्मवत् कार्यं भवति । भिद्यते कुशूलः स्वयमेव । लूयते लूयमानो वा केदारः स्वयमेव । अपाच्योदनः स्वयमेव । अश्रवादीनामिति किं? श्रवत्युदकं स्वयमेव । गलत्युदकं स्वयमेव ।

*** तपस्तपोऽधेः ॥ ७७ ॥** तपेर्धोः तपोऽधेः तपःकर्मकस्य कर्ता कर्मवद् भवति । तप्यते तपः साधुः । अतप्यत तपस्तापसः । तपोऽधेरिति किं ? उत्तपति सुवर्णं सुवर्णकारः ।

+ सृजः श्राद्धे ॥ ७८ ॥ सृजः श्राद्धवति कर्तरि लकारे सति कर्मवत् कार्यं स्यात् । सृज्यते माला धार्मिकः। श्राद्ध इति किं? सृजति माला मालिकः।

+ क्वचित् करणे ॥ ७९ ॥ धोः करणे कर्तरि लकारे सति क्वचित् कर्मवत् कार्यं भवति । परिवारयति पुरुषाः कंटकैर्वृक्षं । परिवारयंते कंटकाः स्वयमेव वृक्षं । क्वचिदिति किं ? साधु असिश्छिनत्ति ।

गे यक् ॥ ८० ॥ धोर्ङिवाचिनि गे परतः यग् भवति । सुप्यते भवता । आस्यते भवता ग्लायते लतया । क्रियते कटः । भ्रियते कर्मकारः । ह्रियते भारः ।

कर्तरि शप् ॥ ८१ ॥ धोः कर्तृवाचिनि गे परतः शप् भवति । जयति । तरति । पठति । पचति । पचते ।

*** ह्वादेरुप् ॥ ८२ ॥** ह्वादेरदादेश्चोत्त-

रस्य शपः श्लुर्भो स्तः । जुहोति । बिभेति । जिहेति । अत्ति । स्नाति । क्षौति । अध्येति । वेत्ति । सूते । इष्टे ।

दिवादेः श्यः ॥ ८३ ॥ दिवादिभ्यः श्यो भवति कर्तरि गे परतः । दीव्यति । सीव्यति । कुप्यति । पुष्यति । सूयते ।

वा भ्राशम्लाशभ्रमक्रमत्रसत्रुटिलषः ॥८४॥ एभ्यो गे परतः श्यो वा स्यात् । भ्राश्यते । भ्राशते । म्लाश्यते । म्लाशते । भ्राम्यति । भ्रमति । क्राम्यति । क्रामति । त्रस्यति । त्रसति । त्रुट्यति । त्रुटति । लष्यति । लषति ।

यसः ॥ ८५ ॥ यसेर्वा श्यो भवति गे परतः । यस्यति । यसति ।

समः ॥ ८६ ॥ समुपूर्वाद् यसः श्यो वा स्यात् । संयस्यति । संयसति । नियमोऽयं—गेः सम एव वा श्यो नान्यतः । प्रयस्यति । आयस्यति । वियस्यति ।

स्वादेः श्नुः ॥ ८७ ॥ स्वादिभ्यः श्नुर्भवति कर्तरि गे परे । सुनोति । सुनुते । मिनोति । मिनुते । धृष्णोति ।

श्रोः शृः ॥ ८८ ॥ श्रु इत्येतस्य कर्तरि गे परतः श्नुर्भवति शृ इत्ययं चादेशः । धर्मं शृणोति ।

वाऽक्षः ॥ ८९ ॥ अक्षतेर्वा श्नुर्भवति । अक्ष्णोति । अक्षति ।

तक्षः स्वार्थे ॥ ९० ॥ तक्षतेः स्वार्थे तनूकरणे श्नुर्वा स्यात् । तक्ष्णोति, तक्षति काष्ठं । स्वार्थे इति किं ? संतक्षति वाग्भिर्दुर्जनः ।

*** तुदभ्यः शः ॥ ९१ ॥** तुदादिभ्यो गे परतः शो भवति । तुदति । नुदते । क्षिपति । लिखति । कृषति । मुञ्चते । पणते । स्तृजते ।

*** रुधां श्नम् ॥ ९२ ॥** रुधादीनां गे श्नम् भवति । रुणद्धि । भिनत्ति । विनिनक्ति । युनक्ति ।

कृञ्तनादेरुः ॥ ९३ ॥ कृञ्तनादिभ्यश्च गे उर्भवति । करोति । तनोति । वनुते । मनुते ।

धिन्विकृण्व्योरच ॥ ९४ ॥ आभ्यां उर्भवति अकारश्चान्तादेशः । धिनोति । कृणोति ।

क्र्यादेः श्ना ॥ ९५ ॥ क्र्यादिभ्यः श्ना भवति गे परतः । क्रीणाति । प्रीणाति । गृह्णाति । वृणीते ।

स्तंभुस्तुंभुस्कंभुस्कुंभुस्कुञ्भ्यः श्नुश्च॥९६॥ एभ्यः श्नुर्भवति कर्तरि गे श्ना च । स्तभ्नाति । स्तभ्नोति । स्तुभ्नाति । स्तुभ्नोति । स्कभ्नाति । स्कभ्नोति । स्कुभ्नाति । स्कुभ्नोति । स्कुनाति ।

हौ हलः श्नः शानः ॥ ९७ ॥ हलः परस्य श्नास्य शानो भवति हौ परतः । गृहाण । अशान । मुषाण । पुषाण । हल इति किं ? क्रीणीहि ।

*** ईपा वाक्य ॥ ९८ ॥** अत्र धोरधिकारे ईपा निर्दिष्टं वाक्यमेव भवति । कर्मण्यण् । कुंभकारः । वाक्यप्रदेशाः-वागमिद् इत्येवमादयः ।

कृदमिङ् ॥ ९९ ॥ इतः प्रभृत्यत्र धोरधिकारे कृत्संज्ञकास्त्याः वेदितव्याः मिङं वर्जयित्वा । वक्ष्यति—तव्यानीयौ । स्तोतव्यः । स्तवनीयः ।

प्राक् केर्वाऽसमः ॥१००॥ किः इत्येतस्मात् प्राक् असमस्तो वा भवति । इत्यधिकारे वेदितव्यः । जेयं । जेतव्यं । दः । ज्ञाता । शयकः । प्राक्केरिति किं ? चिकीर्षा । तेनुः । वावरुः । असम इति किं ? अणं को बाधत एव । गोदः । कंबलदः ।

ण्योर्ण्याः ॥१०१॥ ण्यु इत्येतस्मात् प्राक् ये त्यास्ते ण्यसंज्ञका भवंति । पुनरपि कर्तव्य । दत्तान्य करणीयं । ण्यप्रदेशाः—ण्यस्य वा कर्मणि, इत्येवमादयः ।

तव्यानीयौ ॥१०२॥ धोरेतौ स्तो ण्यः । हर्तव्यं । हरणीय ।

*** योऽचोऽच्याग्भुः ॥१०३॥** अजंताद्धोर्यो भवति ण्यादिवर्जितात् । देयं । धेय । मेयं । अव

[1] । [illegible] ।
[illegible] ।

इति किं ? प्राक्य । अभ्याखुरिति किं ? याज्य । आसाव्य । कार्यं । धार्यं ।

* पोरदुडोऽत्रपित्रपिरापित्रपिजापिजभिचमिदभेः ॥१०४॥ पवर्गान्तादुडो घो त्रपादिवर्जितात् यो भवति । शप्य । लभ्य । रम्य । पोरिति किं ? पाठ्य । अदुड इति किं ? लेप्य । अत्रपादेरिति किं ? त्राप्य । वाप्य । राप्य । लाप्य । जाप्य । जाम्य । आचाम्य । दाम्य ।

+ यतिचतितकिशकिशसिसहजेः॥१०५॥ एभ्यो यो भवति । यत्य । चत्य । तक्य । शक्य । शस्य । सह्य । यज्य ।

* गदमदयमोऽगेः ॥ १०६ ॥ गदादेरगिपूर्वाद् यो भवति । गद्य । मद्य । यम्य । अगेरिति किं ? निगाद्य । प्रगाद्यो धर्म ।

* चरेः ॥ १०७ ॥ अगिपूर्वाच्चरेर्यो भवति । चर्य ।

+ आङोऽगुरौ ॥ १०८ ॥ आङ्पूर्वाच्चरेर्यो भवत्यगुरावर्थे । आचर्यं व्रत । अगुराविति किं ? आचार्य पूज्यपाद ।

* पण्यावद्योपसर्यावर्यं विक्रेयगर्ह्यर्तुमत्यपेये ॥ १०९ ॥ पण्यादया निपात्यते विक्रेयादिष्वर्थेषु । पण्या गौः विक्रेय इत्यर्थ । अवद्य पाप गर्ह्यमित्यर्थ । उपसर्या गौ ऋतुमतीत्यर्थ । शतेन वर्या स्त्री उपेया सेव्या इत्यर्थे । अन्यत्र पाण्य साधु । अनूद्य जनापवाद । उपसार्या शरदि मथुरा । वृत्या गौ ।

* स्वामिवैश्येऽर्यः ॥ ११० ॥ अर्येयो निपात्य स्वामिनि वैश्ये चाभिधेये । अर्य स्वामी वैश्य श्च । आर्य साधुरन्यत्र ।

वदः सुपि क्यप् च ॥ १११ ॥ वदेरगिसुपि वाचि क्यप् भवति यश्च । सत्योद्य । सत्यवद्य । तत्त्वोद्य । तत्त्ववद्य । सुपीति किं ? वाद्य ।

* भूयत्याग्निचित्या भावे ॥ ११२ ॥ एते शब्दा अगिसुपि वाचि भावे निपात्यते । ब्रह्मभवन ब्रह्मभूय गत । गोहत्या । स्त्रियां क्यपि तुक् । अग्नेश्चयन अग्निचित्या ।

* शासुस्त्वेतिवृत्रदृजुषः ॥ ११३ ॥ एभ्य क्यप् भवति । शिष्य । स्तुत्य । इत्य । अधीत्य । प्रावृत्य । आदृत्य । जुष्य ।

* ऋदुडोऽक्लृप्चृतृचः ॥ ११४ ॥ ऋदुडो घो क्यप् भवति क्लृपादिवर्जितात् । वृत्य । वृध्य । सृध्य । अक्लृपादेरिति किं ? सकल्प्य । चर्त्य । अर्च्य ।

* जिविपून्यो हलिमुंजकल्के ॥ ११५ ॥ जे विपूर्वाभ्या पूनीभ्या क्यप् भवति हल्यादिषु । जित्यो हलि महद्धल । विपूयो मुज तृणविशेष । विनीय कल्क त्रिफलादीना । जेय । विपव्य । विनेयमन्यत्र ।

पदाऽस्वैरिबाह्यापक्ष्ये ग्रहः ॥ ११६ ॥ ग्रहे क्यप् भवति पदादिष्वर्थेषु । प्रगृह्य पद । गृह्यका इमे परवशा इत्यर्थ । ग्रामगृह्या स्त्री । बहिर्भूतेत्यर्थ । मुजगृह्य । भरतगृह्य । तत्पक्ष्य इत्यर्थ । ग्राह्यमन्यत्र ।

भृञोऽखौ ॥ ११७ ॥ भृञ क्यप् भवत्यखौ । भृत्या कर्मकरा । अखाविति किं ? भार्या नाम क्षत्रिया ।

+ सामि वा ॥ ११८ ॥ सपूर्वात् भृञ क्यप् भवति वा । सभृत्या । सभार्या भृतका ।

* कृमृजवृषजपशंसदुहगुहः ॥ ११९ ॥ एभ्य क्यप् भवति वा । कृत्य । कार्य । मृज्य । मार्ग्य । वृष्य । वर्ष्य । जप्य । जाप्य । शस्य । शंस्य । दुह्य । दोह्य । गुह्य । गोह्य ।

* खेयमृषोद्यं ॥ १२० ॥ खेयमृषोद्यशब्दौ निपात्यते । खने क्यप् नस्य चेत्व । खेय कूप । मृषापूर्वाद् वदे क्यप् । मृषोद्य ।

* कुप्याज्यभिद्योद्ध्ययुग्य खौ ॥ १२१ ॥ कुप्यादय खौ निपात्यते । गुपेरादौ कत्व क्यपि । कुप्य फल्गुभाड । आज्य घृत । भिनत्ति कूलमिति भिद्यो नद । उज्झत्युदकमित्युद्ध्यो नद । युग्य वाहन । खाविति किं ? गोप्य । आज्य । भेद्य । उज्झ्य । योग्य ।

ण्यः ॥ १२२ ॥ धोर्ण्यो भवति । हार्य । कार्य । वाक्य ।

+ पाणिसमवे सृजः ॥ १२३ ॥ आभ्या

सृजेर्ण्यो भवति । पाणिभ्यां सृजते इति पाणिसर्ग्या रज्जुः । समवसर्ग्यः कटः ।

ओरावश्यके ॥ १२४ ॥ उवर्णांताद्धो- रावश्यकेऽर्थे ण्यो भवति । अवश्यपाव्यं । अवश्य- लाव्यं । आवश्यक इति किं ? पव्यं । लव्यं ।

* वाऽमावास्याधारे ॥ १२५ ॥ अमावाचि वसेर्ण्यो भवति आधारे । ह्रस्व वा निपात्यः । अमा सह वसतः सूर्याचंद्रमसौ अस्यां तिथाविति अमाव- स्या । अमावास्या ।

* पाय्यधाय्यसान्नाय्यनिकाय्यानाय्यप्र- णाय्यं मानर्ग्येर्विनिवासास्त्रिस्तासम्मतौ॥१२६॥ पाय्यादयो मानादिष्वर्थेषु निपात्यते । मीयतेऽनेनेति पाय्यं मान । माङो ण्ये पत्वं । धीयते समिधोऽग्राव- नयेति धाय्या ऋक् । धाञो ण्यः । सान्नाय्यं हविः । संपूर्वाण्णीञो ण्यायादेशौ नेर्दीर्घश्च । निकाय्यो निवा- सः । निपूर्वात् चिञो ण्यायादेशौ कुत्वं च । आनाय्यो दक्षिणाग्निः । आनयतेर्ण्यायादेशौ अनित्येऽर्थे । प्र- णाय्यश्चौरः । प्रणीञो ण्यायादेशौ असम्मतेऽर्थे । मेयं । धेयं । सन्नेयं । निश्चेयं । आनेयं । प्रणेयमित्यन्यत्र ।

* कुंडपाय्यसंचाय्यराजसूयाः क्रतौ॥१२७॥ कुंडपाय्यादयः क्रतौ ण्यांताः निपात्यंते । कुंडैः पी- यते सोमोऽस्मिन्निति कुंडपाय्यः । ण्ये युक् । संची- यते इति संचाय्यः । सचिञो ण्यायादेशौ । राज्ञा सूयते राजा वा सूयतेऽस्मिन् इति राजसूयः क्रतुः । सुञः क्यप् दीर्घ । कुंडपानं । संचेयं । राजसवनमन्यत्र ।

* परिचाय्योपचाय्यसमूह्यनिसोऽग्नौ १२८ परिचाय्यादयो निपात्या अग्न्यर्थे । पर्युपाचिञो ण्या- यादेशौ । परिचाय्यः । उपचाय्यः । समूह्यः । सम- उहेर्ण्यः । चित्योऽग्निः । चिञः क्यप् । परिचेयः । उपचेयः । समूहितव्यः । चेयोऽन्यत्र ।

ण्वुतृच् ॥ १२९ ॥ धुभ्यो ण्वुतृचौ स्तो स्तः । याचकः । यक्ता । वादकः । वदिता । दर्श- कः । द्रष्टा । मारकः । मर्ता ।

* पचादिभ्योऽच् ॥ १३० ॥ एभ्यः अच् भवति । पचतीति पचः । वचः । शरः । वदः । वरः । करः ।

* नंद्यादिभ्योऽनः ॥ १३१ ॥ एभ्यः अन- स्तो भवति । नंदयतीति नंदनः । दर्पणः । रमणः । संक्रंदनः । जनार्दनः ।

* ग्रहादिभ्यो णिन् ॥ १३२ ॥ एभ्यो णिन् भवति । गृह्णातीति ग्राही । उत्साही । स्थायी । मंत्री ।

+ नौ श्रुशाविश्वपुरक्षः ॥ १३३ ॥ नौ वा- चि एभ्यो णिन् स्यात् । निश्रावी । निशायी । निवेशी । निवापी । निरक्षी ।

+ नञि याज्व्रजवद्वसलसंव्याहृव्याहृः१३४ नञ्पूर्वेभ्यो याजादिभ्यो णिन् स्यात् । न याचते अयाची । अव्राजी । अवादी । अवासी । असंव्या- हारी । अव्याहारी ।

+ अचित्तेऽच्चः ॥ १३५ ॥ नञ्वाचि घोर- जंतात् णिन् स्यादचित्तेऽर्थे । न करोतीत्यकारी परशुः । अहारी गंधः । अचित्त इति किं ? अकर्ता कटस्य दत्तः ।

* रुधराधोऽपे ॥ १३६ ॥ अपे धाभ्यां णिन् स्यात् । अपरोधी । अपराधी ।

+ इन् च परौ भ्वः ॥ १३७ ॥ परौ वाचि भवतेरिन् भवति णिन् वा । परिभवी । परिभावी ।

+ वौ विश्चश्यो देशे ॥ १३८ ॥ वौ वाचि विश्चशीङ्भ्यां देशेऽर्थे इन् स्यात् । विशयी देशः । विशायी देशः ।

ज्ञाकृगृप्रीगुधः कः ॥ १३९ ॥ ज्ञादिभ्य इगुडश्च धोः कस्यो भवति । जानातीति ज्ञः । किरः । गिरः । प्रियः । लिखः । विबुधः । कृशः ।

* गावातोऽनिङः ॥१४०॥ गौ वाचि धोरा- कारांतात् को भवत्यनिङः स । प्रस्थः । सुरः । व्याघ्रः । सुग्रः । सुग्लः । सुम्लः । गाविति किं ? त्राता । अनिङिति किं ? प्रहः । सुग्मः । निम्मः ।

पाघ्राध्माधेट्दृशः शः ॥ १४१ ॥ गौ वाचि पादिभ्यः शो भवति । उत्पिबः । विजिघ्रः । उद्धमः । निधयः । उत्पश्यः ।

लिम्पिविद्धारिपारिवेद्युदेजिचेतिसातिसा
होऽणौ ॥ १४२ ॥ लिम्पविदिभ्या धार्यादिभ्यश्च ण्यतेभ्य शो भवयणौ वाचि। लिम्पतीति लिंप । विंद । धारय । पारय । वेदय । उदजय । चेतय । सात सुख करोतीति णिचि सातय । साहय । अणाविति किं ? प्रलिप । निर्विद ।

* दुन्योर्णः ॥१४३॥ दुनीभ्यामणौ णो भवति। दुनोतीति दाव । नाय । अणाविति किं ? प्रदव । प्रणय ।

* ज्वलादिग्रहाद्वा ॥ १४४ ॥ ज्वलादिभ्यो ग्रहेश्च अणौ णो वा स्यात्। ज्वाल । ज्वल । श्वाल । श्वल। नाल । नल । चाल । चल । बाल । बल । कोल । कुल । फाल । फल। पात । पत । क्वाथ । क्वथ । क्षार । क्षर । बोध । बुध । कास । कस । ग्राह । ग्रह ।

* तन्‌श्याद्व्यधास्रुसंस्रवतीणश्वसः॥१४५॥ एभ्यो णो भवति। तान । उत्तान । अवश्याय । दाय । धाय । व्याध । आस्राव । संस्राव । अत्याय । श्वास ।

हृसोर्ग्रे ॥ १४६ ॥ हृसाभ्यामवपूर्वाभ्या णत्व स्यात्। अवहार । अवसाय ।

* नृत्खन्रञ्जः शिल्पिनि ष्वुः ॥ १४७॥ नृतादिभ्य ष्वुर्भवति शिल्पिनि गम्यमाने। नृत्यतीति नर्तक । खनक । रजक । नर्तकी। खनकी रजकी । शिल्पिनीति किं ? नर्तिका ।

* पाणिघट्टताडघट ॥ १४८ ॥ पाणौ ताडे च वाचि हन्तेष्टगर्वाभावश्च निपात्यते शिल्पिनि। पाणिं पाणिना वा हन्तीति पाणिघ । ताड हन्तीति ताडघ ।

* गस्थकः ॥ १४९ ॥ गायतेस्थको भवति शिल्पिनि। गाथक ।

* णनट् ॥ १५० ॥ गायतेर्णनट् स्यात् शिल्पिनि। गायन । गायनी।

व्रीहिकाले हः ॥ १५१ ॥ जहातेर्व्रीहौ काले च णाट् स्यात्। जहत्युदकमिति हायना व्रीहय । जहाति भावान् सह वृत्तानिति हायन संवत्सर ।

प्रुसृल्वः साधौ वुन् ॥ १५२ ॥ एभ्य साध्वर्थे वुन् भवति। साधु प्रवते प्रवक । सरक । लवक । साधाविति किं ? प्रावक ।

* आशिषि वुञ् ॥ १५३ ॥ आशिष्यर्थे धो र्वुञ् भवति । जीवतादित्याशास्यमानो जीवक । जीवका । नदक । नदका ।

इति जैनेंद्रव्याकरणे शब्दार्णवचन्द्रिकायां
लघुवृत्तौ द्वितीयाध्यायस्य
प्रथम पाद ।

द्वितीयः पादः।

—०—

कर्मण्यण् ॥ १ ॥ कर्मणि वाचि धोरण् भवति । नगर करोति नगरकार । काण्डलाव । द्वारपाल ।

+ शीलीक्षिक्षम्कम्याचरभक्षेर्णः ॥ २ ॥ एभ्यो णो भवति कर्मणि वाचि। धर्मं शीलयतीति धर्मशील । धर्मशीला । सुखप्रतीक्ष । क्लेशक्षम । धर्मकाम । उत्तमाचार । मधुभक्ष ।

* आतः कोऽह्वावामः ॥३॥ आकारान्ताद्धो कर्मणि वाचि को भवति ह्वावामवर्जितात्। सर्वं जानातीति सर्वज्ञ । अगुलित्र । पार्ष्णित्र । अह्वावामिति किं ? स्वर्गह्वाय । तन्तुवाय । धान्यमाय ।

प्रे ॥ ४ ॥ कर्मणि प्रशब्दे च वाचि धोरात को भवति। तरुप्रज्ञ । नियमोऽयं-प्र एव गौ नान्यस्मिन्। गोसंदाय । वडवासदाय ।

दाज्ञः ॥ ५ ॥ दाज्ञाभ्या कर्मणि प्रशब्दे च वाचि को भवति। मोक्षप्रद । सुखप्रद । तत्त्वप्रज्ञ । धर्मप्रज्ञ । अयमपि नियम —प्रे दाज्ञ एव नान्यत । अगुलिप्रत्राय । पार्ष्णिप्रत्राय ।

संख्यः ॥ ६ ॥ सपूर्वात् [illegible]ख्यातेरस्मात् को भवति। पशून् सख्याति [illegible] । गोसख्य ।

सुपि ॥ ७ ॥ सुबन्ते वाचि धोरात को भवति । द्वाभ्यां पिबतीति द्विप. । पादप । कच्छप. । स्वर्गाय प्रददातीति स्वर्गप्रद ।

+ नखमुचादयः ॥ ८ ॥ एते भावे वेदितव्या । नखान् मुचतीति नखमुचानि धनूंषि । मूलानि विभुजतीति मूलविभुजो रथ । कौ मोदते कुमुद । समे तिष्ठतीति समस्थ । विषमस्थ । पर्वतस्थ ।

स्थः ॥ ९ ॥ सुपि वाचि तिष्ठते को भवति । आखूनामुत्थान आखूत्थ । शलभोत्थ । अनिर्दिष्टार्थत्वात् स्वार्थे भावे भवति ।

दुहो घश्च ॥ १० ॥ दुहे सुपि वाचि को भवति घश्चान्तादेशः । कामं दोग्धीति कामदुघो धर्म ।

* तुंदशोके परिमृजापनुदोऽलससुखाहरे ११
तुदशोकयोर्वाचोरापाभ्यां को भवत्यलससुखाहरयो' । तुदं परिमार्ष्टि तुदपरिमृजोऽलस । शोकमपनुदतीति शोकापनुद पुत्र । तुदपरिमार्ज आतुर । शोकापनोदो धर्माचार्योऽन्यत्र ।

गश्टक् ॥ १२ ॥ गायते कर्मणि वाचि टग् भवति । वक्र गायतीति वक्रग । वक्रगी ।

सुरासीध्वोः पिबः ॥ १३ ॥ सुरासीध्वो र्वाचो पिबतेष्टक् भवति । सुराप । सुरापी । सीधुप । सीधुपी ।

* ओऽर्हः ॥ १४ ॥ कर्मणि वाचि अर्हतेरस्यो भवति । राज्यार्ह । पूजामर्हतीति पूजार्हो जिन । पूजार्हा प्रतिमा ।

* धृञोऽसूत्रे ॥ १५ ॥ असूत्रे वाचि धृञो ऽस्यो भवति । गणधर । शशिधर । असूत्र इति किं ? सूत्रधार ।

शम्परस्यो धोः खो ॥ १६ ॥ शमिवाचि स्वार्जितार्धोरस्यो भवति खो । शमन । शंवर । शवद । पुनर्धुग्रहण वाधकबाधनार्थं । तेन मुनिपये हेत्वादिना परत्वादट् माभूत् । शकरा नाम परिव्राजिका । अस्य इति किं ? शस्थ । खाविति किं ? शकरी जिननिधा ।

स्तम्बेरमकर्णेजपौ ॥ १७ ॥ एतौ हस्तिनि सूचके च निपात्येते खौ । स्तम्बेरमो हस्ती । कर्णेजप सूचक ।

+ शक्तिलांगलांकुशर्ष्टितोमरघनुर्घटे ग्रहः १८
शक्त्यादिषु वाक्षु ग्रहेरस्यो भवति । शक्तिं गृह्णातीति शक्तिग्रह । लांगलग्रह । अंकुशग्रह । ऋष्टिग्रह । तोमरग्रह । धनुर्ग्रह । घटग्रह । एष्विति किं ? कमण्डलुग्राह ।

+ सूत्रे धारणे ॥१९॥ सूत्रे वाचि ग्रहेरस्य स्याद्धारणेऽर्थे । सूत्रग्रह । सूत्रग्राहोऽन्य. ।

* हृवयोऽनुत्सेधे ॥ २० ॥ कर्मणि वाचि हञोऽस्यो भवति वयस्यनुत्सेधे च गम्यमाने । कवचहर क्षत्रियकुमार । अंशहर पुत्र । वयोऽनुत्सेध इति किं ? भारहार ।

आङि शीले ॥ २१ ॥ कर्मणि आङि च वाचि शीले हञोऽस्यो भवति । पुष्पाण्याहरत्येव शीलः पुष्पाहर । सुखाहर । आङीति किं ? पुष्पाणि हर्ता ।

* दृतिनाथे पशाविः ॥ २२ ॥ दृतिनाथयोर्वाचोर्हञ पशावर्थे कर्तरि इर्भवति । दृतिं चर्ममयीं खल्वा हरतीति दृतिहरि । नाथहरि पशु । दृतिहारोऽन्य ।

फलेग्रहात्मंभरिकुक्षिंभरिः ॥ २३ ॥ एते शब्दा निपात्यते । फलानि गृह्णातीति फलेग्रहि वृक्ष । आत्मानं बिभर्ति—आत्मंभरि । कुक्षिंभरि । फलस्यैत्वमात्मकुक्षयोश्च मुम् निपात्यते ।

शकृत्स्तंबे वत्सव्रीहौ कृः ॥ २४ ॥ शकृत्स्तम्बयोर्वाचो कृञो वत्से व्रीहौ चार्थे इर्भवति । शकृत्करि वत्स । स्तम्बकरि व्रीहि । शकृत्कारोऽन्यत्र ।

किंयत्तद्बहुष्वः ॥ २५ ॥ किमादिषु वाक्षु कृञोऽस्यो भवति । किंकर । किंकरा । यत्कर । तत्कर । बहुकर ।

* स्थिदिवाविभानिशाप्रभाभास्करांतानंतादिनांदीलिपिलिबिबलिभक्तृचाहर्दडजंघारुःकर्तृचित्रसंख्येष्ट्र् ॥२६॥ स्थितकत

द्विआदिषु च वाक्षु कृञोऽट् स्यो भवति। एककर। द्विकर। त्रिकर। चतुष्कर। दिवाकर। विभाकर। निशाकर। प्रभाकर। भास्कर। कारकर। अनकर। अनतकर। आदिकर। नादीकर। लिपिकर। लिबिकर। बलिकर। भक्तकर। बाहुकर। अहस्कर। धनुष्कर। जघाकर। अरुष्कर। कर्तृकर। चित्रकर। क्षेत्रकर। टकारो ङ्यर्थः।

हेतुशीलानुलोम्येऽशब्दश्लोककलहगाथावैरचाटुसूत्रमंत्रपदे ॥ २७ ॥ शब्दादिवर्जिते कर्मणि वाचि कृञोऽट् स्यात् हेतौ शीले आनुलोम्ये चार्थे। यश करोतीत्यत्र हेतु यश स्कर्गं विद्या। कुलकर धन। तीर्थकरो जिन। शोककरा कन्या। श्राद्ध करोतीत्येव शील श्राद्धकर। समासकर। पूजाकर। प्रेषण करोतीत्येव मनुकूल प्रेषणकर। वचनकर। हेत्वादिष्विति किं? काष्टकार। अशब्दादीति किं? शब्दकार। श्लोककार। कलहकार। गाथाकार। वैरकार। चाटुकार। सूत्रकार। मन्त्रकार। पदकार।

कर्मणि भृतौ ॥ २८ ॥ कर्मशब्दे वाचि कृञोऽट् स्यो भवति भृतौ गम्यमानायां। कर्मकर। कर्मकरी। भृताविति किं? कर्मकार।

+ पार्श्वादिषु श्योः ॥ २९ ॥ पार्श्वादिषु सुप्तेषु वाक्षु शीङोऽयो भवति। पार्श्वाभ्या शेते पार्श्वशय। पृष्ठशय। उत्तान शेते–उत्तानशय।

*** आधारे** ॥ ३० ॥ आधारे वाचि अस्यो भवति शीङ। खे शेते खेशय। खशय। गर्तशय। दरीशय।

*** चरोऽट्** ॥ ३१ ॥ आधारे वाचि चरेरट् भवति। कुरुषु चरतीति कुरुचर। कुरुचरी। मद्रचर। मद्रचरी।

भिक्षासेनादाये ॥ ३२ ॥ भिक्षादिषु वाक्षु चरेरट् भवति। भिक्षा चरतीति भिक्षाचर। भिक्षाचरी। सेनाचर। आदायचर।

पुरोऽग्रतोऽग्रे सुः ॥ ३३ ॥ एषु वाक्षु सरतेरट् स्यात्। पुरो धावतीति पुर सर। अग्रतसर। अग्रेसर। अग्रेसरी।

पूर्वे कर्तरि ॥ ३४ ॥ पूर्वशब्दे कर्तृवाचिनि वाचि सरतेरट् स्यात्। पूर्व सरति धावति इति वा पूर्वसर। पूर्वसरी। कर्तरीति किं? पूर्वं दश सरतीति पूर्वसार।

एजेः खश् ॥ ३५ ॥ कर्मणि वाच्येजेः खश् भवति। अगान्येजयतीति–अगमेजय। जनमेजय। अरिमेजय।

+ शर्द्धललाटवाते हाकृतपाजः ॥ ३६ ॥ शर्धादौ वाचि यथासख्य हाकादे खश् वा स्यात्। शर्ध जहतीति शर्द्धजहा मृगा। ललाटतप सविता। वातमजा मृगा।

+ शुनीस्तने घेटः ॥ ३७ ॥ शुनीस्तनयोर्वाचो धेट खश् भवति। शुनीं धयतीति शुनिंधय। स्तनधय।

+ नाडीनासिकामुष्टिघटीखरीवाते ध्मश्च ॥ ३८ ॥ एषु वाक्षु ध्मो धेटश्च खश् स्यात्। नाडीं धमतीति नाडिंधम। नाडिंधय। नासिकंधम। नासिकंधय। मुष्टिंधम। मुष्टिंधय। घटिंधम। घटिंधय। खरिंधम। खरिंधय। वातंधम। वातंधय।

+ पाणौ ॥ ३९ ॥ पाणौ वाचि ध्म खश् स्यात्। पाणिंधमा पथिका।

उदि कूले रुज्वहः ॥ ४० ॥ उत्पूर्वाभ्या रुजिवहिभ्या कूले वाचि खश् स्यात्। कूलमुद्रुजतीति कूलमुद्रुज वृक्ष। कूलमुद्वह।

वहाभ्रे लिहः ॥ ४१ ॥ वहाभ्रयोर्वाचो लिहे खश् स्यात्। वह लेढीति वहलिहा गौ। अभ्रंलिह प्रासाद।

मितनखपरिमाणे पचः ॥ ४२ ॥ मितादिषु वाक्षु पचे खश् स्यात्। मितपचा कन्या। नखपचा यवागू। प्रस्थपच कुल। द्रोणपचा स्थाली।

प्रियवशे वदः ॥ ४३ ॥ प्रियवशयोर्वाचो वदे खश् स्यात्। प्रियवद। वशवद।

* कूलाभ्रकरीषे कषः ॥ ४४ ॥ कूलादिषु वाक्षु कषेः खश् भवति । कूलं कषयतीति कूलंकषा नदी । अभ्रंकषो वायुः । करीषंकषा वात्या ।

* सर्वे ॥ ४५ ॥ सर्वशब्दे वाचि कषेः खश् स्यात् । सर्वंकषो विप्रः ।

* सहेः ॥ ४६ ॥ सर्वे वाचि सहेः खश् स्यात् । सर्वं सहते सर्वंसहाः सूरयः ।

* विध्वरुस्तिले तुदः सखं ॥ ४७ ॥ एषु वाक्षु तुदेः खश् स्यात् वाचः सकारस्य च खं । विधुंतुदो राहुः । अरुंतुदो वैद्यः । तिलंतुदो वायुः ।

* द्विषत्परे तापेः खच् तः ॥ ४८ ॥ द्विषति तकारांते परे च वाचि तापेः खच् भवति वाचस्तकारस्य च खं । द्विषंतस्तापयतीति द्विषंतपः । परंतपः ।

* वाचंयमो व्रती ॥ ४९ ॥ वाक्पूर्वाद् यमेः खच् अमश्चानुप निपात्यो व्रतिनि गम्यमाने । वाचं यच्छतीति वाचंयमो व्रती । वाग्यामोऽन्यः ।

मृवृतृजिधारिदम्तप्सहः खौ ॥ ५० ॥ एभ्यः कर्मणि सुपि च वाचि खच् स्यात् खौ । विश्वंभरा भूः । रथेन तरतीति रथंतरो राजा । पतिं वृणोति वृणुते वा पतिंवरा कन्या । शत्रुंजयो गिरिः । युगं धारयतीति युगंधरो राजा । अरिं दाम्यति अरिंदमः । शत्रुंतपः । शत्रुंसहः । खाविति किं ? भूमिभारः ।

* मेघर्त्तौ कृः ॥ ५१ ॥ मेघर्त्योर्वाचोः कृञः खच् स्यात् । मेघंकरः । ऋतिंकरः ।

* भये ॥ ५२ ॥ भये वाचि कृञः खच् स्यात् । भयंकरः ।

क्षेमप्रियमद्रेऽण् च ॥ ५३ ॥ क्षेमादौ वाचि कृञः खच् स्यादण् च । क्षेमंकरः । क्षेमकारः । प्रियंकरः । प्रियकारः । मद्रंकरः । मद्रकारः ।

* पुरंदरभगंदरेम्मदासूर्यंपश्योग्रंपश्याः ॥ ५४ ॥ पुरंदरादयः शब्दाः खजंताः खशंताश्च निपात्यंते । पुरं दारयतीति पुरंदरः । पुःशब्दे वाचि दारेः खजमंतता च वाचो निपात्या । भगंदरो व्याधिः । खच् । इरया माद्यति-इरंमदः । इराशब्दे वाचि मदेः खच् । न सूर्यं पश्यंतीति असूर्यंपश्याः राजदाराः । उग्रंपश्यः । सूर्ये नञ्पूर्वे उग्रे च वाचि दृशेः खश् ।

* सुभगाढ्यस्थूलपलितनग्नांधप्रियेऽच्व्यौ च्वौ भ्वः स्नुखखुकञ् ॥ ५५ ॥ सुभगादिषु अच्व्यंतेषु च्व्यर्थे वर्तमानेषु वाक्षु भुवोः स्नुखुकञौ खौ स्तः । असुभगः सुभगो भवति सुभगंभविष्णुः । सुभगंभावुकः । आढ्यंभविष्णुः । आढ्यंभावुकः । स्थूलंभविष्णुः । स्थूलंभावुकः । पलितंभविष्णुः । पलितंभावुकः । नग्नंभविष्णुः । नग्नंभावुकः । अंधंभविष्णुः । अंधंभावुकः । प्रियंभविष्णुः । प्रियंभावुकः । अच्वाविति किं ? सुभगीभविता । सुभगीभावुकः ।

* कृः करणे खनट् ॥ ५६ ॥ सुभगादिषु अच्व्यंतेषु च्व्यर्थे वर्तमानेषु वाक्षु कृञः खनट् स्यात् करणे कारके । असुभगं सुभगं कुर्वंत्यनेन सुभगंकरणं । आढ्यंकरणं । स्थूलंकरणं । पलितंकरणं । नग्नंकरणं । अंधंकरणं । प्रियंकरणं ।

* भावे चाशितंभवः ॥ ५७ ॥ आशितंभवो निपात्यते भावे करणे च । आशितस्य भवनं आशितंभवं । आशितो भवत्यनेनेति आशितंभव ओदनः । आशिते वाचि भुवः खच् ।

+ गमेः खचखड्डाः ॥ ५८ ॥ सुपि वाचि गमेः खच् खड् डश्च स्यात् । तुरं गच्छति तुरंगमः । तुरंगः । तुरगः । पतंगः । पतगः । पारगः । अध्वगः । अंतगः । दूरगः । सर्वगः । गुरुतल्पगः । अनंतगः ।

+ विहायसो विह च ॥ ५९ ॥ विहायसो विहादेशः स्यात् गमेः खच् खड्डाश्च स्युः । विहायसा गच्छतीति विहंगमः । विहगः ।

+ सुदुर्भ्याधारे डः ॥ ६० ॥ सुदुसोर्वाचोर्गमेर्डो भवति आधारे कारके । सुखेन गम्यतेऽस्मिन् इति सुगः पंथाः । दुर्गो गिरिः ।

+ निसि देशे ॥ ६१ ॥ निसि वाचि गमेर्डो भवति देशे गम्यमाने । निर्गम्यतेऽस्मिन्निति निर्गो देशः ।

+ उरगः ॥ ६२ ॥ उरसा गच्छति–उरग । इसखे निपात्यते ।

आशिषि ञः ॥ ६३ ॥ आशिष्यर्थे हतेर्डो भवति । तिमिं हतु इत्याशास्ति तिमिह । श-शह. । पापह ।

*क्वचिदपे ॥ ६४ ॥ अपे वाचि हते क चिड्डो भवति । क्लेशापह । तमोपह ।

कुमारशीर्षे णिन् ॥ ६५ ॥ एतयोर्वाचो हतेर्णिन् स्यात् । कुमार हति कुमारघाती । शीर्षघाती ।

*टगमर्त्ये ॥ ६६ ॥ कर्मणि वाचि हतेष्टग् भवत्यमर्त्ये कर्तरि । वातघ्नमानिक्र क्षीर पित्तघ्न माहिष पय । पनिघ्नी पणिरेखा । अमर्त्य इति किं ? पापघातो मुनि ।

जायापत्योर्लक्षणे ॥ ६७ ॥ जाया पति इत्येतयोर्वाचो हतेष्टक् स्यात् लक्षणवति कर्तरि । जायाघ्न पुत्र । पतिघ्नी पुत्री ।

शक्ति हस्तिकवाटे॥६८॥ अनयोर्वाचो श-क्यर्थे हतेष्टक् स्यात् । हस्तिघ्न । कवाटघ्न । शक्तीति किं ? हस्तिघातो व्याध उपायेन ।

*राजघः ॥ ६९ ॥ राजनि वाचि हतेष्टग् घत्व टिख च निपात्यत । राजान हतीति राजघ ।

स्पृशोऽनुदके क्विः ॥ ७० ॥ अनुदके सुपि वाचि स्पृशे क्विर्भवति । घृत स्पृशतीति घृत स्पृक् । तैलस्पृक् । अनुदक इति किं ? उदकस्पर्श ।

ऋत्विग्दधृक्स्रग्दिगुष्णिगंचुयुजिक्रुंचः ॥ ७१ ॥ ऋत्विगादय क्वचता निपात्यते । अ चादेश्च क्विप् भवति । ऋतुं ऋतौ वा यजते ऋत्विक् । धृष्णोतीति दधृक् । धृषेर्द्वित्व । सृजति तामिति स्रक् । सृजेर्मोलार्थे क्विरमागमश्च । दिशति तामिति दिक् । उत्स्निह्यति-उष्णिक् । उत्पूर्वस्य स्निहे क्विप्य-तत्व पत्न च । प्राङ् । युङ । क्रुङ् ।

*कर्मणीवे त्यदाद्यन्यसमाने दृशष्टक् सक् च ॥ ७२ ॥ त्यदादौ अन्यशब्दे समाने च कर्मणि इवार्थे उपमाने वाचि दृशेष्टक् सक् क्विश्च स्यात् । त्यामिव पश्यति स इव दृश्यते वा त्यादृश । त्यादृक्ष । त्यादृक् । तादृश । तादृक्ष । तादृक् । तादृशी । यादृश । यादृक्ष । यादृक् । अन्यादृश । अन्यादृक्ष । अन्यादृक् । सदृश । सदृक्ष । सदृक् । सदृशी । कर्मणीति किं ? स इव पश्यति । इव इति किं ? य पश्यति यद्दर्शः । तद्दर्श ।

मन्वन्क्वनिब्विचः क्वचित् ॥ ७३ ॥ सुपि वाचि धोर्मन् वन् क्वनिप् विच् च स्या क्वचिद् दृश्यते । सुष्ठु शृणाति सुशर्मा । हिनोति हेमा । नि-जाना । अग्रेगावा । प्रातरित्वा । कृत्वा । वेट् । जाग ।

क्विप् ॥ ७४ ॥ धो क्विप् क्वचिद् दृश्यते । अतरिक्षे सीदति—अतरिक्षसत् । प्रसत् । शतसूः । प्रसू । अडसू । मित् । चित् । जित् । तत्त्ववित् । कर्मचित् । निर्भिद् । गोधुक् । अश्वयुक् । बलभित् । रज्जुच्छित् । अग्रणीः । सम्राट् । भासनशीलो भा ।

अदोऽनन्ने ॥ ७५ ॥ अन्नवर्जिते सुपि वाचि अदे क्विप् भवति । सस्यमत्तीति सस्यात् । वृक्षात् । अनन्न इति किं ? अन्नादः ।

क्रव्ये ॥ ७६ ॥ क्रव्ये आमगासे वाचि अदे क्विप् स्यात् । क्रव्यात् ।

भजो ण्विः ॥७७॥ सुपि वाचि भजेर्ण्वि-र्भवति । अर्धभाक् । अशभाक् । स्वर्गभाग् । मोक्षभाग् ।

*शीलेऽजातौ णिन् ॥ ७८ ॥ जातिवर्जि-ते सुपि वाचि धोर्णिन् भवति शीले गम्यमाने । उष्ण भुक्ते इत्येव शील उष्णभोजी । शीतभोजी । शील इति किं ? उष्णभोज. । अजाताविति किं ? शालीन् भोक्ता ।

साधौ ॥ ७९ ॥ साध्वर्थे धोर्णिन् भवति । साधुकारी । साधुदायी । मित्रदायी । भोजनकारी ।

+ ब्रह्मवादी ॥ ८० ॥ ब्रह्मणि वाचि वदेर्णिन् निपात्यते । ब्रह्म वदतीति ब्रह्मवादिन. ।

कर्तरीवे ॥ ८१ ॥ कर्तृवाचिनि इवार्थे वाचि धोर्णिन् स्यात् । उष्ट्र इव क्रोशतीति उष्ट्रक्रो-शी । ध्वाक्षरावी । सिंहनादी । कर्तरीति किं ? शालीनिव भुक्ते कोद्रवान् । इव इति किं ? उष्ट्रान् क्रोशति ।

*व्रताभीक्ष्ण्ये ॥ ८२ ॥ सुपि वाचि शोर्णिन् स्यात् व्रते आभीक्ष्ण्ये च गम्यमाने । पार्श्वेन शेते इत्येव व्रतमस्य पार्श्वशायी । श्मशानवासी । आतपस्थायी । पुनः पुनः क्षीरं पिबतीति क्षीरपायिणोऽश्वाः । कषायपायिणो गांधाराः । सुरापायिणः प्राच्याः ।

*मन्यात् ॥ ८३ ॥ सुपि वाचि धोर्मन्यतेर्णिन् भवति । शोभनमानी । पटुमानी ।

*खश् स्वस्य ॥ ८४ ॥ स्वस्यात्मनः सुपि वाचि मन्यतेः खश् स्यात् णिन् च । पंडितमात्मानं मन्यते पंडितमन्यः । पंडितमानी । सर्वज्ञमन्यः । सर्वज्ञमानी ।

*व्यमौ स्वौ भूते ॥ ८५ ॥ व्यम्योर्वाचोर्भवतेर्णिन् स्यात् भूतेऽतीतेऽर्थे वर्तमानात् । विभूतमान् विभावी । अभिमानी । भूत इति किं ? विभवति ।

करणे यजः ॥ ८६ ॥ करणे कारके वाचि यजेर्णिन् भवति भूतेऽर्थे । अग्निष्टोमेन इष्टवान्–अग्निष्टोमयाजी । वाजपेययाजी । राजसूययाजी ।

*कर्मणि घ्नः कुत्स्यः ॥ ८७ ॥ कर्मणि वाचि हतेर्भूतेऽर्थे णिन् स्यात् कुत्स्यश्चेत् कर्ता । पितरं हतवान् पितृघाती । मातृघाती । पितृव्यघाती । मातुलघाती । कुत्स इति किं ? चौरं हतवान् ।

*इन् विक्रयः ॥ ८८ ॥ कर्मणि वाचि विक्रीञः इन् स्यात् भूतेऽर्थे कुत्स्यश्चेत् कर्ता । तैलं विक्रीतवान् तैलविक्रयी । सोमविक्रयी । कुत्स इति किं ? धान्यविक्रायः ।

*ब्रह्मभ्रूणवृत्रे क्विप् घ्नः ॥ ८९ ॥ ब्रह्मादिषु वाक्षु हतेः क्विप् स्यात् भूते । ब्रह्माणं हतवान् ब्रह्महा । भ्रूणहा । वृत्रहा । नियमोऽयं । ब्रह्मादिषु भूते क्विबेव नान्यः । ब्रह्मादिषु एव हतेः क्विबिति द्विधा नियमः । मित्रं हतवान् ।

सुकर्मपापमंत्रपुण्ये कृः ॥ ९० ॥ एषु वाक्षु कृञः क्विप् भवति भूते काले । सुष्ठु कृतवान् सुकृत् । कर्मकृत् । पापकृत् । मंत्रकृत् । पुण्यकृत् । अयमपि नियमः—स्वादिष्वेव कृञः क्विप् नान्यस्मिन् । सूत्रकारः ।

सोमे सोः ॥ ९१ ॥ सोमे वाचि सुञः क्विप् स्यात् । सोमं सुतवान् सोमसुत् । सोमसुतौ । सोमसुतः । अयमपि नियमः—सोमे एव सुञः क्विप् नान्यस्मिन् । सुरासावः ।

अग्नौ चेः ॥ ९२ ॥ अग्नौ वाचि चिञः क्विप् भवति । अग्निं चितवान् अग्निचित् । अग्निचितौ । अग्निचितः । अयमपि नियमः—अग्नावेव चिञः क्विप् नान्यत्र । बुद्ध्यचायः ।

*कर्मण्यपन्यर्थे ॥ ९३ ॥ कर्मणि वाचि चिनोतेर्धोः भूते कर्मणि कारके क्विप् भवत्यन्यर्थेऽभिधेये । श्येन इव चितः श्येनचित् । कंकचित् । रथचक्रचित् ।

दृशेः क्वनिप् ॥ ९४ ॥ कर्मणि वाचि दृशेः क्वनिप् स्यात् भूते काले । विश्वं दृष्टवान् विश्वदृश्वा । मेरुदृश्वा । सर्वदृश्वा ।

*राजसहे युधिकृञोः ॥ ९५ ॥ राज्ञि सहे च वाचि युधिकृञ्भ्यां क्वनिप् स्यात् । राजानं योधितवान्–राजयुध्वा । राजकृत्वा । सह युद्धवान्–सहयुध्वा । सहकृत्वा ।

+जनोऽनौ डः ॥ ९६ ॥ अनौ वाचि जनेर्डो भवति । पुमांसमनुजाता पुमनुजा स्त्री । स्त्र्यनुजः । अनुज ।

+ईपि ॥ ९७ ॥ ईबते वाचि जनेर्डः स्यात् । मंदुरायां जातः मंदुरज । अप्सुज । सरसीज । जलज । अगजः ।

+कायामजातौ ॥ ९८ ॥ काते जातिवर्जिते वाचि जनेर्डः स्यात् । जाड्याज्जातं जाड्यजं दुःखं । संतोषजं सुखं । संकल्पजः कामः । अजातिरिति किं ? अश्वाज्जातः ।

+क्वचित् ॥ ९९ ॥ क्वचिदन्यस्मिन् वाचि जनेर्डो भवति । द्विर्जातः–द्विजः । स्त्रीभ्यो जातः स्त्रीजमनृतं । क्षत्रियजं युद्धं । ब्राह्मणजः पशुवधः । अजः । प्रजाः । मुंडजाः । केशजा । क्वचिन्न स्यात्—गृहस्थो जातः । क्वचिदन्यतः—भातीति भः । अततीति अः । कायतीति कः । खन्यते इति ख । अवतीति अ ।

तः ॥१००॥ धोर्भूते तसंज्ञकस्त्यो भवति। क्रियते स्म कृतः। करोति स्म कृतवान्।

यज्सोर्ङ्वनिप् ॥ १०१ ॥ यजुसुभ्यां ङ्वनिप् स्यात्। इष्टवान्। यज्वा। यज्वानौ। यज्वानः। सुत्वा। सुत्वानौ। सुत्वानः।

जृषोऽतृ ॥ १०२ ॥ जृष अतृ इत्ययं त्यो भवति। जीर्णवान्। जरन्। जरंतौ। जरतः।

* लिटः क्वसुकानौ ॥ १०३ ॥ धोः परस्य लिटः स्थाने क्वसुकानौ स्तः। पेचिवान्। ररज्वान्। पेचानः। ररजानः।

* वस्सदिणश्रोः क्वसुः ॥ १०४ ॥ एभ्यो लिटः क्वसुः स्यात्। अनूषिवान्। उपसेदिवान्। उपेयिवान्। शुश्रुवान्।

* अनाश्वान् ॥ १०५ ॥ नञ्पूर्वात् अश्नातेर्लिटः क्वसुः स्यादिडभावश्च निपात्यः। अनाश्वान् तपश्चकार।

* कर्तर्यनूचानः ॥ १०६ ॥ वचेरनुपूर्वात् कर्तरि कारके कानो निपात्यः। अनूचानो व्रतोपपन्नोऽशेषशास्त्रपारगो वा। कर्तरीति किं? अनूक्तः।

लुङ् ॥ १०७ ॥ धोर्भूते काले लुङ् स्यात्। अहौषीत्। अकार्षीत्। अपाक्षीत्।

* वसो निश्यंत्ययामास्वापे ॥१०८॥ निशि वसेर्लुङ् स्यात् लङोपवादः भूते अंत्ययामास्वापे गम्यमाने कश्चत्रानुवर्तिः। अहमत्राऽवात्स। अंत्ययामास्वाप इति किं? अमुत्रावसं।

अनद्यतने लङ् ॥ १०९ ॥ अनद्यतने भूते धोर्लङ् भवति। अभवत्। अपठत्। अरात्। अपुनात्।

\+ ख्याते दृश्ये ॥ ११० ॥ ख्याते लोकविज्ञाते भूतेऽनद्यतने दृश्ये प्रयोक्तुः दृष्टिविषये वर्तमानाद्धोर्लङ् भवति। लिडपवादः। अदहत् यवनः साकेतं। ख्यात इति किं? जगाम ग्रामं। दृश्य इति किं? जघान कंसं किल वासुदेवः।

* स्मृत्यर्थेऽयदि लृट् ॥ १११ ॥ स्मृतिवचने यच्छब्दवर्जिते वाचि भूतेऽनद्यतने वर्तमानाद्धोर्लृट् स्यात्। लङोऽपवादः। अभिजानासि मित्रोर्जयंते नेमिस्वामिनं वंदिष्यामहे। स्मरसि मान्यखेटे वत्स्यामः। अयदीति किं? अभिजानासि पुत्र यत् क्षुल्लकपुरे अवसाम।

* वा साकांक्षे ॥ ११२ ॥ साकांक्षेऽर्थे भूते स्मृत्यर्थे वाचि लृट् स्यात् वा। स्मरसि देवदत्त काश्मीरेषु वत्स्यामः तत्रौदनान् भोक्ष्यामहे। काश्मीरेष्ववसाम। तत्रौदनान् अभुंज्महि।

परोक्षे लिट् ॥ ११३ ॥ भूतानद्यतने परोक्षे वर्तमानाद्धोर्लिट् स्यात्। चकार। सुप्तोऽहं किलविललाप। मत्तोऽह किल विचचार।

\+ निह्नवेऽत्यंते ॥ ११४ ॥ अत्यंतनिह्नवे भूते अनद्यतनेऽर्थे धोर्लिट् स्यात्। किं त्व गत्वा कलिंगेषु स्थितोऽसि। किं कलिंगान् जगाम। नाहं कलिंगान् जगाम। नाह कलिंगान् ददर्श। सर्वं मूढतोऽपलपतीत्यर्थः।

* हशश्वद्युगांतःप्रश्ने लङ् च ॥ ११५ ॥ हशश्वतोर्वाचोर्युगात प्रश्ने च पञ्चवर्षाभ्यंतरं प्रष्टव्ये परोक्षे लङ् स्यात् लिट् च। इति हाकरोत्। इति ह चकार। शश्वदकरोत्। शश्वच्चकार। किमदात् पुत्रोऽतिथिभ्यो दानं। किं ददौ पुत्रोऽतिथिभ्यो दानं। हशश्वद्युगांतःप्रश्ने इति किं? जघान त्रिशग्रीवं त्रिपृष्टः।

पुरि लुङ् वा ॥ ११६ ॥ पुराशब्दे वाचि भूतेऽनद्यतनेऽर्थे वर्तमानाद्धोर्लुङ् वा भवति। अवात्सुरिह पुरा छात्राः। अवसन्निह पुरा छात्राः। ऊषुरिह पुरा छात्राः।

१। निशोऽवसानायाः पश्चिमयामे कोऽप्युषितः सं यामम् [illegible] स्वप्नगुप्तः, केन निद्रा [illegible] इति पृष्टः प्रत्याचष्टे [illegible] यदेऽत्र [illegible] अमुत्रावात्समिति ततोऽप्यनीनेऽनद्यतने [illegible] नासाः [illegible] —अमुत्रा[illegible] [illegible]।

२। [illegible] सर्वेषामेवोऽनद्यतन[illegible] [illegible] । न विद्यतेऽद्यतनो यस्मिन् [illegible] भूतानद्यतनेऽपि [illegible] लङ्।

लट् ॥ ११७ ॥ पुराशब्दे वाचि भूतेऽनद्यतनेऽर्थे वर्तमानाद्धोर्लट् भवति । वसन्तीह पुरा छात्राः ।

स्मे ॥ ११८ ॥ स्मे वाचि भूतानद्यतनेऽर्थे धोर्लट् स्यात् । पृच्छति स्म सुषमार्थं पुरा युध्यते स्म नियाधरा । सुलोचनार्थ युध्यते स्म पार्थिवा ।

+ ननौ पृष्टोक्तौ ॥ ११९ ॥ पृष्टस्योक्तौ प्रतिवचने भूतेऽर्थे वर्तमानाद्धोर्ननौ वाचि लट् स्यात् । किमकार्षीः कटं देवदत्त ? । ननु करोमि भो । किमवोच किंचित्पुत्र ? । ननु ब्रवीमि ।

सति ॥ १२० ॥ सति सम्प्रतिकाले धोर्लट् भवति । भवति । पचति । तरति । पद्मप्रभनाथ स्तौमि ।

पूङ्यजोः शानः ॥ १२१ ॥ पूङ्यजभ्यां धोः शानो भवति । पवमान । यजमान ।

वयःशक्तिशीले ॥ १२२ ॥ एष्वर्थेषु धोः शान स्यात् सति काले । वयसि कवचं पर्यस्यमाना । शक्ति कर्ड निघ्नाना । कतीह पचमाना । कतीह समश्नाना । कतीह मण्डयमाना । कतीह जानाना ।

धारीङः शत्रकृच्छ्रे ॥ १२३ ॥ सति काले धारीङ्भ्यां शतृ इत्ययं स्यो भवत्यकृच्छ्रे सुखसाध्ये । धारयन् धर्मशास्त्रं । अधीयन् जैनेन्द्रं । अकृच्छ्र इति किं ? कृच्छ्रेण धारयति । कृच्छ्रेणाधीते ।

*सुञ्द्विषर्हः सत्र्यारिशस्ये ॥ १२४ ॥ एभ्यः सत्र्यादिष्वर्थेषु शतृ इति स स्यात् । सर्वे सुन्वन्त सत्रिणः यजमाना । द्विषन् शत्रुः । अर्हन् विद्या । सुरां सुन्वति । द्वेष्टि भार्या पतिं । चौरो वधमर्हत्यन्य ।

*शीलधर्मसाधौ तृन् ॥ १२५ ॥ एष्वर्थेषु धोस्तृन् भवति सति काले । करणशील कर्ता कटान् । वदिता जनापवादान् । मुण्डनधर्माण वधूमूढा मुण्डयितारः श्राविष्ठायना भवति । श्राद्धे सिद्धमन्नमपहर्तार आहरका भवति । साधु गच्छतीति गन्ता खेलं । सलील गन्तेत्यर्थः ।

*भूभ्राजपलंकृञ्निराकृञ्भजनोत्पचोत्पतोन्मदरुच्यपत्रपवृद्धवृधसहचर इष्णुः ॥ १२६ ॥ भवति काले भ्वादिभ्य इष्णुर्भवति शीलाद्यर्थे । भवनशीलो भवनधर्मा साधु वा भवतीति भविष्णु । एवं-भ्राजिष्णु । अलंकरिष्णु । निराकरिष्णु । प्रजनिष्णु । उत्पचिष्णु । उत्पतिष्णु । उन्मदिष्णु । रोचिष्णु । अपत्रपिष्णु । वर्तिष्णु । वर्धिष्णु । सहिष्णु । चरिष्णु ।

ग्लाभूजिस्थो ग्स्नुः ॥ १२७ ॥ एभ्यः शीलादौ सति काले ग्स्नुर्भवति । ग्लास्नु । भूष्णुः । जिष्णु. । स्थास्नु ।

त्रस्गृधृषक्षिपः क्नुः ॥ १२८ ॥ त्रसादेः क्नुः स्यात् । त्रस्नु । गृध्नु । धृष्णु । क्षिप्नु ।

*शंभ्यो घिनिण् ॥ १२९ ॥ शमादिभ्योऽष्टभ्य शीलादौ सत्यर्थे घिनिण् स्यात् । शमी । दमी । तमी । श्रमी । भ्रमी । क्षमी । क्लमी । प्रमादी ।

युजत्यजरञ्जभजाभ्याहनः ॥ १३० ॥ एभ्यो घिनिण् स्यात् शीलादौ । दोही । अनुरोधी । दोषी । द्वेषी । द्रोही । योगी । त्यागी । रागी । भागी । अभ्याघाती ।

आङि यम्यसक्रीडमुषः ॥ १३१ ॥ यमादेराङ्पूर्वाद् घिनिण् स्यात् शीलादौ सत्यर्थे । आयामी । आयासी । आक्रीडी । आमोषी ।

वौ कष्विचलस्कत्थस्रंभः ॥ १३२ ॥ वौ वाचि कषादेः घिनिण् भवति । विकाषी । विवेकी । विलासी । विकत्थी । विस्रंभी ।

*लपोऽपे च ॥ १३३ ॥ अपे वौ च वाचि शीलादौ सत्यर्थे लपेर्घिनिण् स्यात् । अपलापी । विलापी ।

*चरोऽतौ च ॥ १३४ ॥ अतौ अपे च वाचि चरेर्घिनिण् स्यात् । अतिचारी । अपचारी ।

*प्रे लपसद्रुमथः ॥ १३५ ॥ प्रे वाचि लपादेर्घिनिण् स्यात् । प्रलापी । प्रसारी । प्रद्रावी । प्रमाथी ।

*वदसुः ॥ १३६ ॥ प्रे वाचि वदिसुभ्यां घिनिण् भवति । प्रवादी । प्रसारी ।

*परौ दहमुहश्च ॥ १३७ ॥ परौ वाचि दहिमुहिभ्यां वदसृभ्यां च घिनिण् भवति । परिदाही । परिमोही । परिवादी । परिसारी ।

* देवुर्णेश्च ॥ १३८ ॥ परौ वाचि देवृङः केवलाण्ण्यंताच्च घिनिण् स्यात् । परिदेवते परिदेवयतीति च परिदेवी ।

* क्षिप्रटः ॥ १३९ ॥ परौ वाचि क्षिपिरड्भ्यां घिनिण् भवति । परिक्षेपी । परिराटी ।

* वादेश्च वुञ् ॥ १४० ॥ परौ वाचि वादेः क्षिपरड्भ्यां च शीलादौ सत्यर्थे वुञ् भवति । परिवादकः । परिक्षेपकः । परिराटकः ।

निंदहिंसक्लिशखादविनाशिव्याभाषासूयात् ॥ १४१ ॥ निंदादिभ्यो वुञ् भवति शीलादौ । निंदकः । हिंसकः । क्लेशकः । खादकः । विनाशकः । व्याभाषकः । असूयकः ।

देविक्रुशो गौ ॥ १४२ ॥ गौ वाचि देविक्रुशिभ्यां वुञ् भवति । आदेवकः । परिदेवकः । उपदेवकः । उपक्रोशकः । आक्रोशकः । परिक्रोशकः

* रुचलार्थाद्वेरनः ॥ १४३ ॥ रौत्यर्थेभ्यः चलत्यर्थेभ्यो घिभ्यः अन इत्ययं त्यो भवति । रवणः । कथनः । शब्दनः । चलनः । कंपनः । चोपनः । घेरिति किं ? पठिता शास्त्रं । कंपयिता शाखां ।

*हलाद्यंताङ्ङेदितोऽयसूददीपदीक्षणिङः १४४ ङेदितोर्हलादेर्हलंतात्मेर्घोः शीलादौ सत्यर्थे अनः स्यात् यकारांतादिवर्जितात् । वर्त्तनः । वर्द्धनः । द्योतनः स्पर्द्धनः । हलाद्यंतादिति किं ? एधिता । धर्ता । अयसूदादेरिति किं ? क्नूयिता । क्ष्मायिता । सूदिता । दीपिता । दीक्षिता । उत्पुच्छयिता । परिचीवरयिता ।

* सृजुज्वलल्षपतपद्गृधशुचः ॥ १४५ ॥ एभ्योऽनः स्यात् शीलादौ सत्यर्थे । सरणः । जवनः । ज्वलनः । लषणः । पतनः । पदनः । गर्धनः । शोचनः ।

क्रुधमंडार्थात् ॥ १४६ ॥ क्रुध्यर्थात् मंडार्थाच्चानः स्यात् । क्रोधनः । कोपनः । रोषणः । मंडनः । भूषणः ।

क्रमुद्रमो यङः ॥ १४७ ॥ आभ्यां यङंताभ्यामनो भवति शीलादौ सत्यर्थे । चंक्रमणः । दंद्रमणः ।

पञ्जपवदृदशादूकः ॥ १४८ ॥ एभ्यो यङंतेभ्य ऊको भवति । यायजूकः । जंजपूकः । वावदूकः । दंदशूकः ।

जागुः ॥ १४९ ॥ जागर्तेरूकः स्यात् शीलादौ सत्यर्थे । जागरूकः ।

लष्पतपदस्थाभूवृषहनकमगमशृभ्नः उकञ् ॥ १५० ॥ एभ्य शीलादौ सत्यर्थे उकञ् स्यात् । अपलाषुको नीचः । प्रपातुका गर्भाः । उपपादुकाः देवाः । उपस्थायुकाः । प्रभावुकः । वर्षुकः पर्जन्यः । प्रघातुकः । कामुका धन्यस्य स्त्रियो भवंति । आगामुकः स्वगृहं । आशारुको जीवान् नरकं याति ।

* जल्पभिक्षट्टकुट्टलुंटाट्टाकः ॥ १५१ ॥ एभ्यष्टाको भवति । जल्पाकः । जल्पाकी । भिक्षाक । वराकः । कुट्टाकः । लुंटाकः ।

प्रे सूजोरिन् ॥ १५२ ॥ प्रे वाचि सूजुभ्यां इन् स्यात् । प्रसवी । प्रजवी ।

परिभूजिदृक्षिविश्रीण्वमाव्यथाभ्यमः ॥ ॥ १५३ ॥ एभ्यः इन् भवति शीलादौ सत्यर्थे । परिभवी । जयी । आदरी । क्षयी । विश्रयी । उदयी । वमी । अव्यथी । अभ्यमी ।

* निद्रातंद्राश्रद्धाशीङ्दयस्पृहिगृहिपतेरालुः ॥ १५४ ॥ निद्रादेरालुर्भवति । निद्रालुः । तंद्रालु. । श्रद्धालुः । शयालुः । दयालुः । स्पृहयालुः । गृहयालुः । पतयालुः ।

* शदसदाधेट्से रुः ॥ १५५ ॥ एभ्यो रुर्भवति । शद्रुः । सद्रुः । दारुः । धारुः । सेरुः ।

* घस्यत्सुः क्मरः ॥ १५६ ॥ घस्यादेः क्मरः स्यात् शीलादौ सत्यर्थे । घस्मरः । अद्मरः । सृमरः ।

* भासुमिद्भंजो घुरः ॥ १५७ ॥ एभ्यो घुरो भवति । भासुरं वपुः । मेदुरं मुखं । भंगुरं काष्ठं ।

* वेत्तिछिद्भिदेः कित् ॥ १५८ ॥ वेत्यादेः घुरः स्यात् स च किद्भवति । विदुरः । छिदुरः । भिदुरः ।

* स्णिणशजेण्वरप् ॥ १५९ ॥ एभ्यः क्वरप् भवति स च कित् । सृत्वरः । सृत्वरी । इत्वरः । इत्वरी । नश्वरः । नश्वरी । जित्वरः । जित्वरी ।

गत्वरः ॥ १६० ॥ गमेस्त्वरप् मत्वं च निपात्य । गत्वरः । गत्वरी ।

नमूकंपिस्म्यजस्कमूहिंसदीपो रः॥१६१॥ एभ्यो रो भवति शीलादौ सत्यर्थे । नम्रं मुखं । कंप्रा शाखा । स्मेरं मुखं । अजस्रं तत्त्वं भावयामः । कम्रा स्त्री । हिंस्रः पापमतिः । दीप्रः प्रदीपः ।

*सन्भिक्षाशंस्विदिच्छादुः ॥ १६२ ॥ सन्नंताद् भिक्षादेश्च उर्भवति । चिकीर्षुः । बुभुक्षुः । मुमुक्षुः । बीभत्सुः । भिक्षुः । आशंसुः । विंदुः । इच्छुः । वेत्तेर्नुम् । इच्छतेश्च छो निपात्यः ।

*स्वप्तृष्धृषो नजिङ् ॥ १६३ ॥ स्वपादे नजिङ् भवति शीलादौ सत्यर्थे । स्वप्नक् । स्वप्नजौ । स्वप्नजः । तृष्णक् । धृष्णक् ।

शृवंदादारुः ॥ १६४ ॥ आभ्यामारुः स्यात् । शरारुः । वदारुर्जिनाक् ।

भ्यः क्रुकुकौ ॥ १६५ ॥ बिभेतेः क्रुकुकौ स्तः । भीरुः । भीरुकः । भीलुकः ।

स्थेशभासपिसकसो वरः ॥ १६६ ॥ स्थादेर्वरो भवति । स्थावरः । ईश्वरः । भास्वरः । पेस्वरः । कस्वरः ।

यो यङः ॥ १६७ ॥ यातेर्यङन्तात् वरः स्यात् । यायावरः ।

+ सहवहचलपापतेरिः ॥ १६८ ॥ सहादेर्यङन्तात् इर्भवति । सासहिः । वावहिः । चाचलिः । पापतिः ।

+ धाञ्कृसृजनगमः किरलिट् च ॥१६९॥ एभ्यः शीलादौ किर्भवति स च लिड्वत् । दधिः । चक्रिः । सस्रिः । जज्ञिः । नेमिः । चकारात् शीलार्थ उत्तरत्र नानुवर्तते ।

*संविप्राद् भ्वोऽस्वौ डुः ॥ १७० ॥ समादिपूर्वाद् भुवः सत्यर्थे डुर्भवत्यस्वौ । सम्भवतीति सम्भुः जनिता । विभुः सर्वगतः । प्रभुः स्वामी । अस्वाविति किं ? विभूर्नाम कश्चित् ।

*मितंद्रवादयः ॥१७१॥ एते डुत्यांता निपात्यन्ते । मितं द्रवतीति मितंद्रुः । शम्भुः । स्वयम्भुः ।

*इत्रः प्वो दैवते ॥ १७२ ॥ दैवतेऽर्थे पुत्रः इत्रो भवति । पवित्रोऽर्हन् स मां पुनातु ।

*ऋपौ करणे ॥ १७३ ॥ पुवः करणे कारके इत्रः स्यात् स्त्री ऋषौ चाभिधेये । पूयतेऽनेनेति पवित्रो दर्भः । पवित्रोऽयमृषिः ।

*लूधूसूखनतिसहचरः ॥ १७४ ॥ एभ्यः करणे इत्रः स्यात् । लुनाति तेनेति लवित्रं । धवित्रं । सवित्रं । खनित्रं । अरित्रं । सहित्रं । चरित्रं ।

*न्ययोद्रोर्घनः ॥ १७५ ॥ न्यादिभ्यः हन्तेर्घनो निपात्यः । निहन्यतेऽनेनेति निघनः । अयोघनः । द्रुघनः ।

*स्तंबाद् घ्नश्च ॥ १७६ ॥ स्तंबाद् घ्नः घनश्च निपात्यः । स्तंबो हन्यतेऽनेनेति स्तंबघ्नः । स्तंबघनः ।

*वह्नपरिघं ॥ १७७ ॥ वह्नपरिघशब्दौ निपात्येते । वहति अनेनेति वह्नं शकटं । वहेर्नः । परिहन्यतेऽनेनेति परिघः । हनेर्ङसघौ निपात्यौ ।

प्वो हलकोलास्ये त्रट् ॥ १७८ ॥ पुवः त्रट् भवति हलास्ये कोलास्ये च करणे । हलस्य पोत्रं । कोलस्य पोत्रं । तन्मुखमित्यर्थः ।

*दाम्नीशसयुयुजस्तुतुदसिसिचमिहपतदशनहस्तोः ॥ १७९ ॥ एभ्यः करणे सति काले त्रट् स्यात् । दाति तेन दात्रं । नेत्रं । शस्त्रं । योत्रं । योक्त्रं । तोत्रं । सेत्रं । सेक्त्रं । पत्रं । दंष्ट्रा । मेढ्रं । नद्ध्री । स्तोत्रं ।

*धात्री ॥ १८० ॥ धेटः धाञश्च कर्मणि त्रट् निपात्यते । धयति दधाति तामिति धात्री स्तनदायिनी आमलकी च ।

*ज्ञीन्मत्यर्चार्थशील्यादिभ्यः क्तः॥१८१॥ ज्ञीद्भ्यः मत्यर्थेभ्योऽर्चार्थेभ्यः शील्यादिभ्यश्च सति काले क्तो भवति । ञिमिदा–मिन्नः । ञिधृषा–धृष्टः । राज्ञां मतः । राज्ञा बुद्धः । राज्ञामिष्टः । राज्ञा ज्ञातः । सतामर्चितः । सतां पूजितः । शीलितः । रक्षित । क्षांत ।

१ पापतीति यङ्न्तनिर्देशो नैगमसार्थः ।

उणादयो बहुलं ॥ १८२ ॥ उण् इत्येवमादयस्त्याः सति काले बहुलं भवंति । कृवापाजिमिस्वदिसाध्यशूभ्य उण् । कारुः । वायुः । पायुः । जायुः । मायुः । स्वादुः । साधुः । आशुः । क्वचिदन्येऽप्यतोऽपि दृश्यते । जरंडः । करडः । प्रपिंडः । एरंडः । शरुः । क्वचिद् भूतेऽपि । कापितोऽसौ कपिः । ततोऽसौ तानिः । भसितं-भस्म । चरितं तत्-चर्म । वृत्त तत्-वर्त्म ।

इति जैनेंद्रव्याकरणे सब्दार्णवचंद्रिकायां लघुवृत्तौ द्वितीयाध्यायस्य द्वितीयपादः ।

तृतीयः पादः ।

— ० —

गम्यादिर्वर्त्स्यति ॥ ॥ १ ॥ गम्यादयः शब्दाः वर्त्स्यति काले साधवो भवंति । गमिष्यतीति गमी ग्रामं । आगामी नगरं । प्रस्थायी । भावी ।

लृट् ॥ २ ॥ वर्त्स्यत्यर्थे धोर्लृट् स्यात् । करिष्यति । हरिष्यति । पक्ष्यते । अध्येष्यते ।

*शेषानद्यतने लुट् ॥ ३ ॥ शेषेऽनद्यतने वर्त्स्यति धोर्लुट् स्यात् । इयं कदा गंता । यैवं पादौ निदधाति । अयं तु कदाऽगेता य एवमनभियुक्तः । श्वः कर्ता । श्वोऽध्येता ।

पुरायावतोर्लट् ॥ ४ ॥ एतयोर्योगेधोर्लट् भवति वर्त्स्यत्यर्थे । पुराधीते । यावदधीते । पुरा भुंक्ते । यावद् भुंक्ते ।

वा कदाकर्ह्योः ॥ ५ ॥ कदा कर्हि इत्येतयोर्योगेधोर्वा लट् स्यात् । कदा भुंक्ते । कदा भोक्ष्यते । कदा भोक्ता । कर्हि भुंक्ते । कर्हि भोक्ष्यते । कर्हि भोक्ता ।

*किंवृत्तेऽर्थित्वे ॥ ६ ॥ किंवृत्ते वाचि वर्त्स्यति काले वा लट् भवत्यर्थित्वे गम्यमाने । को भवद्भ्यो भिक्षां ददाति, दास्यति, दाता वा । कं भवंतो भोजयंति, भोजयिष्यंति, भोजयितारो वा । स्वयं लब्धुमिच्छुरेवं पृच्छति । अर्थित्व इति किं ? कः स्वर्गापारं यास्यति ।

लिप्स्यसिद्धौ ॥ ७ ॥ लिप्स्यसिद्ध्यर्थे वा लट् स्यात् । यो भवद्भ्यो दानं ददाति, दास्यति, दाता वा । स स्वर्गलोकं गच्छति, गमिष्यति, गंता वा ।

*लोटि हेतौ ॥ ८ लोटि लोडंते वाचि लोटः प्रत्यासत्त्या लोडंतार्थस्य प्रैषादेर्हेतौ निमित्ते वर्त्स्यति काले वा लट् स्यात् । उपाध्यायश्चेदागच्छति, आगमिष्यति, आगंता वा । अथ त्वं जैनेंद्रमधीष्व । तर्कमधीष्व ।

लिङ् चोर्ध्वमौहूर्तिके ॥ ९ ॥ लोटि लोडंते वाचि लोटः प्रत्यासत्त्या लोडंतार्थस्य प्रैषादेर्हेतौ निमित्ते ऊर्ध्वे मौहूर्तिके वर्त्स्यति काले लिङ् स्यात् लट् च वा । ऊर्ध्वमुहूर्तात् उपरि मुहूर्तस्य उपाध्यायश्चेदागच्छेत्, आगच्छति, आगमिष्यति, आगंता । अथ त्व सूत्रमधीष्व, गणितमधीष्व ।

वुणतुमौ लृट् क्रियायां तदर्थायां ॥ १० ॥ क्रियार्थायां क्रियायां वाचि वर्त्स्यति वुणतुमौ लृटौ भवंति । कारको व्रजति । कर्तुं व्रजति । करिष्यामीति व्रजति । पाचको व्रजति । पक्तुं व्रजति । पक्ष्यामीति व्रजति । क्रियायामिति किं ? अध्येष्ये इत्यस्य कमंडलुः । भिक्षिष्ये इत्यस्य जटाः । तदर्थायामिति किं ? धावतस्ते दंडः पतिष्यति ।

कर्मणि चाण् ॥ ११ ॥ कर्मणि वाचि क्रियायां तदर्थायां च धोरण् भवति । कुंभकारो व्रजति । गोदायो व्रजति । सुरापायो व्रजति ।

*लृटो वाऽनितौ शतृशानौ ॥ १२ ॥ वर्त्स्यति यो लृट् तस्य स्थाने शतृशानौ वा स्तः अनितौ परे । पक्ष्यन् । पक्ष्यमाणः । पक्ष्यति । अनिताविति किं ? पक्ष्यामीति व्रजति । करिष्यामीति व्रजति ।

*सल्लटः ॥ १३ ॥ सति सप्रति काले यो लट् तस्य शतृशानौ वाऽनितौ स्तः । पचन् । पचमानः । पचति । यान्, याति । शयानः । शेते ।

माङ्याक्रोशे ॥ १४ ॥ माङि वाच्याक्रोशे गम्यमाने लटः शतृशानौ स्तः । मा पचन् । मा पचमानः ।

१ पूर्वेण कृत्लृटोः प्राप्तयोरयमारंभः केवले कर्मणि केवलायां च क्रियायां माभूदित्यर्थः ।

तौ सत् ॥ १५ ॥ तौ शतृशानौ सत्संज्ञौ स्त । पचन् । पचमान । पुत्रस्य कुर्वन् । पुत्रस्य कुर्वाणः ।

*पदुजो घञ् ॥ १६ ॥ आभ्यां घञ् स्यात्, पद्यतेऽसौ पादः । रुजत्यसौ रोगः ।

*सुः स्थिररुग्मत्स्यबले ॥ १७ ॥ सरतेः स्थिरादिषु कर्तृषु घञ् स्यात् । चंदनसारः । अतीसारो व्याधिः । विसारो मत्स्यः । सार बल । एष्विति किं ? सर्ता । सारकः ।

+ भावे ॥ १८ ॥ भावे धोर्घञ् भवति । पाकः । रागः ।

अकर्तरि ॥ १९ ॥ कर्तृवर्जिते कारके घञ् स्यात् । प्रकुर्वंति तस्मिति प्राकारः । दास्यतेऽस्मै दासः । आहरंति तस्मादाहारः । अकर्तरीति किं? कारकः । कर्ता ।

इङः ॥ २० ॥ इङो घञ् भवति भावेऽकर्तरि च । अधीयते इति अध्यायः । उपेत्याधीयतेऽस्मादुपाध्यायः ।

गौ रोः ॥ २१ ॥ गौ वाचि रौतेर्घञ् भवति । सुरावः । दूरावः । संरावः । विरावः । गाविति किं ? रव ।

समि युदुद्रोः ॥ २२ ॥ समि वाच्येभ्यो घञ् स्यात् भावेऽकर्तरि । संयावः । संदावः । संद्रावः । समीति किं ? उपद्रव ।

*स्तोर्यज्ञे ॥ २३ ॥ संपूर्वात् स्तौतेर्घञ् स्यात् यज्ञविषये । संस्तुवंत्यस्मिन्–संस्तावः छंदोगानां । संस्तव संस्तावमन्यत्र ।

*श्रिभ्वोऽगौ ॥ २४ ॥ अगौ वाचि श्रिभूभ्यां घञ् स्यात् । श्रायः । भावः । अगाविति किं ? प्रश्रयः । प्रभवः ।

*निरभ्यवे पूल्न्यः ॥ २५ ॥ एषु वाक्षु प्वादिभ्यो घञ् स्यात् भावे कर्तरि । निष्पावः । अभिलावः । अवनायः । पव, लव, नयोऽन्यत्र ।

प्रे द्रुस्तुश्रोः ॥ २६ ॥ प्रे वाच्येभ्यो घञ् स्यात् । प्रद्राव । प्रस्तावः । प्रश्राव ।

स्त्रोऽयज्ञे ॥ २७ ॥ प्रे वाचि स्तृणातेर्घञ् भवत्ययज्ञे । शखप्रस्तारः । विमानप्रस्तारः । बर्हिःप्रस्तरोऽन्यः ।

*वौ प्रथनेऽशब्दे ॥ २८ ॥ वौ वाचि स्तृणातेः प्रथने विस्तीर्णताया भावेऽकर्तरि घञ् भवत्यशब्दे । पटस्य विस्तार । गृहस्य विस्तार । प्रथने इति किं ? विस्तरः । तृणस्याच्छादनमित्यर्थः । अशब्द इति किं ? वाक्यविस्तरः ।

क्षुश्रोः ॥ २९ ॥ वौ वाचि क्षुश्रुभ्या घञ् स्यात् । विक्षावः । विश्रावः ।

*न्युदि ग्रः ॥ ३० ॥ न्युदोर्वाचोर्गृरूपात् घञ् स्यात् भावेऽकर्तरि । निगार । उद्गारः । न्युदीति किं ? संगरः ।

क्रो धान्ये ॥ ३१ ॥ न्युदि वाचि किरतेर्धान्यविषये घञ् स्यात् भावेऽकर्तरि । धान्यस्य निकारः । उत्कारः । फलनिकरोऽन्यः ।

*वुर्णौ ॥ ३२ ॥ नौ वाचि वृरूपात् घञ् स्यात् धान्ये । नीवारा नाम व्रीहयः ।

*इणोऽभ्रेषे ॥ ३३ ॥ निपूर्वादिणोऽभ्रेषे युक्तकरणे घञ् स्यात् भावेऽकर्तरि । एषोऽत्र न्यायः । अभ्रेषे इति किं ? न्यय गतश्चौरः ।

*परौ क्रमे ॥ ३४ ॥ परौ वाचीणः क्रमेऽर्थे घञ् स्यात् । तव पर्यायो भोक्तु । मम पर्यायो भोक्तु । पर्ययोऽन्यत्र ।

*व्युपे शयः ॥ ३५ ॥ व्युपाभ्यां शीङः घञ् स्यात् क्रमे । तव विशायः । मम विशाय । तव राजोपशायः । मम राजोपशाय ।

*हस्तादेयेऽनुदस्तेये चेः ॥ ३६ ॥ हस्तादेये हस्तेनादानेऽनुदि वाचि चिञो घञ् भवत्यस्तेये । पुष्पप्रचायः । हस्तादेय इति किं ? पुष्पप्रचयं करोति तरुशिखरे । अनुदीति किं ? फलोच्चयः । अस्तेय इति किं ? फलप्रचयं करोति चौर्येण ।

*चित्यावासांगोपसमाधौ च कः ॥ ३७ ॥ चित्यादिष्वर्थेषु चेर्घञ् स्यात् चकारस्य च ककारादेश । आकायमग्निं चिन्वीत । मुनिनिकाय ।

जल्बुद्बुदधर्माणः कायाः। महान् गोम्यनिकाय। चयोऽन्यत्र।

संघेऽनूर्ध्वे ॥ ३८ ॥ सघे प्राणिविशेषसमुदाये चेर्घञ् स्यात् चस्य च को भवत्यनूर्ध्वे। वैयाकरणनिकायः। देवनिकायः। सघ इति किं? सारसमुच्चय। अनूर्ध्वे इति किं? उपर्युपरि शूकरनिचय।

+ श्रो वायुवर्णनिवृते ॥ ३९ ॥ एष्वर्थेषु श्रृणातेर्घञ् भवति। शारो वायुर्वर्णो निवृत च। शरोऽन्य।

*माने ॥ ४० ॥ माने इयत्ताया गम्यमानाया धोरकर्तरि घञ् भवति। एको निवासः। द्वौ केदारलावौ। त्रय कारा।

*उदि पूयुद्रोः ॥ ४१ ॥ उदि वाचि एभ्यो घञ् भवति। उत्पावः। उद्याव। उद्द्राव।

ग्रहः ॥ ४२ ॥ उदि वाचि ग्रहेर्घञ् भवति। उद्ग्राह। उदीति किं? विग्रह।

समि मुष्टौ ॥ ४३ ॥ समि वाचि ग्रहेर्घञ् स्यात् मुष्ट्यर्थे। अहो मल्लस्य संग्राहः। मौष्टिकस्य संग्राह। मुष्टाविति किं? संग्रहः शास्त्रस्य।

*शापे न्यवे ॥ ४४ ॥ न्यवयोर्वाचोर्ग्रहेरकर्तरि घञ् स्यात् शापे आक्रोशे गम्यमाने। निग्राहोऽह ते जाल्म भूयात्। अवग्राहोऽह ते जाल्म भूयात्। शापे इति किं? निग्रहश्चौरस्य।

प्रे लिप्सायां ॥ ४५ ॥ प्रे वाचि ग्रहेर्घञ् स्यात् लिप्सायां। पात्रप्रग्राहेण चरति पिंडपातार्थी। लिप्सायामिति किं? प्रग्रह।

परौ यज्ञे ॥ ४६ ॥ परौ वाचि यज्ञेऽभिधेये ग्रहेर्घञ् स्यात्। उत्तरपरिग्राह। अधरपरिग्राहः। परिग्रहोऽन्य।

*वाऽवे वर्षे ॥ ४७ ॥ अवे वाचि ग्रहेर्घञ् स्याद्वा वर्षविषये। अवग्राह। अवग्रह। वृष्टेः प्रतिबन्ध इत्यर्थ। अवग्रहः पदस्यान्यत्र।

*प्रे युग्पतुलासूत्रे ॥ ४८ ॥ प्रे वाचि ग्रहेर्घञ् भवति वा युग्पसूत्रे तुलासूत्रे चाभिधेये। प्रग्राह। प्रग्रह। अश्वादिसंयमनरज्जुः वणिजां तुलाप्रग्रह च।

*वृर्वस्त्रे ॥ ४९ ॥ प्रे वाचि वृञोऽकर्तरि घञ् वा स्यात् वस्त्रेऽभिधेये। प्रावारः। प्रवरः।

*उन्न्युच्छ्रेः ॥ ५० ॥ आभ्या घञ् वा स्यात्। उन्नाय। उन्नय। उच्छ्राय। उच्छ्रय।

आङि रुप्लोः ॥ ५१ ॥ आङि वाचि रुप्लुभ्यां घञ् वा स्यात्। आराव। आरव। आप्लाव। आप्लव।

परौ भ्वोऽवज्ञाने ॥ ५२ ॥ परौ वाचि भवतेरवज्ञाने घञ् वा स्यात्। परिभाव। परिभवो देवदत्तस्य।

*न्यो द्यूते ॥ ५३ ॥ परौ वाचि नयतेर्द्यूतविषयेऽकर्तरि घञ् वा स्यात्। परिणायेन शारान् हति। परिणय कन्यायाः। अन्यत्र–परिणयः।

*इवृग्रहवृदगम्वसरणोऽच् ॥ ५४ ॥ इवर्णांतादुवर्णांतात् ऋकारांतात् ग्रहादेश्च भावेऽकर्तरि अज्भवति। जयः। लय। क्रय। नवः। लव। यव। तर। शरः। करः। गर। ग्रह। वर। आदर। आगम। वस। रण।

गावदः ॥ ५५ ॥ गौ वाच्यदेरज् भवति। प्रघस। विघस। परिघसः। सघस। गाविति किं? घासः।

नौ णश्च ॥ ५६ ॥ नौ वाच्यदेर्भावेऽकर्तरि णो भवत्यच। न्याद। निघस।

*सूपणग्लहः भजनेयत्ताक्षे ॥ ५७ ॥ एभ्यो यथासंख्य भजनादिविषये अज् भवति। गवामुपसर। शाकपण। मूलकादीनामियत्तीकृता तव्यवहारार्थां मुष्टिरित्यर्थः। ग्लह। अन्यत्र–उपसार, पाण, ग्लाह।

*समुदजः पशौ ॥ ५८ ॥ समुदोर्वाचोरजेर्भावेऽकर्तरि अच् स्यात् पशुविषये। समज पशूनां समुदाय इत्यर्थः। उदज पशूना प्रेरणमित्यर्थ। पशाविति किं? समाजः, उदाज साधूनां।

*विन्यभ्युपे ह्वो वश्चोञ् ॥ ५९ ॥ न्यादिषु वाक्षु ह्वयतेरज् स्यात् वाशब्दस्य चोञ्। विहव। निहव। अभिहव। उपहव।

आह्वयाजौ ॥ ६० ॥ आङि वाचि ह्वेञो-ऽन् भवति यथोग्र आजौ युद्धविषये । आहूयते-ऽस्मिन् परस्परमिति आहवो रामस्य । आह्वायोऽन्य ।

निपानमाहावः ॥ ६१ ॥ आहाव इति निपात्यते निपाने जलस्थानेऽर्थे । आहूयतेऽस्मिन् पशव पानायेत्याहाव पशूनां । आह्वयतेर्वञ् यथोग्र ।

भावेऽगौ ॥ ६२ ॥ अगौ वाचि ह्वेञोऽन् स्यात् भावे वश्चोग्र । हान-ह्व ।

हनश्च वधः ॥६३॥ हन्तेर्भावेऽगौ अञ् भवति वधादेशश्च । हनन-वध । चकारात् वत्रपि-घात ।

*मदव्यधोऽगौ ॥ ६४ ॥ अगौ वाचि मदादेरल् स्यात् भावेऽकर्तरि । मदः । जपः । व्यध । अगाविति किं ? उन्माद ।

*हस्वनस्वण्यो वा ॥६५॥ अगौ वाचि एभ्यो भावेऽकर्तरि अञ् वा स्यात् । हस । हासः । स्वन । स्वान । क्वण । क्वाण । नय । नायः ।

यमः सम्निन्युपे च ॥६६॥ समादौ अगौ च वाचि यमेरज्वा स्याद् । सयम । सयाम । नियम । नियाम । नियम । नियाम । उपयम । उपयाम । यम । याम ।

*नौ स्वनगदनदपठः ॥ ६७ ॥ नौ वाचि एभ्यो भावेऽकर्तरि अच् स्याद्वा । निस्वन । निस्वान । निगद । निगाद । निनदः । निनादः । निपठः । निपाठः ।

*क्वणः ॥ ६८ ॥ नौ वाचि क्वणेर्भावेऽकर्तरि वाऽच् स्यात् । निक्वण । निक्वाण ।

*वैणे गौ ॥ ६९ ॥ वैणेऽर्थे गिपूर्वात् क्वणेर्वाऽच् स्यात् । प्रक्वण । प्रक्वाण वीणायाः । प्रक्वण शृङ्खलस्यान्यत्र ।

+स्थादिभ्यः कः ॥ ७० ॥ स्थादिभ्यो भावेऽकर्तरि कस्यो भवति । प्रतिष्ठतेऽस्मिन् स प्रस्थः । सस्था । प्रपिबन्त्यस्या प्रपा । निहन्यतेऽनेनेति निघ्न ।

*घनांतर्घणोद्घनापघनोपघ्नसंघोद्घानिघं मूर्तिदेशात्याधानांगासन्नगणशस्तनिमित्ते ॥ ७१ ॥ घनादयो निपात्यते मूर्त्यादिषु अर्थेषु । दधिघनः । हन्तेराचि-घनभाव काठिन्ये । अतर्घणो देशः । अतर्हन्तेराधारे घनोऽच् । उद्धन्यतेऽस्मिन् उद्घनोऽत्याधान । अपहन्यतेऽनेनेति-अपघनोऽग । गुरूपघ्नः । उपहतेः को ग्रमानश्चासन्ने । ऋपिमघ । सहतेरच् घश्च गणे । उद्धन्यते उत्कर्षेण ज्ञायते उद्घ प्रशस्तः । हन्तेरन् घश्च निमित्ते । निघा. वृक्षा । आचि घ । अन्यत्रातर्घातः । उद्घातः । अपघात । उपघातः । सघात । उद्घात । निघात ।

*प्रघणप्रघाणौ कोष्ठांशे ॥ ७२ ॥ एतौ कोष्ठांशे निपात्यौ । प्रघण', प्रघाणः । गृहद्वारैकदेश । हन्तेरचि घणघाणौ निपात्यौ । प्रघातोऽन्यत्र ।

*प्रमदसंमदौ हर्षे ॥ ७३ ॥ अम् हर्षे अन्तौ निपात्यौ । प्रमद कन्याना । समदः कोकिलाना । अन्यत्र प्रमादः । समादः ।

ड्वितः त्रिः ॥ ७४ ॥ डुसन्देतो धोर्भावे कर्तरि त्रिर्भवति । पाकेन निर्वृत्त पक्त्रिम । उप्त्रिम । कृत्रिम । विहित्रिम ।

ट्वितोऽथुः ॥ ७५ ॥ टुशब्देतो धोरथुः स्यात् । श्वयथु । क्षवथु । वेपथुः ।

*यजयाचविच्छप्रच्छरक्षो नङ् ॥७६॥ एभ्यो नङ् भवति भावेऽकर्तरि । यज्ञ । यत्न । विश्नः । प्रश्नः । स्वप्न । रक्ष्ण ।

*याच्ञा ॥ ७७ ॥ याचेः स्त्रिया नङ् निपात्यते । याञ्चा । स्त्रीलिंगादन्यत्र-याचित्रिम ।

गौ घोः किः ॥ ७८ ॥ गौ वाचि घुसंज्ञकेभ्य किर्भवति । निधि । निधि' । सधि. । व्याधि' । निदि । प्रदि' । संदि । आदिः ।

कर्मण्याधारे ॥ ७९ ॥ कर्मणि वाचि आधारे कारके किर्भवति धो । जल धीयतेऽस्मिन् जलधि । इषुधि । वालधि ।

स्त्रियां क्तिः ॥ ८० ॥ स्त्रीलिंगे भावेऽकर्तरि वर्तमानाद्धो क्तिर्भवति । दृष्टि । सृष्टि । कृति' । हृति । धृति' ।

+लभादिभ्यः ॥ ८१ ॥ एभ्यः स्त्रिया क्तिर्भवति । लब्धि । प्राप्ति । दीप्ति ।

श्रुस्तिवृषयजः करणे ॥ ८२ ॥ एभ्यः करणे स्त्रिया क्तिः स्यात्। शृण्वंत्यनयेति श्रुतिः। स्तुतिः। इष्टिः। यजंत्यनयेति इष्टिः।

गापापचो भावे ॥ ८३ ॥ एभ्यो भावे स्त्रियां क्तिर्भवति। संगीतिः। प्रपीतिः। पक्तिः।

* स्थो वा ॥ ८४ ॥ तिष्ठतेः स्त्रियां भावे क्तिर्वा स्यात्। अवस्थितिः। अवस्था।

कर्मव्यतिहारे ञः ॥ ८५ ॥ कर्मव्यतिहारेऽर्थे धोः स्त्रियां भावे ञो वा स्यात्। परस्परस्य क्रोशनं व्याक्रोशी। व्याकृष्टिः। व्यापहासी। व्यापहस्तिर्वर्तते।

ण्युंस्ः ॥८६॥ ण्यंतादुक्षेश्च कर्मव्यतिहारे ञः स्यात्। व्यापचर्ची। व्यापचोरी। व्यात्युक्षी।

व्रज्यजः क्यप् ॥ ८७ ॥ आभ्यां स्त्रियां भावे क्यप् भवति। प्रव्रज्या। इज्या।

* भुवः खौ ॥ ८८ ॥ भुवो भावे क्यप् स्यात् खौ। भुत्या। खाविति किं? भूतिः।

* शीङ्विदिषदिनिपदमन्सुत्सुसमजः ॥८९॥ एभ्यः स्त्रियामकर्तरि क्यप् स्याद् खौ। शेरतेऽस्यामिति शय्या। यत्यस्यामिति इत्या। विद्यतेऽनयेति विद्या। निषीदंत्यस्यामिति निषद्या। निपद्यतेऽस्यामिति निपद्या। मन्यंतेऽनयेति मन्या। सुनोत्यस्यामिति सुत्या। समजति अस्यामिति समज्या।

कृञः शश्च ॥९०॥ कृञः स्त्रियामकर्तरि शो भवति क्यप् च। क्रिया। कृत्या।

+ संपदादिभ्यः क्विप् क्तिः ॥ ९१ ॥ संपदादिभ्यः स्त्रियां भावे क्विप्क्ती स्तः। संपत्। संपत्तिः। विपत्। विपत्तिः। संवित्। संवित्तिः।

यूतिजूतिसातिहेतिकीर्तिः ॥ ९२ ॥ एते क्त्यंता निपात्यते। यूतिः। जूतिः। युज्योर्दीः। सातिः। स्यतेरित्वं। हेतिः। हंतेर्हिनोतेर्वा हे। कीर्तिः। कीर्तयतेः क्तिः।

+ ग्लाज्याहो निः ॥ ९३ ॥ एभ्यो निर्भवति भावेऽकर्तरि स्त्रियां। ग्लानिः। ज्यानिः। हानिः।

ण्यास्विच्छृंथिघट्टिवंदाऽनः ॥ ९४ ॥ ण्यंतेभ्य आसनादेश्चान इत्ययं स्यो भवति स्त्रियां भावे। योजना। भावना। याचना। कारणा। हारणा। आसना। वेदना। श्रथना। घट्टना। वंदना।

+ इषोऽनिच्छायां ॥ ९५ ॥ इषेरनः स्यादनिच्छायां। एषणा। इष्टिरन्यत्र।

+ परौ वा ॥ ९६ ॥ परौ वाचि इषेरनिच्छायामकर्तरि स्त्रियामनः स्याद्वा। पर्येषणा। परीष्टिः।

+ चरसृर्यः ॥ ९७ ॥ परौ वाचि चरिसर्तिभ्यां यो भवति स्त्रियां। परिचर्या। परिसर्या। पराविलेव। सचूर्तिः। संसृतिः।

+ जागुरश्च ॥ ९८ ॥ जागर्तेर्भावेऽकर्तरि स्त्रियामत्यो भवति यश्च। जागरा। जागर्या।

स्यात् ॥ ९९ ॥ स्यांतेभ्यो धुभ्यो भावे स्त्रियामत्यो भवति। चिकित्सा। लोलूया। पुत्रकाम्या। कंडूया। गोपाया।

सरोर्हलः ॥ १०० ॥ सह रुणा वर्तमानाद्धोर्हलंतादत्यो भवति। कुंडा। शिक्षा। ईहा। सरोरिति किं? पठितिः। हल इति किं? नीतिः।

पिद्भिदादिभ्योऽङ् ॥ १०१ ॥ पिद्भ्यो भिदादिभ्यश्च भावेऽकर्तरि स्त्रियामङ् भवति। जूष् जरा। त्रपा। घटा। व्यथा। भिदा। छिदा। आरा शस्त्र्यां। कारा बंधने। कृपा।

चिंतिपूजिकथिकुंबिचर्चः ॥ १०२ ॥ एभ्यो भावेऽकर्तरि स्त्रियामङ् स्यात्। चिंता। पूजा। कथा। कुंबा। चर्चा।

*गावातः ॥ १०३ ॥ गौ वाच्याकारांतात् स्त्रियामङ् स्यात्। प्रज्ञा। उपदा। प्रमा। गाविति किं? दत्तिः।

+ मृगयेच्छाटाट्याः ॥१०४॥ एते निपात्यंते स्त्रियां भावेऽकर्तरि। मृगया। मृगयतेः शः शप् च यगभावः। इच्छा। इषेः शः यगभावश्च। अटाट्या। अटतेर्यङ्वच्च।

*सुभावे ण्वचिण्वुः १०५ ॥ धोः स्त्रियां सुविषये भावे च क्वचिण्वुर्भवति। प्रवाहिका। प्रछ-

1। मिरिति निर्दिष्टयोः सामान्यग्रहणार्थः।

दिका । विचर्चिका । एव नामानो व्याधय । शालभञ्ज्यते यस्यां क्रीडायां सा शालभञ्जिका क्रीडा । वरणपुष्पप्रचायिका । उद्दालकपुष्पभञ्जिका । शयनादिका । शय्या शायिका । आसिका । मत्राचिता । शिरोर्ति । चन्दनतक्षा ।

वेञ्च प्रश्नाख्याने ॥ १०६ ॥ धो स्त्रियामिञ् वा स्यात् ण्वुच्च । वाग्ग्रहणात् यथाप्राप्त च प्रश्ने आख्याने च प्रतिवचने गम्यमाने । कां त्व कारिमकार्षीः, कां कारिकां, कां क्रियां, कां कृत्यां, कां कृतिं । सर्वां मया कारिं, कृता । सर्वां कारिका, सर्वां क्रिया, सर्वां कृत्या, सर्वां कृति । कां त्व पाठिमपाठीः, पाठिकां, पठितिं । कां त्व गणिमगणीः । कां गणिकां, कां गणनां ।

*पर्यायार्हणोत्पत्तौ ण्वुः ॥ १०७ ॥ एष्वर्थेषु ण्वुर्भवति धो स्त्रियां नित्य भावे । भवतः शायिका । भवत आसिका । भवतोऽग्रे गामिका । आसनादि क्रम इत्यर्थ । अर्हति भवानिक्षुभक्षिकां । ओदनभोजिकां । इक्षुभक्षिकां मे धारयसि । ओदनभोजिकां । पय पायिकां । इक्षुभक्षिका मे उदपादि । उद्दूकस्वादिका । क्षीरपायिका

*नञ्यनिः शापे ॥ १०८ ॥ नञि वाचि धो स्त्रियां भावेऽकर्तरि अनिर्भवति शापे आक्रोशे गम्यमाने । अभवनिस्ते जाल्म भूयात् । अकरणिस्ते वृषल भूयात् । नञीति किं ? हृतिस्ते जाल्मास्तु । शाप इति किं ? अकृतिस्त्वस्य घटस्य ।

*व्यानट् बहुलं ॥ १०९ ॥ व्यसंज्ञ अनट् च बहुलं भवति । भावकर्मणोर्व्यान् वक्ष्यति । ततोऽन्यत्रान्यत्रापि स्तु । ज्ञानमावृणोति आव्रियतेऽनेनेति वा ज्ञानावरणीय । दर्शनावरणीय । वेदनीय । मोहनीय । स्नाति तेन-स्नानीय चूर्णं । दीयतेऽस्मै दानीयोऽतिथि । भावकरणाधारेष्वनट् वक्ष्यति । ततोऽन्यत्रापि स्यात् । निरदति तदिति निरदन । राजभोजना शाल्य । सम्प्रदीयतेऽस्मै सम्प्रदान । अपादीयतेऽस्मादित्यपादान ।

*नभावे क्तोऽभ्यादिभ्यः ॥ ११० ॥ बिभेत्यादिवर्जितात् धोर्नपि भावे क्तो भवति । हसित छात्रस्य । शोभन । जल्पित । आसित । शयित । अभ्यादिभ्य इति किं ? भय । वर्ष ।

*त्रिन् व्याप्तौ ॥ १११ ॥ नभावे त्रिन् स्यात् धा व्याप्तौ कार्त्स्न्येनाभिसंबन्धे गम्यमाने । समन्तात् कुटन सांकोटिनं । सारात्रिणं । सामाविनं । व्याप्ताविति किं ? सकोट ।

*करणाधारे चानट् ॥ ११२ ॥ करणे आधारे नभावे चाभ्यादिभ्यो धुभ्योऽनट् स्यात् । इध्यतेऽनेनेति इध्मन । इध्मव्रश्चन । पलाशशातन । दुह्यतेऽस्यामिति दोहनी । तिलपीडनी । राजधानी । हसन । शोभन छात्रस्य । आसन । जल्पन । शयन ।

पुंसो घः प्रायः ॥ ११३ ॥ धो पुंलिङ्गसंज्ञायां करणाधारयोर्घो भवति प्राय । प्रच्छाद्यतेऽनेनेति प्रच्छद । दन्तच्छद । उर । एत्य कुर्वन्त्यस्मिन् इति आकर । आलय । आपण । पुंग्रहण किं ? प्रधान । सज्ञेति किं ? प्रहरणो दण्ड । प्राय इति किं ? दोहन । प्रसाधन ।

*गोचरसंचरवहव्रजव्यजसंक्रमापणखेलभगकषनिकषनिगमाः ॥ ११४ ॥ एते करणाधारयो घान्ता निपात्यते पुंसि । गावश्चरन्त्यस्मिन्-गोचर । सचरतेऽनेन-सचर । वह । व्रज । व्यजन्त्यस्मिन् व्यज । संक्रम । आपण । खेल । भग । कष । निकष । निगम ।

+खनेर्डडरेकेकवकाश्च ॥ ११५ ॥ खनेर्धोः करणाधारयो पुंसि डादयो भवति घश्च । आखन्यतेऽनेनास्मिन् वा आख । आखर । आखनिक । आखनिकवक । आखन ।

+घञ् ॥ ११६ ॥ खनेर्धो करणाधारयो पुंसि घञ् स्यात् । आखान ।

स्तॄोऽव ॥ ११७ ॥ अवे वाच्याभ्यां करणाधारयो पुंसि घञ् स्यात् । अवतार । अवस्तार ।

हलः ॥ ११८ ॥ हलन्ताद्धो करणाधारयो पुंसो घञ् स्यात् । वेद । वेग । सग । अपामार्ग । आपाक ।

*दारजारसंहारोद्यावन्यायावहारावायाः

॥११९॥ दारादय पुखौ घत्रता निपात्यते करणाधारयो.। दीर्यंते पुमानेभिरिति दारा । जीर्यतेऽनेनेति जार । सहारः । उद्याम-। न्याय-। अवहारः । एत्स वयत्यस्मिन्निति-आनायः ।

* आनायोदंकं जालाजले ॥ १२० ॥ एतौ घन्तौ करणाधारयोर्निपात्यते जालाजल्यो । आनीयतेऽनेनास्मिन् वेति आनाय जाल। तैलमुदघ्यतेऽनेनास्मिन् वेति तैलोदक । अन्यत्र—आनय. । जलोदचन ।

स्वीपद्‌दुसि कृच्छ्राकृच्छ्रे खः ॥ १२१ ॥ एषु वाक्षु कृच्छ्राकृच्छ्रार्थेषु धोः खो भवति। सुखेन शय्यते सुशय भवता। ईपच्छय । दु शय। सुकरः । दुष्कर । ईषत्कर कटस्त्वया।

कर्तृकर्मणोर्भूकृञ्भ्यां च्वौ ॥ १२२॥ कृच्छ्राकृच्छ्रार्थेषु स्वीपद्‌दुसु वाक्षु कर्तरि कर्मणि च च्व्यर्थे वाचि भूकृञ्भ्या खो भवति यथासंख्य। सुखेनानाढ्येनाढ्येन भूयते स्वाढ्यभव भवता। ईषदाढ्यभव । दुराढ्यभव। सुखेनानाढ्य आढ्य क्रियते स्वाढ्यकरो देवदत्त । ईषदाढ्यकर । दुराढ्यकर ।

* आतोऽनः ॥ १२३ ॥ स्वादौ वाचि धोरा कारातादनो भवति। सुपान पयो भवता। ईषत्पान। दुष्पान । सुग्लान । सुमान ।

+ शास्युद्‌युधृषिमृषदृशोऽस्ये॥ १२४ ॥ कृच्छ्रार्थेऽस्ये दुसि वाच्येभ्योऽन. स्यात्। दु शासन ' दुर्योधन. ' दुर्धर्षण । दुर्मर्षण.। दुर्दर्शन ।

* सद्भूतवद्वाऽऽशंस्ये ॥ १२५ ॥ सद्भूतवद्वाशस्ये सद् भूतवच वा त्यो भवत्याशस्ये प्रस सारचने । वारचनायथाप्राप्त च । उपाध्यायश्चेदागच्छति, आगमत्, आगत ,आगमिष्यति, आगंता तदा जैनेंद्रमधीमहे, अध्यगीष्महि, एतदधीत, अध्येष्यामहे, अध्येतास्महे । आशस्य इति किं [१] उपाध्याय आगमिष्यति ।

* क्षिप्राशंसोक्तौ लृट्‌लिङ् ॥ १२६ ॥ क्षिप्रोक्तौ आशसोक्तौ च शब्दे वाचि धोर्यथासख्यं लृट्‌लिङौ स्त. आशस्ये गम्यमाने । उपाध्यायश्चेदागच्छति, आगमत्, आगत, आगमिष्यति, आगता । क्षिप्र, शीघ्र, अर, मक्षु, त्वरित, त्वर, आशु, तूर्ण. वेग, तदा तर्कमध्येष्यामहे । आशसे-सभावये, अवकल्पये, युक्तोऽधीयीय ।

न लड्‌लुटू सामीप्याव्युच्छित्त्योः १२७ सामीप्याव्युच्छित्त्योर्वर्तमानाद्धोर्लड्‌लुटौ न स्त । कालतत्तुल्यजातीयेनाव्यवधान सामीप्य । येय पौर्णमासी अतिक्राता एतस्या सुपार्श्वनाथमपूजाम, अतिथीन् अबूभुजाम । येयममावास्या आगामिनी एतस्या जिनमह पूजयिष्यामि, अतिथीन् स्नापयिष्यामि । अव्युच्छित्ति क्रियाप्रबन्ध । यावज्जीवत् भृशमन्नमदात्। यावज्जीविष्यति भृशमन्न दास्यति ।

* वर्त्स्यत्यनहोरात्रेऽर्वाक्‌ऽवधेः ॥ १२८ ॥ वर्त्स्यत्यर्थे अवधेः अर्वाक् अवरस्मिन् भागे अहोरात्रवर्जिते धोर्लुङ् न स्यात् । योऽयमध्वा गतव्य आचित्रकूटात् तस्यावरस्मिन् भागे द्विरोदन भोक्ष्यामहे । द्वि सूत्रमध्येष्यामहे । योयमागामी सवत्सर तस्य यदवर आग्रहायण्यास्तत्रार्हत्पूजा करिष्यामहे । अतिथिभ्यो दान दास्यामहे । वर्त्स्यतीति किं [१] योयमध्वागत आदत्तपुरात्तस्य यदवर काचीपुरात् तत्र द्विरोदन अभुञ्ज्महि । योयमतीत सवत्सरस्तस्य यदवरमाग्रहायण्यास्तत्र द्विरर्हत्पूजामकुर्म्महि । अनहोरात्र इति किं [१] योयमागामी त्रिंशद्रात्र तस्य योऽवरः पचदशरात्र तत्र युक्ता द्विरध्येतास्महे । अर्वाक् इति किं [१] योयमध्वा गतव्य आचित्रकूटात् तस्य यत्पर मथुराया तत्र युक्ता द्विरध्येतास्महे । अवधेरिति किं [१] योयमध्वा गतव्यो निरवधिकस्तस्य यदवर मथुरायास्तत्र युक्ता द्विरध्येतास्महे ।

* वा परे काले ॥ १२९ ॥ अवधेः परस्मिन् भागे काले वर्त्स्यति लृट् वा भवत्यनहोरात्रे । योयमागामी सवत्सरः तस्य यत्पर आग्रहायण्यास्तत्र द्विरध्येष्यामहे । जैनेंद्रमध्येतास्महे ।

१ अत्र भूतमहणेन भूतसामान्यविहितस्य त्यस्य परिग्रह । न पुनरद्यतनपराणां । तत. सामान्यविहितो निष्ठान्तिदेशदेशो भवत । अत्र भविष्यत्कालविरहे आशस्ये प्राप्तौ लृड्‌ बनेन सूत्रेण विकल्पन प्रतिषिध्यते। उपाध्यायश्चेदागमिष्यति तदा जैनेंद्रमध्येष्यामहे इति प्राप्तौ।

लिङ्हेतौ लृङ् क्रियावृत्तौ ॥ १३० ॥ लिङ्हेतौ वर्त्स्यति लृङ् स्यात् क्रियाया अप्रवृत्तौ सत्याम् । गुरूंश्चेदुपास्यिष्यत शास्त्रान्तमगमिष्यत् । यदि मत्समीपे आशिष्यत दध्नाऽभोक्ष्यत ।

भूते ॥ १३१ ॥ भूते काले लिङ्हेतौ क्रियावृत्तौ लृङ् स्यात् । दृष्टो मया भवत पुत्रोऽन्नार्थी चङ्क्रम्यमाण, अपरश्चातिथ्यर्थी यदि तेन दृष्टोऽभविष्यत् अभ्यभोक्ष्यत । न तु दृष्टः सोऽन्येन पथा गत' नोत भुक्तवान् ।

- वाऽऽशेपात् ॥ १३२ ॥ शेषेऽयदौ लडिति वक्ष्यति । आ एतस्मात् शेषग्रहणात् लिङ्हेतौ क्रियावृत्तौ भूते लृङ् वा भवतीति ज्ञेय । तत्रैवोदाहरिष्याम· ।

लट् गर्हेऽपिजात्वोः ॥ १३३ ॥ गर्हेऽर्थे धोर्लट् भवति अपिजातुशब्दयोर्वाचो । अपि तत्र भवान् प्राणिनो हति । जातु तत्रभवान् प्राणिनो हति गर्हामहे । अन्याय्यमेतत् । इह लिङ्हेत्वभावात् लृङ् न भवति ।

वा कथमि लिङ् च ॥ १३४ ॥ कथमि वाचि धोर्गर्हे लिङ् वा स्यात् लट् च । वानच नात् यथाप्राप्त च । कथ नाम तत्रभवान् भूतानि हिंस्यात् । कथ नाम तत्रभवान् भूतानि हिनस्ति, अहिंसीत्, अहिनत्, जिहिंस, हिंसिष्यति, हिंसिता, अहिंसिष्यत् गर्हामहे । अन्याय्यमेतत् ।

किंवृत्ते लिङ्लृटौ ॥ १३५ ॥ किमो वृत्त किंवृत्त तस्मिन् किंवृत्ते वाचि धोर्लिङ्लृटौ स्त गर्हे । किं तत्रभवान् अनृत वदेत्, अनृत वक्ष्यति, अनृतमवक्ष्यत् ।

*अश्रद्धामर्षे ॥ १३६ ॥ अश्रद्धायाममर्षे चार्थे धोर्लिङ्लृटौ स्त । न श्रद्दधे नावकल्पयामि न सम्भावयामि किं तत्रभवान् अदत्त गृह्णीयात् गृहीष्यति, अग्रहीष्यत् । नामर्षयामि न क्षमे धिङ्मिथ्या नैतदस्ति किं तत्रभवान् अदत्त गृह्णीयात् गृहीष्यति, अगृहीष्यत् ।

किंकिलास्त्यर्थयोर्लृट् ॥ १३७ ॥ किंकिलेऽस्त्यर्थे च वाचि अश्रद्धामर्षे धोर्लृट् स्यात् । न श्रद्दधे न क्षमे किं किल नाम तत्रभवान् परदारान् सेविष्यते । अस्ति नाम भवतु नाम विद्यते नाम तत्रभवान् अकल्प्यं सेविष्यते ।

जातुयद्यदायदौ लिङ् ॥ १३८ ॥ [illegible] वाक्षु धोरश्रद्धामर्षे लिङ् स्यात् । न प्रत्ययो मे न मर्षो मे जातु तत्रभवान् सुरा पिबेत् । यत् तत्रभवान् सुरा पिबेत् । यदा तत्रभवान् सुरा पिबेत् । यदि तत्रभवान् सुरा पिबेत् । सुरामपास्यत् ।

यच्चयत्रयोः ॥१३९॥ एतयोर्वाचोरश्रद्धामर्षे धोर्लिङ् भवति । न श्रद्दधे, न मृष्यामि, यच्च तत्रभवान् आक्रोशेत् । यत्र तत्रभवान् आक्रोशेत्, आक्रोक्ष्यत् ।

गर्हे ॥ १४० ॥ गर्हेऽर्थे यच्चयत्रयोर्वाचो· धोर्लिङ् स्यात् । यच्च तत्रभवान अस्मान् परिवदेत् । यत्र तत्रभवानस्मान् परिवदेत्, पर्यवदिष्यत् वृद्धो विद्वान् सन्नु रुष्ट गर्हामहे ।

*चित्रे ॥ १४१ ॥ चित्रेऽर्थे तयोर्वाचोर्धोर्लिङ् स्यात् । चित्रमाश्चर्यमद्भुत विस्मयनीय यच्च तत्रभवान् क्षोभ कुर्यात् । चित्र यत्र तत्रभवान् अक्षोभिष्यत ।

शेषेऽयदौ लट् ॥ १४२ ॥ अयदौ शेषे यच्चयत्राभ्यामन्यस्मिन् शेषे वाचि चित्रेऽर्थे धोर्लट् भवति यदिशब्दश्चेन्न प्रयुज्यते । चित्र अन्धो नाम पुस्तक वाचयिष्यति । मूको नाम जैनेन्द्रमध्येष्यते । बधिरो नाम धर्म श्रोष्यति । अयदाविति किं ? आश्चर्य यदि स भुञ्जीत ।

*वाढेऽप्युते लिङ् ॥ १४३ ॥ वाढार्थयोरप्युतयोर्वाचोर्धोर्लिङ् भवति । अपि कुर्यात् । उत कुर्यात् । वाढ इति किं ? अपिधास्यति द्वार उत्पतिष्यति दण्ड ।

*संभाव्येऽलमर्थात् ॥ १४४ ॥ सम्भाव्ये श्रद्धेयेऽर्थेऽलमर्थविशिष्टे वर्तमानाद्धोर्लिङ् भवति स चेदलमर्थात् स्यात् न स्वरूपन । अपि हस्तिन हन्यात् । अपि पर्वत शिरसा भिन्द्यात् । अपि समुद्र दोर्भ्यां तरेत् । अलमर्थादिति किं ? भवति चेमु राष्ट्रेषु वर्षिष्यतेऽभ्युर्जयन ।

*धूक्तौ वाऽयदि ॥ १४५ ॥ धुवचने वाचि संभाव्ये धोर्लिङ् भवति यदिशब्दश्चेन्न प्रयुज्यते अलमर्थात्, अयदि वा । समाश्रयामि भुंजीत भवान् । अभुंक्त भवान् । धुग्रहणं किं ? अपि खारीपाकं भुंजीत । अयदीति किं ? समाश्रयामि यत्स भुंजीत ।

हेतुफले लिङ् ॥ १४६ ॥ हेतौ फले च तत्कार्ये वर्तमानाद्धोर्लिङ् वा स्यात् । यदि गुरून् उपासीत शास्त्रांतं गच्छेत् । यदि गुरूनुपासिष्यते शास्त्रांतं गमिष्यति ।

इच्छोद्बोधेऽकच्चिति ॥ १४७ ॥ इच्छोद्बोधे स्वाभिप्रायवेदने गम्यमाने धोर्लिङ् भवत्यकच्चिति—कच्चिच्छब्दाप्रयोगे । इच्छा मे शास्त्रमधीयीत भवान् । कामो मे भुंजीत भवान् । अकच्चितीति किं ?

कच्चिज्जीवति मे माता कच्चिज्जीवति मे पिता ।
माराविद त्वां पृच्छामि कच्चिज्जीवति पार्वती ॥

इच्छार्थे लिङ्लोट् ॥ १४८ ॥ इच्छार्थे धौ वाचि धोर्लिङ्लोटौ स्तः इच्छोद्बोधे गम्यमाने । इच्छामि कामये भुंजीत भवान् । प्रार्थये भुंक्तां भवान् ।

तुमेककर्तृके ॥ १४९ ॥ एककर्तृके इच्छार्थे धौ वाचि तुम् स्यात् । इच्छति भोक्तुं । कामयते भोक्तुं । वष्टि गंतुं । एककर्तृके इति किं ? इच्छामि भुक्तां भवान् ।

लिङ् ॥ १५० ॥ इच्छार्थे एककर्तृके धौ वाचि लिङ् स्यात् । भुंजीयेति इच्छति । अधीयीयेति वाञ्छति ।

*वेतस्सति ॥ १५१ ॥ इतोऽस्मादिच्छार्थाद्धोः सति भवति काले लिङ् वा स्यात् । इच्छेत् । इच्छति । उश्यात् । वष्टि ।

विधिनिमंत्रणामंत्रणाधीष्टसंप्रश्नप्रार्थने लिङ् ॥ १५२ ॥ एष्वर्थेषु लिङ् स्यात् । विधौ-दानं कुर्वीत भवान् । प्राणिनो न हिंस्यात् । निमंत्रणे—संध्यासु नियमं कुर्यात् । आमंत्रणे—इह भवान् आसीत । अधीष्टे—तत्त्वं भवान् गृह्णीयात् । संप्रश्ने—किं नु खलु जैनेंद्रमधीयीय । प्रार्थने—भवति मे जैनेंद्रमधीयीय ।

लोट् ॥ १५३ ॥ विध्यादिष्वर्थेषु धोर्लोट् स्यात् । व्रतं रक्षतु भवान् । प्राणिनो न हिनस्तु । संध्यासु नियमं करोतु । इह भवानास्तां । तत्त्वं गृह्णातु । किं नु खलु धर्मशास्त्रमध्ययै । भवति जैनेंद्रमध्ययै ।

*प्रैषानुज्ञावसरे व्याश्च ॥ १५४ ॥ एष्वर्थेषु धोर्व्याः भवति लोट् च । भवता खलु कटः कर्तव्यः । करणीयः । कार्यः । कटं करोतु भवान् हि प्रेषितोऽनुज्ञातः । भवतोऽवसरः ।

*लिङ्चोर्ध्वमौहूर्तिके ॥१५५॥ ऊर्ध्वमौहूर्तिकेऽर्थे वर्तमानाद्धोः प्रैषादौ गम्यमाने लिङ् भवति व्याश्च यथा प्राप्तं च । उपरि मुहूर्तस्य शीघ्रं भवान् दानं दद्यात् । भवता खलु दानं दातव्यं, देयं, दानीयं, ददातु भवान् । प्रेषितोऽनुज्ञातो भवतः प्राप्तकाले दानकरणे ।

स्मे लोट् ॥१५६॥ स्मे वाचि लोट् भवत्यूर्ध्वमौहूर्तिकेऽर्थे प्रैषादौ गम्यमाने । ऊर्ध्वमुहूर्त्ताद् भवान् कटं करोतु स्म प्रेषितोऽनुज्ञातो भवतोऽवसरः ।

अधीष्टे ॥१५७॥ स्मे वाचि धोर्लोट् भवत्यधीष्टेऽर्थे । अंग स्म राजन् अधीच्छामो भवानणुव्रतानि रक्षतु ।

कालवेलासमये तुम् वाऽवसरे ॥१५८॥ कालादौ वाचि धोर्वा तुम् भवत्यवसरे गम्यमाने । कालो भोक्तुं । वेला भोक्तुं । समयो भोक्तुं । कालो भोक्तव्यस्य । वेला भोजनस्य । समयो भोजनस्य । अवसर इति किं ?

कालः पचति भूतानि कालः संहरते प्रजाः ।
कालः सुप्तेषु जागर्ति कालो हि दुरतिक्रमः ॥

लिङ् यदि ॥१५९॥ यच्छब्दप्रयोगे कालादौ वाचि धोरवसरे लिङ् स्यात् । कालो यद् भुंजीत भवान् । वेला यद् भुंजीत भवान् । समयो यद् भुंजीत ।

तृज्व्याश्चार्हे ॥ १६० ॥ अर्हेऽर्थे धोस्तृ-

ऽव्या भवंति लिङ् च। भवान् खलु कन्यायाः वोढा। भवता खलु कन्या वोढव्या, वाह्या, वहनीया। भवान् कन्यां वहेत्। अर्हो योग्य इत्यर्थः।

आवश्यकाधमर्ण्ये णिन् ॥१६१॥ आवश्यके आधमर्ण्ये च गम्यमाने धोर्णिन् स्यात्। अवश्यंकारी। अवश्यंलावी। शतंदायी। निष्कदायी।

व्याः ॥ १६२ ॥ आवश्यकाधमर्ण्ययोर्गम्यमानयोर्धोर्व्याः भवंति। भवता खलु धर्मोऽवश्यं कर्तव्यः, करणीयः, कृत्यः, कार्यः। भवता खलु निष्को दातव्यः, दानीयः, देयः।

शकि लिङ् च ॥ १६३ ॥ शक्येऽर्थे धोर्लिङ् भवति व्याश्च। भवान् खलु विद्यामधीयीत। भवता खलु विद्याऽध्येतव्या, अध्ययनीया। भवान् हि शक्तः।

***लोट् चाशिषि ॥ १६४ ॥** आशिष्यर्थे धोर्लोट् भवति लिङ् च। जयतात्। जयतां। जीयात्। जीयास्तां। आशिषि इति किं? जीवति पथ्याशी।

क्तिच्क्तखौ ॥ १६५ ॥ आशिष्यर्थे धोः क्तिच्क्तौ स्तः खौ। शम्यादिति शांतिः। भवतात् भूतिः। देवा एनं देयासुरिति देवदत्तः। देवा एनं श्रूयासुरिति देवश्रुतः।

माङि लुङ् ॥ १६६ ॥ माङि वाचि धोर्लुङ् भवति। माकार्षीरधर्मं। मा हार्षीः परस्वं।

सस्मे लङ् च ॥ १६७ ॥ स्मेन सह माङि वाचि धोर्लङ् भवति लुङ् च। मास्म क्रुध्यत्। मास्मक्रुधत्। मास्मकरोत्। मास्मकार्षीत्।

इति जैनेंद्रव्याकरणे शब्दार्णवचंद्रिकायां
लघुवृत्तौ द्वितीयाध्यायस्य
तृतीयःपादः।

चतुर्थः पादः।

—o—

धुयोगे त्याः ॥ १ ॥ धूनां योगे अयथाकालोक्ता अपि त्याः साधवो भवंति। विश्वदृश्वाऽस्य पुत्रो जनिता। कृतपुण्यः श्वो भविता। भाविकृत्यमासीत्। सुवंतमिहामुष्यस्य मिदंतस्य कालमनुवर्तते। तथाहि—विश्वदृश्वेति भूतकालो जनितेति भविष्यत्कालेन योज्यमानः साधुर्भवति। धोरधिकारे पुनर्धुग्रहणं जनुस्त्वस्तिपरिग्रहार्थं। त्याधिकारे त्यवचनं त्यमात्रप्रतीत्यर्थं। गोमानासीत्। गोमान् भवितेति मत्वंत. संप्रतिकालोऽन्यकालेन साधुर्भवति।

***भृशाभीक्ष्ण्ये लोट् तस्य हिस्वौ वा तध्वमस्तथार्थे ॥ २ ॥** यथाविधौ लोडंतस्यार्थस्तथार्थे कालाद्यसमदाद्येकत्वाद्यभिव्यक्तिपरे कर्तृकर्मभावयुक्ते धुयोगे वाचि भृशाभीक्ष्ण्ययोरर्थयोर्वर्तमानाद्धोर्लोट् भवति सर्वलकारापवादः, तस्य लोटः हिस्वौ आदेशौ स्तः, तध्वमोस्तु वा भवतः। लुनीहि लुनीहि इत्येवाहं लुनामि। आवां लुनीवः। वयं लुनीमः। लुनीहि लुनीहि इत्येव त्वं लुनासि। युवां लुनीथः। यूयं लुनीथ। तशब्दस्य वा—लुनीत लुनीत इत्येव यूयं लुनीथ। लुनीहि लुनीहीत्येवायं लुनाति। इमौ लुनीतः। इमे लुनंति। अधीष्वाधीष्वेत्येवाहमधीये। आवामधीवहे। वयमधीमहे। अधीष्वाधीष्वेत्येव त्वमधीषे। युवामधीयाथे। यूयमधीध्वे। ध्वमस्तु वा—अधीध्वमधीध्वमित्येव यूयमधीध्वे। अधीष्वाधीष्वेत्येवायमधीते। इमौ अधीयाते। इमे अधीयंते। तथार्थे इति किं? लुनीहि लुनीहि इत्यनेन लूयते इति न भवति।

***प्रचये वा सामान्यार्थे ॥ ३ ॥** प्रचये समुच्चये गम्यमाने सामान्यार्थे धुयोगे वाचि लोट् स्यात् वा तस्य च हिस्वौ स्तः तध्वमोस्तु वा। क्रियाप्रचये—व्रीहीन् वप लुनीहि पुनीहि इत्येव यतते, चेष्टते, समीहते। पक्षे—व्रीहीन् वपति लुनाति पुनाति इत्येव यतते चेष्टते समीहते। कर्मप्रचये—ग्राममट, वनमट गिरिमटेत्येवाटति, घटते, चेष्टते। पक्षे—ग्राममटति। वनमटति। गिरिमटति इत्येवायमटति। घटते। चेष्टते। कर्तृप्रचये—देवदत्तोऽद्धि, गुरुदत्तोऽद्धि, जिनदत्तोऽद्धि, इत्येव वयमोदनमद्मः। उभयप्रचये—ओदनं भुंक्ष्व, सक्तून् पिब, धानाः खाद इत्येवाभ्यवहरति। अभ्यवह्रियते। एव—सूत्राण्यधीष्व वृत्तीरधीष्व भाष्याण्यधीष्व इत्येवाधीते पठति। पक्षे—सूत्राण्यधीते वृत्तीरधीते भाष्याण्यधीते इत्येवाधीते, पठति।

*धृक्तौ वाऽयदि ॥ १४५ ॥ धुवचने वाचि सभाव्ये धोर्लिङ् भवति यदिशब्दश्चेन्न प्रयुज्यते अलमर्थात्, अयदि वा । सभावयामि भुजीत भवान् । अभुंक्त भवान् । धुग्रहण किं ? अपि शत्रुपाक भुजीत । अयदीति किं ? सभावयामि यत्त भुजीत ।

हेतुफले लिङ् ॥ १४६ ॥ हेतौ फले च तत्कार्ये वर्तमानाद्धोर्लिङ् वा स्यात् । यदि गुरून् उपासीत शास्त्रात गच्छेत् । यदि गुरूनुपासिष्यते शास्त्रात गमिष्यति ।

इच्छोद्बोधेऽकच्चिति ॥ १४७ ॥ इच्छोद्बोधे स्वाभिप्रायेरदने गम्यमाने धोर्लिङ् भवत्यकच्चिति—कच्चिच्छब्दाप्रयोगे । इच्छा मे शास्त्रमधीयीत भवान् । कामो मे भुजीत भवान् । अकच्चितीति किं ?

• कच्चिज्जीवति मे माता कच्चिज्जीवति मे पिता ।
मारविद् त्वा पृच्छामि कच्चिज्जीवति पार्वती ॥

इच्छार्थे लिङ्लोट् ॥ १४८ ॥ इच्छार्थे धौ वाचि धोर्लिङ्लोटौ स्त इच्छोद्बोधे गम्यमाने । इच्छामि कामये भुजीत भवान् । प्रार्थये भुक्तां भवान् ।

तुमेककर्तृके ॥ १४९ ॥ एककर्तृके इच्छार्थे धौ वाचि तुम् स्यात् । इच्छति भोक्तुं । कामयते भोक्तुं । वष्टि गन्तुं । एककर्तृके इति किं ? इच्छामि भुक्तां भवान् ।

लिङ् ॥ १५० ॥ इच्छार्थे एककर्तृके धौ वाचि लिङ् स्यात् । भुजीयेति इच्छति । अधीयीयेति वाञ्छति ।

*येतस्सति ॥ १५१ ॥ इतोऽस्मादिच्छार्थे धौ सति भवति काले लिङ् वा स्यात् । इच्छेत् । इच्छति । उश्यात् । वष्टि ।

विधिनिमंत्रणामंत्रणाधीष्टसंप्रश्नप्रार्थने लिङ् ॥ १५२ ॥ एष्वर्थेषु लिङ् स्यात् । विधौ—दानं कुर्यात् भवान् । प्राणिनो न हिंस्यात् । निमंत्रणे—सन्ध्यासु नियमं कुर्यात् । आमंत्रणे—इह भवान् आसीत । अधीष्टे—तत्त्वं भवान् गृह्णीयात् । संप्रश्ने—किं नु खलु जैनेंद्रमधीयीय । प्रार्थने—भवति मे जैनेंद्रमधीयीय ।

लोट् ॥ १५३ ॥ विध्यादिष्वर्थेषु धोर्लोट् स्यात् । व्रतं रक्षतु भवान् । प्राणिनो न हिनस्तु । सन्ध्यासु नियमं करोतु । इह भवानास्तां । तत्त्वं गृह्णातु । किं नु खलु धर्मशास्त्रमध्ययै । भवति जैनेंद्रमध्ययै ।

*प्रैषानुज्ञावसरे व्याश्च ॥ १५४ ॥ एष्वर्थेषु धोर्व्याः भवति लोट् च । भवता खलु कटः कर्तव्यः । करणीयः । कार्यः । कटं करोतु भवान् हि प्रेषितोऽनुज्ञातः । भवतोऽवसरः ।

*लिङ्चोर्ध्वमौहूर्तिके ॥१५५॥ ऊर्ध्वमौहूर्तिकेऽर्थे वर्तमानाद्धोः प्रैषादौ गम्यमाने लिङ् भवति व्याश्च यथा प्राप्त च । उपरि मुहूर्तस्य शीघ्रं भवान् दानं दद्यात् । भवता खलु दानं दातव्यं, देयं, दानीयं, ददातु भवान् । प्रेषितोऽनुज्ञातो भवत प्राप्तकालो दानकरणे ।

स्मे लोट् ॥१५६॥ स्मे वाचि लोट् भवत्यूर्ध्वमौहूर्तिकेऽर्थे प्रैषादौ गम्यमाने । ऊर्ध्वमुहूर्ताद् भवान् कटं करोतु स्म प्रेषितोऽनुज्ञातो भवतोऽवसरः ।

अधीष्टे ॥१५७॥ स्मे वाचि धोर्लोट् भवत्यधीष्टेऽर्थे । अंग स्म राजन् अधीच्छामो भवानणुव्रतानि रक्षतु ।

कालवेलासमये तुम् वाऽवसरे ॥१५८॥ कालादौ वाचि धोर्वा तुम् भवत्यवसरे गम्यमाने । कालो भोक्तुं । वेला भोक्तुं । समयो भोक्तुं । कालो भोक्तव्यस्य । वेला भोजनस्य । समयो भोजनस्य । अवसर इति किं ?

कालः पचति भूतानि कालः संहरते प्रजाः ।
कालः सुप्तेषु जागर्ति कालो हि दुरतिक्रमः ॥

लिङ् यदि ॥१५९॥ यच्छब्दप्रयोगे कालादौ वाचि धोरवसरे लिङ् स्यात् । कालो यद् भुजीत भवान् । वेला यद् भुजीत भवान् । समयो यद् भुजीत ।

तृज्व्याश्चार्हे ॥ १६० ॥ अर्हेऽर्थे धोस्तृ-

व्या भवंति लिङ् च। भवान् खलु कन्यायाः वोढा। भवता खलु कन्या वोढव्या, वाह्या, वहनीया। भवान् कन्यां वहेत्। अर्हो योग्य इत्यर्थः।

आवश्यकाधमर्ण्ये णिन् ॥१६१॥ आवश्यके आधमर्ण्ये च गम्यमाने धोर्णिन् स्यात्। अवश्यंकारी। अवश्यंदायी। शतंदायी। निष्कदायी।

व्याः ॥ १६२ ॥ आवश्यकाधमर्ण्ययोर्गम्यमानयोर्धोर्व्याः भवंति। भवता खलु धर्मोऽवश्यं कर्त्तव्यः, करणीयः, कृत्यः, कार्यः। भवता खलु निष्को दातव्यः, दानीयः, देयः।

शकि लिङ् च ॥ १६३ ॥ शक्यऽर्थे धोर्लिङ् भवति व्याश्च। भवान् खलु विद्यामधीयीत। भवता खलु विद्याऽध्येतव्या, अध्ययनीया। भवान् हि शक्तः।

* लोट् चाशिषि ॥ १६४ ॥ आशिष्यर्थे धोर्लोट् भवति लिङ् च। जयतात्। जयतां। जीयात्। जीयास्तां। आशिषि इति किं? जीवति पथ्याशी।

क्तिच्क्तौ ॥ १६५ ॥ आशिष्यर्थे धोः क्तिच्क्तौ स्तः खौ। शम्यादिति शांतिः। भवतात् भूतिः। देवा एनं देयासुरिति देवदत्तः। देवा एन श्रूयांसिति देवश्रुतः।

माङि लुङ् ॥ १६६ ॥ माङि वाचि धोर्लुङ् भवति। माकार्षीरधर्मं। मा हार्षीः परस्व।

सस्मे लङ् च ॥ १६७ ॥ स्मेन सह माङि वाचि धोर्लङ् भवति लुङ् च। मास्म कुप्यत्। मास्मकुपत्। मास्मकरोत्। मास्मकार्षीत्।

इति जैनेंद्रव्याकरणे शब्दार्णवचंद्रिकायां लघुवृत्तौ द्वितीयाध्यायस्य तृतीयःपादः।

चतुर्थः पादः।

—o—

धुयोगे त्याः ॥ १ ॥ धूनां योगे अन्यथाकालोक्ता अपि त्याः साधवो भवंति। विश्वदृश्वाऽस्य पुत्रो जनिता। कृतपुण्यः श्वो भविता। भाविकृत्यमासीत्। सुबंतमिहामुत्यस्य मिडंतस्य कालमनुवर्तते। तथाहि—विश्वदृश्वेति भूतकालो जनितेति भविष्यत्कालेन योज्यमानः साधुर्भवति। धोरधिकारे पुनर्धुग्रहणं जन्मवस्तिपरिग्रहार्थं। स्वाधिकारे स्वग्रहण समासप्रत्ययार्थं। गोमानासीत्। गोमान् भवितेति भवंत. संप्रतिकालोऽन्यकालेन साधुर्भवति।

* भृशाभीक्ष्ण्ये लोट् तस्य हिस्वौ वा तध्वमस्त्वयार्थे ॥ २ ॥ यथाविधि लोडतदर्थस्तथार्थे कालाद्यसंदायेकत्वाद्यभिव्यक्तिपरं कर्तृकर्मभावयुक्ते धुयोगे वाचि भृशाभीक्ष्ण्ययोरर्थयोर्वर्तमानाद्धोर्लोड् भवति सर्वलकारापवादः, तस्य लोटः हिस्वौ आदेशौ स्तः, तध्वमोस्तु वा भवतः। लुनीहि लुनीहि इत्येवाहं लुनामि। आवां लुनीवः। वयं लुनीमः। लुनीहि लुनीहि इत्येव त्वं लुनासि। युवां लुनीथ। यूयं लुनीथ। तशब्दस्य वा—लुनीत लुनीत इत्येव. यूयं लुनीथ। लुनीहि लुनीहीत्येवायं लुनाति। इमौ लुनीतः। इमे लुनंति। अधीष्वाधीष्वेत्येवाहमधीये। आवामधीवहे। वयमधीमहे। अधीष्वाधीष्वेत्येव त्वमधीषे। युवामधीयाथे। यूयमधीध्वे। ध्वमस्तु वा—अधीध्वमधीध्वमित्येव यूयमधीध्वे। अधीष्वाधीष्वेत्येवायमधीते। इमौ अधीयाते। इमे अधीयंते। तथार्थे इति किं? लुनीहि लुनीहि इत्यनेन लूयते इति न भवति।

* प्रचये वा सामान्यार्थे ॥ ३ ॥ प्रचये समुच्चये गम्यमाने सामान्यार्थे धुयोगे वाचि लोट् स्यात् वा तस्य च हिस्वौ स्तः तध्वमोस्तु वा। क्रियाप्रचये—व्रीहीन् वप लुनीहि पुनीहि इत्येव यतते, चेष्टते, समीहते। पक्षे—व्रीहीन् वपति लुनाति पुनाति इत्येव यतते चेष्टते समीहते। कर्मप्रचये—ग्रामंमट, वनमट गिरिमटेत्येवाटति,घटते, चेष्टते। पक्षे—ग्राममटति। वनमटति। गिरिमटति इत्येवायमटति। घटते। चेष्टते। कर्तृप्रचये—देवदत्तोऽद्धि, गुरुदत्तोऽद्धि, जिनदत्तोऽद्धि, इत्येव वयमोदनमद्म.। उभयप्रचये—ओदन भुंक्ष्व, सक्तून् पिब, धानाः खाद इत्येवाभ्यवहराति। अभ्यवहियते। एव—सूत्रमधीष्व नियुक्तीरधीष्व भाष्यमधीष्व इत्येवाधीते पठति। पक्षे—सूत्राण्यधीते निर्युक्तीरधीते भाष्यमधीते इत्येवाधीते, पठति।

निषेधेऽलंखल्वोः क्त्वा ॥ ४ ॥ निषेधवाचिनोरलंखल्वोर्धातोः क्त्वा वा स्यात्। अलं कृत्वा। खलु कृत्वा। अलं बाले रुदित्वा, रुदितेन, रोदनेन। निषेधे इति किं ? अलंकार.।

*** परावरे ॥५॥** धोः क्त्वा वा स्यात् परेऽवरे च गम्यमाने। पर्वतमतिक्रम्य नदी। नदीमप्राप्य पर्वतः। नदीपरावरः पर्वत इत्यर्थ। पर्वतातिक्रमेण नदी। नद्यप्राप्त्या पर्वतः।

*** माङः स्वार्थे ॥ ६ ॥** माङः क्त्वा वा स्यात् स्वार्थे। अपमित्य याचते। याचित्वाऽपमयते।

परकालैककर्तृकात् ॥ ७ ॥ परः कालो यस्याः क्रियायाः सा परकाला तस्याः क्रियायाः एककर्तृकात् पूर्वकालाद्धोः क्त्वा वा स्यात्। आसित्वा भुक्ते। भुक्त्वा व्रजति। वेत्यनुवर्तमानात् आसते भोक्तुमित्यपि। एककर्तृकादिति किं ? भुक्तवति पात्रे दाता भुक्ते।

*** पूर्वाग्रेप्रथमाभीक्ष्ण्ये खमुञ् ॥ ८ ॥** पूर्वादौ वाचि आभीक्ष्ण्यार्थे च परकालैककर्तृकाद्धोः खमुञ् वा स्यात्। पूर्वं भोजं व्रजति। पूर्वं भुक्त्वा व्रजति। अग्रेभोजं। अग्रे भुक्त्वा। प्रथमं भोजं। प्रथमं भुक्त्वा व्रजति। आभीक्ष्ण्ये–भोजं भोजं व्रजति। भुक्त्वा भुक्त्वा व्रजति। पायं पायं, पीत्वा पीत्वा व्रजति।

कृञोऽन्यथैवंकथमित्थंस्वनर्थात् ॥ ९ ॥ एषु वाक्षु कृञोऽनर्थात् एककर्तृकात् खमुञ् वा स्याद्। अन्यथाकारं भुंक्ते। एवंकारं, कथंकारं, इत्थंकारं भुंक्ते। अन्यथा कृत्वा। एवं कृत्वा। कथं कृत्वा। इत्थं कृत्वा। अनर्थादिति किं ? अन्यथा कृत्वा शिरो भुंक्ते।

यथातथेऽसूयाप्रत्युक्तौ ॥१०॥ एतयोर्वाचो कृञ खमुञ् वा स्यात् असूयाप्रत्युक्तौ गम्यमानायां। कथं भोक्ष्यते भवानिति पृष्ट. असूयकस्तं प्रत्याह यथाकारमहं भोक्ष्ये तथाकारमहं भोक्ष्ये किं तवानेन। असूयाप्रत्युक्ताविति किं ? यथाकृत्वाहं भोक्ष्ये तथा द्रक्ष्यसि।

*** कर्मण्याक्रोशे ॥ ११ ॥** कर्मणि वाचि कृञ खमुञ् वा भवति आक्रोशे गम्यमाने। चौरकारमाक्रोशति। चोरं कृत्वा आक्रोशति।

स्वादुम्सु णम् ॥ १२ ॥ स्वाद्वर्थेषु कर्मसु वाक्षु कृञ णम् वा स्यात्। स्वादुंकारं भुंक्ते। स्वादु कृत्वा। सपन्नकारं। सम्पन्नं कृत्वा।

*** कार्त्स्न्ये दृश्विद्वदः ॥ १३ ॥** कर्मणि वाचि कार्त्स्न्ये गम्यमाने दृशेर्विद्वदश्च णम् भवति। साधुदर्शं प्रणमति। सर्वं साधु प्रणमतीत्यर्थ.। अतिथिवेदं भोजयति। य वेत्ति, विंदति, विंत्ते वा सर्वं भोजयतीत्यर्थ। कार्त्स्न्ये इति किं ? साधु दृष्ट्वा प्रणमति। अतिथिं विदित्वा भोजयति।

*** यावति जीव्विदः ॥ १४ ॥** यावति वाचि जीवर्विदिभ्यां वा णम् स्यात् कार्त्स्न्ये गम्यमाने। यावज्जीवमधीते। यावद्वेदं गृह्णाति।

चर्मोदरे पूरेः ॥ १५ ॥ एतयोर्वाचो. पूरेर्वा णम् स्यात्। चर्मपूरमास्ते। उदरपूरं शेते। चर्मोदरं च पूरयित्वेत्यर्थ।

*** वर्षेयत्त्वेऽस्योत्त्वं वा ॥ १६ ॥** कर्मणि वाचि पूरयतेर्णम् स्यात्, अस्य पूरेरूकारस्य च [illegible] वा वर्षेयत्त्वे वर्षप्रमाणे। गोष्पदप्रं वृष्टो देव.। गोष्पदपूरं। सीताप्रं। सीतापूरं वृष्टो देव.।

*** चेलार्थे क्नोपेः ॥ १७ ॥** चेलार्थे वाचि क्नोपयतेर्वा णम् स्यात् वर्षेयत्त्वे। चेलक्नोपं वृष्टो देव। वस्त्रक्नोपं।

*** शुष्कचूर्णरूक्षे पिषस्तस्मिन् ॥ १८ ॥** एषु वाक्षु पिषेर्णम् स्यात् तस्मिन्नेव धौ अनुप्रयुक्ते। शुष्कपेषं पिनष्टि। शुष्कं पिनष्टीत्यर्थ। चूर्णपेषं पिनष्टि। रूक्षपेषं पिनष्टि।

जीवाकृते ग्रहकृञः ॥ १९ ॥ जीवाकृतयोर्वाचोर्यथासंख्यं गृहिकृञ्भ्यां णम् स्यात् तस्मिन्नेवानुप्रयुक्ते। जीवग्राहं गृह्णाति। अकृतकारं करोति।

निमूले कषः ॥ २० ॥ निमूले कर्मणि वाचि कषेर्णम् स्यात्। निमूलकाषं कषयति।

समूले घ्नश्च ॥ २१ ॥ समूले वाचि हते.

१। णमुन्विधान मवतरिता निराम्यते।

कषेश्च णम् भवति वा तस्मिन्ननुप्रयुक्ते । समूलघातं हन्ति । समूलकाषं कषति ।

करणे ॥ २२ ॥ करणे वाचि हन्तेर्णम् भवति तस्मिन्ननुप्रयोगे । पाणिघातं हन्ति । असिघातं ।

* हस्ते वृद्ग्रहः ॥ २३ ॥ हस्तवाचिनि वाच्येभ्यो णम् वा भवति करणे तेष्वनुप्रयुक्तेषु । हस्तवर्तं वर्तते । करवर्तं । हस्तवर्तं वर्त्तयति । पाणिवर्तं । हस्तग्राहं गृह्णाति । बाहुग्राहं ।

* स्वस्नेहे पुषपिषः ॥ २४ ॥ स्ववाचिनि स्नेहे वाचिनि च करणे वाचि यथासंख्य पुषिपिषिभ्या णम् भवति तस्मिन्ननुप्रयोगे । स्वपोषं पुष्णाति । आत्मपोषं । गोपोषं । उदपेषं पिनष्टि । घृतपेषं ।

* बंधः खौ ॥ २५ ॥ बधेर्वा णम् स्यात् खौ तस्मिन्ननुप्रयोगे । अट्टालिकाबधं बद्ध । मयूरिकाबधं बद्ध । क्रौंचबधं बद्ध । णमता बधविशेषाणां सज्ञा एता ।

* आधारे ॥ २६ ॥ बध्नातेराधारे वाचि णम् भवति वा तस्मिन्ननुप्रयोगे । चक्रबधं बद्ध । कूटबधं बद्ध ।

कर्त्रोर्जीवपुरुषयोर्नश्वहोः ॥ २७ ॥ कर्तृवाचिनोर्जीवपुरुषयोर्वाच्यैर्यथासंख्य नाशिवहिभ्यां णम् भवति तस्मिन्ननुप्रयोगे । जीवनाशं नश्यति । पुरुषवाहं वहति । कर्त्रोरिति किं ? जीवेन नष्ट । पुरुष वहति ।

ऊर्ध्वे शुष्पूरेः ॥ २८ ॥ ऊर्ध्वे कर्तृवाचिनि वाचि शुषिपूरिभ्यां णम् भवति तस्मिन्ननुप्रयोगे । ऊर्ध्वशोषं शुष्यति । ऊर्ध्वपूरं पूर्यते ।

कर्मणि चेवे ॥ २९ ॥ कर्मणि कर्तरि च वाचि इवाऽर्थे णम् भवति तस्मिन्नेव धातावनुप्रयुक्ते । घृतनिधायं निहित । घृतमिव निहितमित्यर्थ । जीवितरक्षं रक्षित । कर्तरि—सभिन्ननाशं नश्यति । सभिन्न इव नश्यतीत्यर्थ । अजगरनाशं नष्ट ।

उपदंशो भायाँ ॥ ३० ॥ भाते वाचि उपपूर्वाद्दशेर्णम् स्यात् वा । मूलकोपदशं भुक्ते, मूलकेनोपदश । मूलकेनोपदश्य भुक्त ।

* हिंसार्थादेकाप्यात् ॥ ३१ ॥ हिंसार्थाद्धोरेकाप्यादेककर्मकाद् भाते वाचि णम् स्यात् । दंडाघातं गाः कालयति । दंडेनाघात । दंडाताडं गाः सादयति । दंडेनाताड । हिंसार्थादिति किं ? चंदनेनानुलिप्य देवानाराधयति । एकाप्यादिति किं ? दंडेनाहत्य गोपालं गाः सादयति चौर ।

* ईपि चोपे पीड्रुधकृषः ॥ ३२ ॥ ईपि भाया च वाचि पीडादेरुपपूर्वाद् णम् स्यात् । पार्श्वोपपीडं शेते, पार्श्वयोरुपपीड । पार्श्वाभ्यामुपपीड शेते, पार्श्वोपपीड शेते । व्रजोपरोध । व्रजे उपरोध । व्रजोपरोध, व्रजेनोपरोध गा स्थापयति । पाण्युपकर्ष, पाणौ उपकर्ष । पाण्युपकर्षं, पाणिनोपकर्ष धाना पिनष्टि ।

प्रमाणासत्त्योः ॥ ३३ ॥ ईपि भाया च वाचि धोर्णम् भवति प्रमाणे आसत्तौ चार्थे । द्व्यङ्गुलोत्कर्षं गडिकाश्छिनत्ति, द्व्यङ्गुले उत्कर्ष । द्व्यङ्गुलेनोत्कर्ष । केशग्राहं युध्यते । केशेषु ग्राह । केशैर्ग्राह ।

त्वर्थेऽपादाने ॥ ३४ ॥ त्वरायामुत्पन्नेऽर्थे धो अपादाने वाचि णम् भवति । शय्योत्थायं धावति । शय्याया उत्थाय धावति । भ्राष्ट्रापकर्षं अपूपान् भक्षयति । भ्राष्ट्राद् अपकर्ष । त्वरीति किं ? आसनादुत्थाय गच्छति ।

इपि ॥ ३५ ॥ इपि वाचि धोस्त्वराऽर्थे णम् भवति । यष्टिग्राहं युध्यते । यष्टीर्ग्राह । पटापकर्षं । पटमपकर्ष ।

स्वांगेऽध्रुवे ॥ ३६ ॥ स्वांगे इपते वाच्यध्रुवे धोर्णम् भवति । अक्षिनिकोचं जल्पति । अक्षिणी निकोच । भ्रूक्षेपं, भ्रुवमुत्क्षेप कथयति । अध्रुव इति किं ? शिर समुत्क्षिप्य व्याहरति ।

सक्लेशे ॥ ३७ ॥ सक्लेशे स्वांगे इपते वाचि धोर्णम् भवति । उर प्रतिपेषं युध्यते । उरासि प्रतिपेष । शिरश्छेदं, शिरासि छेदं युध्यते ।

विशपतपदस्कंदो व्याप्त्यासेव्ये ॥ ३८॥ एभ्यो णम् भवति व्याप्त्यासेव्ययोरिपतयोर्वाचो । व्याप्ये—गेहानुप्रवेशमास्ते । गेह गेहमनुप्रवेश । गेहमनुप्रवेशमनुप्रवेशमास्ते । आसेव्ये—गेहानुप्रपातमास्ते । गेहगेहमनुप्रपात, गेहमनुप्रपातमनुप्रपात । गेहानुप्रपा-

दंमास्ते । गेहंगेहमनुप्रपाद । गेहमनुप्रपादमनुप्रपाद । गेहावस्कंदमास्ते । गेहंगेहमवस्कंद । गेहमवस्कंदमवस्कंद ।व्याप्त्यासेव्य इति किं? गेहमनुप्रविश्य भुक्ते ।

* तृषस्योः कालेऽन्तरे ॥ ३९ ॥ तृष्यसिभ्यां अंतरे काले इवते वाचि णम् भवति । द्व्यहात्यर्षं गाः पाययति । द्व्यहमपतर्षं । त्र्यहापतर्षं । त्र्यहमपतर्षं । द्व्यहात्यासं । द्व्यहमत्यासं । तृषस्योरिति किं ? द्व्यहमुपोष्य भुंक्ते । काल इति किं ? योजनं तर्पित्वा गावः पिबंति । अंतर इति किं ? अहरत्यस्येषो गतः ।

* नाम्नि ग्रहादिशः ॥ ४० ॥ नाम्नि इवते वाचि ग्रहेरादिशेश्च णम् स्यात् । नामग्राहमाचष्टे । नामानि ग्राह । नामादेशमाकारयति । नामान्यादेश ।

क्षावनिष्टोक्तौ कृञः क्त्वाणम् ॥ ४१ ॥ क्षिसंज्ञके वाचि कृञः क्त्वाणमौ वा स्तोऽनिष्टोक्तौ गम्यमानायां । ब्राह्मण पुत्रस्ते जातः किं तर्हि वृषल नीचैष्कृत्याचष्टे । नीचैः कृत्वा । नीचैःकारं । उच्चैर्नाम प्रियमाख्येयं नीचैराख्यायमानमनिष्ट भवति । ब्राह्मण कन्या ते गर्भिणी जाता । किं तर्हि जाल्म उच्चैःकृत्याचष्टे । उच्चैःकृत्य । उच्चैःकारं । नीचैर्नामाप्रियमाख्येयं । उच्चैरुच्चार्यमाणमनिष्टं भवति ।

तिरश्च्यपवर्गे ॥ ४२ ॥ तिर्यक्शब्दे वाचि कृञः क्त्वाणमौ वा स्तः अपवर्गे समाप्तौ गम्यमाने । तिर्यक्कृत्य । तिर्यक्कृत्वा । तिर्यक्कारं गतः । अपवर्गे इति किं ? तिर्यक्कृत्वा काष्ठं गतः ।

* स्वोऽन्वच्यानुलोम्ये ॥ ४३ ॥ अन्वक्शब्दे वाचि आनुलोम्ये आनुकूल्ये गम्यमाने भुवः क्त्वाणमौ वा स्तः । अन्वग्भूय । अन्वग्भूत्वा । अन्वग्भावं तिष्ठति ।

* तूष्णीमि ॥ ४४ ॥ अस्मिन् वाचि भुवः क्त्वाणमौ वा स्तः । तूष्णींभूय । तूष्णीं भूत्वा । तूष्णींभावमास्ते ।

स्वांगे तस्त्ये कृभ्वोः ॥ ४५ ॥ तस्यांते स्वांगे वाचि कृभूभ्यां क्त्वाणमौ वा स्तः । मुखतःकृत्य । मुखतः कृत्वा । मुखतःकारं । पृष्ठतःकृत्य । पृष्ठतः कृत्वा । पृष्ठतःकारं । मुखतोभूय । मुखतो भूत्वा । मुखतोभावं । स्वांग इति किं ? सर्वतः कृत्वा ।

* धाच्विनानानाच्च्यौ ॥ ४६ ॥ धाणिति धाण्यमुञ्धमुञेधा इत्येतेषां ग्रहणं । धाणंते च्व्यर्थे क्षिसंज्ञके विनानानाशब्दयोश्च वाचोस्ताभ्यां क्त्वाणमौ वा स्तः । अद्विधा द्विधा कृत्वा द्विधाकृत्य, द्विधा कृत्वा । द्विधाकारं । द्विधाभूय । द्विधा भूत्वा । द्विधाभावं । ऐकध्यं कृत्य । ऐकध्यभूय । द्वैधकृत्य । द्वैधंभूय । द्वेधाकृत्य । द्वेधाभूय । विनाकृत्य । विनाभूय । नानाकृत्य । नाना भूय ।

* समर्थास्त्यर्थशकधृषज्ञाग्लायटरभलभक्रमसहार्हे तुम् ॥ ४७ ॥ समर्थेऽर्थेषु अस्त्यर्थेषु शकादिषु च वाक्षु धोस्तुम् स्यात् । समर्थो भोक्तुं । प्रभुर्भोक्तुं । पर्याप्तो भोक्तुं । अलंभोक्तुं । अस्ति भोक्तुं । भवति विद्यते च भोक्तुं । शक्नोति भोक्तुं । धृष्णोति भोक्तुं । जानाति भोक्तुं । ग्लायति भोक्तुं । घटते भोक्तुं । आरभते भोक्तुं । लभते भोक्तुं । प्रक्रमते भोक्तुं । सहते भोक्तुं । अर्हति भोक्तुं ।

* कुत्स्कर्तर्याशिः ॥ ४८ ॥ शिवर्जिताः कृतः कर्तरि कारके भवति । कर्ता । कारकः । अशिरिति किं ? कर्तुं गच्छति ।

* संगतेऽनर्यं ॥ ४९ ॥ संगतेऽर्थे कर्तरि अजर्यमिति निपात्यते । न जीर्यतीत्यजर्यमार्यसंगतं । अजरोऽन्यत्र ।

* रुच्याव्यथ्यौ ॥ ५० ॥ एतौ निपात्यौ । रोचतेर्नञ्पूर्वाच्च व्यथः क्यप् । रोचतेऽसौ रुच्यो मोदकः । न व्यथत इत्यव्यथ्यो यतिः ।

* जन्यभुगौ यो वा ॥ ५१ ॥ एभ्यः कर्तरि यो वा स्यात् । जायतेऽसौ जन्यः ? जन्मनेन । मन्योऽयं । मन्यमनेन । गेयो माणवको गाथानां । गेयो माणवकेन साम ।

१ । कोषपितते करवव्दन "कत्वा" इति वृत्तिरिव पर्व । भावित्रसामारतूयंत्र न वृत्तिः । कत्वा वेति सम्बन्ध अनुपद अनुसारादनुवृत्तम् ।

*** प्रोपाद् वस्थोऽनीयः ॥ ५२ ॥** प्रोपपूर्वाभ्यां वस्थाभ्यामनीयः कर्तरि वा स्यात् । प्रवचनीयो गुरुः शास्त्रस्य । प्रवचनीयं गुरुणा शास्त्रं । उपस्थानीयः शिष्यो गुरोः । उपस्थानीयः शिष्येण गुरुः ।

*** आपत्लोर्ण्यः ॥ ५३ ॥** आङ्पूर्वाभ्यां पतिप्लुभ्यां ण्यः कर्तरि वा स्यात् । आपात्योऽयं । आपात्यमनेन । आप्लाव्योऽयं । आप्लाव्यमनेन ।

*** श्लिषशीङ्स्थास्वसजनरुहजृपारंभात्क्तः ॥ ५४ ॥** श्लिषादेः आरंभादिकर्मार्थाच्च यः क्तः स कर्तरि वा स्यात् । आश्लिष्टः कन्यां भवान् । आश्लिष्टा कन्या भवता । आश्लिष्टं भवता । अतिशयितो गुरुं भवान् । अतिशयितो गुरुर्भवता । अतिशयितं च । उपस्थितो गुरुं भवान् । उपस्थितो गुरुस्त्वया । उपस्थितं च । उपासितो गुरुं भवान् । उपासितो गुरुर्भवता । उपासितं च । अनूषितो गुरुं भवान् । अनूषितो गुरुर्भवता । अनूषितं च । अनुजातो माणविकां माणवकः । अनुजाता माणविका माणविकेन । अनुजातं च । आरूढो वृक्षं भवान् । आरूढो वृक्षो भवता । आरूढं च । अनुजीर्णो वृषलीं भवान् । अनुजीर्णा वृषली भवता । अनुजीर्णं च । प्रकृतः कटं भवान् । प्रकृतः कटो भवता । प्रकृतं च । प्रभुक्तो भवानोदनं । प्रभुक्तः ओदनो भवता । प्रभुक्तं च । प्रासितो भवान् । आसितं भवता । प्रसुप्तो भवान् । प्रसुप्तं भवता ।

धिगत्यर्थाच्च ॥ ५५ ॥ धिसंज्ञकात् गत्यर्थाच्च क्तः कर्तरि वा भवति यथाप्राप्तं च । आसितो भवान् । आसितं भवता । गतो ग्रामं भवान् । गतो ग्रामो भवता । गतं च । यातो ग्रामं भवान् । यातो ग्रामो भवता । यातं च ।

*** आधारे चाद्यर्थाच्च ॥ ५६ ॥** अद्यर्थाद्धिगत्यर्थाच्चाधारे वा क्तः स्यात् । यथा प्राप्तं च । अस्मिन्निमे अदंति स्म—इदमेषां जग्धं । इदमेषां भुक्तं । इह एभिर्जग्ध ओदनः । इह एभिः पीतं मधु । भावे-इह जग्धमेभिः । धेः-इदमेषामासितं । इदमेषां शयितं । इह भवानासितः । आसितं भवता । इदमेषां गतं । इदमेषां यातं । गतो ग्रामं भवान् । गतो ग्रामो भवता । गतं भवता ।

लः कर्मणि च भावे च धेः ॥ ५७ ॥ सकर्मकाद्धोः लकाराः कर्मणि कर्तरि च भवंति धेर्भावे कर्तरि च । क्रियते कटः । करोति कटं । धेः-सुप्यते भवता । स्वपिति भवान् ।

तयोर्व्यक्तखलार्थाः ॥ ५८ ॥ तयोः कर्मभावयोः व्यक्तखलार्था भवंति । कर्तव्यः कटः । शयितव्यं भवता । कृतः कटः । शयितं भवता । सुकरः कटो भवता । ईषत्करः । सुपानं पयो भवता स्नात्व्यंभव भवता ।

+ धिगम्यर्थवहनीहृकृषिजिदंडेः कर्मणि लादिः ॥ ५९ ॥ मुख्ये कर्मणि धिप्रभृतीनां लादयः स्युः । शाय्यते माणवको मासं । आस्यते माणवको गोदोहं । गम्यते माणवको ग्रामं । उह्यते भारो ग्रामं । नीयते अजा ग्रामं । ह्रियते भारो ग्रामं । कृष्यते शाखा ग्रामं । जीयते दशः शतं । दंड्यते ग्रामः शतं । शयितव्यो माणवको मासं । इति तव्यादयोऽपि योज्याः ।

+ दुहादीनां गौणे ॥ ६० ॥ एषां गौणे कर्मणि लादयो भवंति । दुह्यते पयो गौः । याच्यते गां देवदत्तः । पृच्छ्यते धर्ममाचार्यः । दोग्धव्या, दोहनीया, दोह्या पयो गौः ।

+ ज्ञाद्यर्थानां तयोः ॥ ६१ ॥ ज्ञाद्यर्थानामद्यर्थानां च धूनां तयोः प्रधानाप्रधानकर्मणोर्लादयः स्युः । ज्ञाप्यते माणवको धर्मं । ज्ञाप्यते माणवकं धर्मः । बोध्यते माणवको ग्रंथं । माणवकं ग्रंथो वा । भोज्यते माणवकः ओदनं । माणवकमोदनो वा ।

*** घुरकेलिमास्त्वड्कृष्टपच्याः कर्मकर्तरि ॥ ६२ ॥** घुरादयः कर्मकर्तरि भवति । भंगुरं । भिदुरं काष्ठं । पचेलिमा माषाः । भिदेलिमानि काष्ठानि । पर्यास्थितां कुंडे स्वयमेव । कृष्टे पच्यंते कृष्टपच्याः शालयः स्वयमेव । पचेर्यन्तो निपात्यः ।

भीमादयोऽपादाने ॥ ६३ ॥ एते अपादाने कारके भवंति । बिभेत्यस्मात् भीमः । भीष्मः । भयानकः । चरुः । प्रातनं । समुद्रः ।

*उणादयः संप्रदानाचान्यत्र ॥ ६४ ॥ उणादयः स्युः संप्रदानापादानाचान्यत्र कारकेषु भवति। करोतीति कारुः। वृश्चति त वृक्षः। ऋचंति तया ऋक्। वृत्तं तत्र वर्त्म।

*लां ॥ ६५ ॥ लामिति नव लकाराः। लट्। लिट्। लुट्। लृट्। लोट्। लङ्। लिङ्। लुङ्। लृङ्। इति यदग्रे वक्ष्यामि तदेतेषामुत्सृष्टविशेषणानां भवतीत्यधिकृतं वेदितव्यं।

मिब्वस्मस्सिप्थस्थातिप्तस्झीड्वहियहिथासाथांध्वम्वाताम्झड् ॥ ६६ ॥ मिबादयो लस्यादेशाः भवंति। पचामि। पचावः। पचामः। पचासि। पचथः। पचथ। पचति। पचतः। पचंति। टितां दविषये रूपांतराणि वक्ष्यति। लिटो मानां णशादीश्च। लुट्—पक्तास्मि। पक्तास्वः। पक्तास्मः। लृट्—पक्ष्यामि। पक्ष्यावः। पक्ष्यामः। लोटमग्रे वक्ष्यति ङितां मविषये च। लङ्—अपचे। अपचावहि। अपचामहि। अपचथाः। अपचेथां। अपचध्वं। अपचत। अपचेतां। अपचंत। लिङमग्रे वक्ष्यति। लुङ्—अपक्षि। अपक्ष्वहि। अपक्ष्महि। अपक्थाः। अपक्षाथां। अपग्ध्वं। अपक्त। अपक्षातां। अपक्षत। लृङ्—अपक्ष्ये। अपक्ष्यावहि। अपक्ष्यामहि।

टिदटेरे ॥ ६७ ॥ टितां लकाराणां दस्य टेरेत्व स्यात्। पचे। पचावहे। पचामहे। लिट्-पेचे। पेचिवहे। पेचिमहे। लुट्—पक्ताहे। पक्तास्वहे। पक्तास्महे। लृट्—पक्ष्ये। पक्ष्यावहे। पक्ष्यामहे। लोट् वक्ष्यते।

थासः सेः ॥ ६८ ॥ टितो लकारस्य थासः से इत्ययमादेशो भवति। पचसे। पेचिषे। पक्तासे। पक्ष्यसे।

*लेस्तझस्येशिरे ॥ ६९ ॥ टितो लेस्तझयोः एश् इरे इत्येतावादेशौ भवतः। पेचे। पेचिरे।

*मानां णलवमथाथुसणलवतुसुसः॥७०॥ टितो लेर्मानां णलादयो भवंति। पपाच। पेचिव। पेचिम। पेचिथ। पेचथुः। पेच। पपाच। पेचतुः। पेचुः।

विदो लटो वा ॥ ७१ ॥ वेत्तेः परस्य लटो मानां णलादयो वा स्युः। वेद। विद्व। विद्म। वेत्थ। विदथुः। विद। वेद। विदतुः। विदुः। पक्षे—वेद्मि। विद्वः। विद्मः। वेत्सि। वित्थः। वित्थ। वेत्ति। वित्तः। विदंति।

ब्रुव आहश्च ॥ ७२ ॥ ब्रुवः परस्य लटो मानां ते वा स्युः ब्रुवश्चाहादेशः तत्सान्निधाने। आत्थ। आहथुः। आह। आहतुः। आहुः। पक्षे—ब्रवीषि। ब्रूथः। ब्रवीति। ब्रूतः। ब्रुवंति।

न थास्मदः ॥ ७३ ॥ ब्रुवः परस्य लटो मानां थस्यास्मदश्च ते न भवंति तत्संनियोगादाहश्च। ब्रूथ। ब्रवीमि। ब्रूवः। ब्रूमः।

लोटो लङ्वत् ॥ ७४ ॥ लोटो लङ इव कार्यं स्यात्। पचाव। पचाम। पचत। पचंत। पचतां। ङितः सस्वं, मिप्यूंस्थतसोऽस्तंततामिति च सिद्ध।

एरुः ॥ ७५ ॥ लोटो मानां इकारस्योर्भवति। पचतु। नमंतु चद्रप्रभेशं।

*सेर्हिर्ङित् ॥ ७६ ॥ लोटः सेर्हिर्भवति ङिच्च। लुनीहि। आप्नुहि।

मेर्निः ॥ ७७ ॥ लोटो मेर्निरादेशो भवति। पचानि। करवाणि।

आमेतः ॥ ७८ ॥ लोट एकारस्य आम् भवति। पचेथां। पचतां। पचेतां। पचंतां।

स्वौ वाऽम् ॥ ७९ ॥ सकारवकाराभ्यां परस्य लोट एकारस्य व अम् इत्येतावादेशौ भवतः। पचस्व। पचध्व।

*टावस्मदः ॥ ८० ॥ लोटोऽस्मदः टड् भवति। करवाणि। करवाव। करवाम। चिनवानि। चिनवाव। चिनवाम।

एत ऐ ॥ ८१ ॥ लोटोऽस्मदः एकारस्य ऐत्वं भवति। करवै। करवावहै। करवामहै।

ङिद्वः सस्वं ॥ ८२ ॥ ङितां लकाराणामस्मदः सकारस्य व स्यात्। अपचाव। अपचाम। पचेव। पचेम। अपारव। अपारम। अपक्ष्याव। अपक्ष्याम।

एर्मे ॥ ८३ ॥ ङिता लकाराणा इकारस्य खं भवति मविषये । अपचः । अपचत् । अपचन् । पचे । पचेत् । अपाक्षीः । अपाक्षीत् । अपक्ष्यः । अपक्ष्यत् । अपक्ष्यन् ।

*मिथसथतसोऽमृतंततां ॥८४॥ ङिता लो मिवादीनां अमादय आदेशाः भवति । अपचं । अपचतं । अपचत । अपचता । एव सर्वत्र ।

लेस्सीयुट् ॥ ८५ ॥ लिङादेशाना लेः सीयुड् भवति । पचय । पचेवहि । पचेमहि । पक्षीय । पक्षीवहि । पक्षीमहि ।

*ङ्यासुण्मे ॥ ८६ ॥ लिङः ङ्यासुट् स्यात् मविषये । यजेय । यजेव । यजेम । वध्याम । वध्याम । कुर्यां । कुर्याव । कुर्याम ।

किदाशिषि ॥ ८७ ॥ लिङो ङ्यासुट् किद् भवति आशिषि । उप्यास । उप्यास्व । उप्यास्म । इज्यास । इज्यास्व । इज्यास्म । जागर्यासं । जागर्यास्व । जागर्यास्म ।

रन्रन्झेटः ॥८८॥ लिङो झस्य इटश्च रन् अत् इत्येतावादेशौ भवतः । पचेरन् । पचेय । पक्षीरन् । पक्षीय ।

सुट् तथोः ॥ ८९ ॥ लिङ्स्तकारथकारयोः सुट् स्यात् । पक्षीष्टाः । पक्षीयास्था । पक्षीष्ट । पक्षीयास्ता ।

झेर्जुस् ॥ ९० ॥ लिङो झेर्जुस् भवति । कुर्युः । क्रियासुः ।

थविदसेः ॥ ९१ ॥ एभ्य परस्य झेर्जुस् स्यात्।अबिभयुः। अददुः। अजागरुः। अविदुः। अकार्षुः।

आतः ॥ ९२ ॥ आकारान्तात्सेः परस्य झेर्जुस् स्यात् । अदु. । अधु. । अस्थु । अगु । नियमोऽय—आत एव सुबतात् झेर्जुस् नान्यस्मात् । अभूवन् ।

लङो वा ॥ ९३ ॥ आतः परस्य लङो झेर्जुस् भवति वा । अयुः । अयान् । अवु । अवान् ।

द्विषः ॥ ९४ ॥ द्विषः परस्य लङो झेर्जुस् वा स्यात् । अद्विषु । अद्विषन् ।

मिङ्गिदः ॥ ९५ ॥ घोरिहिता मिङः शितश्च त्या गसंज्ञका भवति । मिङ्—भूयते । तरति । शित्—गच्छन् । यजमान ।

शेषोऽग एव ॥ ९६ ॥ मिङ्शिद्भ्यामन्यः शेषः अगसंज्ञक एव भवति । भविता । भवितु । भवितव्य ।

लिट् ॥ ९७ ॥ लिट् अगसंज्ञो भवति । पेचिथ । शेकिथ ।

लिङाशिषि ॥ ९८ ॥ आशिषि लिङ् अगसंज्ञो भवति । भावे—जागरिषीष्ट । कर्मणि—पनिषीष्ट । आशिषीति किं ? जागृयात् । जागृयाता ।

*तुह्योर्ङ्ताङ्ङा ॥ ९९ ॥ तुह्योराशिषि ङ्ताङ्ङा स्यात् । जीवतात् भवान् । जीवतु भवान् । जीवतात् त्व । जीव त्व । कुरतात् । मृष्टात् ।

लुटोऽन्यस्य डारौरस् ॥ १०० ॥ लुटोऽन्यसज्ञकस्य डारौरसो भवति । श्रोता । श्रोतारौ । श्रोतारः । अध्येता । अध्येतारौ । अध्येतारः ।

इति जैनेन्द्रव्याकरणे शब्दार्णवापरनामधेये
शब्दार्णवचंद्रिकानाम्नि लघुवृत्तौ
द्वितीयोऽध्याय समाप्त.

अथ तृतीयोऽध्यायः

प्रथमःपादः ।

ङ्याम्मृदः ॥ १ ॥ ङयतादाबतान्मृदश्च वक्ष्यमाणास्या भवतीत्येषोऽधिकारो वेदितव्यः आ इत्यभिधेः । ङी इति स्वरूपग्रहण । आबिति टाप्डापोः सामान्यग्रहण । मृदिति संज्ञानिर्देशः ।

स्वौजसमौट्छष्टाभ्यांभिस्ङेभ्यांभ्यस्ङसिभ्यांभ्यस्ङसोसाम्ङ्योस्सुप् ॥ २ ॥ ङ्याम्मृदः स्वादयो भवन्ति । गौरी । गौर्यौ । गौर्य । गौरीं । गौर्यौ । गौरी. । गौर्या । गौरीभ्या । गौरीभिः । गौर्यै । गौरीभ्या । गौरीभ्यः । गौर्याः । गौरीभ्या । गौरीभ्यः । गौर्या. । गौर्योः । गौरीणां । गौर्या । गौर्यो । गौरीषु ॥ माला । माले । माला. । माला । माले । माला. । मालया । मालाभ्या । मालाभिः । मालायै । मालाभ्या । मालाभ्यः । मालायाः । मालाभ्या । मालाभ्यः । मालाया । मालयोः । मालाना । मालाया । मालयो । मालासु । एव— दामा । दामे । दामाः । दृषद् । दृषदौ । दृषदः । दृषद । दृषदौ । दृषदः । दृषदा । दृषद्भ्या । दृषद्भिः । दृषदे । दृषद्भ्या । दृषद्भ्य । दृषद. । दृषद्भ्या । दृषद्भ्यः । दृषद । दृषदोः । दृषदां । दृषदि । दृषदोः । दृषत्सु ।

स्त्रियां ॥ ३ ॥ यदित ऊर्ध्वमनुक्रमिष्याम तत्स्त्रिया वर्तमानान्मृदो भवतीत्यधिकारो वेदितव्य । सर्वेणोदाहिष्यते ।

***अजाद्यतां टाप् ॥ ४ ॥** अजादीनामकारातानां च स्त्रियां टाप् स्यात् । अजा । एलका । चटका । कोकिला । अत —देवदत्ता । खट्वा । कारीषगन्धा । स्त्रियामिति किं ? अज । देवदत्त ।

***ह्युगिदन्नंचोः ॥ ५ ॥** उगितः ऋकारतान्नकारांतादचत्यताच्च ङी भवति । श्रेयसी । विदुषी । तत्रभवती । पचंती । कर्त्री । हर्त्री । राज्ञी । दंडिनी । प्राची । प्रतीची । उदीची । अपाची । घुष्यचतेरेव उगितो नान्यस्मादिति । पर्णध्वत्कन्या ।

वनोऽह्रशो रश्च ॥ ६ ॥ अहृशंताद्यो वन् तदतात् ङी भवति रेफश्चांतादेश. । धीवरी । पीवरी । मेरुदृश्वरी । शर्वरी । अहृश इति किं ? सहयुदृश्वा स्त्री ।

नेल्स्वस्रादेः ॥ ७ ॥ इल्सङ्कात् स्वस्रादेश्च यदुक्त तन्न स्यात् । पञ्च कुमार्य । सप्त रोहिण्यः । स्वसा । दुहिता । ननादा । याता ।

मनो डाप् च ॥ ८ ॥ मन्नतान्मृद. स्त्रियां डाप् स्यात् ङीनिषेधश्च । पामे । पामा । पामानौ । पामानः । दामे । दामानौ ।

अनश्च बात् ॥ ९ ॥ अन्नंताद् बसान्मृदः स्त्रिया डाप् स्यात् न ङी च । सुधर्मे । सुधर्माणौ । सुपर्वे । सुपर्वाणौ । बादिति किं ? अतिपर्वणी यष्टिः ।

वोङ्खे ॥ १० ॥ अन्नंताद् बसात् उङ्खनतः वा डाप् भवति न ङी च । बहुराजे । बहुराजानौ । बहुराज्यौ । बहुधीवे । बहुधीवानौ । बहुधीवर्यौ । उङ्ख इति किं ? सुधर्मे । सुधर्माणौ । अन इति किं ? सुमत्स्या नदी ।

ङी खौ ॥ ११ ॥ अन्नताद्बसात् ङी भवति खौ । अधिराज्ञी । सुराज्ञी ग्राम. ।

ऊध्नः ॥ १२ ॥ ऊधन्नताद् बसात् ङी भवति । कुंडमिवोधो अस्या कुंडोध्नी । घटोध्नी ।

***दाम्नः स्ये ॥ १३ ॥** दामाताद् बसात् स्यिसञ्ज्ञादे ङी स्यात् । द्विदाम्नी । त्रिदाम्नी । स्येरिति किं ? उद्दामा वडवा । उद्दाम्नी वडवा ।

***हायनाद् वयसि ॥ १४ ॥** हायनाताद् बसात् स्यिसञ्ज्ञादेर्ङी स्यात् वयसि गम्यमाने । द्विहायनी । त्रिहायणी वत्सा । वयसीति किं ? चतुर्हायना शाला ।

पादो वा ॥ १५ ॥ पादताद् बसात् स्त्रिया वा ङी स्यात् । द्विपदी । द्विपात् । त्रिपदी । त्रिपात् ।

टावृचि ॥ १६ ॥ पादतान्मृत्सञ्ज्ञकात् टाप्

स्यात् ऋच्यभिधेयायां । द्विपदा, त्रिपदा ऋक् । ऋचीति किं ? द्विपदी स्त्री ।

अनीचः ॥ १७ ॥ अधिकोऽयं वक्ष्यमाण तदनीचो वेदितव्य । वक्ष्यति-इष्टदिक्रादि । कुरुचरी । अनीच इति किं ? बहुकुरुचरा ।

* इण्ठदिद्दाणञ्छ्ण्ठञः ॥ १८ ॥ एभ्य स्त्रियां डी स्यात् । सौतगमी नगरी । मद्रचरी । सौपर्णेयी । कुम्भकारी । औत्सी । आक्षिकी । पारायणिकी ।

* यञोऽपावटात् ॥ १९ ॥ यञंतान्मृदः स्त्रियां डी स्यात् पकारातादयडाष्च पर यद विज्ञाय । गार्गी । वात्सी । अपावटादिति किं ? गौकक्ष्या । आवट्या ।

फट् ॥ २० ॥ यञन्ताद् फट् स्यात् । गार्ग्यायणी । पौतिमाष्यायणी । आवट्यायनी ।

लोहितादिशकलांतात् ॥ २१ ॥ लोहितादिभ्यः शकलपर्यंतेभ्यः फट् स्यात् । लौहित्यायनी । शांसित्यायनी । शाकल्यायनी । लोहितादिः गर्गाद्यंतर्गण ।

कौरव्यासुरिमांडूकात् ॥ २२ ॥ एभ्यः फट् भवति । कौरव्यायणी । आसुरायणी । मांडूकायनी ।

गौरादिभ्यः ॥ २३ ॥ एभ्यः स्त्रियां डी स्यात् । गौरी । मत्सी । मानुषी ।

वयस्यनंत्ये ॥ २४ ॥ वयसि अनंत्ये वर्तमानान्मृदः स्त्रियां डी स्यात् । कुमारी । किशोरी । बर्करी । अनंत्य इति किं ? स्थविरा ।

रात् ॥ २५ ॥ रसंज्ञकान्मृदः स्त्रियां डी भवति । पंचपूली । पंचमूली । दशराजी ।

परिमाणाद्दुपि ॥ २६ ॥ परिमाणांतात् राद् दुपि सति डी स्यात् । द्वाभ्यां कुडवाभ्यां क्रीता द्विकुडवी । त्रिकुडवी । द्वयाढकी । परिमाणादिति किं ? पंचाश्वा ।

न विस्ताचितकंबल्यात् ॥ २७ ॥ विस्ताचितकंबल्याद् दुपि सति डी न स्यात् । द्विविस्ता । त्रिविस्ता । द्व्याचिता । द्विकंबल्या ।

कांडात् क्षेत्रे ॥ २८ ॥ कांडात् रात् दुपि डी न स्यात् क्षेत्रे । द्वे कांडे प्रमाणमस्याः द्विकांडा, त्रिकांडा क्षेत्रभक्तिः । क्षेत्र इति किं ? द्विकांडी रज्जु ।

पुरुषात् प्रमाणे वा ॥ २९ ॥ पुरुषांतात् रात् प्रमाणे वा डी स्यात् दुपि । द्वौ पुरुषौ प्रमाणमस्याः द्विपुरुषी । द्विपुरुषा । त्रिपुरुषी । त्रिपुरुषा खाता । प्रमाण इति किं ? द्विपुरुषा ।

गुणोक्तेरुतोऽखरुस्फोटः ॥ ३० ॥ गुणवचनान्मृदः खरुस्फोटवर्जितात् उकारांतात् वा डी स्यात् । पटुः । पट्वी । मृदुः । मृद्वी । पृथुः । पृथ्वी । तनुः । तन्वी । गुणोक्तेरिति किं ? आखुरियं । उत इति किं ? शुचि स्त्री । अखरुस्फोट इति किं ? खरुरियं । पांडुरियं ।

बह्वादेः ॥ ३१ ॥ बह्वादिभ्यो वा डी स्यात् स्त्रियां । बहुः । बह्वी । पद्धतिः । पद्धती । अचतिः । अचती ।

+ इतोऽक्तेः ॥ ३२ ॥ अस्त्यंतादिकारांताद् मृदः स्त्रियां वा डी स्यात् । भूमिः । भूमी । अशनिः । अशनी । आत्मंभरिः । आत्मंभरी । अक्तेरिति किं ? कृतिः ।

+ चंद्रभागात्रद्यां ॥ ३३ ॥ चंद्रभागाद्वा डी भवति नद्यां । चंद्रभागी, चंद्रभागा नदी । चंद्रभागान्या ।

* शोणश्वेतहरितभरतलोहिताद्वर्णात्तो नश्च ॥ ३४ ॥ शोणादेर्वर्णवाचकात् वा डी स्यात् तसंनिधाने तकारस्य च नकार । शोणी । शोणा । श्येनी, श्येता । एनी, एता । हरिणी, हरिता । भरणी, भरता । लोहिनी, लोहिता । शोणादेरिति किं ? पीता ।

* कनोऽसितपलितात् ॥ ३५ ॥ वर्णात्रिभ्यामसितपलिताभ्यां वा डी स्यात् नकारश्च । कनादेश । असिक्नी, असिता । पलिक्नी, पलिता ।

* पालकांतस्वमारंगपिंगवर्णिंगदकन्मायात्

॥ ३६ ॥ कालादेर्वर्णवाचिनो मृदः स्त्रियां ङी भवति। काली। शबली। सारंगी। पिशंगी। पिंगली। कल्माषी। वर्णादिति किं ? काला। शबला।

*रोहिण्रेवताङ्गे ॥ ३७ ॥ आभ्यां मे नक्षत्रे ङी स्यात्। रोहिणी। रेवती नक्षत्र।

+नीलात् प्राण्योषध्योः ॥ ३८ ॥ नीलात् ङी भवति प्राणिनि ओषधौ च। नीली गौः ओषधिश्च। नीला शाटी अन्यत्र।

+खौ क्तान्च ॥ ३९ ॥ क्तांतानीलाच्च स्त्रियां ङी वा स्यात् खौ। प्रवृद्धा च सा विलूना च प्रवृद्धविलूनी। प्रवृद्धविलूना। नीली। नीला।

केवलमामकभागधेयपापावरसमानार्यकृतसुमंगलभेषजात् ॥ ४० ॥ एभ्यो ङी भवति खौ। केवली। मामकी। भागधेयी। पापी। अवरी। समानी। आर्यकृती। सुमंगली। भेषजी।

*कुंडगोणस्थलभाजनागकुशकामुककवरकटात् पात्रावपनाकृत्रिमाश्राणास्थूलायसरिरंसुकेशवेशश्रोणौ ॥ ४१ ॥ कुंडादिभ्यः पात्रादिष्वर्थेषु यथासंख्य स्त्रियां ङी भवति। कुंडी पात्रं। गोणी-आवपनं। स्थली-अकृत्रिमा। भाजी श्राणा। नागी–स्थूला। कुशी––अयोविकारः। कामुकी-रिरंसुः। कबरी–केशवेशः। कटी–श्रोणी। अन्यत्र–कुंडा। गोणा। स्थला। भाजा। नागा। कुशा। कामुका। कबरा। कटा।

*क्षत्रियार्याद् वान् ॥ ४२ ॥ आभ्यां स्त्रियां आन् सो वा स्यात्। क्षत्रियाणी। क्षत्रिया। आर्याणी। आर्या।

*पुंयोगादज्येष्ठादिभ्यः ॥ ४३ ॥ पुंयोगात् यः शब्दः स्त्रियां वर्तते तस्मात् ज्येष्ठादिवर्जितात् ङी भवति। उपाध्यायस्य भार्या उपाध्यायी। प्रष्ठी। महामात्री। पुंयोगादिति किं ? यज्ञदत्ता। अज्येष्ठादिभ्य इति किं ? ज्येष्ठा। कनिष्ठा। गोपालिका।

१। नास्य स्थाने सूत्रं वार्तिकं वा।

पूतक्रतुवृषाकप्यग्निकुसितकुसीदादैश्च ॥ ४४ ॥ एभ्यः पुंयोगात् ङी भवति ऐकारश्चातादेशः। पूतक्रतायी। वृषाकपायी। अग्नायी। कुसितायी। कुसीदायी।

मनोरैद्वा ॥ ४५ ॥ पुंयोगान्मनोः स्त्रियां ङी भवति ऐजतादेशश्च। मनायी। मनावी।

*मातुलाचार्योपाध्यायाद्वानुक् च ॥ ४६ ॥ मातुलादेः पुंयोगात् स्त्रियां ङी भवत्यानुगागमोऽपि वा तत्संनिधाने। मातुली, मातुलानी, मातुला। आचार्यी, आचार्यानी, आचार्या। उपाध्यायी, उपाध्यायानी, उपाध्याया।

*वरुणभवशर्वरुद्रेन्द्रमृडात् ॥ ४७ ॥ एभ्यः पुंयोगात् ङी भवत्यानुक् च। वरुणानी। भवानी। शर्वाणी। रुद्राणी। इन्द्राणी। मृडानी।

*सूर्याद्देव्यां ॥ ४८ ॥ सूर्यात् पुंयोगात् ङी भवत्यानुक् च देव्यां। सूर्याणी। सूरीत्यन्या।

+टाप् ॥ ४९ ॥ सूर्याद् पुंयोगाद् टाप् स्यात् देव्यां। सूर्या देवी।

*यवयवनाद् दुष्टलिपौ ॥ ५० ॥ आभ्यां ङी भवत्यानुक् च दुष्टे लिपौ चार्थे। दुष्टो यवो यवानी। यवनानां लिपिर्यवनानी। अन्यत्र। यवा। यवना।

*हिमारण्यादुरौ ॥ ५१ ॥ आभ्यां ङी भवत्यानुक् च उरौ महत्यर्थे। उरु हिमं हिमानी। उर्वरण्यमरण्यानी। हिमा, अरण्यान्यत्र।

*पतिवत्न्यंतर्वत्न्यविधवागर्भिणी ॥ ५२ ॥ पतिवत्नी अंतर्वत्नी च निपात्यते अविधवा गर्भिणी चेत्। पतिरस्याः अस्तीति पतिवत्नी जीवत्पतिः। मतोर्नत्वं नुक् च ङ्या। पतिमती पृथ्वीत्यन्यत्र। अंतरस्यामस्तीति अंतर्वत्नी गर्भिणी। मतोर्नत्वं नुक् च।

*वा नः पत्यंतस्य ॥ ५३ ॥ पतिशब्दांतस्य नादेशो भवति वा। दृढः पतिरस्याः दृढपत्नी। दृढपति। एव-वृद्धपत्नी। स्थिरपत्नी। स्थूलपत्नी। दासपत्नी। ग्रामपत्नी।

सपत्न्यादौ ॥ ५४ ॥ सपत्न्यादिषु प-

तिशब्दस्य नादेशो भवति । समानः पतिरस्याः सपत्नी । एकपत्नी । वीरपत्नी ।

॥ * करणात् क्रीतात् ॥ ५५ ॥ करणपूर्वात् क्रीतांतात् ङी स्यात् । वस्त्रेण क्रीयते स्म वस्त्रक्रीती। वसनक्रीती । करणादिति किं ? सुक्रीता ।

क्तादल्पे ॥ ५६ ॥ करणपूर्वात् क्तांतात् ङी भवत्यल्पेऽर्थे । अभ्रैर्विलिप्यते स्म अभ्रविलिप्ती द्यौः । सूपविलिप्ती पात्री । अल्पे इति किं ? चंदनानुलिप्ता स्त्री ।

* जातेर्योदप्रतिपज्जन्माकृः ॥ ५७ ॥ जातिपूर्वात् क्तांतात् प्रतिपदादिवर्जितात् बसात् ङी स्यात् । शंखो भिन्नो अस्याः शंखभिन्नी । ऊरुछिन्नी । केशलूनी । जानुभग्नी । जातेरिति किं ? मासयाता । बादिति किं ? पादपतिता । अप्रतिपदादेरिति किं ? दंतप्रतिपन्ना । दंतमिता । दंतजाता । दंतकृता ।

* पाणिगृहीत्यादिः पत्नी ॥ ५८ ॥ पाणिगृहीत्यादिङ्यंतो बसः साधुः स्यात् पत्नी वाच्या चेत् । पाणिर्गृहीतो यस्याः सा पाणिगृहीती । करगृहीती । पाण्यात्ती । पाणिगृहीताऽन्या ।

* वाऽयस्त्राऽस्वांगात् ॥ ५९ ॥ वस्त्रवर्जितादस्वांगजातिवाचिनः परात् क्तांतात् प्रतिपदादिवर्जिताद् बसात् वा ङी स्यात् । सागर जग्धमनया सागरजग्धी । सागरजग्धा । पलांडुभक्षिती । पलांडुभक्षिता । सुरापीती । सुरापीता । अवस्त्रास्वांगादिति किं ? वस्त्रं छन्नमस्याः वस्त्रछन्ना । शंखभिन्नी ।

स्वांगान्नीचोऽस्फोडः ॥ ६० ॥ स्वांगान्नीचः स्फोड्वर्जितात् स्त्रियां ङी वा स्यात् । स्निग्धमुखी । स्निग्धमुखा । पृथुस्तनी । पृथुस्तना । दीर्घकेशी । दीर्घकेशा । स्वांगादिति किं ? बहुयवा । वाधिकारे पुनर्ग्रहणं पार्थं । प्रासकेशी, प्रासकेशा रिक्षा । निष्केशी, निष्केशा यूका । अस्फोडः इति किं ? सुगुल्फा । कल्याणगुल्फा । चारुपार्श्वा ।

* नासिकोदरोष्ठजंघादंतकर्णशृंगांगजंगात्रकंठात् ॥ ६१ ॥ न्यग्भूतनासिकाद्यतात् स्त्रियां ङी वा स्यात् । दीर्घनासिकी । दीर्घनासिका । तनूदरी । तनूदरा । बिम्बोष्ठी । बिम्बोष्ठा । समजंघी । समजंघा । समदंती । समदंता । चारुकर्णी । चारुकर्णा । तीक्ष्णशृंगी । तीक्ष्णशृंगा । मृद्वंगी । मृद्वंगा । तनुगात्री । तनुगात्रा । कल्कंठी । कल्कंठा ।

+ दीर्घजिह्वात् ॥ ६२ ॥ अस्माद् स्वांगवाचकाद् वा ङी स्यात् । दीर्घजिह्वा । दीर्घजिह्वी ।

+ पुच्छात् ॥ ६३ ॥ पुच्छात् स्वांगाद् नीचः स्त्रियां वा ङी स्यात् । कल्याणपुच्छी । कल्याणपुच्छा ।

+ मणिशरकबरविषात् ॥ ६४ ॥ मण्यादिपूर्वात् पुच्छान्नीचः ङी स्यात् । मणिः पुच्छे अस्याः मणिपुच्छी । शरपुच्छी । कबरं पुच्छमस्याः—कबरपुच्छी । विषपुच्छी ।

पक्षाच्चेवात् ॥ ६५ ॥ इवार्थात् पक्षांतात्पुच्छांताच्च नीचः स्त्रियां ङी स्यात् । उलूक इव पक्षौ यस्याः सा उलूकपक्षी शाला । उलूकपुच्छी सेना ।

न क्रोडादिबह्वज्भ्यः ॥ ६६ ॥ क्रोडाद्यंतात् बह्वजंताच्च मृदः स्त्रियां ङी न स्यात् । कल्याणी क्रोडाऽस्याः कल्याणक्रोडा । कल्याणखुरा । कल्याणवाला । बह्वज्भ्यः—पृथुजघना । दृढहृदया । महाललाटा ।

सहनञ्विद्यमानात् ॥ ६७ ॥ सहादिभ्यः परात् स्वांगात् ङी न स्यात् । सकेशा । सनासिका । अकेशा । अनासिका । विद्यमानकेशा । विद्यमाननासिका ।

नखमुखात् खौ ॥ ६८ ॥ नखमुखांतात् ङी न स्यात् खौ । शूर्पणखा । व्याघ्रणखा । गौरमुखा । श्वक्षमुखा । खाविति किं ? शूर्पमिव नखा यस्याः सा शूर्पनखी । शूर्पनखा । चन्द्रमुखी । चन्द्रमुखा ।

* सम्यग्भिन्नार्थः ॥ ६९ ॥ ... शब्दा निपात्यते । गर्भिणी । सगर्भिता ... मनुष्यादिषु च निन्द्यो ... । नाभ्याः ... अभिनी । नारी स्त्री । नृनरयोः ङी नागमश्च ।

* जातेरयोङ्शूद्रात् ॥ ७० ॥ ...वर्जितादतः जातिवाचिनः स्त्रियां ङी स्यात् । कुक्कुटी । कठी । मयूरी । सूकरी । जातेरिति किं ?

शुक्रा। अयोऽशूद्रादिति किं? इभ्या। आर्या। क्षत्रिया। शूद्रा।

* पाककर्णपर्णवालयोः ॥ ७१ ॥ पाकादिषुभूताज्जातिवाचिनः स्त्रियां ङी स्यात्। ओदनस्य पाक इव पाको यस्याः सा ओदनपाकी। मूषिककर्णी। शालिपर्णी। अश्ववाली। नियमोऽयमेये नित्यं स्त्रीविषया जातिवाचिनः शब्दास्तेषु ऐभ्य एव स्त्रियां ङी नान्यस्मात्। बलाका। मक्षिका।

+पुष्पादसत्कांडप्रांतशतैकाच्चः ॥ ७२ ॥ सदादिवर्जितात् पुष्पांतात् ङी भवति। शंखपुष्पी। सुवर्णपुष्पी। असदादेरिति किं? सत्पुष्पा। कांडपुष्पा। प्रांतपुष्पा। शतपुष्पा। एकपुष्पा, प्राक्पुष्पा।

+फलादसंभवैकाजिनशणपिंडात् ॥ ७३ ॥ समादिवर्जितात् फलांतात् ङी भवति। दासीफली। पूगफली। असमादेरिति किं? संफला। भस्त्राफला। एकफला। अजिनफला। शणफला। पिंडफला।

+मूलादनञः ॥ ७४ ॥ अनञ्पूर्वात् मूलांतात् ङी भवति। दर्भमूली। शीर्षमूली। अनञ इति किं? अमूला।

* नुरितः ॥ ७५ ॥ इकारांतात् नुर्मनुष्यस्य जातिवाचकात् ङी भवति। कुंती। अवंती। दाक्षी। औदमेयी। नुरिति किं? तित्तिरिः। इत इति किं? दरदा।

* ऊरुतोऽयोः ॥ ७६ ॥ युशब्दांतवर्जितात् उकारांतात् नृजातिवाचिनः स्त्रियां ऊङ्यो भवति। इक्ष्वाकूः। कुरूः। पर्शूः। उत इति किं? चित्। अयोरिति किं? अध्वर्युः।

पंगोः ॥७७॥ पंगुशब्दाद् ऊर्भवतिः। पंगूः।

+श्वश्रूः ॥ ७८ ॥ श्वशुरशब्दस्योकाराकारयोः खं ऊश्चयो निपात्य। श्वश्रूः।

ऊरुद्योरिवे ॥ ७९ ॥ ऊरूत्तरपदादिवार्थे ऊर्भवति। करभस्य ऊरुरिव ऊरू यस्याः सा करभोरूः। कदलीस्तंभोरूः। करिकरवृत्तोरूः। इव इति किं? वृत्तोरुः पुत्री।

* सहसहितसंहितशफलक्ष्मणवामादेः ॥८० सहादिपूर्वात् ऊरुद्योः ऊर्भवति। सहोरूः। सहितोरूः। संहितोरूः। शफोरूः। लक्ष्मणोरूः। वामोरूः।

बाह्वंतकद्रुकमंडलोः खौ ॥ ८१ ॥ बाहुशब्दांतात् कद्रुकमंडलुभ्यां च ऊर्भवति खौ। मद्रबाहूः। भद्रबाहूः। कद्रूः। कमंडलूः। खाविति किं? वृत्तबाहुः। कद्रुः। कमंडलुः।

इतः ॥ ८२ ॥ इत इत्ययमधिकारो वेदितव्यः आ इचः। तत्रैवोदाहरिष्यामः।

यूनस्तिः ॥ ८३ ॥ युवन्शब्दात्तिर्भवति स्त्रियां। युवतिः।

ष्योऽक्षु रूपांत्ययोर्गोत्रेऽनार्षेऽणिञोः ।८४ अणिञौ यौ गोत्रेऽनार्षे विहितौ अक्षु मध्ये रूपांत्यौ तयोः ष्यो भवति। करीषगंधेरपत्यं स्त्री कारीषगंध्या। कौमुदगंध्या। दैवदत्त्या। रूपांत्ययोरिति किं? औपगवी। गोत्र इति किं? अहिच्छत्रे जाता आहिच्छत्री। अनार्ष इति किं? वासिष्ठी। अणिञोरिति किं? आर्तभागी।

* गोत्रांशाद् वृद्धे ॥ ८५ ॥ गोत्रांशात् गोत्रावयवात् वृद्धे अनार्षे विहितयोः अणिञोः ष्यो भवति। पुणिकस्यापत्यं वृद्धं स्त्री पौणिक्या। भौणिक्या।

क्रौडादिभ्यः ॥ ८६ ॥ एभ्योऽणिञोः ष्यो भवति। क्रोडस्यापत्यं स्त्री क्रौड्या। व्याड्या, चोपयतोऽपत्यं स्त्री चौपयत्या। चैटयत्या।

+सूत्याभोज्ये युवतिक्षत्रिये ॥ ८७ ॥ सूत्याभोज्य इति सूतभोजशब्दौ स्त्रियां ष्यांतौ निपात्यौ युवतौ क्षत्रियायां च। सूत्या युवतिः। भोज्या क्षत्रिया। अन्यत्र-सूता। भोजा।

* देवयज्ञशुचिवृक्षसत्यमुग्रकंठेविद्धाद्वा।८८ एभ्यः परस्येञः स्त्रियां ष्यो वा स्यात्। देवयज्ञस्यापत्यं स्त्री दैवयज्ञ्या। दैवयज्ञी। शौचिवृक्ष्या। शौचिवृक्षी। सात्यमुग्र्या। सात्यमुग्री। कांठेविद्ध्या, कांठेविद्धी।

* वाद्यात् समर्थात् ॥ ८९ ॥ वेति च आद्यादिति समर्थादिति च एतत्त्रितयं अधिकृतं वेदि-

तव्यं । यक्ष्यति—तस्यापत्यमिति । उपगोरपत्यं औपगवः । वाग्रहणाद् वाक्यमपि साधुः । आद्यादिति किं ? अपत्यशब्दात्पत्तिर्मासूत् । समूर्थादिति किं ? केवल उपगोरपत्यं देवदत्तस्य ।

+ गोत्रयोर्गोत्रादिवाजिह्वाहरितकात्यात् ९० जिह्वाकात्यहरितकात्यवर्जितात् गोत्रयोः गोत्रादिव वक्ष्यमाणस्यो भवति । कंवलचारायणस्येमे कांवलचारायणीयाः । वृद्धकाश्यपीयाः । अजिह्वाहरितकात्यादिति किं ? जिह्वाचपलः कात्यः जिह्वाकात्यः । तस्येमे जैह्वाकाताः । हरितभक्षः कात्यः हरितकात्यः तस्येमे हारितकाताः—अणेवात्र न तु छः ।

+गोर्योऽर्चि ॥ ९१ ॥ गोशब्दात् अजादित्यप्रसंगे यत्यो भवति । गोरपत्यं गव्यः । गौर्देवताऽस्य गव्यः । गवि भवं गव्यं । अर्चीति किं ? गोमयं ।

प्राग्द्रोरण् ॥ ९२ ॥ प्राग् द्रुशब्दात् येऽर्था वक्ष्यंते तेष्वण् अधिकृतो वेदितव्यः । वक्ष्यति—तेन रक्तं रागात् । कषायेण रक्तं वस्त्र काषायं ।

अश्वपत्यादेः ॥ ९३ ॥ अश्वपत्यादिभ्यो याऽण् भवति प्राग् द्रोरर्थेषु । आश्वपतः । गाणपतः । धानपतः ।

* यमादित्यदित्यादित्यपतिर्योण्योऽणपवादे चाऽस्त्वे ॥ ९४ ॥ यमादेः पतियोश्च प्राग्द्रीये स्वार्जितेऽर्थेऽपवादो अणपवादविषये च ण्यः स्यात् । यमस्यापत्यं यमो देवता वाऽस्य-याम्यः । दितेरपत्यं दैत्यः । अदितेरपत्यं आदित्यः । आदित्यस्यापत्य आदित्यः । वानस्पत्यः । बार्हस्पत्यः । सैनापत्यः । प्राजापत्यः । अणपवादे च—याम्यः । आदित्यः । अत इञ् प्राप्तः । अस्व इति किं ? दण्डपतिर्नाम वाहनं तस्य इद—औद्दपतं । पत्रादिवण् ।

+ बहिषष्टीकण् च ॥ ९५ ॥ बहिःशब्दात् टीकण् स्यात् ष्यश्च । बहिर्जातो बाहीकः । बाह्यः । बाहीकी ।

+ञः पृथिव्याः ॥ ९६ ॥ पृथिवीशब्दात् प्राग्द्रीयेऽर्थे ञः भवति । पृथिव्याः अपत्यं तत्र भवो वा पार्थिवः । पार्थिवा ।

उत्सादेर्याम् ॥ ९७ ॥ उत्सः पृथिव्याश्च प्राग्द्रीयेऽञ् भवति । औत्सः । औदपानः । तारणी-तारणः । पार्थिवः । पार्थिवी ।

+ ग्रीष्मादच्छंदसि ॥ ९८ ॥ ग्रीष्मादञ् भवत्यछंदसि । ग्रीष्मे भवः ग्रैष्मः घर्मः । अछंदसीति किं ? ग्रैष्मो देवताऽस्याः ग्रैष्मी त्रिष्टुप् ।

+ वष्कयादसे ॥ ९९ ॥ वष्कयशब्दात् प्राग्द्रीयेऽर्थे अञ् भवत्यसे । वष्कयस्यापत्यं वाष्कयः । अस इति किं ? सौवष्कयिः ।

+ देवाद्य यञ् च ॥१००॥ देवात् यञ् भवति अञ् च । दैव्यं । दैवं ।

* कल्यग्नेरेण् ॥ १०१ ॥ आभ्यां एण् स्यात् प्राग्द्रीयेऽर्थे । कलिर्देवताऽस्य तत्र भवं तस्मादागतं वा कालेयं । आग्नेयं ।

स्थाम्नोऽञ् ॥ १०२ ॥ स्थामन्शब्दांतात् प्राग्द्रीयेऽर्थे अञ् भवति । अश्वत्थाम्नोऽपत्यं आश्वत्थामः ।

+ लोम्नोऽपत्येषु ॥१०३॥ लोमन्शब्दांतात् अपत्येषु बहुषु अञ् भवति । उडुलोम्नोऽपत्यानि बहूनि उडुलोमाः । सरलोमाः । अपत्येष्विति किं ? औडुलोमि ।

गोत्रेऽच्यनुञ् ॥१०४॥ यस्कादेर्गोत्रे इत्यादिना च लुकः तस्य प्राग्द्रीयेऽर्थे अजादिप्रत्ययविषये अनुञ् भवति । यस्कानां छात्राः यास्कीयाः । शिवादेः उप प्राप्तः । गार्गीयाः । आत्रेयीयाः । गर्गादियञः । अर्चीति किं ? गर्गेभ्य आगतं गर्गरूप्यं । गर्गमय । प्राग्द्रोरिति किं ? गर्गेभ्यो हितं गार्गीयं ।

+ गर्गभार्गविका ॥१०५॥ भर्गोऽनुञ् निपात्यते विवाहे द्वन्द्वे । गर्गाणां भृगूणां च मूलं विवाहो गर्गभार्गविका ।

राद्युवनपत्ये ॥१०६॥ [illegible] योऽनुञ् भवति [illegible] प्राग्द्रीयेऽर्थे । पणसु गुरुषु [illegible] । [illegible] । [illegible] अनुञ् [illegible] । अनुञ् इति किं ? पणसु [illegible] । [illegible] । [illegible] ।

पूनि ॥ १०७ ॥ [illegible] अजादिप्रत्यये । [illegible] ।

तस्यापत्यं युवा फांटाहृतः। तस्य यूनः छात्राः फाटाहृताः। णस्योपि सति इतं शब्दरूपमिति इञः इत्यञ् भवति। भागवित्तेरपत्यं युवा भागवित्तिकः। तस्य छात्राः भागवित्ताः। ठण् दपि कृते-ऽत्राप्यऽञ्।

फणफिञोर्वा ॥ १०८॥ फणः, फिञश्च युवत्यस्य वोप् भवति प्राग्दर्वीयेऽजादौ त्ये विवक्षिते। गार्ग्यायणस्य यूनश्छात्राः गार्गीयाः। गार्ग्यायणीयाः। यास्कायनेः छात्राः यास्कीयाः। यास्कायनीयाः।

*स्त्रीपुंसान्नण्स्नणू वतः ॥ १०९ ॥ प्राग्वतो येऽर्थाः वक्ष्यंते तेषु स्त्रीपुंसशब्दाभ्यां नण्स्नणौ स्तः। स्त्रियाः अपत्य, स्त्रीषु भवं, स्त्रीणां समूहः, स्त्रीभ्य आगत, स्त्रीभ्यो हितं वा स्त्रैणं। पौंस्न। स्त्रैणी। पौंस्नी। प्राग्वत इति किं? स्त्रीवत्। पुंवत्।

+त्वे वा ॥ ११० ॥ स्त्रीपुंसाभ्यां तौ वा स्तः त्वत्वे विषये। स्त्रियाः भावः स्त्रैणं, स्त्रीत्वं। पौंस्नं। पुंस्त्व।

तस्यापत्यं ॥ १११ ॥ तस्येति तासमर्थात् अपत्यमित्येतस्मिन्नर्थे यथाविहितं त्यो भवति। उपगोरपत्यं औपगवः।आश्वपतः। सैनापत्यः। औत्सः।

पौत्रादि वृद्धं ॥ ११२ ॥ प्रथमस्यापत्यवतो यदपत्य पौत्रादि तत् वृद्धसंज्ञं भवति। गर्गस्य पौत्राद्यपत्यं गार्ग्यः। पौत्रादीति किं? गार्गिः।

एकः ॥ ११३ ॥ वृद्धेऽपत्ये विवक्षिते आद्यप्रकृतेरेक एव त्यो भवति। गर्गस्यापत्य गार्ग्यः तस्यापि गार्ग्यः।

ततो यूनि ॥ ११४ ॥ ततो वृद्धत्यांतात् यून्यपत्ये एक एव त्यो भवति। गर्गस्यापत्यं युवा गार्ग्यायणः। औपगवस्यापत्यं युवा औपगविः,

*सति वंश्ये युवाऽस्त्री ॥ ११५ ॥ वंश्ये पित्रादौ सति जीवति पौत्रादेर्यदपत्यं चतुर्थादिकं स्त्रीवर्जित तद् युवसंज्ञं स्यात्। गर्गे सति गार्ग्यायणः। मृते—गार्ग्यः। अस्त्रीति किं? गार्ग्यस्यापत्यं स्त्री गार्गी।

*ज्यायोभ्रातरि ॥ ११६ ॥ भ्रातरि च ज्यायसि जीवति कनीयान् युवसंज्ञो भवति। गार्ग्यायणो लघुभ्राता।

+सद्वा सपिंडेऽधिवयःस्थाने ॥ ११७ ॥ प्रथमप्रकृतेः पौत्रादेरपत्यं स्त्रीवर्जितं वयःस्थानाभ्यां अधिके सपिंडे जीवति सति सज्जीवदेव युवसंज्ञं वा स्यात्। गार्ग्यायणो गार्ग्यः। दाक्षायणः। दाक्षिः।

*आर्योऽर्चाकुत्सयोः॥११८॥ वृद्धस्यार्चायां यूनश्च कुत्सायां आर्थः संज्ञाव्यतिहारः स्याद् वा। गर्गस्यापत्यं वृद्धं अर्चितं तत्रभवान् गार्ग्यायणः। तत्रभवान् गार्ग्यः। गर्गस्यापत्यं युवा कुत्सितः गार्ग्यः, गार्ग्यायणो वा जाल्मः।

*इञतः ॥११९॥ अकारान्तृदः तासमर्थादपत्ये अनंतरे वृद्धे यूनि च इञ् भवति। अस्यापत्यं इः। आकंपनिः। आश्वग्रीविः।

*बाह्वादिभ्यो गोत्रे ॥१२०॥ एभ्यस्तासमर्थेभ्योऽपत्ये गोत्रेऽर्थे इञ्स्यात्। बाहविः। औपचाकविः। औदंचिः।

*वर्मणोऽचक्रात् ॥ १२१ ॥ चक्रवर्जितात् धरात् वर्मन् शब्दाद् अपत्येऽर्थे इञ् भवति। जैनवर्मिः। अचक्रादिति किं? चाक्रवर्मणः।

+अजादिभ्यो धेनोः॥१२२॥ एभ्यःपरात् धेनुशब्दादपत्येऽर्थे इञ् भवति। आजधेनविः। आजधेनविः। वाष्कधेनविः। वाष्कधेनविः।

+ब्राह्मणाद्वा ॥१२३॥ ब्राह्मणात् परो यो धेनुशब्दस्तदंतादपत्येऽर्थे वा इञ् स्याद्। ब्राह्मणधेनविः। ब्राह्मणधेनवः।

पाडिवाड्वलिसांभूप्यांभ्यामितौज्योदिः॥१२४॥ एते अपत्यार्थे इञंता निपात्याः। पण्णामपत्यं पाडिः। डत्वं निपात्यं। वाग्वादस्यापत्यं वाड्वलिः। वाचो डत्वं वोश्च वलभावः। संभूयसः सांभूयिः। अंमसः-आंभिः। अमितौजसः—आमितौजिः। सखमत्र। उदकस्य—औदिः। कखमत्र।

---

१ मृतेऽपि वंश्ये प्रात्यर्थमिद। २ ययोः पूर्वः सप्तमः एकस्तयोन्यस्य सपिंडो। ३ स्वसामर्थ्यं संतानस्य व्यपदेशनिमित्तं करोतृर्देवाऽऽद्यः पुरुषो यस्तद्-मात्रं गोत्रं।

* व्यासादेरकङ् च ॥१२५॥ अपत्यार्थे इञ् भवति तत्संनियोगे अकङ् चान्तादेशः । व्यासस्यापत्यं वैयासकिः । सुधातुरपत्यं सौधातकिः ।

+ पुत्रपुनर्भूदुहितृननान्दृभ्योऽनंतरेऽञ् ॥१२६॥ एभ्योऽनंतरेऽपत्येऽञ् स्यात् । पौत्रः । पौनर्भवः । दौहित्रः । नानान्द्रः ।

+ पाराशवः ॥१२७॥ परस्त्रीशब्दस्यानंतरेऽपत्येऽञ्निपात्यः परशुभावश्च । परा स्त्री परस्त्री । तस्यापत्यं पाराशवः ।

* विदादेर्वृद्धेऽनृष्यानंतर्ये ॥१२८॥ विदादिभ्यो वृद्धेऽपत्येऽञ् स्यात् ऋषीणामानन्तर्ये निहाय । वैदः । और्वः । अनृष्यानंतर्य इति किं ? इंद्रभूः सप्तमः काश्यपानां ।

* कुंजादेर्ञ्फः ॥१२९॥ कुंजादिभ्यो वृद्धेऽपत्ये ञ्फो भवति । कुंजस्यापत्यं कौञ्जायन्यः । ब्राध्नायन्यः । शांखायन्यः ।

* नडादिभ्यः फण् ॥१३०॥ एभ्यः फण् स्यात् वृद्धेऽपत्ये । नाडायनः । चारायणः । मौंजायनः ।

हरितादेरञः ॥१३१॥ हरितादेरञंताद् वृद्धे वर्तमानात् अपत्ये यूनि फण् भवति । हारितस्यापत्यं युवा हारितायनः । कैंदासायनः ।

यञिञोः ॥१३२॥ यञंतादिञंताच्च वृद्धे वर्तमानादपत्ये यूनि फण् स्यात् । गार्ग्यायणः । वात्स्यायनः । दाक्षायणः ।

+ क्रोष्टृसलंकोः लुक् ॥१३३॥ आभ्यां वृद्धेऽपत्ये फण् स्यात् अंते अलश्च लुक् । क्रोष्टुरपत्यं क्रौष्टायनः । सालंकायनः ।

* शरद्वच्छुनकदर्भाग्निशर्मकृष्णरणात् भृगुवत्साग्रायणवृषगणब्राह्मणवासिष्टे ॥१३४॥ शरद्वदादिभ्यो भार्गवादिषु वृद्धापत्येषु गम्येषु फण् भवति । शारद्वतायनो भार्गवः । शौनकायनो वात्स्यः । दार्भायणः-आग्रायणः । आग्निशर्मायणो वार्षगण्यः । कार्ष्णायनो ब्राह्मणः । राणायनो वासिष्ठः । अन्यत्र-शारद्वतः । शौनकः । दार्भिः । आग्निशर्मिः । कार्ष्णिः । राणिः ।

द्रोणपर्वतजीवंताद्वा ॥१३५॥ एभ्यो वृद्धेऽपत्ये फण् स्याद् वा । द्रौणायनः, द्रौणिः । पार्वतायनः, पार्वतिः । जैवंतायनः, जैवंतिः ।

गर्गादेर्यञ् ॥१३६॥ गर्गादिभ्यो यञ् स्यात् वृद्धेऽपत्ये । गार्ग्यः । वात्स्यः । वाज्यः ।

मधुबभ्रोर्ब्राह्मणकौशिके ॥१३७॥ मधुबभ्रुभ्यां वृद्धेऽपत्ये यथासंख्यं ब्राह्मणे कौशिके चार्थे यञ् स्यात् । माधव्यो ब्राह्मणः । बाभ्रव्यः कौशिकः । माधवः, बाभ्रवोऽन्यत्र ।

कपिबोधादांगिरसे ॥ १३८ ॥ आभ्यां यञ् स्यात् आंगिरसे वृद्धे अपत्ये । काप्यः, बौध्यः । कापेयः, बौधिरन्यः ।

वतंडात् ॥१३९॥ अस्माद् यञ् स्यादांगिरसे वृद्धे । वातंड्यः ।

स्त्रियामुप् ॥ १४० ॥ वतंडादांगिरसेऽपत्ये वृद्धे यञ उप् स्यात् स्त्रियां । वतंडी ।

अश्वादेः फञ् ॥ १४१ ॥ अश्वादिभ्यः अपत्ये वृद्धे फञ् स्यात् । आश्वायनः । शांखायनः । जानायनः ।

+ शकभरद्वाजादात्रेये ॥ १४२ ॥ आभ्यां फञ् भवत्यात्रेयेऽपत्ये वृद्धे । शाकायनः । भारद्वाजायनः -आत्रेयः । अन्यत्र-शाकिः । भारद्वाजः ।

भर्गात्रेयात् त्रैगर्तभारद्वाजे ॥ १४३ ॥ भर्गात्रेयाभ्यां यथासंख्यं फञ् स्यात् त्रैगर्ते भारद्वाजे च । भार्गायणः । आत्रेयायनः । अन्यत्र भार्गिः । आत्रेयिः ।

* शिवादेरण् ॥१४४॥ शिवादिभ्योऽण् अपत्यपत्ये । शैवः । प्रौष्ठः । जांबः ।

* नदीमानुषीनाम्नोऽङ्गः ॥१४५॥ नदी-

नाम्नो मानुषीनाम्नश्च अदुसंज्ञादपत्ये अण् भवति । यमुनायाः अपत्यं—यामुनः प्रणेता । ईरावत्याः ऐरावतः । औध्यः । दैवदत्तः । सौदर्शनः । सौतारः । स्वायंप्रभः । नदीमानुषीग्रहणं किं ? सौपर्णेयः । वैनतेयः । अदोरिति किं ? चांद्रमागेयः ।

कुर्वृष्ण्यंधकर्ष्यृग्भ्यः ॥१४६॥ एभ्योऽण् भवति । कुरुभ्यः—नाकुलः । दौर्योधनः । ऋषिभ्यः—वाशिष्ठः । गौतमः । अंधकेभ्यः-स्वाफल्कः । चैत्रकः । वृष्णिभ्यः-औदारः । वासुदेवः ।

* ह्रियसंभद्रान्मातुरुच ॥१४७॥ स्यिसंज्ञात् सम्भद्राभ्यां च परो यो मातृशब्दः तदंतादपत्येऽण् स्यात् । उकारश्चातादेशः । द्वयोर्मात्रोरपत्यं द्वैमातुरः । शातमातुरः भरतः । साम्मातुरः । भाद्रमातुरस्यं भाद्रमातुरः । स्यादेरिति किं ? पैनात्रेयः ।

* कन्यात्रिवेण्योः कनीनत्रिवणौ ॥१४८॥ कन्यात्रिवेणीभ्यां अपत्येऽर्थेऽण् भवति कनीनत्रिवणौ चादेशौ स्तः॥कानीनः कर्णः॥त्रिवेणी-त्रैवणः।

+ विश्रवसो नड्रवणौ ॥१४९॥ विश्रवस्शब्दादपत्येऽर्थे अण् भवति नड्रवणौ चादेशौ स्तः । विश्रवसोऽपत्यं—वैश्रवणः । रावणः ।

* विकर्णछागलाद् वात्स्यात्रेये ॥१५० ॥ आभ्यां यथासंख्यमण् स्यात् वात्स्ये आत्रेये चापत्ये । वैकर्णः । छागलः । अन्यत्र-वैकर्णिः । छागलिः ।

* शुंगाभ्यां भारद्वाजे ॥ १५१ ॥ शुंगात् पुलिंगात् स्त्रीलिंगाच्चाण् स्यात् भारद्वाजेऽपत्ये । शुंगस्य शुंगाया यापत्यं-शौंगः भारद्वाजः । शौंगिः, शौंगेयश्चान्यः । +

* पीलामंडूकाद्वा ॥ १५२ ॥ आभ्यामण् वा स्यात् अपत्ये । पैलः । पैलेयः । मांडूकः । मांडूकिः ।

* ढण् दितेश्च ॥ १५३ ॥ दितेर्मंडूकाच्चापत्ये ढण् वा स्यात् । दैतेयः । दैत्यः । मांडूकेयः । मांडूकिः ।

* स्त्रीत्यात् ॥ १५४ ॥ स्त्रीत्यांतादपत्ये ढण् स्यात् । वायुवेगेयः । वासवदत्तेयः ।

* द्व्यचोऽनद्याः ॥ १५५ ॥ द्व्यचः स्त्रीत्यात् अनदीवाचकाद् अपत्ये ढण् स्यात् । दात्तेयः । गौप्तेयः । अनद्या इति किं ? शीतायाः-शैतः । सैप्रः ।

इतोऽनिञः ॥१५६॥ इकारांताद् अनिञो द्व्यच्काद् अपत्ये ढण् स्यात् । नाभेयः । दाधेयः । बालेयः । शांतेयः । अनिञ इति किं ? दाक्षायणः द्व्यच इति किं ? मारीचः ।

शुभ्रादिभ्यः ॥ १५७ ॥ एभ्योऽपत्ये ढण् स्यात् । शौभ्रेयः । वैष्टपुरेयः । कार्पूरेयः ।

+ श्यामलक्ष्मणाद् वाशिष्ठे ॥ १५८ ॥ आभ्यामपत्ये वाशिष्ठे ढण् स्यात् । श्यामेयः, लाक्ष्मणेयः—वाशिष्ठः । श्यामायनो लाक्ष्मणिरन्यत्र ।

विकर्णकुषितकात् काश्यपे ॥ १५९ ॥ आभ्यां ढण् स्यात् अपत्ये काश्यपे । वैकर्णेयः । कौषितकेयः । काश्यप इति किं ? वैकर्णिः । कौषितकिः ।

भ्रुवो वुक् ॥१६०॥ भ्रुवोऽपत्ये ढण् स्यात् वुक् चागमः । भ्रौवेयः ।

* कल्याण्यादेरिन् ॥ १६१ ॥ कल्याणीप्रभृतीनामपत्ये ढण् स्यात् इनादेशश्च । कल्याण्याः अपत्यं-काल्याणिनेयः । सौभागिनेयः । दौर्भागिनेयः ।

कुलटाया वा ॥ १६२ ॥ कुलटाशब्दादपत्ये ढण् भवति इन् च वा । कौलटिनेयः । कौलटेयः ।

चटकाण्णेरः ॥ १६३ ॥ चटकशब्दादपत्ये णैरो भवति । चाटकैरः ।

+ उप् स्त्रियां ॥१६४॥ चटकात् स्त्रियामुप् स्यात् । चटकस्यापत्यं स्त्री चटका ।

+ पंडजंदपंकाण्णारः ॥ १६५॥ एभ्योऽपत्ये

णारः स्यात् । पांडारः । जांडारः । पांकारः ।

* गोधाया दुष्टे ॥१६६॥ गोधाशब्दाण्णारः स्यात् दुष्टेऽपत्ये। गोधारः दुष्टः । गौधेयोऽन्यः ।

ढ्रण् ॥ १६७ ॥ गोधाया ढ्रण् स्याद् दुष्टेऽपत्ये । गौधेरः ।

क्षुद्राभ्यो वा ॥ १६८ ॥ आभ्योऽपत्ये ढ्रण् वा स्यात् । दासी—दासेरः । दासेयः । नटी-नाटेरः । नाटेयः ।

स्वसुश्छण् ॥ १६९ ॥ स्वसृशब्दात् ऋकारांतपूर्वात् अपत्ये छण् स्यात् । मातृष्वस्रीयः । पैतृष्वस्रीयः । षत्वनिर्देशः किं ? भ्रातृस्वस्रः । उरिति किं ? मातुःष्वस्रः ।

ढणि खं ॥ १७० ॥ स्वसुः ऋकारांतपूर्वस्य ढणि परे खं स्यात् । मातृष्वसेयः । पैतृष्वसेयः । ढणनैव निपात्यते ।

* चतुष्पाद्गृष्ट्यादिभ्यो ढञ् ॥ १७१ ॥ चतुष्पाद्भ्यो गृष्ट्यादेश्चापत्ये ढञ् स्यात् । कमंडल्वा अपत्यं-कामंडलेयः। शैतिवाहेयः। माद्रबाहेयः । जांबेयः । गार्ष्टेयः । हार्ष्टेयः । हालेयः । बालेयः ।

+ वाडवेयो वृषे ॥१७२॥ वडवाशब्दात् वृषे गर्भबीजनिक्षेपे ढञ् निपात्यः । वडवायाः वृषः वाडवेयः । वाडवोऽन्यः ।

स्वसुश्छः ॥ १७३ ॥ स्वसृशब्दादपत्ये छो भवति । स्वस्रीयः ।

भ्रातुर्व्यश्च ॥ १७४ ॥ भ्रातृशब्दादपत्ये व्यो भवति छश्च । भ्रातृव्यः । भ्रात्रीयः ।

रेवत्यादेष्ठण् ॥ १७५ ॥ रेवतीप्रभृतिभ्यः ठण् स्यात् । रैवतिकः । आश्वपालिकः । माणिपालिकः । दौवारपालिकः ।

स्त्रीवृद्धात् क्षेपे णश्च ॥१७६॥ स्त्रीलिंगात् वृद्धापत्यवाचकादपत्ये णो भवति ठण् च क्षेपे गम्यमाने । गार्ग्या अपत्यं युवा—गार्गो जाल्मः गार्गिको वा । ग्लुचुकायन्याः—ग्लौचुकायनो जाल्मः; ग्लौचुकायनिको वा । क्षेपे इति किं ? गार्गेयो माणवकः ।

+ सुयाम्नः फिञ् सौवीरेषु ॥ १७७ ॥ सौवीरेषु वर्तमानात् सुयामन्शब्दात् अपत्ये फिञ् भवति । सौयामायनिः । अन्यत्र सौयामः ।

+ मिमतफांटाहृतेर्णश्च ॥१७८॥ आभ्यां सौवीरेषु योऽर्थस्तत्र वर्तमानाभ्यां णो भवति फिञ् च। मिमतस्यापत्यं मैमतः। मैमतायनिः। फांटाहृतः। फांटाहृतायनिः।

+ भागवित्तितार्णबिंदवाकशापेयात् क्षेपे ठण् वा ॥१७९॥ एभ्यः सौवीरेषु वृद्धे वर्तमानेभ्योऽपत्ये यूनि ठण् वा स्यात् क्षेपे गम्यमाने । भागवित्तेरपत्यं युवा भागवित्तिको जाल्मः । भागवित्तायनो वा । तार्णबिंदविकः। तार्णबिंदविः। आकशापेयिकः। आकशापेयिः।

। वृषसुयामयमुंदात् फिञश्छश्च ॥१८०॥ एभ्यः फिञंतेभ्यः सौवीरेषु वर्तमानेभ्योऽपत्ये यूनि छो भवति ठण् च वा क्षेपे गम्यमाने । वृषस्यापत्यं वार्ष्यायणिः । तस्यापत्यं युवा क्षेपी वार्ष्यायणीयः । वार्ष्यायणिकः । पक्षे-अण् । वार्ष्यायणिः । सौयामायनेः—सौयामायनीयः । सौयामायनिकः । सौयामायनिः । यामुंदायनेः-यामुंदायनीयः। यामुंदायनिकः । यामुंदायनिः ।

कुर्वादेर्ण्यः ॥ १८१ ॥ एभ्योऽपत्ये ण्यो भवति । कौरव्यः । शाकंधव्यः। गार्ग्यः ।

+ सम्राजः क्षत्रिये॥१८२॥ सम्राज्शब्दाण्ण्यो भवति क्षत्रियेऽपत्ये । सम्राजोऽपत्यं साम्राज्यः । साम्राजोऽन्यः ।

सेनांतकारिलक्ष्मणादेञ् च ॥ १८३ ॥ सेनांतेभ्यः कारिभ्यः लक्ष्मणाद्य अपत्ये इञ् स्यात् ण्यश्च । हारिषेणिः। हारिषेण्य । दारिषेणिः। कारिषेण्यः। कौम्भकारिः। कौम्भकार्यः। तान्तुवायिः।

तातुवाय्य । लाक्ष्मणिः । लाक्ष्मण्य ।

तिकादेः फिञ् ॥ १८४ ॥ तिकादिभ्योऽपत्ये फिञ् स्यात् । तैकायनिः । कैतवायनिः । वालायनिः ।

+दगुकौशलकर्मारच्छागवृषाद् युट् च ॥१८५॥ एभ्योऽपत्ये फिञ् स्याद् युट् चागमः । दागव्यायनिः। कौशल्यायनिः। कार्मार्यायणि.। छाग्यायनि । वार्ष्यायणि ।

द्व्यचोऽणः ॥ १८६ ॥ अणतात् द्व्यचः फिञ् स्यादपत्ये । कर्तुरपत्य कार्त्र । तस्यापत्य कार्त्रायणि । पैत्रायणि ।

वाऽवृद्धाद्वो ॥ १८७ ॥ दुसज्ञकाद् अवृद्धवाचिनोऽपत्ये वा फिञ् स्यात् । वायुरथायनिः। वायुरथि । आदित्यगतायनि । आदित्यगति । अवृद्धादिति किं ? ग्लाक्षायणः । दोरिति किं ? आकंपनि ।

पुत्रांतात् ॥१८८॥ दो पुत्रातादपत्येऽथे वा फिञ् स्यात् । गार्गीपुत्रायणिः । गार्गीपुत्रि । वासवदत्तापुत्रायणिः । वासवदत्तापुत्रि ।

+ लक्षादेश्च निम् ॥ १८९ ॥ लक्षादिभ्य पुत्रांताच्च दोरपत्ये फिञ् वा स्यात् । तत्सक्षे किमागमश्च । लाक्षायनि । लाक्ष्यः । वाकिनकायनि । वाकिनिः । पुत्रांताद्दोः—गार्गीपुत्रकायणि । गार्गीपुत्रिः ।

फिञोऽद्रो ॥ १९० ॥ अदुसज्ञकादपत्ये फिञ् स्यात् । निष्टायनिः। नैष्टिः। श्रैविनयायनि । श्रैविजयि । ग्लुचुकायनिः । ग्लौचुकि ।

* कुलात्खः ॥ १९१ ॥ कुलात् खो भवति अपत्ये । कुलीन । क्षत्रियकुलीन ।

* दयत्र्यो चास्मे ॥ १९२ ॥ कुलादपत्ये ढकञौ न यो वा । कौलेयकः । कुल्य । कुलीनः । खो इति किं ? आढ्यकुलीनः ।

दुःकुलाड्ढण् ॥ १९३ ॥ दु कुलादपत्ये ढण् वा स्यात् । दौःकुलेय । दुकुलीनः ।

* महाकुलादञ्खञ् ॥१९४॥ अस्मादपत्येऽञ्खञौ वा स्त । माहाकुलः । माहाकुलीन । महाकुलीनः ।

श्वशुराद् यः ॥ १९५ ॥ श्वशुरादपत्ये यो भवति । श्वशुर्य ।

+ जातौ राज्ञः ॥ १९६ ॥ राजन्शब्दादपत्ये यो भवति जातौ गम्यमानायां । राजन्य । राजनोऽन्य ।

क्षत्राद् घः ॥ १९७ ॥ क्षत्राद् जातौ घो भवति अपत्ये । क्षत्रिय ।

* मनोऽयुक् चाण्यौ ॥१९८॥ मनुशब्दादपत्ये जातौ अण्यौ स्तः युग् चागमः । मानुष । मनुष्यः ।

द्रि ॥ १९९ ॥ द्रिरित्ययमधिकारो ज्ञेय आपादपरिसमाप्तेः । तत्रैवोदाहरिष्याम ।

* राष्ट्रात् सनाम्नोऽञ् राजापत्ये॥२००॥ राष्ट्राज्जनपदात् क्षत्रियसनाम्न क्षत्रियाच्च राजसमानशब्दात् यथासख्य राजन्यपत्ये चार्थेऽञ् स्यात् । पचालानामपत्य राजा वा पांचालः । पाचालौ । पचालाः । ऐक्ष्वाकः । ऐक्ष्वाकौ । इक्ष्वाकवः । वैदेह । वैदेहौ । विदेहा । सनाम्न इति किं ? सुराष्ट्राणां राजा—सौराष्ट्रः ।

गांधारिसाल्वेयाभ्यां ॥ २०१ ॥ आभ्यां राष्ट्रनामवाचिभ्यां राजन्यपत्ये च अञ् स्यात् । गांधारः । साल्वेय ।

* पुरुद्व्यच्मगधकलिंगसूरमसादण् ॥२०२॥ पुरुशब्दाद् द्व्यच मगधादेश्च राजन्यपत्ये चार्थेऽण् स्यात । पुरोरपत्य पौरव । अगानां राजापत्य वा आंग । वाग । सौह्मः । पौंड्र । मागधः । कालिंगः । सौरमसः ।

* द्विस्राघजादकुरुकोसलाञ्ञ्यः ॥२०३॥ दुसंज्ञकात् इकारांताद् नकारादेः अजादादिभ्यश्च राष्ट्रवाचिभ्यो राजवाचिभ्यश्च सनामभ्यो यथाक्रमं राजन्यपत्ये चार्थे ञ्यो भवति। आंबष्ठ्यः । सौवीर्यः । दार्व्यः । इत्–आवंत्यः । कौंत्यः । वानरपत्यः । नादि–नैचक्यः । नैषध्यः । आजाद्यः । कौरव्यः । कौसल्यः ।

साल्वांशमत्स्यप्रथकलकूटाश्मकादिञ् । २०४ साल्वांशेभ्यः प्रत्यग्रथादेश्च इञ् स्यात् । उदुंबराणां राजापत्यं वा औदुंबरिः । तैलखालिः । आजमीढिः । यौगंधरिः । मात्स्यरथिः । कालकूटिः । आश्मकिः ।

\+ पांडोर्ड्यण् ॥ २०५ ॥ पांडुशब्दात् राजन्यपत्ये ड्यण् स्यात् । पांडूनां राजा पांडोरपत्यं वा पांड्यः । पांड्यौ । पांडवः ।

उप् चोलादिभ्यः ॥२०५॥ चोलप्रभृतिभ्यः राष्ट्रेत्यादिना विहितस्य स्यस्योप् भवति । चोलानां राजापत्यं वा चोलः । केरलः । कंबोजः ।

* कुंत्यवंतेःस्त्रियां॥२०७॥कुंत्यवंतिभ्यां परस्य ञ्यस्योप् भवति स्त्रियां। कुंतानां राज्ञी अपत्यं वा स्त्री–कुंती । अवंती ।

* कुरोर्वा ॥२०८॥ कुरोःपरस्य ञ्यस्य स्त्रियां उप् वा भवति। कुरूः । कौरव्यायणी ।

* द्रेरतोऽप्रागभर्गादेः ॥२०९॥ प्राग्भर्गादिवर्जितात् अन्यस्मात् परस्य द्रेरकारस्य स्त्रियामुप् भवति । अपाच्यानां राज्ञी अपत्यं वा स्त्री-अपाच्या । सूरसेनी । मद्री । द्रेरिति किं ? औपगवी । अप्राग्भर्गादेरिति किं ? पांचाली । वैदेही । आंगी । वांगी । भर्गादेः—भार्गी । कारूषी । कैकेयी । यौधेयी ।

इति शब्दार्णवापरनाम्नि जैनेंद्रव्याकरणे शब्दार्णवचंद्रिकायां लघुवृत्तौ तृतीयस्याध्यायस्य प्रथमः पादः

द्वितीयः पादः ।

तेन रक्तं रागात् ॥ १ ॥ तेनेति भासमर्थात् रागवचिनो मृदः रक्तमित्येतस्मिन्नर्थे यथाविहितं स्यो भवति । कुसुंभेन रक्तं वस्त्रं कौसुंभं । कौंकुमं । काषायं । हारिद्रं । मांजिष्ठं । रागादिति किं ? पुत्रेण रक्तं वस्त्रं ।

\+ लाक्षारोचनाट्ठण् ॥२॥ आभ्यां भासमर्थाभ्यां रक्तमित्येतस्मिन्नर्थे ठण् भवति । लक्षया रक्तं लाक्षिकं वस्त्रं । रौचनिकं ।

* शकलकर्दमाद् वा ॥ ३ ॥ आभ्यां भासमर्थाभ्यां रक्तमित्येतस्मिन्नर्थे ठण् वा स्यात् । सकलेन रक्तं शाकलिकं, शाकलं। कार्दमिकं, कार्दमं ।

नीलपीतकौ ॥ ४ ॥ एतौ रक्तमित्येतस्मिन्नर्थे निपात्यौ । नीलेन नील्या वा रक्तं नीलं । पीतेन पीतकेन वा रक्तं पीतकं । नीलनीलीपीतकेभ्योऽन्यः । पीतात् कश्च ।

* गुरूदयाद् भाद् युक्तोऽब्दः ॥ ५ ॥ गुरु-

बृहस्पतिः तस्योदयो यस्मिन् नक्षत्रे तद्वाचिनो मृद" मासमर्थाद् युक्त इत्येतस्मिन्नर्थे यथाविहित त्यो भवति, यो युक्तार्थ स चेदव्दः स्यात्। गुरूदयेन पुष्येण युक्तोऽव्दः पौषः संवत्सर । फाल्गुन वर्षं । गुरूदयादिति किं ? शनैश्चरोदयेन पुष्येण युक्तं वर्षं । भादिति किं ? गुरूदयेन पूर्वे रात्रेण युक्तं वर्षं ।

* चंद्रोपेतात् कालः॥ ६ ॥ चंद्रोपेतात् भात् युक्तेऽर्थे यथाविहित त्यो भवति यो युक्त स कालश्चेत् । चंद्रोपेतेन पुष्येण युक्तमहः पौषमहः। पौषी रात्रिः। पौषोऽहोरात्र । पौषः कालः। माघ मह । चंद्रोपेतादिति किं ? शुक्रोपेतेन पुष्येण युक्त काल । काल इति किं ? चंद्रोपेतेन पुष्येण युक्तो महः ।

उपाभेदे ॥ ७ ॥ चंद्रोपेतात् फाल इत्येनेन विहितस्य त्यस्योश्र भवति अभेदे न चेत् कालस्य भेदोऽहरादिविशेषः प्रयुज्यते । पुष्ये पायसम श्नीयात् मघासु पललौदन।अद्य पुष्यः।अद्य कृत्तिका। अद्य रोहिण्यः।अभेदे इति किं ? माघी रात्रि ।

द्वंद्वाच्छ ॥ ८ ॥ चंद्रोपेतात् भाद्. द्वंद्वाद् युक्त काल इत्येतस्मिन्नर्थे छो भवति। राधानु राधाभिर्युक्तमहः राधानुराधीयमह । अद्य राधा-नुराधीयं। तिष्यपुनर्वसवीया रात्रि ।

* श्रवणाश्वत्थौ खौ ॥ ९ ॥ एतौ चंद्रोपेत-भवाचिनो अकारातौ निपात्यौ युक्त काल इत्य-स्मिन्नर्थे खौ। श्रवणेन युक्ता रात्रिः श्रवणा रात्रि। श्रवणा पौर्णमासी । श्रवणो मुहूर्त । अश्वत्था रात्रि । त्यस्योप्।खाविति किं ? श्रावणी रात्रिः।

\+ दृष्ट साम ॥ १० ॥ वेति भासमर्थात् दृष्टमित्येतस्मिन्नर्थे यथाविहित त्यो भवति यद् दृष्ट सत् साम चेत् गौ। क्रुंचेन दृष्टं साम-क्रौंच। वासिष्ठ । कालेय । आग्नेय ।

। गोत्रादंकवत् ॥११॥ गोत्रवाचिनो भाताद् दृष्ट सामेत्येतस्मिन्नर्थे अकवत् त्यो भवति । यथा औपगवस्यायमकः इत्यौपगवक । तथा-औपगवेन दृष्ट साम औपगवक । कापटवक ।

— वामदेवाद् यः ॥ १२ ॥ वामदेवशब्दात् भासमर्थाद् दृष्ट सामेत्येतस्मिन्नर्थे यः स्यात् । वामदेवेन दृष्ट साम वामदेव्य ।

। जाते चान्योऽण् डिद्वा ॥१३॥ दृष्टे सामनि जाते चार्थे य औत्सर्गिक अण् अपवादेन बा-धित पुनरन्योण् विधीयते स डित् वा स्याद् । उशनसा दृष्ट साम औशन, औशनस । शतभि-षजि जात -शातभिषः, शातभिषजः । भाद्योरण् कालाट्ठणा बाधितः । पुनर्भसध्यादिनाऽण् ।

* छन्नो रथ ॥१४॥ भांतात् छन्न इत्येतस्मिन्नर्थे यथाविहित त्यो भवति । यच्छन्नः स रथश्चेत् । वस्त्रेण छन्न वास्त्रो रथः । कांबल । चार्मण ।

— पांडुकंबली ॥१५॥ पांडुकंबलशब्दात् छन्नो रथ इत्यस्मिन्नर्थे इन् निपात्य । पांडुकंबलेन छन्नो रथ पांडुकंबली ।

तत्रोद्धृतं पात्रेभ्य ॥१६॥ तत्रेति ईप्स-मर्थेभ्य पात्रवाचिभ्य उद्धृत इत्यस्मिन्नर्थे य-थाविहित त्यो भवति । शरावेषु उद्धृत ओदन शाराव । मालव । कार्परः। कांसपात्रः ।

* स्थंडिले शेते व्रती ॥१७॥ स्थंडिलादीप्-समर्थात् शेते इत्यस्मिन्नर्थे अण् स्यात् योऽसौ शेते स व्रती चेत् । स्थंडिले शेते स्थांडिलो भिक्षुः। वाक्यमेवान्यत्र ।

संस्कृत भक्ष्य ॥ १८ ॥ तत्रेतीप्समर्थात् संस्कृतमित्यस्मिन्नर्थे यथाविहित त्यो भवति यद् संस्कृत तद्भक्ष्यश्चेत् । भ्राष्ट्रेषु संस्कृताः भ्राष्ट्रा अपूपा । कालशा । धार्ता । पात्राः ।

\+ शूलोखाद्यः ॥ १९॥ आभ्यामीप्समर्था

भ्यां संस्कृतं भक्ष्य इत्येतस्मिन्नर्थे यो भवति । शूले संस्कृतं शूल्यं मांसं । उखायां स्थाल्यां संस्कृतं उख्यं ।

दध्नष्ठण् ॥ २० ॥ दध्नः ठण् स्यात् । दध्नि संस्कृतं दाधिकं ।

वोदश्वितः ॥ २१ ॥ अस्माद्वा ठण् स्यात् । उदश्विति संस्कृतः-औदश्वित्कः । औदश्वितः ।

क्षीराड्ढण् ॥ २२ ॥ अस्मात् ढण् स्यात् । क्षीरे संस्कृतं क्षैरेयं ।

सास्य पौर्णमासीति खौ ॥ २३ ॥ सेति वासमर्थात् अस्येति तार्थे यथाविहितं त्यो भवति यद्वातं सा चेत् पौर्णमासी खौ संज्ञाविषये । इति करणो विवक्षार्थः।तेन मासेऽर्द्धमासे संवत्सरे वा त्यः । पौषी पौर्णमासी अस्य मासस्य-पौषो मासः, अर्द्धमासः, संवत्सरो वा माघो मासः । खाविति किं ? पौषी पौर्णमासी अस्य पञ्चरात्रस्य ।

* **अश्वत्थाग्रहायण्याष्ठण्** ॥ २४ ॥ आभ्यां ठण् स्यात् खौ । अश्वत्था पौर्णमासी अस्याश्वत्थिको मासः । आग्रहायणिको मासार्द्धः ।

फाल्गुनीश्रवणाकार्त्तिकीचैत्र्या वा ॥२५॥ एभ्यः ठण् वा स्यात् खौ । फाल्गुनी पौर्णमासी अस्य-फाल्गुनिको मासः, फाल्गुनो वा । श्रावणिकः, श्रावणः । कार्त्तिकिकः, कार्त्तिकः । चैत्रिकः, चैत्रः ।

देवता ॥ २६ ॥ सेति वासमर्थादस्येति तार्थे यथाविहितं त्यो भवति यद्वातं सा देवता चेत् । अर्हन् देवता अस्य-आर्हतः । जैनः । शैवः । वैष्णवः । बौद्धः । भागवतः ।

+ **शुक्राद् घः** ॥ २७ ॥ शुक्रशब्दाद् घो भवति । शुक्रो देवतास्येति शुक्रियः ।

* **ट् चातोऽपोनप्त्रपांनप्त्रच्छतरुद्रात्**॥२८॥ एभ्यो घो भवति तत्संनियोगे चातः ईभावः । अपोनपाद्देवतास्येति अपोनप्त्रियः । अपांनप्त्रियः । शतरुद्रियः ।

छः ॥ २९ ॥ तेभ्यः छो भवति ईभावश्चातः । अपोनप्त्रीयः।अपांनप्त्रीयः।शतरुद्रीयः।

+ **पैंगाक्षीपुत्रादिभ्यः** ॥ ३० ॥ एभ्यः छो भवति देवतार्थे । पैंगाक्षीपुत्रीयं । तार्णबिन्दवीयं ।

महेंद्राद् घाण् च ॥ ३१ ॥ महेंद्रशब्दाद् सास्य देवतार्थे घाणौ स्तः छश्च । महेंद्रियः, माहेंद्रः, महेंद्रीयः ।

कसोमाद्ट्यण् ॥ ३२ ॥ आभ्यां ट्यण् स्यात् देवतार्थे । कः प्रजापतिर्देवताऽस्य—कायः । कायी । सौम्यः । सौमी ।

* **वाय्वृतूषःपितुर्यः** ॥३३॥ एभ्यो यो भवति देवतार्थे । वायव्यं । ऋतव्यं । उषस्यं । पित्र्यं ।

* **द्यावापृथिवीसुनासीराग्नीषोममरुत्वद्वास्तोष्पतिगृहमेधाच्छश्च** ॥ ३४ ॥ एभ्यश्छो भवति यश्च देवतार्थे । द्यावापृथिवीयः । द्यावापृथिव्यः । सुनासीरीयः । सुनासीर्यः । अग्नीषोमीयः । अग्नीषोम्यः । मरुत्वतीयः । मरुत्वत्यः । वास्तोष्पतीयः । वास्तोष्पत्यः । गृहमेधीयः । गृहमेध्यः ।

महाराजप्रोष्ठपदाट्ठण् ॥ ३५ ॥ आभ्यां ठण् स्यात् देवतार्थे । माहाराजिकः । प्रौष्ठपदिकः ।

कालाद् भववत् ॥ ३६ ॥ कालवाचिभ्यो देवतार्थे भव इव त्यविधिर्भवति । यथा-मासे भवं मासिकं । आर्द्धमासिकं । तथा-मासो देवतास्य मासिकं । आर्द्धमासिकं । सांवत्सरिकं । वासंतं ।

+ **आदेश्छंदसः प्रगाथः** ॥३७॥ वासमर्थादादिभूताच्छंदसः तार्थे यथाविहितं त्यो भवति यत्त्यांतः स प्रगाथश्चेत् । पंक्तिरादिरस्य प्रगाथस्य पांक्तः । आनुष्टुभः । आदेरिति किं ? अनुष्टुब्मध्यमस्य प्रगाथस्य ।

तस्य समूहः ॥ ३८ ॥ तस्येति तासम-

र्थाद् समूह इत्येतस्मिन्नर्थे यथाविहितं त्यो भवति। काकानां-समूहः काकं। वार्कं। श्वानसत्यं।

भिक्षादेः ॥ ३९ ॥ भिक्षादिभ्यो यथाविहितं त्यो भवति समूहेऽर्थे भिक्षाणां समूहः- भैक्षं। क्षैत्रं। कारीषं। गार्भिणं। यौवनं।

+ क्षुद्रकमालवात् सेनाख्यौ ॥ ४० ॥ अस्मादण् स्यात् सेनाख्यौ। क्षुद्रकाश्च मालवाश्च क्षुद्रकमालवाः—तेषां समूहः क्षौद्रकमालवी सेना। सेनेति किं? क्षौद्रकमालवकं।

गोत्रवृद्धोक्षोष्ट्रोरभ्रराजराजन्यराजपुत्रवत्समनुष्याजाद् वुञ् ॥ ४१ ॥ गोत्रवाचिभ्यो वृद्धादिभ्यश्च वुञ् भवति समूहे। औपगवकं। गार्गकं। वार्द्धकं। औक्षकं। औष्ट्रकं। औरभ्रकं राजकं। राजन्यकं। राजपुत्रकं। वात्सकं। मानुष्यकं। आजकं।

केदाराद् यञ् च ॥ ४२ ॥ अस्मात् समूहे यञ् भवति वुञ् च। कैदार्यं। कैदारकं।

* हस्तिकवचयाचित्ताच्च ठण्॥४३॥हस्तिन् कवचिन्शब्दाभ्यां आचित्तवाचिभ्यः केदाराच्च समूहेर्थे ठण् स्यात्। हस्तिनां समूहः हास्तिकं। कावचिकं। आपूपिकं। शाष्कुलिकं। मौदकिकं। कैदारिकं।

+धेनोरनञः ॥४४॥ अनञ्पूर्वाद् धेनोष्ठण् स्यात् समूहे। धैनुकं। अनञ इति किं? अधेनूनां समूहः आधेनवं।

* छोऽश्वाद्वा ॥४५॥ अश्वात् समूहे छो वा स्यात्। अश्वीयं। आश्वं।

* केशाण्ण्यः ॥ ४६ ॥ केशात् समूहे ण्यो वा स्यात्। कैश्यं। कैशिकं।

गणिकायाः ॥ ४७ ॥ गणिकाशब्दात् ण्यो भवति। गाणिक्यं।

+ श्वादिभ्योऽञिनि॥४८॥ श्वन्शब्दादेः उक्षादिभ्यश्च यथासंख्यं अञ् इनौ स्तः। शूनां समूहः-शौवं। अन्हां-आह्नं। दंडिनां-दांडं। चक्रिणां चाक्रिणं। खलिनी। कुटुंबिनी।

+ णस् पर्श्वाः॥४९॥ पर्शुशब्दात् णस् स्यात्। पर्शूनां समूहः-पार्श्वं।

गजग्रामजनबंधुसहायात्तल् ॥५०॥ गजादेः स्तल् स्यात्। गजानां समूहः गजता। ग्रामता। जनता। बंधुता। सहायता।

+ पृष्ठ्याहीनौ क्रतू॥५१॥ पृष्ठ अहन् शब्दाभ्यां यथासंख्यं यखलौ निपात्यौ क्रतू चेत्। पृष्ठानां समूहः पृष्ठ्यः। अहीनः। आह्नमन्यत्।

चरणाद्धर्मवत् ॥ ५२ ॥ चरणं कठादिस्तद्वाचकाद् समूहे धर्म इव त्यविधिः स्यात्। यथा- कठानां धर्मः काठकः। कालापकः। तथा—तेषां समूहः काठकं। कालापकं। छांदोग्यं।

+ वातादूलः ॥ ५३ ॥ वातात्समूहेऽर्थे ऊलः स्यात्। वातूलः।

+ यः ॥ ५४ ॥ वातात् यो भवति। वातानां समूहो वात्या।

पाशादेः ॥ ५५ ॥ पाशादिभ्यो यो भवति। पाशानां समूहः पाश्या। तृण्या। खल्या।

+ ब्राह्मणमाणववाडवात् ॥ ५६ ॥ एभ्यः समूहे यः स्यात्। ब्राह्मण्यं। माणव्यं। वाडव्यं।

गोरथात् ॥५७॥ आभ्यां समूहे यो भवति। गव्या। रथ्या।

* त्रकट्यं ॥ ५८ ॥ ताभ्यां समूहे त्रकट्यौ स्तः। गोत्रा। रथकट्या।

÷ पुरुषात् कृताहतवधविकारे च ढञ् ॥५९॥ पुरुषात् ढञ् स्यात् समूहे कृताद्यर्थे च। पुरुषाणां समूहः पौरुषेयं। पुरुषैः। कृतः पौरुषेयः ग्रंथः। पुरुषाय हितः पौरुषेयः शीतलनाथः। पुरुषस्य

विकारो बधो वा पौरुषेयः ।

* पितृमातुर्व्योलड् भ्रातरि ॥ ६० ॥ आभ्यां यथासंख्यं व्य उलड् इत्येतौ स्तः भ्रातरि वाच्ये । पितुर्भ्राता पितृव्यः । मातुर्भ्राता मातुलः ।

* डामहट् पित्रोः ॥ ६१ ॥ ताभ्यां पित्रोर्वाच्ययोर्डामहट् स्यात् । पितुः पिता पितामहः । पितुर्माता पितामही । मातुः पिता मातामहः । मातुर्माता मातामही ।

क्षीरेऽवेः सोढदूसमरीसाः ॥ ६२ ॥ अविशब्दात्तासमर्थात् क्षीरेऽर्थे सोढादयः स्युः । अवेः क्षीरं अविसोढं । अविदूसं । अविमरीसं ।

+ वीरात्तेजोविरोधे योऽञ् ॥६३॥ वीरात्तेजसि विरोधे चार्थे योऽञ् च स्यात् । वीरस्य तेजो वीर्यं । वीरस्य विरोधः—वैरं ।

*राष्ट्रेऽनंगादिभ्यः ॥ ६४ ॥ तासमर्थाद् अंगादिवर्जितात् राष्ट्रेऽर्थे अण् स्यात् । शिवीनां राष्ट्रं शैवं । गांधारीणां गांधारं । उपुष्टानां—औपुष्टं । आभिसारं । अनंगादिभ्य इति किं ? अंगानां राष्ट्रं । वंगानां राष्ट्रमिति वाक्यमेव ।

भौरिक्यैषुकार्यादेर्विधभक्तं ॥६५॥ भौरिक्यादेः ऐषुकार्यादेश्च राष्ट्रे यथासंख्यं विधभक्तौ स्यौ स्तः । भौरिकीणां राष्ट्रं भौरिकिविधं । मौलिकिविधं । ऐषुकारिभक्तं । सारस्यायनभक्तं ।

राजन्यादिभ्यो वुञ् ॥ ६६ ॥ एभ्यः राष्ट्रेऽर्थे वुञ् भवति । राजन्यानां राष्ट्रं राजन्यकं । दैवयातकं । शालंकायनकं ।

+ वसातेर्वा ॥६७॥ वसातिशब्दात् वुञ् वा स्यात् । वसातीनां राष्ट्रं वासातकं । वासातं ।

तदस्मिन् युद्धे योद्धृप्रयोजनात् ॥ ६८ ॥ तदिति तासमर्थात् योद्धृवाचिनोऽर्थवाचिनश्चास्मिन्नितीयर्थे यथाविहितं स्यो भवति युद्धे गम्यमाने । विद्याधराः योद्धारोऽस्मिन् युद्धे—वैद्याधरं । कौरवं । भारतं युद्धं । सुलोचनार्थः प्रयोजनमस्मिन् युद्धे सौलोचनं । स्वायंप्रभं । सौतारं ।

प्रहरणात् क्रीडायां णः ॥ ६९ ॥ तासमर्थात् प्रहरणवाचिनः ईवर्थे णो भवति क्रीडायां । दंडाः प्रहरणमस्यां क्रीडायां दांडा । मौष्टा । पादा । क्रीडायामिति किं ? खड्गः प्रहरणमस्मिन् युद्धे ।

+ भावघञोऽस्यां ॥७०॥ भावे यो घञ् तदंतात् तासमर्थात् अस्यामितीयर्थे णस्यः स्यात् । दंडाघातोऽस्यां तिथौ दांडाघाता तिथिः । मौशलाघाता भूमिः । भावग्रहणं किं? प्राकारोऽस्यां ।

श्यैनंपातातैलंपाता ॥ ७१ ॥ एतौ शब्दौ निपात्यौ । श्येनानामिव पातोऽस्यां क्रीडायां वर्तते-श्यैनंपाता । तिलानामिव पातोऽस्यां-तैलंपाता । श्येनतिलयोः पाते णपरे मुम् निपात्यः ।

तद्वेत्त्यधीते ॥ ७२ ॥ तदिति इप्समर्थात् वेत्त्यधीते इत्येतयोरर्थयोर्यथाविहितं स्यो भवति । व्याकरणं वेत्त्यधीते वा वैयाकरणः । सैद्धांतः । छांदसः ।

पदकल्पलक्षणांताख्यानाख्यायिकाक्रतूक्थादेष्ठण् ॥ ७३ ॥ पदकल्पलक्षणांतेभ्यः आख्यानाख्यायिकाक्रतुवाचिभ्यः उक्थादिभ्यश्चेप्समर्थेभ्यः ठण् भवति । पूर्वपदं वेत्त्यधीते वा पौर्वपदिकः । औत्तरपदिकः । मातृकल्पिकः । पाराशरकल्पिकः । गौलक्षणिकः । नाथलक्षणिकः । यवक्रीतमाख्यानं वेत्त्यधीते वा यावक्रीतिकः । आविमारकिकः । वासवदत्तां आख्यायिकां वेत्त्यधीते वा वासवदत्तिकः । सौमनोहरिकः । क्रतुः—आग्निष्टोमिकः । वाजपेयिकः । उक्थं वेत्त्यधीते वा औक्थिकः । याज्ञिकः । नैयायिकः । नैयासिकः । पौराणिकः । लाक्षणिकः ।

+ अकल्पात् सूत्रात् ॥७४॥ कल्पवर्जितात् सूत्रांतात् ठण् स्यात् । वृत्तिसूत्रं वेत्त्यधीते वा वार्तिसूत्रिकः । तात्पर्यसूत्रिकः । अकल्पादिति

कि ? कारपसूत्रः ।

× अग्निक्षत्रांगधर्मसंसर्गाद् विद्यायाः॥७५॥ ञ्यादिवर्जितात् विद्यातात् ठण् स्यात् । वायसविद्या वेत्त्यधीते वा वायसविधिकः । सार्पविधिकः । अञ्यादेरिति किं ? ञ्यवयवा विद्या त्रिविधा तां वेत्त्यधीते वा त्रैविद्यः । छात्रविद्यः। आगाविद्यः । धार्मविद्यः । सासर्गविद्य. ।

याज्ञिकौक्थिकलौकायितिकानुब्राह्मणि ॥ ७६ ॥ याज्ञिकादयो निपात्यंते । याज्ञिक्यं वेत्त्यधीते वा याज्ञिकः । ठण् इकयत्वं च निपात्यते । औक्थिक्यं—औक्थिकः । लोकायतं—लौकयितिकः । ठणि यकाराकारस्येत्वं । अनुब्राह्मणी । अनुब्राह्मणिनौ । इन् ।

× शतषष्टेः पथष्टट्॥७७॥ आभ्यां परो य: पथिन्शब्दः तदंताद् वेत्त्यधीते चार्थे ठट् भवति । शतपथं वेत्त्यधीते वा शतपथिकः । षष्टिपथिकः।

+ पदोत्तरपदेभ्यष्ठः ॥ ७८ ॥ पदशब्दः उत्तरपदं यस्य तस्मात् पदात् उत्तरपदात् पदोत्तरपदाच्च ठो भवति । पूर्वपदं वेत्त्यधीते वा पूर्वपदिक.। पदिकः । उत्तरपदिकः।पदोत्तरपदिकः ।

क्रमादेर्वुन् ॥ ७९ ॥ क्रमादेर्वुन् स्यात् । क्रम वेत्त्यधीते वा क्रमकः । शिक्षकः । पदकः ।

+ रासर्वादेरुप् ॥ ८० ॥ सादेः सर्वादेश्च वेत्ति अधीते चार्थे त्यस्योप् भवति । सवार्तिकः। ससंग्रहः । अण उप् । सर्वविद: । सर्वतंत्रः । ठण उप् ।

* स्यिकात् सूत्रात् ॥ ८१ ॥ स्यिसंज्ञकात् य: को विहितः तदंतात् सूत्रे वर्तमानात् वेत्त्यधीते चार्थे त्यस्योप् भवति।पंचाध्यायाः परिमाणमस्येति पंचकं सूत्रं तं विदंत्यधीयते वा पंचकाः जैनेंद्राः । अष्टकाः पाणिनीयाः । द्वादशकाः आर्हताः । स्यिग्रहणं किं ? तात्त्वार्थवार्तिकाः ।

प्रोक्तात् ॥ ८२ ॥ प्रोक्तार्थांतात् विहितस्य वेदित्रध्येतृत्यस्योप् भवति । गोतमेन प्रोक्तं गौतमं । तद्वेत्त्यधीते वा गौतमः । सुधर्मणा प्रोक्तं सौधर्मं । तद्वेत्त्यधीते वा सौधर्मः । भाद्रबाहवः।

* वेदेन्ब्राह्मणं ॥ ८३ ॥ वेदवाचिप्रोक्तार्थांतं इन्नंतं च ब्राह्मणवाचि वेदित्रध्येत्रोरेव प्रयुज्यते नान्यत्र । कठेन प्रोक्तं वेदं छंदो वेत्त्यधीते वा कठः । मोदेन—मौदः । इन्-ब्राह्मणं-तांड्येन प्रोक्तं ब्राह्मणं विदंति अधीयते वा तांडिनः । भाल्लविनः । ऐतारायिणः । इन्ग्रहणं किं ? यांज्ञवल्क्येन प्रोक्तानि याज्ञवल्कानि ब्राह्मणानि ।

* सोऽस्यास्तीति देशः खौ ॥ ८४ ॥ स इति वासमर्थात् अत्रेतीबर्थे यथाविहितं त्यो भवति यो वांतार्थः स चेदस्तीति भवति यत्तदत्रेतीप्निर्दिष्टं स चेद्देशः खुविषये । इतिकरणो भूमादिविषये विवक्षार्थः । उदुंबरा अस्मिन् देशे संति औदुंबरः । बाल्वजः । पार्वतः ।

तेन निर्वृत्तः ॥ ८५ ॥ तेनेति भासमर्थात् निर्वृत्त इत्येतस्मिन्नर्थे यथाविहितं त्यो भवति देशः खौ । कुशाबेन निर्वृत्ता कौशांबी नगरी । काकंदी । माकंदी । सागरः ।

तस्य निवासादूरभवौ ॥ ८६ ॥ तस्येति तासमर्थात् निवासादूरभव इत्येतयोरर्थयोः यथाविहितं त्यो भवति । ऋजुनायो निवासः आर्जुनावं । सकलायाः-साकलं नगरं । वराणसाया अदूरभवा—वाराणसी॥विदिशायाः—वैदिशं।

वुञ्छण्कठलसेञ्ढण्ण्ययफण्फिञिञ्कण्ठण्णोऽरीहणकृशाश्वर्श्यकुमुदकाशतृणप्रेक्षाश्मसखिसंकाशबलपक्षकर्णसुतंगमवराहकुमुदादिभ्यः ॥ ८७ ॥ अरीहणादिभ्यः षोडशगणेभ्यो यथासंख्यं वुञादयः षोडश त्याश्चातुरर्थिका भवंति । अरीहणेन निर्वृत्तं

आरिष्टणक । चाडवक । प्रौषणक । कृशाश्वादे छण् । कृशाश्वेन निर्वृत्त कार्शाश्वीय । आरीष्टीय । वैशालीय । ऋश्यादेः कः । ऋश्याः अस्मिन् देशे सति ऋश्यकः । न्यग्रोधकः । सरक । कुमुदादेष्ठ । कुमुदान्यस्मिन् देशे संति कुमुदिकः । इक्षटिकः । सकटिक । काशादेरिलः । काशा अस्मिन् सति—काशिलः । वासिल । अश्वत्थिल । तृणादेः सः । तृणान्यस्यां सति तृणसा । नडसा । पर्णसा । प्रेक्षादेरिन् । प्रेक्षया निर्वृत्त प्रेक्षी । फलकी । बंधुकी ॥ अश्मादेर । अश्मानोऽस्मिन् सति अश्मर । यूथरः । ऊषर । संख्यादेष्ठण्—सख्या निर्वृत्त साखेयः । साखिदत्तेय । वायुदत्तेय । सकाशादेर्ण्यः—सकाशेन निर्वृत्त साकाश्य । काम्पिल्य । सौपथ्य ॥ बलादेर्य —बलेन निर्वृत्त बल्यं । मूल्यं । कुल्य ॥ पक्षादेः फण्—पक्षेण निर्वृत्तः पाक्षायण । पाथायन । तौपायणः ॥ कर्णादे फिञ्—कर्णेन निर्वृत्त कार्णायनिः । वाशिष्ठायनिः । आर्कायणि सुतगमादेरिञ्—सुतगमेन निर्वृत्त सौतगमि । मौनिचित्तिः । माहापुत्रि । वराहादेः कण्—वराहा अस्मिन् देशे सति वाराहक । पालाशक । वैदग्धक ॥ कुमुदादेष्ठण्—कुमुदान्यस्मिन् सति कौमुदिक । आश्वत्थिक । गौमठिक ॥

जनपद उप् ॥ ८८ ॥ चतुर्ष्वर्थेषु यस्य तस्योप् भवति जनपदेऽभिधेये । पचालस्यापत्यानि पचालास्तेषा निवासो जनपद पचाला । अगाः । वंगा । कलिंगा । कुरवः ।

वरणादिभ्य ॥ ८९ ॥ एभ्यः परस्य चातुरर्थिकस्य त्यस्योप् भवति । वरणानामदूरभवं वरणाः नगर । गोदौ ह्रदौ तयोरदूरभव गोदौ ग्रामः मथुरा ।

+ शिरीषादुप्कणठा ॥ ९० ॥ शिरीषशब्दादुप्शाख्यश्चातुरर्थिको भवति । शिरीषाणामदूरभवो ग्राम शिरीषाः । शैरीषक । शिरीषिन ।

शर्करायाष्ठणञण् च ॥ ९१ ॥ शर्कराशब्दात् ठणादयः उशादयश्च चातुरर्थिकाः स्युः । शर्करा अस्मिन् ग्रामे सति शार्करिकः । शार्करीयः । शार्कराः । शर्करा । शार्करकः । शर्करिक ॥

नद्यां मतुः ॥ ९२ ॥ नद्यां देशे सौम्यदेो मतुः स्यात् चातुरर्थिकः । उदुम्बरा अस्यां संति उदुम्बरावती । मशकावती । पुष्करावती ।

मध्वादेः ॥ ९३ ॥ मध्वादिभ्यो मतुश्चातुरर्थिक स्यात् । मध्वस्मिन् देशेऽस्ति मधुमान् । विशवान् । स्थाणुमान् ।

कुमुदनडवेतसमहिषाड्डित् ॥ ९४ ॥ कुमुदादेर्मतुश्चातुरर्थिक स्यात् स च डित् । कुमुदान्यस्मिन् देशे सति कुमुद्वान् । नड्वान् । वेतस्वान् । महिष्मान् ॥

* नडशादाड्वलः ॥ ९५ ॥ आभ्यां वलो भवति चातुरर्थिक स च डित् । नड्वल । शाड्वल ।

शिखायाः ॥ ९६ ॥ शिखाशब्दाद्वलः स्यात् चातुरर्थिक । शिखया निर्वृत्तं शिखावल नगर ॥

उत्करादेश्छः ॥ ९७ ॥ उत्करादिभ्यश्चतुर्ष्वर्थेषु छो भवति । उत्करोऽस्मिन् देशेऽस्ति उत्करीयः । सकरीयः । शूलीयः ।

*नडादेः कछ ॥ ९८ ॥ नडादिभ्यश्चतुर्ष्वर्थेषु कछो भवति । नडा अस्मिन् देशे सति नडकीय । प्लक्षकीय । बिल्वकीय ॥

शेषे ॥ ९९ ॥ शेषे अर्थविशेषे यथाविहितं त्यो भवति । चक्षुषा गृह्यते चाक्षुष रूप । श्रावणः शब्दः । दृषदि पिष्टाः दार्षदाः शक्तवः । अश्वैरुह्यते आश्वो रथ । चतुर्भिरुह्यते चातुर शकट ।

राष्ट्रदूरेपाराद्घखौ ॥ १०० ॥ राष्ट्रादेर्यथासंख्यं घादयो भवति शेषे । राष्ट्रे जा-

तो भवो वा राष्ट्रियः। दूरेत्य। औत्तराहः।

पारावारपारावारावारपारेभ्यः खः ॥ १०१ ॥ पार अवार पारावार अवार पार इत्येतेभ्य खो भवति। पारीण। अवारीण। पारावारीण.। अवारपारीण।

ग्रामाद्‌ यखञ्‌ ॥ १०२ ॥ ग्रामाद्‌ शेषेऽर्थे यखौ स्तः। ग्रामे जातो भवो वा ग्राम्यः, ग्रामीण।

।ढकञ्‌ ॥१०३॥ ग्रामशब्दाच्छेषेऽर्थे ढकञ्‌ स्यात्‌। ग्रामेयकः।

कत्र्यादेः ॥ १०४ ॥ कत्रि प्रभृतिभ्यो ढकञ्‌ स्यात्‌ शेषे। कत्र्यां जातो भवो वा कात्रेयकः। पौष्करेयकः। पौष्कलेयकः।

* कुंड्यादिभ्यो यस्त ॥ १०५ ॥ एभ्यो ढकञ्‌ स्यात्‌ शेषेऽर्थे यस्त च तत्संनियोगे। कुण्ड्यायां जातः कौंडेयकः। कुण्ड्यायां जातः कौण्डेयकः।

– कुलकुक्षिग्रीवाभ्यः श्वास्यलङ्कारे॥१०६॥ कुलादेर्ढकञ्‌ स्यात्‌ श्वाद्यर्थे। कुले जातो भवो वा कौलेयकः श्वा। कौक्षेयकोऽसिः। ग्रैवेयकोऽलंकारः। अन्यत्र-कौल। कौक्ष। ग्रैवः।

नद्यादेर्ढण्‌ ॥ १०७ ॥ नद्यादिभ्यः शेषेऽर्थे ढण्‌ स्यात्‌। नद्यां जातो भवो वा नादेयः। माहेय। वाराणसेयः।

* पुरः पश्चाद्दक्षिणात्त्यण्‌ ॥१०८॥ एभ्य शेषेऽर्थे त्यण्‌ स्यात्‌। पुरो भव पौरस्त्य। पाश्चात्यः। दाक्षिणात्य।

+पान्थपुर्दर्पदिक्पावित्र्याख्याच्छण ॥१०९॥ एभ्यः शेषे छण स्यात्‌। वाहिकेषु जनपदे जातः वाहीकायन। आर्दायन। पार्दायन। का[illegible] खा[illegible]।

+ दांविगिनि॥११०॥ [illegible] स्यात्‌ अगिनि। रांकवायणो गौ। रांकवो गौ। अगिनीति किं? रांकवः कंवलः।

* घुप्रोत्तमत्यपाग्भ्यो यः॥ १११॥ दिव प्रादिपूर्वात्‌ अचतेश्च यो भवति, शेषेऽर्थे। दिवि जातो भवो वा दिव्यः। प्राच्य। उदीच्यः। प्रतीच्यः। अपाच्यः।

+क्वामेहाविस्तसात्त्यच्‌॥११२॥ क्वादिभ्यः तसन्तादिभ्यश्च शेषेऽर्थे त्यच्‌ भवति। क्व जातो भवो वा क्वत्य। अमात्य। इहत्य। आविष्ट्यः। ततस्त्यः। यतस्त्यः। कुतस्त्यः। कुतस्त्यः। तत्रत्यः। यत्रत्य।

+ निसो गते॥११३॥निसःगतेऽर्थे त्यच्‌ स्यात्‌। निष्ट्यो वर्णाश्रमेभ्य इति निष्ट्य।

ऐषमोह्यःश्वस ॥ ११४ ॥ एभ्य शेषेऽर्थे त्यच्‌ वा स्यात्‌। ऐषमो जातः ऐषमस्त्य। ऐषमस्तन। ह्यस्त्य। ह्यस्तनः। श्वस्त्य। श्वस्तनः।

* रूप्यधरण्याण्णः ॥११५॥ रूपधोररण्यशब्दाच्च शेषे णो भवति। वृक्षरूप्ये जात वार्करूप्य। शैविरूप्य। आरण्याः पशव।

* दिक्प्राचोऽसौ ॥११६॥ दिक्पूर्वात्‌ पदः शेषे णो भवति अगौ। पूर्वस्यां शालाया भवः पौर्वशाल। दाक्षिणशालः। औत्तराशालः। अगावित्ति किं? पूर्वेषुकामशम्यां जात पूर्वेषुकामशमः।

* मद्राद्रञ्‌॥११७॥दिक्प्राचो मद्रशब्दाच्छेषेऽञ्‌ स्यात्‌। पूर्वेषु मद्रेषु जातो भवो वा पौर्वमद्र। आपरमद्रः।

– उद्‌ग्रामाद्यकृल्लोम्न ॥११८॥ उदीच्यग्रामवाचिनो यकृल्लोमन्‌ शब्दात्‌ शेषेऽञ्‌ स्यात्‌। याकृल्लोम। उद्‌ग्रामादिति किं? याकृल्लोमन।

× गोष्ठ्यादेः ॥११९॥ गोष्ठीप्रभृतिभ्योऽञ्‌

स्यात् । गोष्ठ्यां जातः गौष्ठ । तैकी । तैकः । गौमती । गौमत ।

* सकलादेर्गोत्रे ॥१२०॥ सकलादेर्गोत्रे यस्त्यो विहित तदन्ताच्छेषेऽर्थेऽञ् स्यात् । सकलस्यापत्य साकल्यस्तस्येमे छात्राः साकलाः । काठा । गौक्षा । गोत्र इति किं ? सकलो देवताऽस्येति साकलस्तस्येमे साकलीया ।

इञः ॥१२१॥ गोत्रे य इञ् तदन्तादञ् स्यात् शेषेऽर्थे । दाक्षेः छात्राः दाक्षा । माहाकाः ।

न द्व्यचः प्राग्भरतेषु ॥ १२२ ॥ द्व्यचः इञन्त यत् प्राग्गोत्रे भरतगोत्रे च वर्तते तस्मादञ् न स्यात् । चैकेरिमे छात्राः चैकीयाः । पौर्व्यीयाः । भरतेषु—कासेरिमे कासीया । वासीयाः । द्व्यच इति किं ? पान्नागारेः छात्रा पान्नागारा । प्राग्भरतेष्विति किं ? दाक्षाः ।

भवतष्ठण्छसौ ॥ १२३ ॥ अस्मात् शेषेऽर्थे ठण्छसौ स्यौ स्त । भवतो भवत्या वाऽयं भावत्कः । भवदीय ।

+ जनपरराज्ञः कछः॥१२४॥एभ्यःशेषे कछो भवति । जनस्येद जनकीय । परकीय । राजकीय । स्वदेवयोरप्यत्र ग्रहणमिति केचित् । स्वकीय । देवकीय ।

दोश्छः ॥१२५॥ दुसंज्ञकात् शेषे छो भवति तस्याय तदीय । यदीय । गार्गीयः । स्वाय ग्रमीयः । आप्तीय ।

+ शीतादिभ्य कालात् ॥ १२६ ॥ शीतादिभ्य परो य कालशब्दस्तदन्ताच्छेषेऽर्थे छो भवति । शीतकालीय । उष्णकालीय ।

+ व्यादिभ्यष्ठञ्ञिठौ ॥ १२७ ॥ विप्रभृतिभ्य परो य कालशब्दस्तदन्ताच्छेषे ठञ्ञिठौ स्यौ स्तः । वैकालिकः । वैकालिकी । वैकालिका । आनुकालिक । आनुकालिकी । आनुकालिका ।

*काश्यादेः॥१२८॥काशिप्रभृतिभ्यो दुभ्य शेषे ठञ्ञिठौ स्तः । काश्यां जातः—काशिकः । काशिकी । काशिका । चैदिक । चैदिकी । चैदिका ।

वाहीकग्रामेभ्यः ॥१२९॥ वाहीकदेशग्रामवाचिभ्यो दुभ्यः शेषेऽर्थे तौ स्तः । साकले जातो भवो वा साकलिक । साकलिकी । साकलिका । मायविकः । मांथविकी । मायविका । कारतपिकः । कारतपिकी । कारतपिका ।

वोशीनरेषु ॥ १३० ॥ उशीनरेषु ये ग्रामाः तद्वाचिभ्यस्तौ वा स्त । आह्वजालिषु जाता भवा वा आह्वजालिकी । आह्वजालिका आह्वजालीया । सौदर्शनिका । सौदर्शनिकी । सौदर्शनीया ।

ओर्देशे ठञ् ॥ १३१ ॥ उवर्णान्ताद्देशवाचिनष्ठञ् स्यात् । शबरजम्ब्वा जातो भवो वा शाबरजंबुक । नैषादकर्षुकः । देशे इति किं ? पटोश्छात्रा पाटवा ।

दोरेव प्राचा ॥ १३२ ॥ उवर्णान्ताद्यो प्राचा देशवाचिनो दुसंज्ञादेश्च ठञ् स्यात् शेषे । आढकजम्ब्वा जात आढकजम्बुक । नापितवास्तुक । नियतोऽयं प्राचा देरेव—माल्लवास्तव ।

कथायाः ॥ १३३ ॥ कथायाः शेषे ठञ् स्यात् । कथाया जातो भवो वो काथिको गौः ।

वर्णौ वुञ् ॥ १३४ ॥ वर्णौ जनपदे या कथा तस्याः वुञ् भवति । काथकोऽध्व ।

धन्वयोऽपमस्थपुरवहहालात् ॥१३५॥ धन्ववाचिनो यकारोड प्रस्थपुरवहहल्येवमन्ताच्च देशवाचिनो दोर्वुञ् स्यात् । पारेधन्वनि जात पारेधन्वकः । आपारेधन्वकः । ऐरावतक । योद् सांकाश्ये भव साकाश्यक । काम्पिल्यकः । मालाप्रस्थकः । नांदीपुरक । फाल्गुनी वहक ।

रोपीतोः प्राचां ॥१३६॥ रोङ ईकारान्ताच्च देशात् प्राग्देशवाचिनो वुञ् स्यात् । पाटलिपुत्रक । ऐकचक्रक । काकन्दी काकन्दकः । माक्न्दकः ।

* राष्ट्रेभ्यः ॥१३७॥ राष्ट्रवाचिनो देशात् दोर्वुञ् स्यात् । आभिसारकः । आदर्शक । औपुष्टक ।

* बहुषु ॥१३८॥ राष्ट्रवाचिनो देशात् बहुविषयाद् वुञ् स्यात् शेषे । अंगेषु जातो भवो वा आंगक । वागकः । दार्वक । आजमीढक ।

कच्छाग्निवक्तृवर्तयो ॥ १३९ ॥ कच्छादिर्यादेर्देशवाचिनो वुञ् स्यात् शेषेऽर्थे । मरुकच्छे जातो भवो वा मारुकच्छकः । पैप्पिलिकच्छकः । काढामक । वैतुजामक । ऐंदुवल्कक: ऐंदुवल्कक । बाहुवर्त्तकः । चाक्रवर्त्तकः ।

धूमादे ॥ १४० ॥ धूमादिभ्यो देशवाचिभ्यो वुञ् स्यात् शेषे । धौमक । गार्तक । तैर्थक । काक्षक ।

* कूलात् सौवीरेषु ॥१४१॥ सौवीरेषु ग्रामात् कूलात् वुञ् स्यात् शेषेऽर्थे । कौलकः । कौलोऽन्यत्र ।

+ समुद्रान्नौनरे ॥ १४२ ॥ समुद्रशब्दाद्देशवाचिनो वुञ् स्यात् शेषे स चेत् नौ ना वा भवति । सामुद्रिका नौ । सामुद्रको मनुष्य । अन्यत्र—सामुद्र लवण ।

नगरात् कुत्सादाक्ष्ये ॥ १४३ ॥ नगराद्देशवाचकाच्छेषे वुञ् स्यात् कुत्सायां दाक्ष्ये च । केनाय पुष्पो मुषित इह नगरे मनुष्येण सभाव्यन्त एतन्नागरके चोरा हि नागरका भवति । केनेयं वीणा वादिता । इह नगरे मनुष्येण उपपद्यते एतन्नागरके निपुणा हि नागरका भवति ॥ कुत्सादाक्ष्ये इति किं ? नागर पुरुष ।

+नृपथ्यध्यायन्यायविहारेभेऽरण्यात्॥१४४॥ अरण्याद्देशवाचिनो वुञ् स्यात् शेषे अर्थेषु । आरण्यको ना, पथा , अध्यायः, न्यायः, विहार , हस्ती वा । आरण्याः औषधयोऽन्यत्र ।

+ वा गोमये ॥ १४५ ॥ अरण्यशब्दाद्देशवाचिनो वुञ् वा स्यात् शेषे गोमये । आरण्यक । आरण्य गोमयः ।

कुरुयुगंधरात् ॥ १४६ ॥ आभ्यां देशवाचिभ्यां वुञ् स्याद् वा । कुरुषु जातो भवो वा कौरवक । कौरव । यौगधरक , यौगधरः ।

वृजिमद्रात् कः ॥ १४७ ॥ आभ्यां देशवाचिभ्यां शेषे को भवति । वृजिक । मद्रकः ।

कोपोऽण् ॥ १४८ ॥ कोपो देशवाचिनोऽण् स्यात् । ऋषिकेषु जात आर्षिक । माहिषिक । आश्मक ।

कच्छादेः ॥ १४९ ॥ कच्छादिभ्योऽण् स्यात् शेषे । काच्छः । सैंधव । वार्णवः ।

नृतत्स्थे च वुञ् ॥ १५० ॥ नरि तत्स्थे च कच्छादेर्वुञ् स्यात् । काच्छको ना । काच्छकमस्य जल्पितं हसितं । काच्छिका चूला । एव–सैंधको ना ।

गोयवाग्वपत्यौ शाल्वात् ॥ १५१ ॥ शाल्वाद्देशवाचिन शेषे वुञ् स्यात् गवि यवाग्वां अपत्ये च । शाल्वको गौः । शाल्विका यवागूः शाल्वको मनुष्य । एष्विति किं ? शाल्वा व्रीहयः । शाल्व पवि ।

* पृथिवीमध्यान्निवासाचरणेऽण् मध्यमम ॥ १५२ ॥ पृथिवीमध्यशब्दात् निवासभूताचरणे कठादौ अण् स्यात् । मध्यमश्चास्यादेशः। पृथिवीमध्ये जातो भवो वा माध्यम कठादि । निवासादिति किं ? मध्यमीय ।

गर्तयुगहादिभ्यः ॥ १५३ ॥ गर्तयो गहादिभ्यश्च छो भवति । श्वाविद्गर्ते जातो भवो वा श्वाविद्गर्तीयः । वृकगर्तीयः । शृगालगर्तीय ।

गहीय ।अतम्वीय।समीय ।विषमीय ।उत्तमीय ।

* दो कखोड्कथाफलदनगरग्रामहृदघो ॥ १५४ ॥ दोः कोङः खोङः कंथादियोश्च छो भवति । आरीहणके जातो भवो वा आरीहण कीयः । ब्राह्मणकीय । कौटिशिखीयः । माटिशिखीयः । दाक्षिकथीयः । माहिककथीयः । दाक्षिफल्दीयः । माहिकिनगरीय । दाक्षिग्रामीय । गोमयहृदीय । दधिहृदीयः ।

प्राचां कटादे ॥ १५५ ॥ प्राचा देशवाचिन कटादे छो भवति शेषे। कटनगरीय । कटग्रामीय ।

। पर्णकृकणाद् भारद्वाजे ॥१५६ ॥ आभ्या भारद्वाजदेशवाचिभ्यां छो भवति शेषे । पर्णीयः। कृकणीय । पार्णः । कार्कणोऽन्यत्र ।

पर्वतान्मर्त्ये ॥ १५७ ॥ पर्वताच्छो भवति मर्त्ये । पर्वते जातः पर्वतीयो मनुष्य ।

वा ॥ १५८ ॥ पर्वताच्छेषे छो वा स्यात् शेषे । पर्वतीयमुदक । पार्वत फलं वा ।

+ वेणुकादिभ्य छण् ॥ १५९ ॥ एभ्यः देशवाचिभ्य छण् स्यात् शेषे। वैणुकीय । वैत्रकीय ।

युस्मदस्मदोऽकञ् वाऽञ्खञौ ॥ १६० ॥ आभ्या अञ्खञौ वा स्तः तत्सनियोगे तयोः अकञादेशश्च । युष्माक युवयोर्वाऽय यौष्माक । यौष्माकीण । युष्मदीय । आस्माक । आस्माकीनः । अस्मदीयः ।

तवकममकमेकार्थे ॥ १६१ ॥ तयोस्तव कममकावादेशौ स्त एकार्थे अञ्खञोः परत । तवाय तावक ।तावकीन ।मामकः। मामकीनः ।

योऽर्द्धात् ॥ १६२ ॥ अर्द्धाद् यो भवति शेषे । अर्द्धे भव अर्द्ध्य ।

+ सादेष्ठण् ॥ १६३ ॥ सादेरर्द्धाट्ठण् स्यात् शेषे । पुष्करार्द्धे भवः पौष्करार्द्धिकः । वैजयार्द्धिक ।

* दिगादेस्तौ ॥१६४॥ दिगादेरर्द्धात् यठणौ तौ स्तः । पूर्वार्द्ध्यं । पौर्वार्द्धिक । दक्षिणार्द्ध्यं । दाक्षिणार्द्धिक ।

ग्रामराष्ट्रस्याणठणौ ॥ १६५ ॥ ग्रामस्य राष्ट्रस्य चार्द्धात् दिगादेरण्ठणौ स्त । ग्रामस्य राष्ट्रस्य वा पूर्वार्द्धे भव पौर्वार्द्धः । पौर्वार्द्धिक । अपरार्द्धे जातो भवो वा पाश्चार्द्धः । पाश्चार्द्धिक ।

परावरधमोत्तमादेर्यः ॥१६६॥ परादिपूर्वादर्द्धात् यो भवति । परार्द्ध्यं । अवरार्द्ध्यं । अधमार्द्ध्यं । उत्तमार्द्ध्यं ।

।+अंतोऽवोऽधसोऽमः ॥१६७॥ एभ्य अमो भवति । अतमः । अवम । अधम ।

+ लोकव्यध्या मादिभ्यष्ठञ् ॥१६८॥ लोकयोरध्यात्मादिभ्यश्च ठञ् स्यात् । इह लोके जात भवो वा ऐहलौकिकः । पारलौकिक । अध्यात्म भव आध्यात्मिक । आधिदैविक । दैहिक ।

+ समानात्तदादेश्च ॥१६९॥ समानात् समानादेश्च ठञ् स्यात् । समाने भवाः सामानिकाः देवा । सामानग्रामिक ।

ऊर्ध्वाद्दमदेहात् ॥ १७० ॥ ऊर्ध्वात् पराभ्यां दमदेहाभ्या ठञ् स्यात् । ऊर्ध्वाद् दमो दमादूर्ध्वं वा ऊर्ध्वदमः। तत्र भवः और्ध्वदमिक । और्ध्वदेहिक ।

-वर्षाकालेभ्यः ॥१७१॥ वर्षाशब्दात् कालवाचिभ्यश्च ठञ् स्यात् । वर्षासु भवो वार्षिकः । पूर्ववार्षिक । मासिक । आर्द्धमासिक । सावत्सरिक ।

कर्मणि श्राद्धे शरद ॥१७२॥ शरच्छब्दात् श्राद्धे कर्मणि ठञ् स्यात् । शारदिक श्राद्ध ।

श्राद्ध इति किं ? शारद दधि ।

वा रोगातपे ॥ १७३ ॥ शरद ठण् वा स्यात रोगे आतपे च । शरदि भवः शारदिक, शारदो रोग आतपो वा ।

निशाप्रदोषहेमन्ताद् ॥१७४॥ एभ्यष्ठण् वा स्यात् शेषे । नैशिकः । नैश । प्रादोषिक । प्रादोषः । हैमतिकः । हैमत ।

* खं तोऽणि ॥१७५॥ हेमततकारस्य ख वा भवत्यणि परत । हेमन । हैमत ।

श्वसस्तुट् च ॥ १७६ ॥ श्वस्शब्दाद् ठण् वा स्यात् । तस्य च तुट् चागमः शौवास्तिक । श्वस्त्य । श्वस्तनः ।

*पूर्वाह्णापराह्णात्तनट् ॥१७७॥ आभ्यां तनट् वा स्यात् । पूर्वाह्णे जातो भवो वा पूर्वाह्णेतन । पौर्वाह्णिकः । अपराह्णेतन । आपराह्णिक ।

सायचिरमाह्णेप्रगेऽव्ययेभ्यः ॥ १७८ ॥ सायमादेः शिभ्यश्च तनट् स्यात् । साय जातो भवो वा सायतनः । चिरतन । माह्णेतन । प्रगेतन । श्वे —प्राक्तनं, प्रातस्तन । दिवातन । दोषातन ।

। चिरपरुत्परारेस्त्नः ॥१७९॥ चिरादेस्त्नो भवति । चिरत्न । परुत्न । परारित्न ।

भसंध्यादृतुभ्योऽण् ॥१८०॥ भेभ्यःसध्यादिभ्य ऋतुभ्योऽण् स्यात् । तिष्ये भवः तैष । पैष । माघः । साध्यः । साधिवेलः । आमावास्यः । ऋतो —ग्रैष्म । शैशिर । वासत ।

— संवत्सरात् पर्वफले ॥ १८१ ॥ सवत्सरात् पर्वणि फले चाण् स्यात् । सावत्सर पर्व फल वा ।

प्रावृष एण्यः ॥ १८२ ॥ प्रावृट्शब्दात् कारवाचिनःएण्यो भवति । प्रावृषेण्य वलाहकः ।

*द्वीपाञ्ज्योऽन्वब्धौ॥१८३॥अन्वब्धौ समुद्रसमीपे यो द्वीपः तस्मात् ञ्यो भवति । द्वैप्य ।

। पश्चादग्राग्रंतादिमः ॥ १८४ ॥ एभ्य इमो भवति शेषे । पाश्चिम । अग्रिमः । आदिमः । अंतिमः ।

मध्यान्म ॥ १८५ ॥ मध्यान्मो भवति शेषे । मध्यम ।

समत्य ॥ १८६ ॥ समत्यर्थे मध्यादत्यो भवति । नाति स्थूलो नातिकृशो मध्यः । नाति ह्रस्वो नाति दीर्घो य सोऽपि मध्यः ।

। स्थामाजिनांतादुप् ॥१८७॥ स्थामांतात् आजिनांताच्च परस्य शैषिकस्य त्यस्योप् भवति । अश्वत्थाम्नि जातः अश्वत्थामा । सिंहाजिनः ।

इति जैनेंद्रापरनाम्नि शब्दार्णवव्याकरणे शब्दार्णवचंद्रिकायां लघुवृत्तौ तृतीयस्याध्यायस्य द्वितीय पादः

तृतीयः पादः

तत्र जातः ॥ १ ॥ तत्रेतीप्समर्थात् जात इत्येतस्मिन्नर्थे यथाविहित त्यो भवति । स्वजन्मनि अनपेक्षितपरव्यापार कर्तृभूतो जात । श्रुघ्ने जात श्रौघ्न । माथुर । औत्स । राष्ट्रिय । पारीण । ग्रामेय । ग्राम्य । नादेय ।

प्रावृषष्ठ ॥ २ ॥ अस्माद् ठ स्यात् । प्रावृषि जात प्रावृषिक ।

सौ शरदो वुञ् ॥ ३ ॥ शरदो वुञ् स्याद् सौ । शारदका मुद्गा । साविति किं ? शारदं धान्यं ।

सिंध्वपकरादण् ॥ ४ ॥ आभ्यामण् स्यात् । सैधव । आपकरः ।

पूर्वाह्णापराह्णार्द्रामूलप्रदोषावस्कराद्वा क.॥५ एभ्यस्ताभ्या च को भवति । पूर्वाह्णे जातः पूर्वा-

ह्नकः । अपराह्नकः । आर्द्रकः । मूलकः । प्रदोषकः । अवस्करकः । सिंधुकाः । अपकरकः ।

* पंथकः॥ ६ ॥ पथिन्शब्दात् को निपात्यः पंथादेशश्च । पथि जातः पंथकः ।

वाऽमावास्यायाः ॥ ७ ॥ अमावास्याशब्दात् को वा स्यात् ।अमावास्यकः।आमावास्यः।

* श्रविष्ठापाढाचा॥ ८ ॥ आभ्यां तस्याश्च अत्यो भवति । श्रविष्ठासु जातः श्रविष्ठः । आषाढः । अमावास्यः ।

* छण् ॥ ९ ॥ ताभ्यां छण् स्यात् । श्राविष्ठीयः । आषाढीयः ।

फल्गुन्याष्टः ॥ १० ॥ फल्गुनीशब्दाट्टो भवति । फल्गुन्यां जातः—फल्गुनः । फल्गुनी ।

पुष्यार्थपुनर्वसुस्वात्यनुराधाविशाखाबहुलाहस्तादुप् ॥ ११ ॥ पुष्यार्थेभ्यः पुनर्वस्वादिभ्यश्च माणः उप् स्यात् तत्र जातेऽर्थे । पुष्ये जातः पुष्यः । तिष्यः । सिध्यः । पुनर्वसुः। स्वातिः। अनुराधः । विशाखः । बहुलः । हस्तः ।

* चित्रारेवतीरोहिण्याः स्त्रियां ॥ १२ ॥ चित्रादिभ्यो माणः स्त्रियामुप् स्यात् लौ।चित्रायां जाता चित्रा । रेवती । रोहिणी स्त्री । स्त्रियामिति किं ? चैत्रः ।

*वाऽन्यत.॥१३॥ श्रविष्ठादिभ्योऽन्येभ्यो भेभ्यो माण उप् वा भवति । अभिजिति जातः अभिजित् । आभिजितः । अश्वयुक्, आश्वयुजः । शतभिषक्, शातभिषजः । कृत्तिकः, कार्त्तिकः । मृगशीर्षः, मार्गशीर्षः ।

* वत्साच्छालात्॥ १४ ॥ वत्सपूर्वात् शालात् परस्य जातार्थे उत्पन्नस्याणः उब्वा भवति । वत्सशाले जातः—वात्सशालः । वत्सशालः ।

* गोखरात् ॥ १५ ॥ आभ्यां शालादुप् भवति । गोशालः । खरशालः ।

*स्थानांतात् ॥ १६ ॥ स्थानांतात् उप् भवति जाते लौ । गोस्थानः । अश्वस्थानः ।

कृतलब्धक्रीतसंभूताः ॥ १७ ॥ तत्रेतीप्समर्थात् कृताद्यर्थेषु यथाविहितं त्यो भवति। श्रुघ्ने कृतः लब्धः क्रीतः संभूतो वा श्रौघ्नः । माथुरः । औत्सः । राष्ट्रियः । पारीणः । स्वोत्पत्त्यावपेक्षितव्यापारः कृतः । सामान्येन प्राप्तं लब्धं । मूल्येन प्राप्तं क्रीतं । संभूतिः संभावना । तत्कृतकर्मभूतः संभूतः ।

कुशलः ॥ १८ ॥ ईप्समर्थात् कुशल इत्येतस्मिन्नर्थे यथाविहितं त्यो भवति।श्रुघ्ने कुशलः श्रौघ्नः । नौदयः ।

पथो वुन् ॥ १९ ॥ पथिन्शब्दात् वुन् स्यात् । पथि कुशलः—पथकः ।

*कोऽश्मादेः ॥ २० ॥ अश्मन्प्रभृतिभ्यः को भवति।अश्मनि कुशलः-अश्मकः।सरुकः।आकर्षकः।

कालात्साधुपुष्प्यत्पच्यमाने ॥ २१ ॥ कालवाचकादीप्समर्थात् यथाविहितं त्यो भवति साध्वाद्यर्थेषु । हेमन्ते साधुः हैमनः प्रावारः । वसंते पुष्प्यति वासंत्यो लताः । शरदि पच्यंते शारदाः शालयः ।

उप्ते ॥ २२ ॥ कालवाचकादीप्समर्थात् उप्तेऽर्थे यथाविहितं त्यो भवति । शरद्युप्ताः शारदाः यवाः । ग्रैष्माः शालयः ।

आश्वयुज्या वुञ् ॥ २३ ॥ आश्वयुजीशब्दात् वुञ् स्यात् । आश्वयुज्यामुप्ताः आश्वयुजकाः माषाः ।

ग्रीष्मवसंताद्वा ॥ २४ ॥ आभ्यां वुञ् वा भवति उप्ते।ग्रैष्मकं।ग्रैष्मं।वासंतकं, वासंतं सस्यं।

देयमृणे ॥ २५ ॥ कालवाचकादीप्समर्थात् देयमृण इत्येतस्मिन्नर्थे यथाविहितं त्यो भवति । मासे देयं ऋणं मासिकं । सांवत्सरिकं ।

कलाप्यश्वत्थयवबुसोमाव्यासैषमसो वुन् ॥ २६ ॥ एभ्यो वुन् स्यात् । यस्मिन् काले मयूरा केदारा इक्षव कलापिनो भवति स का लस्तत्साहचर्य्यात् कलापी । यस्मिन्नश्वत्थाः फलति सोऽश्वत्थ । यस्मिन् यवाना बुस स यवबुसः । उमाव्यस्यते विक्षिप्यते यस्मिन् काले स उमाव्यास । कलापिनि काले देयमृण कलापक।अश्वत्थक।यवबुसक।उमाव्यासक।ऐषमक।

गृष्मावरसमाद् वुञ् ॥२७॥ आभ्या वुञ् भवति देये ऋणे । ग्रैष्मक।आवरसमक।

सवत्सराग्रहायण्याष्ठण् च ॥ २८ ॥ आभ्या ठण् स्यात् वुञ् च । सवत्सरे देयमृण साव त्सरिक।सावत्सरक।आग्रहायणिक।आग्रहायणक।

रौति मृग ॥ २९ ॥ कालवाचकादीप्स मर्थात् रौति मृग इत्येतस्मिन्नर्थे यथाविहित त्यो भवति। निशाया रौति मृग—नैशिकः, नैश । प्रादोषिकः । प्रादोषः ।

*जयी च ॥ ३० ॥ जयी इत्येतस्मिन्नर्थे कालवाचिनो यथाविहित त्यो भवति । निशाया जयी नैशिक, नैश । वासत । चकार का- लानुकर्षणार्थः ।

भव ॥३१॥ तत्रेतीप्समर्थाद् भव इत्येत स्मिन्नर्थे यथाविहित त्यो भवति। श्रुघ्ने भव श्रौघ्न । राष्ट्रीय । ग्रामीण ।

दिगादेर्य ॥३२॥ दिगादिभ्यो यो भवति। दिशि भवो दिश्य । वर्ग्य । वंश्य ।

देहागात् ॥३३॥ शरीरावयवात् यो भवति। दतेषु भव दत्य । ओष्ठ्य । कर्ण्य । मुख्य ।

दृतिकुक्षिकलशिवस्त्यस्त्यहेर्ढञ् ॥३४॥ एभ्यो ढञ् स्यात् । दृतौ भव दार्तेय जल । कौक्षेय व्याधिः । कालशेय तक्र । वास्तेय मूत्र। अस्त्रजि भव आस्तेय तेज । अस्तृज त्यसनि- धाने अस्तिभावो निपात्यते । आहेय विष ।

ग्रीवाभ्योऽण् च॥३५॥ग्रीवाशब्दादण् स्यात् ढण् च । ग्रीवासु भव ग्रैव, ग्रैवेय ।

चतुर्मासात् णौ ॥३६॥ चतुर्मासात् अण् भवति णौ । चतुर्षु मासेषु भवा चातुर्मासी । णाविति किं ? चतुर्मास ।

ञ्यो यज्ञे ॥ ३७ ॥ चतुर्मासात् ञ्यो भवति यज्ञेऽर्थे । चातुर्मास्यानि यज्ञकर्माणि ।

*देववर्हिर्गंभीरपचजनात् ॥३८॥एभ्यो ञ्यो भवति।देवे भव दैव्य ।वार्ह्य ।गार्भीर्य ।पाचजन्य ।

* हात् परिमुखादे ॥३९॥ हसज्ञात् परि- मुखादेर्ञ्यो भवति । मुखात् परि—परिमुख ।तत्र भव —पारिमुख्य । पारिहनव्यः । पार्योष्ठ्य ।

अंत पूर्वाट्ठञ्॥४०॥अत इत शब्दपूर्वात् ठञ् स्यात् । अगारस्यातः—अतरगार । तत्र भवः आतरगारिकः । आतर्गेहिक । आतःपुरिकः ।

उपाज्जानुनीविकर्णात् प्राये॥४१॥ उपपूर्वे- भ्यो जान्वादिभ्यो हसंज्ञकेभ्य ठञ् स्यात् तत्र प्राये भवे । जानुन समीपं-उपजानु । तत्र प्रायः भवः औपजानुकः सेवक । औपनीविक कार्षा- पणक । औपकर्णिकः सूचक ।

पर्यनोर्ग्रामात् ॥४२॥ आभ्या ग्रामात् ठञ् स्यात् । ग्रामात् परि परिग्राम तत्र भवः-पारिग्रा- मिकः । आनुग्रामिकः ।

मध्याच्छणादिना म्रुक् च ॥ ४३ ॥ मध्यश- ब्दात् तत्र भवे छादयो भवति म्रुक् चागम । मध्ये भव मध्यमीय । माध्यम । माध्यमा । मध्यदिन ।

जिह्वामूलागुलेश्च छः ।४४। आभ्यां मध्याच्च छो भवति । जिह्वामूलीय ।अगुलीय । मध्यीय ।

वर्गांतात् ॥ ४५ ॥ वर्गांतात् भवे छो भव-

ति । परवर्गीय । पवर्गीय ।

यखौ चाशब्दे । ४६ । वर्गान्ताद् यखौ स्त_ ञ्चाशब्दे । भरतवर्ग्य । भरतवर्गीण । भरत-वर्गीय । एवं-बाहुबलिवर्ग्य , बाहुबलिवर्गीण , बाहुबलिवर्गीयः । अशब्द इति किं ? टवर्गीय ॥

+ रूढेऽन्तःपुराट्ठः । ४७ । रूढे विषये अंतः पुराट् ठो भवति । अंत पुरे भवा अंत पुरिका स्त्री। रूढ इति किं ? आंत पुर ।

* कर्णललाटात् क ॥४८॥ आभ्यां को भवति रूढे । कर्णिका । ललाटिका भूषणविशेष ।

* तस्य व्याख्याने च ग्रथात् ॥४९॥ तस्येति तासमर्थात् व्याख्यानेऽर्थे तत्र भवे च ग्रंथवाचकात् यथाविहितं त्यो भवति । सुपां व्याख्यान सुप्सु भवं वा सौप । मैङ । कार्त्त । ग्रथादिति किं ? पाटलिपुत्रस्य व्याख्यानी सुकोशला ।

* बहुचष्ठञ् प्रायः ॥ ५० ॥ बह्वचो ग्रथात् ठञ् भवति प्रायः । षत्वणत्वस्य व्याख्यान तत्र भव वा षात्वणत्विक । षाचहोतृक । ब्राह्मणिक । प्राथमिक । नामाख्यातिक । आग्निष्टोमिक । क्वचित्—संहितायाः व्याख्यान साहितं । बह्वच इत्येव-हार्द ।

द्व्यजृचः ॥ ५१ ॥ द्व्यचो मृदः ऋक्-शब्दाच्च ठञ् स्यात् । अगस्य व्याख्यानं तत्र भव वा आगिक । पौर्विक । तार्किक । यार्तिक । नामिक । ऋक्—आर्चिक ।

+ ऋषिभ्योऽध्याये ॥ ५२ ॥ ऋषिशब्देभ्यो ग्रथवाचिभ्यष्ठञ् स्यात् अध्याये । वशिष्ठस्य व्याख्यान तत्र भव वा वाशिष्ठिकोऽध्याय । वैश्वा मित्रिक ।

* पौरोडाशपुरोडाशाट्ठष्ठौ ॥ ५३ ॥ आभ्यां ठञ्ठौ त्यौ स्त । पौरोडाशिक । पौरोडाशिकी। पौरोडाशिका । पुरोडाशिक । पुरोडाशिकी । पुरोडाशिका ।

छन्दसो यः ॥ ५४ ॥ छन्दसो यो भवति छन्दस्य ।

*शिक्षादेश्चाण् ॥ ५५ ॥ शिक्षादिभ्यः छन्द-सश्च अण् स्यात् । शिक्षायाः व्याख्यान तत्र भवो वा शैक्ष । आर्गयण-।पादव्याख्यान ।छान्दस ।

तत आगतः ॥ ५६ ॥ तत इति कास मर्थात् आगत इत्येतस्मिन्नर्थे यथाविहित त्यो भवति।शुभादागत शौभ्र।राष्ट्रिय ।माहिच्छत्र ।

योनमौखात् वुञ् ॥ ५७ ॥ योनिभ्यो मौखेभ्यश्च वुञ् भवति तत आगतेऽर्थे । मातुला-दागत मातुलक । मातामहक । औपाध्यायक । आचार्यक । ऋत्विज आगत आर्त्विजक ।

* डा पित्र्य ॥ ५८ ॥ पितृशब्दाड् यो वा निपात्य । पितुरागत पित्र्य, पैतृक ।

* उष्ठण् ॥ ५९ ॥ ऋकारान्तात् योनमौखात् ठण् स्यात्।मातुरागत मातृक।भ्रातृक।होतृक।पैतृक।

* आयस्थानात् ॥ ६० ॥ आयस्थानवाचकात् ठण् स्यात् । शुल्कशालाया आगत शौल्कशा-लिक । गौल्मिक । आपणिक ।

*शुण्डिकादेरण् । ६१ ॥ शुण्डिकादिभ्योऽण् स्यात् आगते । शौंडिकः । कार्कण । तैर्थ ॥

गोत्रादङ्कवत् ॥ ६२ ॥ गोत्रादङ्क इव त्यविधिर्भवति तत आगतेऽर्थे । यथा-विदानां अङ्कः वैदः । तथा विदेभ्य आगत वैद । गार्ग । औपगवक ।

* नृहेतोर्वा रूप्य ॥ ६३ ॥ नृवाचिभ्यो हेतुवाचिभ्यश्च रूप्यो वा भवति आगते।जिनद त्तादागत जिनदत्तरूप्य । जैनदत्त । समाद्धेतो-रागत समरूप्य, समीय । पापरूप्य, पापीय ।

मयट् ॥ ६४ ॥ नृहेतुभ्यो मयट् स्यात् आगते । जिनदत्तमय । सममय पापमय ।

प्रभवति ॥ ६५ ॥ तत इति कांतात् प्रभवतीत्येतस्मिन्नर्थे यथाविहितं त्यो भवति । हिमवतः प्रभवति हैमवती गंगा । दारदी सिंधुः । शौभ्रः । राष्ट्रियः । अवारीणः ।

* त्यदादेर्मयट् ॥ ६६ ॥ त्यदादिभ्यो मयट् स्यात्तात्यस्मात् प्रभवति-त्यन्मयं।तन्मयं।भवन्मयं।

* वैडूर्यः ॥६७॥ विडूरशब्दाड् ञ्यो निपात्यः। विडूरान्नगरात्प्रभवति वैडूर्यो मणिः ।

* तद्गच्छत्यध्वदूते ॥ ६८ ॥ तदितिइप्समर्थात् गच्छत्यर्थे यथाविहितं त्यो भवति अध्वनि दूते च । शुभ्रं गच्छति शौभ्रः । राष्ट्रियः। ग्रामीणः अध्वा दूतो वा । अध्वदूत इति किं ? शुभ्रं गच्छति सार्थः ।

अभिनिष्क्रामति द्वारं ॥ ६९ ॥इप्समर्थाद् अभिनिष्कामति द्वारमित्येतस्मिन्नर्थे यथाविहितं त्यो भवति । शुभ्रमभिनिष्कामति द्वारं शौभ्रं । आहिच्छत्रं । राष्ट्रियं ।

प्रस्तुत्य कृते ग्रंथे ॥ ७० ॥ तदितीप्समर्थात् प्रस्तुत्य कृतेर्थे ग्रंथे यथाविहितं त्यो भवति । सुलोचनां प्रस्तुत्य कृतो ग्रंथः सौलोचनः । सौभद्रः । सौकुमारः । ग्रंथ इति किं ? सुतारा प्रस्तुत्य कृतः प्रासादः ।

+ ज्योतिषं ॥ ७१ ॥ज्योतिःशब्दादण् ऐवभावश्च निपात्यः । ज्योतींषि प्रस्तुत्य कृतो ग्रंथः ज्योतिषं ।

+ आख्यायिकासूश् प्रायः ॥ ७२ ॥ आख्यायिकासु उत्पन्नस्य त्यस्य उश् भवति प्रायः। वासवदत्तां प्रस्तुत्य कृताख्यायिका वासवदत्ता । दोरछस्योश्। उर्वशी । सुमनोहरा । अण उश्। न च भवति । भीमरथं—भैमरथी ।

* द्वंद्वजननादिभ्यश्छः॥ ७३ ॥द्वंद्वात् इंद्रजननादिभ्यश्च प्रायश्छो भवति । श्रीमतीवज्रजंघौ च प्रस्तुत्य कृतो ग्रंथः श्रीमतीवज्रजंघीयः। भरतबाहुबलीयः । श्रीपालवसुपालीयः । इंद्रजननीयः । प्रद्युम्नोदयनीयं । सीतान्वेषणीयं ।

सोऽस्य निवासः ॥ ७४ ॥ स इति वासमर्थात् निवासवाचिनोऽस्येति तार्थे यथाविहितं त्यो भवति । शुभ्रो निवासोऽस्य शौभ्रः। राष्ट्रियः । नादेयं ।

* अभिजनः ॥ ७५ ॥ वांतात् अभिजन इत्यस्मिन्नर्थे यथाविहितं त्यो भवति । शुभ्रोऽभिजनोऽस्य शौभ्रः । राष्ट्रियः ।

छोऽस्त्राजीवेऽद्रेः ॥ ७६ ॥ स इति वांतादद्रिवाचिनश्छो भवति अस्त्राजीवेऽर्थे । हृद्गोलोऽद्रिरभिजनोऽस्य हृद्गोलीयः । खलीयः । भोजकटीयः । अस्त्राजीव इति किं ? ऋक्षोदोऽद्रिरभिजनोऽस्य आर्क्षोदो ब्राह्मण । अद्रेरिति किं ? सांकास्यकोऽस्त्राजीवी ।

शांडिकासिंध्वादेर्ञ्याणौ ॥ ७७ ॥ शांडिकादेः सिंध्वादेश्च ञ्याणौ त्यौ स्तः यथासंख्यं । शांडिकोऽभिजनोऽस्य शांडिक्यः । कौचवार्यः । सार्वसैन्यः । सैंधवः । वार्ण्णवः । माधुमतः ।

तूदीवर्मत्या ढण् ॥ ७८ ॥ आभ्यां ढण् स्यात् । तूदी अभिजनोऽस्य । तौदेयः । वार्मतेयः ।

शलातुराच्छण् ॥ ७९ ॥ अस्मात् छण् स्यात् । शलातुरोऽभिजनोऽस्य—शालातुरीयः ।

भक्तिः ॥ ८० ॥ वांताद् भक्तिरित्यस्मिन्नर्थे यथाविहितं त्यो भवति । शुभ्रं भक्तिरस्य शौभ्रः । माथुरः । राष्ट्रियः ।

* महाराजादेशकालाचित्ताट्ठण् ॥ ८१ ॥ महाराजशब्दाद् देशकालवर्जितादचित्ताच्च ठण् स्यात् । महाराजो भक्तिरस्य माहाराजिकः । आपूपिकः । शाष्कुलिकः । मौदकिकः । अदेशकालग्रहणं किं ? शौभ्रः । पौर्वाह्णिकः ।

* वासुदेवार्जुनाद् वुन् ॥ ८१ ॥ आभ्या वुन् स्यात् । वासुदेवो भक्तिरस्य वासुदेवक । अर्जुनक ।

गोत्रराजाख्याद् वुञ् प्रायः ॥ ८२ ॥ गोत्राख्येभ्यो राजाख्येभ्यश्च वुञ् स्यात् प्रायः । औपगवो भक्तिरस्य औपगवक । गार्ग्यक । गार्ग्यायणकः । नाकुलकः । साहदेवकः । दौर्योधनक । प्राय इति किं ? पाणिनो भक्तिरस्य पाणिनीय । पौरवीयः ।

राष्ट्रवत्सर्वे सरूपाद् द्वे ॥८४॥ "राष्ट्राख्सनाम्नोऽञ् राजापत्ये" इत्यधिकृत्य सरूपात् सनाम्नो यो द्विरुक्तः तदतस्य भक्तियुक्तस्य राष्ट्रवत्सर्वे स्यात् प्रकृतिः त्यश्च । वृजेरपत्य वार्ज्यः, वार्ज्यौ वृजयो वा भक्तिरस्य वृजिक । मद्रक । पाडयक । आगक । आगकः । सरूपादिति किं ? अनुपद्यो जनपदः तस्य पौरवो राजा ॥ भक्तिरस्य पौरवीयः॥ द्वेरिति किं ? पचाला ब्राह्मणा भक्तिरस्य पाचालः ।

तेन प्रोक्त ॥ ८५ ॥ तेनेति भासमर्थात् प्रोक्तमित्यस्मिन्नर्थे यथाविहित त्यो भवति । गोतमेन प्रोक्त गौतमः आचारः । श्रीदत्तीय । सामतभद्र ।

* मौदादिभ्योऽण् ॥८६॥ एभ्योऽण् स्यात् । मौदेन प्रोक्त विदत्यधीयते वा मौदाः। पैप्पलादाः। आजला ।

* कठादिभ्यश्छन्दस्युप् ॥८७॥ एभ्यश्छन्दसि प्रोक्तार्थे त्यस्योप् भवति तच्चेत्प्रोक्त छन्दो वेदो भवति । कठेन प्रोक्त छन्दो विदत्यधीयते वा वा कठा । चरका । कर्कराः ।

+तित्तिरिवरतन्तुखण्डिकोखाच्छण् ॥८८॥ एभ्यः छण् भवति छन्दसि । तित्तिरिणा प्रोक्त विदत्यधीयते वा तैत्तिरीया । वारतन्तवीया । खाण्डिकीया । औखीया ।

छगलिनो ण्ढिन् ॥ ८९ ॥ अस्मात् प्रोक्ते ण्ढिन् स्यात् । छागलेयी । छागलेयिनो ।

शौनकादिभ्यो णिन् ॥ ९० ॥ एभ्यो णिन् स्यात् । शौनकेन प्रोक्त छन्दो विदति शौनकिन ।हारिद्राविणः।सागरविणः।शापेयिन. ।

पुराणे कल्पे ॥ ९१ ॥ तेन प्रोक्ते पुराणे कल्पे णिन् स्यात् । पिंगेन प्रोक्त कल्पः पुराणश्चेत् पैंगी कल्प । तार्णवैंगी । आरुणपराजी । पुराण इति किं? आश्मरथ्येन प्रोक्त आश्मरथःकल्प ।

* काश्यपकौशिकाच्छन्दोवद् ॥ ९२ ॥ आभ्या तेन प्रोक्ते पुराणे कल्पे छन्दसीव कार्य स्यात् । काश्यपेन प्रोक्त पुराण कल्प विदति काश्यपिनः । कौशिनिन ।

* शिलालिपाराशर्यान्नटभिक्षुसूत्रे ॥९३॥ आभ्या नटसूत्रे भिक्षुसूत्रे चार्थे छन्दोवत् कार्य स्यात् । नटानामध्ययन नटसूत्र । शिलालिना प्रोक्त नटसूत्र विदत्यधीयते वा शैलालिनो नटाः। भिक्षूणामध्ययन भिक्षुसूत्र । पाराशरिणो भिक्षव ।

* कृशाश्वकापिलेयकर्मंदादिन ॥ ९४ ॥ कृशाश्वकापिलेयाभ्या नटसूत्रे कर्मंदात् भिक्षुसूत्रे च इन् स्यात् छन्दोवच्च । कृशाश्विनः कापिलेयिनो नटाः । कर्मंदिनो भिक्षवः ।

एकदिक् ॥ ९५ ॥ भातात् एकदिगित्येतस्मिन्नर्थे यथाविहित त्यो भवति । सुदाम्ना पर्वतेनैकादिक् सौदामनी विद्युत् । हैमवती ।

तस् ॥ ९६ ॥ तेनेतिभासमर्थात् एकदिगर्थे तस् भवति।सुदामतः । हिमवत्तः । पीलुमूलत ।

यश्चोरस ॥ ९७ ॥ उर शब्दाद् यो भवति तस् च । उरसा एकदिग् उरस्य । उरस्तः ।

उपज्ञाते ॥ ९८ ॥ भातादुपज्ञातेऽर्थे यथाविहित त्यो भवति । स्वायम्भुवेनोपज्ञात स्वायम्भुवीय आकालिकाद्याध्ययन।पौज्यपादमनेक-

शेषव्याकरणं ।

कृते ग्रंथे ॥९९॥ भासमर्थात् कृते ग्रंथे यथाविहितं त्यो भवति । समंतभद्रेण कृतं सामंतभद्रं वार्तिकं । सिद्धसेनीयः स्तवः । ग्रंथ इति किं ? तक्ष्णा कृतः प्रासादः ।

खौ ॥ १०० ॥ तेनेति भासमर्थात् कृतेऽर्थे यथाविहितं त्यो भवति खुविषये। मक्षिकाभिः कृतं माक्षिकं मधु। क्षौद्रं । वारटेरं । भ्रामरं। गर्मुद्भिः कृतं गार्मुतं ।

कुलालादेर्वुञ् ॥ १०१ ॥ एभ्यो वुञ् स्यात् खौ । कुलालेन कृतं कौलालकं । कौमारकं । वारुडकं ।

*तस्य स्वं ॥ १०२ ॥ तस्येति तासमर्थात् स्वमिति संबंधिनि द्वितीये यथाविहितं त्यो भवति । उपगोरिदं औपगवं । वार्क्षी शाखा।राष्ट्रियं।

हलशी राट्ठण् ॥ १०३ ॥ आभ्यां ठण् स्यात् । हलस्येदं हालिकं । शैरिकं ॥

÷ समिधष्टेन्यणाधाने ॥ १०४ ॥ समित् शब्दाट्टेन्यण् भवति आधाने । सामिधामाधानो मंत्रः सामिधेन्यः । सामिधेनी ऋक् ।

÷ आग्नीध्रं गृहे ॥ १०५ ॥ अग्नीधृशब्दात् गृहेऽर्थेऽण् जस्त्वाभावश्च निपात्यः । अग्नीधृ ऋत्विग्विशेषस्य गृहं—आग्नीध्रं ।

* रथाद् वोढ्रंगे ॥१०६॥ रथाद् स्वेर्थे यस्त्यः स रथस्य वोढरि रथांगे एव च स्यात् । रथस्यायं वोढा रथ्यः । रथ्यं चक्रं । वोढ्रंग इति किं ! रथस्येदं स्थानं ।

* सादेश्च यः ॥ १०७॥ रथात् केवलात् सादेश्च स्वेर्थे यो भवति । रथ्यः । द्वयोरथयोर्वोढा द्विरथ्यः । परमरथ्यं ।

पत्राद्ञ् ॥१०८॥ पत्रं वाहनं तत्पूर्वात् स्यात् स्वेऽर्थे । आश्वरथं । औष्ट्ररथं । रासभ-

पत्रात् ॥ १०९ ॥ पत्रवाचिनोऽञ् स्यात् । उष्ट्रस्यायं औष्ट्रः । आश्वः । रासभः।हास्तो रथः।

÷ वाह्याध्वोपकरणे ॥११०॥ पत्राद् यस्त्य उक्तः स वाह्याध्वोपकरणेष्ववज्ञेयः । अश्वानामयं वाह्यः आश्वो रथः । आश्वोऽध्वा । आश्वं पाल्यायनं । वाह्याध्वोपकरण इति किं ! अश्वानामयं घासः ।

÷ वहेस्तुरिट् च ॥१११॥ वहेर्योस्तृत्यांतस्य अञ् स्यात् । तस्य तुरिडागमश्च । वोढुः सारथेः स्वं वाहित्रं । सांवहित्रं ।

* द्वंद्वात् वुन् विवाहे ॥ ११२ ॥ द्वंद्वात् विवाहेऽर्थे वुन् स्यात् । कुरवश्च वृष्णयश्च तेषां विवाहः कुरुवृष्णिका । कुरुकशिका ।

* वैरेऽदेवासुरादिभ्यः ॥ ११३ ॥ द्वंदाद् देवसुरादिवर्जितात् वुन् स्यात् वैरे । अहिनकुलस्येदं वैरं—अहिनकुलिका । श्वावराहिका । काकोलूकिका । अदेवासुरादिभ्य इति किं !

अथर्वणा प्रोक्तं छंदो विदंत्यधीयेत वा आथर्वणिकाः । तेषां धर्मः आम्नायो वा आथर्वणः ।

* साकलात् संघांकलक्षणघोषे वा ॥११८॥ साकलशब्दाच्चरणात् संघे अंके लक्षणे घोषे चाण् वा स्यात् । साकल्येन प्रोक्तं विदंत्यधीयते वा साकलाः । तेषामयं संघोऽङ्को लक्षणं घोषो वा साकलः । साकलकः ।

* गोत्रादञ्याञ्त्रिञः॥११९॥ गोत्रवाचकाद् अञाद्यंताद् अण् स्यात् स्वेर्थे संघादौ । विदानां संघादिः वैदः । और्वः । गार्गः । वात्सः । दाक्षः । प्लाक्षः । गोत्रादिति किं ? सौतंगमेरिदं सौतंगमीयं ।

* वुञशिष्यदंडमाणवे ॥ १२० ॥ गोत्रात् शिष्यदंडमाणववर्जितात् वुञ् स्यात् । औपगवस्य स्वं औपगवकं । दाक्षकं । गार्गकं । अशिष्यदंडमाणव इति किं ? काठयस्येमे शिष्याः

गौर्वं भस्म । पैप्पलं । कारीरं । बैल्वं । पालाशं ।

*तालाद् धनुषि ॥ १२५ ॥ तालादण् भवति धनुषि । तालस्य विकारः तालं धनुः । तालमयोऽन्यः ।

*हेमार्थान्माने ॥१२६॥ हेमवाचिनो मानेऽण् स्यात् । जातरूपस्य विकारः जातरूपो निष्कः । हाटकं कार्षापणं।मान इति किं?कांचनमयी यष्टि.।

हेमादिभ्योऽञ् ॥१२७॥ एभ्य अञ् स्यात् । हेम्नः विकारोऽवयवो वा हैमं सिंहासनं । राजतं। औदुंबरः ।

त्रपुजतोः षुक् ॥ १२८ ॥ आभ्यां अञ् स्यात् षुक् चागम.।त्रपुणो विकारःत्रापुषं।जातुषं।

* शम्या लुक् ॥ १२९ ॥ शमीशब्दादञ् स्यात् लुक् चागमः।शामीलं भस्म।शामीली स्रुक्

*मयड् वाऽभक्षाच्छादने ॥ १३० ॥ तातात् भक्षाच्छादनवर्जितेऽवयवे विकारे च मयड् वा स्यात् । अश्मनो विकारः-अश्ममयं । आश्मं । सिकतामयं । सैकतं । कपोतमयं । कापोतं । अभक्षाच्छादन इति किं?मौद्गः सूपः।कार्पासः प्रावारः ।

*एकाच्छरादप्राणिदोः ॥ १३१॥ एकाचः शरादेः अप्राणिवाचिनश्च दोर्मयट् स्यात् विकारावयवयोः । मृन्मयं । वाङ्मयं । शरमयं । दर्भमयं । तृणमयं । अप्राणिदोः—आम्रमयं । कौमयं । तन्मयं ।

*तिलयवादसंज्ञायां ॥ १३२॥ आभ्यां मयडसंज्ञायां । यवमयं । तिलमयं । तैलं । तैलमन्यत् ।

*व्रीहेः पुरोडाशे ॥ १३३ ॥ व्रीहेर्मयट् स्यात् पुरोडाशे । व्रीहीणां विकारः व्रीहिमयं, पुरोडाशः । व्रैहः ओदनोऽन्यः ।

गोर्विड्येव॥१३४॥ गोर्मयट् स्यात् विड्येव।गोर्विट् गोमयं।गोर्विकारो गव्यमन्यत ।

पिष्टात् ॥ १३५ ॥ पिष्टाद्विकारे मयट् स्यात् । पिष्टमयं ।

कः खौ ॥ १३६ ॥ पिष्टात् को भवति खौ । पिष्टिका ।

* क्रीतवन्मानात् ॥ १३७ ॥ मानवाचकात् क्रीत इव त्यविधिः स्यात् विकारे । यथा—शतेन क्रीतं शत्यं, शतिकं । साहस्रं । तथा—शतस्य विकारः शत्यः । शतिकः । साहस्रः । प्रास्थिकः ।

कौशैण्या ढण् ॥ १३८ ॥ आभ्यां ढण् स्यात् तयोः । कौशेयं सूत्रं । एण्याः विकारोऽवयवो वा ऐणेयं मांसं ।

उष्ट्राद्वुञ् ॥ १३९ ॥ उष्ट्राद् वुञ् स्यात् । औष्ट्रकं मांसं । औष्ट्रिका जंघा ।

× वोमोर्णात् ॥ १४० ॥ आभ्यां वुञ् वा स्यात् तयोः । औमकं भस्म । औमं । उमामयं । और्णकं सूत्रं । और्णं । ऊर्णामयं ।

* पयसो यः ॥ १४१ ॥ पयसो विकारे यः स्यात् । पयस्यं दधि ।

द्रोः ॥ १४२ ॥ द्रुशब्दाद् यो भवति । द्रोर्विकारः द्रव्यं ।

माने वयः ॥ १४३ ॥ द्रोर्माने वयो भवति । द्रुवयं मानं ।

*हैयंगवीनं ॥ १४४ ॥ ह्योगोदोह शब्दाद् खञ् निपात्यः प्रकृतेश्च हियंगुभावः । ह्योगोदोहस्य विकारः हैयंगवीनं घृतं ।

*नातोऽफलद्रुवयात् ॥ १४५ ॥ विकारेऽवयवे च ये इमे त्याः उक्ता अतः एतदंतात् फलवाचिद्रुवयवर्जितात् तयोस्त्यो न भवति । कपोतस्य विकारः कापोतं । तस्य विकारोऽवयवो वा वेति मयट् नास्ति । अफलद्रुवयादिति किं? आमलक्या विकारोऽवयवो वा फलं आमलकं । तस्योप्यामलकमयं । द्रौवयं शकलं ।

उप्फले ॥ १४६ ॥ फलवाच्ये त्यस्योप् भवति तयोः । आमलक्याः विकारोऽवयवो वा फलं आमलकं । बदरं । कुवलं । मयडणोश्चोपि ह्रुद्प्यशूचीति स्त्रीत्यस्योप् ।

* प्लक्षादेरण् ॥ १४७ ॥ एभ्योऽण् स्यात् फले तयोः । प्लाक्षं । नैय्यग्रोधं । आश्वत्थं ।

जंब्वा वोश्च ॥ १४८ ॥ जंबूशब्दाद् विकारेऽवयवे च विवक्षिते उश् वा भवत्यण् च । जंबूः जाम्बवं । जंबु फलं ।

*द्राक्षाद्योषधिभ्यः ॥ १४९ ॥ द्राक्षादिभ्य औषधिभ्यश्च त्यस्योप् भवति तयोः । द्राक्षा फलं । हरीतकी । नखरजनी । व्रीहिः । यवः । गोधूमः ।

* पुष्पमूले बहुलं ॥ १५० ॥ पुष्पे मूले च बहुलमुप् भवति तयोरर्थयोः । मल्लिका पुष्पं । मालती । जाती । बृहती मूलं । विदारी । अंशुमती । कचिन्न-बिल्वानि मूलानि । कचिदुप् सिंदुवारं पुष्पं । कदंबं पुष्पं ।

कांस्यपारशवौ ॥ १५१ ॥ कंसीय परशव्याभ्यां यञणौ निपात्यौ छययोश्च उप् । कंसार्थं कंसीयं । तस्य विकारः-कांस्यं । परश्वर्थं परशव्यं । तस्य विकारः पारशवं ।

प्राग्वाद्वण् ॥ १५२ ॥ यस्मात् प्राग् ठणधिकृतो वेदितव्यः । तत्रैवोदाहरिष्यामः ।

तेन दीव्यत्खनज्जयज्जितं ॥ १५३ ॥ तेनेति भासमर्थात् दीव्यत्याद्यर्थेषु ठण् स्यात् । अक्षैर्दीव्यति आक्षिकः । शालाकिकः । अभ्र्या खनति आभ्रिकः । कौद्दालिकः । अक्षैर्जयति जितो वा आक्षिकः । शालाकिकी ।

संस्कृतं ॥ १५४ ॥ तेनेति भासमर्थात् संस्कृतमित्यस्मिन्नर्थे ठण् स्यात् । दध्ना संस्कृतं दाधिकं । शार्ङ्गवैरिकं । मारीचिकं ।

कुलत्थकोण्ण्ोऽण् ॥ १५५ ॥ कुलत्थात्

...नाम । कुल्थ संस्कृत कौलत्थ । ...दार्दरूक ।

* तरन् ॥१५६॥ तेनेति भांतात् तरत्यर्थे ठण् स्यात् । उडुपेन तरति औडुपिक । गौपुच्छिक । काण्डप्लविक ।

नौद्व्यचष्ठ ॥ १५७॥ नौशब्दात् द्व्यचश्च ठो भवति तरत्यर्थे । नावा तरति नाविक । घाटिकः । प्लविक । बाहुकः ।

चरत् ॥१५८॥ तेनेति भांतात् चरत्यर्थे ठण् स्यात् । हस्तिना चरति हास्तिकः । शाकटिक । दाधिक ।

पर्पादिभ्यष्ठट् ॥ १५९ ॥ एभ्यष्ठट् स्यात् चरत्यर्थे । पर्पिकः । पर्पिकी । अश्विक । अश्विकी । रथिक ।

*पादिक ॥१६०॥ पादशब्दात् ठट् निपात्यः । पद्भावश्च । पादाभ्यां चरति पदिकः ।

श्वगणाट्ट वा ॥१६१॥ श्वगणाट्ट ठट् स्यात् वा । श्वगणेन चरति श्वगणिक । श्वागणिकः ।

वेतनादेर्जीवन् ॥१६२॥ वेतनादेष्ठण् स्यात् जीवत्यर्थे । वेतनेन जीवति वैतनिक । वाहिकः । भारिक । दाण्डिकः ।

* वस्नक्रयविक्रयक्रयविक्रयेभ्यष्ठ ॥१६३॥ वस्न क्रयविक्रय क्रय विक्रय इत्येतेभ्यष्ठो भवति जीवति । वस्नं मूल्यं तेन जीवति वस्निक । क्रयविक्रयिकः । क्रयिकः । विक्रयिकः ।

+ छ्यायुधात् ॥ १६४ ॥ आयुधात् छो भवति ठश्च । आयुधेन जीवति आयुधीयः । आयुधिकः ।

व्रातीनञ् ॥१६५॥ व्रातात् जीवत्यर्थे खञ् निपात्यः । व्रातेन कर्मणा जीवति व्रातीना भार्या ।

हरत्युत्सङ्गादेः ॥१६६॥ उत्सङ्गादेर्हरत्यर्थे ठण् स्यात् । उत्सङ्गेन हरति औत्सङ्गिक । औडुपिक । पैटकिकः ।

ठट् भस्त्रादे ॥१६७॥ एभ्यष्ठट् स्यात् । भस्त्रया हरति भस्त्रिकः । भरटिक । भरणिक ।

वा विवधवीवधात् ॥ १६८ ॥ आभ्यां हरति ठट् वा स्यात् । विवधिकः । वीवधिक । वैवधिकः ।

— अण् कुटिलिकायाः ॥१६९॥ कुटिलिकाशब्दात् अण् स्यात् । कुटिलिकया हरति कौटिलिकः मृग, कर्मार, वर्धरः, परिव्राजक, चौरो वा ।

निर्वृत्तेऽक्षद्यूतादे ॥१७०॥ निर्वृत्तेऽर्थे अक्षद्यूतादे ठण् स्यात् ।अक्षद्यूतेन निर्वृत्त आक्षद्यूतिक वैर । जाङ्घाप्रहतिक ।

भावात्रिम ॥ १७१ ॥ भावनाचिन इमो भवति । पाकेन निर्वृत्त—पाकिम ओदन सेकिमाऽसि । कुट्टिमा भूमि ।

क्रे: ॥ १७२ ॥ क्वित्प्रत्ययाताद् इमो भवति । पक्त्रिम । कृत्रिम ।

नित्य ॥ १७३ ॥ क्त्रयत नित्य इमपरं प्रयोक्तव्य । पक्त्रिम । तेन पक्त्रिणा निर्वृत्तमिति वाक्य,पक्त्रि शोभते इत्यादिप्रयोगश्च न भवति ।

याचितापमित्यात् कण् ॥ १७४ ॥ आभ्या कण स्यात् । याचितेन याच्ञया निर्वृत्त याचितक । अपमित्येन प्रतिदानेन निर्वृत्त आपमित्यक ।

संसृष्टे ॥ १७५ ॥ भांतात् संसृष्टे मिश्रितेऽर्थे ठण् स्यात् । दध्ना संसृष्ट दाधिक । पैप्पलिक । माग्गिक ।

* चूर्णलवणमुद्गादिनाण॥ १७६॥चूर्णादेरिन् अ अण इत्येता भवति । चूर्णेन संसृष्टा चूर्णिनो पूपा । लवण सूप । मौद्ग ओदन ।

व्यञ्जनरुपसिक्ते ॥१७७॥ व्यञ्जनाचिन्य

उपसिक्तेऽर्थे ठण् स्यात् । सूपेन उपसिक्तःओदन सौपिकः । घार्तिकः सूप । तैलिक शाक ।

ओज सहोंभसा वर्त्तते ॥ १७८ ॥ एभ्यो वर्त्ततेऽर्थे ठण् स्यात् । ओजसा बलेन वर्त्तते औजसिकः । साहसिक । आंभसिक ।

* तत्प्रत्यनोर्लोमकूलेपात् ॥१७९॥ तादितीप्समर्थात् प्रत्यनुभ्यां परात् लोमादे ठण् स्यात् । प्रातिलोम वर्त्तते प्रातिलोमिक । आनुलोमिक । प्रातिकूलिक । आनुकूलिक. । प्रातीपिक । आन्वीपिक ।

* परेर्मुखपार्श्वात् ॥१८०॥ परिपूर्वाभ्यामाभ्यां ठण् स्यात् । परिमुख वर्त्तते पारिमुखिक । पारिपार्श्विकः सेवक ।

प्रयच्छन् गर्ह्यं ॥१८१॥ गर्ह्यादिवतात् प्रयच्छत्यर्थे ठण् स्यात् । द्विगुणार्थं द्विगुण एक प्रयच्छति द्वैगुणिकः । त्रैगुणिकः ।

। वृधुष वृद्धे ॥१८२॥ वृद्धिशब्दाट्ठण् स्यात् वृधुषभावश्च । वृद्धिं प्रयच्छति वार्द्धुषिकः ।

* कुसीदाट्ठट् ॥१८३॥ कुसीदाट् ठट् भवति गर्ह्ये । कुसीद प्रयच्छति कुसीदिकः । कुसीदिकी ।

दशैकादशाट्ठश्च ॥ १८४ ॥ दशैकादशशब्दात् इवतात् ठो भवति ठट् च । एकादशार्था दश दशैकादश । तान् प्रयच्छति दशैकादशिक । दशैकादशिका । दशैकादशिकी ।

*रक्षन्नुञ्छन्॥१८५॥इवतात् रक्षितात् रक्षति उञ्छति चार्थे ठण् स्यात् । नगर रक्षति नागरिक । सामवायिकःबदराण्युञ्छति बादरिक । नैवारिक ।

पक्षिमत्स्यमृगार्थमीनात् घ्नन् ॥ १८६ ॥ पक्ष्यर्थमत्स्यार्थमृगार्थेभ्य मीनाच्च हत्यर्थे ठण् स्यात् । पक्षिणो हति पाक्षिकः । शाकुनिक । तैत्तिरिक । मायूरिक । मात्स्यिकः । शाफरिक । मार्गिक । नैयङ्कवः । वाराहिक. । शौकरिक । मैनिकः ।

— परिपथ तिष्ठंश्च ॥ १८७ ॥ परिपथशब्दात् इप्समर्थात् तिष्ठति हति चार्थे ठण् स्यात् । परिपथ तिष्ठति हति वा पारिपथिकश्चौरः ।

। परिपथं ॥ १८८ ॥ परिपथशब्दात् इवतात् तिष्ठत्यर्थे ठण् स्यात् । पारिपथिकः ।

* माथधुपदव्याक्रद धावन् ॥ १८९ ॥ माथधोः पदव्याक्रदशब्दाभ्यां च ठण् स्यात् धावत्यर्थे । दडामाथ धावति दाडामाथिकः । दैर्घामाथिकः।पदवीं धावति पादविकः । आक्रदिक ।

* पश्चात्यनुपदात् ॥ १९० ॥ पश्चादर्थे अनुपदात् ठण् स्यात् । पदस्य पश्चादनुपद तद् धावति आनुपदिक ।

* परदारादीन्यन् ॥१९१॥ परदारादिभ्य इवतेभ्यः एति गच्छत्यर्थे ठण् स्यात् । परदारान् एति पारदारिक । गौरुदारिक । गौरुतल्पिकः ।

प्रतिपथाट्ठश्च ॥ १९२ ॥ अस्माट्ठो भवति ठण् चाप्रतिपथमेति प्रतिपथिकः।प्रातिपथिक ।

पदधुपदललामार्थप्रतिकठ गृह्णन् ॥१९३॥ पदधोः पदादेश्च इवतात् गृह्णात्यर्थे ठण् स्यात् । पूर्वपद गृह्णाति पौर्वपदिकः । औत्तरपदिकः। ऐश्वरपदिक । पादिकः। लालामिकः । आर्थिकः। प्रातिकठिक ।

* धर्माधर्मौ चरन् ॥ १९४ ॥ आभ्यां चरत्यर्थे ठण् स्यात् । धर्मं चरत्यनुतिष्ठति धार्मिकः । आधर्मिक ।

* समूहात् समवैति ॥ १९५ ॥ समूहवाचिभ्य इवतेभ्य समवैत्यर्थे ठण् स्यात् । समूह समवैति सामूहिकः । सामाजिक । सामवायिक । गौष्ठिकः ।

परिषद ण्य ॥ १९६ ॥ परिषद्शब्दात् ण्यो भवति । परिषद समवैति पारिषद्य ।

सेनां वा ॥ १९७ ॥ सेनाशब्दादिवंतात् ण्यो वा स्यात् । सेनां समवैति सैन्यः, सैनिकः ।

* सुस्नातादीन् पृच्छन् ॥ १९८ ॥ सुस्नातादेरिवंतात् पृच्छत्यर्थे ठण् स्यात् । सुस्नातं पृच्छति सौस्नातिकः। सौखरात्रिकः ।

+प्रभूतादीनाह ॥ १९९ ॥ एभ्य आहेत्यस्मिन्नर्थे ठण् स्यात् । प्रभूतमाह प्राभूतिकः । पार्याप्तिकः ।

+माशब्दमित्यादिभ्यः ॥ २०० ॥ एभ्यो वाक्येभ्यष्ठण् स्यात् । वाक्यशब्दपरामर्शार्थमितिकरणं।माशब्दमित्याह माशब्दिकः कार्यशब्दिकः। नैत्यब्दिकः ।

*शब्ददर्दुरललाटकुक्कुटात् रूढौ ॥२०१॥ एभ्यष्ठण् स्यात् रूढौ । शब्दं करोति शाब्दिकः वैयाकरणः । दर्दुरं वादित्रं--दार्दुरिकः । ललाटं पश्यति--लालाटिकः सेवकः । कुक्कुटीं युगमात्रं पश्यति कौक्कुटिको भिक्षुः।रूढाविति किं ? शब्दं करोति काकादिः ।

तस्य धर्म्यं ॥ २०२ ॥ तस्येति तासमर्थात् धर्म्यमित्यस्मिन्नर्थे ठण् स्यात् । शुल्कशालाया धर्म्यं शौल्कशालिकं। आपणिकं। दौवारिकं।

*नराद्यृतोऽण् ॥ २०३ ॥ नरादेः ऋकारांताच्च अण् भवति । नरस्य धर्म्यं नारं । नारी स्त्री । महिष्याः--माहिषं । प्रालेपिकं । पौरोहितं। नुर्धर्म्यं नारं । मात्रं । पैत्रं । शास्त्रं ।

* वैशस्त्रवैभाजित्रे ॥ २०४ ॥ एतौ शब्दौ कृतणिलौ निपात्यौ । विशसितुर्धर्म्यं वैशस्त्रं । ऋत इत्यस्यैवात्राण् इट्त्वं च निपात्यते । विभाजयितुः--वैभाजित्रं ।

वक्रयः ॥ २०५ ॥ तांताद् वक्रय इत्यस्मिन्नर्थे ठण् स्यात् । आपणस्य वक्रयः आपणिकः । आकरिकः । शौल्कशालिकः ।

तदस्य पण्यं ॥ २०६ ॥ तदिति वासमर्थात् पण्यात् अस्येति तार्थे ठण् स्यात् यद्वातं तच्चेत् पण्यं भवति । अपूपाः पण्यमस्य--आपूपिकः । लावणिकः । मौदकिकः ।

÷ किशरादेष्ठट् ॥ २०७ ॥ एभ्यष्ठट् स्यात् । किशरं पण्यमस्य किशरिकः । पर्णिकः । तगरिकः । गुग्गुलिकः ।

शलालोर्वा ॥ २०८ ॥ शलालुशब्दाद् ठट् वा पण्यार्थे । शलालु पण्यमस्य शलालुकः । शालालुकः ।

शिल्पं ॥ २०९ ॥ तदस्य शिल्पमित्यस्मिन्नर्थे ठण् स्यात् । मृदंगवादनं शिल्पमस्य मार्दंगिकः। पाणविकः । वैणिकः । नार्तिकः ।

मड्डुकझर्झराद् वाऽण् ॥ २१० ॥ आभ्यां वाण् स्यात् शिल्पे । माड्डुकः । माड्डुकिकः। झार्झरः । झार्झरिकः ।

प्रहरणं ॥ २११ ॥ तदस्य प्रहरणमित्यस्मिन्नर्थे ठण् स्यात् । असिः प्रहरणमस्य आसिकः । त्सारुकः । चाक्रिकः । धानुष्कः ।

+ परश्वधाद्वाण ॥२१२॥ अस्मादण् स्यात् प्रहरणे वा । परश्वधः प्रहरणमस्य पारश्वधः । पारश्वधिकः ।

शक्तियष्टेष्टीकण् ॥ २१३ ॥ आभ्यां टीकण् स्यात् । शक्तिः प्रहरणमस्य शाक्तीकः । याष्टीकः । याष्टीकी ।

*वेष्ट्यादिभ्यः ॥ २१४ ॥ एभ्यो वा टीकण् स्यात् । इष्टिः प्रहरणमस्य ऐष्टीकः । ऐष्टिकः । आंमसिकः।आंमसीकः । दांडिकः । दांडीकः ।

नास्तिकास्तिकदैष्टिकाः ॥ २१५ ॥ नास्तिकादयः ठणंता निपात्यंते । परलोकादिकं नास्तीति मतिरस्य नास्तिकः । तदस्तीति मतिरस्य-आस्तिकः । दिष्टं दैवं तत्प्रमाणमिति मति-

रस्य दैष्टिक ।

शीलं ॥२१६॥ तदस्मिन् शीलमित्यस्मिन्नर्थे ठण् स्यात् । अपूपभक्षणं शीलमस्य आपूपिकः। शाष्कुलिकः । ताम्बूलिकः ।

छत्रादेरञ् ॥ २१७ ॥ एभ्य अञ् स्यात् छत्र शीलमस्य छात्रः । शैक्ष । भैक्षः ।

× तूष्णीक ॥ २१८॥ तूष्णीम्शब्दात् कस्तो मश्च निपात्य । तूष्णीम्भाव शीलमस्य तूष्णीकः।

*वृत्तोऽपपाठोऽनुयोगे ॥ २१९ ॥ तदिति वासमर्थात् अस्येति तार्थे ठण् स्यात् । यद् तद् वासमर्थं कर्म चेत् तदध्ययनविषयवृत्त भवति । एकमन्यत् कर्म स्खलितरूप अध्ययने वृत्तमस्य एक म-न्यदस्यापपाठरूप स्खलित परीक्षाया अनुयोगे वृत्त ऐकान्यिकः । द्वैयन्यिक । त्रैयन्यिक ।

बह्वजादेष्ठ ॥ २२० ॥ बह्वचादेर्भद तदस्य वृत्तोपपाठोनुयोग इत्यस्मिन् विषये ठो भवति । एकादशान्यन्यान्यस्यापपाठरूपाण्यनुयोगे वृत्तानि एकादशान्यिक । द्वादशान्यिक ।

भक्ष्योऽस्मै हित ॥ २२१ ॥ वातादस्मै इत्यर्थे ठण् स्यात् हित भक्ष्यश्चेत्।अपूपा भक्ष्या हितमस्मै आपूपिक । शाष्कुलिक । लाड्डुकिक ।

*नियुक्त दीयते ॥ २२२ ॥ तदस्मै नियुक्त दीयत इत्यस्मिन्नर्थे ठण् स्यात् । अग्रे भोजनमस्मै नियुक्त दीयते आग्रभोजनिक । शाष्कुलिक मौदनिक ।

* भक्तौदनाद्वाण् ट् ॥ २२३ ॥ आभ्या अण् टटो यथासख्य वा स्त । भक्तमस्मै नियुक्त दीयते भाक्त । भाक्तिक । ओदनिक , औदनिक ।

* श्राणामांसौदनाट्ठ ॥ २२४ ॥ आभ्या ट्ठो वा भवति ।श्राणास्मै नियुक्त दीयते श्राणिक। श्राणिका । श्राणिकी। मांसौदनिक । मांसौदनिका। मांसौदनिकी ।

+ नवयज्ञादयोऽस्मिन् वर्तते ॥ २२५ ॥ नवयज्ञादिभ्य अस्मिन्निर्तीत्यर्थे ठण् स्यात् वर्तते चेत् । नव यज्ञा अस्मिन् वर्तते नावयज्ञिक । पाकयज्ञिक ।

तत्र नियुक्त ॥ २२६ ॥ तत्रेतीप्समर्थात् नियुक्त इत्यस्मिन्नर्थे ठण् स्यात् । शुल्कशालाया नियुक्त शौल्कशालिकः । आपणिक । दौवारिक । आक्षपटलिक ।

ठोऽगारान्तात् ॥ २२७ ॥ अगारान्ताट्ठो भवति । कोष्ठागारे नियुक्त कोष्ठागारिक । देवागारिक । भाण्डागारिक ।

अध्यायिन्यदेशकालात् ॥ २२८ ॥ ईनतादृदेशकालवचिन ठण् स्यात् अध्यायिन्यर्थे । अशुचावध्यायी आशुचिक । साध्यावेलिक । आनध्यायिक । अदेशकालादिति किं ? चैत्याल याध्यायी । पूर्वाह्णेऽध्यायी ।

*कठिनान्तप्रस्तारसंस्थानतद्वयो व्यवहरन्॥२२९ कठिनान्तात् प्रस्तारसंस्थानाभ्या प्रस्तारसंस्थान योश्च व्यवहरत्यर्थे ठण् स्यात्।वंशकठिने व्यवहरति वांशकठिनिक । वार्द्धकठिनिक । प्रास्तारिक । सांस्थानिक ।तद्वयु कांसप्रस्तारिक । गौसंस्थानिक

*निकटादिषु वसन् ॥ २३० ॥ एभ्यो वस त्यर्थे ठण् स्यात् । निकटे वसति नैकटिक । वा क्षमूलिक । आवसथिक ।

*सतीर्थ्य ॥ २३१ ॥ समानतीर्थाद् यो निपात्य । समानस्य च सभाव । समाने तीर्थे वसति सतीर्थ्य ।

तद्वहन् रथप्रासगाट् य ॥२३२॥तदितीप्समर्थाभ्या आभ्या वहत्यर्थे यो भवति । रथ वहति रथ्य । प्रासम्य ।

धुरो ढण् च ॥ २३३ ॥ धुरो ढण् भवति यश्च । धुर वहति धौरेय । धुर्य ।

*सर्वोत्तरदक्षिणवामादेः खः॥ २३४ ॥ सर्वाधादेः धुरः खो भवति। सर्वा धूः—सर्वधुरा तां वहति सर्वधुरीणः । उत्तरधुरीणः । दक्षिणधुरीणः । वामधुरीणः ।

*उप् चैकादेः ॥ २३५ ॥ एकादेः धुरः खो भवति तस्य उप् च वहत्यर्थे. एकधुरीणः।एकधुरः॥

*शकटादण्॥२३६॥ अस्मादण्। शाकटो गौः।

हलसीराट्ठण् ॥२३७॥ आभ्यां ठण् स्यात् वहति । हालिकः । सैरिकः ।

विध्यत्यकरणेन ॥ २३८ ॥ इवंताद् विध्यत्यर्थे यो भवति न चेत् करणेन विध्यंति। पादौ विध्यंति पथ्याः शर्कराः । ऊरव्याः कंटकाः अकरणेनेति किं ? पादं विध्यति धनुषा ।

* धनगुणौ लब्धा ॥ २३९ ॥ धनगुणाभ्यां यो भवति लब्धरि । धनं लब्धा धन्यः । गुण्यः।

*णोऽन्नात् ॥ २४० ॥ अन्नात् णो भवति । अन्नं लब्धा आन्नः ।

पदमस्मिन् दृश्यं ॥ २४१ ॥ पदात् वांतात् अस्मिन्निति बर्थे यो भवति दृश्यं चेत् । पदमस्मिन् दृश्यं पद्यः । कर्दमः ।

* जन्यवश्यधर्म्यधेनुष्यामूल्यहृद्यगार्हपत्याः ॥ २४२ ॥ जन्यादयो यत्यंता निपात्यंते। जनी वधूं वहंति जन्याः परिणेतृसहायाः । जनस्य जल्पो वा जन्यः । वशं गतः वश्यः । धर्मेण प्राप्तं धर्मादनपेतं वा धर्म्यं । प्रकृष्टा धेनुः धेनुष्या । ये षुक् निपात्यः । मूलमेषामुत्पाद्यं मूल्या मुद्गाः । मूलेनानम्यं मूल्यं सुवर्णादि ।हृदयस्य प्रियः बंधनं वा हृद्यः ऋषिः। गृहपतिना संयुक्तः गार्हपत्योग्निः

*नौविषेण तार्यवध्ये ॥ २४३ ॥ नौविषाभ्यां तार्ये वध्ये च यो भवति । नावा तार्यं नाव्यमुदकं । विषेण वध्यः विष्यः ।

पथ्यर्थन्यायादनपेते ॥ २४४ ॥ पथ्यादेः वांतात् यो भवति अनपेतेऽर्थे । पथोऽनपेतं पथ्यं । अर्थ्यं । न्याय्यं ।

छंदसा निर्मिते ॥ २४५ ॥ छंदसो मांतात् यो भवति निर्मितेऽर्थे। छंदसा निर्मितःछंदस्यः॥

उरसाऽण् च ॥२४६ ॥ उरसः मांतात् निर्मितेऽर्थेऽण् स्यात् यश्च । उरसा निर्मितः औरसः। उरस्यः पुत्रः ।

*मदस्य करणे ॥ २४७ ॥ मदात् तांतात् करणेऽर्थे यो भवति । मदस्य करणं मद्यं ।

*कौलीनो जल्पे ॥ २४८ ॥ कुलात् खञ् निपात्यते जल्पेऽर्थे । कुलस्य जल्पः कौलीनः ।

तत्र साधुः ॥ २४९ ॥ तत्रेतीप्समर्थात् साधुरित्यस्मिन्नर्थे यो भवति । सामनि साधुः सामन्यः । कर्मण्यः।शरण्यःश्रेयान् जिनः।सभ्यः ।

भक्ताण्णः ॥ २५० ॥ भक्ताण्णो भवति भक्ते साधुः भाक्तः शालिः ।

परिषदो ण्यश्च ॥ २५१ ॥ परिषदो ण्यो भवति यश्च । परिषदि साधुःपारिषद्यः। पारिषदः।

*सर्वजनात् खञ् च ॥ १५२ ॥ अस्मात् खञ् भवति ण्यश्च साधौ।सार्वजनीनः सार्वजन्यः।

*प्रतिजनादेः ॥ २५३ ॥ एभ्यः साधौ खञ् स्यात् । प्रातिजनीनः । ऐदंयुगीनः । सांयुगीनः । पारकुलीनः ।

कथादेष्ठण् ॥ २५४ ॥ कथादिभ्यः साधौ ठण् भवति । काथिकः । सांकथिकः । वैकथिकः-वैतथिकः । वैतंडिकः । गौडिकः ।

पथ्यतिथिवसतिस्वपतेर्ढञ् ॥ २५५ ॥ एभ्यः साधौ ढञ् स्यात् । पाथेयः आतिथेयः । वासतेयः । स्वापतेयं ।

*देवतांतात् तादर्थ्ये ॥२५६॥ देवतांताद् यो भवति तादर्थ्ये । अग्निदेवतायै इदं अग्निदेवत्यं । पितृदेवत्यं ।

*पाद्यार्घ्ये ॥ २५७ ॥ एतौ यत्यांतौ निपात्यौ। पादार्थमुदकं पाद्यं । येन पद्भावः। अर्घ्यं रत्नं।

*ण्योऽतिथेः ॥ २५८ ॥ अतिथेर्ण्यः स्यात् । अतिथ्यर्थे आतिथ्यं ।

*हलस्य सादेश्च कर्षे ॥ २५९ ॥ हलात् केवलात् सादेश्च कर्षेऽर्थे यःस्यात्।हलकर्षः:हल्यः। द्विहल्यः । त्रिहल्यः ।

*सीतया संमिते ॥ २६० ॥ सीताशब्दात् केवलात् सादेश्च संमितेर्थे यो भवति।सीतया संमितं सीत्यं क्षेत्रं । परमसीत्यं । द्विसीत्यं ।

*वयस्तुलाभ्यां ॥ २६१ ॥ आभ्यां संमिते यो भवति । वयसा संमितः वयस्यः । तुल्यः ।

*सोदर्यसमानोदर्यौ ॥ २६२ ॥ एतौ समानोदरशब्दात् जातेर्थे यांतौ निपात्यौ समानस्य च वा सभावः।समानोदरे जातःसोदर्यः,समानोदर्यः।

इति शब्दार्णवापरनाम्नि जैनेंद्रव्याकरणे
शब्दार्णवचंद्रिकायां लघुवृत्तौ
तृतीयाध्यायस्य
तृतीयः पादः

चतुर्थः पादः ।

प्राक् ठणश्छः ॥ १ ॥ अर्हाट्ठणः प्राक् येऽर्थाः तेपु छोऽधिकृतो वेदितव्यः । वक्ष्यति तस्मै हित इति वत्सीयः ।

* हविरन्नभेदापूपादेर्यो वा ॥ २ ॥ हविर्भेदात् अन्नभेदाद् अपूपादेश्च यो वा स्यात्। आमिक्षायै इदं आमिक्ष्यं । आमिक्षीयं दधि । ओदन्या ओदनीयास्तंडुलाः । अपूप्यं, अपूपीया:गोधूमाः। तंडुल्यं तंडुलीयाः शालयः ।

* युगाद्योर्यः ॥३॥ युगादेः उवर्णांताच्च यो भवति । युगार्थं युग्यं । हविष्यं । बर्हिष्यं । ओः- शंकव्यं दारु । पिचव्यः कार्पासः । कमंडलव्या मृत्तिका: ।

कंबलात् खौ ॥ ४ ॥ कंबलात् यो भवति खौ।कंबलोऽस्यास्तीति कंबल्यं ऊर्णाशतं । खाविति किं ? कंबलीया ऊर्णा ।

×नाभ्यूधसोर्नभ्नौ ॥ ५ ॥ आभ्यां यो भवति। नभ् न् इत्येतावादेशौ च । नाभये हितं नभ्यमंजनं । ऊधसे हितं-ऊधन्यं ।

× शुन्यशून्यौ ॥६॥ एतौ निपात्यौ।श्वन्शब्दाद् यः शुन् शून् चादेशौ । श्वभ्यो हितं शुन्यं, शून्यं।

तस्मै हितेऽराजाचार्यब्राह्मणवृष्णः ॥७॥ तस्मै इत्युपसमर्थात् राजादिवर्जितात् हित इत्यस्मिन्नर्थे यथाविहितं त्यो भवति । वत्सेभ्यो हितः वत्सीयः । करभीयः । पुरोडाश्याः पुरोडाशीयास्तंडुलाः । अराजादेरिति किं ? राज्ञे हितः । आचार्याय हितः । ब्राह्मणाय हितः । वृष्णे हितः ।

प्राण्यंगरथखलयवमाषतृषब्रह्मतिलाद्यः ॥८॥ प्राण्यंगात् रथादेश्च यो भवति । दंतेभ्यो हितं दंत्यं । कर्ण्यं । चक्षुष्यं । रथ्यं । खल्यं । यव्यं । माष्यं । वृष्यं । ब्राह्मण्यं । तिल्यं ।

* थ्योऽजावेः ॥ ९ ॥ अजाविभ्यां थ्यो भवति । अजाभ्यो हितं-अजथ्यं । अविथ्यं ।

माणवचरकात् खञ् ॥ १० ॥ आभ्यां तस्मै हिते खञ् स्यात् । माणवीनः । चारकीणः।

भोगद्व्यात्मन्भ्यां खः ॥ ११ ॥ भोगयोरात्मनश्च खो भवति । मातृभोगाय हितः-मातृभोगीणः । राजभोगीणः । आत्मनीनः ।

पंचसर्वविश्वजनाद्यात् ॥ १२ ॥ पंचादिपूर्वाज्जनात् थसात् खो भवति ॥ पंचजनेभ्यो हितः पंचजनीनः । सर्वजनीनो वासुपूज्यनाथः ।

विश्वजनीनः । यादिति किं ? पचाना जन पचजन । तस्मै पचजनाय हितः पचजनीय ।

*महत्सर्वाट्ठण् ॥ १३ ॥ आभ्यां परात् जनाद् यसात् तस्मै हितेऽर्थे ठण् स्यात् । महते जनाय हित माहाजनिक । सार्वजनिकः ।

सर्वाण्णो वा ॥ १४ ॥ सर्वात् णो वा स्यात् । सर्वस्मै हित सार्वं । सर्वीयः ।

*तदर्थे विचर्तिनि ॥ १५ ॥ अवतात् तदर्थेऽवतार्थे विचर्तिनि तदर्थपरिणामिनि वाच्ये छादय स्युः । अंगारेभ्य काष्ठानि अगारीयाणि । प्रासादीय दारु । प्राकारीयाः इष्टकाः । पिचव्यः कार्पास । तदर्थे इति किं ? मूत्राय कल्पते यवागू । विचर्तिनीति किं ? उदकाय कूप ।

चर्मण्यञ् ॥ १६ ॥ तदर्थे विचर्तिनि चर्मण्यभिधेये अञ् स्यात् । वभाय इद वाभ्र । वारत्र चर्म ।

ऋषभोपानहाञ्ञ्यः ॥ १७ ॥ आभ्या ञ्यो भवति । ऋषभाय वत्स आर्षभ्य । औपानह्य चर्म ।

*छदिर्बलेर्ढेञ् ॥ १८ ॥ आभ्यां ढञ् स्यात् । छदिषे तृणं छादिषेय । बालेया तण्डुलाः ।

परिखास्य स्यात् ॥ १९ ॥ परिखाशब्दाद् वतात् ढञ् स्यात् अस्येति तार्थे या परिखा सा चेद् स्यादिति योग्यतया समाप्यते । परिखा आसा स्यात् पारिखेयाः इष्टकाः ।

* अस्मिश्च ॥ २० ॥ परिखायाः अस्मिन्नितीयर्थे ढञ् स्यात् । परिखास्मिन् स्यात् पारिखेयो देश ।

*तद् ॥ २१ ॥ तदिति वासमर्थाद् अस्यार्थे विचर्तिन्यस्मिश्चार्थे यथाविहित त्यो भवति । प्रासादोऽस्य स्यात् प्रासादीय दारुपरिशत्यमय । प्रासादोऽस्मिन् स्यात् प्रासादीयो देश ।

आर्हाट्ठण् ॥ २२ ॥ यदित ऊर्ध्वमनुक्रमिष्याम तदर्हतीत्यार्हशब्दात् तत्र ठणधिकृतो ज्ञेय । वक्ष्यति—मूल्यैः क्रीत,, साप्ततिक । वास्त्रिकं ।

*स्यादेश्चार्हादलुप ॥ २३ ॥ इयोर्हे तदिति आहात् यो यतस्त्यो विधास्यते स ततः स्वलात् तदताच्च त्यिसज्ञादेर्भवतीति ज्ञेय अनुयतात् । वक्ष्यति चंद्रायण चरति चान्द्रायणिकः । द्वैचान्द्रायणिकः । स्यादेरिति किं ? महापारायण मधीते । अलुप इति किं ? द्वाभ्या शूर्पाभ्यां क्रीत द्विशूर्पं । द्विशूर्पेण क्रीतः द्विशौर्पिकः ।

शताद्स्वार्थेऽसे ठयौ ॥ २४ ॥ शतात् ठयौ स्त अस्वार्थेऽसे । शतेन क्रीत शतिकं, शत्य । अस्वार्थ इति किं ? शत मानमस्य शतक । स्तोऽस इति । किं ? द्व्यधिकं शत द्वौ च शत च द्विशत । तेन क्रीत—द्विशतक । त्रिशतक ।

त्रिंशद्विंशतेड्वुरसौ ॥ २५ ॥ आभ्यां ड्वुर् भवत्यसौ । त्रिंशता क्रीत त्रिंशक । विंशक । असाविति किं ? त्रिंशन्मानमस्य त्रिंशत्क । विंशतिक

*त्येश्च कोऽशत्तेः ॥ २६ ॥ शत् ति इत्येतदतवर्जितात् त्यिसज्ञात् ताभ्या च को भवति । द्वाभ्या क्रीत द्विक । चतुष्क । बहुक । त्रिंशत्क । विंशतिक । अशत्तेरिति किं ? चात्वारिंशत्कः । षाष्टिकः ।

वतोर्वेद् ॥ २७ ॥ वत्वंताद् त्ये कस्य इड्वा स्यात् । यावता क्रीतं यावतिक । यावत्कं । तावतिक । तावत्क ।

*कसार्द्धाट्ठट् ॥२८॥ आभ्या ठट् स्यात् । कसेन क्रीत कासिक । आर्द्धिक । आर्द्धिकी ।

*अर्द्धात् पलकसकर्षात् ॥ २९ ॥ अर्द्धपूर्वात् पलादेः ठट् स्यात् । अर्द्धपलेन क्रीत अर्द्धपलिकं । अर्द्धकसिक । अर्द्धकर्षिक ।

+कार्षापणाड्वास्य प्रतिश्च ॥ ३० ॥ अस्माड्ट् स्यात् । अस्य च प्रतिरादेशो वा । कार्षापणिकः । प्रतिकः । प्रतिकी ।

*शतमानसहस्रादण् ॥ ३१ ॥ आभ्यामण् स्यात् । शातमान । साहस्र ।

शूर्पाद्वाऽण् ॥ ३२ ॥ शूर्पादण् वा स्यात् । शौर्प । शौर्पिक ।

*वसनाट्ट ॥३३॥ अस्मादण् स्यात्।वासन ।

*विंशतिकात् ॥ ३४ ॥ अस्मादण् स्यात् । वैंशतिक ।

रात् खः ॥ ३५ ॥ विंशतिकातात् रसात् खो भवति।द्वाभ्यां विंशतिकाभ्यां क्रीतं द्विविंशतिकीन। त्रिविंशतिकीन ।

×अनुपोऽखालुप् ॥ ३६ ॥ अनुपतात् रात् यस्य तस्योप् भवति असौ । द्वाभ्यां कसाभ्यां क्रीतं द्विकंस । त्रिकंस । अध्यर्द्धकंस । द्विशूर्प। त्रिशूर्प । अनुप इति किं ? द्विशूर्पेण क्रीतं द्विशौर्पिक । अखाविति किं ? पच लोहिन्यः परिमाणमस्य पाचलोहितिक । पाचकपालिक ।

*वाऽञः ॥ ३७ ॥ अनुपो रात् अञो वोप् भवति।द्विशतमान,द्विशातमान।द्विसहस्र द्विसाहस्र।

* कार्षापणसुवर्णात् ॥ ३८ ॥ कार्षापण सुवर्णात् द्वयतात् रात् त्यस्य वोब्भवति । द्विकार्षापण । द्विकार्षापणिक । द्विसुवर्ण । द्विसौवर्णिक । अध्यर्द्धसुवर्ण । अध्यर्द्धसौवर्णिक ।

द्वित्रिबहोर्निष्कविस्तात् ॥ ३९ ॥ द्व्यादे पराभ्यां निष्कविस्ताभ्यां वा त्यस्योब्भवति । द्विनिष्क । द्विनैष्किक । त्रिनिष्क । त्रिनैष्किक । बहुनिष्क । बहुनैष्किक । द्विविस्त । द्विवैस्तिक। त्रिविस्त । त्रिवैस्तिक । बहुविस्त । बहुवैस्तिक।

खारीकाकिणीभ्यः कप् ॥४०॥ खारीकाकिणीशब्दांतात् रात् केवलाभ्यां चाभ्यां कप् स्यात् । द्विखारीक । द्विकाकिणीक । अध्यर्द्धखारीक। अध्यर्द्धकाकिणीक । खारीक।काकिणीक ।

पणपादमाषाद् यः ॥ ४१ ॥ पणाद्यतात् रसात् यो भवति आ अर्हेर्थे । द्विपण्य। त्रिपण्य । अध्यर्द्धपण्य । द्विपाद्य । द्विमाष्य ।

शताद्वा ॥ ४२ ॥ शततात् रात् यो भवति वा । द्विशत्य । द्विशत ।

शाणात्॥ ४३ ॥ शाणाताद्वा यो भवति । त्रिशाण्य । त्रिशाण ।

द्वित्रेरण् च ॥ ४४ ॥ आभ्यां परात् शाणाद् अण् स्यात् यश्च वा । द्वैशाण । द्विशाण्य । द्विशाण । त्रैशाण । त्रिशाण्य । त्रिशाण ।

*मूल्यैः क्रीत ॥ ४५ ॥ मूल्यवाचिनो निर्देशात् एव भाताद् क्रीतमित्यस्मिन्नर्थे यथाविहितं त्यो भवति । अशीत्या क्रीतमाशीतिक । शतिक शत्य । द्विकत्रिकामूल्यैरिति किं ? पुत्रेण क्रीत ।

तस्य वापः ॥ ४६ ॥ तस्येति तासमर्थात् वाप इत्यस्मिन्नर्थे ठणादयः स्युः । प्रस्थस्य वाप प्रास्थिक । खारीक ।

+वातपित्तश्लेष्मसंनिपाताच्छमनकोपने ॥४७ ताताद् वातादेः ठण् स्यात् शमने कोपने चार्थे॥ वातस्य शमनं कोपनं वा वातिक । पैत्तिक । श्लैष्मिक । सांनिपातिक ।

*हेतु संयोगोत्पातौ ॥ ४८ ॥ ताताद् हेतुरित्यस्मिन्नर्थे ठणादयः स्युः । यो हेतुः स चेत् संयोग उत्पातो वा स्यात् । शतस्य हेतुरीश्वरेण संयोग शतिक ,शत्यःसाहस्र ।सोमग्रहणस्य हेतुरुत्पात सोमग्रहणिको भूमिकंपः।साग्रामिक इंद्रधनु ।

–द्व्यचब्रह्मवर्चसाद् याऽस्यपरिमाणाश्वादेः ॥ ४९ ॥ स्यसंज्ञादिवर्जिताद् द्व्यचः ब्रह्मवर्चसाच्च यो भवति । धनस्य हेतु संयोगः उत्पातो वा धन्य । यशस्यः । आयुष्य । ब्रह्मवर्चस्य ।

अस्यादेरिति किं ? सप्तकः । नवकः । प्रास्थिक । आदिवक । आढकिकः ।

पुत्राच्छश्च ॥ ५० ॥ पुत्राच्छो भवति यश्च हेतौ संयोगोत्पातलक्षणे । पुत्रीय । पुत्र्य ।

सर्वभूमिपृथिव्या अण् ॥ ५१ ॥ आभ्या मण् स्यात् । सर्वभूमेर्हेतु संयोगादि सार्वभौमः । पार्थिवः ।

*ईश ॥ ५२ ॥ ताभ्यामीश ईश्वर इत्यस्मिन्नर्थे अण् स्यात् । सर्वभूमेरीश्वर सार्वभौमः । पार्थिव ।

*ज्ञात ॥ ५३ ॥ ताभ्या ज्ञात इत्यस्मिन्नर्थे अण् स्यात् । सर्वभूमेर्ज्ञातो विदित सार्वभौम । पार्थिव ।

लोकात् ॥ ५४ ॥ लोकात् ठण् स्यात् । लोकस्य ज्ञात लौकिक ।

सर्वात् ॥ ५५ ॥ सर्वपूर्वात् लोकाट् ठण् स्यात् । सर्वलोकस्य ज्ञात सार्वलौकिक ।

*तदत्रास्मै वा वृद्ध्यायलाभशुल्कोपदा देया ॥ ५६ ॥ तदिति वासमर्थात् अत्रेत्यर्थे अस्मै इत्यर्थे वा यथाविहित त्यो वा भवति । यद्वात तच्चेद् वृद्ध्यादयो देया स्यु । पञ्चास्मिन् वृद्धि आय लाभ शुल्क उपदा वा दीयते पञ्चक । सप्तक । प्रास्थिक । पञ्चास्मै वृद्ध्यादयो देया पञ्चको देवदत्त । शतिक । शत्य ।

+ दशदर्धाट्ठ ॥ ५७ ॥ दशतादर्धाच्च ठो भवति तदत्रेत्यादौ । पञ्चामिक । षष्टिक । आर्द्धिक ।

भागाद् यश्च ॥ ५८ ॥ भागाद् यो भवति ठश्च तदत्रेत्यादौ । भाग्य । भागिक ।

तद्धरति वहत्यावहति वशादेर्भारात् ॥ ५९ ॥ वशादिभ्य परात् भारात् तदिति इवतात् हर त्याद्यर्थेषु ठण् भवति । वशभारं हरति वहति आवहति वा वाशभारिक । वाल्वनभारिक । कौटजभारिक । वशादेरिति किं ? भार वहति ।

वस्नद्रव्याट्ठक ॥ ६० ॥ आभ्यां तद्धरत्यादौ ठकौ त्यौ स्त । वस्निक । द्रव्यक ।

*पचत्यण् च द्रोणात् ॥ ६१ ॥ द्रोणात् पचत्यर्थे अण् स्यात् ठण् च । द्रोण पचति द्रौणिक । द्रौण ।

*सम्भवत्यवहरति च ॥ ६२ ॥ इवतात् सम्भवति अवहरति पचति चार्थे यथाविहित त्यो भवति । प्रस्थं सम्भवति अवहरति नाश करोति पचति वा प्रास्थिक । कौडविक । खारीक ।

वाऽऽढकाऽऽचितपात्राद् खः ॥ ६३ ॥ आढकादे तत्सम्भवत्यादौ खो वा स्यात् । आढकीन । आढकिक । आचितीन । आचितिक । पात्रीण । पात्रिक । पात्रीणा । पात्रिकी ।

राट्ठट् च ॥ ६४ ॥ आढकाद्यन्तात् रात् ठट् भवति खश्च वा तत्सम्भवत्यादौ । द्व्याढकिकी । द्व्याढकीना । द्व्याढकी । द्व्याचितिकी । द्व्याचितीना । द्व्याचिता । द्विपात्रिकी । द्विपात्रीणा । द्विपात्री ।

*कुलिजादुप्खौ च ॥ ६५ ॥ कुलिजान्ताद् रात् तत्सम्भवत्यादौ उप्खौ स्त ठट् च वा । द्विकुलिज । द्विकुलिजिक । द्विकुलिजीन । द्विकुलिजिक ।

तदस्यांशवस्नभृतिः ॥ ६६ ॥ तदिति वासमर्थात् अस्येति तार्थे ठणादयः स्युः । यद्वात तच्चेत् अशादयो भवति । पञ्चास्यांशो वस्न भृतिर्वा—पञ्चक । शत्य । साहस्र । प्रास्थिक ।

*मान ॥ ६७ ॥ वातात्तार्थे ठणादय स्यु यद् वात तच्चेत् मान स्यात् । प्रस्थो मानम् अस्य प्रास्थिको राशि । कौडविक । खारीशतिक ।

*स्ये सघसूत्राधीतौ ॥ ६८ ॥ स्थिसञ्ज्ञकात् मानवाचकात् वातात् तार्थे ठणादय स्यु सघादयश्चेत् भवति । पच परिमाणमस्य सघस्य सूत्रस्य अधीतेर्वा—पचक । अष्टक । शतिक ।

खौ ॥ ६९ ॥ स्थिसञ्ज्ञकात् स्वार्थे खौ यथाविहित त्यो भवति । पचैव पचका शकुनय । सप्तका ब्रह्मवृक्षा ।

*त्रैशचात्वारिंश ॥ ७० ॥ त्रिंशच्चत्वारिंशद्भ्या तदस्य मान खावित्यस्मिन् विषये डण् निपात्य । त्रिंशदध्याया परिमाणमेषा त्रैंशानि, चात्वारिंशानि कानिचित् ब्राह्मणानि ।

पचद्दशद्वर्गे वा ॥ ७१ ॥ पचद्दशतौ वर्गे डत्त्यातौ निपात्यौ वा । पच परिमाणमस्य वर्गस्य पचद् पचको वा दशद् दशको वा वर्ग ।

+डट्स्तोमे ॥ ७२ ॥ स्थिसञ्ज्ञकाद् स्तोमेऽभिधेये डट् स्यात् । पचदश मंत्रा. परिमाणमस्य स्तोमस्य पचदश स्तोम ।विंश ।

पक्तिविंशतित्रिंशच्चत्वारिंशत्पंचाशत्षष्टिसप्तत्यशीतिनवतिशत ॥ ७३ ॥ पक्त्यादयो निपात्यते मानार्थविषये । पच पादाः परिमाणमस्य वर्गस्य पक्ति । पचनष्टिख तिश्च त्य । द्वौ दशतौ परिमाणमस्य विंशतिः । द्वेर्विन्भाव । शतिश्च त्यः । दशतोर्वा द्वयोर्विन्भावः शतिश्च त्य । त्रिंशत्चत्वारिंशत् पचाशदिति त्रिचतु-पचाना इमारिभश्चातादेशाः शश्च त्यः । त्रयो दशतः परिमाणमस्य त्रिंशत् । चत्वारो दशतः चत्वारिंशत् । पच दशतः पचाशत् । षट् दशतः परिमाणमस्य षष्टि । षषस्तिरपदस्व च । सप्त दशत सप्ततिः । सतनन्ति । अष्टौ दशतः अशीति अष्टनोऽशीभावस्तिश्च त्य । नव दशत नवति । नवनस्तिः । दश दशतः परिमाणमस्य शत । दशाना शमाव तश्च त्य ।

तदर्हति ॥ ७४ ॥ तदितीप्समर्थात् अर्हतीत्यस्मिन्नर्थे यथाविहित त्यो भवति । श्वेतच्छत्रमर्हति श्वैतच्छत्रिकः । आभिषेचनिकः । वास्त्रिकः ।

प्राग्वतष्ठञ् ॥ ७५ ॥ वत प्राक् येऽर्थाः तेषु ठञधिकृतो वेदितव्यः । वक्ष्यति—तुरायणेत्यादि—तौरायणिक ।

छेदादेर्नित्यं ॥ ७६ ॥ छेदादेरिबताद् नित्यमर्हतीत्यर्थे यथाविहित त्यो भवति । छेद नित्यमर्हति छैदिक । छैदिकी । भैदिक । द्रौहिक ।

वैरंगिकः ॥ ७७ ॥ विरागशब्दाद् ठञ् निपात्यः विरगादेशश्चाविराग नित्यमर्हति वैरंगिकः ।

शीर्षच्छेदाद् यश्च ॥ ७८ ॥ अस्माद् यो भवति ठञ् च । शीर्षच्छेद नित्यमर्हति शीर्षच्छेद्य । शैर्षच्छेदिकः चौरः ।

दंडादेः ॥ ७९ ॥ दडादेरिबताद् यो भवत्यर्हति । दडमर्हति दड्य । मुसल्य । मधुपर्क्यः । इभ्य ।

पात्राद् घश्च ॥ ८० ॥ पात्राद् घो भवति यश्चार्हति । पात्रिय । पात्र्यः ।

कडगरदक्षिणास्थालीविलाच्छयौ ॥ ८१ ॥ कडगरादे छयौ स्तः तदर्हति । कडगरीयः । कडगर्यो गौः । दक्षिणीयः, दक्षिण्यो गुरुः । स्थालीबिल्या तडुलाः ।

*यज्ञाद् घः ॥ ८२ ॥ यज्ञाद् घो भवति अर्हति । यज्ञियो देशः ।

*शालीनकौपीनार्त्विजीना. ॥ ८३ ॥ एते खञता निपात्यते । शालाकूपप्रवेशनाभ्या खञ् ह्रस्वं च । शालाप्रवेशनमर्हति शालीनोऽधृष्टः । कूपप्रवेशनमर्हति कौपीन पाप पायूपस्थ । तदावरणचीरखड च । ऋत्विजमर्हति आर्त्विजीनो यजमानः । ऋजमर्हतीत्यर्थः ।

गोदानादीनां ब्रह्मचर्ये ॥ ८४ ॥ एभ्य-स्तातेभ्यः ठञ् भवति ब्रह्मचर्येऽर्थे । गोदानस्य ब्रह्मचर्यं गौदानिकं । आदित्यव्रतिकं ।

चंद्रायणं चरति ॥ ८५ ॥ अस्मादिवंतात् गोदानादेश्च चरत्यर्थे ठञ् स्यात् । चंद्रायणं चरति चांद्रायणिकः गौदानिकः । आदित्यव्रतिकः ।

देवव्रतादीन् डिन् ॥ ८६ ॥ एभ्य इवंतेभ्यः डिन् स्यात् । देवव्रतं चरति देवव्रती । तिलव्रती । अवांतरदीक्षी ।

डुवुश्चाष्टाचत्वारिंशत्चातुर्मास्याद् यस्त्वं चा॥८७॥ आभ्यां इवंताभ्यां डुवुर्भवति डिन् च यकारस्य च खं । अष्टचत्वारिंशतं चरति अष्टाचत्वारिंशकः । अष्टचत्वारिंशी । चातुर्मासिकः । चातुर्मासी

तुरायणपारायणं यजतेऽधीते ॥ ८८ ॥ आभ्यां यजतेऽधीते चार्थे ठञ् स्यात् । तुरायणं यज्ञं यजते तौरायणिकः । पारायणमधीते पारायणिकः ।

संशयं प्राप्तेऽर्थे॥८९॥संशयाद् प्राप्तोऽर्थ इत्यस्मिन्नर्थे ठञ् स्यात् । संशयं प्राप्तोऽर्थः सांशयिकः ।

क्रोशयोजनाच्छताद्योजनाद्याभिगमार्हः ॥ ९० ॥ क्रोशयोजनाभ्यां परात् शतात् योजनाच कांतात् अभिगमार्ह इत्यस्मिन्नर्थे ठञ् स्यात् । क्रोशशतादभिगमार्हः क्रौशशतिको मुनिः । यौजनशतिको गुरुः । यौजनिकः साधुः ।

तद् यात्येभ्यः ॥९१॥ तदितीबंतेभ्यः एभ्य क्रोशशतादिभ्यो यात्यर्थे ठञ् स्यात् । क्रोशशतं याति क्रौशशतिकः यौजनशतिकः । यौजनिकः ।

पथष्टट् ॥ ९२ ॥ पथिन्शब्दाट्ट्ट् स्यात् । पंथानं याति पथिकः । द्विपथिकः ।

+ पंथो णो नित्यं ॥ ९३ ॥ पथः नित्यं यात्यर्थे णो भवति पंथादेशश्च । पंथानं नित्यं याति पांथः । पांथा स्त्री । द्विपंथः ।

वारिजंगलस्थलकांताराजशंकूत्तरादिनाऽऽहृते च ॥ ९४ ॥ वार्यादिपूर्वात् पथः भांतात् आहृते आनीते याति चार्थे ठञ् स्यात् । वारिपथेनाहृतः याति वा वारिपथिकः । जांगलपथिकः । स्थालपथिकः । कांतारपथिकः । आजपथिकः । शांकुपथिकः । औत्तरपथिकः ।

स्थलादिनाण्मधुकमरिचं ॥ ९५ ॥ स्थलपूर्वात् पथोऽण् स्यादाहृतेऽर्थे तच्चेदाहृतं मधुकं मरिचं वा यदि स्यात् । स्थलपथेनाहृतं स्थालपथं मधुकं मरीचं वा ।

- कालेभ्यः ॥ ९६ ॥ यदितोऽग्रेऽनुक्रमिष्यामः तत्कालवाचिभ्यो भवतीति ज्ञेयं । तत्रैवोदाहरिष्यामः ।

+ तेन निर्वृत्तः ॥ ९७ ॥ तेनेति भासमर्थात् कालात् निर्वृत्तं इत्यस्मिन्नर्थे ठञ् स्यात् अह्ना निर्वृत्तः आह्निकः प्रासादः । मासिकः । आर्द्धमासिकः । सांवत्सरिकः ।

तस्मै भृतोऽधीष्टः ॥ ९८ ॥ तस्मै इत्यबंतात् कालात् भृतोऽधीष्ट इति चार्थे ठञ् स्यात । मासाय भृतः मूल्येन क्रीतः नियमितः मासिकः कर्मकरः । मासायाधीष्टः मासिकोऽध्यापकः । सांवत्सरिकः ।

तं भूतो भावी ॥ ९९ ॥ तमितीबंतात् भूतो भावीति चार्थे ठञ् स्यात् । मासं भूतो भावी वा मासिको व्रीहिः । आर्द्धमासिकः । सांवत्सरिकः ।

षण्मासाण्ण्यटौ ॥ १०० ॥ अस्मात् ण्यटौ स्तः तेन निर्वृत्तादौ । षड्भिः मासैर्निर्वृत्तः षड्भ्यो भृतोऽधीष्टो षण्मासान् भूतो भावी वा षाण्मास्यः । षण्मासिकः ।

+ समायाः खः ॥ १०१ ॥ समाशब्दात् निर्वृत्तादौ खो भवति । समया निर्वृत्तः समीनः

भूतोऽधीष्टो वा समा भूतो भावी वा समीन ।

× रात् भूतवल्ले ॥ १०२ ॥ समांतात् रसात् खो भवति भूतबलेराचायस्य मतेन । द्वाभ्यां समाभ्या निर्वृत्तादि द्विसमीन । द्वैसमिक ।

रात्र्यह सवत्सरात् ॥ १०३ ॥ रात्र्यायं तात् रात् खो भवति निर्वृत्तादौ भूतबलेर्मतेन । द्विरात्रीण । द्वैरात्रिक । त्रिरात्रीण । त्रैरात्रिक । द्व्यह्नीन । द्वैयह्निकः । त्रिसवत्सरीण । त्रिसा वत्सरिकः ।

वर्षादुप् च ॥ १०४ ॥ वर्षांतात् रात् परस्य ठञ उप् भवति खश्च भूतबलेर्मतेन नि र्वृत्तादौ । तेन–पक्षे ठञ श्रुति । द्विवर्षः । द्विवर्षीण । द्विवार्षिक ।

प्राणिन्युब्भूते ॥ १०५ ॥ वर्षांतात् रात् प्राणिन्यर्थे उप् स्यात् भूते । द्वे वर्षे भूतः द्विवर्ष । त्रिवर्षः दारक । प्राणिनीति किं ? द्विवर्ष । द्विवार्षिको व्याधि ।

* मासाद् वयसि य ॥ १०६ ॥ मासांतात् रात् भूतेऽर्थे यो भवति वयसि गम्यमाने । द्वौ मासौ भूतो द्विमास्यः । त्रिमास्य । वयसीति किं ? द्वैमासिको व्याधिः ।

* खञ् च ॥ १०७ ॥ मासात् भूतेऽर्थे खञ् स्यात् । यश्च वयसि । मासीन । मास्य ।

*पण्मासाण्ण्यठण्याः ॥ १०८ ॥ अस्माद् ण्यादय स्यु वयसि गम्यमाने । षण्मासान् भृतः षाण्मास्य । षाण्मासिकः । षण्मास्यः ।

*यज्ञाना दक्षिणा ॥ १०९ ॥ यज्ञवाचिभ्य स्तातेभ्यो दक्षिणेत्यस्मिन्नर्थे ठञ् स्यात् । अग्नि ष्टोमस्य दक्षिणा आग्निष्टोमिकी । वाजपेयिकी । राजसूयिकी ।

*तत्र देय ११० ॥ तत्रेतीप्समर्थात् यज्ञा चरात देयमित्यस्मिन्नर्थे ठञ् स्यात् । अग्निष्टोमे देय भक्त आग्निष्टोमिक । वाजपेयिक । द्वै वाजपेयिक ।

* काले कार्ये च भववत् ॥ १११ ॥ कालवा चकादीनतात् देय कार्यमिति चार्थे भव इव त्यो भवति । यथा–वर्षासु भव वार्षिक । मासिक । तथा वर्षासु देय कार्य वा वार्षिक । मासिक । नैशिक । नैश । पुराण । पुरातन ।

व्युष्टादिभ्यण् ॥ ११२ ॥ एभ्य इयतेभ्य अण् स्यात् । व्युष्टे देय कार्य वा वैयुष्ट । नित्ये देय नैत्य । तैर्थ्य ।

तेन यथाकथाचहस्ताण्णय ॥ ११३ ॥ तेनेति आताभ्यामाभ्या णयौ त्यौ स्त । यथा कथाच कार्य देय वा याथाकथाच । हस्त्य ।

जय्यलभ्यकार्यसुकर ॥ ११४ ॥ भा तात् कालात् जय्याद्यर्थेषु ठञ् स्यात् । मासेन जय्य लभ्य कार्य सुकर वा मासिक । आर्द्धमा सिक । सावत्सरिक ।

संपादिनि ॥ ११५ ॥ भातात् सपा दिनि शोभनेऽर्थे ठञ् स्यात् । कर्णवेष्टकाभ्या सपादि मुख कार्णवेष्टकिक । वास्त्रयुगिक शरीर ।

कर्मवेषाद् यः ॥ ११६ ॥ आभ्यां सपादिन्यर्थे यो भवति । कर्मणा सपादि कर्मण्य शौर्य । वेष्या नर्तकी ।

* योगादये प्रभु ॥ ११७ ॥ योगादिभ्यो ऽतेभ्य प्रभुरित्यस्मिन्नर्थे ठञ् स्यात् । योगाय प्रभु यौगिकः । सातापिक । नैसर्गिकः । औपवासिकः ।

* योग्यकार्मुके ॥ ११८ ॥ योग कर्मन्शा ब्दाभ्या य उकञ्च निपात्य । योगाय प्रभु योग्य । कार्मुक धनु ।

* सोऽस्य सद्व्रह्मचर्ये ॥ ११९ ॥ स इति वाममर्थात् अस्येति तार्थे ठञ् स्यात्

तद्वति ब्रह्मचारिणि ब्रह्मचर्ये चार्थे। मासोऽस्य ब्रह्मचारिणः मासिकः । आर्द्धमासिकः । तथा मासिकं ब्रह्मचर्यं । सांवत्सरिकं ।

समयात् प्राप्तात् ॥ १२० ॥ समयात् प्राप्तविशिष्टात् ठञ् स्यात् । समयः प्राप्तो यस्य सामयिकं कार्यं ।

* ऋत्वादिभ्योऽण् ॥ १२१ ॥ एभ्योऽण् स्यात् । ऋतुः प्राप्तोऽस्य आर्तवं पुष्पं । उपवस्ता-औपवस्त्रं ।

कालाद्यः ॥ १२२ ॥ कालशब्दात् प्राप्तोपाधिकात् सोऽस्येत्यस्मिन् विषये यो भवति। कालः प्राप्तोऽस्य काल्यो मेघः ।

* दीर्घात् ॥ १२३ ॥ कालाद्दीर्घविशिष्टात् ठञ् स्यात् । दीर्घः कालोऽस्य कालिकमृणं ।

प्रयोजनं ॥ १२४ ॥ तांतात् प्रयोजनमित्यस्मिन्नर्थे ठञ् स्यात् । अर्हत्पूजा प्रयोजनमस्य आर्हत्पूजिकः। जैनमहिकः।आभिषेचनिकः।

* एकागाराच्चौरे ॥ १२५ ॥ अस्माच्चौरेऽर्थे ठञ् स्यात् । एकागारं प्रयोजनमस्य ऐकागारिकः चौरः ।

श्रद्धादिभ्योऽण् ॥ १२६ ॥ एभ्योऽण् स्यात् । श्रद्धा प्रयोजनमस्य श्राद्धं । चौडं ।

विशाखाषाढान्मंथदंडे ॥ १२७ ॥ आभ्यामण् स्यात् मंथे दंडे चार्थे । विशाखा प्रयोजनमस्य वैशाखो मंथः । आषाढो दंडः ।

छोऽनुपानादेः ॥ १२८ ॥ एभ्यश्छो भवति । अनुपानं प्रयोजनमस्य अनुपानीयं । उत्थापनीयं । अनुवादनीयं । अनुप्रवचनीयं ।

+ विशिपूरिपदिरुहिसमापोऽनात्सादेः १२९ विश्यादेरनत्यांतात् सपूर्वपदात् छो भवति । गृहप्रवेशनं प्रयोजनमस्य गृहप्रवेशनीयं । प्रपापूरणीयं । गोप्रपदनीयं । प्रासादारोहणीयं । जैनेंद्रसमापनीयं ।

÷ स्वर्गस्वस्तिवाचनादिभ्यो योप् ॥१३०॥ स्वर्गादिभ्यः स्वस्तिवाचनादिभ्यश्च योपौ स्तः। स्वर्गः प्रयोजनमस्य स्वर्ग्यं । यशस्यं । आयुष्यं । स्वस्तिवाचनं प्रयोजनमस्य स्वस्तिवाचनं। शांतिवाचनं । पुण्याहवाचनं । ठञ उप् ।

* आकालिकं ठश्चाद्यंते ॥ १३१ ॥ समानकालशब्दात् आद्यंतोपाधिकात् ठञ् निपात्यः समानकालस्य च आकाल आदेशः ठश्च । समानकालौ आद्यंतौ अस्य-आकालिकोऽनध्यायः आकालिकी, आकालिका वा विद्युत् ।

* इपोऽर्हे वत् कृत्ये ॥ १३२ ॥ इबंतादर्हेऽर्थे वत् भवति यदर्हं तच्चेत् कृत्यं क्रिया भवति । राजानमर्हति राजवत् वृत्तमस्य राज्ञः । कुलीनवत् । साधुवत् । कृत्य इति किं ? शतमर्हति पुत्रः ।

* सुप इवे ॥ १३३ ॥ सुबंतादिवार्थे वत् भवति कृत्ये । क्षत्रिय इव युध्यते क्षत्रियवत् । अश्ववत् धावति । देवमिव देववत् गुरुं पश्यति । साधुना इव साधुवत् पुत्रेणाचरितं।पात्रायेवपात्रवद्-पात्राय दत्तं ।पर्वतादिव पर्वतवत् कुलपादवरोहति।

तत्र ॥ १३४ ॥ तत्रेतीप्समर्थात् इवार्थे वत् भवति । मथुरायामिव मथुरावत् श्रुघ्ने प्रासादः । पाटलिपुत्रवत् साकेते परिखा ।

तस्य ॥ १३५ ॥ तस्येति तासमर्थात् इवार्थे वत् भवति । देवदत्तस्य इव देवदत्तवत् । राजवत् ।

भावे त्वतल् ॥ १३६ ॥ तांतात् भावेऽर्थे त्वतलौ स्तौ स्तः । भवतोऽस्मादभिधानमत्ययौ इति भावः । गोर्भावः गोत्वं । गोता । शुक्लत्वं । शुक्लता । पाचकत्वं । पाचकता । द्वित्वं । द्वित्वता ।

*आत्वाद्गडुलादेः ॥ १३७ ॥ यदिन ऊर्ध्वमनुक्रमिष्यामः आब्रह्मणस्त्वशब्दात् त्व तलौ अधिकृतौ ज्ञेयौ गडुलादीन् वर्जयित्वा । उत्तरत्रैवोदाहरिष्यामः । अगडुलादेरिति किं ? गाडुल्यं । दायाद्यं । कामंडलवं ।

*नञ् पादबुधादेः ॥ १३८ ॥ आत्वात् नञ्पूर्वात् यसात् बुधचतुरवर्जिताद् त्वतलौ स्तः । न शुक्लोऽशुक्लः । तस्य भावः अशुक्लत्वं । अशुक्लता । अराजत्वं । अराजता । अस्थविरत्वं अस्थविरता । अहायनत्वं । अहायनता । अबुधादेरिति किं ? न बुधोऽबुधस्तस्य भावः कर्म वा आबुध्यं । आचतुर्यं । आसंगत्यं । आलवण्यं । आरस्यं । आलस्यं ।

÷ पृथ्वादेर्वेमन् ॥ १३९ ॥ पृथ्वादिभ्य इमन् वा स्यात् तौ च । पृथोर्भावः प्रथिमा । पृथुत्वं । पृथुता । पार्थिवं । म्रदिमा । मृदुत्वं । मृदुता । मार्दवं । लघिमा । लघुत्वं । लघुता । लाघवं ।

वर्णदृढादिभ्यष्ट्यण् च ॥ १४० ॥ वर्णवाचिभ्यो दृढादिभ्यश्च ट्यण् स्यात् इमन् च वा । शुक्लस्य भावः शौक्ल्यं । शुक्लिमा । शुक्लता । शुक्लत्वं । कार्ष्ण्यं । कृष्णिमा । कृष्णत्वं । कृष्णता । दार्ढ्यं । द्रढिमा । दृढत्वं । दृढता । वार्द्ध्यं । व्रढिमा । वृढत्वं । वृढता । पांडित्यं । पंडितिमा । पंडितत्वं । पंडितता ।

*राजपर्यंतगुणोक्तिराजादिभ्यःकृत्ये च॥१४१॥ राजांतेभ्यःपत्यंतेभ्यो गुणोक्तिभ्यो राजादिभ्यश्च कृत्ये कर्मणि भावे च ट्यण् स्यात् । सुराज्ञो भावः कर्म वा सौराज्यं । सुराजत्वं । सुराजता । यौवराज्यं । युवराजत्वं । युवराजता । नारपत्यं । नरपतित्वं । नरपतिता । आधिपत्यं । अधिपतित्वं । अधिपतिता । सैनापत्यं । वाड्यं । जडता । मौर्ख्यं । मूर्खत्वं । मूर्खता । कौशल्यं । राज्यं । राजत्वं । राजता । काव्यं । कवित्वं । कविता । ब्राह्मण्यं । ब्राह्मणत्वं ब्राह्मणता ।

*सहायाद्वा ॥ १४२ ॥ सहायाद् ष्यण् वा स्यात् भावादौ । साहाय्यं । सहायत्वं । सहायता । साहायकं ।

*स्तेयार्हत्यं ॥ १४३ ॥ एतद् द्वयं निपात्यं । स्तेनस्य भावः कृत्यं वा स्तेयं । यो नखं च । स्तेनत्वं । स्तेनता । अर्हतो भावः कृत्यं वा आर्हत्य । अर्हतो नुमष्यणौ च । अर्हत्वं । अर्हता ।

*सखिवणिग्दूताद् यः ॥ १४४ ॥ सख्यादेर्यो भवति भावादौ । सख्युर्भावःकर्म वा सख्यं । सखित्वं । सखिता । वणिज्यं । वणिक्त्वं । वणिक्ता । दूत्यं । दूतत्वं । दूतता ।

कपिज्ञातेर्ढञ् ॥ १४५ ॥ आभ्यां ढञ् स्यात् भावादौ । कापेयं । कपित्वं । कपिता । ज्ञातेयं । ज्ञातित्वं । ज्ञातिता ।

वयःप्राणिजातेरञ् ॥ १४६ ॥ वयोवाचिभ्यः प्राणिजातेश्चाञ् स्यात् भावादौ । कौमारं । कुमारत्वं । कुमारता । कैशोरं । कालभं । वार्करं । प्राणिजातेः—आश्वं । अश्वत्वं । अश्वता । गार्दभं । औष्ट्रं । हास्तं ।

हायनांतयुवादेरण् ॥ १४७ ॥ हायनांतात् युवादेश्चाण् स्यात् भावादौ । द्वैहायनं । द्विहायनत्वं । द्विहायनता । त्रैहायनं । यौवनं । युवत्वं । युवता । स्थाविरं । कौतुकं । कौशलं । कौतूहलं ।

*हृदयपुरुषादसे ॥ १४८ ॥ आभ्यां भावे कृत्ये चाण् स्यात् असे । हार्दं । हृदयता । पौरुषं । पुरुषत्वं । पुरुषता । असे इति किं ? सुहृदयत्वं । परमपुरुषत्वं ।

*श्रौत्रं ॥ १४९ ॥ श्रोत्रियशब्दादण् निपात्यते यखं च । श्रोत्रियस्य भावः कृत्यं वा श्रौत्रं.

श्रोत्रियत्व । श्रोत्रियता ।

घ्यादेरिकः ॥ १५० ॥ इगंतात् घ्यादेरण् स्यात् भावादौ । शौच । शुचित्व । शुचिता । मौन । मुनित्वं । मुनिता । पाटव । पटुता । पटुत्व । पैत्र । पितृत्व । पितृता । घ्यादेरिति किं । पाडुत्वं । इक इति किं ? पटत्व ।

योडोरूपोत्तमाद्वुञ् ॥ १५१ ॥ योड रूपोत्तमाद् वुञ् स्यात् भावादौ । रामणीयक । रमणीयत्व । रमणीयता । औपाध्यायक । उपाध्यायत्वं । आचार्यक । योड इति किं ? विमानत्व । रूपोत्तमादिति किं ? क्षत्रियत्व । कायत्व ।

द्वंद्वधूर्तादेः ॥१५२॥ द्वद्वात् धूर्तादिभ्यश्च वुञ् स्यात् । कुरुपाञ्चालिका भाव कृत्य वा कौरुपाञ्चालिका । भारतबाहुबलिका । श्रैपालवसुपालिका । धौर्तिका । चौरिका । धूर्तत्व । धूर्तता । मानोज्ञक ।

गोत्रचरणात् श्लाघात्याकारावेतौ ॥१५३॥ गोत्राचरणाच्च वुञ् स्यात् श्लाघाद्यर्थेषु भावादौ । गार्गिकया श्लाघते अत्याकुरुते वा गार्गिकामवेत वान् । गार्ग्यत्वेन । गार्ग्यतया । वात्सिकया श्लाघते अत्याकुरुते वा वात्सिकामवेतवान् । एव काठिकया कालापिकया ।

होत्रादिभ्यश्छः ॥ १५४ ॥ एभ्य ऋत्विग्वाचिभ्यश्छो भवति भावादौ । अच्छावाकीय । अच्छावाकत्व । अच्छावाकता । मैत्रावरुणीयं ।

ब्रह्मणस्त्वः ॥ १५५ ॥ अस्माद् ऋत्विग्वाचिनस्त्वो भवति भावादौ । ब्रह्मणो भावः कृत्य वा ब्रह्मत्व ।

+शाकटशाकिनौ क्षेत्रे ॥ १५६ ॥ तातात् क्षेत्रेऽर्थे शाकटशाकिनौ त्यौ स्त । इक्षूणा क्षेत्र इक्षुशाकट, इक्षुशाकिन । मूलशाकटं, मूलशाकिन ।

धान्येभ्यः खञ् ॥ १५७ ॥ धान्यवाचिभ्यः खञ् स्यात् । मुद्गाना क्षेत्र मौद्गीन । कौद्रवीण । नैवारीण ।

व्रीहिशालेर्ढञ् ॥ १५८ ॥ आभ्या क्षेत्रे ढञ् स्यात् । व्रैहेय । शालेय ।

। यवयवकषष्टिकाद् य ॥ १५९ ॥ एभ्यो यो भवति क्षेत्रे । यवाना क्षेत्र यव्य । यवक्य । षष्टिक्य ।

अणुमाषात् ॥१६०॥ आभ्यां यो भवति वा क्षेत्रे । अणव्य । आणवीन । माष्य । माषीण ।

*तिलोमाभंगात् ॥ १६१ ॥ एभ्यस्तातेभ्यो यो वा स्यात् क्षेत्रे । तिल्य । तैलीन । उम्य । औमीन । भंग्य । भागीन ।

कटोऽलाब्वाश्च रजसि ॥ १६२ ॥ अलाबूशब्दात् तिलादेश्च कटस्त्यो भवति रजस्यर्थे । अलाबूना रजः—अलाबूकट । तिलकट । उमाकट । भंगाकटं ।

गम्येऽह्नाश्वात् खञ् ॥ १६३ ॥ अश्वात् दञ्च स्यात् अह्ना गम्येऽर्थे । अश्वस्यैकेनाह्ना गम्यः—आश्वीनोऽध्वा ।

सर्वचर्मण कृतः खश्च ॥ १६४ ॥ सर्वचर्मणस्तातात् खो भवति खञ् च कृत इत्यस्मिन्नर्थे । सर्वचर्मण कृत सर्वचर्मीण । सार्वचर्मीणः ।

यथामुखसमुखाद्दर्शन ॥ १६५ ॥ आभ्या तातात्भ्या दर्शनमित्यस्मिन्नर्थे खो भवति । यथामुख दर्शन -यथामुखीन । समुखस्य दर्शन समुखीनः ।

सर्वादेः पथ्यगकर्मपत्रपात्रशरावाद् व्यापी ॥ १६६ ॥ सर्वपूर्वाद् पथ्यादेः व्यापी इत्यस्मिन्नर्थे खो भवति । सर्वपथस्य व्यापी सर्वपथीनो रथः । सर्वांगीणस्तापः । सर्वकर्मीण पुरुषः । सर्वपत्रीण सारथिः । सर्वपात्रीणः ओदनः । सर्वशरावीणः सक्तु ।

आप्रपद ॥ १६७ ॥ अस्मात्तातात् खो भवति । आप्रपदं व्यापी आप्रपदीन पटः ।

परोवरपरपरपुत्रपौत्रमन्वस्ति ॥ १६८ ॥ परोवरादेरिवतात् खो भवति अन्वस्त्यनुभवत्य र्थे। पराश्चावराश्चानुभवति परोवरीण । पराश्च परतराश्च परपरीण ।पुत्राश्च पौत्राश्च पुत्रपौत्रीणः।

*यथाकामानुकामात्यन्तपारावारपारावारा- वारपारान् गामी ॥ १६९ ॥ यथाकामादेरि वतात् गामीत्यस्मिन्नर्थे खो भवति। यथाकाम गामी यथाकामीनः। अनुकामीन । अत्यन्तीन। पारीण ।अवारीण ।पारावारीणः। अवारपारीणः।

अनुग्वल ॥ १७० ॥ अनुगुशब्दाद् अल- गामीत्यस्मिन्नर्थे खो भवति। अनुग्वल गामी अनुगवीनो गोपाल ।

छोऽभ्यमित्र ॥१७१॥ अभ्यमित्रादिवता च्छो भवति। अभ्यमित्रमलगामी अभ्यमित्रीय।

*य ॥ १७२ ॥ असाद् यो भवति अलं गामिनि। अभ्यमित्र्यः।

*खश्चाध्वान च ॥ १७३ ॥ अध्वनोऽभ्य मित्राचेवतात् खो भवति यश्च। अध्वानमल गामी अध्वनीनः। अध्वन्यः। अभ्यमित्रीण ।

समां समां विजायते ॥ १७४ ॥ समा समा शब्दात् खो भवति विजायतेऽर्थे।समा समा विजायते गर्भमादधाति समासमीना गौः ।

अद्यश्वीनाद्यप्रातीनमासन्न ॥ १७५ ॥ एतद्द्वय स्वात निपात्य आसन्नमित्यस्मिन्नर्थे। अद्यश्वो वा विजनिष्यते अद्यश्वीना गौ । अद्य प्रातीना । आसन्नप्रसवा इत्यर्थः।

* सर्वान्नीनानुपदीनायानयीनमदद्‌ब्द्धा नेये ॥ १७६ ॥ सर्वान्नीनादयः खाता निपा त्यते अददाद्यर्थेषु। सर्वान्नमत्ति सर्वान्नीनो भिक्षु। पदसदृश अनुपद बद्धा अनुपदीना उपानत् । अयानय नेय –अयानयीन शार ।

* आगवीन ॥१७७॥ आगो- प्रतिदानात् कर्मकारिणि खो निपात्यः प्रतिदानस्य ख। आगो प्रतिदान कर्म करोति आगवीनः कर्मकरः।

* साप्तपदीन सख्य ॥ १७८ ॥ सप्तपदात् खञ् निपात्य सख्यमित्यस्मिन्नर्थे। सप्तभि पदै- रवाप्य साप्तपदीन सख्य ।

गौष्ठीन भूतपूर्वे ॥ १७९ ॥ गोष्ठात् खञ् निपात्यते भूतपूर्वेऽर्थे। गोष्ठो भूतपूर्व गौष्ठीनो देश।

चरट् ॥ १८० ॥ भूतपूर्वे चरट् स्यात्। आढ्यो भूतपूर्वः आढ्यचर ।ऋषिचर ।दर्शनीयचरः।

ताया रूप्यश्च ॥ १८१ ॥ तातात् रूप्यो भवति चरट् च। देवदत्तस्य भूतपूर्वो गौ देव- दत्तरूप्य' । देवदत्तचरः। देवदत्तचरी।

*पील्वादे कुणः पाके ॥१८२॥ पील्वा दिभ्य पाकेऽर्थे कुणो भवति। पीलूना पाक पीलुकुण ।कर्कंधुकुण । करीरकुणः।

*कर्णादिपक्षान्मूले जाहति ॥१८३॥ कर्णादेः पक्षाच्च मूलेऽर्थे जा हती त्यौ स्तः।कर्णस्य मूल कर्णजाह । मुखजाह । अक्षिजाह । पक्षस्य मूल पक्षति ।

। तृमोष्णशीतादालुरसहे ॥१८४॥ तृमा- दालु स्यात् असहेऽर्थे। तृमस्यासह तृमालु। उष्णालुः। शीतालुः।

+ हिमादेलुः सहे ॥१८५॥ हिमाद् सहेऽर्थे एलु स्यात्। हिमस्य सह हिमेलु ।

–वातबलादूलः ॥ १८६ ॥ आभ्या ऊलो भवति। वातस्य सह वातूल ।बलस्य सह बलूलः।

वे शालशङ्कटौ ॥ १८७ ॥ विशब्दात् एतौ त्यौ स्तः स्वार्थे। विसृष्टो विशालः,विशङ्कट

*व्युत्सान्निप्रात् कट ॥१८८॥ एभ्य कटो भवति।विस्पष्टो–विकटो देशः।उद्‌गत उत्कटो गध। संगतः सकट पथः। निगतो निकटो ग्रामः। प्रगत –प्रकटोऽर्थः।

+ कुटारश्चावात् ॥ १८९ ॥ अवात् कुटारो भवति कटश्च स्वार्थे।अवगत.-अवकुटार ,अवकट ।

नासिकानते टीटनाटभ्रटाः ॥ १९० ॥ अवात् नासिकायाः टीटादयः स्युः नतेऽर्थे । अवनता नासिका यस्य अवटीटः । अवनाटः । अवभ्रटः ।

। नेर्विडविरीसौ ॥ १९१ ॥ नेर्नासिकानतविषये एतौ स्यौ स्त० । निनत नासिकायाः निविड । निविरीस ।

+ कैनौ चिक्॥ १९२ ॥ नेर्नासिकानतेऽर्थे कैनौ स्तः नेश्चिक् चादेश । निनत नासिकायाः चिक्क, चिकिन ।

पिटे चिः ॥ १९३ ॥ नेर्नासिकानतविषये पिटो भवति नेश्चिरादेशः । चिपिट ।

क्षुल्लकाल्लो वा चुल् ॥ १९४ ॥क्षुल्लकशब्दात् स्वार्थे लो वा स्यात् तत्सन्नियोगे चुलिस्य च मङ्तेरादेश । क्षुल्लक । चुल्ल. ।

क्लिन्नादक्ष्णि चिल् पिल् च ॥ १९५॥ क्लिन्नाल्लो भवति अक्षिण वाच्ये चिल् पिल् चुलादेशश्च। क्लिन्न चक्षु -चिल्ल, पिल्लं, चुल्लं।

+ उपत्यकाधित्यके ॥ १९६ ॥ उपाधिभ्यां त्यकौ निपात्य आसन्ने अधिरूढे च स्त्रियां इत्यामयश्च । पर्वतमुपासन्नो देशः उपत्यका । पर्वतमध्यारूढः अधित्यका ।

× तदस्य सजात तारकादिभ्य इतः ॥ १९७ ॥ तदिति वासमर्थेभ्य. सजातविशिष्टेभ्य तारकादिभ्य अस्येति वार्थे इतस्यो भवति । तारकाः सजाता अस्य तारकित नभः। अभ्रितमाकाश । पुष्पिता वल्ली । फलितस्तरु । बुभुक्षित. । निद्रित ।

गर्भादप्राणिनि ॥ १९८ ॥ गर्भशब्दादितो भवति अप्राणिनि । गर्भोऽस्य सजातः–गर्भितो व्रीहिः । अप्राणिनीति किं ? गर्भिणी गौः ।

प्रमाणे मात्रट् ॥ १९९ ॥ प्रमाणार्थे मात्रट् स्यात् । ऊरू. प्रमाणमस्य ऊरुमात्र जल । आनुमात्री खाता । धनुर्मात्री भूमि: ।

हस्तिपुरुषाद्वाऽण् ॥ २०० ॥ आभ्यामण् वा स्यात् । हस्ती प्रमाणमस्य हास्तिनमबु । हस्तिमात्र, हस्तिद्वयस, हस्तिदघ्न। पौरुष । पुरुषद्वयस । पुरुषदघ्नी खाया ।

वोर्ध्वे द्वयसट् दघ्नट् ॥ २०१ ॥ ऊर्ध्वे प्रमाणे द्वयसट् दघ्नटौ स्यौ वा स्तः । ऊरू प्रमाणमस्य ऊरुद्वयसं । ऊरुदघ्न । ऊरुमात्र तोय । ऊरुद्वयसी परिखा । तद्घ्नी । ऊर्ध्वे इति किं ? रज्जुमात्री भूमिः ।

उन्माने ॥ २०२ ॥ मानवाचिन्येव प्रमाणे मात्रडादेरण् भवति । समः प्रमाणमस्य सम । दिष्टि. । वितस्ति. । मान इति किं ? ऊरुमात्र।

राट् सशये च ॥ २०३ ॥ सशये च राट् मात्रडादेरण् भवति। द्वौ प्रस्थौ मानमस्य द्विप्रस्थः। द्विशवः । द्वौ समौ मानमस्य द्विसमः। द्विवितस्ति ।

मात्रट् ॥ २०४ ॥ माने सशये मात्रट् स्यात् । कर्षौ मानमस्य कर्षमात्र घृत । प्रस्थमात्र धान्य । हस्तमात्र क्षेत्र। पचमात्रा पुरुषा ।

शच्छन्तविंशते. ॥ २०५ ॥ शदन्तात् शन्नतात् विंशतेश्च मात्रट् स्यात् । त्रिंशन्मानमेषा स्यात् त्रिंशन्मात्राः । दशमात्रा । विंशतिमात्राः।

डिन् ॥ २०६ ॥ त्रिंशदादिभ्यो डिन् स्यात् । त्रिंशदहोरात्रा मानमस्य त्रिंशी । त्रिंशिनौ । त्रिंशिनो मासा । पंचदशी अर्द्धमासः । विंशिनो भवनेन्द्राः ।

यत्तिदङ्किम ॥ २०७ ॥ आभ्या धनु स्यात् । इद मानमस्य इयान् । कियान् ।

वैतदोऽच ॥ २०८ ॥ एतदः यतोर्यस्य

यो भवति । एतावान् ।

यत्तदः ॥ २०९ ॥ आभ्यां घतोर्वो भवति। यन्मानस्य यावान् । तावान् ।

किमश्च स्येर्डतिश्च ॥ २१० ॥ स्यिसंज्ञकात् माने वर्तमानात् किमस्ताभ्यां च डतिर्भवति घ तुश्च । का सङ्ख्या मानमेषां कतीमे । कियत इमे । यति । यावत । तति । तावतः ।

अवयवे तयट् ॥ २११ ॥ अवयवे वर्तमानात् स्येः तयट् स्यात् । चत्वारोऽवयवा अस्य चतुष्टयं समन्तभद्रस्य । पंचतयो यमः । सप्ततयी नयवृत्तिः । दशतयो धर्मः ।

द्वित्रे रयं वा ॥ २१२ ॥ द्वित्रिभ्यां परस्य तयट आदेस्तकारस्य वा रय स्यात् । द्वौ अवयवौ अस्य द्वयं । द्वितयं । त्रयः । त्रितयं । मोक्षमार्गः ।

द्व्यादेर्गुणात् मूल्यक्रेये मयट् ॥ २१३ ॥ द्व्यादेर्गुणवाचकात् भागवाचकात् स्यिसंज्ञात् मयट् स्यात् द्व्यादिश्चेत् मूल्ये क्रेये वा वर्तते। यवानां द्वौ गुणौ मूल्यमस्योदश्वितः क्रेयस्य द्विमयं उदश्वित् । त्रिमयं । उदश्वितो द्वौ गुणौ क्रेयाचेषां द्विमया त्रिमया यवा । द्व्यादेरिति किं ? यवानामेको गुणो मूल्यमस्य एकगुणमुदश्वित् ।

अस्मिन्नाधिकं शतसहस्रे तत्सङ्ख्यं शतिशदन्ताड्डः ॥ २१४ ॥ वांतात् शत्याधंतात् स्येरस्मिन्नितीबर्थे शतसहस्रे च डो भवति यद्वात तच्चेत् तत्सङ्ख्यं आधिकं स्यात् । विंशतिरधिकमस्मिन् शते विंशं योजनशतं । विंशं सहस्रं । त्रिंशं शतं । चत्वारिंशं सहस्रं । एकादशं । द्वादशं शतं सहस्रं वा । अधिकमिति किं ? विंशतिरूनास्मिन् शते । शतसहस्रे इति किं ? एकादशाधिका अस्यां त्रिंशति । तत्सङ्ख्यमिति किं ? विंशतिर्दंडा अधिका अस्मिन् योजनशते । त्रिंशत् माषा अधिका अस्मिन् कार्षापणसहस्रे ।

इति शब्दार्णवापरनाम्नि जैनेंद्रव्याकरणे
शब्दार्णवचंद्रिकालघुवृत्तौ
तृतीयोऽध्यायः ।

चतुर्थोऽध्यायः ।

प्रथमः पादः ।

तस्य स्यिपूरणे डट् ॥ १ ॥ तस्येति ता समर्थात् स्यिसङ्ख्यावाचिनः डट् भवति स्यिपूरणेऽर्थे । त्रयोदशानां पूरणः त्रयोदशो विमलनाथः। चतुर्दशः । पंचदशः । षोडशः । एकादशानां पूरणी एकादशी । द्वादशी ।

+ नोऽसे मट् ॥ २ ॥ नकारांतान्मट् स्यात् असे । पंचानां पूरणः पंचमः । पंचमी । सप्तमः । सप्तमी । अष्टमः । नवमः । दशमः । असे इति किं ? एकादशः । द्वादशः ।

बहुपूगगणसंघस्य तिथुक् ॥ ३ ॥ एषां डटि तिथुक् स्यात् । बहूनां पूरणः बहुतिथः । बहुतिथी । पूगतिथः । गणतिथः । संघतिथः ।

घतोरिथुक् ॥ ४ ॥ घत्वंतस्य डटि परतःइथुगागमो भवति। इयतां पूरणः इयतिथः । कियतिथः। यावतिथः। यावतिथी। तावतिथः। तावतिथी।

षट्कतिकतिपयस्य थुक् ॥ ५ ॥ एषां डटि परे थुक् स्यात् । षण्णां पूरणः षष्ठः ।

षष्ठी। कतिथः। कतिपयथः।

चतुरः ॥ ६ ॥ अस्य थुट् स्यात् डटि परे। चतुर्णां पूरणः चतुर्थः। चतसृणां पूरणी चतुर्थी।

छयौ चस च ॥ ७ ॥ तस्माच्छयौ स्तौ स्त चकारस्य च ल। तुरीयः। तुरीया। तुर्यः।

द्वेस्तीयः ॥ ८ ॥ द्विशब्दात्तीयो भवति। द्वयोः पूरणः द्वितीयः। द्वितीया।

त्रेस्तृ च ॥९॥ त्रेस्तीयो भवति तृ इत्यय चादेश। त्रयाणां पूरणः तृतीयः। तृतीया।

+शतादिमासार्द्धमाससंवत्सरात्तमट् ॥१०॥ शतादिभ्यो मासादेश्च तमट् स्यात्। शतस्य पूरणः शततमः। सहस्रतमः। अयुततमः। मासतमो दिवसः। अर्द्धमासतम। संवत्सरतम।

तेरस्यादे ॥ ११ ॥ नित्यतात् अस्यिसंख्यापूर्वात् तमट् स्यात्। षष्टे पूरणः षष्टितमः। षष्टितमी। सप्ततितम। अशीतितमः। नवतितमी। अस्यादेरिति किं ? एकषष्टः।

× विंशत्यादेर्वा ॥ १२ ॥ विंशत्यादिभ्यः तमट् वा स्यात्। विंशते पूरणः विंशतितमः। विंशतितमी। विंश। एकविंशतितम, एकविंशः। त्रिंशत्तम, त्रिंश। विंशी। त्रिंशी।

तेन वित्तः चञ्चुचणौ ॥ १३ ॥ तेनेति भासमर्थात् वित्त इत्यस्मिन्नर्थे चञ्चुचणौ स्तौ स्तः। तर्केण वित्तः तर्कचञ्चुः। तर्कचणः। व्याकरणचञ्चुः। व्याकरणचणः। केशचञ्चु। केशचण।

द्वेर्ग्रन्थं गृह्णन् क टप् च ॥ १४ ॥ भातात् डडतात् ग्रन्थ गृह्णात्यर्थे को भवति, टडुप् च नित्य। द्वितीयेन रूपेण गृह्णाति द्विक। त्रिकः। चतुष्क।

ग्रहणे वा ॥१५॥ डडतात् को भवति ग्रंथग्रहणेऽर्थे टडुप् च वा। द्वितीय ग्रहणद्विक, द्वितीयक। त्रिक, तृतीयकं व्याकरणस्य।

सस्यात् गुणात् परिजाते ॥ १६ ॥ सस्यशब्दात् गुणवाचिन परिजातेऽर्थे सर्वगुणसंपन्नं को भवति। सस्येन परिजात सस्यकः शालिः देशः वत्सो वा।

पार्श्वकायःशूलिकदांडाजिनिकानुपद्यन्वेष्टा– ॥ १७ ॥ पार्श्वकादयो निपात्यते अन्वेष्टरि। पार्श्वेनान्वेष्टा पार्श्वकः-को निपात्य। अयःशूलेन आयःशूलिक। दण्डाजिनेन-दाण्डाजिनिक। टण्। अनुपदमन्वेष्टा अनुपदी गर्वा। इनत्र।

स्वांगेषु सक्त ॥ १८ ॥ स्वांगेभ्यः ईवतेभ्यः सक्त इत्यस्मिन्नर्थे को भवति। केशेषु सक्त केशक। दन्तकः। नखकः।

औदरिकआद्यूनः ॥ १९ ॥ उदराट्ठण् निपात्यते आद्यूनोऽर्थेन्। उदरे सक्त औदरिक। उदरकोऽन्यः।

कर्मठो घटने ॥ २० ॥ कर्मन्शब्दात् ठल्यो निपात्यः इकाभावश्च घटतेऽर्थे। कर्मणि घटते कर्मठो ना।

अश हारी ॥ २१ ॥ अशादिवतात् को भवति हारिणि। अश हारी-अशक दायाद।

शीतकोष्णकौ कारिणि ॥ २२ ॥ शीतोष्णाभ्यां कारिण्यर्थे को निपात्यः। शीत कारी शीतको जड। उष्णकारी-उष्णक शीघ्रः।

तत्रात्रवोद्धृते ॥२३॥ तत्रात् कांतात् नवोद्धृत अचिरापहृतेऽर्थे को भवति। तत्रान्नवोद्धृतस्तत्रकः पट।

कमितर्यन्वभ्याभ ॥ २४ ॥ एभ्य को भवति कमितरि कामयमानेऽर्थे। अनुकमिता अनुक। अभीक। अभिकः।

। तदस्मिन्नन्न माये खौ ॥ २५ ॥ तदिति वासमर्थात् अस्मिन्नितीत्यर्थे को भवति खौ यद्वांत तच्चेदन्न प्रायविषय स्यात्। त्रिपुटाः माये

ग्राग्रमस्या तिथौ त्रिपुटिका पौर्णमासी । गुडापूपिका । कुसरिका ।

कौल्मार्षीवटकिन्यौ ॥२६॥ कुल्माषवटकाभ्यां अणिनौ निपात्यौ । कुल्माषा प्रायेणान्नमस्या कौल्माषी तिथिः । वटकिनी पौर्णमासी ।

ब्राह्मणकोष्णिके ॥ २७ ॥ एतौ कान्तौ निपात्यौ खौ । ब्राह्मणा आयुधजीविनोऽस्मिन् ब्राह्मणको देश । उष्णादल्पान्ने । उष्णादन्नेरचिरो दृष्टता-उष्णिका यवागूः ।

सोऽस्याग्रणी ॥ २८ ॥ स इति वासमर्थात् असेति तार्थे को भवति यद्वात ॥ चेदमणीर्मुख्यः स्यात्।देवदत्तोऽग्रणीर्यस्य देवदत्तक ।जिनदत्तकःसघ

कालप्रयोजनाद् रोगे ॥ २९ ॥ यत्तात् कालवाचिनः प्रयोजनवाचिनश्च रोगेऽर्थे को भवति सतत कालोऽस्य सततको ज्वरः । द्वितीयदिवस कालोऽस्य द्वितीयकः । तृतीयक । विषपुष्पं प्रयोजनमस्य विषपुष्पको रोग. । शीतक । उष्णक ।

शृखलकः करभे ॥ ३० ॥ शृखलात् को निपात्य करभेऽर्थे।शृखल बधनमस्य शृखलक करभः।

उन्मनस्युदुत्सोः ॥ ३१ ॥ उदुत्सुभ्यां उन्मनस्यर्थे को भवति । उद्गत मनोऽस्य उत्क । उत्सु गत मनोऽस्य उत्सुकः ।

क्षेत्रेऽन्यस्मिन् घो नाश्ये ॥ ३२ ॥ क्षेत्रादीर्नेताद् अन्यविशिष्टात् घो भवति नाश्येऽर्थे । क्षेत्रेऽन्यस्मिन् नाश्य क्षेत्रियो व्याधिः ।

श्रोत्रियो वा छदोऽध्येता ॥३३॥ श्रोत्रियो वा निपात्यते छदोऽध्येता चेत् । छद शब्दात् घः श्रोत्रभावश्च । छदोऽधीते श्रोत्रिय । छादसः ।

इद्रिय ॥ ३४ ॥ इंद्रात् घो निपात्यते । इद्रस्यात्मनो लिंग, इद्रेण कर्मणा वा सृष्ट इद्रिय ।

श्राद्ध भुक्त ठोऽनेनाद्य ॥ ३५ ॥ श्राद्ध भुक्तमनेनाद्य इत्यस्मिन्नर्थे ठो भवति । श्राद्ध भुक्तमनेनाद्य श्राद्धिको विप्रः ।

— इन् ॥ ३६ ॥ श्राद्ध भुक्तमनेनाद्यार्थे इन् स्यात् । श्राद्धी ।

+ पूर्वात् ॥ ३७ ॥ वातात् पूर्वाद् इन् स्यात् । पूर्वमनेन कृत भुक्त पीत वा पूर्वी ।

सादे ॥ ३८ ॥ सादे पूर्वादिन् स्यात् । पूर्व कृतमनेन कृतपूर्वी कट । भुक्तपूर्वी ओदन । पीतपूर्वी जल ।

+ इष्टादेः ॥३९ ॥ इष्टादिभ्य इन् स्यात् । इष्टमनेन इष्टी यज्ञे । पूर्ती श्राद्धे । अधीती तर्के । अर्चिती गुरौ । श्रुती पुराणे ।

तदस्यास्त्यस्मिन्निति मतु ॥ ४० ॥ तदिति वासमर्थात् अस्तिविशिष्टात् अस्यास्मिन् इत्येतयोरर्थयोर्मतुर्भवति । गावोऽस्य सति गोमान् । धनवान् । वृक्षा अस्मिन् संति वृक्षवान् । इतिकरणो विवक्षार्थः।तेन विषयो नियम्यते।

भूमनिंदाप्रशसासु नित्ययोगेऽतिशायने ।
ससर्गेऽस्तिविवक्षाया प्रायो मत्वादयो मता ॥

भूमा प्राचुर्यं तस्मिन्—गोमान् । निंदाया ककुदावर्ती । प्रशसाया—रूपवती कन्या । नित्ययोग—क्षीरिणो वृक्षाः । अतिशायने—उदरिणी कन्या । ससर्गे दडी ।

प्राण्यगादातो वा ल ॥ ४१ ॥ प्राण्यगादाकारातान्मत्वर्थे लो भवति वा । चूलाल । चूलावान् । जघाल । जघावान् । प्राण्यगादिति किं ? शिखावान् प्रदीपः ।चिकीर्षावान् ।

*रुक्क्षुद्रजतो ॥ ४२ ॥ रुग्वाचिभ्यः क्षुद्रजतुवाचिभ्यश्च मत्वर्थे लो वा स्यात् । मूर्छाल । मूर्छावान् । विचर्चिकाल । विचर्चिकावान् । यूकाल ।यूकावान् । मक्षिकाल । मक्षिकावान् ।

सिध्मादे ॥ ४३ ॥ एभ्यो लो वा स्यात् । सिध्मान्यस्य सति सिध्मलः । सिध्मवान् । गड-

सः। गड्वान्। मणिलः। मणिवान्।

+वातदंतबलललाटादूलः ॥ ४४ ॥ एभ्यो ऊलो वा स्यात्। वातूलः। वातवान्। दंतूलः। दंतवान्। बलूलः। बलवान्। ललाटूलः। ललाटवान्।

वाचो ग्मिन् ॥ ४५ ॥ वाचः ग्मिन् वा स्यात्। वाग्मी। वाग्वान्।

*क्षिप्यालाटौ ॥ ४६ ॥ वाचः आल आट इत्येतौ स्यौ स्तः क्षिपि कुत्सायां। वाचालः। वाचाटः। यो निस्सारं बहु जल्पति स एवं क्षिप्यते।

+कालघाटाजटाल्लेलौ ॥४७॥ एभ्यो लेलौ स्तः क्षिपि। कालालः। कालिलः। घाटालः। घाटिलः। जटालः। जटिलः।

*पिच्छादेः ॥ ४८ ॥ पिच्छादिभ्यो मत्वर्थे वा लेलौ स्तः। पिच्छलः। पिच्छिलः। पिच्छवान्। फेनलः। फेनिलः। फेनवान्। उरोलः। उरसिलः। उरस्वान्। प्रज्ञालः। प्रज्ञिलः। प्रज्ञावान्।

*लोमादेः शः ॥४९॥ एभ्यः शो भवति वा। लोमान्यस्य संति लोमशः। लोमवान्। रोमशः। रोमवान्। हरिशः। हरिमान्।

*पामादेर्नः ॥ ५० ॥ एभ्यो मत्वर्थे नो वा स्यात्। पामनः। पामवान्। वामनः। वामवान्। श्लेष्मणः। श्लेष्मवान्।

+दद्रुशाकीपलाल्याः मश्च ॥ ५१ ॥ दद्र्वादेर्नो वा स्यात् मश्च मत्वर्थे। दद्रुणः। दद्रुमान्। शाकिनः। शाकीमान्। पलालिनः। पलालीमान्।

+लक्ष्मणविपुणांगनाः ॥ ५२ ॥ एते शब्दाः निपात्यंते। लक्ष्मीरस्यास्तीति लक्ष्मणः। लक्ष्मीवान्। नत्योऽकारश्चाते निपात्यः। विष्वंचो दिवसा रश्मयो वाऽस्य संति विपुणः आदित्यः। नत्यो घुत्वं च। अंगानि कल्याणान्यस्याः संति अंगनाः। अंगान्नः। अन्या—अंगवती।

प्रज्ञाश्रद्धार्चावृत्तेर्णः ॥ ५३ ॥ प्रज्ञादेर्णो वा स्यात् मत्वर्थे। प्राज्ञः। प्रज्ञावान्। श्राद्धः। श्रद्धावान्। आर्चः। अर्चावान्। वार्त्तः। वृत्तिमान्।

*ज्योत्स्नादिभ्योऽण् ॥ ५४ ॥ एभ्योऽण् स्याद् वा। ज्योत्स्नाऽस्मिन् अस्ति ज्योत्स्नः पक्षः। ज्योत्स्नावान्। तामिस्रः। तमिस्रावान्। वैसर्पो व्याधिः। कौतुपं गृहं।

सिकताशर्करात् ॥ ५५ ॥ आभ्यामण् स्याद् वा। सैकतः। सिकतावान्। शार्करः। शर्करावान्।

उशिलौ च देशे ॥ ५६ ॥ सिकताशर्कराभ्यां मत्वर्थे देशे उश् इल् अण् च वा भवंति। मतोरुश्। तेन चातुरूप्यं। सिकता देशः। सिकतिलः। सैकतः। सिकतावान्। शर्करा। शर्करिलः, शार्करः। शर्करावान्।

द्युद्रोर्मः ॥ ५७ ॥ द्युद्रुभ्यां मो वा स्याद्। द्यौरस्यास्तीति द्युमः। द्रुमः।

+मधुकृप्यादिभ्यो रवलौ ॥ ५८ ॥ मध्वादिभ्यः कृपादिभ्यश्च मत्वर्थे यथासंख्यं रवलौ स्यौ वा स्तः। मधुरो रसः। कुपरं क्षेत्रं। मुष्करः पशुः। सुषिरं काष्ठं। खं महत्कंठविवरमस्यास्तीति खरः। खवानन्यः। अन्यत्र—मधुमान्। रूपवान्। मुष्कवान्। कृषीवलः। कृषिमान्। रजस्वला स्त्री। रजस्वान्ग्रामः। परिषद्वलः। परिषद्वान् राजा।

*कांडांडभांडादीरः ॥ ५९ ॥ एभ्य ईरो वा स्याद्। कांडीरः। कांडवान्। आंडीरः। आंडवान् भांडीरः। भांडवान्।

कच्छ्वा डुरः ॥ ६० ॥ कच्छूशब्दाद् डुरो भवति वा। कच्छुरः। कच्छूमान्।

* दंतादुन्नते ॥ ६१ ॥ दंतादुन्नतेऽर्थे डुरो भवति। दंता उन्नता अस्य संति दंतुरः। अन्यत्र—दंतवान्।

* मेधारथादिरः ॥६२॥ आभ्यामिरो वा स्यात्। मेधिरः। मेधावी। मेधावान्। रथिरः। रथि-

कः। रथी। रथवान्।

* कृपाहृदयादालुः ॥ ६३॥ आभ्यामालुर्वा स्यात्। कृपालुः। कृपावान्। हृदयालुः। हृदयी। हृदयवान्।

केशाद्वः ॥ ६४॥ केशान्मत्वर्थे वा वो भवति। केशवः। केशिकः। केशी। केशवान्।

* गांड्यादिभ्यः ॥६५॥ एभ्यो वो वा स्यात्। गांडीवं। गांडिवं। अजगवं धनुः। हिरण्यवः। हिरण्यवान्।

*तमिस्रार्णवोर्जस्वलोर्जास्विन्वत्सलांशलाः ॥ ६६ ॥ एते निपात्यंते। तमोऽस्यामस्ति तमिस्रा रात्रिः। तमसो रः उङश्च इत्वं। अर्णोऽस्मिन्नस्ति अर्णवः समुद्रः। अर्णसो वः सस्य च खं। ऊर्जोऽस्यास्त्यस्मिन् वा ऊर्जस्वलः। ऊर्जस्वी। ऊर्जसः अस्वलास्विनौ स्यौ निपात्यौ। वत्सः स्नेहोऽस्यास्ति वत्सलः साधुः। अंशो बलमस्यास्ति। अंशलः पुत्रः। वत्सांशाभ्यां कामवति वलचौ निपात्यः।

* गोग्म्यर्च्ये ॥ ६७ ॥ गोशब्दात मिन् निपात्यतेऽर्च्येऽर्थे। गावोऽस्य संतीति गोमी। गोमानन्यत्र। स्वामीश्वराधिपतीति निर्देशात् स्वमैश्वर्यमस्यास्तीति मिन्नंतं स्वामीति सिद्धं दीत्वं च निपात्यते।

* ओऽभ्रादिभ्यः ॥६८॥ अभ्रादिभ्यः अत्यो भवति। अभ्राण्यस्मिन् संति अभ्रं नभः। अर्शसः। उरसः। जटः।

* हीनात् स्वांगात् ॥ ६९ ॥ स्वांगाद्धीनाद् अत्यो भवति। खंडः कर्णोऽस्यास्ति कर्णः। छिन्ना नासिका अस्यास्ति नासिकः। खंजः पादोऽस्यास्तीति पादः। हीनादिति किं कर्णवान्।

+ शृंगादारकः ॥ ७० ॥ शृंगादारको वा स्यात्। शृंगारकः। शृंगवान्। शृंगी।

+ फलबर्हाच्चेनः ॥ ७१ ॥ आभ्यां शृंगाच्च इनो वा स्यात्। फलिनः। फलवान्। बर्हिणः। बर्हवान्। शृंगिणः।

* मलादीमसश्च ॥७२॥ मलादीमसो भवति इनश्च वा। मलीमसः। मलिनः। मलवान्।

× पर्वमरुततः ॥ ७३ ॥ आभ्यां तो वा स्यात्। पर्वतः पर्ववान्। मरुत्तः। मरुत्वान्।

* मायामयामेधास्रक्तपोऽसो विन् ॥७४॥ मायादेरसंताच्च विन्वा स्यात्। मायावी। मायावान्। आमयावी। आमयावान्। मेधावी। स्रग्वी। तपस्वी। यशस्वी। तेजस्वी। वर्चस्वी।

* नौशिखादिभ्यां ठेनौ ॥७५॥ नावादिभ्यः शिखादिभ्यश्च ठेनौ वा स्तः। नाविकः। नौमान्। कुमारिकः। कुमारीवान्। इन्–शिखी। शिखावान्। माली। मालावान्। मेखली। मेखलावान्। संज्ञी। संज्ञावान्।

*अतोऽनेकाचः ॥७६॥ अकारांतादनेकाचः ठेनौ वा स्तः। दंडिकः। दंडी। दंडवान्। छत्रिकः। छत्री। छत्रवान्। अनेकाच इति किं खवान्। स्ववान्।

व्रीह्यादिभ्यः ॥ ७७॥ एभ्यः ठेनौ वा स्तः। व्रीहिकः। व्रीही। व्रीहिमान्। मायिकः। मायी। मायावान्। मायावी।

+अशिरसोऽशीर्षश्च ॥ ७८ ॥ अशिरसः ठेनौ वा स्तः। अशीर्षादेशश्च। अशीर्षिकः। अशीर्षी। अशीर्षवान्।

+भावेऽर्थार्थांतात् ॥ ७९ ॥ भावे वर्तमानादर्थादर्थांताच्च तौ स्तः। अर्थनमर्थः। सोऽस्यास्ति अर्थिकः। अर्थी। प्रत्यर्थिकः। प्रत्यर्थी।

*तुंदादिव्रीहेरिलश्च ॥ ८० ॥ तुंदादेर्व्रीहिवाचिनश्च इलो भवति तौ च। तुंदिलः। तुंदिकः। तुंदी। तुंदवान्। उदरिलः। उदरिकः। उदरी। व्रीहि-शालिकः। शालिलः। शालिमान्। कल-

मिलः । फलमिनः । फल्मी ।

*स्वांगाद्विवृद्धे ॥ ८१ ॥ स्वांगाद् विवृद्धि विशिष्टात् इलो भवति ठो च वा । विवृद्धो महान्तौ कर्णौ अस्य स कर्णिकः । कर्णिल । कर्णी । कर्णवान् । ओष्ठिलः । ओष्ठिकः । ओष्ठीत्यादि ।

*हिमादिभ्यो य ॥ ८२ ॥ एभ्यो यो वा भवति । हिम्यः । हिमवान्–गिरि । गुण्यः । गुणवान् ।

*रूपाच्छस्ताहते ॥ ८३ ॥ रूपाद् यो वा भवति शस्ते आहते चार्थे । प्रशस्तरूपमस्यास्ति रूप्यो गौ । आहत रूप्यमस्यास्ति रूप्यः कार्षापणः । रूपवानन्यत्र ।

गोपूर्वाट्ठञ् नित्य ॥ ८४ ॥ गोपूर्वाद् शब्दात् नित्य ठञ् स्यात्।गौशतिकः।गौलक्षिक ।

निष्काच्छतसहस्रात् ॥ ८५ ॥ निष्कपूर्वात् शतादेष्ठञ् स्यात् । नैष्कशतिकः । नैष्क सहस्रिकः । निष्कादिति किं ? शती । सहस्री ।

*एकादेर्यात् ॥ ८६ ॥ एकपूर्वाद् यसात् ठञ् भवति नित्य । एको गौः–एकगवः । सोऽस्यास्ति–ऐकगविक । ऐकशतिक. ।

। सर्वादेरिन् ॥ ८७ ॥ सर्वपूर्वाद् यसात् इन् स्यात् । सर्वधनी । सर्वकेशी ।

*द्वन्द्वरुग्गर्ह्यात् प्राणिन्यस्वांगात् ॥ ८८ ॥ द्वन्द्वाद् रुग्वाचकात् गर्ह्याच्च स्वागात् इन् स्यात् प्राणिनि गम्यमाने । कटककेयूरिणी । शखनूपुरिणी । रुजः–कुष्ठी । किलासी । गर्ह्यात्–ककुदावर्ती । काकतालुकी । प्राणिनीति किं ? पुष्पफलवान् वृक्ष । अस्वागादिति किं ? स्तनकेशवती।

*वातातीसारपिशाचात् कुक् च ॥ ८९ ॥ वातादेरिन् स्यात् कुक् चागम । वातकी । अतीसारकी । पिशाचकी ।

दटो वयसि ॥ ९० ॥ दटतादिन् स्यात् वयसि गम्यमाने । पचमोऽस्यास्ति मास सवत्सरो वा पचमी उष्ट्रः । नवमी । दशमी ।

सुखादे ॥ ९१ ॥ सुखादिभ्य मत्वर्थे नित्यमिन् स्यात् । सुखी । दुःखी । कृच्छ्री ।

मालात् क्षेपे ॥९२॥ मालाशब्दादिन् स्यात् क्षेपे । माली ।

धर्मशीलवर्णांतात् ॥ ९३ ॥ धर्माद्यतादिन स्यात् । तपस्विना धर्म तपस्विधर्मः । सोऽस्यास्तीति तपस्विधर्मी । तपस्विशीली। क्षत्रियधर्मी । क्षत्रियशीली । ब्राह्मणवर्णी । शूद्रवर्णी।

।बाहूरोर्बलात् ॥ ९४ ॥ बाहूरुभ्या परात् बलान्मत्वर्थे इन् स्यात् । बाहुबली । ऊरुबली ।

पुष्करादेर्देशे ॥ ९५ ॥ पुष्करादिभ्य इन् स्यात् देशेऽर्थे । पुष्कराण्यस्मिन् सति पुष्करिणी देशः । पद्मिनी । उत्पलिनी । देश इति किं ? पुष्करवान् हस्ती ।

मन्मात् स्त्रौ ॥९६॥ मन्नतात् मातास्च इन् भवति स्त्रौ।दामिनी।वर्मिणी।भामिनी । कामिनी ।

*हस्तदतकराज्जातौ ॥ ९७ ॥ हस्तादेरिन् स्यात् जातौ । हस्ती । दती । करी । जाताविति किं ? हस्तवान् ।

*वर्णी ब्रह्मचारी ॥ ९८ ॥ वर्णशब्दात् मत्वर्थे इन् निपात्यते ब्रह्मचारी चेदभिधेयो भवति। वर्णो ब्रह्मचर्य्यमस्यास्ति वर्णी ब्रह्मचारी ।

तुडिवटिवलेर्भ ॥ ९९ ॥ एभ्यो भो भवति । तुडिभ । वटिभः । वलिभः ।

*कशभ्यां ॥ १०० ॥ आभ्यां भो भवति । कभ । शभ ।

। वयस्तितुताः ॥१०१॥ ताभ्या वादयो भवति । कवः । शवः । कय । शय । कंतिः। शति । कतुः । शतुः । कंतः । शतः ।

+ ऊर्णाहशुभम्भ्यश्च युस् ॥१०२॥ एभ्य-

स्ताभ्या च युस् भवति। ऊर्णायुः। अहंयुः। शुभयुः। कंयुः। शंयुः।

सूक्तसाम्नोश्छः ॥१०३॥ सूक्ते सामनि चाभिधेये मृदो मत्वर्थे छो भवति। अच्छावाक् शब्दोऽस्मिन्नस्ति अच्छावाकीयं। मैत्रावरुणीयं सूक्तं। यज्ञीयं। वारलंतवीय साम।

वोप् चाध्यायानुवाके ॥ १०४ ॥ अध्यायेऽनुवाके चाभिधेये मृदो मत्वर्थे छो भवति तस्य चोप् वा। गर्दभाडशब्दोऽस्मिन्नध्यायेऽनुवाके वा गर्दभाडीयः, गर्दभाडः—अध्यायोऽनुवाको वा। कूर्चमुखीयः। कूर्चमुखः। उच्छिष्टीयः। उच्छिष्टः।

विमुक्तादेरण् ॥१०५॥ विमुक्तादिभ्योऽण् स्यात् अध्यायादावभिधेये। विमुक्तशब्दोऽस्मिन्नस्ति वैमुक्तः। दैवासुरः। राक्षोसुरः।

घोपदादेर्वुन् ॥ १०६ ॥ अस्माद् वुन् स्यात् अध्यायादौ। घोपदशब्दोऽस्मिन्नस्ति घोपदकः। इपत्वकः।

धनहिरण्ये कामे ॥ १०७ ॥ आभ्यामीबंताभ्या कामेऽर्थे वुन् स्यात्। धने कामः धनकः। हिरण्यकः।

* किंक्षिवहोरद्वयादिवैपुल्यात् ॥ १०८ ॥ किमः क्षिसंज्ञेभ्यो द्व्यादिवर्जेतेभ्यः बहुशब्दाच्चावैपुल्यवाचिनः "ते सुपः" इत्यतः प्राक् वक्ष्यमाणास्त्याः भवंति इत्येपोऽधिकारो ज्ञेयः। तत्रैवोदाहरिष्यामः। अद्व्यादिग्रहणं किं ? द्वाभ्यां। द्वयोः। त्वत्। मत्। भवतः। बहोः। सूपात्।

इदम इश् ॥ १०९ ॥ इदम इश् भवति तसादौ। अस्मात्। इतः। इह।

एतेतौ र्थोः ॥ ११० ॥ इदमः एत इत इत्येतौ आदेशौ स्तः रेफादौ थकारादौ च परतः। एतर्हि। इत्थं।

एतदः ॥ १११ ॥ एतदस्तौ स्तः रेफथकारादौ परतः। एतस्मिन्ननद्यतने काले एतर्हि। इत्थं।

अश् ॥ ११२ ॥ एतदोऽश् भवति तसादौ। एतस्माद् अतः। एतस्मिन् अत्र।

कायास्तस् ॥ ११३॥ किमादेः कांतात् तस् भवति। कस्मात्—कुतः। सर्वतः। विश्वतः। बहुभ्यो—बहुतः।

तसेः ॥ ११४ ॥ परस्य किमादिभ्यः आद्यादिभ्यस्तसीत्येवमादिना विहितस्य तसेस्तस् भवति। कुतः आगतः। ततः आगतः।

* पर्यभेः सर्वोभये ॥ ११५ ॥ पर्यभिभ्यां सर्वोभयेऽर्थे तस् भवति। परितः। अभितः।

ईपस्त्रः ॥ ११६ ॥ ईबंतात् त्रो भवति। सर्वस्मिन्—सर्वत्र। तत्र। यत्र। बहुत्र।

* किमोऽश्च ॥११७॥ किमः अश् भवति त्रश्च। कस्मिन्—क्व, कुत्र।

इदमो हः ॥११८ ॥ इदमः हो भवति। अस्मिन्—इह।

* भवत्वायुष्मद्दीर्घायुर्देवानांप्रियैकार्थाच्च ॥ ११९ ॥ भवत्वादिसमानाधिकरणात् किमादेः त्रो भवति तश्च। को भवान्। कुत्र भवान्। कुतो भवान्। यो भवान्—यत्रभवान्। यतो भवान्। स भवान्। ततो भवान्। ततो भवंतौ। ततो भवंतः। तं भवंतं-तत्रभवंतं। ततो भवंतं। तौ भवंतौ। तत्रभवंतौ। ततो भवंतौ। तान् भवतः। तत्र भवतः। ततो भवतः। एवं सर्वत्र। आयुष्मान्। तत्र आयुष्मान्। तत आयुष्मान्। स दीर्घायुः। तत्रदीर्घायुः। ततोदीर्घायुः। स देवानां प्रियः। तत्रदेवानांप्रियः। ततो देवानांप्रियः। चशब्दादन्यत्रापि। अनेन गतः। इतो गतः।

*कालेऽनद्यतनेर्हिः ॥१२०॥ किमादेरनद्यतने

काले र्हिल्यो भवति । कस्मिन्ननद्यतने काले कर्हि । यस्मिन्ननद्यतने काले यर्हि । तर्हि । अनद्यतन इति किं ? कस्मिन् काले कदा ।

*इदम ॥ १२१ ॥ इदमः र्हिर्भवति । अस्मिन् काले एतर्हि ।

*अधुना ॥१२२॥ इदमोऽधुना त्यो भवति। अस्मिन् काले अधुना ।

* दानीं ॥ १२३ ॥ तस्माद्दानीं भवति । अस्मिन् काले इदानीं ।

*तदः ॥ १२४ ॥ तदः दानीं भवति । तस्मिन् काले तदानीं ।

* यत्किंतरसर्वैकान्याद्दा ॥१२५॥ यदादेर्दात्यो भवति । यस्मिन् काले—यदा । कदा । तदा । सर्वदा । एकदा । अन्यदा ।

*सदासद्यः ॥१२६॥ सदा सद्यस् इत्येतौ शब्दौ निपात्यौ । सर्वशब्दाद्दानिपात्यः । सभावश्च । सर्वस्मिन् काले सदा । समानात् द्यस्त्य । सभावश्च । समाने काले अहनि वा सद्य ।

*पूर्वान्यान्यतरेतरापराधरोत्तरेभ्योऽह्न्येद्युस् ॥ १२७ ॥ एभ्य अहनि वर्तमानेभ्यः एद्युस् भवति अस्मिन्नहनि । पूर्वेद्यु । अन्येद्यु । अन्यतरेद्युः । इतरेद्युः । अपरेद्युः । अधरेद्यु । उत्तरेद्यु ।

* द्युश्चोभयात् ॥ १२८ ॥ उभयाद् द्युस् भवति ऐद्युश्च। उभयस्मिन्नहनि उभयद्यु ,उभयेद्युः

* परेद्यवि ॥१२९॥ परशब्दात् एद्यवि त्यो निपात्यः । परस्मिन्नहनि परेद्यवि ।

* परुत्परार्यैषमोऽब्दे ॥१३०॥ एते निपात्यतेऽब्दे वर्षे गम्यमाने । पूर्वशब्दादुत्यः परादेशश्च।पूर्वस्मिन् सवत्सरे परुत्।पूर्वतर शब्दाद् आरित्य परभावश्च । पूर्वतरे सवत्सरे परारि । इदम समसण् इशादेशश्च। अस्मिन् सवत्सरे एषम ।

*प्रकारे था ॥ १३१ ॥ सामान्यार्थस्य विशेषाभिर्देशः प्रकारः । किमादिभ्यः प्रकारेऽर्थे था भवति । सर्वेण प्रकारेण सर्वथा । यथा।तथा।

* कथमित्थ ॥ १३२ ॥ किमिदमेतद्भ्यः थम् निपात्यते । केन प्रकारेण—कथ । अनेन एतेन वा प्रकारेण—इत्थ ।

* ते सुपः ॥१३३॥ ते प्रागुक्ता तसादयः सुप्सञ्ज्ञका भवति । तथा चैवोदाहृत ।

*दिग्भ्यो वाकेभ्योऽस्तात् दिग्देशकाले ॥ १३४ ॥ दिक्शब्देभ्यो वाकेवतेभ्यो दिशि देशे काले च वर्तमानेभ्योऽस्तात् भवति । पूर्वा दिग् रमणीया, पूर्वो देशः कालो वा रमणीयः। पुरस्ताद् रमणीयं । पूर्वस्याः दिश पूर्वस्माद्देशात् कालाद्वा आगत । पुरस्तादागत । पूर्वस्या दिशि पूर्वस्मिन् देशे काले वा वसति पुरस्ताद् वसति । एवमधस्ताद् रमणीयमित्यादि । वाकेभ्य इति किं ? पूर्व देश गत । दिग्देशकाल इति किं ? पूर्वस्मिन् गिरो वसति।

*परावरात् स्तात्॥१३५॥ आभ्या वाके बताभ्या दिग्देशकालेषु वर्तमानाभ्यां स्तात् भवति । परा दिग् रमणीया । परो देश कालो वा रमणीय –परस्ताद् रमणीय । परस्तादागत । परस्ताद् वसति । अवरस्ताद् रमणीय । अवरस्तादागत । अवरस्ताद् वसति ।

*दक्षिणोत्तराच्चातस् ॥ १३६ ॥ आभ्यां ताभ्या च वाकेवताभ्या दिग्देशकालेषु वर्तमानाभ्यां अतस् भवति । दक्षिणतो रमणीय । दक्षिणत आगत । दक्षिणतो वसति । उत्तरतो रमणीय । उत्तरत आगतः । उत्तरतो वसति । परतो रमणीय । अवरतो रमणीयमित्यादि ।

* अधराच्चात् ॥१३७॥ अस्मात् ताभ्या च आद् भवति दिगादौ । अधराद् रमणीय ।

अधरादागतः । अधराद् वसति । दक्षिणाद् रमणीयं । उत्तराद् रमणीयमित्यादि ।

* पश्चोऽपरस्य दिगादेश्चाति ॥ १३८ ॥ केवलस्यापरशब्दस्य दिग्पूर्वस्य च पश्चादेशो भवति आतित्ये परे । अपरा दिग् देशः कालो वा रमणीयं पश्चात्, पश्चादागतः। पश्चाद् वसति । दिगादेः–दक्षिणाऽपरा दिग् देशः कालो वा रमणीयः दक्षिणपश्चाद् रमणीयं । उत्तरपश्चाद् रमणीयमित्यादि ।

* वार्धे चौ ॥१३९॥ केवलस्यापरशब्दस्य दिगादेश्च पश्चो वा भवति अर्द्धे चौ परतः । अपरमर्द्धं–पश्चार्द्धं । अपरार्द्धं । दक्षिणापरस्यार्द्धं-दक्षिणपश्चार्द्धं । दक्षिणापरार्द्धं ।

* उपर्युपरिष्टात् ॥१४०॥ एतौ निपात्यौ । ऊर्ध्वशब्दाद् रिरिष्टातौ त्यौ उपादेशश्च । ऊर्ध्वा दिग् रमणीया–उपरि रमणीयं । उपरिष्टाद् रमणीयं । उपर्यागतः । उपरिष्टादागतः। उपरि वसति । उपरिष्टात् वसति ।

* वैनोऽदूरेऽकायाः ॥ १४१ ॥ दिक्छब्दात् अदूरे दिगादौ वर्तमानात् कांतवर्जितात् एनो वा भवति । अस्मात्पूर्वा दिगदूरा रमणीया पूर्वेणास्य रमणीयं । पूर्वेणास्य वसति । एवं— अपरेण, दक्षिणेन, उत्तरेण । अदूर इति किं? हिमवतो दक्षिणाद् वसति। अकाया इति किं? दक्षिणादागतः ।

* अंचेरुप् ॥ १४२ ॥ अंचत्यंतात् प्राग्दिगच्छब्दात् चाकेभ्तात् दिगादौ वर्तमानात् विहितस्यास्तातः एनस्य वा उप् भवति । प्राची दिग् दूराऽदूरा वा रमणीया–प्राग्रमणीयं । प्रागागतः । प्राग् वसति । एवं—प्रत्यग् । अपाक् । उदक् ।

*दक्षिणाद् वाऽऽः ॥१४३॥ दक्षिणाद् कावर्जितात् दिगादौ वर्तमानात् आत्यो वा भवति । दक्षिणा रमणीयं । दक्षिणाद् रमणीयमित्यादि ।

*आऽऽही दूरे ॥ १४४ ॥ दक्षिणादकातात् दूरेऽर्थे आऽऽही इत्येतौ त्यौ स्तः दिगादौ। दक्षिणा रमणीयं, दक्षिणाहि रमणीयं । दक्षिणा वसति, दक्षिणाहि वसति । दूरे इति किं ? दक्षिणतः । दक्षिणाद् ।

*उत्तराद् वा ॥ १४५ ॥ उत्तरादकातात् आऽऽही वा स्तः । उत्तरा रमणीयं । उत्तराहि रमणीयं । उत्तरा वसति । उत्तराहि वसति । उत्तरतः । उत्तरात् ।

*पूर्वाधरावराणां पुरधवोऽसि ॥ १४६ ॥ पूर्वादीनां पुरादयो भवन्त्यसि परतः दिगादौ । पुरो रमणीयं । पुर आगतः । पुरो वसति । अधो रमणीयं । अधः आगतः । अधो वसति । अवो रमणीयं । अवः आगतः । अवो वसति ।

* अस्ताति ॥ १४७ ॥ तेषां पूर्वादीनां पुरादयो भवंत्यस्ताति परतः । पुरस्तात् रमणीयं पुरस्तादागतः । पुरस्ताद् वसति । एवं–अधस्तात् । अवस्तात् ।

*स्येर्विधार्थे धा ॥ १४८ ॥ स्यिसंज्ञकात् विधार्थे धा स्यात् । एकेन प्रकारेण-एकधा । द्विधा । त्रिधा । चतुर्धा । बहुधा भुंक्ते ।

*विचाले च ॥ १४९ ॥ विचाले द्रव्यस्य संख्यांतरापादनेऽर्थे स्येर्धा स्यात् । एको राशिर्द्वी क्रियते- द्विधा क्रियते । त्रिधा । अनेकमेकं कुरु एकधा कुरु ।

* वैकाद् ध्यमुञ् ॥१५०॥ एकाद्वा ध्यमुञ् भवति विधार्थे विचाले च । एकेन प्रकारेण–ऐकध्यं । एकधा भुंक्ते । अनेकमेकं करोति–ऐकध्यं, एकधा करोति ।

*द्वित्रेर्धमुञ् ॥ १५१ ॥ आभ्यां धमुञ् स्यात्

वा विधार्थादौ । द्वैधं । त्रैधं । द्विधा । त्रिधा ।

*एधात् ॥ १५२ ॥ ताभ्यां एधात् भवति विधार्थादौ । द्वेधा । त्रेधा ।

*तद्वति धण् ॥ १५३ ॥ द्वित्रिभ्यां तद्वति प्रकारवति विचालवति चार्थे धण् स्यात् । द्वौ प्रकारौ द्वौ भागौ वा एषां-द्वैधानि । त्रैधानि ।

* याप्ये पाशः ॥१५४॥ याप्ये कुत्स्येऽर्थे मृदः पाशो भवति । याप्यो वैयाकरणः—वैयाकरणपाशः । तार्किकपाशः ।

*भागेऽष्टमाञ्ञः ॥ १५५ ॥ अष्टमशब्दादंशे भागे वर्तमानात् स्वार्थे ञ्ञो वा भवति । अष्टम एव—आष्टमो भागः । अष्टमः ।

*षष्ठात् ॥ १५६ ॥ षष्ठादंशे वर्तमानात् स्वार्थे ञो वा भवति । षाष्ठः । षष्ठः ।

*कश्च माने ॥ १५७ ॥ षष्ठान्मानेऽर्थे वर्तमानात् को भवति ञश्च वा । षष्ठ एव षष्ठकः । षाष्ठः । षष्ठः ।

* एकादाकिंश्चासहाये ॥ १५८ ॥एकशब्दाद् आकिन् भवत्यसहाये कश्च वा । एक एव एकाकी । एककः । एकः ।

*तिलात् पिंजपेजौ निष्फले ॥ १५९ ॥ तिलात् निष्फलेऽर्थे पिंजपेजौ, त्यौ, स्तः । निष्फलस्तिलः–तिलपिंजः । तिलपेजः ।

*तमः प्रकृष्टे मिङश्च ॥ १६० ॥ मिङन्तान्मृदश्च प्रकृष्टेऽर्थे तमो भवति । सर्वे इमे पचंति अयमेषां प्रकृष्टं पचति पचतितमां । जल्पतितमां । मृदः—सर्वे इमे आढ्या अयमेषां प्रकृष्टः आढ्यः आढ्यतमः । सुकुमारतमः ।

*द्विविभज्ये तरः ॥ १६१ ॥ द्वित्वे विभज्ये च पृथक्कर्तव्ये सति प्रकृष्टे तरो भवति । द्वाविमौ पचतः—अयमनयोः प्रकृष्टं पचति—पचतितरां । पठतितरां । पटुतरः । पाठकतरः । विभज्ये—सांकाश्यकेभ्यः पाटलिपुत्रकाः पचतितरां । पठतितरां । आढ्यतराः । अभिरूपतराः ।

*तौ ङ्ग ॥१६२॥ तौ तकारादौ त्यौ तमतरौ ङ्गसंज्ञौ स्तः । कुमारितमा । कुमारितरा ।

*गुणांगाद्वेष्ठेयसू ॥ १६३ ॥ गुणागमप्रधानं यस्य तस्मात्तयोः तमतरयोः इष्ठेयसू वा स्तः । पटिष्ठः । पटुतमः । पटीयान् । पटुतरः ।

*प्रशस्यस्य श्रः॥१६४॥प्रशस्यशब्दस्य श्रो भवति तयोः परतः । सर्वेषामयं प्रशस्यः—श्रेष्ठः । अयमनयोरस्माद्वा प्रशस्यः—श्रेयान् ।

* ज्यः ॥ १६५ ॥ तस्य ज्यादेशो भवति तयोः परतः । ज्येष्ठः । ज्यायान् ।

वृद्धस्य ॥ १६६ ॥ वृद्धशब्दस्य ज्यो भवति तयोः परतः । सर्वेषामनयोरस्माद्वाऽयं वृद्धः ज्येष्ठः । ज्यायान् ।

बाढान्तिकस्य साधनेदं ॥ १६७ ॥ बाढान्तिकयोः साध नेदावादेशौ स्त तयोः परतः । सर्वेषामयं बाढं जल्पति—साधिष्ठ । साधीयः । इदमेषामनयोरस्माद्वान्तिकं—नेदिष्ठं । नेदीयः ।

युवाल्पस्य कन् वा ॥१६८ ॥ युवाल्पयोः कन् वा भवति तयोः परतः । सर्वेषामयं प्रकृष्टो युवा—कनिष्ठः । यविष्ठः । अयमनयोरस्माद्वा प्रकृष्टो युवा—कनीयान् । यवीयान् । अल्पिष्ठः । अल्पीयान् ।

विन्मतोरुप् ॥ १६९ ॥ एतयोरुब्भवति तयोः परतः । सर्वेषां स्रग्विणामयं प्रकृष्टः स्रग्वी—स्रजिष्ठः । अयमनयोरस्माद्वा स्रजीयान् । अयमेषां त्वग्वतां प्रकृष्टस्त्वग्वान्—त्वचिष्ठः । त्वचीयान् ।

प्रशस्ते रूपः ॥ १७० ॥ मिङन्तान्मृदश्च प्रशस्तेऽर्थे रूपो भवति । प्रशस्तं पचति—पचतिरूपं । वैयाकरणरूपः । पण्डितरूपः ।

*आसिद्धे ज्ञादेर्देश्यदेशीयकल्पाः॥१७१॥ ईषदसिद्धं–आसिद्धं। तस्मिन्नर्थे ज्ञादिवर्जितात् देश्यादयो भवंति। आसिद्धं ईषदसमाप्तं पचति पचतिदेश्यं, पचतिदेशीयं, पचतिकल्पं। पटुदेश्यः, पटुदेशीयः, पटुकल्पः। अज्ञादेरिति किं? तमादिभ्यो देश्यादयो न भवंति। एभ्यस्तु ते स्युः। पटुदेश्यतमः, पटुदेश्यतरः, पटुदेश्यरूपः।

वा सुपो बहुः प्राक् ॥ १७२ ॥ आसिद्धे सुबंतात् प्राक् बहुल्यो वा स्यात्। आसिद्धः पटुः बहुपटुः। पटुदेश्यः। बहुभुक्तं, भुक्तदेशीयं।

+न ज्ञादिः कजोऽच्छिन्नादिभ्यः ॥ १७३॥ छिन्नादिवर्जितात् यः कजुत्यः तदंतात् ज्ञादिर्न भवति। अयमेषामनयोरस्माद् वा प्रकृष्टः पटुः पटुकः। प्रशस्तः पटुः–पटुकः। कज इति किं! कुटीरतमः। अच्छिन्नादिभ्य इति किं? कुत्सितो ज्ञातो वा छिन्नः–छिन्नकः। अयमेषामनयोरस्माद्वा छिन्नः-छिन्नकः। कजन्तात्तमादयः स्युः। छिन्नकतमः, छिन्नकतरः, छिन्नकरूपः, भिन्नकतमः। भिन्नकदेश्यः।

×अनत्यंते ॥ १७४ ॥ अनत्यंतेऽर्थे यस्त्यस्तदंताद् ज्ञादिर्न भवति। अनत्यंतं भिन्नं–भिन्नकं। इदमेषां प्रकृष्टं भिन्नं–भिन्नकं।

एवात् कज् ॥ १७५ ॥ आ इवशब्दात् कजधिकृतो वेदितव्यः। तत्रैवोदाहरिष्यामः।

*मिङ्क्सेरक् प्राक्टेः ॥ १७६ ॥ मिङः खिसंतस्य च टेः प्राक् अक् त्यो भवति। कुत्सितमज्ञातं वा पचति पचतकि। पठतकि। सर्वके। विश्वके। यके। तके।

×युष्मदस्मदोः सुपोऽमोसि॥ १७७॥ एतयोः सुबंतस्य टेः प्राक् मप् भवति अमोसि परतः। त्वयका। मयका। त्वयकि। मयकि। युष्मदस्मदोरिति किं? तवया। यकया। अमोसीति किं? युवकाभ्यां। आवकाभ्यां। युष्मकाभिः। अस्मकाभिः। युवकयोः। आवकयोः। युष्मकासु। अस्मकासु।

*ज्ञेः को दिश्च ॥ १७८ ॥ ज्ञेः प्राक् टेरक् भवति ककारस्य च दिः। कुत्सितमज्ञातं वा उच्चैः–उच्चकैः। नीचकैः। धिक्। धकित्। पृथक्–पृथकत्।

÷तूष्णीकां ॥ १७९॥ तूष्णीमः काम् निपात्यते। कुत्सितमज्ञातं वा तूष्णीं–तूष्णीकामास्ते।

*कुत्सिताज्ञाताल्पे ॥ १८० । कुत्सिताद्यर्थेषु यथाविहितं त्यो भवति। कुत्सितोऽज्ञातोऽल्पो वाऽश्वः-अश्वकः। घृतकं। जल्पतकि।

*अनुकंपातन्नीत्योः ॥ १८१॥ अनुकंपायां तन्नीतौ च मृदो मिङंतात् कजादयः स्युः। अनुकंपितः पुत्रः पुत्रकः। वत्सकः। अनुकंपित याचते–याचतके। तन्नीतौ–पुत्रक उत्संगे उपविश। कर्दमकेनासि दिग्धकः। तूष्णींकां तिष्ठ। हंत ते धानकाः। तिलकाः। एहकि। अद्धकि।

* बह्वचो नृखोर्वाऽजातेष्ठघेलाः ॥ १८२ ॥ बह्वचो मृदः नृनाम्नः पुरुषवाचिनः जातिवर्जितात् ठघेला वा भवंति। अनुकंपितो देवदत्तः देविकः। देवियः। देविलः। देवदत्तकः। बह्वच इति किं? रामकः। सामकः। नृखोरिति किं? सुसीमकः। अजातेरिति किं? महिषकः। वराहकः। शूकरकः।

अडवुचोपादेः ॥ १८३ ॥ बह्वचो नृखोरजादेरुपपूर्वात् अडवुतौ त्यौ स्तः ते च वा। अनुकंपितः उपेंद्रदत्तः–उपडः। उपकः। उपिकः। उपियः। उपिलः। उपेंद्रदत्तकः।

×उकोऽचः खं प्रकृत्या च ॥ १८४ ॥ उगंतात् परस्यानुकंपादौ विहितस्य त्यस्याजादेरादेः खं भवति प्रकृत्या च तदुगंतं स्यात्। वायुदत्तः

वायुकः।वायुयः।वायुलः।मातृकः।मातृयः। मातृलः ।

* कजुपि धोः ॥ १८५ ॥ बह्वचो नृसोर्यद् तस्य घोविधिरुपि सति ततः कज् भवति । देवदत्तः, देवः । अनुकपितो देवः देवकः। देवका । जिनकः । जिनका ।

* उप् चाजिनात् ॥ १८६ ॥ अजिनान्तात् नृसोः कज् भवति घोश्चोप् । व्याघ्राजिनोऽनुकपितः–व्याघ्रकः । सिंहकः । वृकः ।

* अपडेकाज्मारूपदस्याचि ॥ १८७ ॥ षड्वर्जितेमाच्पूर्वपदस्य घोरुप् भवति अचि । अनुकपितो वाग्दत्तः-वाचिकः।वाचियः। वाचिलः। त्वचिलः। त्वचिकः। शुचिकः । षण्णिपेधः किं? अनुकपितःषडङ्गुलिः- षडिकः । षडियः । षडिलः।

* द्वितीयादचः ॥१८८॥ द्वितीयादचः परस्य शब्दस्योब्भवति अनुकपाया विहितेऽचि परतः। अनुकपितो जिनदत्तः–जिनिकः । जिनियः । जिनिलः। उपडः। उपकः। उपिकः । उपियः। उपिलः।

* तेनैचः ॥ १८९ ॥ तेन द्वितीयेनाचा सह ततः परस्य शब्दस्योब् भवत्यचि द्वितीयोऽच् एच् यदि स्यात् । अनुकपितो लहोडः लहिकः। लहियः । लहिलः । कपोतरोमाः–कपिकः । कपियः । कपिलः । गुरुदत्तः, गुरुरोऽत्यक ।

शेवलसुपरिविशालवरुणार्यमादेस्तृतीयात् ॥ १९० ॥ शेवलादिपूर्वात् नृसोस्तृतीयादचः परस्य शब्दस्योब्भवत्यचि । अनुकपितः शेवलदत्तः–शेवलिकः । शेवलियः । शेवलिलः । सुपरिमितः–सुपरिकः । सुपरियः । सुपरिलः। विशालदत्तः विशालिकः। विशालियः। विशालिलः । वरुणदत्तः-वरुणिकः । वरुणियः । वरुणिलः । अर्यमदत्तः-अर्यमिकः । अर्यमियः । अर्यमिलः ।

* कचिदुर्यात् ॥ १९१ ॥ कचिदुर्यादचः परस्य शब्दस्योब्भवत्यचि । अनुकपितो बृहस्पतिदत्तः-बृहस्पतिकः। बृहस्पतियः। बृहस्पतिलः ।

* माङ्पदस्य वा ॥१९२॥ पूर्वपदस्य कचिदुप् स्यात् वाचि । अनुकपितो देवदत्तः दत्तिकः।दत्तियः।दत्तिलः।देविकः। देवियः । देविलः ।

ह्रस्वे ॥ १९३ ॥ ह्रस्वेऽर्थे कादयः स्युः । ह्रस्वः पटः-पटकः । ढडकः । पुरपकः ।

* कुटीशुडाद्रः ॥१९४॥ आभ्यां रो भवति । ह्रस्वा कुटी कुटीरः । शुडीरः ।

* शम्या रुश्च ॥१९५॥ शमीशब्दाद् रुर्भवति रश्च । ह्रस्वा शमी-शमीरुः । शमीरः ।

* कुतुपः॥१९६॥ कुतूशब्दाडुपो निपात्यते। ह्रस्वा कुतूः कुतुपः ।

कासूगोण्यास्तरट् ॥ १९७ ॥ आभ्यां ह्रस्वे तरट् स्यात् । ह्रस्वा कासूः–कासूतरी । गोणीतरी ।

* वत्सोक्षाश्वर्षभाद् ह्रासे॥१९८॥ एभ्यस्तरट् स्याद्ध्रासे तनुत्वे गम्यमाने । ह्रसितो वत्सः वत्सतरः । उक्षतरः । अश्वतरः । ऋषभतरः ।

*किंयत्तदन्याद्‌द्वयोर्निर्द्धार्ये डतर ॥१९९॥ किमादेर्द्वयोरेकस्मिन्निर्धार्ये डतरो भवति । को भवतोः कठः पटुः कर्ता देवदत्तो वा–कतरः । यतरः । ततरः । अन्यतरः । द्वयोरिति किं? योऽस्मिन् ग्रामे मुख्यः स आगच्छतु । निर्द्धार्य इति किं? कोऽनयोर्भार्ययोः स्वामी ।

* वैकात् ॥२००॥ एकशब्दात् द्वयोरेकस्मिन्निर्द्धार्ये डतरो वा स्यात् । एकतरः, एकः ।

* बहूनां प्रश्ने डतमश्च ॥२०१॥ बहूनां मध्ये निर्धार्ये वर्तमानेभ्यः किमादिभ्यः डतमो भवति डतरश्च वा प्रश्नविषये । को भवतां कठः कतमः । कतरः । यतमः । यतरः । ततमः । ततरः। अन्यतमः। अन्यतरः । बहूनामिति किं?

योऽस्मिन् ग्रामे कठः स आगच्छतु।

एकात् ॥ २०२ ॥ बहूनामेकस्मिन् निर्धार्ये एकात् डतमो वा स्यात्। एकतमो भवतां कठः एककः।

इवे खुमतिकृत्योः कः ॥ २०३ ॥ खौ प्रतिकृतिविषये च इवार्थे वर्तमानान्मृदः को भवति। अश्व इवायं अश्वकः। उष्ट्रकः। प्रति कृतिः–अश्व इवेदं–अश्वकं रूपं। आश्विका प्रतिमा। गर्दभकं।

* उश नूर्चार्थध्वजाचित्रे ॥२०४॥ नरि अर्चार्थे ध्वजे चित्रकर्मणि चाभिधेये वर्तमानान्मृदःकस्योश भवति। चंचेव चंचा मनुष्यः। दुर्द्रिका। अर्चार्थे—अर्हन्। शिवः। ध्वजे- तालः। कपिः। चित्रे–दुर्योधनः। भीमसेनः।

* जीवनेऽपण्ये ॥ २०५ ॥ जीवनेऽपण्येऽर्थे कस्योश भवति। वासुदेव इवायं–वासुदेवः स्कंदः। विष्णुः। अपण्ये इति किं? हास्तिकान् विक्रीणीते।

देवपथादिभ्यः ॥२०६॥ एभ्यः परस्य कस्योश भवति। देवपथ इव देवपथः। उष्ट्रग्रीवा। वामरज्जुः।

वस्तेर्ढञ् ॥२०७॥ वस्तेर्ढञ् स्यात्। वास्तिरिवं–वास्तेयी प्रणालिका।

* शिलायाः ॥२०८॥ शैलाशब्दाद् ढञ् स्यात्। शिलेव शैलेयं दधि।

* ढञ् ॥२०९॥ शिलाया ढञ् स्यात् शिलेयं।

शाखादेर्यः ॥ २१० ॥ शाखादिभ्यो यो भवति। शाखेव शाख्यः। मुख्यः। जघन्यः।

द्रव्यं भव्ये ॥२११॥ द्रुशब्दाद् यो निपात्यते भव्येऽर्थे। द्रु इव भवति द्रव्यं कार्षापणं। भव्य इति किं? द्रु इवायं न चेतयते।

कुशाग्राच्छः॥ २१२ ॥ अस्माच्छो भवति। कुशाग्र इव कुशाग्रीया बुद्धिः स्वामिनः।

सात् तद्विषयात् ॥ २१३ ॥ सात् इवार्थे विषयात् छो भवति। काकश्च तालश्च काकतालं तादिव काकतालीयं। अंधकवर्तकीयं। अंधककृपाणीयं।

शर्करादेरण् ॥ २१४ ॥ शर्करादिभ्योऽण् स्यात्। शर्करेव-शार्करी मृत्तिका। कापालिकं। गौपुच्छं।

फर्कलोहिवाट्टीकण् ॥ २१५ ॥ ताभ्यां टीकण् स्यात्। कर्क इव कार्कीकः। लौहितीकः।

* ठण् ॥२१६॥ ताभ्यां ठण् स्यादिवार्थे। कार्किकः। लौहितिकः।

* गोण्यादेः ॥२१७॥ एभ्यष्ठण् स्यात्। गोणीव गौणिकं वस्त्रं। आंगुलिकी हरिद्रा।

* ठश्चैकशालायाः॥२१८॥एकशालाशब्दात् ठो भवति ठण् च। एकशालेव एकशालिकः। ऐकशालिकः।

इति शब्दार्णवापरनाम्नि जैनेंद्रव्याकरणे शब्दार्णवचंद्रिकायां लघुवृत्तौ चतुर्थाध्याये प्रथमःपादः

द्वितीयः पादः

* पूगाञ्ञ्योऽनग्रणीकात् ॥ १ ॥ पूगवाचिनो मृदो ञ्यो भवति अग्रणीरिति विहितकत्यांतं वर्जयित्वा। लोहध्वजा पूगाः-लोहध्वज्यः। लोहध्वज्यौ,लोहध्वजाः। शैव्यः,शैव्यौ। शिवयः। अनग्रणीकादिति किं? देवदत्तोऽग्रणीरस्य संघस्य देवदत्तकः।

व्रातञ्फादस्त्रियां ॥ २ ॥ व्रातवाचिनः ञ्फांताच्च ञ्यो भवत्यस्त्रियां स्वार्थे। नानाजातीया अनियतवृत्तयः उत्सेधजीविनः भारोपजीविनः

संघाः व्राताः । कपोतपाकाः व्राताः कापोतपाक्यः, कपोतपाक्यौ, कपोतपाकाः । व्रैहिमत्यः । ञ्फाद्- कुंजस्यापत्यं कौंजायन्यः, कौंजायन्यौ, कौंजायनाः । ब्राध्नायन्यः । अस्त्रियामिति किं ? कपोतपाका स्त्री । कौंजायनी ।

* शस्त्रजीविसंघाञ्ञ्यड् वा ॥३॥ शस्त्रजीविनां संघवाचिनः ञ्यड् वा स्यात् । शबराः शस्त्रजीविसंघः । शाबर्यः । शबरः । पौलिंद्यः । पुलिंदः ।

वाहीकेष्वविप्रराजन्येभ्यः ॥ ४ ॥ वाहीकेषु शस्त्रजीविसंघवाचकात् विप्रराजन्यवर्जितात् ञ्यड् भवति । कुडीवृसाः शस्त्रजीविसंघः-कौडीवृस्यः । कौडीवृस्यौ । कुडीवृसाः । क्षौद्रक्यः । मालव्यः । वाहीकेष्विति किं ? शबरः । अविप्रराजन्येभ्य इति किं ? गौपालिः । शालंकायनः । राजन्यः । कांबव्यः ।

वृकाट्टेण्यण् ॥ ५ ॥ शस्त्रजीविसंघात् वृकात् टेण्यण् स्यात् । वार्केण्यः । वार्केण्यौ । वृकाः । वार्केणी ।

* पर्शुदामनियौधेयादेरणछाञ्॥६॥पर्श्वादेः दामन्यादेः यौधेयादेश्चाण् छाञोभवीति । पर्शोरपत्यानि पर्शवः । पर्शवः शस्त्रजीविसंघः पार्शवौ । पर्शवः । राक्षसः । आसुरः । दामन्यादेश्छः-दामनेयः शस्त्रजीविसंघः-दामनीयः । दायनीयो । दामनयः । औलपीयः । बैजवापीयः । यौधेयादेरञ्-यौधेयः । शौभ्रेयः ।

गोत्रेऽभिजिद्विदभृतोऽणो यञ् ॥ ७ ॥ आभ्यामणंताभ्यां गोत्रे यञ् भवति स्वार्थे । अभिजितोऽपत्यं—आभिजितः । आभिजित एव आभिजित्यः । आभिजित्यौ । आभिजिताः । वैदभृत्यः ।

शिखाशालाशम्यूर्णाश्रेमतोः ॥८॥ शिखादेर्मत्वंतात् गोत्रे योऽण् तदंतात् यञ् स्यात् स्वार्थे। शिखावतोऽपत्यं शैखावत्यः । शैखावत्यौ । शैखावताः । शालावत्यः । शामीवत्यः । और्णावत्यः । श्रैमत्यः ।

ते द्रिः ॥९॥ ते ञ्यादयः द्रिसंज्ञाः भवंति तथा चैवोदाहृतं ।

* प्रकारोक्तौ जातीयः ॥१०॥ प्रकारवचने जातीयो भवति । पटुः प्रकारः पटुजातीयः । मृदुजातीयः । तज्जातीयः । नानाजातीयः ।

* कोऽण्वादेः ॥११॥ अणुप्रभृतिभ्यः को भवति। अणुः प्रकारः-अणुकः। स्थूलकः। माषकः।

+ कृष्णयवर्जीर्णसुरावदातगोमूत्रात्तिलव्रीहिशाल्यहिसुराच्छादने ॥१२ ॥ कृष्णादिभ्यः तिलादर्थेषु को भवति । कृष्णप्रकाराः कृष्णकास्तिलाः । यवकाः व्रीहयः । जीर्णकाः शालयः । सुरकोऽहिः । अवदातिका सुरा । गोमूत्रकमाच्छादनं । अन्यत्र-कृष्णजातीय इत्यादि ।

* क्तान्ज्ञादेश्चानत्यंते ॥ १३ ॥ क्तांतात् ज्ञादेश्चानत्यंते अकारान्त्येऽर्थे को भवति । अनत्यंतं भिन्नं भिन्नकं । छिन्नं—छिन्नकं । छिन्नतमकं । भिन्नतरकं । भिन्नदेश्यकं ।

न सामि ॥ १४ ॥ सामिवचने प्रयुक्ते क्तांतात् ज्ञादेश्च को न भवति । सामिकृतं । सामिभुक्तं । सामिछिन्नतमं ।

* खोऽलंकर्मालंपुरुषाषडक्षाशितंगोः॥१५॥ अलंकर्मादेः खो भवति। अलंकर्मणे-अलंकर्मीणः । अलंपुरुषीणः । अदृश्यानि षडक्षाण्यस्य—अषडक्षीणः । आशिता गावो यस्मिन् तदाशितंगवीनं वनं । निपातनात् नुम् ।

वाऽञ्चोऽदिक्स्त्रियां ॥ १६ ॥ अंचत्यंतात् खो वा भवत्यदिक्स्त्रियां । प्राङ्, प्राचीनः । उदङ्—उदीचीनः । प्रत्यङ्—प्रतीचीनः । अपाची । प्रतीची दिक् । प्रतीचीनं दिक् ।

सम्यङ्-समीचीनः । अदिक्स्त्रियामिति किं ? उक्ता दिक् स्वभावतो नपुंसकलिंगा । तत्र निषेधो मा भूत् । प्राक् प्राचीनं दिक्रमणीयं ।

*जातेश्छो द्रव्ये ॥ १७॥ द्रव्ये वर्तमानायाः जातेश्छो भवति । ब्राह्मणो जातिरस्य ब्राह्मणजातीयः । क्षत्रियजातीयः । सुजातीयः । दुर्जातीयः । द्रव्य इति किं ? बहुजातिर्ग्रामः ।

*इयेन्मिङ्किंशादामद्रव्ये ॥ १८ ॥ इयादिभ्यः परात् शातात् मृदः आम् भवति न चेत्स द्रव्ये वर्तते । उच्चैस्तमां कथयति । उच्चैस्तरां हसति । पूर्वाह्णेतमां । अपराह्णेतरां भुंक्ते । पचतितमां । जल्पतितमां । किंतमां जल्पति । किंतरां पठति । अद्रव्य इति किं ? उच्चैस्तरो वृक्षः ।

*अभिनोऽण् ॥ १९ ॥ आंतात् भिनंताचाण् भवति । व्यवक्रोशी । व्यवहासी । सांकोटिनं । सांमार्जिनं ।

विसारिणो मत्स्ये ॥ २० ॥ अस्मादण् भवति मत्स्ये । वैसारिणो मत्स्यः ।

*स्येर्वारे कृत्वस् ॥ २१ ॥ स्यिसंज्ञात् वारेऽर्थे कृत्वस् भवति । पंचवारान् भुंक्ते-पंचकृत्वः । षट्कृत्वः । शतकृत्वः । बहुकृत्वः । स्येरिति किं ? वारं वारं भुंक्ते ।

*चतुस्त्रिद्वेः सुच् ॥ २२ ॥ एभ्यः सुच् भवति वारेऽर्थे । चतुरो वारान् भुंक्ते-चतुः, त्रिः, द्विः ।

*सकृत् ॥ २३ ॥ एकशब्दात् वारे सुच् सकृदादेशश्च निपात्यते । एकं वारं सकृत् भुंक्ते ।

बहोर्धासन्ने ॥ २४ ॥ अदूरकाले क्रियायाचिन्यर्थे धा भवति । बह्वासन्नवारं भुंक्ते बहुधा भुंक्ते । आसन्न इति किं ? बहुकृत्वो भुंक्ते मासस्य ।

*मयट् प्रकृते ॥ २५ ॥ प्रायेण प्राधान्येन वा कृतं प्रकृतं । प्रकृतेऽर्थे वर्तमानान्मृदो मयट् स्यात् । घृतं प्रकृतं-घृतमयं । दधिमयं । अन्नमयं ।

*अस्मिन् ॥ २६ ॥ अस्मिन्नितीत्यर्थे मयट् स्यात् । घृतं प्रकृतमस्मिन् घृतमयं भोजनं । पुष्पमयी पूजा ।

समूहवच्च बहुषु तयोः॥२७॥ बहुषु वर्तमानान्मृदः समूह इव त्वविधिर्भवति मयट् च तयोः प्रकृतेऽस्मिन्निति च । अपूपानां समूहः-आपूपिकं । तथापूपाः प्रकृताः-आपूपिकं । अपूपमयं । मोदकाः प्रकृता अस्मिन् मौदकिकं पर्व । मोदकमयं । अश्वीया यात्रा-अश्वमयी ।

*भेषजादिभ्यष्ट्यण् ॥ २८ ॥ एभ्यः ट्यण् स्यात् । भेषजमेव भैषज्यं । आनंत्यं । चातुर्वर्ण्यं । त्रैलोक्यं ।

*होत्रादेर्वोपधेश्छतल्ढश्च ॥ २९ ॥ होत्रादिभ्यश्छादयो भवंति । होत्रैव होत्रीयं । देव एव देवता । औपधेयं ।

+नामरूपाद् धेयः ॥ ३० ॥ आभ्यां स्वार्थे धेयो वा स्यात् । नामधेयं । रूपं-रूपधेयं ।

+ भागात् ॥ ३१ ॥ भागाद्वा धेयो भवति । भागः । भागधेयः ।

यः ॥ ३२ ॥ भागाद् यो भवति । भाग्यं ।

क्षेमादिभ्यः ॥ ३३ ॥ एभ्यो यो भवति । क्षेम एव क्षेम्यं । मर्त्यः । अपराद्धयं ।

+नवात् ल्वतनखाश्च नू च ॥ ३४ ॥ नवशब्दात् ल्वादयो भवंति यश्च तत्पक्षे नूभावश्च । नवं । नूलं । नूतनं । नवीनं । नव्यं ।

+प्रात् पुरातने ॥३५॥ प्रशब्दात् पुरातनेऽर्थे ल्वादयो भवंति । प्रगतं कालेन पुरातनं-प्रलं । प्रतनं । प्राणं । प्रीणं ।

कोऽव्यादिभ्यः ॥ ३६ ॥ एभ्यः को भवति । अविरेव-अविकः । यावकः । मणिकः ।

+ कुमारक्रीडनेयसः ॥ ३७ ॥ कुमार-

र्ङ इनवाचकात् इनमताच को वा स्यात् । न्दुरेव फटुक । उत्कठक । श्रेयानेव श्रेयस्क ।ज्यायस्कः ।

*शीतोष्णादृतौ ॥ ३८ ॥ आभ्या ऋतौ को वा स्यात् । शीत एव शीतकः । उष्णक ऋतु । ऋताविति किं ? शीतो वायुः ।

*लूनवियातात् पशौ ॥ ३९ ॥ आभ्यां पशौ को वा स्यात् । लून एव–लूनकः । विया तक पशु ।

*तनुबृहतीस्नातपुराणशून्यात् सूत्राच्छादनसमाप्तवेदकृत्रिमनिपुणरिक्ते ॥ ४० ॥ तन्वादेः सूत्राद्यर्थे को भवति । तनुक सूत्र । बृहतिका शाटी । स्नातक समाप्तवेदः । पुनक कृत्रिम । अणुकः निपुण । शून्यकः रिक्त । अन्यत्र—तनु । बृहती छन्द ।

लोहितान्मणौ ॥ ४१ ॥ अस्मान्मणौ को भवति वा।लोहित एव लोहितक ।लोहितो मणिः।

वर्णेऽनित्ये ॥ ४२ ॥ अनित्ये वर्णे लोहितात् को भवति । लोहितक चक्षु कोपेन । अनित्य इति किं ? लोहित इन्द्रगोप ।

रक्ते ॥ ४३ ॥ रक्तेऽर्थे लोहितात् को वा भवति । लोहितक , लोहितो वा पट ।

कालाच्च ॥ ४४ ॥ वर्णेऽनित्ये रक्ते च कालात् को भवति । कालक मुखं शोकेन । कालिका शाटी ।

+तीयादीकण्विद्यायां ॥ ४५ ॥ तीयान्तात् स्वार्थे टीकण् स्यात् वा न चेत् तत् तीयान्तात विद्याया वर्तते । द्वितीय । द्वैतीयीक । तृतीय, तार्तीयीक वस्त्र । अविद्यायामिति किं ? द्वितीया विद्या ।

विनयादिभ्यष्ठण् ॥ ४६ ॥ एभ्यष्ठण् स्यात् । विनय एव वैनयिक । सामयिक । काचित्क । आकस्मिक ।

*अनुगादिन ॥ ४७ ॥ अस्माद्ठण् स्यात् । आनुगादिकः ।

*औपयिक ॥ ४८ ॥ उपायशब्दात् ठण् निपात्यते प्रत्व । उपाय एव औपयिकः ।

*वाच सदिष्टे ॥ ४९ ॥ वाक्शब्दात् ठण् स्यात् सदिष्टेऽर्थे । सादिष्टा वाक्–वाचिक कथ यति । सदिष्ट इति किं ? स्निग्धा वाग् गुरुजनस्य ।

कर्मणोऽण् ॥ ५० ॥ कर्मण सदिष्टेऽर्थे अण् स्यात् । कार्मण ।

*कृष्णश्रोत्रौषधेर्मृगार्थजातौ ॥ ५१ ॥ कृष्णादेर्मृगाद्यर्थेऽण् स्यात् । कृष्ण एव कार्ष्णो मृगः । श्रौत्रमग । औषधं । ओषधिरेवान्यत्र ।

प्रज्ञादिभ्यः ॥ ५२ ॥ एभ्योऽण् स्यात्स्वार्थे । प्रज्ञ एव प्राज्ञः । वाणिज । मानस । बान्धवः। आकृतिगणोऽय ।

मृदस्तिक ॥ ५३ ॥ मृच्छब्दात्तिको भवति । मृदेव–मृत्तिका ।

सस्नौ प्रशसे ॥ ५४ ॥ मृद सस्नौ स्तः प्रशसेऽर्थे । प्रशस्ता मृत् मृत्सा । मृत्स्ना ।

*यत्तदोर्द्वयसण्मात्रट् वहुल ॥ ५५ ॥ यत्तत्-द्वयसट् मात्रटौ बहुल स्तः।यावदेव यावद्द्वयस । यावन्मात्र । तावद्द्वयस । तावन्मात्र ।

+वर्णात् कार ॥ ५६ ॥ वर्णवाचकात् कारो भवति । अ एव अकार । ककार ।

बह्वल्पार्थाच्छस् कारकाद्वेष्टानिष्टे॥५७॥ बह्वर्थात् अल्पार्थाच कारकात् शस् वा भवति इष्टेऽनिष्टे चाबहु धन ददाति बहुशो ददाति विवाहे । भूरिशो ददाति । गणश । बहुभिर्भुक्त बहुशो भुक्त अतिथिभिः । बहुभ्यो ददाति–बहुशो ददाति । बहुभ्य आगतः बहुषु वसति वा बहुशः। अनिष्टे—अल्प ददाति, अल्पैर्भुक्त, अल्पेभ्यो ददाति, अल्पेभ्य आगतः, अल्पेषु वसति वा

अल्पशः । स्तोकशः । कतिपयशः । बह्वल्पार्था दिति किं ? व्रतं ददाति । कारकादिति किं ? बहूनां स्वामी ।

स्येकाद वीप्सायां ॥५८॥ स्यिसञ्ज्ञकात् एकवचनाताच्च कारकात् वीप्सायां शस् वा स्यात् । एकैकं देहि—एकशो देहि । द्वौ द्वौ—द्विशः । कतिशः । एकैकेन दीयते—एकशः । द्वाभ्यां द्विशः । एकवचनातात्—माषं माषं देहि—माषशः देहि । पणशः । पादशः । स्येकादिति किं ? माषौ माषौ ददाति । वीप्सायामिति किं ? द्वौ ददाति ।

***स्येः पादादिभ्यो दडत्यागे च वुन् ख च ॥ ५९ ॥** स्यिसञ्ज्ञात् परेभ्यः पादादिभ्यो वुन् भवति दडे त्यागे वीप्सायां च ख लेपः । द्वौ पादौ दडितः द्विपदिका दडितः । त्रिपदिका । द्विशतिका । त्यागे—द्वौ पादौ विसृजति द्विपदिकां विसृजति । द्विशतिकां । त्रिशतिकां । वीप्सायां—द्वौ द्वौ पादौ भुक्ते द्विपदिकां भुक्ते । त्रिपदिकां । द्विशतिकां । त्रिमोदकिकां । द्विमाषिकां भुक्ते । स्येरिति किं ? पादं दडितः । दडत्यागे चेति किं ? द्वौ पादौ भुक्ते ।

+आद्यादिभ्यस्तासि ॥ ६० ॥ एभ्यस्तासिर्भवति वा । आदौ—आदितः । अततः । अग्रतः । पृष्ठेन पृष्ठतः । सर्वेण सर्वस्मिन् वा सर्वतः । अन्यतः । यतः । ततः । एकतः । इतः । अर्थतः । शब्दतः ।

***काया: प्रतिना ॥ ६१ ॥** प्रतियोगे कां तात् तसिर्भवति । अभयकुमारः श्रेणिकात् प्रति श्रेणिकतः प्रति । भरतात् प्रति अर्ककीर्तिः—भरततः प्रति ।

अपादानेऽहीयरुहोः ॥६२॥ हीयरुहवर्जितयोः भवधिनपादाने या का विहिता तदन्तात् तसिर्वा भवति । ग्रामादागच्छति—ग्रामतः । उपाध्यायादधीते-उपाध्यायतोऽधीते । अहीयरुहोरिति किं ? सार्थाद्धीनः । पर्वतादवरोहति ।

क्षेपाव्यथाविग्रहेऽकर्तृभायाः ॥ ६३ ॥ अकर्तरि या भा तदन्तात्मृदः क्षेपादिष्वर्थेषु तसिर्भवति । वृत्तेन क्षिप्तः वृत्ततः क्षिप्तः । चारित्रेण न व्यथते चारित्रतो न व्यथते । वृत्तेनातिगृह्यते वृत्ततोऽतिगृह्यते । अकर्तृग्रहणे किं ? पुत्रेण क्षिप्तः ।

हीयमानपापेन ॥ ६४ ॥ अकर्तृभातान्मृदः तसिर्भवति आभ्यां योगे । वृत्तेन हीयते । वृत्ततो हीयते । धनेन पापः धनतः पापः ।

ताया व्याश्रये ॥ ६५ ॥ व्याश्रये नानापेक्षाश्रये तातात् तसिर्भवति वा । नमिरर्ककीर्तितोऽभवत् अर्ककीर्तेरभवत् । मेघप्रभो मेघेश्वरतोऽभवत् । मेघेश्वरस्याभवत् ।

रोगादपनये ॥ ६६ ॥ रोगात् तातात् तसिर्भवति अपनये प्रतीकारे । प्रवाहिकायाः प्रवाहिकातः कुरु । प्रच्छर्दिकातः ।

कृभ्वस्तिभ्योगेऽतत्त्वे सपत्तरि च्वि ॥६७॥ अतस्य तद्भावः विकाररूपापत्तिरतत्त्वं, तस्मिन् गम्यमाने सपत्तरि सपद्यते कर्तरि वर्तमान्मृदः कादिभियोगे च्विर्वा भवति । अशुक्लं शुक्लं करोति शुक्लीकरोति । शुक्लीभवति । शुक्लीस्यात् । कृष्णीकरोति । कृष्णीभवति । कृष्णीस्यात् । कादियोग इति किं ? अशुक्लः शुक्लो जायते । अतत्त्व इति किं ? कटं करोति । सपत्तरीति किं ? अदेवगृहं सन् देवगृहं भवति ।

मनोऽरुश्चक्षुश्चेतोरहोरजसः स ॥ ६८॥ एषां सं भवति च्वौ परे । अनुन्मनसं उन्मनसं करोति—उन्मनीकरोति । उन्मनीभवति । उन्मनीस्यात् । अरूकरोति । उपभूभवति । विचेती-

स्यात्। विरलीकरोति। नीरजीस्यात्।

। इसुसोर्बहुल ॥ ६९ ॥ इसुसतस्य बहुल स स्यात् च्वौ। सर्पीभवति नवनीतं। धनूभवति वशः। सर्पिर्भवति। धनुर्भवतीत्यपि।

- हल ईत्॥७०॥ हलतस्य बहुलमीभवति च्वौ। दृषदीभवति शिला। समिधीभवति काष्ठं। दृषद्भवति, समिध्भवतीत्यपि।

साद्वा कार्त्स्न्ये ॥ ७१ ॥ कार्त्स्न्येऽतत्त्वे मृदः सात् भवति वा। कृत्स्नं समस्तमनग्निमग्निं करोति-अग्निसात् करोति। उदकसाद्भवति, उदकीभवति लवणम्। अग्निसाद् स्यात्। अग्नीस्यात्।

सपदा चाभिविधौ ॥ ७२॥ कृभ्वस्तिभिः सपदा च योगेऽभिविधौ गम्यमाने साद् वा भवति। अस्मिन् देशे सर्वं लवणं अनुदकं उदकं करोति देवः-उदकसाद् करोति। उदकीकरोति। उदकसाद् भवति। उदकीभवति। उदकसाद् स्यात्। उदकीस्यात्। उदकसाद् सपद्यते।

*तत्राधीने ॥ ७३ ॥ तत्रेतीप्समर्थात् अधीनेऽर्थे साद्वा स्याद्। राजन्यधीनं करोति राजसाद् भवति। राजसाद् स्यात्। आचार्यसाद् सपद्यते।

देये त्रा च ॥ ७४ ॥ तत्रेतीबन्तात् देयेऽर्थे कृभ्वस्तिभिः सपदा च योगे त्रा भवति। गुरावधीनं देयं करोति गुरुत्रा करोति। गुरुत्रा भवति। गुरुत्रा स्याद्। गुरुत्रा सपद्यते। देय इति किं? राजसाद् भवति राष्ट्रं। चकारात्सपदानुकृष्टिः।

*द्व्यचानेकाचोऽव्यक्तानुकरणाड्डाच्॥७५॥ अव्यक्तानुकरणादनेकाचः डाज्भवति कृभ्वस्तिभ्योगे पूर्वस्य च द्वित्वं। अपटत् पटत् करोति पटपटाकरोति। पटपटाभवति। पटपटास्यात्। दमदमाकरोति। दमदमाभवति। समसमास्यात्। अनेकाच इति किं? स्वात्करोति। अव्यक्तानुकरणादिति किं? दृषत्करोति।

*कृञ्यस्तीयशम्बबीजात्कृषौ ॥ ७६॥ तीयत्यातात् शम्बबीजाभ्यां च कृञो योगे डाच् स्यात् कृषिविषये। क्षेत्रस्य द्वितीयं कर्षं करोति द्वितीयाकरोति। तृतीयाकरोति क्षेत्रं। शम्बाकरोति कुलिकः। बीजाकरोति क्षेत्रं। कृषाविति किं? द्वितीयं करोति विवरणं सूत्राणां।

स्येर्गुणात् ॥ ७७॥ स्यिसञ्ज्ञात् परो यो गुणशब्दस्तदन्तान्मृदः कृञ्योगे डाज्भवति। क्षेत्रस्य विलेखनं द्विगुणं करोति द्विगुणाकरोति। त्रिगुणाकरोति। स्येरिति किं? समगुणं करोति। कृषाविति किं? द्विगुणं करोति रज्जुं।

* सपत्रनिष्पत्रादतिव्यथे ॥७८॥ आभ्यामतिव्यथेऽतिपीडने गम्यमाने डाज्भवति। सपत्रं करोति मृगं सपत्राकरोति मृगं। निष्पत्राकरोति मृगं।

* भद्रभद्रान्मुण्डने ॥७९॥ आभ्यां मुण्डनेऽर्थे डाज्भवति। भद्रं करोति भद्राकरोति शिरः। मद्राकरोति शिरो नापितः। मुण्डने इति किं? मद्रं करोति साधुः।

* सुखप्रियादानुलोम्ये ॥ ८० ॥ आभ्यामानुलोम्येऽनुकूलार्थे डाज्भवति। सुखाकरोति। प्रियाकरोति गुरुं शिष्यः। आनुलोम्य इति किं? सुखं करोत्यनतनाथः।

* शूलसमयदुःखनिष्कुलसत्यात्पाकयापनाप्रातिकूल्यनिष्काषशपथे ॥ ८१ ॥ शूलादिभ्यः पाकादिष्वर्थेषु यथासंख्यं कृञो योगे डाज्भवति। शूलाकरोति मांसं। समयाकरोति पटं कुविंदः। दुःखाकरोति दत्तं। निष्कुलाकरोति बीजपूरं। सत्याकरोति वणिग्भाण्डं। अन्यत्र-शूलं करोति कदन्नं। समयं करोति विवाहस्य। दुःखं करोति मिथ्या। निःकुलं करोति रिपुं। सत्यं करोति शपथं करोतीत्यर्थः।

।देवादिभ्यस्त्रेतीब्भ्यः ॥ ८२ ॥ इबतेभ्य

ईवतेभ्यश्च देवादिभ्यस्त्रा भवति देवान् गच्छति देवत्रा गच्छति। मनुष्यत्रा गच्छति।देवेषु वसति देवत्रा वसति। मनुष्यत्रा वसति।

सांत ॥ ८३ ॥ सांत इत्ययमधिकारो वेदितव्य आपादपरिसमाप्तेः इतोऽग्रे उदाहरिष्यते।

*न स्वतेस्ते पे ॥ ८४ ॥ स्वतिभ्यां तिस शोभनः परस्य पसे सांतो न भवति। शोभना धू सुधूः। सुराजा। अतिधूः। अतिराजा। तेरिति किं? धुरमतिक्रान्तोऽतिधुरः।प इति किं? स्वक्ष।

* किमः क्षेपे ॥८५॥ क्षेपे निंदायां वर्तमानात् किम परस्य सांतो न भवति। स किंराजा यो न रक्षति। स किंगौर्यो न वहति। क्षेपे इति किं? कस्य राजा—किंराजः।

नञः॥ ८६ ॥ नञः परस्य सांतो न भवति पसे। अनृक्। असखा। अगौः।

पथो वा ॥ ८७ ॥ नञः पथ्यतात् वा सांतो न भवति। अपथं। अपथाः।

* नञ्क्षेः स्पर्डः ॥८८॥ नञ्क्षिभ्यां परात् स्मिन्नेतात् डो भवति पसे। न दश अदशः। धननाः निर्गतास्त्रिंशदगुलिभ्यःनिस्त्रिंशः स्वङ्गः। निहलाद्योनि वर्षाणि वर्तते। नञ्क्षेरिति किं? गोत्रिंशत्। स्पैरिति किं? असहृत्।

* स्यिवादसहेः ॥८९॥ स्यिवसात् अन हुतारूढात् डः सांतो भवति। आसन्नो दशा नामिमे—आसन्नदशाः। अदूरदशाः। द्वौ वा त्रयो वा द्वित्राः। पचपाः। स्यिवादिति किं? चित्रगु। असहेरिति किं? आसन्नसहव।

* ऋक्पूरप्धूपथोऽत् ॥९०॥ ऋगाधतादकार सांतो भवति। अर्द्धर्चः। उद्यारितर्चः। स्त्रियाः पुः—स्त्रीपुरम्। त्रिपुर। द्विगता आपोऽस्मिन् द्वीपः। समीपः। मोक्षस्य पथा मोक्षपथः। रामपथ।

*धुरोऽनक्षे ॥९१॥ धुरोऽद्भवत्यनक्षे। राज्यस्य धूः राज्यधुरा। महाधुर शकट। अनक्ष इति किं? अक्षधूः।

कृष्णोदक्पांडुस्येभूमे ॥ ९२ ॥ कृष्णादिभ्यः स्यिसज्ञाच परात् भूमिशब्दात् अद् भवति। कृष्णभूमो देशः। उदग्भूम। पांडुभूमः। द्विभूम, त्रिभूमः प्रासाद। कृष्णादेरिति किं? सर्वभूमिः।

प्रत्यन्ववात् सामलोम्न ॥९३॥ प्रत्यादेः पराभ्यां सामलोमभ्यां अत्त्व स्यात्। प्रतिगत साम प्रतिसाम। प्रतिलोम। अनुसामं। अनुलोमं। अवसाम। अवलोम।

*राजहस्तिपल्यात् वर्चसः ॥९४॥ राजादेः परात् वर्चसोऽत्त्व स्यात्। राज्ञः वर्च राजवर्चसं हस्तिवर्चसं। पल्यवर्चसं।

तमसोऽवसमन्धात् ॥ ९५ ॥ अवादेः परात् तमसोऽत्स्यात्। अवहीनं तम अवतमसं। संतमसं। अंधतमसं।

तप्तान्ववाद् रहसः ॥ ९६ ॥ तप्तादिपूर्वाद् रहसोऽद् भवति। तप्तं रहः—तप्तरहसं। अनुरहसं। अवरहसं।

प्रतेरुरस ईपः ॥ ९७ ॥ प्रतिपूर्वादीनतात् उरसः अत्त्व स्यात्। प्रतिष्ठितमुरसि—प्रत्युरसं। ईप इति किं? प्रतिगतमुरः प्रत्युरः।

गेरध्वन ॥ ९८ ॥ गिपूर्वादध्वनोऽद्भवति। प्रगतमध्वानं प्राध्वं शकटं। उपाध्वं। निरध्वं। गेरिति किं? परमाध्वा।

अजीवेऽक्ष्ण ॥ ९९ ॥ अजीवे वर्तमाना-दक्ष्णोऽत्त्व स्यात्। कमलस्याक्षि—कमलाक्षं। महिषाक्षो गुग्गुल। गवाक्षं। रुद्राक्षं। अजीव इति किं? अजाक्षि।

*सक्थ्यात् ॥१००॥ आभ्यामक्ष्णोऽत्त्व स्यात्। सगतमक्ष्णा समक्षं। प्रत्यक्षं।

*जातमहद्वृद्धादुक्ष्णो ये ॥१०१॥ जातादिपूर्वादुक्षन्शब्दादत्त्वं स्यात् यसे । जातश्चासौ उक्षा च जातोक्षः । महोक्षः । वृद्धोक्षः । य इति किं ? जातस्योक्षा-जातोक्षा ।

*स्त्रियाः पुंसो द्वंद्वे च ॥ १०२॥ स्त्रीशब्दात् परात् पुंसोऽत्त्वं स्यात् द्वंद्वे ये च । स्त्री च पुमांश्च स्त्रीपुंसं । स्त्रीपुंसौ विस्मयं गताः। यसे—स्त्रीभूत्वा पुमान् जातः स्त्रीपुंसःशिखंडी ।

* वाग्धेनुदारान् मनोऽनडुद्गोः ॥१०३॥ वागादिपूर्वेभ्यः मन आदिभ्योऽत्त्वं स्यात् द्वंद्वे । वाक् च मनश्च वाङ्मनसे । धेन्वनुडुहौ । दारगवं ।

*ऋचः सामयजुर्भ्यां ॥ १०४ ॥ ऋचः पराभ्यां सामयजुर्भ्यामद् भवति । ऋक् च साम च ऋक्सामं । ऋग्यजुषं ।

नक्तंरात्रिमहोभ्यो दिवं ॥१०५॥ एभ्यः परं दिवमिति निपात्यते । नक्तं च दिवा च नक्तंदिवं । रात्रिंदिवं । अहर्दिवं ।

*पद्ष्ठीवोर्वष्ठीवाक्षिभ्रुवं ॥१०६॥ पदष्ठीवादयो निपात्यंते अदंताः । पादौ चाष्ठीवंतौ च पदष्ठीवं । पद्भ्रुमावष्टिर्सं च । ऊरू चाष्ठीवंतौ च ऊर्वष्ठीवं । अक्षिणी च भ्रुवौ च आक्षिभ्रुवं ।

* त्नुदहपो रार्थे ॥१०७॥ च्वाद्यंतात् रार्थे समाहारलक्षणे द्वंद्वे अद् भवति । वाक् च त्वग् च वाक्त्वचं । श्रीस्रजं । वाग्दृपदं । छत्रोपानहं । वाक्त्विषं । रार्थ इति किं । प्रावृट्शरदौ ।

पेऽङ्गुलेर्क्षिस्त्यादेः ॥ १०८ ॥ इयादेः स्त्यादेःचांगुलेरत्त्वं स्यात् पसे । निर्गतमंगुलिभ्यः निरंगुलं । अंगुलेरतिक्रांत-अत्यंगुलं । द्वयोरंगुल्योः समाहारः-द्व्यंगुलं । त्र्यंगुलं । प इति किं?पचांगुलिर्हस्तः ।

*सर्वांशाहःसंख्यातपुण्याच्च रात्रेः॥ १०९॥ सर्वादेः परात् शिस्त्यादेश्च रात्रिशब्दात् अत्यो भवति पसे । सर्वा चासौ रात्रिश्च सर्वरात्रं । पूर्वं रात्रेः-पूर्वरात्रः । अपररात्रः । अर्धरात्रः । अहश्च रात्रिश्च-अहोरात्रं । संख्यातरात्रः । पुण्यरात्रः । अतिरात्रः । नीरात्रः । द्विरात्रः।त्रिरात्रः ।

वर्षादीर्घात् ॥ ११० ॥ वर्षादीर्घपूर्वायाः रात्रेरद् भवति । वर्षारात्रः । दीर्घरात्रः ।

एभ्योऽह्नोऽह्नः ॥१११॥ एभ्यः सर्वादिभ्यः परस्याहन्शब्दस्याह्नादेशो भवति । सर्वमहः सर्वाह्नः । पूर्वाह्नः । अपराह्नः । निःक्रांताह्नः निरह्नी कथा । अष्टस्वहस्सु भवा-अष्टाह्नी पूजा ।

न समाहारे ॥ ११२ ॥ समाहारलक्षणे शेऽह्नोऽह्नो न भवति । द्वयोरह्नोः समाहारः द्व्यहः । त्र्यहः । समाहार इति किं ? द्वयोरह्नोर्भवः द्व्यह्नः उत्सवः । त्र्यह्नी पूजा ।

पुण्यैकात् ॥ ११३ ॥ आभ्यां परस्याह्नोऽह्नो न भवति । पुण्यमहः—पुण्याहं । एकाहः ।

* संख्याताद्वा ॥११४॥ अस्मात्परस्याह्नोऽह्नो न वा स्यात् । संख्यातमहः—संख्याताह्नः । संख्याताहः ।

राजाहःसखेट्टः ॥ ११५॥ राजाद्यंतात् पात् टो भवति । जिनराजः । महाराजः । द्व्यहः षडहः । परमाहः । राजसखः । अतिसखः ।

उरसोऽग्रे ॥ ११६ ॥ उरसष्टो भवत्यग्रे प्रधानेऽर्थे । हस्तिन उरः—हस्त्युरसं । अश्वोरसं ।

सरोऽनोऽश्मायसः खुजात्योः ॥ ११७॥ एभ्यः खौ जातौ च टो भवति पसे । जालमिव सरः—जालसरसं । मंडूकसरसं । उपानसं । महानसं । कनकाश्मः । स्थूलाश्मः । लोहितायसं । तीक्ष्णायसं ।

निःश्रेयसः ॥ ११८ ॥ निसः परात् श्रेयसः टो भवति । निश्चितं श्रेयः-निःश्रेयसं ।

श्वसो वसीयसश्च ॥११९ ॥ श्वसः पराद्

वसीयसः श्रेयसश्च टो भवति पे। शोभन वसीयः श्वोवसीयस ते भूयाः । श्वःश्रेयसमस्तु ते।

ग्रामकौटात् तक्ष्णः ॥ १२० ॥ आभ्या तक्ष्णः टो भवति। ग्रामस्य तक्षा—ग्रामतक्षः। कुत्र्या भवः कौट ,कौटस्तक्षा कौटतक्षः।

शुनोऽतेः ॥ १२१ ॥ अतेः परस्य शुनः टो भवति । श्वानमतिक्रांतोऽतिश्वः वराहः। सेवकश्च ।

*गौणात् ॥१२२॥ गौणादुत्तरस्य शुनष्टो भवति पे । व्याघ्र इव श्वा व्याघ्रश्व ।सिंहश्वः।

अजीवे ॥ १२३ ॥ अजीवे वर्तमानात् गौणात शुनष्टो भवति । आकर्ष. श्वा इव आकर्षश्वः । फलकश्वः । शकटश्वः । अजीव इति किं ? फालकश्वा ।

मृगोत्तरपूर्वाच्च सक्थ्नः ॥ १२४ ॥ एभ्यो गौणाच्च परात् सक्थ्नष्टो भवति । मृगस्येव सक्थि-मृगसक्थ । उत्तरस्येव सक्थि-उत्तरसक्थ पूर्वसक्थ । फलकमिव सक्थि फलकसक्थ ।

गोरद्रुपि ॥ १२५॥ गोशब्दाट्टो भवति अद्रुपि । पुगवः। राजगवः । पचगवप्रिय । दशाना गवा समाहारः-दशगव । गामतिक्रांता अतिगवी । अद्रुपीति किं ? पचभिर्गोभिः क्रीतः पचगुः ।

नावो रात् ॥ १२६ ॥ नावतात् रसात् टो भवति । द्वयोर्नावो समाहार द्विनाव । त्रिनाव। रादिति किं ? राजनौः ।

अर्द्धात् ॥ १२७ ॥ अर्द्धात् परात् नावष्टो भवति । अर्द्धनाव । अर्द्धनावी । अर्द्धनाव ।

खार्या वा ॥ १२८ ॥ खारीशब्दांतात् राट्टो भवति सांतः अर्द्धाच्च वा । द्वे खार्यौ समाहृते द्विखार,द्विखारि । पचखार, पचखारि । अर्द्धखार, अर्द्धखारि ।

द्वित्रेरजलेः ॥ १२९ ॥ द्वित्रिपूर्वादजलेष्टो भवति । द्वयोरजल्योः समाहार द्व्यजल।त्र्यजल।

आयुष समाहारे ॥ १३० ॥ ताभ्यामायुष समाहारे टो भवति । द्वयोरायुषो समाहार द्व्यायुषं । त्र्यायुष।समाहार इति किं?द्व्यायुःप्रियः।

*पुरुषात् ॥ १३१ ॥ अस्मात् परादायुष टो भवति पे । पुरुषस्यायुः पुरुषायुष ।

ब्रह्मणो राष्ट्रेभ्य ॥१३२॥राष्ट्रवाचिभ्य परात् ब्रह्मणष्टो भवति सेःसुराष्ट्रेषु ब्रह्मा सुराष्ट्रब्रह्मःअवतिब्रह्मः । राष्ट्रेभ्य इति किं ? देवब्रह्मा नारदः।

कुमहद्भ्यां वा ॥१३३॥ आभ्या ब्रह्मणष्टो वा स्यात् । कुत्सितो ब्रह्मा कुब्रह्मः, कुब्रह्मा । महाब्रह्मः, महाब्रह्मा ।

*द्विस्तावात्रिस्तावागोष्ठश्वा ॥ १३४ ॥ एते वा निपात्यते । द्विस्तावती । त्रिस्तावती । द्विस्तावाः वेदि । त्रिस्तावाः वेदिः। अन्त्ये तीशब्दस्य ख । गोष्ठे श्वा गोष्ठश्व । अन्यत्रातः।

*प्रत्यनुसमोऽक्ष्णो हे ॥ १३५॥ प्रत्यादेः परादक्षिशब्दाद् हसे टो भवति । अक्षिणी प्रति प्रत्यक्षं।अनुगतमक्ष्णः-अन्वक्ष।समीपमक्ष्णः समक्ष

शरदादेः ॥ १३६ ॥ अस्माट्टो भवति हे । शरदः समीपमुपशरद । प्रतिशरद । उपमनस । अनुदिश ।

*जराया डश्च ॥१३७॥ जराशब्दातात् टो भवति डश्चादेश । जरायाः समीपमुपजरस । प्रतिजरस ।

अन ॥ १३८ ॥ अन्नताट्टो भवति हे । आत्मन्यधि अध्यात्म । उपराज । प्रत्यात्म ।

नपो वा ॥ १३९ ॥ अन्नताद् नपो हे टो वा स्यात् । चर्मणः समीपमुपचर्मं । उपचर्म। प्रतिचर्मं । प्रतिचर्म ।

*श्रृगिरिपौर्णमास्याग्रहायण्या ॥१४०॥

शयाधनाद् टो वा स्यात् हे । उपकुम । उपकुप् । प्रतिसमिध । प्रतिसमित् । गिरे र्बहिः बहिर्गिर । बहिर्गिरि । उपपौर्णमास । उपपौर्णमासि । उपाग्रहायण । उपाग्रहायणि ।

* नद्याः ॥ १४१ ॥ नदीशब्दान्ताट्टो वा स्यात् । उपनद । उपनदि ।

* स्ये ॥ १४२ ॥ स्यिपूर्वायाः नद्याः टो भवति हे।पच नद्य समाहृताःपचनद।सप्तनद।

* गोदावर्या ॥१४३॥ स्यिपूर्वाद् गोदावरी शब्दात् टो वा स्यात्। द्विगोदावर।सप्तगोदावर।

* सरजसोपशुनानुगवं ॥ १४४ ॥ एते टान्ता निपात्यते हसे । सह रजसा सरजसम-भ्यवहरति । शुनोतिकमुपशुनमास्ते। टे वस्योत्व। गवामन्वायत अनुगवं यान ।

स्वाङ्गाद्धेऽक्षिसक्थ्नः ॥ १४५॥ स्वाङ्गवा चकाद् अक्ष्णःसक्थ्नश्च बसे टो भवति। विशाले अक्षिणी अस्य—विशालाक्षः । कल्याणाक्षः । गौरे सक्थिनी अस्य गौरसक्थः।स्वक्षी।अतिसक्थी। स्वाङ्गादिति किं ? स्थूलाक्षिरिक्षुः । ध इति किं वामाक्षि ।

द्रुण्यङ्गुले ॥ १४६ ॥ द्रुणि दारुविषये अङ्गुलेर्बसे टो भवति । द्वे अङ्गुली अस्य—द्व्यङ्गुल । त्र्यङ्गुल । चतुरङ्गुल दारु ।

*द्वित्रेर्मूर्ध्नो वा ॥१४७॥ द्वित्रिभ्यां मूर्ध्नः टो वा स्याद् बसे । द्विमूर्धः।द्विमूर्धा । त्रिमूर्धः । त्रिमूर्धा ।

*प्रधानङट्स्त्रीप्रमाण्योर ॥१४८॥ प्रधानभूता या ङडता स्त्री प्रमाणीशब्दश्च तदन्ताद् बाद् अत्यो वा स्यात्।कल्याणी पचमी आसा कल्याणीपचमा रात्रयः । कल्याणीपञ्चा भार्याः । स्त्री प्रमाणी येषा ते स्त्रीप्रमाणाः कुटुम्बिनः । प्रधानग्रहण किं ? कल्याणी पचमी यस्मिन् कल्याणीपचमीकः पक्षः ।

×भान्नेतुः ॥१४९॥ भवाचिनः परात् नेतृ शब्दादत्त्व स्यात् । मृगो नेता आसा मृगनेत्रा रात्रयः।पुष्यनेत्राः।भादिति किं? दत्तनेतृक सैन्य ।

*लोम्नोऽन्तर्बहिर्भ्यां ॥ १५०॥आभ्यां परात् लोम्नः अत्व स्यात् बसे । अन्तर्गतानि लोमान्यस्य अन्तर्लोम । बहिर्लोमः ।

नञ्बह्वोर्ऋचो माणवचरणे ॥ १५१ ॥ नञ्बहुभ्यां परात् ऋक्शब्दात् अत्यो भवति यथासख्य माणवे चरणे च वाच्ये । न विद्यते ऋचोऽस्य अनृच माणवक । बह्वृचो ब्राह्मणः। माणवचरण इति किं? अनृक साम।बह्वृक सूक्त।

*नाभे खौ ॥१५२॥ नाभ्यन्ताद् बसादत्यो भवति खौ । हिरण्य नाभौ यस्य हिरण्यनाभ । पद्मनाभः । ऊर्णनाभ ।

•नञ्व्युपत्रेश्चतुर ॥ १५३ ॥ एभ्य परात् चतुःशब्दात् अत्व स्यात् बसे।अद्दश्यानि चत्वारि येनासौ अचतुरः । विगतानि चत्वारि यस्य विचतुर । समीपे चतुर्णां उपचतुर । त्रयो वा चत्वारो वा त्रिचतुराः ।

सो ॥ १५४ ॥ सुपूर्वाच्चतुरोऽत्व स्यात् । शोभनानि चत्वारि यस्यासौ सुचतुरः ।

प्रातर्दिनाश्वसः ॥ १५५ ॥ सुपूर्वाद् प्रातरादेरत्व स्यात्।शोभन प्रातरस्य सुप्रात ।सुदिवः सुश्व ।

प्रोष्ठण्यजात्पद ॥१५६॥ प्रोष्ठादे पर पदो निपात्यते । प्रोष्ठस्येव पादावस्य प्रोष्ठपद ।एणीपद । अजपदः । अत्त्ये पद्भावः ।

चतु शारेरश्रिकुक्षे ॥१५७॥चतु शारिपूर्वाभ्या आश्रिकुक्षिभ्यामत्व स्यात् । चतस्रोऽश्रयोऽस्य चतुरश्र । शारिरिव कुक्षिरस्य शारिकुक्ष ।

नञ्दु सोःसक्थिहल्लेर्वा ॥ १५८ ॥ नञा दिपूर्वाभ्या सक्थिहलिभ्या अत्यो वा स्यात् ।

न विद्यते सक्थ्यस्य-असक्थ ।असक्थिः। दुःसक्थः। दुःसक्थि। सुसक्थः। सुसक्थिः। अहलः। अहलिः। दुर्हलः। दुर्हलिः। सुहलः सुहलिः।

*अस् प्रजायाः ॥१५९॥ नञादिपूर्वाद् प्रजाशब्दादस् स्यात्। न विद्यते प्रजा अस्य अप्रजाः। अप्रजसौ। अप्रजसः। दुःप्रजाः। सुप्रजाः।

*मंदाल्पाच्च मेधायाः ॥१६०॥ आभ्यां परात् नञादिपूर्वाच्च मेधाशब्दात् अस् स्यात् बसे। मंदमेधाः। अल्पमेधाः। अमेधाः। दुर्मेधाः। सुमेधाः।

धर्मात् केवलादन् ॥१६१॥ केवलो धर्मशब्द एव यत्रोत्तरपदं तदंताद् बसात् अन् स्यात्। साधूनामिव धर्मोऽस्य साधुधर्मा। क्षत्रियधर्मा। अनंतधर्मा। केवलादिति किं? परमः स्वो धर्मोऽस्य परमस्वधर्मः।

सुहरिततृणसोमाज्जंभात् ॥ १६२ ॥ स्वादिपूर्वाद् जंभादन् स्यात्। शोभनो जंभो यस्य सुजंभा। हरितजंभा। तृणजंभा। सोमजंभा। स्वादेरिति किं? चारुजंभः।

दक्षिणेर्मा लुब्धयोगे ॥ १६३ ॥ दक्षिणेर्मेति अनंतो निपात्यते लुब्धेन योगे। दक्षिणं अंगं ईर्म व्रणं वाऽस्य व्याधेन दक्षिणेर्मा मृगः। लुब्धयोग इति किं? दक्षिणेर्मः पशुः।

*संप्राज्जानोर्ज्ञुज्ञौ ॥१६४॥ संप्राभ्यां परस्य जानुशब्दस्य ज्ञुज्ञावादेशौ स्तः। संगते जानुनी अस्य-संज्ञुः। संज्ञः। प्रगते प्रकृष्टे वा जानुनी अस्य-प्रज्ञुः। प्रज्ञः।

वोर्ध्वात् ॥ १६५ ॥ ऊर्ध्वात्परस्य जानुनस्तौ वा स्तः। ऊर्ध्वे जानुनी अस्य-ऊर्ध्वज्ञुः। ऊर्ध्वज्ञः। ऊर्ध्वजानुः।

जायाया निङ् ॥ १६६ ॥ जायाशब्दस्य निङ् भवति। युवतिर्जाया अस्य-युवजानिः।

*भृतिरयान्मासाट्ठः ॥१६७॥ भृतावर्थे विहितात् स्यात् परान्मासात् ठो भवति। पंच भृतिरस्य पंचकः। पंचको मासोऽस्य पंचकमासिकः। विंशकमासिकः। भृतित्यादिति किं? सुमासः।

*सुपूत्युत्सुरभेर्गुणे गंधस्येः ॥१६८॥ स्वादिभ्यः परस्य गुणवाचिनः गंधस्य बसे इकारादेशो भवति। शोभनो गंधोऽस्य सुगंधिः। पूतिगंधिः। उद्गंधिः। सुरभिगंधिः। स्वादेरिति किं? तीव्रगंधो हिंगुः। गुण इति किं? शोभनगंधास्तगरादयोऽस्य सुगंधः आपणिकः।

*वाऽल्पे ॥ १६९ ॥ अल्पार्थे वर्तमानस्य तस्येर्वा स्यात्। घृतस्य गंधोऽल्पमस्मिन् घृतगंधिः। घृतगंधः ओदनः। सूपगंधिः। सूपगंधः।

*वोपमानात् ॥१७०॥ उपमानादुत्तरस्य गंधस्येर्वा स्यात्। पद्मस्येव गंधोऽस्य पद्मगंधिः। पद्मगंधः। उत्पलगंधिः। उत्पलगंधः। करीषगंधिः। करीषगंधः। पुनर्वाग्रहणमुत्तरत्र निवृत्त्यर्थं।

खं पादस्याहस्त्यादेः ॥ १७१ ॥ हस्त्यादिवर्जितादुपमानादुत्तरस्य पादस्य खं भवति। व्याघ्रस्येव पादावस्य व्याघ्रपात्। सिंहपात्। पादस्येति किं? व्याघ्रमुखः। अहस्त्यादेरिति किं? हस्तिपादः। अश्वपादः। महिषपादः। दासीपादः।

सुस्त्यादेः ॥ १७२ ॥ स्वादेः स्त्यादेश्च तस्य खं स्यात् बसे। शोभनौ पादावस्य सुपात्। द्विपात्। त्रिपात्। चतुःपात्।

कुंभपद्यादिः ॥ १७३ ॥ एते निपात्यंते। कुंभ इव पादावस्य कुंभपदी। एकपदी। शूकरपदी। गोधापदी। सूचीपदी।

वयसि दंतस्य दतृ ॥ १७४ ॥ वयसि गम्यमाने स्वादेः स्त्यादेश्च परस्य दंतस्य दतृ इत्ययमादेशः स्यात्। सुजाता दंता अस्य सुदन्। द्विदन्। त्रिदन्। चतुर्दन्। पंचदन्। षोडन्।

चतुर्दती गौः । वयसीति किं ? चतुर्दंतो हस्ती।

स्त्रियां खौ ॥ १७५ ॥ स्त्रियां दंतस्य दतृ स्यात् खौ । अय इव दंता अस्याः-अयोदती । फालदती । स्त्रियामिति किं ? समदंतः । खाविति किं ? समदंती ।

वा श्यावारोकात् ॥ १७६ ॥ आभ्यां परस्य दन्तस्य दतृ वा स्यात् खौ । श्यावा ध्यामलिताकाराः दंता अस्य-श्यावदन् । श्यावदंतः । अरोकाः निर्दीप्तयो निश्छिद्रा वा दंता अस्य-अरोकदन् । अरोकदंतः ।

शुद्धाग्रांतशुभ्रवृषवराहाहिमूषिकात् १७७ एभ्यः परस्य दंतस्य दत्रादेशो भवति वा बसे । शुद्धा दंता अस्य शुद्धदन् । शुद्धदंतः । कुड्मलाग्रमिव दंता अस्य-कुड्मलाग्रदन् । कुड्मलाग्रदंतः । शिखराग्रदन्, शिखराग्रदंतः।शुभ्रदन्, शुभ्रदंतः । वृषदन् वृषदंतः, । वराहदन् , वराहदंतः । अहिदन्, अहिदंतः । मूषिकदन् मूषिकदंतः ।

ककुदस्यावस्थायां खं ॥ १७८ ॥ ककुदस्य खं भवत्यवस्थायां । असंजातं ककुदमस्य असंजातककुत् । पूर्णककुत् । अवस्थायामिति किं ? श्वेतककुदः ।

त्रिककुदद्रौ ॥ १७९ ॥ त्रिककुदिति निपात्यते अद्रावभिधेये । त्रीणि ककुदान्यस्य त्रिककुद् गिरिः । त्रिककुदोऽन्यः ।

व्युदः काकुदस्य ॥ १८० ॥ आभ्यां परस्य काकुदस्य खं स्यात् । विशिष्टं काकुदं ताल्वस्य-विकाकुत् । उत्काकुत् ।

पूर्णाद् वा ॥१८१ ॥ पूर्णाद् परस्य ख वा स्याद् । पूर्णं काकुदमस्य पूर्णकाकुत् । पूर्णकाकुदः ।

*खरखुराभ्यां नस् नासिकायाः खौ ॥१८२॥ खरखुराभ्यां परस्य नासिकाशब्दस्य नस् भवति खौ । खरस्येव नासिकास्य-खरणाः । खुरणाः । खाविति किं ? खरनासिकः ।

*नसोऽस्थूलाच्च ॥ १८३ ॥ स्थूलवर्जितान्मृदः ताभ्यां च परस्य नासिकायाः नसो भवति खौ । द्रु इव नासिकास्य-द्रुणसः। वार्ध्रीणसः । गोनसः । खरणसः । खुरणसः । अस्थूलादिति किं ? स्थूलनासिका ।

गेः ॥ १८४ ॥ गेः परस्याः तस्याः नसो भवति । उन्नता नासिकास्य-उन्नस । प्रणसं मुखं ।

वेः खुग्रग्राः ॥ १८५ ॥ विपूर्वायाः तस्याः खुग्रग्राः आदेशाः भवति । विगता नासिकास्य विखुः । विग्रः । विग्रः ।

सुहृद्दुर्हृन्मित्रामित्रे ॥ १८६ ॥ एतौ निपात्येते मित्रामित्रे चाभिधेये । शोभनं हृदयमस्य-सुहृत् मित्रं । पापं हृदयमस्य दुर्हृदमित्रं । हृदयस्य हृद् । मित्रामित्र इति किं ? सुहृदयः साधुः । दुर्हृदयः खलः ।

*धनुःखौ ॥ १८७ ॥ धनुः शब्दः खावेव प्रयोक्तव्यो बसे । शतं धनूंष्यस्य शतधनुः । दृढधनुः । पुष्पधनुः । खाविति किं ? गाण्डीवधन्वा । शार्ङ्गधन्वा ।

*स्त्रियामूधसोऽनङ् ॥ १८८ ॥ स्त्रियां वर्तमानस्योधसोऽनङ् स्यात् । कुंडमिवोधोऽस्याः कुंडोध्नी । घटोध्नी गौः । पीवरोध्नी । स्त्रियामिति किं ? महोधाः पर्जन्यः ।

*इन कप् ॥ १८९ ॥ इन्नन्तात् कप् भवति स्त्रियां । बहवो दण्डिनोऽस्यां बहुदण्डिका । बहुछात्रिका । बहुवाग्मिका शाला ।

*उर प्रभृतेः ॥ १९० ॥ उर प्रभृतिभ्यः कप् स्यात् । व्यूढमुरोऽस्य-व्यूढोरस्क । महोरस्कः । चित्रोपानत्कः । प्रभूतसर्पिष्कः । सलक्ष्मीको जिनः ।

×नञोऽर्थात् ॥ १९१ ॥ नञ्पूर्वादर्थात् कप् स्यात् । नास्त्यर्थो यस्यानर्थकं । नञ इति किं ? व्यर्थं ।

+पुंस्पयोनड्वन्नौलक्ष्म्य एकार्थे ॥ १९२ ॥ एभ्य एकार्थे एकत्वे कप् स्यात् । प्रियः पुमानस्याः-प्रियपुंस्का । प्रियपयस्कः । प्रियानडुत्कः । प्रियनौकः । प्रियलक्ष्मीकः । एकार्थ इति किं ? द्विपुंस्कः । द्विपुमान् । बहुलक्ष्मीकः। बहुलक्ष्मीः ।

ऋन्मोः ॥ १९३ ॥ ऋकारांतान्मुसंज्ञाच्च कप् स्यात् । बहुभर्तृका स्त्री । बहुमातृकः । बहुकुमारीकः । बहुवामोरूकः ।

शेषाद्वा ॥ १९४ ॥ यस्य सांतो विधिर्न विहितस्तस्माद् शेषात् कब्वा स्यात् । बहुखट्वाकः । बहुखट्वकः । बहुखट्वः । बहुमालाकः, बहुमालकः, बहुमालः। शेषादिति किं ? वृकपात् ।

•ईयसः ॥ १९५ ॥ ईयसंतात् कप् न भवति । बहुश्रेयान् । विद्यमानश्रेयसी । बहुश्रेयसी पुरुषः ।

खौ ॥ १९६ ॥ खौ विषये कप् न भवति। बहुदेवदत्तः । विश्वदेवो ग्रामः ।

+सहादेस्तुल्ये ॥ १९७ ॥ तुल्ये यो वर्तते सहशब्दः तदादेः कप् न स्यात् । सपुत्रः आगतः । सपुत्रः स्थूलः । सहादेरिति किं ? श्वेताश्वकोऽप्यमागतः । तुल्य इति किं ? सह विद्यमानानि लोमान्यस्य लोमकः ।

स्तुतौ भ्रातुः ॥ १९८ ॥ स्तुत्यर्थे भ्रातुः कप् न स्यात् । सुभ्राता । दर्शनीयभ्राता । कल्याणभ्राता । स्तुताविति किं ? दुर्भ्रातृकः ।

नाडीतंत्र्योः स्वांगे ॥१९९॥ आभ्यां स्वांगे कप् न स्यात् । बहुनाडी जंघा । बहुतंत्री ग्रीवा । स्वांगे इति किं ? बहुनाडीकः स्तंबः । बहुतंत्रीका वीणा ।

निष्प्रवाणिः ॥ २०० ॥ निष्प्रवाणिरित्यकबंतं निपात्यते । निर्गता प्रवाणी तंतुवायशलाका अस्मान्निःप्रवाणिः पटः कंबलो वा ।

च इच् ॥ २०१ ॥ चार्थे इच् स्यात् । केशाकेशि । कचाकचि । मुशलामुशलि ।

द्विदंड्यादिः ॥२०२॥ द्विदंड्यादयः इजंताः साधवो भवंति । द्वौ दंडौ अस्मिन् प्रहरणे द्विदंडि । उभादंडि । त्रिदंडि । उभादंति घ्नंति । उभांजलि पिबंति । उभयाबाहु प्रहरति ।

इति श्रीशब्दार्णवापरनाम्नि जैनेंद्रमहाव्याकरणे शब्दार्णवचंद्रिकायां लघुवृत्तौ चतुर्थाध्याये द्वितीयपादः ।

तृतीयः पादः ।

आदेरेकाचो द्वे ॥ १ ॥ आदेरेकाचः द्वे रूपे भवतः इत्यधिकृतं वेदितव्यं वक्ष्यति—लिड्यङ्काचि धोः" इति। तेन धोरादेरेकाचः द्वे रूपे भवतः। पपाच । जुहोति । अपीपचत् । आदेरिति किं ? जजागार । अनाद्यस्य ऋकारस्य माभूत् ।

+सुपः ॥ २ ॥ सुब्धोर्यस्य कस्यचिदेकाचो द्वे स्त । इत्यधिकृतं ज्ञेयं । वक्ष्यति—सन्यङोः । पुपुत्रीयिषति । पुतित्रीयिषति । पुत्रीयियिषति ।

अचः ॥ ३ ॥ धोः सुब्धोश्चादेरचः परस्यैकाचो द्वे भवतः । अटाट्यते । आशिशीयिषति, अधीयियिषति । अश्वीयियिषति ।

न रफादौ न्द्रोऽपि ॥ ४ ॥ रफादौ वर्तमाना आदेरचः परे नकारदकाररेफ्वकारा न द्विरुच्यंते अयकारे परतः । इन्दिदिषति । अड्डिडिषति । अर्चिचिषति । उब्जिजिषति। रफादाविति किं ? अरिरिषति । न्द्र इति किं ? ईचिक्षिषते । अयीति किं ; अरार्यते । अचः

इति किं ? विद्यासति ।

+चस्यैके ॥५॥ चसंज्ञकस्य द्वे न स्त इत्येके। लोलूयिपते । अस्त्येवेत्यपरे । लुलोलूयिषते ।

+यकस्तृतीयस्य ॥६॥ यगंतस्य धोस्तृतीयस्यैकाचो द्वे स्तः।कंडूयियिषति।श्वोसूयियिषति ।

×ईर्ष्यः ॥ ७ ॥ ईर्ष्यतेस्तृतीयस्यैकाचो द्वे स्तः । ईर्ष्यियिषति । ऐर्ष्यियत् ।

+सनो वा ॥ ८ ॥ ईर्ष्यतेः सनंतस्य तृतीयस्यैकाचो द्वे वा स्तः । ईर्ष्यिषिषति । ईर्ष्यियिषति।

थः ॥९॥ ते द्वे समुदिते थसंज्ञे स्तः । ददति। दधति । अदधुः । थप्रदेशाः थविल्वेरित्यादयः ।

जक्षादिः ॥ १० ॥ जक्षित्यादयः थसंज्ञका भवंति । जक्षति । जाग्रति । दरिद्रति । चकासति । शासति ।

पूर्वश्चः ॥ ११ ॥ द्विरुक्तयोः पूर्वोऽवयवः चसंज्ञो भवति । पपाठ । पापठ्यते । अपीपठत् । चप्रदेशाः चस्योबादयः ।

लिड्डुक्कचि धोः ॥ १२ ॥ लिटि डचि कचि च परतः धोः सुब्धोरचादेरच परस्य चैकाचो द्वे स्तः ।पपाच । प्रोर्णुनाव । बिभेति ।आटिटत्, आशिश्रीयत् । लिड्डुक्कचीति किं ? भावात् । धोरिति किं ? ईहांचक्रे ।

सन्यङोः ॥ १३॥ सनंतस्य यङंतस्य च द्वे रूपे भवतः । अटिटिषति । अटाट्यते । चिकीर्षति । चेक्रीयंते ।

+चिक्लिदचक्नसदाश्वत्साहत्मीढ्वत्॥१४॥ एते निपात्यंते । चिक्लिदः । चक्नसः । अत्रे द्वित्वं । दाश्वान् । अयसौ इट् द्वित्वाभावश्च । सांह्वान् । सहेर्मोऽधिपरिणो दीर्घत्वमद्वित्वमनिट्त्वं च । मीढ्वान् । मिहेरद्वित्वमनिट्त्वमुणो दीर्घत्वं ढत्वं च ।

+यणचरस्तोऽत्याचस्य ॥ १५॥ चरादिनामष्ये द्वित्वं वा स्यात् चस्य चाक् । वदावदः। वदः।चराचरः।चरः।चलाचलः।चलः।पतापतः।पतः।

+घनाघनपाटूपटौ ॥१६॥एतौ वा निपात्यौ । घनाघनः । हंतेराचि घत्वं द्वित्वं च । चस्य चागागमः । घनः । पाटूपटः । पाटेरचि णेलुप् द्वित्वं चस्याकोऽपवादः ऊगागमो दीर्घत्वं च ।

*ल्टिटीम्यणः साचोऽज्यांऽऽज्यं॥१७॥ आज्या इत्येतस्मात् पूर्वस्य धोर्लिटि चस्य साचो यणः इग् भवति अरेफयकारपरस्य । सुष्वाप । सुष्वपिथ । उवाच । उवचिथ । इयाज । इयजिथ । उवाय । उवयिथ । उवास । उवसिथ । विव्याध । विव्यधिथ । विव्याच । विव्याचिथ । जिज्यौ । जिज्यिथ । आज्य इति किं?विव्याध । साज्यमिति किं?सस्याम ।

•न वो यः॥१८॥ वेञो यकारस्य लिटि इग् न भवति । ऊयतुः । ऊयुः ।

*वा ॥१९॥ वेञो यकारस्य लिटि वा नेग् भवति । ऊयतुः । ऊयुः । ऊवतुः । ऊवुः ।

प्ये च॥२०॥ वेञः प्ये लिटि चेग् न भवति । ववाय । ववतुः । ववुः । ववयिथ ।

ज्यः ॥२१॥ ज्या इत्येतस्य धोः प्ये इग् न भवति । प्रज्याय । उपज्याय ।

व्यः ॥२२॥ व्येञः प्ये नेग् भवति । संव्याय । उपव्याय ।

परेर्वा ॥२३॥ परेः परस्य व्येञः प्ये नेग् वा स्यात् । परिव्याय । परिवीय ।

•स्वपस्यमव्याटेः किति ॥२४॥ स्वपयचोः स्यादीनां च किति साचो यण इक् स्यात् । सुप्तः । सुप्तवान् । सुप्त्वा । सुप्तिः । उक्तः । उक्तवान् । उक्तवा । उक्तिः । सूनः । सूनवान् । उषितः । उषितवान् । उदितः । उदितवान् । उदित्वा । उदितिः । इष्टः । इष्टवान् । इष्ट्वा । इष्टिः । उप्तः । उप्तवान् । उप्त्वा उप्तिः । ऊतः । ऊतवान् । ऊत्वा ।

ऊदि० । उत । उतवान् । उत्वा । उति । सवीत । सवीतवान् । सवित्वा । सवीति । हूत । हूतवान् । हूत्वा । हूति । क्तितीति किं ? स्वप्त ।

* वशिव्यधिव्यचिज्याग्रहिव्रश्चिमस्जिभ्रस्जां ङ्किति ॥ २५ ॥ वश्यादीनां किति ङिति चेग् भवति । उशित. । उशितवान् । उष्ट । उशति । विद्ध । विद्धवान् । विध्यति । विचित । विचितवान् । विचति । जिनाति । जीनः । जीनवान् । जीयते । गृहीतः । गृहीतवान् । गृह्णाति । वृश्चति । वृक्णः । वृक्णवान् । पृष्टः । पृष्टवान् । पृच्छति । भृष्टः । भृष्टवान् । भृज्जति । किंतीति किं ? विव्येचि । लयीति किं ? वृश्च्यते ।

कचि स्वापे ॥ २६ ॥ स्वापेः कचीग्भवति असूषुपत् । असूषुपतां । असूषुपन् । कचीति किं ? स्वाप्यते ।

*न श्वेः ॥ २७ ॥ श्वयतेः कचीग् न भवति । आशिश्वियत् । आशिश्वियतां । अशिश्वियन् ।

*वशो यङि ॥ २८ ॥ वशेर्यङीक् न भवति । वावश्यते । वावश्येते । वावश्यते । यङीति किं ? उशति ।

*स्वपस्यम्व्य. ॥ २९ ॥ एषां यङीग् भवति । सोषुप्यते । सेसिम्यते । वेवीयते ।

चायः की ॥ ३० ॥ चायतेः यङि परतः कीत्ययमादेशो भवति । चेकीयते, चेकीयेते । चेकीतः । चेकीयः ।

*ह्वस्ये ॥ ३१ ॥ यसञ्ज्ञानिमित्ते स्ये ह्वयते रिग् भवति । जुहुपति । जोहूयते । जुहाव ।

*णौ सन्कचोः ॥ ३२ ॥ सन्यङ्गे कच्परे च णौ ह्वयतेरिग् भवति । जुहावयिषति । अजूहवत् । अजूहवत । अजूहवन् ।

न वा श्वेः ॥ ३३ ॥ श्वयतेः सन्कच्परे णौ न वाग् भवति । शुशावयिषति । शिश्वयिय- षति । अशूशवत् । आशिश्वियत् ।

लिड्यङो ॥ ३४ ॥ श्वयतेर्लिटि यङि च न वेग् भवति । शुशाव । शुशुवतु । शुशुवुः । शिश्वाय । शिश्वियतुः । शिश्वियुः । शोशूयते । शेश्वीयते ।

प्यायः ॥ ३५ ॥ प्यायीङो लिड्यङोरिग् भवति । आपिप्ये । आपिप्याते । आपेपीयते । आपेपीयेते ।

*तेऽगेः ॥ ३६ ॥ गिहीनस्य प्यायः इग् भवति तसञ्ज्ञके परतः । पीनं मुखं । पीनावणौ । पीनौ स्तनौ । पनिवतौ स्तनौ । त इति किं ? प्यायते । अगेरिति किं ? प्रप्यानमूधः ।

*आङोऽधौ ॥ ३७ ॥ आङः परस्य प्यायः इग् भवति अधावर्थे । आपीनोऽधुः । आपीन मूधः । आपीनवानघूः । आपीनवदूधः । आङ इति किं ? प्रप्यानमूधः । अंधाविति किं ? आप्यानश्चद्रमाः ।

*स्फायः ॥ ३८ ॥ स्फायतेरिग् भवति ते परतः । स्फीतः । स्फीतवान् ।

*प्रभाच स्त्यः ॥३९॥ प्रपूर्वस्य स्त्यायतेरिग् भवति ते परतः । प्रस्तीतः । प्रस्तीतवान् । प्रस्तीमः । प्रस्तीमवान् । प्रभाच इति किं ? संस्त्यानः । संस्त्यानवान् ।

*द्रवमूर्तिस्पर्शे श्यः ॥ ४० ॥ द्रवमूर्तौ स्पर्शे च श्यकः इग् भवति ते परतः । शीनं घृत । शीतं तोयं । द्रवमूर्तिस्पर्श इति किं ? संश्यानो वृश्चिकः । शीतेन गतः सकुचितो वा ।

प्रतेः ॥ ४१ ॥ प्रतिपूर्वस्य श्यायतेस्ते इग् भवति । प्रतिशीनः । प्रतिशीनवान् ।

*वाभ्यवभाचः ॥ ४२ ॥ अभिअवपूर्वस्य श्यायतेस्ते इग् वा भवति । अभिशीन । अभि- श्यान । अभिशीनवान् । अभिश्यानवान् । अवशीन । अवशीनवान् । अवश्यनः । अवश्या-

नवान् । अभ्यवशीनः । अभ्यवश्यानः ।

*हविःक्षीरे शृतं पाके ॥ ४३ ॥ श्राश्राप्योः क्ते शृभावो निपात्यते हविःक्षीरयोः पकार्थे । शृतं हविः । शृतं क्षीरं । हविःक्षीर इति किं ? श्राणा यवागूः । श्रपिता यवागूः ।

एचोऽश्याः ॥ ४४ ॥ एजंतस्य धोरात्त्वं भवति आशीति परतः । दाता । दातुं । दातव्यं । अवदाता । अवदातुं । अवदातव्यं । श्राता । श्रातुं । श्रातव्यं । अशीति किं ? वपति । अवपति । ग्लायति ।

*व्योऽलिटि ॥ ४५ ॥ व्येञः आ भवत्यलिटि परतः । संव्याता । संव्यातुं । संव्यातव्यं । उपसंव्यानं।अलिटि इति किं ? विव्याय।विव्ययिथ ।

स्फुरिस्फुल्योर्घञि ॥ ४६ ॥ अनयोर्घञि आ भवत्येचः । विष्फारः । विस्फारः । विष्फालः । निस्फालः ।

*वाम्यपगुरः ॥ ४७ ॥ अपगुरीङः एचः आ वा स्यात् अक्षिपरे । अपगारमपगारं । अपगोरमपगोरं ।

*दीङः सनि ॥ ४८ ॥ दीङः आ वा स्यात् सनि परतः । दिदासते । दिदीषते ।

प्ये च ॥ ४९ ॥ दीङो नित्यमा भवति प्ये वैज्विषये च । उपदाय । उपदाता।उपदातव्यं । प्ये चेति किं ? अवदीयते ।

*मिग्मीगोरखाचि ॥ ५० ॥ अनयोरा भवति खलमचं च मुक्त्वा प्ये एज्विषये च । निमाय । निमाता । निमातुं । निमातव्यं । प्रमाय । प्रमाता । प्रमातुं । प्रमातव्यं । अखाचीति किं ? ईषन्निमयः । दुष्प्रमयः । निमयः । आमयः ।

*वा लीङ्लिनात्योः ॥५१॥ अखाच्यनयोरा वा स्यात् प्ये चाविलाय, विलीय । विलाता । विलेता । विलातुं,विलेतुं । विलातव्यं । विलेतव्यं । अखाचीति किं ? ईषल्लयः । विलयः ।

*अर्च्चादौ णौ ॥५२॥ अर्चादिष्वर्थेषु लीङ्लिनात्योः णौ नित्यमा भवति । जटाभिरालापयते । श्येनो वर्तिकामपलापयते । लोकमुल्लापयते ।

क्रीङ्जेः ॥ ५३ ॥ एषामेचो णौ आत्वं स्यात् । क्रापयति । अध्यापयति । जापयति ।

सिध्यतेरज्ञाने ॥ ५४ ॥ सिध्यतेरा भवत्यज्ञानेऽर्थे णौ परतः । अन्नं साधयति । अर्थं साधयति । अज्ञान इति किं ? आचारः कुलं सेधयति । क्षमा धर्मं सेधयति ।

चिस्फुरोर्वा ॥५५॥चिञस्फुरश्च णौ आ वा स्यात् । चापयति, चाययति धर्मं । स्फारयति स्फोरयति धनुः ।

प्रजने वेतेः ॥ ५६ ॥ प्रजनेऽर्थे वेतेर्णौ आ वा स्यात् । पुरो वातो गाः प्रवापयति । प्रवाययति । लवणं गाः प्रवापयति । लवणं गाः प्रवाययति ।

*बिभेतेर्दे ॥ ५७ ॥ बिभेतेर्णौ आ वा भवति दविषये । मुंडो भापयते । जटिलो भापयते । मुंडो भीषयते । द इति किं ? कुंचिकयैनं भाययति ।

ईतः पुग् नित्यं ॥ ५८ ॥ ईकारांतस्य बिभेतेर्दे णौ नित्यं पुगागमो भवति । जटिलो भीषयते ।

स्मिङः ॥ ५९ । दे णौ परतः स्मिङः आत्वं स्यात् । मुंडो विस्मापयते । जटिलो विस्माययते ।

झल्यकिति मृजदृशोऽम् ॥ ६० ॥ झलादावकिति परतः मृजिदृशोरमागमो भवति । स्रष्टा । स्रष्टुं । स्रष्टव्यं । स्रक्ष्यति । द्रष्टा । द्रष्टुं । द्रष्टव्यं । द्रक्ष्यति । झलीति किं ? सर्जनं

दर्शन । अक्रितीति किं ? सृष्टः । दृष्टः ।

*स्पृशादिसृपो वा ॥६१॥ स्पृशादीनां सृपेश्च झल्यकिति अम् वा भवति । स्प्रष्टा । स्पर्ष्टा । म्रष्टा । मर्ष्टा । क्रष्टा । कर्ष्टा । त्रप्ता । तर्प्ता । द्रप्ता । दर्प्ता । स्रप्ता । सर्प्ता ।

*धात्वादेः ष्णोऽष्ठ्याष्ठिव्ष्वष्कः स्नं ॥६२॥ धोरादेः षकारणकारयोः सकारनकारादेशौ स्तः ष्ठ्यादीन् वर्जयित्वा । सहते । नयति । नह्यति । धात्वादेरिति किं ? षोडन् । लषति । भणति । अष्ठ्यादेरिति किं ? ष्ठ्यायति । निष्ठीवति । ष्वष्कते ।

*व्योः खं वल्क्यौ ॥ ६३ ॥ वकारयकारयोः खं भवति वलि क्यौ च परतः । देदिवः । देदिमः । सेसिवः । सेसिमः । ऊयी—ऊतं । क्नूयी—क्नूतं । क्ष्मायी-क्ष्मात । ऊठ् । गोभूः । वल्क्यौ इति किं ? सेव्यते

हल्ड्याब्भ्यः सुसिप्त्यनच् ॥ ६४ ॥ हलंतात् ङी चाप् च यो दीर्घतदंताच्च सुसिप्ति-पामनचां खं भवति । तक्षा । उखास्रत् । कुमारी । गौरी । प्रतिमा । बहुराजा । अभिनस्त्व । अछि-नस्त्वं । अबिभर्भवान् । अजागर्भवान् । हल्-ड्याब्भ्य इति किं ? जिनः । लक्ष्मी । क्षीरपाः । निष्कौशांबिः । अतिखट्वः । सुसिप्तीति किं ? अभार्त्सीत् । अनजिति किं ? भिनत्ति ।

केरङः ॥६५॥ एङतात्स्य केः स भवति । हे मुने । हे साधो । एङ इति किं ? हेगौः ।

मात् ॥ ६६ ॥ मादुत्तरस्य केरनचः खं भवति । भोः भुप । हे जिनदत्त ।

पिति कृति तुक् ॥ ६७ ॥ मातस्य तुगा-गमो भवति पिति कृति परतः । अग्निचित् । प्रस्तुत्य । पिति कृति इति किं ? चितं गुरुषु । मस्येति किं ? प्रत्य । ग्रामणीः ।

संधौ ॥६८॥ संधावित्यधिकारो वेदितव्यः । संश्लेष संनिरूपो वा संधिरिति लोकत एव ज्ञेयः । वक्ष्यति "अचीको यण्,,दध्यशान।संधाविति किं ? दधि अशान ।

संहितैकपदे नित्या नित्या धातूपसर्गयोः ।
नित्या समासे वाक्ये तु सा व्यपेक्षामपेक्षते॥१

छेऽचः ॥ ६९ ॥ अचः छे परतः तुगागमो भवति । गच्छति । इच्छति । पृच्छति ।

आङ्माङोः ॥ ७० ॥ अनयोस्तुग् भवति छे परतः । आच्छादयति । आच्छिनत्ति । माच्छै-त्सीत् । माच्छिदत् । ङकारः किं ? आछत्रमान-यति आछत्रं । उपमाछत्रं । उपमाछत्रमानयति ।

*दीं वा पदस्य ॥ ७१ ॥ पदस्य संबंधिनो यश्छो वा तुक् स्यात् । बदरीच्छाया । कुवलीच्छाया । य इति किं ? श्वेतच्छत्रं । पदस्येति किं ? ह्रीच्छति म्लेच्छति । अपच्छायते ।

*पस्य ॥ ७२ ॥ पदस्य संबंधिनो दीसंज्ञस्य स्थाने यः पस्तस्य तुग्वा स्यात् छे परतः । हे इंद्रभूते उच्छत्रमानय । हे इंद्रभूते उछत्रमानय ।

अचीको यण् ॥ ७३ ॥ अचि परे इकः यण् भवति ।

त्वं दुध्यशान मदन मध्वपनय रागवर्द्धनं धीर ।
पित्रर्थः परिहार्यो राजकुले लाकृतिस्त्याज्या ॥

एचोऽय्ववायाव् ॥ ७४ ॥ एचोऽचि परे अयादयो भवति । नयनं । पवनं । रायौ । नावौ ।

+गव्यूतिरध्वमाने ॥ ७५ ॥ गोरव् निपा-त्यते अध्वपरिमाणे यूतौ परतः । गव्यूतिः । अध्वमान इति किं ? गोयूतिः ।

व यि त्ये ॥ ७६ ॥ वकारांतो म् आदेशः स यथास्थानं भवत्येचो यकारादौ त्ये परतः । गव्यति । नाव्यति । स्थानिमद्ग्रं किं ? स्येयति । रैयति । मित्य इति किं ? गोभ्यां । त्य इति किं ? गोयानं ।

*घोस्तत्रैव ॥ ७७ ॥ घोर्यकारत्वानिमित्तस्यै वैचो वकारातादेशो भवति । हव्य । लव्यं । अवश्यलाव्य । अवश्यपाव्य । घोरिति किं ? भृन्नियमो मा भूत् । बाभ्रव्यो गव्य । नाव्य । तत्रैवेति किं ? उपोयते ।

क्षिज्यो शक्तौ॥७८॥शक्त्यर्थे क्षिज्योरेचोऽय् भवति । क्षेतु शक्य क्षय्यः । जय्य शत्रु । शक्याविति किं ? क्षेय । जेय ।

क्रय्य स्वार्थे ॥ ७९ ॥ क्रीणातेरेचः स्वाऽर्थेऽय् निपात्यते यस्ये परे । क्रय्या गौ । क्रय्यः कबल । क्रेयमन्यत् ।

द्वयोरेक ॥ ८० ॥ द्वयो पूर्वपरयोरेको भवतीत्ययमधिकारो ज्ञेयः । वक्ष्यत्यादेप्–देवेंद्रः ।

तद्वत् ॥ ८१ ॥ तयोरिव तद्वत् । तयोः पूर्वपरयो यत् कार्यं तत्कृतेऽप्येकादेशे यथा स्यात् । वामोरु इति मृत् । ऊरित्यमृन्मृदमृदोरकादेशः मृद्वद्भवति।तथा च स्वादिविधि । अन्यथा-वृक्षादा वेव स्यात् । देवाविल्यत्र सुबौकारः ।असुबकार । तयोरेकादेश सुब्वद् भवति । तथा च सुबत पदमिति साधुः। अन्यथा साधु पूज्य इत्यादावेव स्यात् । अधीत्य,प्रेत्येत्यत्र परवद्भावाद् भन्य तुक् ।

आदेप् ॥ ८२ ॥ अवर्णांतादच्येप् भवति । सेय । गवोदक । परमर्द्धिः । तवल्कारः । आदिति किं ? दध्यृण ।

एच्यैप् ॥ ८३ ॥ अवर्णातादेचि पर एैप् भवति । सैषा । समौषधिः । तवैश्य । वरौषध ।

*इणेधूठि ॥ ८४ ॥ अवर्णांतादैप्भवति एधु परत । उपैति । प्रैधते । धौत । धौतवान् । एचीति किं ? प्रेतः ।

+अक्षादूहिण्यां ॥ ८५ ॥ अक्षादैप्भवत्यूहिण्या परत । अक्षौहिणी सेना ।

स्वादीरीरे ॥ ८६ ॥ स्वादैप्भवति ईरीरयो परतः । स्वैरी । स्वैरिणी । स्वैरः ।

*प्रादूहोढोढ्येषैष्ये ॥ ८७ प्रादैप् भवत्यूहादिषु परतः । प्रौहः । प्रौढः । प्रौढिः । प्रैषः । प्रैष्यः । ऊहादिषु इति किं ? प्रोतः ।

।भद्गार्णकबलवसनवत्सतरादृणे ॥८८॥ ऋणे परतः ऐप् भवति प्रादिभ्यः । प्रगत ऋण प्रार्णं । दशार्णं । ऋणार्णं । कबलार्णं । वसनार्णं । वत्सतरार्णं ।

+ऋते भासे ॥ ८९ ॥ ऋते परे अवर्णांता दैप् भवति भासे । सुखार्त । ऋत इति किं सुखेतः । भास इति किं ? परमर्त्तः ।

*अटश्च धौ ॥ ९० ॥ भटश्चैप्भवति अजादौ धौ परत । ऐक्षिष्ट । ऐक्षत । ऐक्षिष्यत् । औभत् । औभिष्यत । औमीत् । चकारो नियमार्थ अट एैवेव नान्यत् । ओंकारमैच्छत् ओंकारीयत् । औदीयत् ।

ऋत्यैप् गेः ॥ ९१ ॥ अवर्णांताद्गेरैप् भवति ऋकारादौ धौ परतः । मार्च्छति । उपार्च्छति । प्रार्ध्नोति । ऋतीति किं ? उपेतः । गेरिति किं ? नर्छति ॥ ।

*वा सुपि ॥ ९२ ॥ गेरवर्णांतादैप् भवति ऋति सुपि धौ परे वा । प्रार्षभीयति । प्रर्षभीयति । उपार्कारीयति । उपर्कारीयति ।

तथेदि परः ॥ ९३ ॥ गेरवर्णांताद् एकारो धौ परतः परादेशो भवति । द्वयोरेकः । तथा सुब्धौ तु वा । प्रेषयति । उपेलयति । उपोषति । प्रोषति । उपेलकीयति । उपैलकीयति । उपोदनीयति । उपौदनीयति । एदीति किं ? उपायते ।

+एवेऽनियोगे ॥ ९४ ॥ अवर्णांतादेवे परतः परादेशो भवत्यनियोगे । क्वेव यासि । इहेव तिष्ठ । अनियोगे इति किं ? अत्रैव तिष्ठ।

× वौष्ठौतौ से ॥ ९५ ॥ अवर्णांतादोष्ठोत्वोः परतःसे वा परो भवति।विंबोष्ठी,विंबौष्ठी।स्थूलोतुः, स्थूलौतुः।से इति किं ? पश्यौष्ठं। अद्यौतुं पश्य।

×सीमंतः केशे ॥ ९६ ॥ सीम्नोऽंते परः निपात्यः केशविषये। सीमंतः। केश इति किं ? सीमांतो ग्रामः।

ओमाङोः ॥ ९७ ॥ अवर्णांतात् परो भवत्योमाङोः परतः । का ओमित्यवोचत्। कोमित्यवोचत्। सोमित्यवोचत्। आ–ऊढा। ओढा।अद्य ओढा-अद्योढा।कदा ओढा-कदोढा। सा ओढा–सोढा। सा ओढा–सोढा।

*उस्यपदे ॥ ९८ ॥ अवर्णांतादुसि परतः परो भवति अपदे। अभिदुः। अयुः। अदुः। अपद इति किं ? कोषा नेमे।

एप्यतः ॥ ९९ ॥ अकारस्य परो भवत्येप्यपदे परतः। पचे। पठंति। एपीति किं ? अपचे। अत इति किं ? यांति।

*डाजहेऽन्त इतौ ॥ १००॥ डाजहस्याच्छब्दस्य परो भवतीतौ परतः।छमत् इति-छमिति। घटिति। डाजह इति किं ? जगदिति आह। अत इति किं ? छपिदिति।इताविति किं ? पटदत्र।

*न म्रेः ॥ १०१ ॥ म्रिसंज्ञकस्यातः इतौ परतः परो नास्ति । पटपटदिति । म्रेरिति किं ? पटिति।

*तः ॥ १०२ ॥ म्रिसंज्ञकस्य यस्तकारः स परो भवति इतौ परे। पटत्पटेति।

म्रौ डाचि ॥ १०३ ॥ डाजंते म्रौ परे तकारः परो भवति। पटपटाकरोति। दमदमा भवति। छमछमास्यात्।

+ऋत्पूर्वो ऋः ॥१०४॥ ऋति लृति वा उः ऋर्पणस्य लृवर्णस्य च ऋर्वा भवति। पितृषभः पितॄर्षभः। पितृऋषभः। पितृकारः। पितॢल्कारः पितृऌकारः ऋतीति किं ? आत्रार्थः।

स्वेऽको दीः ॥ १०५ ॥ अकः स्वेऽचि परे दीर्भवति। देवाग्रे। विद्यांतः। दधीदं। मुनीशः। साधूदितं। वधूदरं। मातॄकारः। होतॄ ऌकारः। होतॄकारः। स्व इति किं ? दध्यशान।

*सुटीदुतः माक्स्वं ॥ १०६ ॥ पूर्वस्याकः इदुतः स्वं दीर्भवति अजादौ सुटि परतः। मुनी। साधू। सुटीति किं ? गुरून्। इदुत इति किं ? शुद्धे।

शसि ॥ १०७ ॥ माक्स्वं दीर्भवति शसि परतः। मालाः। बुद्धीः। गौरीः।

*न्पुंसि ॥ १०८ ॥ पुंसि शसो नकारादेशो भवति। कवीन्। जिनान्। मुनीन्। साधून्।

पूर्वोऽमि ॥ १०९ ॥ अकः सुप्यमि परतो द्वयोरेकः पूर्वो भवति। जिनं। मुनिं। साधुं। बुद्धिं। धेनुं। वधूं। नदीं। सुटीति किं ? अचिनवं।

*पदेऽत्येङः ॥ ११० ॥ एङः पदांतादकारादौ पदे परतः परः पूर्वो भवति। मुनेऽत्र। साधोऽत्र। पद इति किं ? नयनं। लवनं। अतीति किं ? ते इह।

ङसङस्योः ॥ १११ ॥ एङः परयोः ङस्ङसि इत्येतयोरति परतः परः पूर्वो भवति। मुनेः स्वं। मुनेरागच्छति। घोः स्वं।घोरायाति।

ऋत उः ॥११२॥ ऋकारांतात् ङसङस्योरति उर्भवति द्वयोरेकः।पितुःस्वं। पितुरागच्छति।

*ख्यत्योऽतः ॥ ११३ ॥ ख्य त्य इत्येताभ्यामनच्काभ्यां परस्य ङसङस्योरत उर्भवति। सख्युः। पत्युः स्वमागच्छति वा। ख्यत्य ग्रहणं किं ? मुख्यस्य। मुख्यात्। अपत्यस्य। अपत्यात्।

*ङसि रेः ॥ ११४ ॥ अतः परस्य रेः ङसि परे उर्भवति। को हसति। धर्मो जयति।

द्शांति किं ? चश्चित् । रेरिति किं स्वर्याहि । भन इति किं ? मुनिर्भूते । देवा यांति ।

*अति ॥ ११५ ॥ अनो रेरुर्भवति अकारे परे । सरेऽज्ञोऽग्नि । अनीति किं ? स एषः ।

*गोरेङ् ॥ ११६ ॥ गोरेङ् पदे अति परतः एङ् वा स्यात् । गो अग्र, गोग्र, गवाग्र । गोरिति किं ? धोऽग्र । एङ् इति किं ? चित्रग्वग्र।

–अवोऽनक्षेऽचि ॥ ११७ ॥ गोरेङः अवा देशो भवति वा अक्षवर्जितेऽचि परे। गवाग्र, गोग्र। गवेश्वर, गवीश्वर । गवर्ण । गव्वृण । अनक्ष इति किं ? गो अक्ष गोक्ष। पदे इति किं ? गवे–गवा।

*इन्द्रे ॥ ११८ ॥ गोरेङ अवो भवति इन्द्रे परत । गवेन्द्र ।

।वातायनेऽक्षे ॥ ११९॥ वातायनेऽर्थे गोरेङः अवो भवत्यक्षे परत । गवाक्ष । वातायन इति किं ? गो–अक्ष–गोक्ष ।

*पान्तानितौ ॥१२०॥ प्रमृज्ञकादितिशब्दवर्जितेऽचि परे यदुक्तं तन्न भवति । भो देव दत्ता ३ इदमानय।अनितावित्ति किं ? सुमगला ३ इति । सुमगलेति ।

*देः ॥ १२१ ॥ द्विसज्ञकाद् यद् प्राप्नोति तन्नास्त्यचि परतः । मुनी अत्र । पटू इमौ । द्वे इमे । अमी अश्वा ।

*येकोऽसेऽस्वे मः ॥१२२॥ इक अस्वेऽचि परतः प्रो वा भवत्यसे पदे । दधि अत्र।दध्यत्र। नदि एषा । नद्येषा । मधु इद । मध्विद । इक इति किं ? मुनयाचर अत्र । अस इति किं ? मध्वानन । नद्युदक । पद इति किं ? नद्यौ । नद्यौ । अस्व इति किं ? नदीय ।

ऋत्यक ॥ १२३ ॥ अकः ऋकारे ऌकारे च वा प्रो भवति । मह ऋषि । महर्षि ।खट्व ऋश्य । खट्वर्श्य । धूलि ऋतु, धूल्यृतुः ।

मधु ऌग । मध्वॢग । कर्तृ ऋतः । कर्तृऋः । कन्य ऌकार । कन्यल्कारः । ऋतीति किं ? ददाम । अक इति किं ? स्वाता वृक्षे ।

*दिवो हल्युत् ॥ १२४ ॥ दिवः पदस्य हलि परे उद् भवति । द्युभ्या । द्युभिः। द्युभ्यः। द्युषु । हलीति किं ? दिवौकस ।

*तोऽनञ्मे सात्सोः ख ॥ १२५ ॥ तकारस्थानिन सकारात् सो ख भवति हल्यनन्ते। स ददाति । एष रक्षति । अनञ्स इति किं ? असो गच्छति । अनेषो गच्छति।सादिति किं ? सकः पचति । एषको हसति । हलीति किं ? सोऽर्थ । एषोऽत्र ।

*तदोऽद्रिपूर्तौ ॥ १२६ ॥ तत्स्थानिन सकारात् सो ख भवत्यचि परत पादपूरणे । सैष दाशरथी रामः सैष राजा युधिष्ठिरः । सैष कर्णो महात्यागी, सैष पार्थो धनुर्धर ॥ अद्रिपूर्ताविति किं ? स एष भवतो राजा योऽन्याय्ये पथि वर्तते ।

–क्रीत्रतन्यवस्यादेः भाय ॥ १२७ ॥ अवगेरादे ख भवति क्रीत्रतन्योः परत प्रायः । वक्रयः । अवक्रय । वतसः । अवतसः ।

।धात्रनहोः ॥ १२८॥ अपेरादेः ख भवति धात्रनद्योः प्रायः।पिहित।अपिहित।पिनद्ध।अपिनद्ध।

सपर्युपात् कृः सुट् भूषे ॥ १२९॥ समादिभ्य परस्य कृञः सुट् भवति भूषार्थे । संस्करोति । समस्करोत् । सचस्कार । परिष्करोति । परिचस्कार । उपस्करोति बाल । उपास्करोत् । उपचस्कार कन्या । भूष इति किं ? उपकरोति ।

समवाये ॥ १३० ॥ सपर्युपात् कृञ सम वायेऽर्थे सुट् भवति । तत्र नः संस्कृत । संस्कृतो मरिचैर्यूपः ।

उपात् प्रतियत्नवैकृतवाक्याध्याहारे

॥ १३१ ॥ उपात् कृञ सुडागमो भवति प्रतियत्नाद्यर्थे । एधो दकस्योपस्कुरुते । उपस्कृत भुंक्ते । उपस्कृत जल्पति ।

किरतेर्लवे ॥ १३२ ॥ उपात् किरते सुड् भवति ल्वे लवनार्थे । उपस्कार मद्रका लुनंति। लव इति किं ? उपकिरति धान्य श्राक ।

वधे प्रतेश्च ॥ १३३ ॥ प्रतेरुपाच्च किरते वधेऽर्थे सुट् स्यात् । प्रतिस्कीर्णं उपस्कीर्णं ह ते वृषल भूयात् । वध इति किं ? प्रतिकीर्णं बीज।

* चतुष्पच्चपाद्धर्षात् ॥ १३४ ॥ अपात् किरते सुट् भवति हर्षाच्चतुष्पद्यर्थे । अपस्किरते वृषभो हृष्ट । चतुष्पदीति किं ? अपाकिरति बालो हृष्ट । हर्षादिति किं ? अपकिरति श्वा।

*विश्वुनि भक्ष्याश्रयार्थे ॥१३५॥ अपात् किरतेःसुड् भवति वौ शुनि च भक्ष्याश्रयाय चेत्। अपस्किरते कुक्कुटो भक्ष्यार्थी । अपस्किरते श्वा आश्रयार्थी।

*विष्किरो वौ वा ॥१३६॥ विकिरतेः कर्त्रे द्यावर्थे सुड् वा निपात्यः । विष्किरः । विकिरः शकुनिः ।

*प्रात्तुपेर्गवि ॥१३७॥ प्रात्परस्य तुपतेर्गवि गम्यमाने सुट् भवति । प्रस्तुपति गौः । गवीति-किं ? प्रतुपति स्त्री ।

*कुस्तुम्बुर्व्वास्पदाश्चर्यापस्करापरस्परामर स्परमस्करमस्करितस्करबृहस्पतिरथस्पा जाति प्रतिष्ठाद्भुतगर्चरकरथागक्रियासातत्यवेणुपारि व्राट्चौरदेवतानदीषु ॥ १३८ ॥ कुस्तुम्बुरु प्रभृतयः ससुट्का निपात्यते जात्यादि ष्वर्थेषु । कुस्तुम्बुरुः धन्याकतृणजातिः । आस्पद प्रतिष्ठा । आश्चर्यमद्भुत । अवस्करोऽ वर्च । अपस्करो रथावयवः । अपरस्परा भुंक्ते क्रियासातत्ये । मस्करो वेणुः। मस्करी परिव्राजकः। तस्करश्चौरः। बृहस्पतिर्देवता । रथस्पा नदी । अ न्यत्र–कुतुंबुरुःवृक्षः।आपद । आचर्यं मत । अव करः । अपकरः। अपरपर । मकरो ग्राहः । मकरी समुद्रः। तत्करः । बृहत्पतिः । रथपाः ।

*प्रस्कण्वहरिश्चन्द्रावृषी ॥१३९॥ एतौ ससु-ट्कौ निपात्यौ ऋषी चेत् । प्रस्कण्व । हरिश्चन्द्र ऋषि । प्रकण्वो देश । हरिचन्द्रो राजाऽन्यत्र ।

*पारस्करो देशे ॥१४०॥ पारात् करे सुण्निपात्यते देशे गम्यमाने । पारस्करो देशः । पारकरोऽन्य ।

*नगरे ॥१४१॥ नगरे च पारस्करो निपा त्यते । पारस्करो नगर ।

*कास्तीराजस्तुदारकथ ॥ १४२ ॥ एषां घोः सुण्निपात्यते नगरे । कास्तीर । अजस्तुद । आस्कथं । अन्यत्र–कातीर । अजतुद । आकथ ।

*कारस्कर ॥१४३॥अस्य घोः सुण्निपात्य । कारस्कर नगर । कारकरमन्यत् ।

*वृक्षे ॥१४४॥वृक्षे च कारस्कर निपात्यते । कारस्करो वृक्षः । कारकरोऽन्यः ।

*करस्करोऽद्रौ च ॥ १४५ ॥ करस्करो निपात्योऽद्रौ वृक्षे च । करस्करो गिरिर्वृक्षश्च । करकरोऽन्यः ।

*निष्कादयः ॥ १४६ ॥ निष्कुप्रकाराः स सुट्का निपात्यते । किमष्कौ मल प्रमाणे । किष्कुः वितस्तिः हस्तो वा । किष्किन्धः पर्वतः । किमो द्वित्वमले। वनस्पति । प्रायश्चित्तमित्यादि ।

*सेवितासेवितप्रमाणे गोष्पद ॥ १४७ ॥ एष्वर्थेषु गोः परस्य पदस्य घोः सुट् षत्व च निपात्य । गोष्पदो देशः—गोभिः सेवित । गोष्पदमरण्य तैरसेवित । गोष्पदपूर वृष्टो देवः । गोपदमन्यत्र ।

घावनुप ॥ १४८ ॥ घौ अनुपेति ष

एतद् द्वयमपि इन ज्ञेय । अभ्यनि—पायाः स्तो पादेः । स्तोकान्मुक्तः । घाविति किं ? निस्तोकः । प्रागो घावधिकारः । अनुबधिकारश्च प्राग गवादेशात् ।

पायाः स्तोकादेः ॥१४९॥ स्तोकादिभ्यः परस्याः पाया अनुप् भवति । स्तोकान्मुक्तः कतिपयान्मुक्तः । अल्पान्मुक्तः । अभिशब्दागतः अभ्याशादागतः । दूरादागत । विप्रकृष्टादागत । कृच्छ्राल्लब्ध । स्तोकादेरिति किं ? वृकाद् भय वृक्भय ।

ब्राह्मणाच्छंसी ॥ १५० ॥ अत्र पानुप् निपात्यः । ब्राह्मणाच्छंसी ।

ट ओजःसहोऽम्भस्तमोऽञ्जसः ॥१५१॥ एभ्यो भैस्म्यानुप् भवति । ओजसाकृत । सहसाकृत । अम्भसाकृत । तमसाप्राप्त । अञ्जसाकृत ।

पुंसानुजजनुषान्धौ ॥ १५२ ॥ एतौ कृतटा नुपौ निपात्यौ । पुंसानुजा कन्या । जनुषा जन्म न्धः जनुषान्धः ।

ङ्व्यात्मन ॥ १५३ ॥ ङडते यौ परे आत्मन टोऽनुप् भवति । आत्मनापचमः । आत्मनाषष्ठ ।

* मनसश्चाज्ञायिनि ॥१५४॥ मनःशब्दा दात्मनश्चाज्ञायिनि परे टानुप् भवति । मनसाज्ञायी । आत्मनाज्ञायी ।

खौ ॥१५५॥ मनसष्टानुप् भवति खुविषये । मनसागुप्ता । मनसागता ।

* ङेः परात्मनः ॥ १५६ ॥ परात्मभ्यां ङेरनुप् भवति खौ । परार्थ पद परस्मैपद । परस्मैभाषः । आत्मनेपद । आत्मनेभाषः । परात्मन इति किं ? तद्धितं ।

ईपोऽद्धलः ॥ १५७ ॥ अदन्तात् हलन्ताच्च परस्या ईपोऽनुप् भवति । वनेहरिद्रकाः । कूपेपिशाचकाः । त्वचिसारः । दृषदिमाषकः । अद्धल इति किं ? नदीकुक्कुटिका । खाविति किं ? अक्षशौण्डः ।

*कारे भाचां हलि ॥ १५८ ॥ अद्धल्भ्यां ईपोऽनुप् भवति हलादौ भाचा देशे कारविषये । हलेद्विपदिका । समिधिमाषकः । कार इति किं ? अभ्यर्हितपशु । भाचामिति किं ? यूथपशुः । हलीति किं ? अविकटोरणः ।

मध्यान्ताद् गुरौ ॥ १५९ ॥ मध्यान्ताभ्यां ईपोऽनुप् भवति गुरौ यौ परतः । मध्येगुरुः । अन्तेगुरुः ।

अगामेऽमूर्धमस्तकात् स्वांगात् ॥ १६० ॥ मूर्धमस्तवर्जिताद् स्वांगात् अगामे यौ परतः ईपोऽनुप् भवति । कण्ठेकालः । उरसिलोमा । उदरेमणिः । शिरसिशिखः । अगाम इति किं ? मुखे कामोऽस्य मुखकामः । अमूर्धमस्तकादिति किं ? मूर्धशिखः । मस्तकशिखः । स्वांगादिति किं ? पानशौण्ड ।

*बन्धे घञि वा ॥ १६१॥ अदन्ताटीपोऽनुप्भवति घञन्ते बन्धने परे । हस्तेबन्धः । हस्तबन्धः । चक्रेबन्धः । चक्रबन्धः । घञीति किं ? चक्रबन्धः ।

पे कृति बहुलं ॥ १६२॥ अदन्तात् पमें इदन्ते यौ बहुल ईपोऽनुप् भवति । प्रवाहेमूत्रित भस्मनिहुत । उदधेनिर्गीर्ण । पात्रेसमिताः । क्वचिन्न भवति—ग्रामरागः । क्वचिद् विभाषा । सरसिरुह, सरोरुह । क्वचिन्न्यदन्तं—हृदय स्पृशतीति हृदिस्पृक् । प इति किं ? धन्वनि कार कोऽस्य धन्वकारकः । कृतीति किं ? धनभूतः ।

+पयोनिमतिचरेऽपः ॥ १६३ ॥ अप्शब्दादीपोऽनुप् भवति यादिषु परतः । अप्सव्यः । अप्सुयोनिः । अप्सुमतिः । अप्सुचरः ।

+जे ॥ १६४ ॥ अपः ईपोऽनुप्भवति पे

यौ परत अप्सुजः ।

+शुनःप्रावृड्वर्षाशरत्कालात् ॥ १६५ ॥ एभ्य ईपोऽनुप् भवति जे घौ परतः । दिविजः । प्रावृषिजः । वर्षासुजः । शरदिजः । कालेज ।

+शरवरक्षरवर्षाद्वा ॥ १६६ ॥ शरादिभ्य ईपो जे वाऽनुब्भवति । शरेज. । शरज । वरेजः । वरजः । क्षरेज । क्षरज । वर्षेजः।वर्षजः।

।शयवासिवासेऽकालात् ॥ १६७ ॥ अकालवाचकादीपो वाऽनुब् भवति शयादिषु परत । बिलेशयः । बिलशयः । वनेवासी । वनवासी । ग्रामेवासः । ग्रामवासः । अकालादिति किं ? पूर्वाह्णशयः । अपराह्णशयः ।

*कालात्तरतमकालतने ॥ १६८ ॥ कालवाचकादीपो वानुब्भवति तरादिषु परतः। पूर्वाह्णेतरा । पूर्वाह्णतरे।पूर्वाह्णेतमा।पूर्वाह्णतमे।अपराह्णेतमा। अपराह्णतमे।पूर्वाह्णेकाले।पूर्वाह्णकाले । अपराह्णेकाले।अपराह्णकाले।पूर्वाह्णेतन ।पूर्वाह्णतनः। अपराह्णेतनः । अपराह्णतन । कालादिति किं ? शुक्लतरे । शुक्लतमे ।

×नेन्सिद्धस्थे ॥ १६९ ॥ इन्सिद्धस्थेषु परेषु ईपोऽनुप् नास्ति । स्थण्डिलशायी । कापिल्यसिद्धः।साङ्काश्यसिद्ध । पर्वतस्थः। कूटस्थः।

+गोपुचर ॥ १७० ॥ अत्रेपोऽनुप् निपात्य । गोपुचरः ।

ताया शापे ॥ १७१॥ तानुप् भवति शापे आक्रोशे गम्यमाने । चोरस्यकुल । चोरस्यभार्या। दासस्य कुल।दासस्यभार्या।शाप इति किं।दासकुलं।

पुत्रे वा ॥ १७२ ॥ शापे ताया वानुब् भवति पुत्रे घौ । दास्याःपुत्रः, दासीपुत्रः ।

+वाग्दिक्पश्यतो युक्तिदण्डहरे ॥ १७३ ॥ एभ्यो युक्त्यादिषु तानुब् भवति । वाचोयुक्तिः। दिशोदण्डः।पश्यतोहर ।वाचस्पतिरित्यपि दृश्यते।

+शेफपुच्छलांगूलेषु खौ शुन ॥ १७४ ॥ श्वन्शब्दात्तानुब् भवति शेफादिषु खौ । शुनःशेफ । शुनःपुच्छः । शुनोलांगूल । खाविति किं ? श्वशेफ ।

*ऋदिवदेवाद्दासप्रिये ॥ १७५ ॥ दिव्देवाभ्या तानुब्भवति दासप्रिययोः परतः खौ । दिवोदासः। देवानांप्रियः ।

ऋतां विद्यायोनिसंबधात् ॥ १७६ ॥ ऋकारांतानां विद्यासंबधात् योनिसंबधाच्च वर्तनानां तानुप् भवति । होतु पुत्र । होतुरंतेवासी । पोतु पुत्र । पोतुरंतेवासी । मातु पुत्र । मातुरंतेवासी । ऋतामिति किं ? उपाध्यायपुत्र । विद्यायोनिसंबधादिति किं ? भर्तृगृह ।

वा स्वसृपत्योः ॥ १७७ ॥ ताया वाऽनुब्भवति अनयो परत । मातु स्वसा । मातुःष्वसा । मातृष्वसा । ननादु पति । ननांदृपति । योनिसंबधादिति किं ? भ्रातृस्वसा ।

*ङान् द्वंद्वे ॥ १७८ ॥ ऋकारांताना द्वंद्वे ङान् भवति घौ परत । होतापोतारौ । नेष्टोद्गातारौ । मातादुहितरौ । यातानानांदरौ ।

*पुत्रे ॥१७९॥ ऋतां पुत्रे घौ ङान् भवति। पितापुत्रौ । मातापुत्रौ ।

* अग्नेंद्रादिषु देवतानां ॥ १८० ॥ द्वंद्वे पूर्वस्य ङान् भवति अग्नेंद्रादिषु सुपु परत । इंद्राग्नी । इंद्रावृहस्पती । सूर्याचंद्रमसौ । अग्नेंद्रादिष्विति किं ? ब्रह्मप्रजापती । दिवाकरनिशाकरौ । स्कंदविशाखौ । शिववैश्रवणौ । देवतानामिति किं ? अग्नींद्रौ माणवकौ ।

सोमवरुणेऽग्नेरी ॥ १८१ ॥ अग्ने सोमवरुणयो परयोर्देवताद्वंद्वे ईत्व स्यात् । अग्नीषोमौ । अग्नीवरुणौ ।

* नैष्यविष्णुद्वंद्वे ॥ १८२ ॥ अग्नेरीन्नेष्यमे

विष्ण्वंद्वर्दाने द्यौ टानीत्वे न स्त । आग्निमारुत । आग्निवारुणी । ऐपीति किं ? अग्नामरुतौ । अविष्ण्वद्र इति किं ? आग्नावैष्णव । आग्नेंद्र ।

उपासोपसः ॥ १८३ ॥ उपस उपासा इत्ययमादेशो भवति देवताद्वन्द्वे । उपश्च नक्त च उपासानक्त । उपासानक्ते ।

दिवो द्यावा ॥१८४॥ दिवो द्यावा इत्ययमादेशो भवति देवताद्वन्द्वे । द्यौश्च क्षमा च द्यावाक्ष्मे । द्यावाभूमी ।

दिवस् पृथिव्या वा ॥१८५॥ दिव दिवस् भवति पृथिव्या देवताद्वन्द्वे वा । दिवस्पृथिव्यौ । द्यावापृथिव्यौ ।

मातरपितरौ ॥ १८६ ॥ मातृपित्रोर्द्वन्द्वे द्वयोररादेशो वा निपात्यः । मातरपितरौ । मातापितरौ ।

*स्त्यसुपि सर्वं पुंवत् ॥१८७॥ स्निमङ्गक सर्वं पुंवद् भवति असुपि परतः । सर्वासां प्रियः सर्वप्रियः । भवत्याः पुत्रः भवत्पुत्रः । एकक्षीर । सर्वकाम्यति । स्नीति किं ? विद्यानिवासः । असुपीति किं ? सर्वस्यै । यस्याः । तस्या । सर्वमिति किं सर्वा प्रिया अस्य सर्वप्रियः । सर्वमनोज्ञ । इत्यादिनिषेधविषयेऽपि यथा स्यात् ।

*स्त्युक्तपुंस्कादनूरेकार्थेऽडट्प्रियादौ स्त्रिया ॥ १८८ ॥ स्त्री उक्तपुंस्कात् पर स्त्रीत्वः कत्यवर्जित एकार्थे डइंतप्रियादिवर्जिते स्त्रिया वर्तमाने द्यौ पुंवत् पुंलिंगवद् भवति । दर्शनीया भार्या यस्यासौ दर्शनीयभार्य । शोभनभार्य । चारुजघ । प्रसूतभार्य । स्त्रीति किं ग्रामणि कुल दृष्टिरस्य ग्रामणिदृष्टि । उक्तपुंस्कादिति किं मालावृदारिक । तनुकेशीभार्य । अनूरिति किं वामोरूभार्यः एकार्थ इति किं कल्याण्या माता कल्याणीमाता । अडट्प्रियादाविति किं कल्याणी पञ्चमी आसा कल्याणीपञ्चमा रात्रय । कल्याणीमनोज्ञ । कल्याणी भक्ती । प्रियामिति किं कल्याणीप्रधान ।

तरादौ ॥१८९॥ तसादिषु परत स्त्री पुंवद् भवति । तस्यास्तत । तस्या तत्र यथा मृत्या यथा तथा । अजय्या । आढ्यतरा । आढ्यतमा इत्यादि ।

*वृत्ति भो जातिश्च ॥१९०॥ स्त्री जातिरन्या च भसंज्ञा वृत्ति पुंवद् भवति । गार्गायण्याः अपत्य गार्गी जालः । गार्गेयो जाल्म । एन्यां साधुः एत्य । हस्तिनीनां समूह हास्तिक । भ इति किं कठीरूप्य ॥

×ढेऽग्निः ॥ १९१ ॥ अग्निः पुंवद् भवति ढे परत । अग्नायी देवताऽस्य आग्नेय । नियमार्थोऽयं योग । ढेऽग्निरेव पुंवद् नान्यः । श्यैनेय । रौहिणेयः ।

*गुणस्त्वतलि ॥ १९२ ॥ गुणवचन त्वतलौ परतः पुंवद् भवति । पट्व्याः भावः पटुत्व, पटुता । मृदुत्व । मृदुता । गुण इति किं ? कठीत्व ।

+बह्वल्पार्थे शसि ॥ १९३ ॥ बह्वर्थोऽल्पार्थश्च शसि वृत्ति पुंवद् भवति । बह्वीभ्यो देहि बहुशो देहि । अल्पशो देहि ।

+मृगक्षीरादिषु ॥ १९४ ॥ एषु वृत्तिपदेषु यत्पूर्वपद तदस्त्रियामनेकार्थे च द्यौ पुंवद् भवति । मृग्याः क्षीर मृगक्षीर । कुक्कुटाण्ड । मृगपद ।

क्यङ्मानिनो ॥ १९५ ॥ क्यङि मानिनि च परत स्त्री पुंवद् भवति । एनीवाचरति एतायते । हरितायते । दर्शनीया मन्यते दर्शनीयमानी । शोभनमानी ।

न वुद्धस्कोङ् ॥ १९६ ॥ वोर्वृतश्च यः ककारस्तद्वद् स्त्री पुंवन्न भवति । पाचिकाभार्यः । पाचिकात । पाचिकायते । पाचिकामानिनी । लाक्षिकीवाटिक । लाक्षिकात । लाक्षिकायते । लाक्षिकामानिनी । वुद्धग्रहण किं ? मूकभार्यः ।

नरवाम्भार्य ।

दग्रतु ॥ १९७ ॥ इडता खुश्च स्त्री पुव स्यान्नि । पचमीभार्य । दशमीभार्य । पचमीत । पचमीयते । पचमीमानिनी।दत्ताभार्य ।गुप्ताभार्य । दत्तात । दत्तायते । दत्तामानिनी ।

*ऐऽमृदरक्तविकारे ॥ १९८ ॥ रक्तविकार वर्जितेऽर्थे येपुनिमित्त यद् हृत् तदन्ता स्त्री पुवन्न भवति । आत्मीभार्य । माथुरीभार्य । माथुरीत । माथुरीयते । माथुरीमानिनी । ऐनिति किं ? धन्यभार्य । निष्ठ्यावनिभार्य । हृदिति किं ? कुम्भकारभार्य । पुष्पलावभार्य । अरक्त विकारे इति किं ? काषायी बृहतिका अस्य काषायबृहतिक ।लौही ईषा यस्य लौहेषो रथ ।

अमानिनीस्त्वांगात् ॥ १९९ ॥ स्वांगाद य ईदन्ता स्त्री पुवन्नाम्यमानिनी घौ परत । दीर्घकेशीभार्य । दीघकेशीत । दीर्घकेशीयते । अमानिनीति किं ? दीर्घकेशमानिनी । ईदिति किं ? पृथुनयनभार्य ।स्वांगादिति किं?पटुभार्य ।

जाति ॥ २०० ॥ जातिश्च स्त्री पुवन्न भवति अमानिनि घौ परत । कठीभार्य । कठीत ।कठीयते।शूद्राभार्य ।शूद्रात । शूद्रायते ।

पुवद् यजातीयदेशीये ॥२०१॥ स्त्री पुंवद् भवति यसंज्ञके से जातीयदेशीययोश्च परत । बृहत्कोऽपि पुवद् भवति । पाचकबृन्दारिका । पाचकजातीया । पाचकदेशीया । लाक्षिकवृन्दा रिका । टरपुरपि—पचमबृन्दारिका । पचमजातीया । पचमदेशीया । दत्तबृन्दारिका । दत्तजातीया । दत्तदेशीया । ऐऽमृदरक्तविकारेऽपि पुवद् भवति । माथुरवृन्दारिका । माथुरजातीया । माथुरदेशीया । स्वांगादीतोपि—दीर्घकेशवृन्दा रिका । दीर्घकेशजातीया । दीर्घकेशदेशीया । जातिरपि—कठवृन्दारिका।कठजातीया।कठदेशीया ।

ङ्गरपक्लपचेल्ड्ब्रुवगोत्रनुतमतहते प्रोऽनेकाच ॥ २०२ ॥ ईदन्तीत्यातस्यानेकाच ङ्गादिषु परतः प्रो भवति । गौरितरा । गौरितमा । गौरिरूपा । गौरिकल्पा । गौरिचेली । गौरिब्रुवा । गौरिगोत्रा । गौरिनुता । गौरिमता । गौरिहता । कुमारितरा । कुमारितमा । कुमारिरूपा । इत्यादि । अनेकाच इति किं ? श्रितरा । श्रीतरा । ईदिति किं ? दत्तातरा ।

।गौरिभोगान्मत खौ ॥ २०३ ॥ गौरिभोगाभ्या मत्वताभ्या खौ ईत प्रो भवति ङ्गादिषु परत । गौरिमतितरा '' गौरिमतितमा । भोगवतितरा । भोगवतितमा । एव रूपादिष्वपि योज्याखौ''इति किं गौरिमतिरूपा, गौरीमतीरूपा।

*वा मो ॥ २०४ ॥ मुसज्ञकस्य ङ्गादिषु परत प्रो वा स्यात् । स्त्रितमा । स्त्रीतमा । लक्ष्मितमा लक्ष्मीतमा । वामोरुतरा । वामोरूतरा । एव—रूपादावपि । मोरिति किं ? कारिषितरा ।

वोगित ॥ २०५ ॥ उगितः परस्य मो प्रो वा स्यात् ङ्गादिषु परतः । विदुषितरा, विदुषीतरा । विद्वत्तरा । पचतितमा, पचतीतमा । पचत्तमा । एव सर्वत्र । उगित इति किं ? कुमारितरा । पुनर्ग्रहणमुभयविकल्पार्थं ।

आड् महतो जातीये च॥२०६॥ आकादेशो भवति महतो जातीये एकार्थे च घौ परतः महाजातीयः । महामुनिः । महापुरुषः । महाप्राणा । महाबाहु । महात्मा । जातीये चेति-किं ? महत पुत्रः महत्पुत्र ।

+करघासविशिष्टे वा ॥ २०७ ॥ महतः करादिषु परेषु आड् वा स्यात् । महतः-कर महाकर । महत्कर । महाघास । महद्घास । महाविशिष्ट । महद्विशिष्ट

*ङ्या ॥ २०८ ॥ ङ्यन्तस्य महत परा दिष्वाङ् भवति । महत्याः करः महाकरः। महा घास ।महाविशिष्टः।

*अष्टनोऽप्राशीत्योःस्यौ प्राक्शतात् त्रेस्त्रय ॥२०९॥ द्वि अष्टन् इत्येतयोराङ् भवति । त्रिसंख्ये स्यौ परत, शतात् प्राक् त्रेस्त्रयस् बस मशीतिं च वर्जयित्वा । द्वादश । द्वाविंशति । द्वात्रिंशत् । अष्टादश । अष्टाविंशति । अष्टा त्रिंशत् । त्रयोदश । त्रयोविंशति । त्रयस्त्रिंशत्। व्यष्टन. त्रेरिति किं' चतुर्दश। अबाशीत्योरिति किं ' द्विना । अष्टदशाः। त्रिदशाः।द्व्यशीति त्र्यशीति ।प्राक्शतादिति ।किं ' द्विशत । द्विस- हस्र । अष्टशत । अष्टसहस्र । त्रिशत । त्रिलक्ष ।

वा चत्वारिंशदादौ॥२१० ॥ द्यादीनामाङ् वा भवति चत्वारिंशदादौ परतः। द्विचत्वारिं- शत् । द्वाचत्वारिंशत् । अष्टाचत्वारिंशत् । अष्ट- चत्वारिंशत् । त्रयश्चत्वारिंशत् । त्रिचत्वारिंशत् । द्वापचाशत् । द्विपचाशत् । अष्टापचाशत् । अष्टपचाशत् । त्रय पंचाशत् । त्रिपचाशत् । द्वानवति । द्विनवति । अष्टानवति । अष्टन वति । त्रयोनवति । त्रिनवति ।

*दशन्येका ॥२११॥ दशनि स्यौ एकस्य दीर्घोनिपात्यते। एकादश। दशनीति किं'एकविंशति ।

।षष'उईतरि चादेर्योष्टु ॥२१२॥ षष उर्भवति दतृशब्दे दशनि च परे योरादेष्टुश्च । षोडन् । षोडश ।

– धात्ये वा ॥२१३॥ षष उत्व वा धात्ये योरादेः टुश्च नित्य स्यात् । षोढा । षड्ढा ।

नस् नासिकायास्तस्क्षुद्रे ॥ २१४ ॥ नासिकाशब्दस्य नस् भवति तस्ये क्षुद्रे च परत । नस्तः । नस्क्षुद्रः ।

।येऽवर्णे ॥२१५॥ नासिकाया नस् भवति अवर्णे यत्ये परे । नस्य । अवर्ण इति किं ' नासिक्यो वर्णः ।

हृदयस्य हृल्लेखाण्यलासे ॥ २१६ ॥ हृदयस्य हृद् भवति लेखादिषु परतः । हृल्लेखः। हार्द । हृद्य । हृल्लासः ।

*पद् पादस्याज्यातिगोपहते ॥ २१७ ॥ पादस्य पदादेशो भवति आज्यादिषु परतः । पदाजिः । पदातिः। पदग । पदोपहतः ।

पद् ये ॥२१८॥पादस्य पदित्ययमादेशो भवति यत्ये परतः । पद्य ।

हिमकाषिहतौ ॥ २१९ ॥ पादस्य पद् भवति हिमादिषु परतः।पद्धिम। पत्काषी। पद्धतिः

*शस्यृचः ॥२२०॥ ऋचः सम्बन्धिनः पादस्य पदादेशो भवति शसि स्ये परे । पच्छः गायत्रीं शंसति । ऋच इति किं ' पादशः श्लोकं कथयति ।

वा निष्कघोषमिश्रशब्दे ॥२२१॥ पादस्य पद् वा भवति निष्कादिषु परत । पन्निष्क । पादनिष्कः । पद्घोषः । पादघोष । पन्मिश्र । पादमिश्र । पच्छब्दः ।पादशब्द ।

*उदकस्योदेव हलि पूर्ये ॥ २२२ ॥ उद- कस्य उद इत्ययमादेशो भवति वा पूर्येर्थे एकहल् आदौ स्यौ परत॰। उदकुम्भ । उदककुम्भ । उद पात्र । उदकपात्र। एकहलीति किं ' उदकस्थाली। पूर्य इति ।किं ' उदकगिरि ।

मंथौदनसक्तुबिन्दुवज्रभारहारवीवधगाहे ॥२२३॥ उदकस्योदो भवति वा मथादिषु परत. उदमथ-। उदकमथ ।उदौदन । उदकौदन । उदसक्तु ।उदकसक्तु ।उदबिंदु ।उदकबिंदु। उदवज्र।उदकवज्र।उदभार ।उदकभार । उद हार । उदकहार । उदवीवधः । उदकवीवधः। उदगाह । उदकगाह ।

*मिपेषवासवाहने ॥ २२४ ॥ धयादिषु-

कस्योदो भवति । उदधिः । उदपेषं पिनष्टि । उदवासः । उदवाहनः ।

*घोश्च खौ ॥ २२५ ॥ उदकस्य प्राक् पदस्य घोश्च खावुदो भवति । उदमेघः औदमेघिः । उदवाहः । औदवाहिः । शीतोदा । क्षीरोदा । लवणोद । कालोदः । खाविति किं ? उदकपर्वत ।

*घोए ॥ २२६ ॥ पूर्वपदस्य घोश्च उत्वा स्यात् । देवदत्तः । देवः । दत्त । भीमसेनः भीमः । सेन । सत्यभामा । सत्या । भामा ।

*इक-प्रोऽड्यीयुध्यपणक्षे ॥ २२७ ॥ इगतस्य प्रो वा स्यात् घौ स चेदिक् ङीत्य इयुवोः स्थानी यणादेशो झिश्च न भवति । लक्ष्मीपुत्रः । लक्ष्मिपुत्रः । ग्रामणीपुत्रः।ग्रामणिपुत्रः।यवलूपुत्रः । यवलुपुत्रः।खलपूपुत्रः।खलपुपुत्रः।इक इति किं ? खट्वापादः । अड्यादेरिति किं ? गार्गीपुत्रः । श्रीकुल, भ्रूकुल । ओमुद्गर्धीभिः । वृषलीभूत ।

ङ्यापो क्वचित्खौ ॥ २२८ ॥ ङी आप् इत्येवमन्तस्य क्वचित् प्रो भवति । रेवतिमित्र महिलाता । शिलवह । मद्रुज । क्वचिन्न स्यात । नांदीमुख । गंगाद्वारा क्वचिद्द्वय । पृथिवीदत्तः, पृथिविदत्तः । गंगादेवी । गंगदेवी । हरिद्रन्मृत्तीर्थंकरः तीर्थंकरः । ङ्याप इति किं । श्रीपुर । खाविति किं ? नदीस्रोतः ।

त्वे ॥ २२९ ॥ ङ्यापोस्त्वे क्वचित् प्रो भवति । रोहिणित्व । रोहिणीत्व । अजत्व । अजात्व ।

*मालेपीकेष्टकस्यांतस्य च भारितूलचिते ॥ २३० ॥ मालादीनां तदंतानां च भार्यादिषु परतः प्रो भवति । मालभारी । मालभारिणी । उत्पलमालभारिणी । इषीकतूल । मुञ्जेषीकतूल । इष्टकचितं । पक्वेष्टकचित ।

–भ्रुवः कुटिकुसेऽच ॥२३१॥ कुटिकुसयो परतो भ्रुवः प्रो भवति अश्चातादेशः । भ्रुकुटि । भ्रकुटि । भ्रुकुस । भ्रकुसः ।

खित्यझे कृति ॥ २३२ ॥ अजतस्याझे प्रो भवति खित्कृति परत । खट्वमन्या । हरिणिमन्या । कालिमन्या । रोहिणिमन्या । अझेरिति किं ? दोषामन्यमह । दिवामन्या रात्रि

मुमच ॥ २३३ ॥ अजतस्याझे मुम् भवति खित्कृति परत. । जनमेजय- । स्तनंधयः । प्रियंवद । क्षेमंकर । अच इति किं ! विद्वन्मन्यः ।

अमेकाचोऽम्वत् ॥ २३४ ॥ एकाचोऽजतस्याम् भवति खित्कृति अमीव चास्मिन् कार्यं स्यात् । गामन्य- । श्रीमन्यः । नरमन्य । एकाच इति किं ? लेखाभ्रूमन्या । अच इति किं ? विन्मन्यः ।

सत्यागदास्तो कारे ॥ २३५ ॥ सत्यादीनां कारे परे मुम् भवति । सत्यंकार । भगदंकार । अस्तुंकार ।

*भ्राष्ट्राग्न्योरिंधे ॥ २४६ ॥ इधे घौ मुम् भवति भ्राष्ट्राग्न्योः । भ्राष्ट्रमिंधः । अग्निमिंधः ।

×भद्रोष्णयोः करणे ॥ २३७ ॥ अनयोः करणे घौ मुम् भवति । भद्रंकरण । उष्णंकरण ।

। गिलगिलगिलयोरगिलस्य ॥ २३८ ॥ गिलातमुक्तस्याजतस्य गिलगिलगिलयोः मुम् भवति । तिमिंगिलः । तिमिंगिलगिलः । अगिलस्येति किं ? तिमिंगिल गिलतीति तिमिंगिलगिलः ।

। धेनुभव्यामध्यदिनलोकंपृणानभ्यासमित्याः ॥२३९॥ धेन्वादीनां भव्यादिषु मुम् निपात्यः । धेनुंभव्या । मध्यंदिनं । लोकंपृणः । अनभ्यासमित्यः ।

*रात्रेः प्रभाचन्द्रस्य॥ २४० ॥ रात्रेः कृदन्ते खौ मुम् भवति प्रभाचन्द्रस्याचार्यस्य मतेन । रात्रिंचरः । रात्रिचरः । रात्रिमाटः । रात्र्याटः

नञोऽन् ॥ २४१ ॥ नञः अन् भवति खौ परतः । अधर्मः , अहिंसा । अस्तेय ।

अचि ॥ २४२ ॥ नञः अजादौ परे अन् भवति । अनुपमो निजः । अनतः अनादिः । पुनः सूत्र नकारस्मरणार्थं ।

+क्षेपे मिङि ॥ २४३ ॥ नञोऽन् भवति क्षेपेऽर्थे मिङि । अपचसि त्व जाल्म । क्षेप इति किं ? नपचति छात्र ।

*एकादङ्नाऽस्नौ ॥ २४४ ॥ एकशब्दात् नञोऽद् अन्नौ स्न खौ परे । एकेन न विंशतिः एकान्नविंशति । एकान्नविंशति । एकान्न त्रिंशत् । एकान्नत्रिंशत् ।

नगो वाऽजीवे ॥२४५॥ नग इति निपात्यतेऽजीवेऽर्थे वा॥न गच्छंतीति नगा ।अगाः वृक्षाःपर्वता । वा । अजीव इति किं ? अगः पुत्रः शीतेन ।

सहस्य सः खौ ॥ २४६ ॥ सहस्य स आदेशो भवति खौ । साश्वत्थ । सपलाशं । सानिति किं ? सहकृत्वा ।

*ग्रथांताधिकादृश्ये ॥२४७॥ ग्रथान्तेऽधिकेऽदृश्ये च वर्तमानस्य सहस्य सो भवति खौ परतः । ज्योतिषमधीते । सद्रोणा खारी।साग्निः कपोतः । सपिशाचा वात्या ।

हेऽकाले ॥ २४८ ॥ हसे सहस्य सो भवति अकाले । सचक्र धेहि । सधुर प्राज । अकाल इति किं ? सहपूर्वाह्ण । सहापराह्णं भुङ्क्ते ।

वा नीच ॥ २४९ ॥ नीच सहस्य सो भवति खौ वा । सपुत्रः । सहपुत्रः पिता । सछात्र । सहछात्रः आगतः । नीच इति किं ? सहकृत्वानी ।

नाशिष्यगोवत्सहले ॥ २५० ॥ सहस्य सो नास्ति आशिषि अगोवत्सहलेषु परतः । स्वस्ति सह संघाय गुरवेऽस्मि राज्ञे सहलोकाय । आशिषीति किं ? सछात्रः । अगोवत्सहल इति किं?स्वस्त्यस्तु सगवे सहगवे तुभ्य।सवत्साय,सहवत्साय तुभ्यं । सहलाय सहहलाय तुभ्य ।

*समानस्य धर्मादिषु॥२५१॥समानस्य सादेशो भवति धर्मादिषु परेषु । सधर्मा । सपक्षः । सजातीयः । सरूपः । सस्थान । सवर्ण । सवय । सनामा । सबधुरित्यादि ।

सब्रह्मचारी ॥ २५२ ॥ समानस्य सो निपात्यो ब्रह्मचारिणि खौ । समानो ब्रह्मचारी सब्रह्मचारी ।

*दृग्दृशदृक्षे ॥२५३॥ समानस्य सो भवति घञादिषु परतः । सदृक् । सदृश । सदृक्षः । घग्रहणमुत्तरार्थं ।

किमिदमः कीश् ॥ २५४ ॥ किमिदमोः कीश् इत्येतावादेशौ भवत घत्वादिषु परतः । कियान् । कीदृक् । कीदृशः । कीदृक्ष. । इयान् ईदृक् । ईदृशः । ईदृक्ष ।

*आ ॥ २५५ ॥ पूर्वपदस्यार्थात् त्यदादेश्चाकारादेशो भवति घत्वादिषु परत । अन्यादृक् । अन्यादृश । अन्यादृक्षः । तावान् । तादृक् । तादृशः । तादृशी । तादृक्षः। यावान् । यादृक् । यादृश । यादृशी । यादृशः । भवादृक् । भवादृश । त्वादृश । मादृशः । युष्मादृशः । अस्मादृश ।

*विष्वग्देवस्येटेरद्र्यचौ क्वौ ॥ २५६ ॥ विष्वग्देवयोः सर्वस्य टेरद्र्यादेशो भवत्यंचतौ क्व्यन्ते परतः। विष्वद्र्यङ् । देवद्र्यङ् । सर्वद्र्यङ् । तद्द्र्यङ् । कद्र्यङ् । युष्मद्र्यङ् । अस्मद्र्यङ् । भवद्र्यङ् । देवद्रीची । मद्रीची । विष्वगेव

म्नेरिनि किं ? पात्राड् ।

*संसहयोः समिसध्री ॥ २५७ ॥ ससह स्थाने समिसध्रि इत्येतावादेशौ भवत अचतौ कौ परत. । सम्यड् । सध्र्यड् ।समीचीसध्रीची।

*तिरसः तिर्र्ये ॥ २५८ ॥ तिरसः तिरि इत्ययमादेशो भवति अकारादावचतौ परतः । तिर्यङ् । तिर्यञ्चौ । तिर्यञ्चः । तिर्यग्भ्या । ए इति किं ? तिरश्चः । तिरश्ची ।

*द्व्यन्तर्गेरीदपोऽनाप् ॥ २५९ ॥ द्व्यन्त र्भ्यां अनवर्णान्तात् गेश्चाप, ईत्व स्यात् । द्वीपः । अन्तरीप । समीप । नीप । वीपं । अनादिति किं ? प्राप । पराप ।

देशेऽनोरुः ॥ २६० ॥ देशार्थेऽनोः पर स्याप उर्भवति । अनूपः । देशे इति किं ? अन्वीपो ग्रामः ।

छकारकेऽन्यस्य दुक् ॥२६१॥ छे कारके चान्यस्य दुगागमो भवति।अन्यदीय।अन्यत्कारकं।

* रागोत्सुकोत्या।स्थितास्थाशाशिष्यताभस्य ॥ २६२ ॥ तातभातवर्जितस्यान्यस्य दुगागमो भवति रागादिषु परत । अन्यद्राग । अन्य दुत्सुक । अन्यदूतिः । अन्यदास्थितः । अन्यदास्था । अन्यदाशा । अन्यदाशीः ।अताभस्येति किं ? अन्यस्यान्येन वा रागः—अन्यरागः ।

वाऽर्थे ॥ २६३॥ अताभातस्यान्यस्यार्थे वा दुग् भवति । अन्यदर्थः । अन्यार्थ ।

+ध्यस्येङ् वेऽदृत्के मातरि ॥२६४॥ध्यात स्य यमे अकार ऋकार ककारान्ते मातरि घौ वा ईश भवति । कारीषगन्ध्या माता अस्य कारीषगंधीमात । कारीषगन्ध्यामातः । कारीषगंधीमाता । कारीषगन्ध्यामाता । कारीषगंधीमातृकः । कारीषगन्ध्यामातृकः । ध्यस्येति किं ? इभ्यामाता । व इति किं ? कारीषगन्ध्यामाता ।

*वर्गौ ॥ २६५ ॥ ध्यस्य वे बधौ परे ईश् भवति । कारीषगंधीबन्धु । कौमुदगंधीबन्धु ।

*पे पुत्रपत्योः ॥ २६६ ॥ पसे पुत्रपत्योः ध्यस्य ईश भवति । कारीषगंधीपुत्रः । कारीषगंधीपतिः । कौमुदगंधीपुत्र । कौमुदगंधीपति । प इति किं ? कारीषगन्ध्यापतिर्ग्रामः । पुत्रपत्यो रिति किं ? कारीषगन्ध्याकुल ।

यस्कोः पेऽचि ॥२६७॥ को कद् भवति पसे अजादौ घौ परे । कदज । कदन । कद शन । प इति किं ? किमो राजा । कुष्ट्रः । कश्वः । अचीति किं ? कुभोजन ।

रथवदे ॥ २६८॥ कोः कद् भवति रथ वदयोः परतः । कद्रथ । कद्वदः ।बसेऽपि कद्रथो राजा । कद्वदः खल ।

तृणे जातौ ॥ २६९ ॥ को कद् भवति तृणे घौ जात्यर्थे । कत्तृण । कुतृणान्यन्यत्र ।

कत्त्रिः ॥ २७० ॥ कोः किमो वा त्रौ घौ परे कन्निपात्य । कत्त्रयः । कात्रिः ।

का पथ्यक्षे ॥ २७१ ॥ कोः का भवति पथ्यक्षयोः परत । कापथः । काक्ष ।

*अल्पे ॥ २७२ ॥ ईषदर्थे कोः का भवति। ईषन्मधुर काmधुर । काकटुक । कालवण ।

पुरुषे वा ॥ २७३ ॥ कोर्वा का- स्यात् पुरुषे परतः । कापुरुषः, कुपुरुषः ।

कव चाष्णे ॥ २७४ ॥ कोः कवादेशो भवति का च वा उष्णे परे । कवोष्ण । कोष्ण । कदुष्ण ।

×मास्पाकमांस्पचने ॥ २७५ ॥ मांसस्य पाकपचनयोःपरत ख - वा निपात्यते।मास्पाक । मासपाकः । मास्पचनं । मासपचन ।

×सम स्वं तते ॥ २७६ ॥ समस्तते परत. ख वा स्यात् । सतत । संतत ।

*स्कुसि ॥ २७७ ॥ समुत्क्रम्य कृञोऽवयवे सकारे परे समः स वा भवति।सम्स्कर्ता।सम्कर्ता। सीति किं ? संचस्कार ।

*सम्तुमोर्मनः कामे ॥ २७८ ॥ सम्तुमोः स भवति मनसि कामे च परतः । समनाः । सकामः । भोक्तुमनाः । भोक्तुकामः ।

*व्येऽवश्यमः ॥२७९॥ अवश्यमः म भवति व्यसंज्ञे परतः । अवश्यकर्तव्य । अवश्यदेयं ।

*पृषोदरादयः ॥ २८० ॥ पृषोदरप्रकाराः शब्दाः साधवो भवन्ति। पृषदुदरमस्य पृषोदरः। तद्वत्र । वारिणो वाहक —बलाहकः । मह्यां रौति मयूरः । शवानां शयन—श्मशानं । पिशितमश्नाति पिशाचः । ऊर्ध्वौ कर्णौ अस्य उलूक । मेहनस्य खस्य माला मेखला । जीवनस्य मूतः बंधः जीमूतः । ऊर्ध्वं खमस्य उलूखल । मुहुः स्वन लाति मुशल । दिवि ओको येषां ते दिवौकसः । कौ जीर्यतीति कुञ्जरः । मह्यां शेते महिषः । बलं वर्द्धयति बलीवर्द्दः । हलस्य ईषा हलीषा । लांगलीषा । कुलान्यटतीति कुल्टा । न स्त्री न पुमान् नपुंसक । नास्मिन्नक दु खमस्तीति नाक । न आप्यतेऽसौ नापित । न मीयतेऽसौ नमेरुः । नातेरण भवतीति नातरीयकं। शकस्याधु शकंधु । कर्कंधुः ।

वर्णागमो वर्णविपर्ययश्च द्वौ चापरौ वर्णविकारनाशौ । धूर्तां तदर्थातिशयेन योगस्तदुच्यते पंचविधं निरुक्तं॥

। दिग्भ्यस्तीरस्य तारः ॥२८१ ॥ दिग्वाचिभ्यः परस्य तीरस्य तारादेशो भवति । दक्षिणतारं । उत्तरतारं । पूर्वतारं । दिग्भ्य इति किं? गंगातीरं । उत्तरसूत्रस्थवाग्रहणेन सिंहावलोकितन्यायेन दक्षिणतीरमपि स्यात् ।

*दिपविसायाद्वाऽह्नस्याह्न् कौ ॥२८२॥ दिसद्वाद् विसायाभ्यां चाह्नस्याहन् वा स्यात् कौ परत । द्व्यहनि।द्व्यह्नि।द्व्यह्ने।यावदहनि।यावदह्नि। यावदह्ने । व्यहनि । व्यह्नि । व्यह्ने ।सायाहनि । सायाह्नि । सायाह्ने ।दिपविसायादिति किं? पूर्वाह्ने । मध्याह्ने ।

*स्वचित्रनस्याविष्टाष्टपचभिन्नछिन्नछिद्रस्रुवस्वस्तिकस्य द्री कर्णे ॥२८३॥ स्वचिह्नवाचकस्य कर्णे घो दीर्घभवति विष्टादीन् मुक्त्वा । दात्राकर्णः । द्विगुणाकर्णः । शंकूकर्ण । स्वचिह्नस्येति किं ? शोभनकर्ण । लम्बकर्णः । अविष्टादेरिति किं ? विष्टकर्णः । अष्टकर्णः । पंचकर्ण । भिन्नकर्ण । छिन्नकर्ण । छिद्रकर्णः । स्रुवकर्ण । स्वस्तिककर्ण ।

नहिवृतिवृषिव्यधिरुचिसहितनौ कौ वागमे ॥२८४॥ नहादिषु क्विबंतेषु परेषु प्राचां घो दीर्घभवति । उपानत् । प्रावृत । प्रावृट् । मर्माविध् । नीरुट् । ऋतीषट् । परीतत् ।

*हविर्युक्ते कपालगवेऽष्टनः ॥ २८५ ॥ अष्टनः कपाले गवे च हविषि युक्तेर्थे च दीर्घभवति । अष्टाकपाल हवि । अष्टागव शकट । हविर्युक्त इति किं ? अष्टकपालः । अष्टगुः ।

*स्वौ ॥२८६॥ अष्टनः दीर्घभवति स्वौ।अष्टापदः कैलासः । अष्टाचक्र अष्टाविटप । स्वाविति किं ? अष्टधर्मेच्छित जिन ।

*गिरिवनेऽञ्जनकोटरादेः॥२८७॥गिरिवनयोः परतः अञ्जनादीनां कोटरादीनां च दीर्घभवति स्वौ। अञ्जनागिरिः । किंशुलकागिरिः । कुक्कुटागिरिः। इत्यादि । कोटरावण । मिश्रकावण । इत्यादि । अंजनकोटरादेरिति किं ? कृष्णगिरिः । मदनवनं । स्वाविति किं ? अंजनगिरिः । कोटरवन ।

*बहच्छरादीनां मत्यनजिरादेः ॥२८८॥ बह्वचा शरादीना च मतौ स्वे दीर्घभवति अजिरादींस्त्यक्त्वा । उदुम्बरावती । मशकावती । पुष्क-

रावती । अमरावती । शरावती । मुनीवती । ऋषीवती । वशावती । बह्वच्शरादीनामिति किं ? इक्षुमती । मधुमती । अनजिरादेरिति किं ? अजिरवती । खदिरवती ।

चितेः कपि ॥२८९॥ चितेः कपि स्थे दीर्घ यति । एकचितीकः। द्विचितीकः । त्रिचितीक ।

*विश्वस्य नरे ॥२९० ॥ विश्वस्य दीर्घभवति नरे परे खौ । विश्वानरः । विश्वनरो राजान्यत्र । नर इति किं ? विश्वसेनः ।

ऋषौ मित्रे ॥२९१ ॥ विश्वस्य मित्रे परे दीर्घभवति ऋष्यर्थ खौ । विश्वामित्र ऋषि । विश्वमित्रोऽन्य ।

*वसुराटो ॥२९२॥ विश्वस्य वसुराटोः परो दीर्घभवति । विश्वावसुः। विश्वाराट् । राडिति विकृतनिर्देशादिह न भवति । विश्वराजौ । विश्वराजः ।

*वहेऽपील्वादिकः ॥२९३॥ अपील्वादीनामिक वहे परतः खौ दीर्घभवति । ऋषीवह । मुनीवह । अपील्वादीति किं ? पील्वह । चारुवह । इक इति किं ? पिंडवह ।

गेः काशे ॥२९४॥ गरिगतस्य काशे घौ दीर्घभवति । नीकाश । वीकाश । अनूकाश । गेरिति किं ? साधुकाश । इक इत्येव-प्रकाशः

*ति ॥२९५॥ दा इत्येतस्मिन् द्वितकारादेशे परतो गेरिगतस्य दीर्घभवति । वीत्त । नीत्त । परीत्त । प्रण रिमम । तीति किं ? सुदत्त । इक इति किं ? प्रत्त । अवत्त ।

*घञि प्राय ॥२९६॥ घञन्ते घौ परतो गेर्दीर्घ भवति प्रायः । नीक्लेदः । नीमार्गः । अपामार्गः । प्राकारः । प्रासादः । प्रावारः । क्वचिन्न स्यात्-विषादः । प्रहारः । प्रकारः । प्रसादः । निषेधः । निनादः । क्वचिद्विकल्पः । प्रतिहारः । प्रतीहारः ।

वले ॥२९७॥ पूर्वस्य दीर्घभवति वलन्ते प्राय । कृषीवलः । आसुतीवलः ।

*इन्यात् ॥२९८॥ इजन्ते घौ पूर्वस्याकारादेशो भवति । केशाकेशि । कचाकचि । दण्डादण्डि । मुशलामुशलि । मुष्टामुष्टि । प्राय इति किं ? अस्यसि ।

*शुन ॥२९९॥ शुनःप्रायो दीर्घभवति । श्वादतः । श्वावर्णः श्वादंष्ट्रा । श्वावराह । श्वापुच्छ । न चास्ति । श्वगुणः । श्वयमपि । श्वपद । श्वापद ।

अन्यस्यापि ॥ ३०० ॥ अन्यस्यापिशब्दस्य घावघावपि दीर्घभवति । दक्षिणापथ । उत्तरापथः । पूरुषः । नारकः ।

चौ ॥३०१॥ अचतौ लुप्तनकाराकारे परत पूर्वस्य दीर्घभवति । प्राचः । प्राचा । प्रतीचः । प्रतीचा । प्राची । प्रतीची । दधीच । मधूचः । दधीची । मधूची ।

*ढूखेऽणः ॥३०२॥ ढ्रोः ख यस्मिन् तत् ढ्रख तस्मिन् ढ्रूखे पूर्वस्याणो दीर्घभवति । लीढ । उपगूढ । अग्नीरथेन याति । इन्दूरथमारोहति । नीरक्त । नीरजः । दूरक्त । अण इति किं ? तृढ ।

सहवहोऽस्यौ ॥३०३॥ सहिवहोरस्य ढ्रूखे ओत्व स्यात् । सोढा । सोढु । सोढव्य । वोढा । वोढुं वोढव्य । अस्येति किं ? ऊढः । ऊढवान् ।

इति शब्दार्णवापरनाम्नि जैनेन्द्रमहाव्याकरणे शब्दार्णवचन्द्रिकायां वृत्तौ चतुर्थाध्यायस्य तृतीयः पाद ॥३॥

चतुर्थःपादः

गोः ॥ १ ॥ गोरित्ययमधिकारो वेदितव्य आचतुर्थपादपरिसमाप्तेः । वक्ष्यति—केऽणः प्रादेश । कुमारिका । गोरिति किं ? कुमारीं कायतीति कुमारीकः ।

*हलो यणिरः ॥ २ ॥ गोरवययाद्धलः परस्य यणिगतस्य दीर्घो भवति । सवीतः । शूनः । आहूत । जीनः । हल इति किं ? उत । उतवान् । उतिः । उत्त्वा । गोरिति किं ? निरुत । दुरुत ।

नाम्यतिसृचतसृ ॥३॥ तिसृचतसृवर्जितस्य गोर्दीर्घो भवति नामिपरे । सर्वज्ञाना । मुनीना । साधूनां । नामीति किं ? चर्मणा । अतिसृचतसृ इति किं ? तिसृणा । चतसृणा । गोरिति किं ? क्रिमिणा पश्य । परमना पश्य ।

नुर्वा ॥ ४ ॥ नुर्नामि परे वा दीर्घो भवति । नृणा पतिः । नृणा पतिः ।

नोङः ॥ ५ ॥ नकारान्तस्य गोरुङो दीर्घो भवति नामि परतः । पचाना । सप्तानां । अष्टाना । नवाना ।

धेऽक्रौ ॥ ६ ॥ क्रिवर्जिते धे नोङो दीर्घो भवति । धनानि । राजा । राजानौ । राजनः । राजान । तक्षा । तक्षाणौ । अकाविति किं ? हे राजन् ।

*स्महतोः ॥ ७ ॥ सकारान्तस्य महतश्च धेऽक्रौ नोङो दीर्घो भवति। श्रेयांसि । यशांसि । सर्पींषि । धनूंषि । श्रेयान् । श्रेयांसौ । श्रेयांसः । श्रेयांसम् । श्रेयांसौ । महान् । महान्तौ । महान्तः । महान्तं । महान्तौ । अक्राविति किं ? हे श्रेयन् । हे महन् ।

स्वसृनप्तृनेष्टृत्वष्टृक्षत्तृहोतृपोतृप्रशास्तृणां ॥ ८ ॥ स्वसादीनां तृजन्तानां अपश्च धेऽक्रौ दीर्घो भवति । स्वसारौ । स्वसारः । स्वसारं । स्वसारौ । नप्तारौ । नेष्टारौ । । त्वष्टारौ । क्षत्तारौ । होतारौ । पोतारौ । प्रशास्तारौ । वदितारौ जनापवादान् । कर्तारौ । कर्तारः । आपः । स्वापि तदा गानि । नप्त्रादिग्रहणं नियमार्थं । उणादिसिद्धानामेषामेव दीर्घो नान्येषां । मातरौ । पितरौ । जामातरौ । दुहितरौ ।

इनहनपूषार्यम्णां शौ ॥ ९ ॥ एषामुङो दीर्घो भवति शौ परे । बहुदण्डीनि । बहुवाग्मीनि कुलानि । बहुभ्रूणहानि । बहुपूषाणि । बह्वर्यमाणि । धेऽक्राविति सिद्धे नियमार्थोऽयं योगः । एषां शावेव दीर्घो नान्यत्र । दण्डिनौ । वृत्रहणौ । पूषणौ । अर्यमणौ ।

सौ ॥ १० ॥ इन्नादीनामुङो दीर्घो भवति सौ परे । दण्डी । छत्री । वाग्मी । तपस्वी । वृत्रहा । ब्रह्महा । पूषा । अर्यमा ।

अत्वसोऽभ्वादेः ॥ ११ ॥ अत्वन्तस्यासन्तस्य चाभ्वादेः सावक्रौ दीर्घो भवति । भवान् । गुणवान् । मुक्तवान् । सुपयाः । वेधा । चन्द्रमा । अभ्वादेरिति किं ? पिंडग्रः । चर्मव । इषुमस्यास्तीति इष्वः । अक्रावित्येव हे भवन् । हे सुपयः ।

ह्रस्य झल्क्वोः क्ङिति ॥१२॥ ङमन्तस्य गोरुङो दीर्घो भवति झलादौ क्ङिति क्वौ च परतः। शान्त । शशान्तः । दान्त । ददान्तः । तान्त । ततान्तः । प्रतान् । प्रशान् । प्रदान् । ह्रस्येति किं ? पक्तिः । झल्क्वोरिति किं ? शम्यते । दम्यते । क्ङितीति किं ? यन्ता ।

*हन्यचां सनि ॥ १३ ॥ हन्तेरिणिगादेशस्य गमेरजन्तानां च दीर्घो भवति झलादौ सनि परतः । जिघांसति । जिगांस्यते । अधिजिगांस्यते । अधिजिगांसते । चिचीषति । चिकीर्षति ।

तनो वा ॥ १४ ॥ तनोतेः सनि झलादौ वा दीर्घो भवति । तितांसति । तितंसति । झलीति किं ? तितनिषति ।

क्रमः क्त्वि ॥१५॥ क्रमः क्त्वि झलादौ वा दीर्घो भवति । क्रन्त्वा । क्रान्त्वा । झलादावित्येव क्रमित्वा ।

च्छ्वोः शूठ् के च ॥१६॥ छकारवकारयो

शूठावादेशौ स्तः हसेऽ झलादौ क्ङिति कौ च परत । प्रश्नः विश्नः । पृष्ट । पृष्टवान् । पृष्ट्वा । पृष्टिः । शब्दप्राट् । स्योमा । स्यूतः । स्यूतवान् । स्यूत्वा । स्यूति । पटस्यू । यूतः । यूतवान् । यूत्वा । यूतिः । अक्षयूः । अक्षद्युवौ, अक्षद्युवः । हिरण्यद्यूः । हिरण्यद्युवौ । हिरण्यद्युव ।

ज्वरत्वरश्रिव्यविमवां चोङ्गे ॥ १७ ॥ ज्वरादीनां वकारस्योङ्श्च ऊर्भवति झलादौ कौ च । जूर्ति । जूः । जुरौ । जुरः । तूर्ति । तूः । तुरौ । तुरः । तूर्ण । तूर्णवान् । श्रोमा । श्रूतः । श्रूतवान् । श्रूः श्रुवौ । श्रुवः । ऊतिः । ऊः । उवौ । उवः । मूर्तिः । मूः । मुवौ । मुव ।

र ख ॥ १८ ॥ रेफात्परयो छ्वोः ख भवति । हुर्छा–हूर्णः । हूर्णवान् । हूः । हुरौ । हुरः । हूर्ति । मूर्छा–मूः । मुरौ मुरः । मूर्त । मूर्तवान् । मूर्त्ति । तुर्वी–तूर्ण । तूर्णवान् । तूः । तुरौ । तुरः । धुर्वी–धूः । धुरौ । धुरः । धूर्ण । धूर्णवान् । धूर्ति ।

*ईटीटः ॥ १९ ॥ इटः परस्य ईटि परे अर्थात् से ख भवति । अदेवीत् । असेवीत् । अकोपीत् । अमोषीत् । ईटीति किं ? अलविषु । इट इति किं ? अकोपीत् ।

*असिद्धोऽत्राभादयुगुक् ॥ २० ॥ असिद्ध भवत्याभाच्छास्त्र अत्र शास्त्रे युगुग्वर्जिते कर्तव्योपधि, शाधि इत्यत्र एत्वशाभावयो कृतयो शल्लक्षणं धित्वमप्राप्तमसिद्धत्वात् भवति । जहीत्यत्र जभावे कृतेऽतो हेरुप् प्राप्तःसिद्धत्वान्नास्ति । अत्रेति किं ? अभाजि । एपि नख नासिद्ध । आभादिति किं ? रराधिव । रराधिम । एत्वमेनुम्नासिद्ध । अयुगुगिति किं ? उपादिदीये । बभूव । याणि दवि च कर्तव्ये युगुवुको नासिद्धौ ।

श्नान्नः खे ॥ २१ ॥ श्नात्परस्य नकारस्य ख भवति । व्यनक्ति धर्मे । भनक्ति पाप । श्नादिति किं ? नदनः । सानुबधग्रहण किं ? यत्नानां ।

हलुङः क्ङित्यनिदितः ॥ २२ ॥ हलुङो नकारस्य ख भवति अनिदितो गो क्ङिति परे । ध्वस्त । ध्वस्तवान् । दनीध्वस्यते । सूस्यते । सनीसूस्यते । हल्ग्रहण किं ? नीतं । उङः इति किं ? नद्धः । क्ङितीति किं ? ध्वसित्वा । सूसित्वा । अनिदित इति किं ? शक्यते । शाशक्यते । मवयते । मामक्यते ।

*कपलगोगविकारोपतापे ॥ २३ ॥ कपिलग्योर्नख भवति अगविकारोपतापयोः क्ङिति । विकपित । विलगित ।विकपिता विलगितोऽन्यत्र ।

गमहनजनखनघसोऽनाङि ॥ २४ ॥ गमादीनां हलुङः ख भवति क्ङिति अनङ्परे । जग्मतुः । जघ्नतुः । जघ्नुः । जज्ञे । जज्ञाते । जज्ञिरे । चख्नतुः । चख्नुः । जक्षतु । जक्षु । अनङीति किं ? अगमत् । अघसत् ।

*दशसजः शपि ॥ २५ ॥ दशिसज्योर्नख भवति शपि परे । दशति । दशत । दशति । सजति । सजतः । सजति ।

रजेः ॥२६॥ रञ्जेर्नकारस्य शपि परत ख भवति । रजति । रजत । ।

णौ मृगरमणे ॥२७॥ रञ्जेर्नस्य णौ परे ख स्यात् मृगरमणार्थे । रजयति मृगान् व्याध । मृगरमण इति किं ?रञ्जयति सभां नट. ।

घञि भावकरणे ॥२८॥ रञ्जेर्नख भवति भावे करणे च घञि परतः । रजन रज्यतेऽनेन वा रागः भावकरण इति किं ?रज्यतेऽस्मिन्निति रगः

स्यदो जवे ॥ २९ ॥ स्यदेर्घञि नलमनप् च निपात्यते जवेऽर्थे । गोस्यदः । अश्वगोस्यदः ।

जव इति किं ? घृतम्यदः ।

* दशनावोदैधौद्मश्रथहिमश्रथाः ॥३०॥ दशनादयो निपात्यतेऽनङादौ परतः । दशनः । दंशेर्नखं । अवोदः । उंदेर्घञि नखं । एधः । इंधेर्घञि नखैपौ । औद्मः । उदेर्मनि नखैपौ । श्रथः । हिमश्रथः । प्रहिमाभ्यां श्रंथेर्घञि नखमे-त्वमावौ निपात्यौ ।

नांऽचोर्च्ये ॥३१॥ अंचेः पूजायामर्थे नखं न भवति । अंचितः शांतिनाथः । अंचितवान् जिनं । अंचित्वा गुरून् गतः । अर्चे इति किं ? उदक्तमुदकं कूपात् ।

क्त्वि स्कंदस्यंदोः ॥३२॥ अनयोः क्त्वा परे नखं न स्यात् । स्कंत्वा । स्यंत्वा । क्त्वी-ति किं ? प्रस्कद्य । प्रस्यद्य ।

*नशजोर्वा ॥ ३३ ॥ नशेर्जकारांतस्य च क्त्वि परे नखं वा स्यात् । नष्ट्वा । नंष्ट्वा । रक्त्वा रंक्त्वा । भक्त्वा । भंक्त्वा ।

भंजेर्णौ ॥ ३४ ॥ भंजेर्णौ परतः नखं वा स्यात् । अभाजि । अभंजि पाप मुनिना ।

*शासोऽङ्हल्कीत् ॥ ३५ ॥ शासो गोरुङः इद्भवति अङि हलादौ च क्ङिति परतः । आशिषत् । शिष्टः । शिष्टवान् । शिष्ट्वा । शिष्टिः । शिष्यः । शिष्मः । अङ्हलीति किं ? शशा-सतुः । शशासुः ।

क्वौ ॥ ३६ ॥ शास उङः क्वाविर्त्वं स्यात् । आर्यशीः ।

शा हौ ॥ ३७ ॥ शासः शा इत्ययमादे-शो भवति हौ परे । प्रशाधि । अनुशाधि ।

हंतेर्जः ॥ ३८ ॥ हतेर्ज इत्ययमादेशो भवति हौ परतः । जहि मन्युं पापं वा ।

*हन्मन्यमरम्ननमगमवनातितनादेर्ङ्खं झलि ॥ ३९ ॥ हनादीनां वनतेस्तनादीना च झलादौ क्ङिति परे ङ्खं स्यात् । हतः । हतवान् । हत्वा । हतिः । मतः । मतवान् । मत्वा । मतिः । यतः । यतवान् । यत्वा । यतिः । रतः । रत-वान् । रत्वा । रतिः । नतः । नतवान् । नत्वा नतिः । गतः । गतवान् । गत्वा । गतिः । वतः । वतवान् । वत्वा । वतिः । ततः । तत-वान् । तत्वा । ततिः । क्षतः । क्षतवान् । क्षत्वा । क्षतिः । क्षितः । क्षितवान् । क्षित्वा । क्षितिः । ऋतः । ऋतवान् । ऋत्वा । ऋतिः । तृतः । तृतवान् । तृत्वा । तृतिः । घृतः । घृतवान् । घृत्वा । घृतिः । वतः । वतवान् । वत्वा । वतिः हनादीनामिति किं ? शांतः । दांतः । झलीति किं ? हन्यते । मन्यते ।

प्ये ॥ ४० ॥ हनादीनां प्ये परे ङ्खं भवति । प्रहत्य । प्रगत्य । प्रतत्य । प्रयत्य । प्रक्षत्य ।

वा मः ॥ ४१ ॥ हनादीनां मांताना प्ये परे ङ्खं वा भवति । नियत्य, नियम्य । वियत्य, वियम्य । प्रणत्य, प्रणम्य । आगत्य, आगम्य ।

गमादीनां क्वौ ॥ ४२ ॥ एषा ङख भवति क्वौ परतः । जनगत् । कलिंगगत् । मोक्षगतो मुनयः । संयत् । सुमत् । परीतत् । सुतत् ।

न क्तिचि दीर्घ ॥ ४३ ॥ हनादीना क्तिचि परे ङख दीर्घ न भवति । हन्यादिति हंतिः । मंतिः । यंतिः । रंति । नंतिः । गंति । तंतिः ।

वन्याः ॥ ४४ ॥ ङातस्य गोः वनि परे आत्व भवति । विजावा । अग्रेगावा, दधिक्रावा ।

जन्सन्खनां ॥ ४५ ॥ एषां ङस्य झलादौ क्ङित्याकारादेशो भवति । जातः । जातवान् । जात्वा । जातिः । सातः सातवान् सात्वा । सातिः । खातः । खातवान् । खात्वा । खातिः ।

सनि ॥ ४६ ॥ जनादीना सनि झलादौ

आत्व स्यात् । सिषासति । झलीति किं ? जिज निषते । सिसनिषति । चिखनिषति ।

ये वा ॥ ४७॥ तेषां यकारे किस्यात्व वा स्यात् । जायते । जन्यते । जाजायते । जज न्यते । सायते । सन्यते । सासायते । ससन्यते खायते । खन्यते । चाखायते । चखन्यते ।

तनेर्यकि ॥ ४८ ॥ तनोतेर्यकि आत्व वा स्यात् । तायते । तन्यते ।

सन क्तिचि खं च ॥४९॥ सनः खमाश्च वा स्यात् क्तिचि परतः। सतिः सातिः सतिः ।

अगे ॥ ५० ॥ अगे इत्ययमधिकारो ज्ञेय । वक्ष्यति–हलो यः । बेभिदिता । चेछिदिता । अग इति किं ? बेभिद्यते । चेछिद्यते ।

* भ्रस्जरसोऽट् ॥ ५१ ॥ भ्रस्जेः रेफसकारयो रमेऽट् भवति वा । भृष्टा । भर्ष्टा । भ्रष्टुं । भर्ष्टुं भर्ष्टव्य । भृष्टव्य । भर्जनं । भ्रजन । भर्गःभ्रज्जः

*दरिद्र' ख लुङि ॥ ५२ ॥ दरिद्रातः खं वा स्यात् लुङि परतः । अदरिद्रात् । अदरिद्रासात्

अस्मन्वुण्ण्वने ॥ ५३ ॥ दरिद्रातेरग ख स्यात् सकारादिसन वुण ण्वु अनट च विहाय दरिद्यात् । दरिद्यते । अस्मन्वुण्ण्वने इति किं ? दिदरिद्रासति । दरिद्रायको व्रजति । दरिद्रा यक । दरिद्राण । सकारादिविशेषण सन किं ? दिदरिद्रिषति ज्ञापकमिदमेव दरिद्राते सनीड्विकल्पस्य ।

हलो यः ॥ ५४ ॥ हलः परस्य यकारस्य ख भवत्यगे परत । बेभिदिता । बेभिदितु । बेभिदितव्य । मरीमृजिता । मरीमृजकः । हल इति किं ? ऋद्धूयिता । लोलूयिता ।

या क्य ॥ ५५ ॥ हल क्यच्क्यङोः खं वा स्यात् अगे परत । समिधिता । समिध्यिता । समिधितु । समिध्यितु । दृषदिता । दृषधिता । दृषदितु । दृषधितु । दृषदितव्य । दृषधितव्य ।

* अतः ॥ ५६ ॥ अकारान्तस्य ख भवत्यगे परतः । चिकीर्षिता । चिकीर्षितु । चिकीर्षितव्य । प्रचिकीर्ष्य ।

णेः ॥ ५७ ॥ णेः ख भवत्यगे परत । अततक्षत् । कार्यते । कारण । कारकः ।

ते सेटि ॥ ५८ ॥ तसञ्ज्ञके सेटि परे णे ख भवति अगे परतः । कारितः । कारितवान् । हारितः । हारितवान् । गणित । लक्षितं । नियमार्थोऽय योगः त एव सेटि नान्यस्मिन् । कारयिता । हारयिता ।

*नामतास्वाय्येत्न्वौ ॥ ५९ ॥ आमादिषु परतो णे ख न स्यात् । कारयाचकार । हारयांचकार । गडयतः । मडयंतः । स्पृहयालु । महयाय्यः । स्तनयित्नुः । गदयित्नु ।

य्येऽय् यिपूर्वात् ॥ ६० ॥ यिपूर्वाद् वर्णाद् परस्य णेरयादेशो भवति प्ये परत प्रक्थय्य । प्रशमय्य । प्रवेभिदय्य । प्य इति किं ? प्रवेभिदितः । यिपूर्वादिति किं ? प्रतिपाद्य गतः ।

वाऽऽपः ॥ ६१ ॥ आपः परस्य णेरय् भवति वा प्ये परे । प्रापय्य । प्राप्य ।

क्षेर्दीः ॥ ६२ ॥ क्षेः प्ये परे दीर्भवति । प्रक्षीय । परिक्षीय ।

तेऽण्ये ॥ ६३ ॥ अण्यार्थे तसञ्ज्ञे क्षेर्दीर्भवति । क्षीणो देवदत्तः । अक्षीणो यज्ञदत्तः । अण्य इति किं ? क्षितमस्य ।

वा दैन्याक्रोशे ॥ ६४ ॥ क्षेर्वा दीर्भवति दैन्ये आक्रोशे च तेऽण्ये परतः । क्षितोऽय । क्षीणोऽय । क्षितोऽसि जाल्म । क्षीणोऽसि जाल्म ।

*सिस्यसीयुट्तासां दौ ग्रहाऽऽदृहनदृशो षिट् ॥

॥ ६५ ॥ अतेरन्नेभ्यो हनदृशाभ्यां च परेषां स्यादीनां कर्मणि ञिड् वा स्यात् । अमाहिपाता । अग्रहीषाता । ग्राहिष्यते । ग्रहीष्यते । ग्राहिषीष्ट । ग्रहीषीष्ट । ग्राहिता । ग्रहीता । अम्लायिषाता । अम्लासाता । ग्लायिष्यते । ग्लास्यते । ग्लायिषीष्ट । ग्लासीष्ट । ग्लायिता । ग्लाता । अचायिषाता । अचेषाता । अस्ताविषाता । अस्तोषाता । चायिष्यते । चेष्यते । स्ताविष्यते । स्तोष्यते । अघानिषाता । अहसाता । अघानिषाता । घानिष्यते । हनिष्यते । घानिषीष्ट । वधिषीष्ट । घानिता । हता । अदर्शिषाता । अदृक्षाता । दर्शिष्यते । द्रक्ष्यते । दर्शिषीष्ट । दृक्षीष्ट । दर्शिता । द्रष्टा । स्यादीनामिति किं ? ददे दानं । लवितारः केदारं । कर्मणीति किं ? लविष्यति केदारं । पविष्यति यवराशिं । अतादिग्रहणं किं ? पक्ष्यते ओदनः ।

ङीङोऽचि क्ङिति युक् ॥ ६६ ॥ ङीङः क्ङित्यजादौ परे युगागमो भवति । उपदिदीयिषे । उपदिदीये । उपदिदीयाते । उपदिदीयिरे । अचीति किं ? उपदीयते । क्ङितीति किं ? उपदानं ।

इटि चाल्व ॥ ६७ ॥ इट्यजादौ च क्ङिति परे आकारान्तस्य ख भवति । पपिथ । जग्लिथ । पपतुः । पपुः । आहुव । अपा ।

ईर्ये ॥ ६८ ॥ आकारान्तस्य ये परे ईत्वं भवति । देयं । धेयं । म्येयं ।

घुमास्थागापाहाक्सां हलि ॥ ६९ ॥ एषां हलादौ क्ङिति ईद् भवति । दीयते । देदीयते । धीयते । देधीयते । धीत वत्सेन । मीयते । मेमीयते । स्थीयते । तेष्ठीयते । गीयते । जेगीयते । गीतः । गीतवान् । पीयते । पेपीयते । पीतः । पीतवान् । पीत्वा । हीयते । हीनः । हीनवान् । अवसीयते । अवमेमीयते । हलीति किं ? ददतुः ।

लिङ्येत् ॥ ७० ॥ घ्वादीनामेद्भवति लिङि परे । देयात् । धेयात् । मेयात् । स्थेयात् । गेयात् । पेयात् । हेयात् । अवसेयात् ।

वाऽन्यः स्फादेः ॥ ७१ ॥ आकारान्तस्य स्फादेः स्थादीनस्य लिङ्येद्वा स्यात् । ग्लेयात् । ग्लायात् । म्लेयात् । म्लायात् । स्नेयात् । स्नायात् । अन्य इति किं ? स्थेयात् । स्फादेरिति किं ? पायात् ।

न ल्ये ॥ ७२ ॥ घ्वादीनामीत्वं न स्यात् ल्ये परे । प्रदाय । प्रधाय । प्रमाय । प्रस्थाय । प्रगाय । प्रपाय । अवहाय । अवसाय ।

वेर्मेङः ॥ ७३ ॥ मेङः ल्ये इत्वं वा स्यात् । अपमित्य । अपमाय ।

*लुङ्लङ्लृङ्क्ष्वमाङाऽट् ॥ ७४ ॥ गोरडागमो भवति लुङादिषु परतः माङ्योगं विहाय । अकार्षीत् । अकरोत् । अकरिष्यत् । अहार्षीत् । अहरत् । अहरिष्यत् । ऐक्षिष्ट । ऐक्षत । ऐक्षिष्यते । औब्जीत् । औब्जत् । औब्जिष्यत् । अमाङ इति किं ? मा हार्षीत् । मा भवान् कार्षीत् । मा स्म करोत् । मेक्षिष्ट । मा स्मेक्षत । मौब्जीत । मानिरसीत् । मास्म निरदीत् । मानिरदत् । अग इति निवृत्त ।

*हल्ञ्नुयुभ्रुवोऽचीयुवौ ॥ ७५ ॥ एषां इवर्णोवर्णयोरियुवौ स्तः अजादौ परे । प्राप्नुवन्ति । शक्नुवन्ति । चिक्षियतुः । चिक्षियुः । तुष्टुवतुः । तुष्टुवुः । भ्रुवौ । भ्रुवः । हल्ञ्न्विति किं ? चिन्वन्ति । सुन्वन्ति । अचीति किं ? नीः । लूः ।

चम्पास्त्वे ॥ ७६ ॥ चन्य य्वोः इयुवौ स्तः असेऽचि परतः । इयर्ति । इयर्तः । इयूति । इयेष । उवोष । अन्य इति किं ? ईषतुः । ईषुः । ऊषतुः । ऊषुः ।

स्त्रियाः ॥ ७७ ॥ स्त्रीशब्दस्येय् भवत्यचि परतः । स्त्रियौ । स्त्रियः ।

वाऽम्शसोः ॥७८॥ स्त्रिया वा इय् भवति अम्शसो परतः। स्त्रियं । स्त्रीं । स्त्रियः । स्त्रीः।

ओतः ॥ ७९ ॥ ओतः आकारो भवति अम्शसोः परतः । गां । गाः । द्यां । द्याः ।

*यणिणः ॥ ८० ॥ इणोऽचि यण् भवति । यन्ति । यन्तु । यन् ।

×वेङः ॥ ८१॥ इङो यण् वा भवति अचि परतः। अधीयति । अधियति । अधीयन्। अधियन्।

एर्गिवाकृचादुङोऽसुधियः ॥८२ ॥ गिवाकृचाद् परस्माद् उङ परस्य इवर्णस्य यण् भवत्यचि सुधीशब्दं त्यक्त्वा । सुन्यौ । सुन्यः । परिण्यौ । परिण्यः। ग्रामण्यौ । ग्रामण्यः । सेनान्यौ । सेनान्यः । चिच्ये । चिच्यिरे । निन्यतुः । निन्युः । गिवाकृचादिति किं ? नियौ । नियः । उङ इति किं ? यवक्रियौ । असुधिय इति किं ? सुधियौ । सुधियः ।

सुप्योः ॥ ८३ ॥ गिवाकृचादुङः परस्योवर्णस्य सुप्यजादौ परे यण् भवति । सुल्वौ । सुल्वः।खलप्व्यः।सुपीति किं ? लुलुवतुः। लुलुवुः ।

दृन्करपुनर्वर्षाभ्यो भ्वः ॥ ८४ ॥ एभ्यो भवतेर्यण् भवति अजादौ सुपि परे । दृन्भ्वौ । दृन्भ्वः । करभ्वौ । करभ्वः । पुनर्भ्वौ। पुनर्भ्वः । वर्षाभ्वौ । वर्षाभ्वः । नियमोऽयं—एभ्य एव भ्वो यण् भवति नान्यस्मात्।स्वयंभुवौ।स्वयंभुवः ।

लुङ्लिटोर्वुक् ॥ ८५ ॥ भुवो वुक् भवति लुङ्लिटोरचि परे । अभूवम् । अभूवन् । बभूव । बभूवतुः ।

होर्ग च ॥ ८६ ॥ होरकारस्य वकारादेशो भवत्यजादौ गे परतः। जुहुवतुः । ग इति किं ? जुहुवतुः । जुहुवुः ।

गोहेरूदुङ ॥ ८७ ॥ गोहेरुङ ऊद् भवति अचि परतः । निगूहते । निगूहयति । निगूहकः । साधुनिगूही । निगूह निगूह निगूहो वर्तते । गूहति । उपगूहकः । गोहेरिति विकृतनिर्देशः,किं ? निजुगुहे । निजुगूहतुः,। अचीति किं ? निगाढा । निगोढु । निगोढव्य ।

दोषो णौ ॥८८॥ दोषः उङो णौ परतः ऊद् भवति । दूषयति । दूषयत । दूषयति । णौ इति किं ? दोषः ।

वा चित्ते ॥८९॥ दोषो णावुङःऊद्वा स्यात् चित्तार्थे । चित्तं दूषयति चित्तं दोषयति । प्रज्ञा दोषयति । प्रज्ञा दूषयति । चित्त इति किं ? एकान्तवादप्रयोगः दूषयति ।

* घटादिज्ञपगेवनुजनीजृक्नसुरञ्जोऽमोऽपर्ययमस्वदुःखचमयम मोऽम्ञ्योस्तु दीर्घो ॥ ९० ॥ पर्ययपूर्वस्तनिवर्जितानां घटादीनां ज्ञपेर्वनुजनीजृक्नसुक्नसुरञ्जीनां अमन्तानां च कम्यम्याभिवर्जितानां चोङ भो भवति णौ अम्णिपरे तु दीर्घो । घटयति । घटघट । घाटघाट । अघटि । अघाटि । व्यथयति । [illegible] । व्याथव्याथ । अव्यथि । [illegible] । क्नगयति । क्नगक्नग । क्नागक्नाग । अक्नगि । अक्नागि । वनयति । वनवन । वानवान । अवनि । अवानि । जनयति । जनजन । जानजान । अजनि । अजानि । जरयति । जरजर । जारजार । अजरि । अजारि । क्नसयति । क्नस क्नस । क्नास । क्नास । अक्नसि । अक्नासि । क्नसयति । क्नसक्नस । क्नासक्नास । अक्नसि । अक्नासि । रजयति । रज रज । राज राज । अरजि । अराजि । गमयति । गमगम । गामगाम । अगमि अगामि । दमयति । दमदम । दामदाम । अदमि । अदामि । अप-

पर्यस्तत् ? स्मृत्नमयम इति किं ? परिस्वादयति । परिस्वाद । परिस्वाद परिस्वाद । पर्यस्वादि । मयस्वादयति । अपस्वादमपस्वाद । मया स्वादि । कामयते । काम काम । अकामि । आचामयति । आचाममाचाम । आचामि । आयामयति । आयाममायाम । आयामि । पर्यपपूर्व इति किं ? स्वदयति ।

*शमोऽदर्शे ॥ ९१ ॥ शम मो भवत्यदर्शेऽर्थे णौ अनुव्योम्नु दीर्घा । शमयति राग । शमशम। शामशाम । अशमि । अशामि । अदर्श इति किं ? निशामयति रूप ।

*यमोऽपरिवेषे स्वार्थे च ॥ ९२ ॥ यमेर परिवेषेऽर्थे स्वार्थे च णौ मो भवत्यमन्योम्नु दीर्घा। यमयति । यम यम । याम याम । अयमि । अयामि । अपरिवेषे इति किं ? यामयत्यतिथीन् णाविस्येवाम्य सिद्धे स्वार्थे चेति वचन ज्ञापक मन्येषा स्वार्थे णिचि मो न भवतीति । स्वने वितर्क—स्यामयते ।

*मारणतोषणनिशाने ज्ञश्च ॥ ९३ ॥ मारणादिष्वर्थेषु जानातेः स्वार्थे च णौ परतः मो भवत्यमन्योम्नु दीर्घा । सज्ञपयति मृगान् व्याधः । ज्ञपयति गुरु शिष्यः । ज्ञपयति शरान् । तीक्ष्णीकरोति । स्वार्थ चेति सनु चनार्थश्चशब्दः ।

*चह शाठ्ये ॥ ९४ ॥ चहः शाठ्येऽर्थे स्वार्थे णौ प्रादेशो भवत्यमन्योम्नु दीर्घा । चहयति। चह चह । चाह चाह । अचहि। अचाहि। शाठ्य इति किं ? चह चहं । अचहि । कथादिष्वन्तर्गतत्वादेव चहयतीति सिद्ध वचन तु दीर्घार्थं ।

*वाग्लेर्ज्वलह्वलह्मलग्लस्नावनुवमां ॥ ९५ ॥ ज्वलादीनामणिपूर्वाणा मो वा स्यात् णौ परत । ज्वलयति । ज्वालयति । ह्वलयति, ह्वालयति(?)...ह्मलयति, ह्मालयति. ग्लपयति । स्नपयति, स्नापयति । नमयति, नामयति । वनयति, वानयति । वमयति, वामयति।अणेरिति किं ? प्रज्वालयति । प्रग्लापयति । प्रस्नापयति ।

*खचि ॥ ९६ ॥ खचि परे णौ मो भवत्युप्युदः । द्युतमः । वसुंधरा । पुरंदरः ।

*ह्रादस्ते ॥ ९७ ॥ ह्रादः प्रदेशो भवति तमजक्ते परे । प्रह्रतः । प्रह्रतवान् । त इति किं ? प्रह्रादयति ।

*स्वन्योः ॥ ९८ ॥ क्तिक्त्योः परतः स्फादेः प्रो भवति । प्रस्फातिः ।

*छादेस्त्रद्याद्विगे ॥ ९९ ॥ छादेस्त्रः प्रो भवति घत्ये परे द्व्याद्विगान् विहाय । छदः । प्रच्छद । उरश्छदः । गिरिच्छद । तनुच्छदः । अद्व्याद्विगेति किं ? समुपच्छादः । समुपाभिच्छादः ।

*मन्क्वौ ॥ १०० ॥ छादेः प्रो भवति मन्क्वौ च परतः । छद्मः । प्रच्छद् । उपच्छद् ।

*शल्होर्हिदिः ॥ १०१ ॥ झलन्तात् हौश्चोत्तरस्य हेर्दिर्भवति । विद्धि । छिन्दि । जुहुधि । झल्होरिति किं ? याहि ।

*अतः ॥ १०२ ॥ अः परस्य तस्योप् भवति । भवाति । अस्माति । भवति ।

*अतो हे ॥ १०३ ॥ अकारात्परस्य हेरुप् भवति । भव । दीव्य । तुद । अत इति किं ? स्तुहि । पाहि । हेरिति किं ? भविनात् त्वं ।

*उतोऽस्फात् ॥ १०४ ॥ अस्फादारभ्य य: उकारान्तम्यः तदन्तादुप् भवति । सुनु । चिनु । कुरु । उत इति किं ? इच्छहि । अस्फादिति किं ? अक्षुहि । प्राप्नुहि ।

या म्बोः स्वं ॥ १०५ ॥ अच्छदुः ? ति वा स्यात् मकारवकारयोः परतः । सुन्वः,

सुनुमः । सुन्वः, सुनुवः । सुन्महे, सुनुमहे । तन्मः, तनुमः । तन्वः, तनुवः । तन्वहे, तनुवहे । तन्महे, तनुमहे ।

*कुर्यि च ॥१०६॥ कुञः परस्यातः खं भवति यकारादौ म्वोश्च परतः । कुर्यात् । कुर्यातां । कुर्युः । कुर्वः । कुर्मः । कुर्वहे । कुर्महे । यि चेति किं ? कुरुतः ।

*गेऽतः क्ङिदुत् ॥१०७॥ कृञोऽत उद् भवति गे क्ङिति परतः । कुरुथः । कुर्वंति । क्ङितीति किं ? करोमि ।

श्नऽसः खं ॥१०८॥ श्नसः अस्तेश्चातः खं स्यात् था गे क्ङिति परतः । रुंधंति । स्वः । स्मः । स्थः । स्तः । संति । क्ङितीति किं ? रुणध्मि । अस्मि । असि । अस्ति ।

श्नोरातः ॥१०९॥ श्नोराकारस्य खं भवति गे क्ङिति परतः । संजिहते । मिमते । मिमता । क्रीणंति । क्रीणते । लुनंति । लुनते । श्नोरिति किं ? यांति । आत इति किं ? बिभ्रति ।

हल्यभोरीः ॥ ११० ॥ भुसंज्ञकवर्जितस्य श्नस्य श्ना इत्येतस्य च ईत्वं स्यात् हलादौ क्ङिति परतः । मिमीवहे । मिमीमहे । मिमीषे । मिमीध्वे । मिमीते । लुनीवः । लुनीमः । लुनीतः । हलीति किं ? मिमते । लुनंति । अभोरिति किं ? दद्वः । दद्मः । दध्वः । दध्मः ।

इद् दरिद्रः ॥१११॥ दरिद्रातेरात इत्वं स्यात् हलादौ क्ङिति गे परतः । दरिद्रिवः । दरिद्रिमः । दरिद्रिथः । दरिद्रितः । दरिद्रियात् ।

भ्यो वा ॥११२॥ बिभेतेर्वा इद् भवति हलादौ क्ङिति गे परतः । बिभिवः । बिभीवः । बिभिमः । बिभीमः । बिभिथः । बिभीथः । बिभितः । बिभीतः । बिभियात् । बिभीयात् । गेऽपी किं ? भीतः । भीयते ।

हाकः ॥११३॥ ओहाको वा इत्वं भवति हलि क्ङिति गे परतः । जहिवः । जहीवः । जहिमः । जहीमः । जहिथः । जहीथः । जहितः । जहीतः ।

आ च हौ ॥११४॥ हाको हौ परे आत्वं भवति इश्च वा । जहाहि, जहिहि, जहीहि ।

यि खं ॥११५॥ हाकः खं भवति यकारादौ गे क्ङिति परतः । जह्यात् । जह्यातां । जह्युः ।

*घ्वसो रेच्चखे ॥११६॥ घुसंज्ञानामस्तेश्च हकारादौ हौ परे एत्वं स्यात् तस्य चस्य च खं । देहि । धेहि । एधि । हकारादाविति किं ? दद्यात् । धद्यात् । स्यात् ।

* हल्मध्ये लिट्यतः ॥ ११७ ॥ हलोर्मध्ये वर्तमानस्यातः एच्चखे लः क्ङिति परतः । नेमतुः । नेमुः । पेचतुः । पेचुः । शेकतुः । शेकुः । हल्मध्य इति किं ? आटतुः । आटुः । अत इति किं ? दिदिवतुः । दिदिवुः । तकारः किं ? शशासतुः । शशासुः ।

सेटि ॥ ११८ ॥ सेटि लिटि परतः हल्मध्ये वर्तमानस्यातःएच्चखे लः । येमिथ । पेचिथ । शेकिथ । सेटीति किं ? पपक्थ ।

फलभजोः ॥ ११९ ॥ फलभजोरेच्चखे लः क्ङिति लिटि सेटि च परतः । फेलतुः । फेलिथ । भेजतुः । भेजिथ । भेजे । भेजाते । भेजिरे । नियमार्थोऽयं योगः । एतयोरेव आदेशादेरेच्चखे नान्यस्य । चकणतुः । चकणुः । चकणिथ । जगदतुः । जगदिथ । उवसिथ । इयजिथ ।

त्रप्त्रोः ॥ १२० ॥ त्रपतरत्योर्लिट्येच्चखे लः । त्रेपे । त्रेपाते । त्रेपिरे । तेरतुः । तेरुः । तेरिथ । इदमपि नियमार्थं—अनेकहल्मध्यगतस्यातः त्रपेरेव पम्भिर्द्देश्यस्यातः तरतेरेव नान्यस्य । तत्रसतुः । तत्रसिथ । सस्रतुः । सस्रिथ । विश-

शरतुः। विशशरिथ। चकरतु। चकरिथ।

वधे राधेः ॥ १२१ ॥ वधेऽर्थे राधेर्लिट्येचखे स्तः। रेधतुः। रेधुः। रेधिथ। वध इति किं ? आरराधतुः।

*न शासददवादेः ॥ १२२ ॥ शसददो वादीनां च लिट्येचखे न स्तः। विशशसतुः। विशशसुः। विशशसिथ। दददे। दददाते। दददिरे। ववणतुः। ववणुः। ववणिथ। ववले ववलाते। ववलिरे। ववसे। ववसाते। ववसिरे।

*वा भ्रम्वमत्रसजॄ ॥ १२३ ॥ भ्रमादीनां लिट्येचखे वा स्तः। भ्रेमतुः। भ्रेमुः। भ्रेमिथ। बभ्रमतुः। बभ्रमुः। बभ्रमिथ। वेमतुः। वेमुः। वेमिथ। ववमतुः। ववमुः। ववमिथ। त्रेसतुः। त्रेसुः। त्रेसिथ। तत्रसतुः। तत्रसुः। तत्रसिथ। जेरतुः। जेरुः। जेरिथ। जजरतुः। जजरुः। जजरिथ। भ्रमेरादेशादित्वाद् वमेर्वादित्वात् त्रसेरनेकहल्त्वात् जॄष एपनिर्वृत्ताकारत्वादप्राप्तविकल्पः।

*फणां ॥ १२४ ॥ फणादीनां सप्तानामेचखे वा स्तः क्ङिति लिटि सेटि च परतः। फेणतुः। फेणुः। फणिथ। पफणतुः। पफणुः। पफणिथ। रेजतुः। रेजुः। रेजिथ। रराजतुः। रराजुः। रराजिथ। भ्रेजे। भ्रेजाते। भ्रेजिरे। बभ्राजे। बभ्राजाते। बभ्राजिरे। भ्रेसे। भ्रेसाते। भ्रेसिरे। बभ्रासे। बभ्रासाते। बभ्रासिरे। म्लेसे। म्लेसाते। म्लेसिरे। बम्लासे। बम्लासाते। बम्लासिरे। स्येमतुः। स्येमुः। स्येमिथ। सस्यमतुः। सस्यमुः। सस्यमिथ। स्वेनतुः। स्वेनुः। स्वेनिथ। सस्वनतुः। सस्वनुः। सस्वनिथ।

*श्रन्थिग्रन्थ्योर्नलं च ॥ १२५ ॥ श्रन्थिग्रन्थ्योः क्ङिति लिटि सेटि च परतः एचखे वा स्तः नलं च। श्रेथतुः। श्रेथुः। श्रेथिथ। शश्रन्थतुः। शश्रन्थुः। शश्रन्थिथ। ग्रेथतुः। ग्रेथुः। ग्रेथिथ। जग्रन्थतुः। जग्रन्थुः। जग्रन्थिथ।

*दम्भः ॥ १२६ ॥ दम्भः क्ङिति लिट्येचखे स्तः नलं च। देभतुः। देभुः।

*थे वा ॥ १२७ ॥ दम्भेरेचखे स्तः नलं च थे परे वा। देभिथ। ददम्भिथ।

× पद्दन्नोमास्हृन्निशसन्यूषन्दोषन् यकञ्छकन्नुदन्नासञ्छसाधे ॥ १२८ ॥ पादादीनां पदादयो भवन्त्यधे सुपि वा। पदा, पादेन। दद्भिः। दन्तैः। नसा। नासिकया। मासि। मासे। हृदि। हृदये। निशि, निशायाम्। असृना, असृजा। यूष्णा, यूषेण। दोष्णा, दोषा। यक्ना, यकृता। शक्ना, शकृता। उद्ना, उदकेन। आसनि, आसने। अध इति किं ? पाद।

अनञोऽर्वणोऽसौ ॥ १२९ ॥ अनञ अर्वणः तृभावो भवत्यसौ सुपि परे। अर्वन्तौ। अर्वन्तः। अर्वत्सु। अनञ इति किं ? अनर्वाणौ। असाविति किं ? अर्वा।

भस्य ॥ १३० ॥ भस्येत्ययमधिकारो ज्ञेयः आपादपरिसमाप्तेः। तत्रैवोदाहरिष्यामः।

पादः पद् ॥ १३१ ॥ पाद्यातस्य भस्य पदादेशो भवति। द्विपदः पश्य। द्विपदा। द्विपदी। त्रिपदः। त्रिपदा। त्रिपदे। त्रिपदी। चतुष्पदः। चतुष्पदी। व्याघ्रपदः। व्याघ्रपदी। वैयाघ्रपद्यः। भस्येति किं ? द्विपादौ। द्विपादः।

* वसोर्वस्योरुः ॥ १३२ ॥ भस्य वसोर्वस्योरुः भवति। विदुषः पश्य। विदुषा। विदुषी। पेचुषः। पेचुषा। पेचुषे। पेचुषी।

श्वयुवमघोनोऽद्धिति ॥ १३३ ॥ श्वादीनां वस्योरुः भवति अद्धिति परे। शुनः। शुना। शुने। शुनी। यूनः। यूना। यूने। अतियूनी श्री। मघोनः। मघोना। अद्धितीति किं ?

शुनो विकारः शौवं मांसं । यूनो भावः—यौवनं वर्त्तते । मघोन इदं—माघवनं रूपं ।

अनोऽश्मम्वस्फाद् ॥ १३४ ॥ अन्नंतस्य भस्याकारस्य खं भवति मकारवकारांतात् परं मुक्त्वा । राज्ञः पश्य । राज्ञा । राज्ञी । अश्मफादिति किं ? अश्मनः । वर्मणः । पर्वणः । तत्त्वदृश्वनः ।

पन्हंत्नधृतराज्ञोऽणि ॥ १३५ ॥ पन्हन् इत्येतदंतस्यानःधृतराज्ञश्चाखं भवत्यणि परे भस्य। पूष्णोऽपत्यं पौष्णः । ताक्ष्णः । भ्रूणघ्नोऽपत्यं भौणघ्नः । वार्त्रघ्नः। धृतराज्ञोऽपत्यं—धार्त्तराज्ञः ।

वा ङिश्योः ॥ १३६ ॥ अनोऽकारस्य खं वा स्यात् ङौ शीशब्दे च परे भस्य । राज्ञि । राजनि । लोम्नि । लोमनि । लोम्नी । लोमनी । दाम्नी । दामनी ।

अचः ॥ १३७ ॥ अंचेर्लुप्तनकारस्य खं भवति । प्रतीचः। प्रतीचा । प्रतीची । दधीचः । दधीचा । दधीची । मधूचः-मधूचा । मधूची । अच इति किं ? साध्वंचः । साध्वंचा ।

ईदुदः ॥ १३८ ॥ उदः परस्याच ईत्वं स्यात् । उदीचः । उदीचा । उदीची ।

*आतोऽनापः ॥ १३९॥ आप्वर्जितस्यातः भस्य खं भवति ।'कीलालपः पश्य । कीलालपा । कीलालपे । शुभंयः पश्य । शुभया । टःक्त्वः । अनाप इति किं ? माला कुरु ।

*टिति टेः ॥ १४० ॥ टिसंज्ञकस्य खं भवति टिति परे । मुनौ । साधौ ।

*हृति विंशतेस्तेः ॥ १४१ ॥ विंशतेर्भस्य षत्तिशब्दस्तस्य डिति हृति खं स्यात् । विंशतेः पूरणः विंशः । विंशं शतं । हृतीति किं ?।विंशती ।

*नः ॥ १४२ ॥ नकारांतस्य टेः खं भवति हृति परतः ।आग्निशर्मिः । दैवशर्मिः । औमिः। औडुलोमिः ।

×ञ्ञेः प्रायः ॥ १४३ ॥ ञिसंज्ञकस्य टेः खं भवति हृति परतः । स्वर्भवः सौवः । बहिर्भवो बाह्यः । अकस्माद् भवः-आकस्मिकः । पौनःपुन्यं । न चास्ति—शाश्वतिकः । शाश्वतं । आरातीयः ।

सब्रह्मचर्यादेः ॥ १४४ ॥ एषां टेः खं भवति हृति परतः । सब्रह्मचारिणः शिष्यः साब्रह्मचारः । पीठसर्पिणोऽयं—पैठसर्पः । शिलालिन इमे शैलालाः । शैखंडाः । सुपर्वण इमे सौपर्वाः ।

*श्वचर्मणः संकोचकोशे ॥ १४५॥ श्वचर्मणोः संकोचे कोशे चार्थे टेः खं स्यात् हृति परतः ।शुनोऽयं शौवः संकोचः। चर्मणो विकारः चार्मः कोशः।संकोचकोश इति किं ? शौवनः । चार्मणः ।

*वाऽश्महितनाम्नो विकारापत्ये ॥१४६॥ अश्मन् हितनामनित्येतयोः विकारेऽपत्ये चार्थे वा टिखं भवति हृति परतः । अश्मनो विकारः आश्मः । आश्मनः । हितनाम्नोऽपत्यं हैतनामः । हैतनामनः । अन्यत्र—आश्मनः । हैतनामनः ।

*टखेऽह्नः ॥ १४७ ॥ अन्हऽट खयोरेव टेः खं भवति । उत्तमाहः । द्वे अहनी भूतो भावी वा द्व्यहीनः । त्र्यहीनः । टख इति किं ? अन्हा निर्वृत्तमाह्निकं ।

कद्रोरोऽस्वयंभुवः ॥ १४८ ॥ कद्रूशब्दस्य उवर्णांतस्य च स्वयंभूवर्जितस्य ओत्वं भवति हृति परतः । कद्र्वाः अपत्यं काद्रवेयः । मंडोरपत्यं मांडव्यः । औपगवः । कापटवः । अस्वयंभुव इति किं ? स्वयंभुव इदं स्वायंभुवं ।

दे स ॥ १४९ ॥ उवर्णांतस्य स भवति दे परे । मद्रबाह्वाः अपत्यं माद्रबाहेय । जम्बा अपत्यं जांबेयः ।

*ए: ॥ १५० ॥ अवर्णांतस्य च भस्य स भवति ह्रति परे । दाक्षिः । चौटिः । नाभेय । रौहिणेय । कमडलेयः ।

ङ्यां ॥ १५१ ॥ अवर्णेवर्णयो स भवति ङ्यि परतः।गौरी।कुमारी।कुरुचरी । दाक्षी । प्लाक्षी।

*मत्स्योऽच ॥१५२॥ मत्स्यस्यांऽचो यकारस्य स भवति ङ्या परतः । मत्सी ।

सूर्यागस्त्ययोश्छे च ॥१५३॥ अनयोरुडो यकारस्य स भवति ङ्या छे च परतः । सूर्यस्य भार्या सूरी । अगस्ती । सौरीयः । आगस्तीय । छे चेति किं ? सौर्यं तेजः ।

हलो हृतः ॥१५४॥ हल परस्य हृतो यकारस्य स भवति ङ्या परतः । गार्गी । वात्सी । हल इति किं ? वायुवेगी । हृत इति किं ? ऊरवी ।

क्यच्च्व्यपनाद्यत्यापत्यस्य ॥ १५५ ॥ क्ये च्वौ अनकारादौ च ह्रति हलः परस्यापत्यस्य यकारस्य स भवति । गार्गीयति । गार्गायते । वात्सीयति । वात्सायते । गार्गीभूत । वात्सीभूत । गर्गाणा समूहः गार्गक । वात्सक । वात्सस्यायं वात्सीय । गार्गीयः । क्यच्च्व्यनादिति किं ? गार्ग्यायण । वात्स्यायनः । आपत्यस्येति किं ? सारावे भव सारावयनः । कापिल्यक । हल इत्येर—आत्रेयक ।

राजन्यमनुष्यस्याके ॥ १५६ ॥ राजन्य मनुष्ययोर्यकारस्य स नास्यके परतः । राजन्याना समूहः राजन्यक । मानुष्यक ।

*तैषपौष भे ॥ १५७ ॥ तिष्यपुष्ययोर्यकारस्य स निपात्यते नक्षत्रविषये । तिष्येण गुरुद्वयेन युक्तः तैषः । पौषः । भ इति किं ? तिष्यो देवताऽस्य तैष्यः । पौष्यः ।

*आंत्रमांतितमातितौनियातिपट् ॥१५८॥ अतमादयः शब्दाः कृतवित्तादिनाशा वा निपात्यते । अतिशयेनातिरः अतम । अतितम । अतिक्तमः । तमेऽनिरस्य तिशब्दस्य कशब्दस्य च स निपात्यते । अतिकाडागतः आतितः । अंतिकतः । तमि वा कोप । आतिके साधुः अतियः । अतिकयः । य कोप । अतिके सीदतीत्यतिषद् । अतिषद् । क्विते सदि कलोपश्च वा स्त ।

*बिल्वकादेश्छस्य ॥ १५९॥ बिल्वकादीना छकारस्य स भवति ह्रति परतः। बिल्वाः अस्यां सति बिल्वकीया नदी । तस्या भवः बैल्वकः । वेणुकीया । वैणुकः । वैत्रकीया । वैत्रकः । त्रिकीया । त्रैकः ।

तुरिष्ठेमेयस्सु ॥ १६० ॥ तृशब्दस्य स स्यात् इष्ठे इमनीयसौ परत । अतिशयेन कर्तृमान् करिष्ठः । हरिष्ठः । करीयान् । हरीयान । इमन्ग्रहणमुत्तरार्थं ।

टे ॥ १६१ ॥ टेश्च स भवति इष्ठेमनीयस्सु परतः । पटिष्ठ । पटोर्भावः पटिमा । पटीयान्। लघिष्ठ । लघिमा । लघीयान् ।

णाविष्ठवन्मृदः ॥ १६२ ॥ मृदः इष्ठ इव कार्यं भवति णौ परत । पटुमाचष्टे—पटयति । लघयति । मातृमाचष्टे—मातयति । नदयति । कर्तृमत—करयति । हर्तृमत—हरयति ।

ह्रसिमा । ह्रसीयान् । क्षपिष्ठः । क्षेपिमा । क्षेपीयान् । क्षोदिष्ठः । क्षोदिमा । क्षोदीयान् । स्थूलमाचष्टे—सवयति । दवयति । यवयति । ह्रसयति । क्षेपयति । क्षोदयति ।

प्रियस्थिरस्फिरायादेरः ॥ १६४ ॥ प्रियादीनामिकारादेर्वर्णसंघातस्यात्त्वं स्यादिष्ठेमेयस्सु परतः । प्रेष्ठः । प्रेमा । प्रेयान् । स्थेष्ठः स्थेमा । स्थेयान् । स्फेष्ठः । स्फेमाः स्फेयान् । मापयति । स्थापयति ।

बहुलगुरूरुवृद्धतृप्रदीर्घवृंदारकाणां बंहिगवर्त्रपत्रप्द्राघवृंदाः ॥ १६५ ॥ बहुलादीनां बंहादयो भवति इष्ठेमेयस्सु परतः । बंहिष्ठः । बंहिमा । बंहीयान् । गरिष्ठः । गरिमा गरीयान् । वरिष्ठः । वरिमा । वरीयान् । वर्षिष्ठः । वर्षिमा । वर्षीयान् । त्रपिष्ठः । त्रपिमा । त्रपीयान् । द्राघिष्ठः । द्राघिमा । द्राघीयान् । वृंदिष्ठः । वृंदिमा । वृंदीयान् । बंहयति । गरयति । इत्यादि ।

बहोर्भूस्तात्व ॥ १६६ ॥ बहोर्भूभावो भवति अस्मांजेमेयसोरादेः । बहोर्भावः—भूमा । अतिशयेन बहु. भूयान् ।

*भूयिष्ठ ॥ १६७ ॥ बहोर्भूयादेशो भवतीष्ठे परतः । भूयिष्ठः ।

*ज्यायान् ॥ १६८ ॥ प्रशस्यस्य वृद्धस्य वा ज्यादेशात्परस्येयसोरात्वं निपात्यं । अतिशयेन प्रशस्यः वृद्धो वा ज्यायान् । ज्यायांसौ । ज्यायासः । ज्यायसी । ज्यायः ।

*रः पृथुमृदुकृशभृशदृढपरिवृढस्योः॥१६९॥ पृथ्वादीनां ऋतारम्य रेफादेशो भवतीष्ठेमेयस्सु परतः । प्रथिष्ठः । प्रथिमा । प्रथीयान् । म्रदिष्ठः म्रदिमा । म्रदीयान् । क्रशिष्ठः । क्रशिमा । क्रशीयान् । भ्रशिष्ठः । भ्रशिमा । भ्रशीयान् । द्रढिष्ठः । द्रढिमा । द्रढीयान् । परिव्रढिष्ठः । परिव्रढिमा । परिव्रढीयान् । प्रथयति । म्रदयति । क्रशयति । भ्रशयति । द्रढयति । परिव्रढयति । पृथ्वादेरिति किं ? ऋजिष्ठः । ऋजिमा । ऋजीयान् । ऋजयति । कृष्णिष्ठः कृष्णिमा । कृष्णीयान् । कृष्णयति ।

नैकाचः ॥ १७० ॥ एकाचः टिखं न भवतीष्ठेमेयस्सु परतः । अतिशयेन त्वग्वान्—त्वचिष्ठः त्वग्वतो भावः—त्वचिमा । त्वचीयान् । त्वग्वंतमाचष्टे -त्वचयति । स्रजिष्ठः स्रजिमा । स्रजीयान् । स्रजयति । एकाच इति किं ? अतिशयेन वसुमान् वसिष्ठः ।

अनपत्येऽणीनः ॥ १७१ ॥ इन्नंतस्यानपत्यार्थे अणि परे टिखं न स्यात् । समंततः कुटन सांकोटिनं । सांराविणं । सांमार्जिनं । गुणिन इदं गौणिनं । दांडिनं । छात्रिणं । अनपत्यं इति किं ? बाहुबालिनोऽपत्यं बाहुबलः ।

गाथिविदथिकेशिपाणिगणिस्फादेः॥१७२॥ गाथ्यादीनां स्फादेश्चेनो यदुक्तं तन्न भवत्यणि परे । गाथिनोऽपत्यं गाथिनः । वैदथिनः । कैशिनः । पाणिनः । गाणिनः । स्थाग्विणः । माद्रिणः चाक्रिणः ।

*न्नोऽवर्मणः ॥ १७३ ॥ मन्नंतस्यावर्मणोऽनपत्य एवाणि यदुक्तं तन्न स्यात् । चर्मणा छन्नः चार्मणो रथः । साम देवता अस्य—सामनः वेम्न इद वैमनं । अनपत्य इति किं ? सुषाम्नोऽपत्यं—सौषामः । अवर्मण इति किं ? सौवर्णवर्मणः । हैरण्यवर्मणः ।

ब्राह्मं ॥ १७४ ॥ ब्रह्मणोऽनपत्येऽणि टिखं निपात्यं । ब्रह्मणोऽयं—ब्राह्मो मंत्रः । ब्राह्ममस्त्रं ।

जातौ ॥ १७५ ॥ जात्यर्थे ब्रह्मणोऽनपत्येऽणि टिखं निपात्यं । ब्राह्मी ओषधिः । अनपत्य

इति किं ? ब्रह्मणोऽपत्यं ब्राह्मण ।

*औक्ष ॥ १७६ ॥ उक्ष्णोऽनपत्येऽणि टिम्व निपात्यते । उक्ष्ण इद–औक्ष पद । अनपत्य् इति किं ? उक्ष्णोऽपत्य–औक्ष्णः ।

अन ॥ १७७ ॥ अन्नतस्याणि यदुक्त तन्न स्यात् । सुत्वनोऽपत्य सौत्वनः । याज्वनः । कर्मणो विकारः कार्मणः ।

येऽहौ ॥ १७८ ॥ अहावर्थे येऽनो यदुक्त तन्न स्यात् । सामनि साधुः–सामन्यः । वेमन्यः । मूर्धनि भव मूर्द्धन्य । राज्ञोऽपत्य–राजन्य । अहावििति किं ? राज्ञो भावः कर्म वा–राज्यं ।

खेऽध्वन ॥ १७९ ॥ अध्वन खे परतः टिम्व न भवति । अध्वानमलङ्गामी–अध्वनीनः ।

*ठाकेऽथर्वयूनः ॥ १८० ॥ अथर्वन् युव न्नित्येनयोर्यदुक्त तन्न स्यात् ठाकयो परत । अथर्वाण वेत्त्यधीते वा आथर्वणिकः । यूनो भावो यौवनिका । ठाक इति किं ? अथर्वणोऽय आथर्व । युवा प्रयोजनमस्य–यौविक ।

दण्डिहस्तिनोः फे ॥ १८१ ॥ एतयोः फन्ये टिस्व न भवति । दण्डिनोऽपत्य–दाण्डि नायन । हास्तिनायन ।

वासिनिजिह्माशिनः फिञे ॥ १८२ ॥ एतयोः फौ ढे च परे टिम्व न भवति । वासिनोऽपत्य–वासिनायनिः । जैह्माशिनेय ।

भ्रौणहत्यधैवत्यसारवैक्ष्वाकमैत्रेयहिरण्मयं ॥ १८३ ॥ भ्रौणहत्यादयो निपात्यते । भ्रूणहन् धीवन् इत्येनयोष्ण्याणि तत्र निपात्य । भ्रूणघ्नो भावः कर्म वा भ्रौणहत्य । धैवत्य । सारवं भवः सारव जल । सरयूशब्दस्यायून्माणिरं । इक्ष्वाकोरपत्य ऐक्ष्वाकः । अन्युस । मित्रयोरपत्य–मैत्रेयः । ढनि योः स । हिरण्यस्य विकारः हिरण्मय जिनगृह । मयटि परत ।

–शीर्षन् शिरसोऽप्ये यि ॥ १८४ ॥ शिरस शीर्षन् भवति प्यमुक्ते यत्ये हलि परे । शिरसि भवः शीर्षण्यः स्वर । अप्य इति किं ? हास्तिशीर्ष्यो ।

–वा केशे ॥ १८५ ॥ शिरसः केशार्थे शीर्षन् वा भवति यत्ये परतः । शीर्षण्याः शिरस्या केशा ।

। शीर्षोऽचि ॥ १८६ ॥ शिरसश्शीर्षादेशो भवति अचादौ हलि परतः । हस्तिशिरसोऽपत्य हास्तिशीर्षिः । स्थूलशिरस इद स्थौलशीर्षं । अचीति किं ? शिरस्कल्प । हलीति किं ? शिरसा नमामि ज्ञातिनाथ ।

इति जैनेन्द्रव्याकरणे शब्दार्णवचन्द्रिकाया
लघुवृत्तौ चतुर्थाध्यायस्य
चतुर्थः पादः ।
समासद्वन्द्वाख्यमध्यायः ॥ ४ ॥

अथ पंचमोऽध्यायः ।

*वोरकः ॥ १ ॥ वोर्णुर्निमित्तकस्य अक इत्ययमादेशो भवति । नन्दकः । वर्द्धकः । कारकः । भागक ।

*फढखछघ आयनेयीनीयिय ॥ २ ॥ फादीनां निरवो गुणनिमित्तानामायनादयो भवति । नडादिभ्यः फञ्–नाडायन । दत्त दिनेय–दैनेय । कुलात् ख–कुलीन । स्वसुर्छ–स्वस्रीय । क्षत्राद् घ–क्षत्रिय । गुणनिमित्तानामिति किं ? फक्कति । ढौकते । खनति । छिनत्ति । घूर्णते ।

झोऽन्त ॥ ३ ॥ झकारस्यान्त इत्यादेशो भवति । भवन्ति । पचन्ते । अदन्ति । शेरते । ...

स्येति किं ? उज्झन् । उज्झिता ।

थादत् ॥ ४ ॥ थात्परस्य झस्य अद् भवति। ददति । ददतु । जाग्रति । जाग्रतु ।

देऽनतः ॥ ५ ॥ दविषयेऽनतः परस्य झस्याद् भवति । चिन्वते । चिन्वतां । अचिन्वत् । विक्रीणते । द इति किं ? पुनति । अनत इति किं ? च्यवंते । उत्प्लवंते ।

* शीङो रत् ॥ ६ ॥ शीङः परस्य झो रद् भवति । शेरते । शेरतां । अशेरत ।

वेत्तेः सिद्धसेनस्य ॥ ७ ॥ वेत्तेः परस्य झो रद् भवति दे सिद्धसेनस्याचार्यस्य मतेन । संविद्रते । संविद्रतां । समविद्रत । संविदते । संविदतां । समविदत ।

भिसोऽत ऐस् ॥ ८ ॥ अकारांतात् भिस ऐस् भवति । जिनैः । सुरैः । असुरैः । नरैः । अत इति किं ? यतिभिः । विद्याभिः । ऐस्करणादतिजरसैः ।

* नेदमदसोऽकः ॥ ९ ॥ आभ्यां ककाररहिताभ्यां भिस ऐस् न स्यात् । एभिः।अमीभिः। अक इति किं ? इमकैः ।अमुकैः ।

स्येनात्ङ्घ्टाङ्सेः ॥१०॥ अतो ङसादीनां स्यादयो भवंति । जिनस्य । जिनेन । जिनात् । अतिजरसेन । आत्करणात्--अतिजरसात् ।

ङेर्य्यः॥ ११॥ अतो ङेर्यो भवति।देवाय। जिनाय । दानाय ।

स्नेः स्मैः ॥ १२ ॥ स्नेः परस्य ङेः स्मै इत्ययमादेशो भवति । सर्वस्मै । विश्वस्मै । अन्यस्मै । तस्मै । यस्मै । कस्मै । अस्मै । अत इति किं ? भवते ।

* ङ्यसेः स्मिन्स्मात् ॥ १३ ॥स्नेरकारांतात्परयोर्ङिङसोः स्मिन्स्मातौ स्तः । सर्वस्मिन् । सर्वस्मात् । विश्वस्मिन्।विश्वस्मात्। अन्यस्मिन् । अन्यस्मात्।तस्मिन् । तस्मात्।यस्मिन् । यस्मात् । कस्मिन् । कस्मात् ।

जसः शी ॥ १४ ॥ स्नेरकारांतात्परस्य जसः शी इत्ययमादेशो भवति । सर्वे । विश्वे । अन्ये । ये । ते । के ।

आप औतः ॥ १५ ॥ आबंतात्परस्यौतः शी भवति । कन्ये पश्य । दामे तिष्ठतः। दामे पश्य ।

नपः ॥ १६॥ नपः परस्य औतः शी भवति। दधिनी स्तः । दधिनी पश्य । पापे स्तः । पापे त्यज । फले । धने । वने । कुले । माले ।

जस्शसोः शिः ॥ १७ ॥ नपः परयोः जस्शसोः शिर्भवति । ज्ञानानि संति । ज्ञानान्याश्रय। एवं--दधीनि । मधूनि । कुलानि । मालानि । जसा सहचरितस्य शसो ग्रहणादिह नेष्यते--पात्रशो ददाति । वनशः प्रविशति ।

* अष्ट औश्॥१८॥अष्टन्शब्दाद् कृताकाराद् परयोर्जस्शसोः औश् भवति । अष्टौ याति । अष्टौ पश्य।कृताकारपरिग्रहादिह न भवति । अष्ट तिष्ठंति ।अष्ट पश्य । ज्ञापकमिदमेवात्वाविकल्पस्य-प्रधानसंप्रत्ययादिह न भवति। प्रियाष्टानस्तिष्ठंति। प्रियाष्टनः पश्य। ओशा सिद्धेऽप्यौश्ग्रहणमष्टावाचक्षते अष्टयतीति क्विबतेऽपि श्रवणार्थमष्टाविति ।

षविलः ॥ १९ ॥ इस्संज्ञकात् जस्शसोः उप् भवति । षट् । पंच । सप्त । अष्ट । नव । दश कति संति वीक्षस्व वा । प्रधाने कार्यसंप्रत्ययादिह न भवति । प्रियपषः प्रियपंचानः तिष्ठंति । प्रियकतीन् पश्य ।

नपः स्वमोः ॥ २० ॥ नपः स्वमोरुप् भवति। दध्यस्ति । दधि पश्य । एवं-- त्रपु । जतु । मधु । उदश्वित् । यत्कुलं, तत्कुलमित्यत्र कृताकृतप्रसंगादित्यं त्यदाद्यत्वं बाधते । यस्य च लक्षणांतरेणाप्रभावेन निमित्तं विहन्यते न तदनित्यामिति ।

–जरसो वा ॥२१॥ जरसन्तात्परो वा स्यमोरु लुभवति । अतिजर , अतिजरस आस्ते पश्य वा ।

इकः इस्व ॥ २२ ॥ इगन्तान्नपो वा स्वमो वा ह्रस्व भवति । हे वारे । हे वारि । हे त्रपो, हे त्रपु । प्रियतिसृ । प्रियत्रि ।

अतोऽम् ॥ २३ ॥ अकारान्तान्नपः स्यमोरम् भवति । दर्शन । धन । वन । कुल । जलमस्ति पश्य वा ।

*पचतोऽनेकतरस्यान्यादेर्दुर् ॥ २४ ॥ एकतरवर्जितस्य पचकस्यान्यादेर्दुगागमो भवति स्वमो परतः । अन्यत् । अन्यतरत् । इतरत् । कतरत् । कतमत् तिष्ठति, पश्यति वा ।पच इति किं ? सम, सिम । अनेकतरस्येति किं ? एकतर । नप इति किं ? अन्य । इतरेण सिद्धेऽन्यतरग्रहण किं ? अन्यतम वन ।

युष्मदस्मदो ङसोऽश् ॥ २५ ॥ आभ्या ङसोऽश् भवति । तव । मम ।

ङेभ्युटोऽम् ॥२६॥ ताभ्या ङेभ्युटोरम् भवति । तुभ्य । मह्यं । त्व । अह । युवा । आवा ।यूय । वय । त्वा । माम् । युवा । आवा ।

शसोऽन् ॥ २७॥ ताभ्या शसोऽन् भवति । युष्मान् । अस्मान् ।

* भ्यसोऽपोऽभ्यम् ॥ २८ ॥ ताभ्यामपो भ्यसोऽभ्यम् भवति । युष्मभ्य । अस्मभ्य ।

* भ्योऽसोऽत् ॥२९॥ ताभ्यामर्थात् तायाः भ्यसो ङसेश्चात् भवति । युष्मद् । अस्मद् । त्वत् । मत् ।

साम आकम् ॥३०॥ ताभ्यामुत्तरस्य साम आकम् भवति । युष्माक । अस्माक ।

त्यास्तिवाक्से वत्वः ॥ ३१ ॥ क्त्वान्तस्य तिसे वाक्से च प्यो भवति । प्रकृत्य । महत्य । उच्चैःकृत्य । नीचैःकृत्य । तिवाक्स इति किं ? अकृत्वा । परमकृत्वा ।

* लौल्येऽसुक्सुक् क्यचि ॥३२॥ गोः क्यचि परे असुक्सुकौ भवतः लौल्येऽर्थे । दध्यस्यति । दधिस्यति । मध्वस्यति । मधुस्यति । क्षीरस्यति । लवणस्यति । लौल्य इति किं ? दधीयति । मधूयति । क्षीरीयति । लवणीयति ।

याभेऽश्ववृषयो ॥३३॥अश्ववृषयोर्याभेऽर्थेऽसुक्सुकौ स्त क्यचि । अश्वस्यति वडवा । वृषस्यति गौः । याभ इति किं ? अश्वीयति । वृषीयति देवदत्त ।

आम्यात् स्ते सुट् ॥३४॥ स्तेरवर्णान्तादामि परे सुडागमो भवति । सर्वेषा । तेषा । येषा । केषा । सर्वासा । यासा । कासां ।

त्रेस्त्रय ॥ ३५ ॥ त्रेस्त्रयो भवत्यामि परे । त्रयाणा । परमत्रयाणा । त्रेरप्रधानत्वादिह न भवति।अतित्रीणा।तिसृणामित्यत्र परेण बाध्यते ।

त्रेल्स्वाप्चतुरो नुट् ॥३६॥ एभ्यो नुड् भवत्यामि परतः । त्रिनाना । षण्णा । पचाना । अष्टानामित्यत्रापि परत्वादीले"ष्णाता चेट्"इत्यत्रग्रहणस्योपदेशार्थत्वादिल इति नुट् । श्रीणां । कुमारीणा । वधूना । मासाना । पूजाना । वारीणा । चतुर्णा ।

इदितोर्धोर्नुम् ॥ ३७ ॥ इदितो धोर्नुमागमो भवति । वदति । वन्दते । वन्दिता । वन्दितु । वंदितव्य।निंदित।निंदितवान् । इदित् इति किं ? पचति । पच । धोरिति किं ? अभैत्सीत् । धिन्विकृण्व्योरिति निर्देशात्त्योत्पत्तेः प्रागेव नुम् । तेन–मरोर्हल , इत्यः सिद्ध । कुडा । हुडा ।कुन्ड्हिरिति सनकारोच्चारण ज्ञापक–इदितो धोर्नुम् न भवति—भेदन ।

शे मुचां ॥ ३८ ॥ मुचादीनां शे परे नुम् भवति । मुचति । लुपति । विंदति । लिंपति ।

सिंचति । कृतति । खिदति । पिंशति । अष्टौ मुचादय । श इति किं ? मोक्ता । मोक्तु ।

। तृफदृफगुफोभशुभां ॥ ३९ ॥ तृफादीनां शे नुम् भवति । तृम्फति । दृम्फति । गुम्फति । उम्भति।शुम्भति।श इति किं ? तर्पिता। तर्प्तु।

नशमस्जेर्झलि ॥ ४० ॥ अनयोर्झलि नुम् भवति । नंष्टा । नंष्टु । नंष्टव्य । नश अदर्शने । टुमस्जौ शुद्धौ । मंक्ता । मंक्तुं । मंक्तव्य । मंक्त्वा । मंक्ष्यति । मिमंक्षति । मस्जेर्नुमि कृते द्वयोः स्फसज्ञाया स्फादिस । झलीति किं ? नशन । मज्जन ।

* जभोऽचि ॥ ४१ ॥ जभेर्नुम् भवत्यचि परतः । जम्भति । जम्भकः । साधुजम्भी । जम्भ जम्भ । जम्भो वर्तते । नित्यत्वादेप प्रागेव नुम् । अचीति किं ? जभ्यते । जाभ्य । जजब्धि ।

* रध ॥ ४२ ॥ रधेरचि नुम् भवति । रन्धयति । रन्धकः । साधुरन्धी । रन्ध रन्ध । रन्धो वर्तते । अचीति किं ? रद्धा । पृथग्वचनमुत्तरार्थं ।

* नेट्यलिटि ॥ ४३ ॥ रधेर्न नुम् भवति इडादावलिटि परतः । रधिष्यति । रधिता । राधितु । राधितव्य । इटीति किं ? साधुरन्धी । अलिटीति किं ? ररन्धिव । ररन्धिम । रेधिवानित्यत्र—कसः कित्त्वसामर्थ्यान्नुमः स । लिटीटि इति कर्तव्ये पूर्वेणैव सिद्धत्वान्नियमो भवति । तत्र च किटीड्यवेत्यवधारणमाहोस्विल्लिट्येवेटीत्युभयथा संभवेऽन्यतरपरिग्रहो दुर्लभः ।

* रभः ॥ ४४ ॥ रभेरनादावलिटि पर्ये नुम् भवति । आरम्भयति । आरम्भकः । साधुरम्भी । आरम्भमारम्भ । आरम्भो वर्तते । अलिटीति किं ? आरेभे । अचीति किं ? आरब्धा । आरभते इति तुदादित्वाच्छे हटुल्लम ।

लभेः ॥४५॥ लभेरलिट्यनादौ नुम् भवति लम्भयति । लम्भकः ।साधुलम्भी । अलिटीति किं ? लेभे । अचीत्येव—लब्धा । लभते—इति तुदादित्वाच्छे नम । न च लभे शतास्ति । यस्य शतुर्नुम्विकल्प स्यात् । लभतीति प्रयोगभावेऽपि "वा नपः" इति वाग्रहणात् व्यवस्था विज्ञायते पृथगारम्भ उत्तरार्थः ।

य्याङ ॥ ४६ ॥ आङः परस्य लभेर्नुम् भवति यकारादौ परतः । आलम्भ्या गौर्ब्राह्मणेन । यीति किं ? आलब्धा । आङ इति किं ? लभ्य । आलम्भ्यागत इत्यत्र नुमोऽन्यत्र सावकाशस्य ख ।

उपात्स्तुतौ ॥ ४७ ॥ उपाल्लभेर्नुम् भवति स्तुत्या यत्ये परतः । उपलम्भ्य धन भवता । स्तुताविति किं ? उपलभ्यमस्माद् वृपलात्किंचित् ।

* वाऽमुण्ण्योः ॥ ४८ ॥ लभेर्वा नुम्भवति अमुण्ण्योः परतः । लम्भलम्भ । लाभं लाभं । अलम्भि । अलाभि ।

* घञ्खेच गे ॥ ४९ ॥ गेः परस्य लभेर्नुम् भवति घञि खेऽमि णौ च परे । उपलम्भः । सुप्रलम्भः । प्रलम्भ प्रलम्भ । प्रालम्भिः । गेरिति किं ? लाभः । ईषल्लभ । अम्ण्योर्नित्यार्थं घञ्खेतु गेरेवेति नियमार्थं वचन जिज्ञासोपलम्भेनेति निर्देशान्न विपरीतो नियमः । गेः घञ्खेष एवेति ।

* सुदुर्भ्यः ॥ ५० ॥ सुदुर्भ्यां व्यस्तसमस्ताभ्यां गिभ्यां गेः पराभ्यां लभेर्घञि खे च नुम् भवति । अतिसुलम्भ । अतिदुर्लम्भः । अतिसुदुर्लम्भ । गेरिति किं ? सुलाभः । सुलभ । दुर्लाभ । दुर्लभ । सुलाभिः । दुर्लभिः । सुदुर्लभ । अतिसुलभमिति पूजायामतिक्रमे चार्थेऽतिः । सुदुर्भ्यां गेरेवेति नियमार्थं वचन ।

उगिदचा धेऽम्वादे ॥ ५१ ॥ उगिनामम्वादीनां अचतेश्च घे नुम् भवति । गोमान् । गोमन्तौ । गोमन्तः । गोमन्त । गोमन्तौ । धनवान् ।

भवती । धनवन्तः । पचन् । पचन्तौ । पचन्तः । प्राङ् । प्राञ्चौ । प्राञ्चः । अभ्वादेरिति किं ? उख्या स्रत् । पर्णध्वत् । स्यादिप्रतिषेधाद्धत्वस्येह । गोमत्यते—गोमान् । गोमती ।

युजिरोऽसे ॥ ५२ ॥ युजिरो नुम् भवति असे घे परतः । युङ् । युञ्जौ । युञ्जः । युञ्जं । युञ्जौ । असे इति किं ? अश्वयुक् । अश्वयुजौ । अश्वयुजः ।

नपोऽच ॥ ५३ ॥ नपोऽजन्तस्य घे नुम् भवति । वनानि । दधीनि । मधूनि । चारित्राणि । अच इति किं ? विमलदिवि । बहुगिरि । अहानि ।

*झलां ॥ ५४ ॥ अचः परा या झल् जातिस्तदन्तस्य नपो घे नुम् भवति । सर्पींषि । धनूंषि । उदश्वित्ति । काष्ठतक्षि ।

– प्राग्वाऽन्तः ॥ ५५ ॥ झलन्तस्य नपोऽतोऽन्त्यझलन्तात् प्राङ् नुम् भवति वा । महोर्ञ्जि । महोर्जि ।

सुपीगोऽचि ॥ ५६ ॥ इगन्तस्य नपः सुप्यजादौ परे नुम् भवति । वारिणी । त्रपुणी । वारिणा । त्रपुणा । सुपीति किं ? तुम्बुरुणो विकारः तौम्बुरवं चूर्णं । इक इति किं ? वने । अचीति किं ? वारिभ्यः ।

भादौ वोक्तपुम्कं पुंवत् ॥ ५७ ॥ इगन्तमुक्तपुम्कं भादावजादौ पुंवत् वा स्यात् । शुचि । साधुः । शुचि । साधु वृत्त । शुचये । शुचिने ब्राह्मणाय । ग्रामण्या । ग्रामणिना कुलेन । चार्वा भार्ये वस्राय । कर्त्रा । कर्तृणा कुलेन । अतिरायां अतिरिणा । चित्रगवे । चित्रगुणे । भादाविति किं ? भाग्नी । उक्तपुम्कमिति किं ? जतुने ।

सख्युराद्यस्थ्यक्ष्णोऽनङ् ॥ ५८ ॥ मर ख्यादीनामनङ् भवति भादावजादौ परतः । सक्थ्ना । सक्थ्ने । अस्थ्ना । अस्थ्ने । दध्ना । दध्ने । अक्ष्णा । अक्ष्णे । अक्ष्णो । नपीति किं ? दधि नाम कश्चित् धानशीलो वा दधिस्तेन दधिना

विदेः शतुर्वसु ॥ ५९ ॥ विद परस्य शतुर्वसुर्भवति । विद्वान् । विद्वांसौ । विद्वांसः ।

न यात् ॥ ६० ॥ यात्परस्य शतुर्नुम् न भवति । ददत् । ददतौ । ददतः । जाग्रत् । जाग्रतौ । जाग्रतः ।

वा नपः ॥ ६१ ॥ नपुंस्यात्परस्य शतुर्वा नुम् भवति । ददन्ति, ददति । जाग्रन्ति, जाग्रति कुलानि ।

शीम्योरात् ॥ ६२ ॥ शीम्योरवर्णान्तात् शतुर्वा नुम् भवति । तुदन्ती, तुदती । पान्ती, पाती कुले । तुदन्ती, तुदती । पान्ती, पाती स्त्री । आदिति किं ? अदती । जानती स्त्री ।

श्यश्यात् ॥ ६३ ॥ आभ्यां शतुर्नुम् भवति शी मु इत्येतयोः परतः । नित्यार्थं वचनं । पचन्ती कुले । पचन्ती कन्या । दीव्यन्ती कुले । दीव्यन्ती कन्या ।

सावनडुहः ॥ ६४ ॥ अनडुह सौ परे नुम् भवति । अनड्वान् ।

*द्यौः ॥ ६५ ॥ दिवः औत्वं निपात्यते सौ परे । द्यौरारमते पुण्येन ।

पथिमथ्यृभुक्षामात् ॥ ६६ ॥ पथ्यादीनामात्वं भवति सौ परे । पन्थाः । मन्थाः । ऋभुक्षाः ।

एद्धे ॥ ६७ ॥ तेषामिकारस्याद्भवति घे परतः । पन्थानौ । पन्थानः । मन्थानं । मन्थानौ । मन्थानः । ऋभुक्षाणं । ऋभुक्षाणः ।

थो न्थः ॥ ६८ ॥ तेषां थकारस्य न्थादेशो भवति घ परे । पन्थाः । मन्था ।

भस्य टे रः ॥ ६९ ॥ तेषां भसंज्ञकानां टे रः भवति । पथः पश्य । पथा । पथे । मथः । मथा । ऋभुक्षः । ऋभुक्षा ।

पुंसोऽसुङ् ॥ ७० ॥ पुंसः असुङ् भवति घे परतः । पुमान् । पुमांसौ । पुमांसः । पुमांसं पुमांसौ ।

न ओतो णित् ॥ ७१ ॥ ओ तान्त घे णिद्भवति ।

गौः । गावौ । गावः । द्यौः । द्यावौ । द्यावः ।

वाऽस्मण्णश्च॥७२॥अस्मदो णश्च वा णिद्भवति। चकार । चकर । विललाप।विललप ।

* सखितोऽकौ ॥ ७३ ॥सखितः परं धं णिद्भवति अकौ परतः । सखायौ । सखायः । सखायं । सखायौ । तकार इति किं?इमे सख्यौ। अकाविति किं ? हे सखे ।

* ङन्सौ ॥ ७४ ॥ तस्य ङन् भवति अकौ सौ परतः । सखा ।

ऋदुशनस्पुरुदंशोऽनेहसां ॥ ७५ ॥ ऋकारांतानां उशनसादीनां च ङन् भवति धे अकौ सौ परतः । कर्ता । दाता । पिता । माता । उशना । पुरुदंशा । अनेहा । अकाविति किं ? हे दातः । हे मातः । हे पुरुदंशः । हेअनेहः ।

÷ तृज्वत् क्रोष्टुः ॥ ७६ ॥ क्रोष्टुः तृजंतवद्भवति अकौ धे परतः।क्रोष्टा । क्रोष्टारौ । क्रोष्टारः । क्रोष्टारं । क्रोष्टारौ । अकाविति किं ? हे क्रोष्टो । ध इति किं ? क्रोष्टून् ।

+स्त्रियां ॥ ७७ ॥ क्रोष्टुः स्त्रियां तृज्वत् भवति । क्रोष्ट्री ।

÷वाऽच्यापि ॥ ७८ ॥ क्रोष्टुः तृज्वद्वा भवति अजादावापि भादौ परतः । क्रोष्ट्रा । क्रोष्टुना । क्रोष्ट्रे।क्रोष्टवे क्रोष्टोः।क्रोष्टुः। क्रोष्ट्रोः।क्रोष्ट्वो । क्रोष्ट्रूनां।क्रोष्टरि,क्रोष्टौ । अचीति किं ! क्रोष्टुभ्यां। क्रोष्टुभिः । आपीति किं ! क्रोष्टून् ।

चतुरनडुहोर्वाः ॥ ७९ ॥ अनयोरुकारस्य वा भवति धे परतः । चत्वारः। चत्वारि। अतिचत्वाः । अतिचत्वारौ । अतिचत्वारः । अनड्वान् । अनड्वाहौ । अनड्वाहः । अनड्वाहं । अनड्वाहौ ।

वःकौ ॥ ८० ॥ तयोरुकारस्य वो भवति कौ परतः । हे अतिचत्वः । हेअनड्वन् ।

+ पुत्रेऽर्हे मातुः कपोऽड्॥८१॥ बसे मातृशब्दात् परस्य कपो वा अड् भवति कौ परतः पुत्रेऽर्हे पुत्रप्रशंसायां । हेगार्गीमातः। पुत्र इति किं ? हेगार्गीमातृके पुत्रि । अर्हे इति किं ? गार्गीमातृक ।

÷वोशनोशनन् ॥८२॥ एतौ निपात्यौ कौ वा। हे उशन। हेउशनन्। हे उशनः। उशनसः सखं नत्वं च निपात्यते ।

ऋतामिद्धोः॥८३॥ ऋकारांतस्य धोरिकारादेशो भवति । किरति । गिरति । विस्तीर्णं । गीर्य्यते । धोरिति किं ? मातृणां ।

उङः धोः ॥ ८४ ॥ उङः ऋत ईर्भवति । कीर्तयति । कीर्तयतः । कीर्तयंति ।

पुवादुत् ॥८५॥पवर्गाद्वकाराच्च परस्य धोःऋतः उद्भवति। पूर्त्तः । प्रपुपूर्षति । बुभूर्षति । मुमूर्षति वुवूर्षति । मुनीन् ।

सावैम्मं ॥८६॥ मपरे सौ परे गोरैप् भवति। अनैषीत् । अहौषीत् । अलावीत् । अहार्षीत्। म इति किं ? अलविष्ट ।

व्रज्वल्लोऽतः ॥ ८७ ॥ व्रजिवदोर्लकारेफांतस्य च गोरत ऐप् भवति मपरे सौ परतः । प्राव्राजीत् । अवादीत् । अचालीत् । अचारीत् । व्रज्वल्ल इति किं ? मानिरशीत् । मानिरटीत् । अत इति किं ? न्यमीलीत् । न्यखोडीत् ।

हलामचः ॥ ८८॥ हलंतानामच ऐप् भवति मपरे सौ परतः । अभैत्सीत् । अच्छैत्सीत् । अरौत्सीत् । हलामिति किं ? गौरिवाचारीत्-अगवीत् । अच इति किं ? अधाक्षीत् । अनिकोऽपि यथा स्यात् ।

नेटि ॥ ८९ ॥ इडादौ मसौ परे हलंतस्य गोरच ऐप्न भवति । अदेवीत् ।अकोषीत्।अकर्षीत् ।

*ह्म्य्यक्षण्श्वसज्ज्येदितां ॥ ९० ॥ हकारमकारयकारयकारांतानां क्षणादीनां च इडादौ .

मसावेन स्यात् । अग्रहीत् । अरहीत् । अवमीत् । अव्ययीत् । अक्षणीत् । अश्वसीत् । अजयीत् । अरगीत् । अलगीत् ।

वोर्णुव ॥ ९१ ॥ ऊर्णुनो मसौ वैव्भवति । प्रौर्णावीत् । प्रौर्णुवीत् ।

अतोऽनादेर्ये: ॥ ९२ ॥ अनादेरतो येर्वैव्भवति इडादौ मसौ परतः । अरुणीत् । अकाणीत् । अरणीत् । अराणीत् । अचणीत् । अचाणीत् । अत इति किं? असेवीत् । अनादेरिति किं? मानिरटीत् । येरिति किं? अरक्षीत् ।

*वलादेरिट् ॥९३॥ वलादेरर्थादगस्य इडागमो भवति । पविता । पवितु । पवितव्यं । भविता । भवितु । भवितव्य । एधितव्य । वलादेरिति किं? लव्य । लवनीयम् । अगस्येति किं? आस्ते । शेते ।

। ग्रहादे क्ते ॥९४॥ ग्रहादिभ्यः परस्य वलादे क्तेरिड् भवति । निगृहीतिः । उदितिः । भणितिः । दीधितिः । मथितिः । लिखितिः । पठितिः । निकुचितिः । ग्रहादेरेव क्तेरिति नियमोऽयं । तेन—विभूतिः । दीप्तिरित्यादि ।

*ग्रहोऽलिट्येकाचो दी ॥९५॥ ग्रहेरेकाचः परस्य इटो दीर्भवत्यलिटि परत । ग्रहीष्यति । ग्रहीता । ग्रहीतु । ग्रहीतव्य । अलिटीति किं? जगृहिव । जगृहिम । एकाच इति किं? जरीगर्हिता जरीगर्हितु ।

* वृतो वाऽलिमसौ ॥ ९६ ॥ वृङ्वृञ्भ्या ऋकारान्तेभ्यश्च या इटो दीर्भवति अलिङ्लिट् मसिपु परतः । वारिता । वरीता । प्रावरिता । प्रावरीता । तारिता । तरीता । जरिता । जरीता । निगरिता । निगरीता । अलिमसाविति किं? वरिषीष्ट । प्रावरिषीष्ट । निगरिषीष्ट । प्रावरिथ । तेरिव, तेरिम । प्रावारिष्टा । अतारिष्टा । अस्तारिष्टां । न्यगारिष्टा । न्यगारिषुः ।

सनीट् ॥९७॥ सनि परे वृत इड् वा भवति । वुवूर्षते । विवरिषते । विवरीषते । प्रावुवूर्षति । प्राविवरिषति । प्राविवरीषति । तितीर्षति । तितरिषति । तितरीषति । आतिस्तीर्षति । आतिस्तरिषति । आतिस्तरीषति ।

लिङ्स्योर्दे ॥९८॥ वृद्भ्य परयोर्लिङ्स्योरिड् वा भवति दे । लिङ्—वृषीष्ट । वरिषीष्ट । आस्तीर्षीष्ट । आस्तरिषीष्ट । अवृत । अवरिष्ट । अवरीष्ट । प्रावृत । प्रावरिष्ट । प्रावरीष्ट । आस्तीर्ष्ट । आस्तरिष्ट । आस्तरीष्ट । द इति किं? प्रावारिषु । अतारीत् ।

* स्फादृतोऽस्कृ ॥ ९९ ॥ स्फादस्कृपराहकारात्लिङ्स्यार्दे वेड् भवति । स्मृषीष्ट । स्मरिषीष्ट । ध्वृषीष्ट । ध्वरिषीष्ट । अस्मृषाता । अस्मरिषाता । अध्वृषाता । अध्वरिषाता । अस्कृरिति किं? संस्कृषीष्ट । समस्कृत ।

*रधादिद्घूञः ॥१००॥ रधादेर्द्धयो घूञश्चोत्तरस्य वलादेर्वेड् भवति । रद्धा । रधिता । नष्टा । नशिता । नङ्क्ष्यति । नशिष्यति । उपगोढा । उपगूहिता । विधोता । विधविता । धोष्यति । धविष्यति ।

निस्कुष ॥१०१॥ निरपूर्वात् कुष इट् वा स्यात् । निष्कोषिता । निष्कोष्टा ।

इट् ते ॥१०२॥ निस्कुष तसंज्ञे परे इट भवति । निष्कुषितः । निष्कुषितवान् ।

तीषसहलुभरुषरिषः ॥१०३॥ एभ्यो वेड् भवति तकारादौ परतः । एष्टा । एषिता । एष्टु । एषितु । एष्टव्य । एषितव्य । सोढा । सहिता । लोब्धा । लोभिता । रोष्टा । रोषिता । रेष्टा । रेषिता । तीति किं? सहिष्यते ।

सनीवतर्दभ्रस्जदम्भश्रियूर्णभरज्ञपि

सतन्यतेः ॥१०४॥ इवतादीना ऋधादीना च सनि परे वेड् भवति । दुद्यूषति । दिदेविषति । सुस्यूषति । सिसेविषति । ईर्त्सति । अर्दिधिषति । विभ्रक्षति । विभर्क्षति । विभ्रज्जिषति । विभर्जिषति । धिप्सति । धीप्सति । दिदम्भिषति । सुस्वूर्षति । सिस्वरिषति । शिश्रीषति । शिश्रयिषति । युयूषति । यियविषति । प्रोर्णुनूषति । प्रोर्णुनविषति । प्रोर्णुनुविषति । बुभूर्षति । बिभरिषति । ज्ञीप्सति । जिज्ञपयिषति । सिषासति । सिषनिषति । तितंसति । तितांसति । तितनिषति । पित्सति । पिपतिषति ।

पूङ्क्लिशस्तक्त्वोः ॥ १०५ ॥ पूङ्क्लिशभ्यां परयोस्तक्त्वो वेड् भवति । पूतः । पवितः । पूतवान् । पवितवान् । पूत्वा । पवित्वा । क्लिष्टः । क्लिशितः । क्लिष्टवान् । क्लिशितवान् । क्लिष्ट्वा । क्लिशित्वा ।

क्षुध्वस इट् ॥ १०६ ॥ आभ्यां तक्त्वोरिड् भवति । क्षुधितः । क्षुधितवान् । क्षुधित्वा । क्षोधित्वा । उषितः । उषितवान् । उषित्वा ।

* अचोऽर्चे ॥ १०७ ॥ अचेरर्चायां तक्त्वोरिड् भवति । अंचितः । अंचितवान् । अंचित्वा गुरून् गतः। अर्च इति किं? उदक्तमुदकं कूपात्। अक्त्वा ।

स्वार्थे लुभात् ॥ १०८ ॥ स्वार्थे विमोहने वर्तमानाल्लुभात् तक्त्वोरिड् भवति । विलुभिताः सीमनाः । विलुभिताः केशाः । लोभित्वा । लुभित्वा । स्वार्थ इति किं? लुब्धो न लभते पुण्य ।

जॄव्रश्चः क्त्वः ॥ १०९ ॥ आभ्यां क्त्वाप्रत्ययस्य इड् भवति । जरित्वा, जरीत्वा । व्रश्चित्वा ।

वोदितः ॥ ११० ॥ उदितः परस्य क्त्वाप्रत्ययस्य वेड् भवति । शान्त्वा । शमित्वा । दान्त्वा । दमित्वा ।

* क्वस्वेकाज्घसः ॥ १११ ॥ आकारान्तात् एकाचो घसश्च क्वसौ इट् भवति । पपिवान् । तस्थिवान् । आटिवान् । पेठिवान् । जक्षिवान् । एकाजिति किं? बभूवान् । बिभिद्वान् ।

* गम्हन्विदद्दृशिविशो वा ॥ ११२ ॥ गमादेः क्वसौ परतो वेड् भवति । जग्मिवान् । जगन्वान् । जघ्निवान् । जघन्वान् । विविदिवान् । विविद्वान् । ददृशिवान्, ददृश्वान् । विविशिवान् । विविश्वान् ।

स्यसौ कृच्चृच्छृतृन्नृतः ॥ ११३ ॥ एभ्यः सिवर्जितसकारादावगे परतः वेड् भवति । कर्त्स्यति । कर्तिष्यति । अकर्त्स्यत् । अकर्तिष्यत् । चिकृत्सति । चिकर्तिषति । चर्त्स्यति । चर्तिष्यति । अचर्त्स्यत् । अचर्तिष्यत् । चिचृत्सति । चिचर्तिषति । छर्त्स्यति । छर्दिष्यति । अछर्त्स्यत् । अच्छर्दिष्यत् । चिच्छृत्सति । चिछर्दिषति । तर्त्स्यति । तर्दिष्यति । अतर्त्स्यत् । अतर्दिष्यत् । तितृत्सति, तितर्दिषति । नर्त्स्यति । नर्तिष्यति । अनर्त्स्यत् । अनर्तिष्यत् । निनृत्सति । निनर्तिषति । सीति किं? कर्तिता । नर्तिता । असाविति किं? अछर्दीत् । अनर्तीत् ।

गमेः ॥ ११४ ॥ गमेः सकारादावगस्य वेड् भवति । सजिगमिषिता । सजिगसिता । अधिजिगमिषिता । अधिजिगांसिता व्याकरणस्य । सीति किं? गता ।

* मस्य ॥ ११५ ॥ गमेर्मनिमित्तस्य सकारादेरिड् भवति । गमिष्यति । अगमिष्यत् । जिगमिषति । अधिजिगमिषति । म इति किं? सजिगसते वत्सो मात्रा ।

न वृद्भ्य ॥ ११६ ॥ वृतादेः परस्य मस्य नेड् भवति । वर्त्स्यति । विवृत्सति । सर्त्स्यति । सिवृत्सति । स्यत्स्यति । सिस्यत्सति । कल्प्स्यति । चिक्लृप्सति । कल्प्तासि । म इति किं? वर्तिष्यते । कल्पिष्यते । कल्प्स्यते ।

*वास्त्वदच्छज्जदशोऽनिस्तानिटतासस्थेऽस्क-

ग्यार्चेः ॥ ११७ ॥ नित्यानिट्नाम्य अकारवद्भ्योऽजतेभ्यः सृजदृशिभ्यां च थे वेट् भवति क्रादीन्विहाय । पक्ता । पपक्थ । पेचिथ । शक्ता । शशक्थ । शेकिथ । याता । ययाथ । ययिथ । नेता । निनेथ । निनयिथ । स्रष्टा । ससृष्ट । ससर्जिथ । द्रष्टा । ददष्ट । ददर्शिथ । अत्वद्ग्रहणं सृजदृश इति किं ? भेत्ता । बिभेदिथ । नित्यग्रहणं किं ? अक्ता । अंजिता । आनंजिथ । अनिट्ग्रहणं किं ? लविता । लुलविथ । तास्ग्रहणं किं ? जघसिथ । थ इति किं ? पेचिव । पेचिम । अस्व्यार्चेरिति किं ? संस्कर्त्ता । सस्करिथ । अत्ता । आदिथ । व्याता । विव्यायिथ । अर्त्ता । आरिथ ।

ऋत ॥ ११८ ॥ ऋकारान्तान्नित्यानिट्तासस्थे नेट् भवति । कर्त्ता । चकर्थ । हर्त्ता । जहर्थ । स्मर्त्ता । सस्मर्थ ।

*गमस्नोर्दे ॥ ११९ ॥ गम्स्नुभ्यां वलादेरगस्य दे सति नेट् भवति । गंस्यते । संजिगंसते । अधिजिगांसते । प्रस्नोष्यते । प्रस्नोष्यमाण । प्रास्नोष्ट ।

क्रमेः ॥ १२० ॥ क्रमेः परस्य नेट् भवति दे । प्रक्रंस्यते । प्राक्रंस्त । प्रचिक्रंसते । द इति किं ? क्रमिता ।

*तुः ॥ १२१ ॥ दे विषये क्रमेः परस्य तुर्नेट् भवति । प्रक्रन्ता । उपक्रन्ता ।

वशि ॥ १२२ ॥ धोर्वशादौ परे नेट् भवति । ईश्वरः । दीप्रः । भस्म । दण्डः । मुद्गः । गर्गः । वशीति किं ? ईशिता ।

*लौदिदचोऽपच्छिङ्श्विग्रोर्ठोरपट्कोवृद्‍त ॥ १२३ ॥ लकारौकारेद्भ्योऽजन्तेभ्यश्च एकाच्भ्यो विहितस्य वलादेर्नेट् भवति पतादीन्विहाय । गता । शक्ता । नता । वेत्ता । चेता । याता । दाता । नेता । स्तोता । कर्त्ता । पतादिवर्जनं किं ? पतिता । श्वयिता । श्रयिता । डायिता । डयिता ।

रविता । क्षविता । क्ष्णविता । स्नविता । नविता । यविता । भविता । लविता । वरिता । वरीता । प्रावरिता । प्रावरीता । तरिता । तरीता । परिता । परीता । आवधिषीष्ट । एकाच इति किं ? प्रोर्णविता । निभेदिता । चिच्छेदिता । जागरिता ।

*क्त्रिच्त्रोणादेः ॥ १२४ ॥ एषां नेट् भवति । शान्तिः । तन्ति । पोत्र । शस्त्र । जन्तुः । दस्म । अक्षर । हस्तः । वर्तिन्त्रा । पत्तनं । कुक्षिः । इक्षु । शर्करा । शस्र ।

*स्त्र्यूर्णुञ्श्युकः ॥ १२५ ॥ एभ्यः किति नेट् भवति । प्रोर्णुतः । प्रोर्णुतवान् । श्रित । श्रितवान् । श्रित्वा । श्रितिः । युतः । युतवान् । युत्वा । युतिः । रुतः । रुतवान् । रुत्वा । रुति । प्रावृतः । प्रावृतवान् । कितीति किं ? श्रयिता । ऊर्णादेरिति किं ? श्वयित्वा । एकाच इति किं ? जागरितः । जागरितवान् ।

सनि ग्रहगुहश्च ॥ १२६ ॥ ग्रहगुहाभ्यामुगतेभ्यश्चैकाच्भ्यः सनि नेट् भवति । जिघृक्षति । जुघुक्षति । रुरूषति । लुलूषति ।

भृसृस्तुद्रुस्रुश्रोर्लिटि ॥ १२७ ॥ एभ्यो लिटि नेट् भवति । बभृव । बभृम । सस्रुव । सस्रुम । बभृवहे । बभृमहे । चकृव । चकृम । तुष्टुव । तुष्टुम । तुष्टोथ । दुद्रुव । दुद्रुम । दुद्रोथ । सुस्रुव । सुस्रुम । सुस्रोथ । शुश्रुव । शुश्रुम । शुश्रोथ । सिद्धे सत्यारम्भो नियमार्थः । आदय एव लिट्यनिटो नान्य इति । ददिव । ददिम । बिभिदिव । बिभिदिम ।

*कृञोऽसुटः ॥ १२८ ॥ कृञः असुटो लिटि नेट् भवति । चकृव । चकृम । असुट इति किं ? सञ्चस्करिव । सञ्चस्करिम ।

*डीयश्वीदितोऽप्यतस्ते ॥ १२९ ॥ डीयश्विभ्यामीदिद्भ्यो विभाषेड्भ्यश्च परे त्यस्य तस्य ते परे नेट् भवति । डीनः । डीनवान् । शूनः ।

शूनवान् । पीन । पीनवान् । लग्न । लग्नवान् । इष्टः । इष्टवान् । घूतः । घूतवान् । अपत इति किं ? पतितः । पतितवान् ।

सन्निविभ्योऽर्दे ॥१३०॥ सनिविपूर्वादर्दे स्ते नेड् भवति । समर्ण ।न्यर्णः । व्यर्णः । समादेरिति किं ? प्रार्दित ।

*अविदूरेऽभेः ॥ १३१ ॥ अभिपूर्वादर्दरविदूरेऽर्थे ते नेड् भवति।अभ्यर्णा सरित्।अभ्यर्णे शेते । अविदूर इति किं ? अभ्यर्दितश्चौर शीतेन ।

*शसधृषः प्रगल्भे ॥ १३२ ॥ आभ्यां प्रगल्भेऽर्थे ते नेड् भवति।विशस्तो वादी।धृष्टो वादी। प्रगल्भ इति किं ? विशसितः । घर्षित ।

*कष कृच्छ्रगहने॥ १३३ ॥ कृच्छ्रगहनयोस्ते कषेर्नेड् भवति।कष्ट गणित । कष्टं वन । कषितमन्यत्र ।

*दृढ बलिस्थूले ॥ १३४ ॥ दृढमिति निपात्यते बलिनि स्थूले च ते परतः।दृढो बलवान् स्थूलश्च । अनिट्त्वनहस तढत्वं च निपात्यते । दृंहित । दृंहितमन्यत्र ।

* क्षुब्धस्वांतध्वातलग्नम्लिष्टघुष्टविरिब्ध फांटबाढपरिवृढ मथमनस्तम सक्ताविस्पष्टाविशब्दस्वरानायासभृशप्रभौ ॥ १३५ ॥ क्षुब्धादयो निपात्यते मंथाद्यर्थेषु । क्षुब्धो मथाः। स्वान्त तमः । ध्वान्तः सक्त । म्लिष्टमविस्पष्ट म्लेच्छरनिड्त्वमेकारस्यैत्वच । घुषिरविशब्दने। घुष्टा रज्जुः । घुष्टौ पादौ । विरिब्धः स्वरः । विपूर्वस्य रेभृडोऽनिड्त्वमित्व च। फाटमनायास। बाढ भृश । परिवृढः प्रभुः । अन्यत्र क्षुभित । स्वनित । ध्वनितं । लगित । म्लेच्छित । अवघुषित वाक्य । विरेभित । फाणित । बाहित । परिवृंहितमिति ।

आदितः॥ १३६ ॥ आकारेतो धोन्ते नेड् भवति । मिन्न ।मिन्नवान् । क्ष्विन्नः । क्ष्विन्नवान्। क्ष्विण्णः । क्ष्विण्णवान् ।

वा भावारम्भे ॥ १३७ ॥ भावे आरभे च आदित ते वा नेड् भवति । मिन्नमस्य मेदितमस्य। प्रमिन्नः । प्रमेदितः ।

*शकेः कर्मणि ॥१३८॥ शके कर्मार्थे ते वा नेड् भवति । शक्तो घटः कर्तुं, शकितो घटः कर्तुं । कर्मणीति किं ? शक्तो देवदत्त ।

*हृषेर्लोमविस्मयप्रतिघाते ॥१३९॥ हृषेर्लोमाद्यर्थेषु ते वा नेड् भवति। हृष्टानि। हृषितानि लोमानि । हृष्ट देवदत्त । हृषित देवदत्तः । हृष्टा, हृषिताः दताः ।

*जप्तग्रस्तापचितश्च ॥१४०॥ जप्तादयो निपात्यते । जप्तः जपितः । ध्वन्तः । ध्वनितः। अपचितः । अपचायितो गुरः । चायतेश्चिः । चशब्दादपचितिरिति भवति ।

दांतशांतपूर्णदस्तस्पष्टछन्नज्ञप्ता ॥१४१॥ दान्तादयःशब्दाःकृतणिचा अनिटो वा निपात्यते। दांतः, दमितः । शांतः, शमितः । पूर्णः, पूरितः । दस्त , दासितः । स्पष्टः । स्पाशितः। छन्न , छादितः । ज्ञप्त । ज्ञापित ।

*वृत्तोऽधीतो॥१४२॥ वृत्त इति वृतेर्ण्यंतस्य निपात्यते अधीतेऽर्थे । वृत्तं जैनेन्द्र ।वृत्तम्नर्के । अनिट्त्व णेरुप्च । वर्तितमन्यत्र ॥

वा रुष्यमत्वरसघुषास्वन्मः ॥१४३॥ रुष् अम् त्वर सघुष् आस्वन् वम् इत्येतम्यस्ते नेड् भवति । रुष्टः, रुषितः । अभ्यंत। अभ्यमित । तूर्णः, त्वरित । सघुष्ट । सघुषितः पाद । सघुष्टं । सघुषित वाक्य । आस्वातः, आस्वानितो देवदत्तः । आस्वात । आस्वनित मन । वातः, वमितः ।

*रुदध्न इट् स्ये ॥ १४४ ॥ ऋदेतेभ्यो

हनश्चेट् भवति स्ये परे । करिष्यति । अकरिष्यत् करिष्यमाण । हरिष्यति । स्वरिष्यति । हनिष्यति ।

*सान्जेः ॥ १४५ ॥ अञ्जेः सौ परे इड् भवति आञ्जीत । आञ्जिष्टां । आञ्जिषुः ।

स्तुसूधूञ्भ्यो मे ॥ १४६ ॥ एभ्यो मसाविड् भवति । अस्तावीन् क्षुयुनाथ । असावीन् । असावीत् । म इति किं ? अस्तोष्ट ।

यमरमनमातां सक् च ॥ १४७ ॥ एषां मसाविट् सक्चागम । अयसीत् । अयसिष्टां । अयसिषुः । व्यरंसीत् । व्यरंसिष्टां । व्यरंसिषुः । अनंसीत् । अनंसिष्टां । अयासीत् । आयासिष्टां । अपासीत् । अदासीत् ।

स्मिङ्पूङ्रञ्ज्वशःसनि ॥ १४८ ॥ एतेभ्यः सनीड् भवति । सिस्मयिषते । पिपविषते । अरिरिषति । आजिजिषति । अशिशिषते ।

*किरश्च ॥ १४९ ॥ किरादिभ्यः सनीड् भवति । उचिकरिषति । निनिगरिषति । दिदरिषते । दिधरिषते । पिपृच्छिषति । चशब्दात् जुगृहिषन्मत्तगनोऽभ्यधावत् ।

रुदद्यो गे ॥ १५० ॥ रुदादिभ्यः गे इड् भवति । रोदिति । रुदितः । स्वपिति । स्वपितः । प्राणिति । प्राणितः । श्वसिति । श्वसितः । जक्षिति । जक्षितः । ग इति किं ? स्वप्ता । स्वप्नु । स्वप्तव्य । वलादेरिति किं ? रुदति । स्वपति ।

*ईड स्ध्वे ॥ १५१ ॥ ईडः सकारादौ ध्वे च परे इट् भवति । ईडिषे । ईडिध्वे । ईडिष्व । ईडिध्व ।

ईशः ॥ १५२ ॥ ईश सकारे ध्वे च परे इट् भवति । ईशिषे । ईशिध्वे । जनेर्ध्वेति केचित् व्यतिजज्ञिषे । व्यतिजज्ञिध्वे ।

लिटोऽनत्यस्य ॥ १५३ ॥ लिङः अनत्यस्य सकारस्य न स्यात् गे । कुर्यात् । चिनुयात् । चिनुयाता । चिनुयुः । कुर्वीत । चिन्वीत । अनत्य इति किं ? कुर्याः । कुर्युः । गे इति किं ? क्रियासुः । कृषीष्ट ।

अतो येय् ॥ १५४ ॥ अदन्तात् परस्य या इत्यस्य इय् भवति । पचेत् । नन्देत् । दीव्येत् । तकारः किं ? यायात् ।

*यातोऽपः ॥ १५५ ॥ अत परस्य पिद्वर्जितस्यात इय् भवति । पचेते । पचेथे । पचेता । पचेया । अप इति किं ? पचावहै । पचामहै ॥

आने मुक् ॥ १५६ ॥ गोऽकारान्तस्य मुगागमो भवति आने परतः । यजमानः । पचमानः । नर्दमान ।

ईदास ॥ १५७ ॥ आसः परस्यानस्य ईद्भवति । आसीनोऽधीते । आसीनो भुङ्क्ते ।

*सुप्याप्नः ॥ १५८ ॥ अप्नन्तदंतस्य च गोराकारादेशो भवति सुपि परे । अप्ताभिः । अप्ताभ्यः । अप्तासु । प्रियाप्ताः । प्रियाप्ता । प्रियाप्तौ । प्रियाप्तानौ । प्रियाप्तौ । प्रियाप्तानः । प्रियाप्ताम् । प्रियाप्तान । प्रियाप्तौ । प्रियाप्तानौ । प्रियाप्तौ । प्रियाप्नः । प्रियाप्ना । प्रियाप्ना । प्रियाप्ताभ्या । प्रियाप्ताभिः । प्रियाप्ते । प्रियाप्ने । प्रियाप्तः । प्रियाप्नः । प्रियाप्नोः । प्रियाप्तोः । सुपीति किं ? अप्तकर्मघाती जिनः ।

रायः स्मि ॥ १५९ ॥ रै इत्यस्यात्र भवति सकारभकारादौ सुपि परतः । रा । राभ्यां । रासु । प्रियरि । प्रियराभ्यां । प्रियरासु ।

*युष्मदस्मदो ॥ १६० ॥ अनयोरात्वं भवति सकारभकारादौ सुपि परत । युष्माभिः । अस्माभिः । युष्मासु । अस्मासु ।

*आविपि ॥ १६१ ॥ युष्मदस्मदोरात्वं भवति औकारे इपि च परत । युवां । आवां । त्वां । मामित्यादि ।

य ॥ १६२ ॥ तयोर्यो भवति सुपि परत । त्वया । मया । त्वयि । मयि । युवयो । आवयो

स्वमादेशे ॥१६३॥ आदेशे सुपि तयो स्व भवति। त्व। अह। त्वद्। मद्। युष्मद्। अस्मद्।

घो वा ॥१६४॥ मकारातयोस्तयो स्व भवति वा आदेशभूते सुपि। युष्मानाचक्षाणेभ्य युष्मभ्य। युपभ्य। अस्मभ्य। असभ्य। मावधेयें विधयस्ते परत्वात् भवति। युष्मद्। युपद्। अस्मद्। असद्। युष्माक। युपाक। अस्माक। असाक॥

मावधे ॥१६५॥ तयोर्मकारावधे सघात स्यादेशा भवति इत्येपोऽधिकारो वेदितव्य। तत्रैवोदाहरिष्याम।

युवावौ द्वौ ॥१६६॥ तयोर्मावधेर्युवावादेशौ स्त: द्वौ परत:। युवा। आवा। युवाभ्या। आवाभ्या।

*त्वमौ त्वयौ चैके ॥१६७॥ एकार्थे वर्तमानयोर्युष्मदस्मदोर्मावधेस्त्वामावादेशौ स्त सुपि त्वे यौ च एकत्वे। त्वयि। मयि। त्वदीय। मदीय। त्वत्तर। मत्तर। त्वच्छिष्य। मच्छिष्य। त्वत्पुत्र। मत्पुत्र।

त्वाहौ सौ ॥१६८॥ युष्मदस्मदो त्वाहौ भवत सौ परे। त्व। अह।

यूयवयौ जसि ॥ १६९ ॥ तयोर्यूयवयौ भवत जसि परे। यूय वय।

तुभ्यमह्यौ ङयि ॥१७०॥ तयोस्तुभ्यमह्यो स्त: ङयि परे। तुभ्य। मह्य।

तवममौ ङसि ॥ १७१ ॥ तयोस्तवममावादेशौ स्त ङसि परे। तव स्व। मम स्व।

त्रिचतुरः स्त्रियां तिसृचतसृ ॥ १७२ ॥ त्रिचतुरो स्त्रिया वर्तमानयो तिसृचतसृ इत्येतावादेशौ भवत सुपि। तिसृभि। तिसृभ्य। तिसृषु। चतसृभि। चतसृभ्य:। चतसृषु।

राऽन्तु ॥ १७३ ॥ तिसृचतस्रो ऋकारस्य रेफो भवत्यचि परत:। तिस्र: सति। तिस्र: पश्य। चतस्रो याति। चतस्रो नय।

+वाऽस्पर्द्धेयोटि ॥ १७४ ॥ तिसृचतसोरसख्यावाचिनो: ऋकारस्य रेफो भवति वा डा–औटि च परत। प्रियतिस्रि। प्रियतिसरि। प्रियचतस्रि। प्रियचतसरि। प्रियतिस्रौ। प्रियतिसरौ। प्रियचतस्रौ। प्रियचतसरौ। प्रियतिस्र:। प्रियतिसर:। प्रियचतस्र। प्रियचतसर:। प्रियतिस्र। प्रियतिसर। प्रियचतस्र। प्रियचतसर।

*जराया ङस् ॥१७५॥ सुप्यजादौ परे जराया वा ङस् भवति। जरे, जरसै। जरा जरस। जरा, जरस। जरे जरसौ। जरा, जरस। जरया। जरसा।

त्यदादेर ॥ १७६ ॥ त्यदादीनामत्वं भवति सुपि परत:। स्य। त्यौ। त्ये। स:। तौ। ते। द्वौ।

किमः कः ॥ १७७ ॥ किम: को भवति सुपि परे। क:। कौ। के।

*कुत्तशो ॥१७८॥ किम कुर्भवति तकारादावशि च परत। कुत। क।

*तोः सोऽनते सौ ॥ १७९ ॥ त्यदादे: तवर्गस्यानते वर्तमानस्य सो भवति सौ परे। स्य। स:। एप:। अनत इति किं? य:। स:।

असौ ॥ १८० ॥ असावित्यदस औत्व सोश्च स निपात्यते। असौ।

+वाऽमुक ॥१८१॥ अमुक इत्यदसोऽकोऽकारस्यौत्व वा निपात्यते सो परे। अमुक:। असकौ।

इदमो मः ॥ १८२ ॥ इदम: मकारो भवति सौ परे। इय। अय।

दः ॥ १८३ ॥ इदमो दकारस्य मो भवति सुपि। इमौ। इमो। इमा। इमा:। इमे। इमानि।

य सौ ॥ १८४ ॥ इदमो दकारस्य यो भवति सो परे। इय।

पुसीदोऽय् ॥ १८५ ॥ इदमः इद्रूपस्या य् भवति पुसि सौ । अय ।

*टौस्यनोऽकः ॥ १८६ ॥ इदमः ककार हीनस्येदः अनादेशो भवति टौसि परे । अनेन । अनया ।अनयोः।अक इति किं?इमकेनाइमकयोः।

हलि ख ॥ १८७ ॥ इदमोऽककारस्येदः ख भवति हलादौ सुपि परत । आभ्या । एभि । एभ्यः। आभिः। एषा । आसा । एषु । आसु । अक इति किं?इमकाभ्या । इमकेभ्य ।

*अन्वादेशेऽश ॥ १८८ ॥ इदमोऽश भवति अन्वादेशे कथितानुकथने हलादौ सुपि परे । इमकाभ्या छात्राभ्या रात्रिमुषिता । अथो आभ्या हिंसा च कृता । इमकस्य छात्रस्य कुल मशोभन अथोऽस्य शीलमपि । इमकस्य राज्ञो जनपदो दुर्विनीतः। अथोऽस्य भृत्याश्च अवश्याः।

*टौसिष्येतदश्चैनत् ॥ १८९ ॥ इदमः एत दश्च एनद्भवति अन्वादेशे टा—ओस्—इप् इत्येतेषु परतः । अनेन छात्रेण रात्रिरधीता अथो एनेनाहरप्यधीत । एतेन छात्रेण रात्रिरधीता । अथो एनेनाहरपि । अनयो छात्रयो शोभन शील। अथो एनयोः रूपमपि । एतयो, छात्रयो शोभन शील अथो एनयोरूपमपि । इम छात्र जैनेंद्रमध्यापय अथो एन छदोपि । एत छात्र काव्यमध्यापय—अथो एन तर्कमपि । सु शीलाविमौ । अथो एनौ जगत् मानयति । दुष्टा एतो । अथो एनौ लोको निंदति । धार्मिका इमे देवा अप्येनान् नमस्यति ।‶ विनीता एते अथो एनान् पूजयति । इद सर भ्रमरा सेवते। अथो एनद्विहगाश्च । एतत् कुल्मर्थिनः सेवते अथो एनन्मित्राणि च । अन्वादेश इति किं ? देवदत्त मध्यापय इम च छात्र पश्य ।

इति जैनेन्द्रव्याकरणे शब्दार्णवचन्द्रिकाया वृत्तौ पचमस्याध्यायस्य प्रथम पादः ।

द्वितीयः पादः ।

मृजेरैप् ॥ १ ॥ मृजेर्गोरैप् भवति । मार्ष्टि । मार्ष्टा । मार्ष्टुं । मार्ष्टव्य । मार्जिता । मार्जितु । मार्जितव्यम् ।

क्डित्यचि वा ॥ २ ॥ क्डित्यजादौ मृजे रैब्वा भवति । समृजति । समार्जति । परिम मृजतु । परिममार्जतु । क्ङितीति किं?मार्जन । अचीति किं ? मृष्ट । मृष्टवान् ।

ञ्णित्यचः॥३॥ अजतस्य ञ्णित्यैप् भवति । प्राकारः । अध्याय । गौः । गावौ । गाव । सखायौ । सखायः ।

उडोऽतः ॥४॥ उडोऽकारस्यैब्भवति ञ्णिति परतः। अपाचि । पाचक । पाठकः । पाकः । पाठः। अत इति किं ? भेदक ।

हृत्यस्वादेः ॥५॥ अचामादेरच एब्भवति। ह्रति ञ्णिति परे । नैपुष्टिः। औत्स ।भागः।नवः।

देविकाशिशपादीर्घसत्रश्रेयसामा ॥ ६ ॥ देविकादीनामादेरच ऐ०भवत्याकार । देविकाया भव दाविकमुदक । शिंशपायाः विकारः शाशप भस्म । दीर्घसत्रे भव दार्घसत्र पुण्य । श्रेयो, ऽधिकृत्य कृतो ग्रथः श्रायस, स्याद्वादः ।

×वहीनरस्यैः ॥७॥ वहीनरस्यादेरच ऐकारो भवति । वहीनरस्यापत्य वैहीनरिः ।

केकयमित्रयुप्रलयाना यादेरिय् ॥ ८ ॥ एषा यकारादेरिय् भवति ह्रति ञ्णिति परतः । केकयस्यापत्य कैकेयः । मित्रयोर्भाव, मैत्रेयिका या श्लाघते । प्रलयादागत प्रालेयमुदक ।

पदे य्व ऐयौव् ॥९॥ पदे परतोऽच्यादेरचः स्थाने कृतयोर्यकारवकारयो ऐयौव् इत्येता वादेशौ भवतः ह्रति ञ्णिति परतः । वैयाकरणः ।

नैयायिक. । सौवाम । स्वर्हता प्रोक्तं सौवर्हत तत्त्व । पद इति किं ? यत इमे शिष्या याताः । स्य इति किं ? स्राश्विः । अस्वादेरिति किं ? अभ्यजनेन चरति–आभ्यजनिक ।

द्वारादेः ॥१०॥ द्वारादीना य्व ऐयौव् स्तः इति ञ्णिति परत । द्वारे नियुक्तः दौवारिकः । द्वारपालस्यापत्य दौवारपालिकः । स्वरेण चरति सौवरिक । सौवाध्यायिकः । व्यल्कसे भवः वैयल्कसः ।

न्यग्रोग्रस्यैकस्य ॥ ११ ॥ न्यग्रोधस्य एकस्य केवलस्य यो यकारस्तस्य ऐय् भवति । न्यग्रोधस्याय नैयग्रोधो दण्डः । एकस्येति किं ? न्यग्रोधिकाया भव न्याग्रोधिकः ।

*स्वर्यगादेः ॥ १२ ॥ स्वर्यातस्य व्यगादीना चादेरचः ऐज्भवति इति । परस्पर व्यवक्रोशन व्यवक्रोशी । व्यापहासी । व्यापचर्ची वर्तते । व्यागि । स्वागि । व्यवहारेण चरति–इति व्यावहारिक ।

*श्वादेरौ ॥ १३ ॥ श्वन्शब्दादेरिकारादौ इत्यचामादेरैज्भवति । श्वकर्णस्यापत्य श्वाकर्णिः । श्वादंष्ट्रिः । श्वागणिक । औ इति किं ? श्वादंष्ट्राया विकार शौवादंष्ट्रो मणिः ।

* इनः ॥१४॥ इन्नित्यातस्य श्वादेर्ह्रस्वैञ्भवति । श्वाकर्णेरिद श्वाकर्णं । श्वाभस्त्र । इञ इत्यञ् ।

*वा पदस्यानौ ॥ १५ ॥ पदशब्दातस्य श्वादेरनिकारादौ ह्रस्वैप् स्याद्वा । श्वापदाना समूहः श्वापद । शौवापद । अनौ इति किं ? श्वापदेश्चरति श्वापदिकः ।

*प्रोष्ठभद्राज्जाते ॥ १६ ॥ आभ्या परस्य पदस्याद्योर्दैञ्भवति जातेऽर्थे । प्रोष्ठपदासु जातः प्रोष्ठपाद । भद्रपाद बालक । जात इति किं ? प्रोष्ठपदासु भव प्रौष्ठपदः । भाद्रपदो मेघ ।

अशाद्दतो ॥ १७ ॥ अशादवयवात्परस्य ऋतुवाचकस्यादेरच ऐप् स्यात् ञ्णिति परत । पूर्वासु वर्षासु भवः पूर्ववार्षिक । अपरवार्षिकः । पूर्वशारदः । पूर्वनैदाघः । अशादिति किं ? पूर्व्वास्वतीतासु वर्षासु भवः पौर्व्व वर्षः । आपरवर्षः ।

सुसर्वार्द्धाद्राष्ट्रस्य ॥ १८ ॥ एभ्यः परस्य राष्ट्रवाचकस्यैञ्भवति इति परतः । सुपचालेषु जातः सुपाचालकः । सर्वपाचालक । अर्द्धपाचालक । सुमागधकः । सर्वमागधकः । अर्द्धमागधकः ।

दिशोऽमद्रस्य ॥ १९ ॥ दिक्शब्दात्परस्य राष्ट्रस्य मद्रवर्जितस्य ऐञ्भवति । पूर्व्वेषु पचालेषु जात पूर्व्वपाचालकः । अपरपाचालक दक्षिणपाचालकः । उत्तरपाचालकः । अमद्रस्येति किं ? पौर्व्वमद्र । आपरमद्रः ।

प्राग्ग्रामाणां ॥ २० ॥ दिशः परेषा प्राग्देशग्रामाणामैञ्भवति इति परतः । पूर्व्वेषुकामशम्या जातः पूर्व्वेषुकामशमः । अपरकामशाम । पूर्व्वकार्ष्णमृत्तिकः । अपरकार्ष्णमृत्तिकः । प्रागिति किम् ? पौर्वदेवदत्तः ।

*स्यधिकाभ्यां वर्षस्याभाविनि ॥ २१ ॥ आभ्या वर्षस्यैञ्भवति–अभाविन्यर्थे इति परे । द्वाभ्या वर्षाभ्या निर्वृतो भृतोऽधीष्टो वा द्विवार्षिक । त्रिवार्षिकः । अधिकेन वर्षेण निर्वृत्तः-अधिकवार्षिक । अभाविनीति किं ? द्वे वर्षे भावि द्वैवार्षिक । त्रैवार्षिक धान्य ।

*मानसंवत्सरस्याशाणकुलिजस्याखौ ॥२२॥ स्याधिकाभ्या परस्य शाणकुलिजवर्जितस्य मानस्य संवत्सरस्य चैञ्भवति अखौ । द्वौ कुडवौ प्रयोजनमस्य द्विकौडविकः । त्रिभि सुवर्णैः क्रीत त्रिसौवर्णिक । द्वाभ्या षष्टिभ्या भृत द्विषाष्टिक । अधिकषाष्टिक । द्विनवत्या क्रीत द्विनावतिक । द्वाभ्यां संवत्सराभ्यां भृत द्विसावत्सरिकः । अधिकसांवत्सरिकः । अशाणकु-

ग्निमस्येति किं ? निमि शाणं नीतं त्रैशाणम् । द्वैकुल्ये प्रयोजनमस्य द्वैकुलिजिकी । अस्वाविति किम् ? पचलो हित्य परिमाणमस्य पाचलोहितिकम् ।

हृत्सिन्धुभगे द्वयोः ॥ २३ ॥ एषु परतः द्वयोः पदयोः ऐप् स्यात् । सुहृदयस्येदं सौहार्दं । परमसिन्धुषु भवः पारमसैन्धव । सौभाग्यादौर्भाग्य ।

अनुशतिकादीनां ॥ २४ ॥ एषां द्वयोः पदयोः आदेरच ऐप्स्यात् । अनुशतिकस्यापत्य आनु शातिकः । आनुहौडिः । इहलोके भवः—ऐह लौकिकः । पारलौकिकः ।

+ राजपौरुष्य ॥ २५ ॥ राजपुरुषशब्दात् ष्यणि द्वयोरैञ्निपात्यते । राजपौरुष्य । ष्यणीति किं ? राजपुरुषस्यापत्य राजपुरुषायणिः ।

*देवताना डानि ॥ २६ ॥ देवतार्थाना डान्वि षये द्वयोरैप्स्यात् । आग्निवारुणः । आग्निसोमः । डानीति किम् ? स्कन्दविशाखः ।

नेन्द्रवरुणस्यात् ॥ २७ ॥ अवर्णान्तादिन्द्र वरुणयोरैञ्न स्यात् । आग्नेन्द्रः । ऐन्द्रावरुणः । आदिति किम् ? ऐन्द्राग्नः । आग्निवारुणः ।

प्राग्नगरे ॥ २८ ॥ प्राचां देशे नगरे यौ द्वयोः पदयोरैञ्भवति । विराटनगरे भव वैराटनागरः । सौह्मनागरः । पाण्डुनागरः । प्रागिति किं ? माल्वनगरः ।

जगलधेनुवलजे ॥ २९ ॥ जंगलादिषु ष्णुषु पूर्वपदस्यैभवति । कुरुजगले भवः कौरु । जगल । कौरुजागलः । वैश्वधेनवः । सौवर्णवल्ज ।

वा यो ॥ ३० ॥ जगलादेर्यावैञ्भवति । कौरुजगलः । कौरुजागलः । वैश्वधेनव । वैश्वधैनवः । सौवर्णवलज । सौवर्णवाल्जः ।

परिमाणस्यानतोऽर्द्धादेः ॥ ३१ ॥ अर्द्धा त्परस्य परिमाणस्यानकारस्यैञ्भवति आदेः पदस्य तु वा । अर्द्धद्रोणं पचति अर्द्धद्रौणिकः आर्द्धद्रौणिक । अर्द्धमौष्टिक । आर्द्धमौष्टिक । अनत इति किम् ? अर्द्धप्रस्थिक । आर्द्धप्रस्थिकः ।

प्राद्वाहणस्य ढे ॥ ३२ ॥ प्रशब्दात् वाह णस्य ढये ऐञ्भवति आदेस्तु वा । प्रवाहणस्या पत्य प्रवाहणेय । प्रावाहणेय ।

ढस्य ॥ ३३ ॥ ढत्यान्तस्य प्राद्वाहणस्य ऐप् भवत्यादेस्तु वा । प्रवाहणेयस्यापत्य प्रवाहणेयि । प्रावाहणेयि ।

*नञः क्षेत्रज्ञकुशलचपलनिपुणेश्वरशुचे ॥ ३४ ॥ नञः परेषां क्षेत्रज्ञादीनामचामादेरच ऐप् भवत्यादेस्तु वा ष्णिति परत । आक्षेत्रज्ञ्यम् अक्षेत्रज्ञ्य । अकुशलस्येदं अकौशल । आकौशल । आचापल अचापल । अनैपुण । आनैपुण । अनैश्वर्य । आनैश्वर्यं । अशौच । आशौच । सानात् स्यो तयौ—आयथातथ्य । आयथापुर्व्यं । त्याना त्विधौ अयाथातथ्य । अयाथापुर्व्यमित्यपि सिद्ध ।

हन्तोऽणहन्त्रो ॥ ३५ ॥ हन्तेस्तो भवति णिति ञिति ष्णिति परतः । घातयति । घातक । सर्वघाती । घात घात घातौ वर्तते । अणहन्त्रोरिति किम् ? जघान । अघानि ।

आतो णप ञौ ॥ ३६ ॥ आतः परस्य णपः औत्व स्यात् । पपौ । ययौ । तस्थौ ।

ऋच्छोर्युक् ॥ ३७ ॥ आतो युगागमो भवति कृति ञिति णौ च परे । दायक । धायकः । अ दायि । अधायि । कृञ्णाविति किं ? दा देवता अस्य दः ।

*न मोऽकम्यमिचमपाम्चमः ॥ ३८ ॥ मान्तस्य कमादिवर्जितस्य हनि ञिति णौ च ऐम स्यात् शमः । शमक । अशमि । दम । दमक । अदमि । तमः । तमक । अतमि । शमी । दमी । तमी । अकमादेरिति किं ? कामः । कामकः । वामः । वामकः । यामः । यामकः । रामः । रामकः ।

नाम । नामकः । गामुक । गामकः । आचाम । आचामकः ।

जन-वधो ॥ ३९ ॥ जनिवध्योः कृन्ञ्यो ऐन्न स्यात् । जनक । जनः। अजनि । वधः । वधक । अवधि ।

+यम्युपोद्भ्यमः ॥ ४० ॥ उपोद्भ्या रमि यमो घनि ऐन्न भवति । उपरमः । उद्यमः ।

विश्रमा वा ॥ ४१ ॥ विपूर्वस्य श्रमेर्घनि वैन्न स्यात् । विश्रामः । विश्रमः ।

ह्रीव्लीरीक्नूय्यर्तिक्ष्माप्याता पुग् णौ ॥ ४२ ॥ ह्र्यादीनामाकारान्तानां च णौ परे पुग्भवत्यैप् च । ह्रेपयति । व्लेपयति । रेपयति । क्नापयति । अर्पयति । क्ष्मापयति । दापयति । स्थापयति । धापयति । मापयति ।

शाछासाह्वाव्यावेपा युक् ॥ ४३ ॥ शादीनां णौ युग् भवति । निशाययति । अवच्छाययति । अवसाययति । आह्वाययति।सन्व्याययति । वाययति । पाययति ।

*धूञ्प्रीञोर्नुक् ॥ ४४ ॥ धूञ्प्रीञोर्णौ नुग् भवति । विधूनयति । प्रीणयति ।

*कथादीना ॥ ४५ ॥ कथादीना णावगागमो भवति । कथयति । वरयति । गणयति । रहयति । गदयति । कल्पयति । महयति । स्पृहयति । गृहयते । पतयति । गवेषयति ।

वो विधूनने जुक् ॥ ४६ ॥ वातेर्विधूननेऽर्थे णौ जुग् भवति । पक्षेणोपवाजयति । विधूनन इति किं ? केशानावापयति ।

पातेर्लुक् ॥ ४७ ॥ पातेर्णौ लुग् भवति । पालयति भीरत्नाजार्थ्य । पालयति धर्मं जैन ।

*लो वा स्नेहद्रवे ॥४८॥ ला इत्येतस्य स्नेहद्रवेऽर्थे णौ लुग्वा भवति । विलापयति । विलालयति घृत । स्नेहद्रवटति किं ? अयो विलापयति ॥

ल्यो नुक् ॥ ४९ ॥ ली इत्येतस्य णौ स्नेह द्रवे नुग्वा स्यात् । विलीनयति । विलाययति आज्य ।

रुह प ॥ ५० ॥ रुहेर्णौ वा पो भवति । आरोपयति, आरोहयति स्वर्गं जिनधर्मः ।

स्फायो वः ॥५१॥ स्फायो णौ परे वादेशो भवति।स्फावयति । स्फावयत । स्फावयति।

शदोऽगतौ तः ॥ ५२ ॥ शदेस्तो भवति अगत्यर्थे णौ परे । पुष्पाणि शातयति । फलानि शातयति । अगताविति किं ? गा शादयति यष्ट्या।

त्यस्थे चित्ककार्यापीदऽतोऽसुपोऽयदादे ॥५३॥ त्यस्थे चिद्विहिते ककारे आप्परे पूर्वस्य यदादिवर्जितस्य इकारादेशो भवति न चेत्स आप्सुप्परो विहित । जटिका । मुडिका । जटिलिका । त्य इति किं ? शका । तका । स्थ इति किंपाचिका। कारिका । अत्रापि यथा स्यात् । अचिदिति किम् जीवका । नदका । अनुकम्पिता । देवका । कीति किं ? नदना । रमणा । आपीति किं ? पाचक। अत इति किम् गोका । नोका । असुप इति किं ? बहुपरिव्राजका मधुरा । अयदादेरिति किं यका । सका । क्षिपका ।

*त्ययोः ॥ ५४ ॥ त्यणत्यकत्ययोरात्स्य आपीत्वं स्यात् । दाक्षिणात्यिका । इहत्यिका ।

×नारिकामामिका ॥ ५५ ॥ नरकमामकयोरित्व निपात्यते । नरान् कायति नरिका । मम इय मामिका ।

+ तारकाष्टकवर्णका ज्योति त्रिपातातवे ॥ ५६ ॥ तारकाद्यो निपात्यते ज्योतिरादिष्वर्थेषु । तारका नक्षत्र । अष्टका पित्रादिक्रिया विशेषः । वर्णका वस्त्रविशेषः । तारिका । अष्टौ परिमाणमस्या अष्टिका । वर्णिकान्यत्र ।

वाऽऽतोऽघोर्यकात् ॥ ५७ ॥ अघोर्यकारक काराभ्यां परस्यातःस्थाने कृतो योऽकारस्तस्येद्भवति वा । इभमर्हतीति इभ्या । कुत्सिता इभ्या इभ्यिका । इभ्यका । अर्य्यिका । अर्य्यका । चटकिका । चटकका । मूषिकिका । मूषिकका । आत इति किं ? साकाम्ये भवा साकाम्यिका । अघोरिति किं ? सुनयिका । सुपाकिका ।

*द्वैषसूतपुत्रवृन्दारकस्य ॥ ५८ ॥ एषामत इद्वा स्यात् । द्विके । द्वके । एषिका । एषका । सूतिका । सूतका । पुत्रिका । पुत्रका । वृन्दारिका । वृन्दारका ।

+वर्त्तिका वौ ॥५९॥ वावर्थे इद्वा निपात्यते । वर्त्तिका, वर्त्तका पक्षी । वर्तिकान्यत्र ।

*भस्त्राजाज्ञास्वानां ॥ ६० ॥ एषामतो वा इत्वं स्यात् । बह्वः भस्त्रा यस्याः बहुभस्त्रिका, बहुभस्त्रका । आजिका, अजका । ज्ञिका, ज्ञका । स्विका, स्वका ।

आद्यानुक्तपुत्स्कात् ॥ ६१ ॥ अनुक्तपुत्स्कात्परस्यात आत्वमित्वं च वा स्यात् । खट्वाका, खट्विका, खट्वका । वीणाका, वीणिका, वीणका ।

इक ठ ॥६२॥ ठस्य इक इत्ययमादेशो भवति । आक्षिकः । शालाकिकः । पारक्रिकः ।

*दोसिसुसुगतश्वदकस्मात्तः कः ॥ ६३ ॥ दोसुशब्दात् इसुसुगतात् शश्वदन्ताद्वर्जितात् कारान्ताच्च ठस्य को भवति । दोर्भ्यां तरति दौष्कः । सर्पिः पण्यमस्य सार्पिष्कः । धानुष्कः । साक्तुकः । मातृकः । औदश्वित्कः । अशश्वदक स्मादिति किं ? शश्वद्भव शाश्वतिक । आकस्मिकः ।

चजोः कुर्घिण्ये तेऽनिटः ॥ ६४ ॥ ते अनिटो घोश्चकारजकारयोः कुत्वं स्यात् घिति ण्ये च परतः । पाकः । सेकः । त्यागः । योगः । पाक्यं । योग्य । ते अनिट इति किं ? सङ्कोचः । कूजः । सर्जः । परिव्राजः । शोच्य ।

+निदाघावदाघार्घवाक्य खौ ॥ ६५ ॥ निदाघादयो निपात्यते खौ । निदाघः । अवदाघः । अर्घ । वाक्य । खाविति किं ? निदाहः । अवदाहः । अर्हं । वाच्य ।

न्यङ्क्वादीनां ॥ ६६ ॥ एषां कुत्वं निपात्यते । न्यचतीति न्यङ्कु । मेघः । पिंडपाकः । शोकः । तक्र । वक्र । आकृतिगणोऽयं ॥

हो घ्नो ञ्णिन्नि ॥६७॥ हन्तेर्हकारस्य कुर्भवति ञ्णिति नकारे च परे । अघानि । घातयति । साधुघाती । घातं घातं । घ्नति । घ्नन्तु । अघ्नन् । ञ्णिन्नीति किं ? हतः । हतवान् ।

चात् ॥ ६८ ॥ चात्परस्य हन्तेर्हस्य कुर्भवति । जघान । जघन्यते । जिघांसति ।

हेरनचि ॥ ६९ ॥ हिनोतेश्चात्परस्य कुर्भवत्यनचि परतः । जिघाय । जेघीयते । जिघीषति । अनचीति किं ? प्राजीहयत् ॥

सँल्लिटोर्जे ॥ ७० ॥ चात्परस्य जेः कुर्भवति सनि लिटि च परतः । जिगीषति । जिगाय ।

वा चेः ॥ ७१ ॥ चात्परस्य चिनोतेर्वा कुर्भवति सँल्लिटो परतः । चिकीषति । चिचीषति । चिकाय । चिचाय धर्मं ।

न वचेर्गतौ ॥ ७२ ॥ वचेर्गत्यर्थे कुर्न स्यात् घानि । वच्यं वचति वाणिजाः । गताविति किं ? वक्यं काष्ठ ।

*याजादयो यज्ञाङ्गे ॥ ७३ ॥ एते निपात्यते यज्ञाङ्गे । याजः । प्रयाजः । अनुयाजः । यज्ञाङ्गे इत्येव । याग ।

ण्य आवश्यके ॥ ७४ ॥ आवश्यकेऽर्थे ण्ये परतः कुर्न स्यात् । अवश्यमेच्य । अवश्यपाच्य । आवश्यक इति किं ? सेक्य ।

यजयाचवचां ॥ ७५ ॥ एषां ण्ये परे कुर्न

स्यात्। याज्यं। त्याज्यं। प्रवाच्यं।

*भुजोऽदौ ॥७६॥ भुजेरदर्थे ण्ये कुर्न भवति। भोज्याः अपूपाः। अदाविति किं? भोग्यं वस्त्रं।

*नियुजः शकि ॥ ७७ ॥ आभ्यां युजेः शक्यर्थे कुर्न स्यात् ण्ये परतः। नियोज्यः। प्रयोज्यः। शकीति किं? नियोग्यः। प्रयोग्यः।

क्सस्याचि खं ॥ ७८ ॥ क्सस्य खं भवति अचि परे। अधुक्षि। अधुक्षाथां। अधुक्षातां। अधिक्षि। अधिक्षाथां। अधिक्षातां। अचीति किं? अधुक्षत्।

वोऽदुहादिहलिहगुहो दे दंत्ये ॥७९॥ दुहादिभ्यः क्सस्य वा उब्भवति दे दंत्यादौ परतः। अदुग्ध। अदुग्धाः। अधुक्षत। अधुक्षथाः। अदिग्ध। अदिग्धाः। अधिक्षत। अधिक्षथाः। अलीढ। अलीढाः। अलिक्षत। अलिक्षथाः। न्यगूढाः। न्यघुक्षत। न्यघुक्षथाः। द इति किं? अधिक्षत्। दंत्य इति किं? अधुक्षामहि।

ओतः श्ये ॥ ८० ॥ ओकारस्योप् भवति श्ये परतः। निश्यति। स्यति। घति। अपच्छ्यति।

*शमां दीः ॥ ८१ ॥ शमादीनां दीर्भवति श्ये परे। शाम्यति। दाम्यति। ताम्यति। श्राम्यति। क्लाम्यति। माद्यति।

ष्ठिवुक्लम्वाचमां शि ॥ ८२ ॥ एषां दीर्भवति शिति परतः। निष्ठीवति। निष्ठीवन्। निष्ठीवेत्। न्यष्ठीवत्। क्लामति। क्लामन्। क्लामेत। अक्लामत्। आचामति। आचामन्। आचामेत्। आचामतु।

क्रमो मे ॥ ८३ ॥ क्रमः शिति मनिमित्ते दीर्भवति। क्रामति। क्रामन्। क्रामेत्। अक्रामत्। म इति किं? आक्रमते सूर्य्यः॥

गमिषुयमां छः ॥८४॥ एषां शिति परे छो भवति। गच्छति। गच्छन्। संगच्छते। अगच्छत्। इच्छति। यच्छति।

पाघ्राध्मास्थाम्नादाण्दृश्यर्तिशदसदां पिबजिघ्रधमतिष्ठमनयच्छपश्यर्च्छशीयसीदाः ॥ ८५ ॥ पादीनां पिबादयो भवंति शिति परतः। पिबति। पिबन्। पिबेत्। अपिबत्। जिघ्रति। जिघ्रतः। धमति। धमतः। तिष्ठति। तिष्ठतः। आमनति। आमनतः। प्रयच्छति। प्रयच्छतः। पश्यति। पश्यतः। ऋच्छति। ऋच्छतः। शीयते। शीयेते। सीदति। सीदतः। सीदंति।

*सर्तेर्धौ शैघ्र्ये ॥ ८६ ॥ सर्तेः शिति परतः धौ स्यात् शैघ्र्येऽर्थे। धावति। धावतः। धावंति। धावतु। धावन्। शैघ्र्य इति किं? सरति।

ज्ञाजनोर्जा ॥ ८७ ॥ एतयोः शिति जा इत्ययमादेशो भवति। जानाति। जानीते। जायते। जायतां।

प्वः प्रः ॥८८॥ पू इत्येवमादीनां शिति प्रो भवति। पुनाति। स्तृणाति। लिनाति।

मिदेरेप् ॥ ८९ ॥ मिदः शिति एप् भवति। मेद्यति। मेद्यतः। मेद्यन्।

जुसि ॥९०॥ इगंतस्य जुस्येप् भवति। अजुहवुः। अबिभयुः। अबिभरुः।

गाऽगयोः ॥९१॥ गे अगे च परे गोरेब् भवति जयति। जेता। सुनोति। सोता। धरति। धर्त्ता।

जागुरविचिण्णल्ङिति ॥ ९२ ॥ जागर्त्तेरैब्भवति अविचिण्णल्ङिति परतः। जागरयति। जागरकः। साधु जागरी। जागरं जागरं। जागरो वर्त्तते। जागर्य्यते। अविचिण्णल्ङितीति किं? जागृविः। अजागरि। जजागार। जागृतः। जागृथः।

घ्युङः ॥९३॥ घेरुङः एप् भवति गागयोःपरतः। श्च्योतति। वर्षति। छेत्ता। भेत्ता। घीति किं? जीवति।

नेटः ॥ ९४ ॥ इट एप्न भवति गागयोः

परत । अकणिप । कणिता । अरणिप । रणिता ।

यस्य गे पित्याचि ॥ ९५ ॥ यस्य द्युट एत्वं स्यात्तित्यजादौ गे परत । नेनिजानि । अनेनिज । वेविचानि । अवेविच । बोबुधीति । मोमुचीति । यस्येति किं? वेदानि विद । ग इति किं? निनेज । विवेच । अचीति किं? नेनेक्ति । मोमोक्ति ।

भूस्वोऽयस्य मिङि ॥ ९६ ॥ एतयोरथ नितयोर्मिङि पित्येत्वं स्यात् । सुवै । सुवावहै । सुवामहै । अभूव । अभू । अभूत् । अयस्येति किं? सोपोति । सोपवीति । बोभोति । बोभवीति ।

*हल्युप्योरौ ॥ ९७ ॥ उकारस्यौत्वं स्यात् उपि सति हलादौ पिति गे परत । यौमि । यौषि । यौति । नौमि । नौषि । नौति । हलीति किं? यवानि । उपीति किं? जुहोति । ओरिति किं? एमि । एषि । एति । पितीति किं? युत । रुत ।

वोर्णो ॥ ९८ ॥ ऊर्णोतेर्हलि पिति गे औत्वं वा स्यात् । प्रोर्णौमि । प्रोर्णोमि । प्रोर्णौषि । प्रोर्णोषि । प्रोर्णौति । प्रोर्णोति ।

हल्येत् ॥ ९९ ॥ ऊर्णो केवले हलि पिति गे ओद्भवति । प्रौर्णोः । प्रौर्णोत् ।

*तृणेह ॥ १०० ॥ तृणेहिति तृहेः श्नमोऽकारस्य एत्वं निपात्यते हलि पिते परत । तृणेह्मि । तृणेक्षि । तृणेढि । हलि पितीति किं? तृणहानि । पितीति किं? तृण्ढ ।

ब्रुव ईट् ॥ १०१ ॥ ब्रू इत्येतस्मात्परस्य हलादेः पितो गस्येट् भवति । ब्रवीमि । ब्रवीषि । ब्रवीति । ब्रवीतु । अब्रवीत् ।

*यङ्तुरुस्तोर्बहुलम् ॥ १०२ ॥ यङुबन्तात् तुरुस्तुभ्यश्च परस्य हलादेः पितो गस्य बाहुल्येन ईडागमो भवति । शाशमीति । शाशति । चोक्रूयीमि । चोक्रोमि । तवीति । तौति । रवीति । रौति । स्तवीमि । स्तौम्यरनाथ ।

हल्यस्तेः ॥ १०३ ॥ केवले हल्यस्तेः सेश्च ईड् भवति । आसीः । आसीत् । अकार्षीः । अकार्षीत् ।

*रुद्रद्योऽड् चादोऽड् ॥ १०४ ॥ रुदादिभ्यो वृत्यर्थेभ्यः केवले हलिङ्गे अड् भवति ईट् च । अदेस्त्वडेव । अरोदत् । अरोदीत् । अरोदः । अरोदीः । अस्वपत् । अस्वपीत् । प्राणत् । प्राणीत् । अश्वसत् । अश्वसीत् । अजक्षत् । अजक्षीत् । आदत् । आद ।

यञ्यतो दीः ॥ १०५ ॥ यञादौ गे परे अकारान्तस्य दीर्भवति । पचामि । पचावः । पचामि । पचाव । अपचाव । अपचाम । यञ्यत इति किं? पचसि । चिनुवः । ग इति किं? केशव ।

सुपि ॥ १०६ ॥ अकारान्तस्य दीर्भवति यञादौ सुपि परत । सर्वज्ञाय । देवाभ्याम् ।

जसि ॥ १०७ ॥ अकारान्तस्य दीर्भवति जसि परत । धर्मा । देवा ।

बहौ झल्येत् ॥ १०८ ॥ झलादौ बहुवचने सुप्यकारान्तस्य एत्वं स्यात् । देवेभ्यः । देवेषु । बहाविति किं? धर्माभ्याम् ।

ओसि ॥ १०९ ॥ अकारान्तस्य गोरेद्भवति । ओसि परे । देवयो । धर्मयो ।

*टि चाप ॥ ११० ॥ आबन्तस्य गोरेद्भवति टावचने ओसि परे । विद्यया । विद्ययो । बहुराजया । बहुराजयो ।

कौ ॥ १११ ॥ आबन्तस्येद्भवति कौ परे । हे कन्यके । हे बहुराजे ।

*ओऽस्त्र्यर्थेऽम्बार्थानाम् ॥ ११२ ॥ [illegible] कौ मात्रो भवति । हे अम्ब । हे अक्क । हे अल्ल । [illegible]

*ओः ॥ ११३ ॥ [illegible] कौ परत । हे [illegible] । हे [illegible] ।

*नगे वा विद्यार्थाः ॥ ११४ । [illegible]

मो वा स्यात् किङ्योःपरतः। हे देवत। हे देवते। देवते भक्तिः। देवतायां भक्तिः।

प्रस्यैप् कौ॥११५॥ प्रांतस्यैप् भवति कौ परतः। हे मुने। हे साधो।

जसि॥११६॥ प्रांतस्यैप् भवति जसि परतः। मुनयः। साधवः। धेनवः। बुद्धयः।

ऋतो ङिधे॥११७॥ ऋकारांतस्यैप् भवति ङौ धे च परतः। पितरि। मातरि। पितरौ। पितरः। मातरौ। मातरः।

सोर्ङि॥११८॥ स्वंतस्य गोरेप् भवति ङिति सुपि परतः। मुनये। साधवे। बुद्धये। धेनवे। साधोः। मुनेः। बुद्धेः। धेनोः। ङीति किं? साध्वोः।

अण्मोः॥११९॥ न्यंतात्परस्य ङितोऽड् भवति। नद्यै। नद्याः। वध्वै। वध्वाः।

याडापः॥१२०॥ आपः परस्य ङितः सुपः याट् स्यात्। विद्यायै। विद्यायाः। विद्यायां। बहुराजायै। बहुराजायाः। बहुराजायां।

स्नेः स्याट् प्रश्च॥१२१॥ स्नेरावंतात्परस्य ङितः स्याट् भवति प्रश्चापः। सर्व्वस्याः। सर्व्वस्यै तस्यै। तस्याः। कस्याः। कस्यां।

*न्याम्मोर्ङेराम्॥१२२॥ नी आप् मु इत्येतेभ्यः ङेराम् भवति। नियां। ग्रामण्यां। विद्यायां। नद्यां। वध्वां।

इदुतः॥१२३॥ इदुद्भ्यां मुभ्यां ङेराम् भवति। बुद्ध्यां। धेन्वां।

*औः॥१२४॥ ताभ्यां ङेरौ भवति। सख्यौ। पत्यौ।

*सोर्ङौ॥१२५॥ सुसंज्ञाभ्यां ङेर्डौ स्यात्। मुनौ। साधौ। बुद्धौ। धेनौ।

टो नाऽस्त्रियां॥१२६॥ सोः परस्य भेकस्य ना भवत्यस्त्रियां। मुनिना। साधुना। अस्त्रियामिति किं? बुद्ध्या। धेन्वा। सोरिति किं? सख्या। पत्या।

सूत्रेऽस्मिन् सुब्विधिरिष्टः॥१२७॥ सूत्रेऽस्मिन् जैनेन्द्रे सुपो विधिः सुपि च विधिरिष्टो भवति। मिडैकार्थे वाः। स्त्रीगोर्नीचः—नुममाव इत्यादि।

णौ कच्युङः प्रोऽशास्वक्लृदितः॥१२८॥ कच्परे णौ परतः उङः प्रो भवति शास्वादीन्विहाय। अपीपठत्। अलीलवत्। अचीकरत्। कचीति किं? कारयति। उङ इति किं? अचकांक्षत्। अशास्वक्लृदित इति किं? अशशासत्। मालामाख्यत्—अममालत्। अरराशत्। अडुढौकत्। अतुत्रौकत्।

* भ्राजभासभाषदीपजीवमीलपीडकणरण श्रणचणलुटां वा॥ १२९॥ एषां कच्परे णौ उङः प्रो वा भवति। अबिभ्रजत्, अबभ्राजत्। अबीभसत्, अबभासत्। अबीभषत्, अबभाषत्। अदीदिपत्, अदिदीपत्। अजीजिवत्, अजिजीवत्। अमीमिलत्, अमिमीलत्। अपीपिडत्, अपिपीडत्। अचीकणत्, अचकाणत्। अरीरणत्, अरराणत्। अशिश्रणत्, अशश्राणत्। अचीचणत्, अचचाणत्। अलूलुटत्, अलुलोटत्।

उर्ऋत्॥१३०॥ कच्परे णौ ऋवर्णस्योङः ऋद्वा स्यात्। इररारामरामपवादः। अचीकृतत्। अचकीर्तत्। अवीवृतत्। अववर्त्तत्। अमीमृजत्। अममार्जत्।

*जिघ्रतेरिः॥१३१॥ घ्रा इत्यस्योङः कच्परे णौ इर्वा स्यात्। अजिघ्रिपत्। अजिघ्रपत्।

*तिष्ठतेः॥१३२॥ अस्योङः कच्परे णौ इर्भवति। अतिष्ठिपत्। अतिष्ठिपतां। अतिष्ठिपत्।

खं पिबश्चस्येत्॥१३३॥ पिबतेः कच्परे णौ उङः खं स्यात् चस्य च इत्वं। अपीप्यत्। अपीप्यतां। अपीप्यन्।

दोर्दिगि लिटि ॥१२४॥ मचन्य ढेढः दिगि स्यात् लिटि परतः। अवदिग्ये । अवदिग्याते । अवदिग्यिरे ।

*स्फाड्यृदर्त्तेरप् ॥१२५॥ स्फादेः ऋतोर्ऋेश्च एप्स्यात् लिटि । सम्मरतु । सम्मरुः । दध्वरतुः । दध्वरु । आरतुः । आरुः । स्फादीति किं चक्रतुः । चक्रु । ऋदर्त्तेरिति किं चिक्षिपतुः । चिक्षिपुः ।

ऋतृत ॥१२६॥ ऋच्छते ऋकारान्ताना च लिटयेप् भवति । आनर्छ । आनर्छतुः। चकरतु । चकरुः । जगरतु । जगरः ।

शृदृपां मो वा ॥१२७॥ एषां लिटि परतः मो वा भवति । शश्रतुः, शशरतुः । दद्रतुः, ददरतुः । पप्रतुः, पपरतुः ।

केऽण ॥१२८॥ अण के परे मो भवति। मोमपक। तन्त्रिका । नन्त्रिका । अण इति किं नौका।

न कपि॥१२९॥कप्यण मो न स्यात्।बहुश्रीरपाक।बहुकुमारीक ।बहुवधूक ।बहुवामोरूक।

वाऽऽप ॥१४०॥ आप मो भवति कपि परे वा । बहुखट्वक । बहुखट्वाक ।

*नशोऽदीम् ॥ १४१ ॥ नशेरिम् भवति अङि परे । अनेशत्, अनशत् ।

श्व्यस्पद्बचोऽपुरष्पुम् ॥१४२॥ एषां अकारादयो भवन्त्यङि परे । अश्वत् । आस्थत्। अपप्तत् । अवोचत् । अवोचनाअवोचन् ।

दशुरेप् ॥१४३॥ दशे ऋवर्णान्तानां चाड्येप् स्यात् । आदर्शत् । आरत् । असरत् ।

शीङो गे ॥१४४॥ शीङ एप् भवति गे परे । शेते । शयाते । शेरते। ग इति किं शशीति ।

यि क्ङित्यय् ॥१४५॥ यकारादौ क्ङिति परे शीङ अयङ् स्यात् । शय्यते । शाशय्यते। यीति किं ' शिश्ये । क्ङितीति किं ' शेय ।

गेरुह इ ॥१४६॥ गे परस्य ऊह इर्भवति क्ङिति । समुह्यते । अभ्युह्यते । समुह्यात् । अभ्युह्यात् । गेरिति किं ' ऊह्यते ।

लिङ्यते ॥१४७॥ गे परस्य एतेर्लिङि इर्भवति यि क्ङिति । उदियात् । समियात् । अभियात् । लिङीति किं ' समीयते ।

*दीर्घश्च्व्यकृद्रे ॥१४८॥ च्वौ अकृद्यकारे अगयकारे च परे दीर्घो भवति गो । शुचीकरोति । पटूस्यात् । अभृशो भृशो भवति भृशायते । चीयते । स्तूयते । चीयात् । स्तूयात् ।च्व्यकृद्र इति किं ' शुच । शुचं । स्तुयात् ।

रीङ् ऋत ॥१४९॥ ऋकारान्तस्य रीङ् भवति च्व्यकृद्रे परत । पित्रीभवति । मात्रीभवति । पित्रीयति । मात्रीयति । पित्रायते । जेह्रीयते । चेक्रीयते ।

रिङ् यक्लिङ्क्ष्ये ॥१५०॥ ऋकारान्तस्य रिङ् भवति यक्लि लिङि गे च परत । क्रियते । क्रियात् । आद्रियते । आध्रियते ।

स्फादृदर्त्तेरस्वृरेप् ॥१५१॥स्फादे स्वृवर्जितस्य ऋतोर्ऋेश्च एप् भवति यक्लिङो परत । ध्वर्यते। स्मर्यते । अर्यते । ध्वर्यात् । स्मर्यात् । अर्यात् । अस्वृरिति किं ' सस्वर्यात् ।

यङि ॥१५२॥ स्फादे ऋतोर्ऋेश्च यङि एप् भवति । सास्मर्यते । दाध्वर्यते । सास्वर्यते । अरार्यते ।

+घ्रो घ्मी हिंसायां ॥१५३॥ हन्तेर्घ्नी भवति हिंसार्थे यङि परे जेघ्नीयते शत्रून् । जङ्घन्यतेऽन्यत्र।

ई घ्राध्मो ॥१५४॥ घ्रा ध्मा इत्येतयोरी भवति यङि परत । जेघ्रीयते । देध्मीयते ।

*अस्यावर्णच्वौ ॥१५५॥ अवर्णान्तस्य शितादेश्च ई भवति च्वौ परे । शुक्लीभवति । शुक्लीकरोति। शुक्लीस्यात् । मालीस्यात् । अभ्वोरिति किं '

दोषाभूतमहः ।

क्याचि ॥१५६॥ अवर्णांतस्य ईर्भवति क्याचि परतः। पुत्रीयति । मालीयति ।

क्षुत्तृड्गर्द्धेऽशनायोदन्यधनायं॥१५७॥एष्वर्थेषु अशनादयः क्यजंता निपात्यंते। अशनायति। उदन्यति । धनायति।अशनीयति । उदकीयति । धनायति अन्यत्र ।

दोसोमास्थां क्तितीत् ॥१५८॥ एषां तकारादौ क्तिति परे इत्वं स्यात् । निर्दितः। निर्दितवान् । दित्वा । दितिः । अवसितः । अवसितवान् । सित्वा । सितिः। मितः।मितवान्। मित्वा। मितिः । स्थितः।स्थितवान् । स्थित्वा । स्थितिः। क्तितीति किं ? दीयते । दाता ।

*शो व्रते ॥ १५९ ॥ श्यतेः क्तिति व्रतविषये इद् भवति । संशितं व्रतं । संशितो व्रती । व्रत इति किं ? निशातः ।

*छश्च वा ॥ १६० ॥ छ्यतेः श्यतेश्च इर्वा स्यात् क्तिति परे । अपच्छितः । अपच्छितवान्। अपच्छातः। अपच्छातवान् । निशितः। निशितवान् । निशातः । निशातवान् ।

धाञो हिः ॥१६१॥ धाञः हिर्भवति क्तिति परे । हितः । हितवान् ।हित्वा । हितिः ।

हाक:क्त्वि॥१६२॥हाकःहिर्भवति क्त्वात्ये परे । हित्वा राज्यं गतः । क्त्वीति किं?हीनः। हीनवान् ।

दो दद्घोः ॥१६३॥ दा इत्येतस्य घुसंज्ञकस्य दद्भवति क्तिति परे । दत्तः । दत्तवान् । दत्त्वा। दत्तिः । घोरिति किं?दातं बर्हिः। अवदातं मुखं।

मरुद्वेस्तोऽचः ॥१६४॥ मरुतः गेश्चाजंतात् परस्य दो घोस्तकारादेशो भवति क्तिति परे।मरुत्तः एनं देयासुः-मरुत्तः । प्रत्तः। प्रत्तवान्।परिदानेन निर्वृत्तं परीत्त्रिमं । मरुद्गेरिति किं?दाधिदत्तं। अचः इति किं ? संदत्तः ।

*प्रादाश्चो वाऽरंभे क्ते॥१६५॥प्रात्परस्य दाञः वा तो भवत्यारंभे क्ते त्ये परे । प्रत्तः । प्रदत्तः । प्रादिति किं ? परीत्तः ।

*निविस्वन्ववात् ॥१६६॥ एभ्यो दाञः-आरंभे क्ते तो वा स्यात् । नीत्तं । निदत्तं । वीत्तं । विदत्तं । सूत्तः । सुदत्तः।अनूत्तं । अनुदत्तं । अवत्तं । अवदत्तं ।

भ्यऽपः ॥१६७॥ भकारादौ परे अपस्तो भवति। अद्भिः। अद्भ्यः । भीति किं ? अप्सु ।

स्यगे सः ॥१६८॥ सकारादौ अगे गोरवंः परस्य सकारस्य तादेशो भवति । वत्स्यति। अवत्स्यत् । विवत्सति । सीति किं?वासिष्यते । अग इति किं ? आस्से । वस्से ।

तासस्त्योः खं॥१६९॥तासोऽस्तेश्च सकारस्य सकारादौ परतःखं स्यात् ।कर्तासि।कर्तासे। असि । व्यतिसे ।

रि ॥१७०॥ तयोः सकारस्य खं भवति रेफादौ । कर्तारौ । कर्तारः। रेफादौ अस्तेः सकारो नास्ति भूभावस्य विद्यमानत्वात् ।

एति हः ॥१७१॥ तयोः सकारस्य हो भवति एकारे परतः। कर्ताहे । व्यतिहे ।

*दीधीवेव्योरिये॥१७२॥ दीधी वेवी इत्येतयोरिवर्णयकारयोः परतः खं स्यात् । दीधीङ् दीप्तिदेवनयोः । आदीधिता । आदीधीत । आदीधयति । साधुदीधी । दीधितिः। यकारे—आदीध्याते । आदीध्य गतः। आदीध्यां। वेवीङ् वेतनातुल्ये । आवेविता । आवेवीत । आवेवयति । साधुवेवी । वेवितिः । आवेव्यते । आवेव्य गतः आवेव्यं।इवर्णयकारे इति किं?आदीध्यनं।आवेव्यनं।

*योऽचि ॥१७३ ॥ तयोर्यकारादेशो भवत्यचि परतः। आदीध्य। आदीध्यावहै । आदीध्यामहै ।

आदीप्याथा । आदीप्याता । आदीप्यत्र । वेव्यै । वेव्यावहे । वेव्यामहे । वेव्याथा । वेव्याता । वेव्यक ।

स्सानि मीमाधुरभलभशक्पतपदोऽच इस् १७४ एषामच इस् भवति सनि सकारादौ परत । मित्सति शत । प्रमित्सति शत्रु । मित्सते । प्रमित्सते । निमित्सते । अपमित्सते । दित्सति । दित्सते । धित्सति । आरिप्सते । आलिप्सते । शिक्षति । पित्सति । पित्सते । सकारादाविति किं ? पिपतिषति । सनीति किं ? दास्यति ।

राधो वधे ॥१७५॥ राधेर्वधार्थेऽच इस् भवति सनि परे । प्रतिरित्सति चौरं । वध इति किं ? आरिरात्सति जिन ।

आप्ज्ञप्यृधामीत् ॥१७६॥ एषामचः ईत्व स्यात् सनि परे । ईप्सति । ज्ञीप्सति । ईर्त्सति ।

दभ इच्च ॥१७७॥ दभेरच इत्वमीत्व च स्यात् सनि परे । धिप्सति । धीप्सति ।

*वौन्मुचो षे ॥१७८॥ भिसञ्ज्ञकस्य मुचेरच ओत्व वा स्यात् सकारादौ सनि परत । मोक्षते, मुमुक्षते वत्स स्वयमेव । षेरिति किं ? मुमुक्षति कर्माणि मुनि ।

*चस्योप् ॥१७९॥ चस्योप् भवति सनि परे । मित्सतीत्यादि ।

हलोऽनादे ॥ १८० ॥ अनादेर्हलश्चस्योप् भवति । जग्लौ । पपाठ । आट । आटतुः । सुस्रोतिषिति ।

शर खपि ॥१८१॥ शरश्चस्योप् भवति खपि परत । चुश्च्योतिषति । पिस्पर्दिषते । खपी ति किं ? सस्नौ ।

प्र ॥१८२॥ चस्य प्रादेशो भवति । पपौ । निन्ये । चुढौकिषते ।

उर ॥१८३॥ चस्य ऋवर्णस्य अत्व स्यात् । चक्रे । ववृते ।

झपो जश् ॥१८४॥ झपश्चस्य जश् भवति । बभार । दधौ ।

खरश्चर् ॥१८५॥ खरश्चस्य चर् भवति । पफणतु । पफणुः । तिष्ठासति ।

*ष्ठिवष्ठो वा ॥१८६॥ ष्ठिवश्चस्य खरष्ठो वा भवति । टिष्ठेव । तिष्ठेव ।

कुहोश्चुः ॥ १८७ ॥ चस्य कवर्गहकारयो चुत्व भवति । चस्तुः । जगाम । जुहुवे । जहास ।

*यङ्यश्च्वते ॥१८८॥ यङि चस्याऽश्च्वते कुहोश्चुर्भवति । चोकूयते । चाखायते । जगम्यते । जेहीयते । अश्च्वतेरिति किं ? कोकूयते ।

*स्वपेर्णौ ॥१८९॥ स्वपेश्चस्य उर्भवति णौ परे । सुष्वापयिषति । सुष्वापयिषत ।

*द्युतेरि ॥१९०॥ द्युतेश्चस्य इर्भवति । दिद्युते । देद्युत्यते ।

व्यथो लिटि ॥१९१॥ व्यथेश्चस्य लिटि परे इर्भवति । विव्यथे । विव्यथाते । विव्यथिरे ।

क्तितीणो दी ॥१९२॥ इणश्चस्य दीर्भवति किति लिटि परत । ईयतु । ईयु । क्तितीति किं ? इयाय । इययिथ ।

आधव ॥१९३॥ चस्यादेरत दीर्भवति लिटि परत । आटिथ । आटतु । आटु । आदिरिति किं ? ददरे । ददराते । ददरिरे ।

*नुक् ॥१९४॥ चस्य ऋवर्णस्य नुगागमो भवति । आनग । आनगतु । आनगु । आनञ्ज ।

अश्नो ॥१९५॥ अश्नोतेश्चस्य ऋनदीत्वस्य नुट् स्यात् । व्यानशे । व्यानशाते । व्यानशिरे । नियमार्थमिद–अश्नोतेरेवाड्तोरपरो नुट् नान्यस्य । आटतु । आटु ।

भुवोऽत् ॥१९६॥ भवतेश्चस्य ऽत्वं भवति । बभूव । बभूवतु । बभूवु ।

निजामुच्येप् ॥ १९७ ॥ निजादीनामुचि परे चस्य एप् भवति । नेनेक्ति । वेवेक्ति।वेवेष्टि ।

*भृञ्हाङ्माभिः ॥१९८॥ एषां च इर्भवति उचि परे । बिभर्त्ति । जिहीते । मिमीते ।

पोः ॥१९९॥ पॄ ऋ इत्येतयोश्चस्य इर्भवति उचि परे । पिपर्त्ति । पिपृयात्।अपिपः। इयर्त्ति । इयृयात् । ऐयः ।

सन्यतः॥२००॥ चस्यातःसनि परे इर्भवति। पिपक्षति । पिपठिषति । अत इति किं?तुष्टूषति ।

ओःपुयण्ज्ये ॥२०१॥ चस्य उवर्णस्य पवर्गयण्जकारेषु अवर्णपरेषु परतः सनीत्त्वं स्यात् । पिपावयिषति । बिभावयिषति । मिमावयिषति । यियावयिषति । रिरावयिषति। लिलावयिषति । जिजावयिषति । पुयण्जीति किं? नुनावयिषति । ए इति किं? बुभूषति। ओरिति वचनं ज्ञापकं णौ स्थानिवद्भावस्य ।

श्रुस्रुद्रुप्लुच्योर्वा ॥२०२॥ एषां अवर्णपरे याणि परतः चस्येत्वं स्यात् वा सनि परतः । शिश्रावयिषति । शुश्रावयिषति । सिस्रावयिषति। सुस्रावयिषति । दिद्रावयिषति । दुद्रावयिषति पिप्रावयिषति । पुप्रावयिषति । पिप्लावयिषति । पुप्लावयिषति।चिच्यावयिषति । चुच्यावयिषति ।

*यङ्पोरेप् घकिदाहाकः॥२०३॥ यङि यङु पि च परतःचस्य एप् भवति दीर्घ किदंतं आकारांतं हाकं च वर्जयित्वा । नेनीयते । नेनयीति । बोभूयते । बोभवीति । बोभुज्यते । बोभुजीति पापठ्यते । पापठीति । पापच्यते । पापचीति । अकिदाहाक इति किं? यंयम्यते । यंयमीति । रंरम्यते। रंरमीति।तंतन्यते। तंतनीति । जहाति । आकारग्रहणं किं? जेहीयते ।

नीग्वंचुस्रंसुध्वंसुभ्रंसुकसपतपदस्कंदां ॥२०४॥वंच्वादीनां यङुपोःपरतश्चस्या नीगागमो भवति । वनीवच्यते । वनीवंचीति। सनीस्रस्यते सनीस्रंसीति । दनीध्वस्यते । दनीध्वंसीति । बनीभ्रस्यते । बनीभ्रंसीति । चनीकस्यते । चनीकंसीति । पनीपत्यते । पनीपतीति । पनीपद्यते । पनीपदीति । चनीस्कद्यते।चनीस्कंदीति।

ङस्यात्तो नुक् ॥२०५॥ चस्य ङसंज्ञकांतस्यात्तो नुगागमो भवति यङुपोःपरतः।जंगम्यते। जंगमीति । बंभण्यते । बंभणीति ।

जपजभदहदशभंजपशां ॥ २०६ ॥ जपादीनां चस्य यङुपोर्नुग् भवति। जंजप्यते । जंजपीति । जंजभ्यते । जंजभीति । दंदह्यते । दंदहीति । दंदश्यते । दंदशीति । बंभज्यते । बंभजीति । पंपश्यते । पंपशीति ।

*चर्फलामुच्चात्तः ॥२०७॥ चर् फल् फल इत्येतेषां च यङुपोर्नुग्भवति अतश्च उत्वं । चंचूर्यते । चंचुरीति । पंफुल्यते ।पंफुलीति ।

ति ॥२०८॥ तकारादौ परे तेषां अतः-उत्वं स्यात् । चूर्त्तिः । फुल्लिः । प्रफुल्ला लता ।

रीगृत्वतां॥२०९॥ ऋकारवतां चस्य रीगागमो भवति यङि परतः। वरीवृत्यते । दरीदृश्यते। परीपृच्छ्यते ।

रुग्रिक्चोपि ॥२१०॥ ऋत्वतां यङुपि चस्य रुक् रिक् रीश्चागमो भवति । चर्कर्त्ति । चरिकर्त्ति । चरीकर्त्ति ।नर्नर्त्ति । नरिनर्त्ति।नरीनर्त्ति । वर्वर्त्ति । वरिवर्त्ति । वरीवर्त्ति । उपीति किं? नरीनृत्यते । ऋत्वतामिति किं? चाकर्त्ति।जागर्त्ति।

णौ कच्यऽनग्लोपे सन्वत् ॥२११॥चस्य कच्परे णौ सनीव कार्यं भवत्यनग्लोपे । सन्यत इति इत्वमुक्तं कच्यपि तथा । अचीकरत् । ओः पुयण्ज्ये इति । अबीभवत् । अलीलवत् । असिस्रवत् । असुस्रवत् । णाविति किं? अततक्षत् । कचीति किं? अहं पपच । अनग्लस इति किं?

स्तनमाल्यत्-अतस्तनत् । अदधनत् ।

*घेर्डीरऽनजादे ॥२१२॥ अनजादेरङ्गस्य घेर्डी भवति घौ कृच्यरे अनस्वे । अजीहरत् । अचूचुधत् । घेरिति किम् ? अविभ्रनत् । अनजादेरिति किं? प्रौर्णुनवत् । घाविति किं ? अगरक्षत् ।

स्मृदृत्वरप्रथम्रदस्तृस्पशोऽत् ॥ २१३ ॥ एषा चस्यात् भवति कृच्यरे घौ परत । सन्वद्भावापवाद । असस्मरत् । अददरत् । अतत्वरत् । अपप्रथत् । अमम्रदत् । अतस्तरत् । अपस्परत् ।

वा वेष्टिचेष्टयो ॥२१४॥ एतयोरङ्गस्य चस्य द्वा स्यात् । अववेष्टत् । अविवेष्टत् । अचचेष्टत् । अचिचेष्टत् ।

* गणश्चेः ॥२१५॥ गणयतेरङ्गस्य चवि वा ई भवति । अजीगणत् । अजगणत् । चकारादचीकथत् ।

इति जैनेन्द्रव्याकरणे शब्दार्णवचन्द्रिकायां वृत्तौ पञ्चमस्याध्यायस्य द्वितीयः पाद ॥२॥

तृतीयः पादः ।

सर्वस्य द्वे ॥१॥ सर्वस्येति द्वे इति च एतद् द्वितयमधिकृत वेदितव्य । के द्वे ये शब्दतो ऽर्थतश्चानरतमे । वक्ष्यति वीप्सायामिति-ग्रामो ग्रामो रमणीय ।

परो भ्रि ॥२॥ प्रकृतयोर्द्विरुक्तयो परोऽवयवो भ्रिसज्ञो भवति । माणवका३ माणवक । माणवक माणवक इदानीं ज्ञास्यसि जाल्म । भ्रिप्रदेशा न भ्रेरित्यादय ।

*भाग्भृशाऽभीक्ष्ण्याविच्छेदे ॥ ३ ॥ भृशादिष्वर्थेषु वर्तमानस्य पदस्य वाक्यस्य वा द्वे रूपे भवत भागेव तरतमाद्युत्पत्ते । लुनीहि लुनीहि इत्येवाय लुनाति । अधीष्वाधीष्वेत्येवाऽयमधीते । भुक्त्वा भुक्त्वा व्रजति, भोज भोज व्रजति । पचति पचति प्रव्रजति । भागिति किं ? पटति पठति तरा । एष्वेति किम् ? लुनीहि ।

+ नानेवार्थाधिक्यानुपूर्व्ये ॥ ४ ॥ नानैवार्थे आधिक्ये आनुपूर्व्ये चार्थे द्वे स्त । अस्मात्कार्षापणादिह भवद्भ्या माष माष देहि । नानेति किं? इद भवद्भ्या माषदेहि । एवार्थ इति किं? एक द्वौ त्रीन् वा माषान्देहि । नमो नम । कन्या कन्या दर्शनीया । ज्येष्ठ ज्येष्ठ प्रवेशय । मूले मूले स्थूला । अग्रे अग्रे सूक्ष्मा ।

न चापले ॥ ५ ॥ चापलेऽर्थे द्वे भवत । अहिरहि । बुध्यस्व बुध्यस्व । हस्त्यागच्छति हस्त्यागच्छति । लघु पलायध्व लघु पलायध्व । पृथग्योगात् त्रिरपि प्रयोग । अहिरहिरहि ।

+ इतरडतमयो समाना स्त्रीभावे ॥ ६ ॥ समाना समस्तैव विचार्यमाणाना इतरडतमान्तस्य द्वे स्त स्त्रीलिंगे भावे । उभाविमावाढ्यौ कतरा कतरा अनयोराढ्यता । कतमा कतमा अनयोराढ्यता । इतरडतमयोरिति किं? उभाविमावाढ्यौ कानयोराढ्यता । समानामिति किं ? आढ्योऽयं कतराढ्यता । स्त्रीति किं ? उभाविमावाढ्यौ कतरोऽनयोर्विभव । भाव इति किं? द्वौ इमौ लक्ष्मीवतौ । कतराऽनयोर्लक्ष्मी ।

* पूर्वप्रथमस्याऽन्यातिशये ॥ ७ ॥ पूर्वप्रथमयोर्द्वे भवत अन्यस्मादतिशयार्थे । पूर्वं पूर्वं पुष्यति । प्रथम प्रथम पच्यते । अन्यग्रहण किं? पूर्वतर पुष्यति । प्रथमतर पच्यते ।

× प्रो पोत्समोऽध्यधिपूर्तौ ॥ ८ ॥ एषां द्वे स्त अधिपूर्त्यर्थे ।

प्रप्रगम्य जिन भव्य समधित्य तप सम्म् । उपोपपद्यते श्रेय उदुत्सन्नाऽऽशयस्य ॥

*सामीप्येऽधोऽध्युपरि ॥ ९ ॥ एषां द्वे स्त सामीप्येऽर्थे । अधोऽधो नरका । अध्यधि दुःखानि । उपर्युपरि स्वर्गस्थानानि । सामीप्य इति

किं ? उपरि चन्द्रमा ।

* वाक्यादेर्वोध्यस्य कोपाऽसूयाऽसंमतौ ॥ १० ॥ वाक्यादेर्वोध्यस्य द्वे स्त कोपाद्यर्थेषु । माणवका३ माणवक । अविनीतका३ अविनीतक इदानीं ज्ञास्यसि जाल्म । माणवका ३ माणवक । वाक्यादेरिति किं ? शोभन खल्वसि माणवक। बोध्यस्येति किं?उदारो देवदत्तो ददाति साधुभ्य । कोपादिष्विति किं?देवदत्त गामभ्याज शुक्ला दडेन।

*वीप्सायां ॥ ११ ॥ वीप्सार्थे द्वे भवत । वृक्ष वृक्ष सिंचति।कूपे कूपे जल।देशे देशे सुभिक्ष ।

एको बवत् ॥ १२ ॥ एकशब्द वीप्साया द्विरुक्तो बसवद्भवति। सुपुप्पुवत्भावौ प्रयोजन । एकैको भुंक्ते । एकैका याति ।

× द्वंद्व वा ॥ १३ ॥ वीप्सार्थे द्विशब्दस्य सुबंतस्य द्वद्व वा निपात्यते । द्वद्व तिष्ठत । द्वौ द्वौ तिष्ठत । द्वद्व कृत । द्वाभ्या द्वाभ्या कृत।

* रहस्यमर्यादोक्तिव्युत्क्रांतियज्ञपात्रप्रयोगे ॥ १४ ॥ रहस्याद्यर्थेषु सुबंतस्य द्विशब्दस्य नित्य द्वद्वमिति निपात्यते । द्वद्व मन्त्रयते । आस प्तमनरकादधोऽधो द्वद्व नरकपटलानि हीनानि । द्वद्व व्युत्क्राता ।पृथगवस्थिता इत्यर्थ । द्वद्वं यज्ञ पात्राणि प्रयुनक्ति ।

। ख्यातेऽभिव्यक्ते ॥ १५ ॥ख्यातेऽभिव्यक्ते अत्यतसाहचर्येऽर्थे द्वद्व निपात्यते । द्वद्व नारद-पर्वतौ । द्वद्व रामलक्ष्मणौ । ख्यात इति किं ? द्वौ जिनदत्तगुरुदत्तौ । अभिव्यक्त इति किं ? द्वौ युधिष्ठिरार्जुनौ ।

* आबाधे ॥ १६ ॥ आबाधे पीडाया द्वे भवतः । बवच्च कार्यं । गतगत । नष्टनष्ट । पतितपतित । गतगता । नष्टनष्टा ।

* यवत् ॥१७॥ उत्तरे द्वित्वे यसस्येव कार्य्यं भवति। इत्येषोऽधिकारो ज्ञेय ।तत्रैवोदाहरिष्याम ।

प्रकारे गुणोक्तेर्वा ॥१८॥ प्रकारेऽर्थे गुणोक्तेर्द्वे वा स्त यवच्च कार्यं । पटुप्रकार पटुपटु । पटुपट्वी । मृदुमृदु । मृदुमृद्वी। कालककालिका। पडितपडित । प्रकार इति किं ? शुक्ल । गुणोक्तेरिति किं ' गौर्वाहीक । बाग्रहणात्पटु जातीय । मृदुजातीय ।

प्रियसुखस्याऽकृच्छ्रे ॥ १९ ॥ प्रियसुखयोर-कृच्छ्रेऽर्थे वा द्वे स्त । प्रियप्रियेण ददाति । प्रियेण ददाति । सुखसुखेन,सुखेनाधीते जैनेंद्र । अकृच्छ्र इति किं ? प्रिय पुत्र । सुखो रथ ।सर्व्वे यातु यथायथमिति क्षिप्तशक यथास्वमित्यस्मिन्नर्थे ।

परेर्वर्जने ॥ २० ॥ परेर्वा द्वे भवत वर्जनेऽर्थे । परिपरि त्रिगर्तेभ्यो वृष्टो देव । परित्रिग र्तेभ्यो वृष्टो देव ।वर्जन इति किं?ओदन परिषिंचेति।

पदस्य ॥ २१ ॥ पदस्येत्ययमधिकारो वेदितव्य आशास्त्रपरिसमाप्ते । तत्रैवोदाहरिष्याम ।

वाक्यस्य ॥ २२ ॥ अयमप्यासिद्धाधिकारात् ज्ञातव्य वक्ष्यति एकस्य तेमे" धर्मस्ते दीयते । धर्मो मे दीयते । वाक्यस्येति किं?ओदन पच । तव भविष्यति मम भविष्यति ।

पदादऽपादादौ ॥ २३ ॥ पदादित्यपादादाविति च द्वयमधिकृत वेदितव्य । वक्ष्यति— बहोर्वस्नस् । धर्मो वो रक्षतु । पदादिति किं ? युस्मान् धर्मो रक्षतु । अपादादाविति किं ? शातिनाथो जिन सोऽस्तु युष्माकमघशातये । येन ससारतो भीतिरस्माकमिह नाशिता ।

युष्मदस्मदोऽविभास्थस्य वान्नौ ॥ २४ ॥ वाक्याश्रयवात्पदात्परयोरपादादौ वर्तमानयो युष्मदस्मदो अप् इप् ता इत्येतासु स्थितयो· वान्नौ इत्येतावादेशौ भवत । ज्ञानं वा दीयते । शील नौ दीयते । ज्ञान वा रक्षतु । शील नौ रक्षतु । ज्ञान वा ‾ ' शील नौ स्व।

अविशासस्येति किं ? दानं युवाभ्यां कृतं । आवाभ्यां कृतं । सग्रहणं श्रूयमाणविभक्त्यर्थं इह मा भूत् । इति युष्मदुपाध्यायो ब्रूते इत्यस्मदुपाध्यायो ब्रूते ॥

वद्दोर्वस्नस् ॥ २५ ॥ अविशासबहुतयोःतयोर्वस्नसौ स्तः।ज्ञानं वो दीयते । शीलं नो दीयते । ज्ञानं वो रक्षतु । शीलं नो रक्षतु । ज्ञानं वः स्वं । शीलं नः स्वं ।

एकस्य तेमे ॥ २६ ॥ अशेकांतयोस्तयोस्ते मे इत्येतावादेशौ भवतः । ज्ञानं ते दीयते । शीलं मे दीयते । ज्ञानं ते स्वं । शीलं मे स्वं ।

त्वामेपः ॥ २७ ॥ इवेकांतयोस्तयोः त्वा मा भवतः । मल्लिनाथस्त्वा रक्षतु । मुनिसुव्रतो मा रक्षतु ॥

न चवाहाऽहैवयोगे ॥ २८ ॥ चादिभिर्योगे तयोः वाम्नावादयो न भवंति । ज्ञानं तुभ्यं च दीयते । मह्यं च दीयते । युवाभ्यां च दीयते । आवाभ्यां च दीयते । युष्मभ्यं च दीयते । अस्मभ्यं च दीयते । ज्ञानं त्वा च पातु । मां च पातु । युवां च पातु।आवां च पातु । युष्मांश्च पातु । अस्मांश्च पातु । ज्ञानं तव च स्व । ज्ञानं मम च स्व । युवयोश्च स्वं । आवयोश्च स्व। युष्माकं च स्वं । अस्माकं च स्वं । ज्ञान तुभ्यं वा दीयते । मह्य वा दीयते । तुभ्यं ह दीयते। मह्य ह दीयते । तुभ्यमह दीयते । मह्यमह दीयते । तुभ्यमेव दीयते । मह्यमेव दीयते । योगग्रहणं किं ! ज्ञानं च व.स्वं। शीलं च व स्वं।

दृश्यर्थैश्चितायां ॥ २९ ॥ दृश्यर्थैर्बुभिश्चितायां वर्तमानैर्योगे तयोर्यदुक्तं तन्न भवति। ज्ञानं तुभ्यं दीयमानं संदृश्यागतो जनः । मह्यं दीयमानं संदृश्यागतो जन । जनः त्वा संमीक्ष्यागतः। मां समीक्ष्यागतः । जनस्तव कार्यमालोचयति । मम कार्य्यमालोचयति । दृश्यर्थैरिति किं ? जनो वो मन्यते । चितायामिति किं ? जनो नः पश्यति ।

वाऽनन्वादेशे ॥ ३० ॥ तयोर्वाम्नावादयो वा भवंत्यनन्वादेशे । धर्म वां दीयते, युवाभ्यां दीयते । ज्ञानं नौ दीयते, आवाभ्यां दीयते। धर्मो वां पातु, युवां पातु । जिनो नौ पातु, आवां पातु । धर्मो वां स्वं, युवयोः स्वं । धर्मो नौ स्वं, आवयोः स्वं । धर्मो वो दीयते ।युष्मभ्यं दीयते ।नो, अस्मभ्यं दीयते । धर्म ते दीयते, तुभ्य दीयते । मे दीयते, मह्यं दीयते । जिनस्त्वा पातु, त्वा पातु । मा पातु, मां पातु।अनन्वादेश इति किं ? यूयं विनीतास्तद्वो गुरवो मानयंति । वयं शीलवंतः तन्नो गुरवो मानयंति । पूर्वं विनीतादिमादिश्य पश्चादिदमादिश्यते इत्यन्वादेशोऽर्थ्य।

*पदाद्वायाः॥३१॥पदात्परं यद्वर्तते तस्मात् परयोर्वाम्नावादयो वा भवंति । विनीतस्त्वं आचार्येण ज्ञानं ते दीयते, तुभ्यं दीयते । मे दीयते, मह्य दीयते । एवं सर्वत्र ।

*योध्यं मामेव ॥ ३२ ॥योध्यांतं पदं ताभ्यां पूर्वं नेव–नास्तीव भवति । देवदत्त तुभ्यं दीयते। मह्यं दीयते । त्वां रक्षतु । मां रक्षतु।बोध्यमिति किं ? जिनो वा पातु । प्रागिति।किं ? मयैतत्सर्वमाख्यात युष्माकं मुनिपुंगवाः ।

*नैकार्थे बोध्ये जातिः॥ ३३ ॥ एकार्थे बोध्यांते परे जाति सामान्यवचनं बोध्यांतं नास्तीव न भवति । क्षत्रिय श्रेणिक त्वाईन् पातु । आशीर्दीयते ते आयुर्वर्द्धतां । एकार्थ इति किं ? क्षत्रिय ब्राह्मण युवा धर्मो दीयते । बोध्ये इति किं ? क्षत्रिय धनवान् मे त्वं देहि । जातिरिति किं ? श्रेणिक क्षत्रिय तुभ्य धर्मो दीयते ।

*वा बद्दौ ॥ ३४ ॥ एकार्थे बोध्ये बद्दंते वि-

शेषवचने जातिः योध्याता प्रागेव वा भवति। देवा शरण्याः वो दीयते, युष्मभ्य दीयते। नो दीयते । असभ्य दीयते । देवा शरण्या ते भवतु, तव भवतु । मे भवतु, मम भवतु ।

पूर्वत्रासिद्ध ॥ ३५ ॥ पूर्वत्रेति च असिद्धमिति च एतत् द्वितयमाधिकृत ज्ञातव्य आशास्त्रपरिसमासे । पूर्वस्मिन् शास्त्रे सार्द्धद्वि पादचतुरध्याये कर्त्तव्ये पर शास्त्र सार्द्धपादम सिद्ध भवति । इत उत्तर च पूर्वस्मिन् योगे कर्तव्ये परः परो योगोऽसिद्धो भवति । त आहु । द्वा इमौ । यवलस्याऽसिद्धत्त्वात् दी एपौ न स्त । अमुष्मै । अमुष्मात्। उत्वम्या सिद्धत्वात् स्मायादयो भवति । पचन् । नखे तखमसिद्ध ।

शुष्किका यत्तुशर्माण क्षामिमानौजढत्सुगी । पक्वमाशीप्पु गोलिण्मान् कुर्वति पिपठीः सुसुत् ।

नखं सुब्विधिकृत्तुकि ॥ ३६ ॥ सुप सुपि च विधि कृति तुक च सति नखमसिद्ध भवति । राजभि । राजभ्या । राजभ्य । ऐन्दी एध न भवति । वृत्रहभ्या ।वृत्रहभि । नखाऽसि द्धत्वात्तुग्न भवति । सुब्विधिकृत्तुकीति किं ? राजीयति । वृत्रहच्छत्र । नियमोऽय–एतयोरेव नखमसिद्ध नान्यत्र । हस्त्यश्व । राजावला ।

न मु टाविधौ ॥ ३७ ॥ टास्थाने टानिमित्ते च विधौ कर्तव्ये मुभावोऽसिद्धो न स्यात् । अमुना मुत्त्वम्य सिद्धत्वात् मुलक्षणो नाभावः सुप्यदीत्व च सिद्ध ।

+ तादेशस्त्यपे ॥ ३८ ॥ त्यविधौ पत्वविधौ च कर्तव्ये तसंज्ञकादेशोऽसिद्धो न भवति । क्षीवेण तरति-क्षीविक । वृक्ण । वृक्णवान् । त्यप इति किं ? रुग्न । रुग्नवान् ।

+ षो र्युञ्तुकोः ॥ ३९ ॥ रेफत्वे छे तुकि च कर्तव्ये पविधिरसिद्धो न भवति । सुतपा ३ अत्र । अम्ना ३ छत्र ।

– ष्यो नुस्वारे ॥ ४० ॥ ष्यविधिरनुस्वारे कर्तव्ये असिद्धो न भवति । नृण्याहि ।

– षतुक्तुर्द्वित्वे ॥ ४१ ॥ पत्व तुक्श्छुत्व च द्वित्वे सिद्ध न भवति । विपुपुषतु ।उचिच्छिपति ।

+ढादिर्द्वित्वे ॥ ४२ ॥ ढत्वादयो द्वित्वे कर्तव्ये सिद्धा न भवति । द्रोढा । द्रोढा । द्रोग्धा द्रोग्धा । गलो गल । गरो गर ।

* नो मृदते खं ॥ ४३ ॥ मृदोऽते वर्त्तमानस्य नकारस्य ख भवति । राजा । राजभ्या । राजत्व । राजता । राजतरः । राजतम । मृदत इति किं ? देवान्वदेरन् । नद्याभ्या । यनाभ्या । पदस्येति किं ? राजानौ । राजन ।

न कौ ॥ ४४ ॥ पदान्तस्य नकारस्य ख न स्यात् कौ परे । हे राजन् । हे तक्षन् ।

नपि वा ॥ ४५ ॥ नपुंसके नख न स्याद्वा कौ परत । हेचर्मन् । हे चर्म ।

ममोङ्झयो मतोर्वोऽयवादिभ्य ॥ ४६ ॥ मकारातादवर्णांतान्मकारोङ्गोऽवर्णोङ झयताच्चो त्तरस्य मतोर्वत्व स्यात् यवादीन्विहाय । किम्वान् । इदम्वान् । शीलवान् । गुणवान् । विद्यावान् । लक्ष्मीवान् । यशस्वान् । भास्वान् । उदश्वित्वान् । ममोङ्झय इति किं ? धीमान् ।अयवादिभ्य इति किं ? यवमान् । ऊर्मिमान् । भूमिमान् । चारुमतीत्यादि ।

खौ ॥ ४७ ॥ खुविषये मतोर्वो भवति । कपीवती । ऋषीवती । अहीवती ।

चर्मण्वत्यष्ठीवचक्रीवत्कक्षीवद्रुमण्वत् ॥ ४८ ॥ एते निपात्यते खौ । चर्मण्वती नदी। नकारस्य खापवादो णत्व निपात्यते । अष्ठीवान् जघोरुसधि । अस्थिशब्दस्य अष्ठीभावो निपात्यः । चक्रीवान् राजगर्दभार्थे चक्रस्य चक्रीभावो निपात्यते । कक्षी-

वान् । ऋपिहम्त्यर्थे कृशाशब्दस्य कक्षीभावः । रुमण्वान् । मत्रिपर्वताऽर्थे रुवणस्य रुमण्भाव । खाविति किं ? चर्मवती । अस्थिमान् । चक्रवान् । कक्षावान् । लवणवान् ।

* अर्ध्यौ चोदन्वान् ॥ ४९ ॥ अब्धौ सौ च उदकस्य उदन्भवौ निपात्यः । उदन्वान् घटो मेघश्च । उदन्वान् समुद्रः ऋपि, आश्रमश्च । उदकवानन्यत्र ।

राजन्वान्सौराज्ये ॥ ५० ॥ सौराज्येऽर्थे राजन्वानिति निपात्यते । राजन्वान् देश । राजन्वती पृथ्वी । सौराज्य इति किं ? राजवान् देशः ।

कृपो रो लोऽकृपादीनां ॥५१॥ कृपे रेफस्य लत्व भवति कृपादीन्त्यक्त्वा । कल्पते । क्लृप्तः । क्लृप्तवान् । क्लृप्यते । कल्पकः । अकृपादीनामिति किं ? कृपा । कृपणः । कृपाणः । कृपीटः । कर्पूरः । कर्पट । कर्परः ।

गे रयौ ॥ ५२ ॥ गे रेफस्य लादेशो भव त्यऽयतौ परतः । प्लायते । पलायते । अयाविति किं ? प्राय ।

× निर्दुःप्रतेर्वा ॥ ५३ ॥ एषा रेफस्याऽयो लो वा भवति । निल्यते । निरयते । दुर्लयते । दुर यते । प्लत्ययते । प्रत्ययते ।

परेर्यांकुयोगे ॥ ५४ ॥ परे रेफस्य लो वा भवति धातौ परे । पलिघः । परिघ । पल्यङ्क । पर्यंङ्क । पलियोगः । परियोग ।

+डश्चफिडादीनां॥५५॥ ऋफिडादीना रेफस्य ड कारस्य च लो वा स्यात्। लफिड । ऋफिड । लोमानि । रोमाणि । कल्म । कर्म । अल । अर । ऋफ्लि । ऋफिड । चूडा । चूला । गुल । गुड । पीला । पीडा । जल । जड ।

* ग्रोऽचि ॥५६॥ गिरतेः रेफस्य लो वा भवत्यजादौ परत । गिलति । गिरति । गालक । गारक । गलन । गरण । अचीति किं ? गीर्णं ।

*यङि ॥५७॥ ग्रो रेफस्य यङि लो भवति । निर्जेगिल्यते । निर्जेगिल्येते । निर्जेगिल्यते ।

* गरगल विषाऽङ्गे ॥ ५८ ॥ अनयोर्विषे प्राण्यङ्गे च अल्तवल्त्वे निपात्येते।गरो विष।गलः कण्ठ ।

स्कोतस्य स्तं ॥ ५९ ॥ स्पसन्तकातस्य स भवति । भवान् । विद्वान् । श्रेयान् । पुम्या । पद्स्येति किं ? भवतो ।

राद् स ॥ ६० ॥ रेफादुत्तरस्य सकारस्य स भवति । कटचिकी । जिहीः । मातु । नियमार्थोऽस्य योग । रेफात्सस्यैव स्तं नान्यस्य । ऊर्क् । न्यमार्ट् ।

घि वा ॥६१॥ धकारादौ परत सस्तवा स्यात्। आध्व । आद्ध्व । आशाध्व । आशाद्ध्व । चकाधि । चकाद्धि ।

झलो झलि ॥ ६२ ॥ झल परस्य सका रस्य झलि परे स भवति । अभैत्ता । अभित्त । अभित्था । अछित्त । अछित्था । झल इति किं ? अमस्त । झलीति किं ? अमैत्स ।

माद्गोः ॥ ६३ ॥ मावाद् गो परस्य सका रस्य स स्यात् झलि परे । अकृत । अकृथा । प्रादिति किं ? असोष्ट । अच्योष्ट । गोरिति किं ? अलाविष्ठा ।

स्फादे स्कोऽन्ते च ॥ ६४ ॥ सकारक कारयो स्फादौ वर्तमानयो स्तं भवति झलि पदान्ते च । लग्न । लग्नवान् । साधुलग् । तष्ट । तष्टवान् । काष्ठतट् । आतष्ट । स्फादेरिति किं ? न्यस्त । शक्त । अते चेति किं ? लज्जिता । तक्षिता ।

चोः कु ॥ ६५ ॥ चवर्गस्य कवर्गादेशो भवति झल्यते च । वक्ष्यति । वक्ता । वाक् । पक्ता । पक्तु । पक्तव्य । ओदनपक् ।

हो ढ ॥ ६६॥ हकारस्य ढकारादेशो भवति

झल्यंते च । लेढा । लेढुं । लेढव्यं । गुडलिट् । वोढा । गुणवद् ।

दादेर्घोर्घः ॥ ६७ ॥ दकारादेर्घो हस्य घकारादेशो भवति झल्यते च । दग्धा । दग्धुं । दग्धव्यं । कर्मेधनधक् । दादेरिति किं ? परीषहसद् । घोरिति किं ? दामलिट् ।

वा द्रुहमुहष्णुहष्णिहां ॥ ६८ ॥ एषां हकारस्य घो वा स्यात् झल्यंते च । द्रोग्धा । द्रोग्धुं । द्रोग्धव्यं । ध्रुक् । द्रोढा । द्रोढुं । द्रोढव्यं । ध्रुट् । मोग्धा । मुक् । मोढा । मुट् । स्नोग्धव्यं । स्नुक् । स्नोढव्यं । स्नुट् । स्नेग्धा । स्निक् । स्नेढा । स्निट् ।

नहो धः ॥ ६९ ॥ नहेर्हस्य धादेशो भवति झल्यंऽते च । संनद्धः । संनद्धवान् । नद्धा । नद्धुं । नद्धव्यं । परीणत् ।

आहस्थः ॥ ७० ॥ आहो हस्य थो भवति झलि । सत्यमात्थ त्वं ।

व्रश्चभ्रस्जसृजमृजयजराजभ्राजच्छशां षः ॥ ७१ ॥ व्रश्चादीनां छकारशकारयोश्च झल्यंते च षो भवति । व्रष्टा । वृष्टुं । व्रष्टव्यं । कर्मवृट् । भ्रष्टा । भ्रष्टुं । भ्रष्टव्यं । धानाभृट् । स्रष्टा । स्रष्टुं । स्रष्टव्यं । तीर्थसृट् । मार्ष्टा । मार्ष्टुं । मार्ष्टव्यं । कर्ममृट् । यष्टा । यष्टुं । यष्टव्यं । देवेट् । राष्टिः । सुराट् । भ्राष्टिः । विभ्राट् । प्रष्टा । प्रष्टुं । प्रष्टव्यं । धर्मप्राट् । वेष्टा । वेष्टुं । वेष्टव्यं । विट् ।

÷परिव्राट् ॥७२॥ परेर्व्रजेर्डत्वं निपात्यते पदांते ।

एकाचो वशो भष् झषः स्ध्वोः ॥ ७३ ॥ धोरेकाचो झषंतस्य योऽवयवो वश् तस्य भष् स्यात्, सकारे ध्वे च पदांते च । भोत्स्यते । अभुद्ध्वं । धर्मभुत् । धोक्ष्यते । अधुद्ध्वं । मंत्रधुट् । भोक्ष्यते । अघुग्ध्वं । गोधुक् । एकाच इति किं? दामलिह्यतीति क्विप्-दामलिट् । वश इति किं? क्रोत्स्यति । झष इति किं? दास्यसि । स्ध्वोरिति किं? वोद्धा ।

धः ॥ ७४ ॥ दधातेर्झषंतस्य वशो भष् स्यात् झलि परतः । धत्से । धत्त । धत्तेः । धत्थः ।

÷यङ्लोऽन्येषां ॥७५॥ दधातेर्यङ्लुबंतस्य वशो भष् भवति झल्यन्येषामाचार्याणां मतेन । धात्तः । धात्थः । दात्तः । दात्थः ।

*धेस्तथोः ॥ ७६॥ धेटो यङ्लुबंतात्परयोस्तथोरेकेषां मतेन भष्स्यात् । दाद्धः । दाद्धः । दात्तः । दात्थः ।

* अधः ॥ ७७ ॥ अदधातेः झषंतात्तथोर्भष् स्यात् । लब्धा । लब्धुं । लब्धव्यं । अलब्धं । अलब्धाः । दोग्धा । दोग्धुं । दोग्धव्यं । अध इति किं ? धत्तः । धत्थः ।

झलो जश् ॥ ७८ ॥ झलः पदांते वर्तमानस्य जश् भवति । सुवागाचार्य्यः । तत्वविद्याति । अजत्र । त्रिष्टुब् ।

षढोः कः सि ॥ ७९ ॥ षकारढकारयोः ककारादेशो भवति सकारादौ परतः । पक्ष्यति । तोक्ष्यति । लेक्ष्यति । वक्ष्यति । सीति किं? द्वेष्टि ।

*द्राद्रस्य तो नोऽमत्पूर्मूर्छो ॥ ८० ॥ दकाररेफाभ्यां परस्य तसंज्ञकस्य तकारस्य नत्वं भवति दस्य च पूर्व्वस्य-मदादीस्त्यक्त्वा । भिन्नः । भिन्नवान् । छिन्नः । छिन्नवान् । गूर्णः । गूर्णवान् । चॄ आचरणे । चीर्णः । चीर्णवान् । द्रादिति किं? मुक्तः । मुक्तवान् । तस्येति किं ? भित्तिः । अमत्पूर्मूर्छामिति किं ? मत्तः । मत्तवान् । पूर्तः । पूर्तवान् । मूर्तः । मूर्तवान् ।

स्फादेरोता धोर्यण्वतोऽख्याख्यः ॥ ८१ ॥ स्फादेर्ख्याख्यावर्जितादाकारांताद्धोर्यण्वतः परस्य तसकारस्य नो-भवति । संस्त्यानः । संस्त्यानवान् । निद्राणः । निद्राणवान् । ग्लानः ।

ग्लानवान् । स्पादेरिति किं ? यातः । यातवान् । आत इति किं ? च्युत । च्युतवान् । घोरिति किं ? निर्यातः । यण्वत इति किं ? प्सातः । अधात्त्व इति । किं ? ध्यात । ध्यातवान् । ख्यात । ख्यातवान् ।

ल्वादे ॥ ८२ ॥ ल्वादिभ्यः ततस्य नकारादेशो भवति । लूनः । लूनवान् । जीनः । जीनवान् । धून । लीनः ।

ऋतश्च क्तेः ॥ ८३ ॥ ऋकारान्तेभ्यो ल्वादिभ्यश्च क्तेस्तकारस्य नो भवति । कीर्णिः । धूनिः । लूनि ।

ओदितः ॥८४॥ ओकारेतस्ततकारस्य नो भवति । पीन । पीनवान् । भग्न । भग्नवान् ।

* क्षय ॥ ८५ ॥ कृतदीत्वात् क्षेस्तकारस्य नो भवति । क्षीणः । क्षीणवान् । दीत्वनिर्देश किं ? क्षितोऽसि जाल्म ।

* त्राघ्राघ्राह्रीनुदोंदाविन्तेर्वा ॥८६॥ एभ्यस्ततकारस्य नो वा स्यात् । त्राण । त्रात । त्राणवान् । त्रातवान् । घ्राण । घ्रात । घ्राणवान् । घ्रातवान् । घ्राणः । घ्रात । घ्राणवान् । घ्रातवान् । ह्रीण । ह्रीत । नुन्नः । नुत्त । समुन्न । समुत्त । विन्नः । वित्तः ।

श्याचिदिवोऽस्पर्शापादानजये ॥ ८७ ॥ एभ्य ततकारस्य नो भवत्यस्पर्शादौ । प्रतिशीन । समक्षौ । शकुनेः पक्षौ । आद्यून । अस्पर्शादाविति किं ? शीतो वात । उदक्तमुदक कूपात् । द्यूत वर्तते ।

प्वो नाशे ॥ ८८ ॥ पुनातेस्ततकारस्य नो भवति नाशेऽर्थे । पूना यवा । नाशे इति किं ? पूत धन ।

सेः कर्मकर्त्तरि ग्रासे ॥ ८९ ॥ सिनोतेस्ततस्य नो भवति ग्रासे कर्मणि कर्तृत्वेन विवक्षिते । सिनो ग्रास स्वयमेव । कर्मकर्त्तरीति किं ? सितो गलो ग्रासेन । ग्रास इति किं ? सिता पाशेन शूकरी ।

निर्वाणोऽवाते ॥ ९० ॥ निस्पूर्वाद्वातेस्ततस्य नो निपात्यतेऽवातेऽर्थे । निर्वाणो मुनि । अवात इति किं ? निर्वातो वात ।

दुग्वो दीश्च ॥ ९१ ॥ दुगुभ्या ततकारस्य नो भवति तत्सन्नियोगे दीश्च । दून । दूनवान् । गूनः । गूनवान् वत्सः ।

शुष्पचोः क्वौ ॥ ९२ ॥ आभ्या ततकारस्य ककारवकारादेशौ स्त । शुष्क । शुष्कवान् । पक्व । पक्ववान् ।

क्षो मः ॥ ९३ ॥ क्षायतेस्ततकारस्य मादेशो । भवति । क्षाम । क्षामवान् ।

प्रस्त्यो वा ॥ ९४ ॥ प्रस्त्यायतेस्ततकारस्य मो वा स्यात् । प्रस्तीत । प्रस्तीम । प्रस्तीतवान्, प्रस्तीमवान् । प्रपूर्व किं ? सस्त्यानवान् ।

फुल्लः ॥९५॥ फुलेर्विसरणार्थात्तस्य लो निपात्यते । फुल्लो वनस्पतिः ।

समुदः ॥ ९६ ॥ समुद्भ्या परः फुल्लो निपात्यः । सफुल्लः । सफुल्लवान् । उत्फुल्ल । उत्फुल्लवान् । नियमार्थमिद समुद्भ्यामेव नान्यसाद्धि । प्रफुल्ता लता ।

क्षीबकृशोल्लाघाः ॥ ९७ ॥ क्षीबादीना तशब्दस्य ख निपात्य । क्षीब । क्षीबवान् । कृशः कृशवान् । उल्लाघः । उल्लाघवान् ।

*भित्त शकल ॥ ९८ ॥ भिदेः क्तस्य नत्वाभावो निपात्य शकलार्थश्चेत् । भित्त । दारुखडमित्यर्थः । भिन्नमन्यत् ।

*वित्त ख्यातार्थे ॥ ९९ ॥ लाभार्थाद्विदेःक्तस्य नत्वाभावो निपात्य ख्यातपर्यायोऽर्थपर्यायो वा भवति चेत् । वित्त विख्यात । वित्त धन । विन्नमन्यत् ।

क्तिस्य कुः ॥१००॥ क्तिस्त्यो यस्य तस्य धो

कुत्वं भवति । हृदयस्पृक् । तादृक् । असादृक् । स्यग्रहणात्सदृक्षदृगिति सिद्धं ।

*नशेर्वा ॥ १०१ ॥ नशेः धोः पदस्य कुर्वा भवति । जीवनक् । जीवनट् ।

ससजुषो रिः ॥१०२॥ सकारस्य पदांतस्य सजुषश्च रिर्भवति । जिनः । संयतः । सजूः ।

अहन्॥१०३॥ अहन्नित्यस्य पदस्य रिर्भवति । अहोभ्यां । अहोभिः । दीर्घाहाः कालः ।

×रूपरात्रिरथांतरे ॥ १०४ ॥ अहो रिर्भवति रूपादिषु परतः । अहोरूपं गत । अहोरात्रिरागता । अहोरथांतरं । एष्विति किं? अहर्ददाति ।

रोऽसुपि ॥ १०५ ॥ अहो रेफादेशो भवति असुपि परे । अहः । अहरेति । अहर्गच्छति । असुपीति किं ? अहोभ्यः ।

॥ वाऽहर्पत्यादिषु ॥१०६॥ अहरादीनां पत्यादिषु रो वा स्यात् । अहर्पति । अह:पतिः । गीर्पतिः । गीःपतिः । प्रचेता राजः।प्रचेतो राजः

वसुस्रंसुध्वंस्वनडुहां दः ॥ १०७ ॥ वस्वादीनां सकारहकारयोः दकारादेशो भवति । सुविद्वत् । सुविद्भ्यां । उखास्रत् । पर्णध्वत् । उखास्रद्भ्या । पर्णध्वद्भ्या । स्वनडुत् । स्वनडुद्भ्यां । स्वनडुद्भिः । पदस्येति किं ? विद्वस्यति ।

तिपि धोः ॥१०८॥ धोः सकारस्य तिपि दो भवति । अन्वशाद्भवात् । अन्वशाद्भवान् ।

सिपि रिर्वा ॥१०९॥ धोः सकारस्य वा रिर्भवति सिपि परतः । पक्षे दश्च । अचकास्त्वं, अचकात्त्वं । अन्वशास्त्वं, अन्वशात्त्वं ।

दः ॥११०॥ धोर्दकारस्य रिर्वाभवति सिपि । पक्षे दः । अभिनस्त्वं । अभिनत्त्वं ।

मो नः ॥ १११ ॥ धोर्मकारस्य नो भवति । प्रशान् । प्रदान् । प्रदान्भ्यां । प्रतान् । प्रतान्भ्यां ।

म्वोः ॥ ११२ ॥ धोर्मकारस्य नादेशो भवति मकारवकारयोः । जंगन्मि । जंगन्वः । जंगन्मः ।

र्वोरिगुङ् ॥ ११३ ॥ रेफवकारांतस्य धोरिकः उङः दीर्भवति । गीः । धूः । पूः । आशीः । गीर्भ्यां । धूर्भ्यां । धोरिति किं? मुनिः ।

हल्यभकुर्छुरः ॥ ११४ ॥ हलि परे रेफवकारांतस्य भ कुर्छुर्वर्जितस्य धोरिगुङः दीर्भवति । गीर्णं । जीर्णः । विस्तीर्णः । दीव्यति । सीव्यति । अभकुर्छुर इति किं ? धुर्यः । दिव्यः । कुर्यात् । छुर्यात् ।

उङोः ॥११५॥ उङ्भूतयो रेफवकारयोरिगुङः दीर्भवति । कूर्दते । तूर्वति । कीर्तयति । प्रतिदीव्ना । प्रतिदीव्ने ।

दादुदौ मोऽदसोऽसेः ॥ ११६ ॥ अदसोऽसकारस्य दात्परस्य वर्णमात्रस्य उत्वं दस्य च मत्वं स्यात् । अमु । अमी । अमून् । अमूभ्यां । असेरिति किं ? अदस्यति । अदः कुलं ।

×वाऽद्रेः ॥ ११७ ॥ अद्र्यंतस्याऽदसो दात्परस्य वर्णमात्रयोरुत्वं दस्य च मो वा भवति । अत्राचार्य्यमतभेदा —

परतः केचिदिच्छंति केचिदिच्छंति पूर्वतः ।
उभयो केचिदिच्छति केचिदिच्छंति नोभयोः ॥

अदमुयङ् । अमुद्र्यङ् । अमुमुयङ् । अदद्र्यङ् ।

बहुष्वेरीः ॥ ११८ ॥ बहुषु वर्तमानस्याऽदसो दात्परस्यैकारस्य ईत्वं स्यात् । अमी । अमीभिः । अमीभ्यः । अमीषां । अमीषु । बहुष्विति किं ? अमू कन्ये ।

वाक्यटेः पः ॥ ११९ ॥ वाक्यस्य टेः पो भवतीत्येषोऽधिकारो वेदितव्यः । दूरादूते । आगच्छ भोः जिनदत्ता३ । वाक्यग्रहणं किं ? पदानां मा भूत् । टेरिति किं ? अनंत्यस्याप्यचो यथा स्यात् । धर्मवी३त् ।

* भोश्च प्रत्यऽभिवादेऽस्त्रीशूद्रे वा ॥१२०॥ स्त्रीशूद्रवर्जिते प्रत्यभिवादे वर्त्तमानस्य वाक्यस्य टेः पो वा स्यात् भोःशब्दस्य च। अभिवादये देवदत्तोऽहं भोः। आयुष्मानेधि देवदत्ता ३। आयुष्मानेधि देवदत्त। अभिवादये, देवदत्तोऽहं भोः। आयुष्मानेधि भोः ३ ॥ आयुष्मानेधि भोः। अस्त्रीशूद्र इति किं? अभिवादये-गार्ग्यहं भोः। आयुष्मती भव गार्गि। अभिवादये रुपजकोऽहं भोः। कुशल्यसि रुपजक।

*दूराद्धूते ॥ १२१ ॥ दूरात् धूते-आहूयमाने वाक्यस्य टेः पो वा स्यात्। आगच्छ भो जिनदत्ता ३ ॥ पक्षे न भवति।

हैहेष्वेषामेव ॥ १२२ ॥ हैहयोः प्रयोगे तयोरेव पो वा भवति। है ३ देवदत्त आगच्छ।आगच्छ है ३ देवदत्त। है देवदत्त आगच्छ।आगच्छ है देवदत्त। हे ३ गुरुदत्त।हे ३ देवदत्त आगच्छ। आगच्छ हे३ गुरुदत्त। पक्षे-हे गुरुदत्त आगच्छ। गुरुदत्त आगच्छ हे ॥

* लनृतोऽनंत्यस्याऽप्येकस्य रोः ॥१२३॥ लकारस्य ऋद्वर्जितस्य च रोरनंत्यस्यांत्यस्यापि टेश्च एकस्य पो वा स्यात्। आगछ हे क्लृ ३ प्त शिख। आगछ हे क्लृप्तशिखा ३। आगछ हे क्लृप्तशिख। दे३ वदत्त। देवदा ३ त्त। देवदत्ता ३। पक्षे न भवति-देवदत्त। अनृत इति किं? कृष्णमी ३ त्र। कृष्णमित्रा ३। रोरिति किं? देवदत्त। वकारात्परस्य मा भूत्। एकस्येति किं? अनेकस्य रोः टिना च सहायौगपद्यार्थं॥

* ओं मारंभे॥ १२४ ॥ ओमित्येप प्रारंभे प्रणामाद्यभ्यादाने पो वा स्यात्। ओ३म् ऋषभं पवित्रं प्रणमत। पक्षे ना।प्रारंभ इति किं? ओं ददामि।

हेः पृष्टोक्तौ ॥ १२५ ॥ पृष्टोक्तौ प्रतिवचने हेः पो वा स्यात्। अलावीः केदारं देवदत्त। अलाविषं ही ३। अलाविषं हिपृष्टोक्ताविति किं? अकार्षं हि कटं देवदत्त।

* चितीवे ॥ १२६ ॥ चिदित्येतस्मिन्निवार्थे प्रयुज्यमाने वाक्यस्य टेः पो वा स्यात्। राजा चिद् ब्रूया३त् ।पक्षे न। चितीति किं? अग्निरिव भायात्। इव इति किं? कथंचिदाह।

* प्राचां विचारे ॥१२७॥ विचारे वर्त्तमानस्य प्राचः पूर्वस्य वाक्यस्य टेः पो वा भवति। अहिर्नू ३ रज्जुर्नु। अहिर्नु रज्जुर्नु। स्थाणुर्नू ३ पुरुषो नु। पक्षे न।

* प्रतिश्रुतिषु ॥ १२८ ॥ प्रतिश्रवणादिषु वर्त्तमानस्य वाक्यस्य टेः पो वा भवति। गां मे देहि भोः। हंत ते ददाम्यामि ३।अनित्यः शब्दो भवितुमर्हति ३। देवदत्त भोः किमात्थ ३।

पूजिते ॥ १२९ ॥ पूजितेऽर्थे टेः पो वा भवति। शोभनः खल्वसि देवदत्ता३। पक्षे न।

* कोपादौ प्रौ ॥१३०॥ कोपादिष्वर्थेषु टेर्वा पो भवति प्रौ परतः। माणवक३माणवक। अविनीतक ३ अविनीतक। इदानीं ज्ञास्यसि जाल्मेत्यादि। न च पक्षे।

*भर्त्सेऽन्यतरस्य ॥१३१॥भर्त्सनेऽर्थेऽन्यतरस्यैकस्य वा पो भवति। चोरा३ चौर चोर बंधयिष्यामि त्वा। मारयिष्यामि त्वां।

* मिङ्तोऽपेक्षस्यांगेन ॥१३२॥ भर्त्सेऽर्थे मिङंतस्य वाक्यांतरपदाकांक्षस्य वा पो भवत्यंगशब्देन योगे। अंग कूजा ३ इदानीं ज्ञास्यसि जाल्म। पक्षे न। मिङ् इति किं? अंग देवदत्त मिथ्या वदसि। अंगेनेति किं? देवदत्त कूज इदानीं ज्ञास्यसि जाल्म। भर्त्से इति किं?अंगाधीष्व मोदकं दास्यामि।

*संयाज्ञीःप्रैषे ॥१३३॥ एष्वर्थेषु मिङंतस्य वाक्यांतराकांक्षस्य टेः पो वा भवति। स्वयं द्यो-

दन भुक्ते३ उपाध्याय शक्तून् पाययति। पुत्राश्च लप्सीष्ट ३धन चाकट कुरू ३ग्राम च गच्छ।पक्षे ना।

*प्रश्नोक्त्योः प्रतिपद ॥१२४॥ प्रश्ने तदुक्तौ च प्रतिपद टे पो वा भवति। अगमा:३ पूर्वा३न् ग्रामा ३न् देवदत्ता ३। अगमा३म् जिन दत्ता ३। पक्षे न। प्रश्नोक्त्योरिति किं ? त्वं ग्राम गच्छ।

*प्रश्नाऽर्चाविचारप्रत्यभिवादेप्वेचोऽन्तेऽदेरादि दुत्पर ॥१२५॥ प्रश्नादिप्वर्थे वाक्यस्याते वर्तमान स्यादिसज्ञकस्य एच आकार: पो भवन् इदुत्पर आकार: पो भवति। अदास्तस्मा३ इ। अदा पटा३ उ। शोभन: खल्वसि अग्निभूता ३ इ। शोभन: खल्वसि। पटा३ उ अध्येतव्य। गृहा ३इ उत वसतौ। आयुप्मतौ स्त: पुनपुत्रा उ।प्रश्नादिप्विति किं:दस्यो३ घातयिप्यामि त्वा। एच इति किं ? भद्रकासि कुमारी३। अत इति किं ? भद्रोऽसि गौ: ३। अदेरिति किं ? अपा क्षा३न् ओदन/३म् कन्ये३।

यवऽचि सधौ ॥१२६॥ एच: स्थाने यौ इदुतौ तयोरिदुतोरचिपरे यकारवकारादेशौ स्त: संधिविवक्षायाम्। अग्ना३यिद। पटा३वत्र। अचीति किं ? अग्ना३इ गत। पटा३ उ गत। सधाविति किं: अग्ना३इ इद। सधावित्याधिकार श्चाचतुष्टयात्।

इति जैनेंद्रव्याकरणे शब्दार्णवचन्द्रिकायां वृत्तौ पचमस्याध्यायस्य तृतीय पाद:।

चतुर्थ: पाद:।

पुम: खय्यऽपरे सीसुक् ॥ १ ॥ पुम इत्येतस्य यदस्य पदाते वर्त्तमानस्य अम्परे खयि परत सीरादेश: सुक्चागम: पर्यायेण भवत। पुँस्कात, पुस्कात। पुँस्कोकिल:। पुम्कोकिल:। पुमा चालयतीति पुँश्चली। पुश्चली,। पुँस्पुत्रा। पुस्पुत्रा।खयीति किं ? पुगव:। पुनाग:। पुदास:। अम्पर इति किं ? पुंक्षुर:।

नश्छव्यऽप्रशान् ॥ २ ॥ नकारस्य पदातस्याम्परे छवि सी सुकौ स्त: प्रशान्शब्द विहाय। भवाँश्छादयति। भवाँष्ठकारीयति। भवाँस्थुडति। भवाँश्चरति। भवाँष्टीकते। भवाँस्तरति। छवीति किं ? भवान् करोति। अप्रशानिति किं ! प्रशान् चिनोति। अम्पर इति किं ? भवान्त्सरुक:।

कांस्कान् ॥३॥कान्शब्दस्य कानि परे सी सुकौ निपात्यौ। काँस्कान्। कास्कान्पश्य।

समः स्कृसि ॥४॥ सनुदकस्य कृञ:सकारे परे सम सी सुकौ स्त:। सँस्कर्ता। सस्कर्ता। स्कृग्रहण किं ? सस्मरति। सीति किं ? सचस्कार।

+नृन पि रीरुग्वा ॥ ५ ॥ नृन्शब्दस्य पकारे परे रीरादेश: रुक्चागम: पर्यायेण स्त:। नॄँ:पाहि। नॄँ पाहि। नृन्पाहि।

भगवद्भवत्वघवतो रि कावऽवस्यैः ॥६॥ एपा कौ रिर्वा भवति तदैवाऽवशब्दस्य च ओत्व। हे भगो:। हे भगवन्। हेभो। हे भवन्। हे अघो:। हे अघवन्। काविति किं? हे भगवतौ। हे भवतौ। हे अघवतौ।

*ओदाद्योऽशि॥७॥ प्रकृतात् ओकारादव र्णाच्च परस्य रेर्यो भवति–अशि परत:। भगोयत्र भोयत्र। कयास्ते। देवायासते। प्रकृतौकार किं ? गोरत्राअशीति किं?भो खनसिरिरीति किं?पुनरत्र।

+व्योऽस्पष्ट ख ॥८॥ ताभ्या वकारयकारयोरस्पष्ट: ख च भवत्याशि परत। भोयत्र। भो अत्र। पटवु। पट उ। तयु। त उ। पदस्येति किं ? नयन।

–त्राऽनुन्यात् ॥ ९ ॥ अवर्णान्ताद्वयोरुपस्थः स च वा भवत्युदुर्वर्जितेऽपि परत । पर्यन्नेह । पट इह । पटविह । तवाहु । तआहु:। तयाँहु:। अनुदीति किं ? पटवु । पट उ । आदिति किं ? अयोयँत्र । अयो अत्र ।

हलि ॥ १० ॥ य्वोः ख भवत्याशी हलि परत । नित्यार्थमिद । भगो देहि। देवा याति। वृक्षहसति । आशी हलीति किं ? वृक्षन् करोति ।

*नुग्मोऽम् ॥ ११ ॥ नुकः मकारान्तस्य च पदस्य अ इत्यनुस्वारो भवति हलि परे । य मन्यते । धर्मं शृणोति । पाप हति । हलीति किं ? इदमत्र ।

नश्चाऽपदान्ते झलि ॥ १२ ॥ नकारस्य मकारस्य चापदान्ते वर्तमानस्य अ भवति झलि परतः। यशांसि । तेजांसि । पुंसि । अपदान्त इति किं ? भगवान् शान्तः। झलीति किं ? गम्यः।

सम्राट् ॥ १३ ॥ समो मकारस्य मकार एव निपात्यः राजतौ क्विप्यन्ते परत-।सम्राट् भरत ।

ङ्णो कुक् टुक् शरि वा॥१४॥ङकारणकारयो कुक् टुकौ वा स्तः शरि परे । प्राङ्क्छेते । प्राङ्छेते । प्राङ्शेते।सुगण्ट्छेते। सुगण्छेते।सुगण् शेते । शरीति किं ? प्राङ्रोति ।

नश्छि तुक् ॥ १५ ॥ पदान्तस्य नकारस्य शकारे तुग्वा स्यात् । कुर्वन्च्छेते । कुर्वन्छेते कुर्वन्शेते । शीति किं ? कुर्वन्पदः।

ङ्नाद् धुट् सोऽश:॥१६॥ ङकारान्तादकारा- दाश सकारस्य ङ्नोऽव्ययवर्तिनस्य धुडागमो भवति। मधुलिट्त्सीदति। मधुलिट्सीदति।महा न्त्साधु:। महान्साधु:।स इति किं?मधुलिट् षंदे । अश इति किं ? अरश्चोतति ।

ङमो ङमुङ्न ॥१७॥ ङमः परस्य ङमः यो वा भवति अचि परे । प्राङ्ङत्र । प्राङ् अत्र । सुगण्णुण । किम् उण्ण । बद्द्व्य मत । तद् अन्य मत । मय इति किंम्बरु उपैति । अचीति किं ? अमु भवतु ।

ङमो ङमुट् तु मात् ॥१८॥ मात्परो यो ङम् तदन्तात्परस्याचः नित्य ङमुड् भवति । कुर्वन्नास्ते । सुगण्णिह । कुर्वन्नास्ते । मादिति किंमाद्यास्ते । अचीति किं ? पटन् रमते ।

ढो ढि खं ॥१९॥ ढकारस्य ढकारे परे ख भवति । गूढ । लीढ ।

रो रि ॥ २०॥ रेफस्य रेफे परे ख भवति। अग्नीरथेन। पुनारमते ।

* अंतेऽ ॥२१॥ अन्ते वर्तमानस्य रेफस्य अः इति विसर्जनीयो भवति । देवः । कविः । प्रात । अंत इति किं ? स्वरत्र ।

शर्परे खरि ॥२२ ॥ रेफस्य विसर्गो भवति शर्परे खरि परतः। नरः त्सरुकः। पुरुषःत्सरति।

कुप्वोः ॥ २३ ॥ तद्भूतयो कवर्गपवर्गयो शर्परे खरि परत रेफस्य विसर्गो भवति । वासः क्षौम । अद्भिः प्सात ।

ᳲᳲ पौ च ॥२४॥ खरि स्थितयोः कुप्वोः परतः रेफस्य ᳲक ᳲप इत्येतावादेशौ भवतः विसर्गश्च । अनᳲकरोति, अंन करोति । कᳲखनति । क खनति । अनᳲपचति । अन. पचति । कुम्भᳲफलति । कुम्भ फलति । कुप्वो- रिति किम् ? कथरति ।

शरि सश्च ॥ २५ ॥ रेफस्य सकारादेशो भवति विसर्गश्च शरि परतः। कश्शेते । कःशेते। कष्षण्डे । कः षण्डे । कस्सरति । कः सरति । अनश्शोभते। अनःशोभते।शरीति किं ? क पठति।

रेश्च सुपि ॥ २६ ॥ शरि सुपि रे सो भवति विसर्गश्च । पयस्सु । पयःसु । पर सुपितिमात्रोऽस्य योग । रेफिकागमस्यैव सुपि सत्वविसर्गौ

नान्यस्य । गीर्षु । धूर्षु ।

। खर्प्परे खं वा ॥ २७ ॥ खर्प्परे शरि रेफस्य खं भवति वा। चेतस्स्खलति। चेतᳵस्खलति। चेत स्खलति । कस्स्पदति । कᳵस्पदति । कः स्पदति। खर्प्पर इति किं ? क सरति। कस्सरति ।

छवि ॥ २८ ॥ रेफस्य सकारादेशो भवति छवि परत । कश्छिनत्ति। कष्टकारः । कस्थुडति। कश्चरति । कष्टीकते । कस्तरति ।

कुप्वोᳵस्त्येऽह्नेः सिः॥ २९ ॥ कवर्गपवर्गौ त्ये परे अह्निर्जितस्य रेफस्य सिर्भवति । काम्य कल्पपपाशेपूदाहरण । यशस्काम्यति । पयस्कल्पं । सर्पिष्क। पयस्पाश । त्य इति किं ? पयः पिबति । अह्नेरिति किं ? मुहुः काम्यति ।

* रेरेव काम्ये ॥३०॥ रेरिकारानुनयस्यैव काम्ये त्ये सिरादेशो भवति नान्यस्य । पयस्काम्यति। रेरिति किं ? धू काम्यति ।

* निर्दुर्बहिश्चतुराविःप्रादुसः ॥ ३१ ॥ निरादीनां रेफस्य सिर्भवति कुप्वो परत । निष्कृप । निष्पेय । दुष्कृत । दुष्पीत । बहिष्कुरु । बहिष्पिब । चतुष्क । चतुष्पदी । आविष्कृत्य । आविष्पठ । प्रादुष्कुर्यात् । प्रादुष्पच ।

नम पुरसोस्त्योः॥३२॥एतयोस्तिसञ्ज्ञयो रेफस्य सिर्भवति कुप्वो परतः। नमस्कृत्य । नमस्कर्त्ता। नमस्कर्तुं। नमस्कर्तव्यम्। पुरस्कृत्य । पुरस्कर्ता। त्योरिति किं ? नम कृत्वा । पुर कृत्वा

तिरसो वा ॥ ३३ ॥ तिरसो रेफस्य सिर्वा भवति । तिरस्कृत्य । तिर कृत्य । तिरस्कर्ता । तिरः कर्ता ।

सुच ॥ ३४ ॥ सुचतस्य रेफस्य सिर्वा स्यात् कुप्वो परतः। द्विष्कुर । द्विᳵकुरु । द्विःकुरु । द्विष्पठ । द्विᳵपठ। द्वि पठ। त्रिष्करोति। त्रिᳵक रोति । त्रि करोति । त्रिष्पचति । त्रिᳵपचति। त्रि पचति । चतुष्करोति । चतुᳵकरोति । चतु' करोति। चतुष्पठति ।चतुᳵपठति। चतु पठति ।

इसुसोऽपेक्षायाम् ॥ ३५ ॥ इसुसतस्य रेफस्य सिर्वा स्यात् कुप्वोरन्योन्यापेक्षायाम् । सर्पिष्करोति । सर्पिᳵकरोति । सर्पिः करोति । सर्पिष्पिबति। सर्पिᳵपिबति।सर्पि पिबति । धनुष्खंडयति। धनुᳵखडयति।धनु खडयति।धनुष्पाति। धनुᳵपाति । धनुः पाति । इसुस इति किं ? पयᳵकुरु। अपेक्षायामिति किं ? तिष्ठतु सर्पिः पिबत्वम ।

नैकार्थेऽक्रिये ॥ ३६ ॥ इसुसोरेफस्य सिर्न भवति क्रियापदर्हीनैकार्थपदस्थयो कुप्वोरपेक्षायां। सर्पिः कालकं । यजुः पीतकं। एकार्थ इति किं ? सर्पिष्कुमे । अक्रिय इति किं ? सर्पिष्क्रियते॥

सेऽद्युस्थस्य ॥ ३७ ॥ इसुसो रेफस्याऽद्युस्थस्य से सिर्भवति कुप्वोः परतः । सर्पिष्कुंड । सर्पिष्पानं । धनुष्खड । स इति किं ? आस्तां सर्पिःपिन क्षीरं। अद्युस्थस्येति किं?सरत्सर्पिःकुंडे ।

कृकमिकंसकुभकुशाकर्णीपात्रेऽतोऽह्ने ॥३८॥ कृकम्यादिष्वतः परस्याह्नेः रेफस्य से अद्युस्थस्य सिर्भवति । अयस्कार । अयस्कृत्। यशस्कामः। अयस्कंसः। अयस्कुभः। अयस्कुशा । अयस्कर्णी । पयस्पात्रं। अत इति किं ? गी कारः। धू कारः । अह्नेरिति किं? स्वः कृत्। प्रात कारः। अद्युस्थस्येति किं ? सुपयस्कारः ।

शिरोऽधसोः पदे ॥ ३९ ॥अनयोरद्युस्थस्य रेफस्य पदे परतः से सिर्भवति । शिरस्पद । अधस्पद । स इति किं ? शिरस पद ।

* कस्कादिषु ॥ ४० ॥ एषु वर्तमानस्य रेफस्य सिर्भवति कुप्वोः परत' । कस्क। । कौतस्कुतः। भास्करः । अयस्पिंड । इत्यादि ।

*किणोस्ससे ष ॥ ४१ ॥ कवर्गेण्भ्या परस्य सकारस्य सेश्च षो भवति । इत्याधिकारो

शेषः । वक्ष्यति—स्यादेशयोः । वाक्षु । मुनिषु । भिषव । सर्पिष्काम्यति । क्विणोरिति किं ? यास्यति ।

नुमशरः ॥ ४२ ॥ क्विण्भ्यां परो यो नुम् शर् च तस्मात्सम्योः षो भवति । सर्पींषि । धनूंषि । सर्पिःषु । धनुःषु ॥

स्यादेशयोः ॥ ४३ ॥ ताभ्यां स्यसकारस्य आदेशसकारस्य च षादेशो भवति । एषु । एषा । सुप्वाप । साधुषु । कर्तृषु । दिक्षु ।

शास्वस्घसां ॥ ४४ ॥ क्विण्भ्यां परस्य एषां सकारस्य षो भवति । शिष्टः । शिष्टवान् । उष्यते । जक्षतुः ॥

षणि चाण्णिस्तोरेवास्वित्स्वत्सहः॥४५॥ षणि षत्वभूते सनि परे चात्परस्य सकारस्य षादेशो भवति ण्यंतानां स्तौतेश्च स्विदि स्वदि सहो विहाय । सिषेवयिषति । सुष्वापयिषति । तुष्टूषति । नियमोऽयं—णिस्तोरेव षणि षत्वं नान्यस्य । सुसूषति । सिसिक्षति । एवकारः इष्टनियमार्थः । णिस्तोः षण्येवेति मामूत् । असीषिवत् । तुष्टाव । षणीति किं ? सिषेव । षत्वनिर्देशः किं ? सिषासति । सुषुप्साति । नकारग्रहणं किं ? व्यातिसुषुप्सिपे । चादिति किं ? प्रतीषिषति । आस्विस्स्वत्सह इति किं ? सिस्वेदयिषति । सिस्वादयिषति । सिसाहयिषति ।

*संजेर्वा ॥ ४६ ॥ संजण्यंतस्य षणि चात्परस्य षो वा स्यात् । सिषंजयिषति । सिसंजयिषति ।

गेः सूयसुसोस्तुम्तुभोऽव्यऽपि ॥ ४७॥ गेरिण्णंतात्परेषां एषां सकारस्याडि मध्यऽसत्यपि षो भवति । परिषुणोति । विषुणोति । अभिषुणोति । पर्यषुणोत् । निषुवति । विषुवति । परिषुवति । न्यषुवत् । विष्यति । निष्यति । अभिष्यति । व्यष्यत् । नमिनायमभिष्टौमि । अभ्यष्टौत् । निष्टौति । विष्टौति । परिष्टौति । अभिष्टोभते । निष्टोभते । अविष्टोभते । अभ्यष्टोभत । गेरिति किं ? दधि सुनोति ।

*स्थासेनिसेधसिचसंजस्वंजोऽड् वेऽस्य च ॥ ४८ ॥ स्थादीनां गेः परेषामडि चे च सत्यसत्यपि अस्य च चस्य षो भवति । अनुष्ठास्यति । निष्ठास्यति । विष्ठास्यति । अभिष्ठास्यति । परिष्ठास्यति । अन्वष्ठात् । अनुतष्ठौ । अभिषेणयति । निषेणयति । परिषेणयति । अभ्यषेणयत् । अभिषिषेणयिषति । निषेधति । विषेधति । अभिषेधति । परिषेधति । न्यषेधत् । निषिषेध । विषिंचति । निषिंचति । परिषिंचति । अभिषिंचति । व्यषिंचत् । विषिषिक्षति । विषजति । निषजति । परिषजति । अभिषजति । व्यषजत् । विषषंज । परिष्वजते । निष्वजते । विष्वजते । परिषिष्वंक्षते ।

सदोऽप्रतेः ॥ ४९ ॥ अप्रतेर्गेः परस्य सदेः षो भवति । निषीदति । विषीदति । परिषीदति । न्यषीदत् । निषीषद्यते । निषसाद । अभिषित्सति । अप्रतेरिति किं ? प्रतिसीदति ।

स्तम्भे ॥ ५० ॥ गेःपरस्य स्तंभे षो भवति । निष्टभ्नाति । प्रतिष्टभ्नाति । परिष्टभ्नाति । विष्टभ्नाति । प्रत्यष्टभ्नात् । प्रतितष्टंभ । प्रतिवाष्टभ्यते ।

*आश्रयाऽविदूरोर्ध्ववाध ॥ ५१ ॥ अवादेःपरस्य स्तंभेः पत्वादेशो भवति आश्रये—अविदूरे ऊर्ध्वे चार्थे । अवष्टभ्यास्ते । अवष्टब्धे सेने । अहो सुमष्टम्यावष्टंभः । पृच्छिति किं ? अवस्तब्धो वृषलः । वशब्दादुपष्टम्भः ।

वेश्च स्वनोऽशने ॥ ५२ ॥ वेरवाच्चोत्तरस्य स्वनेः षो भवति—अशनेऽर्थे । विष्वणति । व्यष्वणत् । विषष्वाण । अवष्वणत् । अवषंष्वण्यते । अशन इति किं ? विस्वनति मृदंगः ।

* परिनिवेः सेव ॥ ५३ ॥ एभ्यः सेवतेः

अटि चे च सत्यसत्यपि षो भवति। परिषेवते। पर्य्यषेवत। परिषिषेविषते। निषेवते। विषेवत। न्यषेवत्। व्यषेवत्।

* सितसयस्य ॥ ५४ ॥ परिनिविभ्य सित सययो षो भवति। परिषितः। निषित। विषितः। परिषयः। निषय। विषयः।

सिवुसहसुट्स्तुस्वजः ॥ ५५ ॥ तेभ्यः सिवादीना षो भवति। परिषीव्यति। निषीव्यति। विषीव्यति। परिषहते। निषहते। विषहते।परिष्कर्ता।नेमिमाथ परिष्टौति।परिष्वजते।

वाऽटि ॥ ५६ ॥ तेभ्य सिवादीना अटि षो वा स्यात्। पर्य्यषीव्यत्। पर्यसीव्यत्। न्यसीव्यत्। न्यषीव्यत्।व्यषीव्यत्। व्यसीव्यत्। पर्य्यषहत। पर्यसहत। न्यषहत। न्यसहत। व्यषहत। व्यसहत। पर्य्यष्करोत्। पर्यस्करोत्। न्यष्करोत्। न्यस्करोत्। व्यष्करोत्। व्यस्करोत्। पर्य्यष्टौत्। पर्यस्तौत्। न्यष्टौत्। न्यस्तौत्। व्यष्टौत्। व्यष्टौत्। पर्यष्वजत्। पर्यस्वजत्। न्यष्वजत। न्यस्वजत्। व्यष्वजत्। व्यस्वजत्।

* स्यदोऽभ्यनोश्चाऽजीवे ॥ ५७ ॥ अभ्यनुभ्या तेभ्यश्चोत्तरस्य स्यदे षो वा स्यादजीवेऽर्थे। अभिस्यदते, अभिष्यदते तैल। अनुष्यदते, अनुस्यदते। परिस्यदते, परिष्यदते। निष्यदते, निस्यदते। विष्यदते, विस्यदते। अजीव इति किं? अभिस्यदते मत्स्यः।

वेः स्कंदोऽक्ते ॥ ५८ ॥ वे परस्य स्कदेर्वा षो भवति—अक्तसञ्ज्ञके परतः। विष्कत्ता। विस्कता। अक्त इति किं?विस्कन्नः।विस्कन्नवान्।

परे ॥५९॥ परे परस्य स्कदेर्वा षो भवति। परिष्कत्ता, परिस्कत्ता। पृथक्सूत्रात् तेऽपि स्यात्। पारिष्कण्ण, परिस्कन्नः। परिष्कण्णवान्, परिस्कन्नवान्।

स्फुरिस्फुल्योर्निर्नेः ॥ ६० ॥ निस्निभ्या परयो स्फुरिस्फुल्यो षो वा स्यात्। निष्फुरति, निःस्फुरति। निष्फुरति, निस्फुरति। निष्फुलति। नि ष्फुलति। निष्फुलति,निस्फुलति।

वे ॥६१॥ वेरुत्तरयोस्तयो षो वा स्यात्। विष्फुरति। विस्फुरति। विष्फुलति।विस्फुलति।

*स्कभ्नः षः ॥ ६२ ॥ वे परस्य स्कभ्नाते षो भवति। विष्कभ्नाति। विष्कभिता। विष्कभक। पुन षो नित्यार्थः।

इणः षीध्वलुङ्लिटां धो ढः ॥ ६३ ॥ इण परेषा एषा धकारस्य ढो भवति। चेषीढ्वं। च्योषीढ्व। अचेढ्व।अच्योढ्व।चकृढ्वे। वव्रढ्वे। इण इति किं? पक्षीध्व। एषामिति किं? स्तुध्वे।

* वेण्णेः ॥ ६४ ॥ इणः पराभ्या इट्ञिभ्यां परेषा तेषा धकारस्य ढो वा स्यात्। लविषीढ्व। लविषीध्व। अलविढ्व। अलविध्व। लुलुविढ्वे। लुलुविध्वे। ग्राहिषीढ्वं। ग्राहिषीध्व।

सेंऽगुलेः सगे ॥ ६५ ॥ अगुले परस्य सगे सकारस्य से षो भवति। अगुलिषगः।से इति किं? अगुलेः संग।

भीरोः स्थान ॥ ६६ ॥ भीरोः परस्य स्थानस्य से षो भवति। भीरुष्ठान।

ज्योतिरायुषः स्तोमः ॥ ६७ ॥ आभ्या स्तोमस्य षो भवति से। ज्योतिष्टोम। आयुष्टोम।

* स्तुत्स्तोमयोरग्नेः ॥६८॥ अग्नेःपरयोःस्तुत्स्तोमयोः से षो भवति। अग्निष्टुत्। अग्निष्टोम।

मातृपितु स्वसृ ॥ ६९ ॥ आभ्या स्वसृ सकारस्य षो भवति से। मातृष्वसा।पितृष्वसा।

वाऽलुपि ॥ ७० ॥ अलुपि सेताभ्या स्वसु षो वा स्यात्। मातुः ष्वसा। मातुः स्वसा। पितुः ष्वसा। पितु स्वसा।

* प्रादुर्गेयच्यस्तेः ॥ ७१ ॥ प्रादुःशब्दात्

गिम्यश्च परस्यास्तेः षो भवति यकारादावचादौ च परे । प्रादु ष्यात् । प्रादुः षन्ति । निष्यात् । निषति । अभिष्यात् । अभिषति । प्रादुर्गेरिति किं ? दधि स्यात् । यऽचीति किं ? अनुस्व । अनुस्मः ।

*निर्दुःसुवेः समसूतिस्वपोऽत्र ॥ ७२ ॥ निरादिभ्य परयो समसूत्योः स्वपेश्चावक्रा स्य षो भवति । निःषमः । दुःषमः । सुषम । विषम । निःषूतिः । दुःषूतिः । सुषूति । विषूति । निःषुप्तः । दुःषुप्तः । सुषुप्तः । विषुप्त । अव इति किं ? दुःस्वप्नः ।

विकुशमीपरे स्थल ॥ ७३ ॥ एभ्य स्थलस्य षो भवति । विष्ठलं । कुष्ठल । शमीष्ठल । परिष्ठल ।

कपेर्गोत्रे ॥ ७४ ॥ कपे स्थलस्य षो भवति गोत्रेऽर्थे । कपिष्ठल । गोत्रे इति किं ? कपिस्थल ।

गोंवांबभूमिसव्यापद्विनिकुशेकुशकङ्गुमजिपुञ्जिपरमेबर्हिर्दिव्यग्नेः स्थः ॥ ७५ ॥ एभ्य स्थस्य षो भवति । गोष्ठ । अम्बष्ठ । आम्बष्ठ । भूमिष्ठः । सव्यष्ठः । अपष्ठः । द्विष्ठः । त्रिष्ठः । कुष्ठः । शेकुष्ठः । शकुष्ठः । अङ्गुष्ठ । मजिष्ठः । पुञ्जिष्ठ । परमेष्ठ । बर्हिष्ठः । दिविष्ठः । अग्निष्ठ ।

*प्रष्ठोऽग्रगत् ॥ ७६ ॥ प्रात्परस्य स्थस्य षो निपात्यते अग्रे गत्यर्थे । प्रष्ठो गौः । प्रस्थोऽन्य ।

सुषामादिषु ॥ ७७ ॥ एषु वर्तमानस्य सकारस्य षो भवति । सुषामा । विषामा । निःषामा । निषेध । सुषधि । परमेष्ठी । सुष्टित्यादि ।

*भ्रात्सुपस्त्ये ॥ ७८ ॥ भ्रात्परस्य सकारस्य षत्व स्यात् सुबन्तात् विहिते तकारादौ त्ये परत । सर्पिष्टा । सर्पिष्ट्व । सर्पिष्टर । वपुष्टम । चतुष्टय । भ्रादिति किं ? गीस्तरा । धूस्तरा । सुप इति किं ? भिद्युस्तरा । छिद्युस्तरा । तादिग्रहण किं ? सर्पिस्सात् । त्य इति किं ? सर्पिस्तरति ।

निष्टोऽनासेवायां तपे ॥ ७९ ॥ निसः षो भवति—अनासेवायामर्थे तपतौ परे । निष्टप्त हिरण्य । निष्टप्तं अरातय । अनासेवायामिति किं ? निस्तपति सुवर्णो सुवर्णकारः ।

*निनद्याःस्नातेर्दाक्ष्ये ॥ ८० ॥ निनदीभ्या स्नातेः षो भवति दाक्ष्येऽर्थे । निष्णः दाने । नदीष्णः प्रतरणे । कुशल इत्यर्थः ।

*प्रतेः स्नात सूत्रे ॥८१॥ प्रतेःपरस्य स्नातेः षो भवति सूत्रेऽर्थे । प्रतिष्णात सूत्र शुद्धमित्यर्थ । प्रतिस्नातमन्यत् ।

–स्नान सौ ॥ ८२ ॥ प्रतेः स्नानस्य षो भवति सूत्रे सौ । प्रतिष्णान सूत्रमित्यर्थः । सावितित किं ? प्रतिस्नान ।

*वर्णेऽभिनिष्टान ॥ ८३ ॥ वर्णे सौ अभिनिभ्या स्तानस्य षो निपात्य । अभिनिष्टानो विसर्ग । अभिनिस्तानोऽन्यत्र ।

*विष्टारश्छन्दसि ॥८४॥ वे परस्य स्तारस्य षो निपात्यते छन्दोऽर्थे सौ । विष्टार पंक्ति छन्द । विस्तारोऽन्यत्र ।

*वृक्षासने विष्टर ॥८५॥ वेः परस्य तरस्य षो निपात्यते वृक्षासनयोरर्थयो । विष्टरो वृक्ष । विष्टरासन । विस्तरोऽन्य ।

*गवियुधि स्थिर ॥८६॥ गवि युधि इत्येताभ्यां स्थिरस्य षो भवति सौ । गविष्ठिर । युधिष्ठिर ।

*एत्यऽगः ॥८७॥ अगकारान्तात्परस्य सकारस्य षो भवत्येकारे परतः सौ । वारिषेण । श्रीषेण । हरिषेण । एतीति किं ? हरिसिंह । अग इति किं ? विष्वक्सेनः । इण इति किं ? धर्मसेनाचार्यः

+भाद्वा ॥ ८८ ॥ भवाचिनः शब्दात् सकारस्य षो वा भवति एकारे सौ । भरणिषेणः । भरणिसेन । रोहिणिषेणः । रोहिणिसेनः । अग इति किं ? अश्वयुक्सेनः ॥

* पदान्त ॥८९॥ पदान्तरस्य सकारस्य षो न स्यात्। दधि सिंचति। मधु सुनोति।

* बहोः ॥९०॥ बहोस्त्यारस्य षो न स्यात्। बहुसेक्।

सात् ॥ ९१ ॥ सातः सस्य षो न स्यात्। मुनिसात्। अग्निसात्। दधिसात्। मधुसात्।

सिचो यङि ॥ ९२ ॥ सिचेः सस्य षो न भवति यङि परतः। सेसिच्यते। अभिसेसिच्यते।

सेधो गतौ ॥ ९३ ॥ सेधतेर्गत्यर्थस्य षो न स्यात्। प्रतिसेध गाः। अभिसेध गाः। गताविति किं? प्रतिषेधति पापं मुनिः।

निस्तब्धप्रतिस्तब्धौ ॥ ९४ ॥ निप्रतिभ्यां स्तभेः षत्वाभावो निपात्यते। निस्तब्धः। प्रतिस्तब्धः। ॥

सोढः॥९५॥ सोढ्भूतस्य सहेःषो न स्यात्। विसोढा। परिसोढुं। परिसोढव्यं। सोढ्भूतस्येति किं? निषहते। विषहते।

* स्तंभुसिवुसहष्फचि ॥ ९६ ॥ एषां फचि परत षत्वं नास्ति। प्रत्यतस्तंभत्। पर्यसीषिवत्। व्यसीषहत्।

सुभः सन्स्ये ॥ ९७ ॥ सुभः सनि स्ये च परतः षकारादेशो न स्यात्। सुसूषतीति सुसूः। अभिसोष्यति।

सस्वंजश्चालिलिटि ॥९८॥ सहिस्वंज्योश्चात्परयोर्लिटि परतः षो न स्यात्। निषसाद। अभिषस्वंजे। अभिषस्वजे ॥

* षो नो णोऽभिन्ने ॥ ९९ ॥ षकाररेफाभ्यां परस्य नकारस्य णत्वं भवत्यभिन्नपदे चेत्तौ निमित्तनिमित्तिनौ भवतः। कुष्णाति। पुष्णाति। निष्केण। मूर्खेण। वर्गेण। दीर्घेण। पुष्येण। रेफेण। गिरिणा। मेरुणा। वर्षेण। भर्वेण। गर्भेण। अभिन्न इति किं? मुनिर्नयति स्वर्गं ॥

* प्राक्पदस्थात् खौ ॥ १०० ॥ पूर्वपदस्थात्परस्य नकारस्य णकारादेशो भवति खौ। पुष्पणंदी। वीरणंदी। धर्मणंदी। श्रीणंदी स्त्री। खाविति किं? दीर्घनासिकः।

* अगः ॥ १०१ ॥ गकारांतान्नकारस्य णो न भवति। ऋगयनं।

*कोटराभ्यो वनं ॥ १०२ ॥ कोटरादिभ्यः परं वनं विनियम्यते खौ। कोटरावणं। मिश्रकावणं। सिध्रकावणं। सारिकावणं। पुरगावणं। एभ्य इति किं? शतपत्रवनं। मनोहरवनं।

मोंग्रऽस्वर्निःशरेक्षुप्लक्षपी॥

चतुस्त्रेर्वयसि हायनः ॥ १०८ ॥ चतुर् त्रिभ्यां हायनस्य नस्य णो भवति वयसि गम्यमाने। चतुर्हायणो वत्सः । त्रिहायणोऽश्वः । चतुस्त्रेरिति किं?लक्षहायन-पक्षी।वयसीति किं?चतुर्हायना शाला।

वाह्याद्वाहनं ॥ १०९ ॥ वाह्यात्परस्य वाहननकारस्य णो भवति। इक्षुवाहणं। शरवाहणं। वाह्यादिति किं ? सुरवाहनं ।

पानं देशेऽसेः ॥ ११० ॥ देशे गम्यमाने पानस्य णकारादेशो भवति-असेः । क्षीरपाणाः आंध्राः । सौवीरपाणाः द्राविडाः । सुरापाणाः प्राच्याः । देशे इति किं? दाक्षिपानं । असेरिति किं ? सर्पिष्पानाः ।

वा भावकरणे ॥ १११ ॥ भावे करणे च वर्तमानस्य पाननस्य णो वा स्यात् । सौवीरपाणं, सौवीरपानं । क्षीरपाणं, क्षीरपानं, वर्तते । करणे—क्षीरपाणः, क्षीरपानः । वारिपाणः, वारिपानः कंसः। भावकरण इति किं ? क्षीरपानो घोषः ।

गिरिनद्यादीनां ॥ ११२ ॥ एषां वा णो भवति । गिरिणदी । गिरिनदी । चक्रणितंबा। चक्रनितंबा । मापोणः । मापोनः ।

मृदंतनुम्सुपि ॥ ११३॥ मृदते नुमि सुपि च यो नकारस्तस्य वा णो भवति। माषवापिणौ,माषवापिनौ । व्रीहिवापिणौ, व्रीहिवापिनौ । माषवापाणि । माषवापानि । व्रीहिवापाणि । व्रीहिवापानि । माषवापेण, माषवापेन । प्राक्पदस्थास्पृादिति किं ? कूपवारिणा ।

एकाज्यौ णः ॥ ११४ ॥ एकाचि धौ स्थितस्य मृदंतनुम्सुब्नकारस्य णो भवति । ब्रह्महणौ । वृत्रहणौ । क्षीरपाणि । सुरापाणि । सुरापेण । क्षीरपेण ।

सकौ ॥ ११५ ॥ सकवर्गे धौ स्थितस्य मृदंतनुम्सुब्नकारस्य णो भवति । मोक्षकामिणौ । वस्त्रयुगिणौ।स्वर्गकामाणि । करयुगाणि । गुरुमुखेण । करयुगेण ।

ण्यंऽतरोऽदुरो विकृतेः ॥ ११६ ॥ दुर्वर्जितादंतरःशब्दाच्च विकृतेर्नकारस्य णो भवति । पार्श्वजिनं प्रणमामि । प्रणयति । परिणयति । अंतर्णयति । प्रणामकः । परिणायकः । ण्यंतर इति किं ? साधुर्नयति स्वर्गं । अदुर इति किं? दुर्नयः । विकृतेरिति किं? प्रनृत्यति । प्रनर्तकः ।

शः ॥ ११७ ॥ गेरदुरोऽतःशब्दाच्च शकारांतस्य घोर्नस्य णो भवति । प्रणश्यति । परिणश्यति । प्रणाशकः । श इति किं ? प्रनष्टः । प्रनंक्ष्यति ।

हिम्योर्नुनोः ॥ ११८॥ गेरदुरोऽतःशब्दाच्च हिमीभ्यां नुना इत्येतयोर्णो भवति। प्रहिणोति। प्रहिणुतः । प्रमीणाति । प्रमीणीतः ।

आनेः ॥ ११९ ॥ गेः परस्यानेर्णो भवति। प्रयाणि । प्रापयाणि । अंतर्याणि । प्रयाणि ।

नेर्गदनद्पतपद्घुमास्यतियातिवातिद्रातिप्सातिवपतिवहोशम्चिञ्देग्धौ ॥ १२० ॥ गेः परस्य नेर्णो भवति गदादिषु परतः । प्रणिगदति । प्रणिगदिता । परिणिगदति । परिणिगदिता । प्रणिनदति । वीरनाथं प्रणिपतामि । प्रणिपद्यते । प्रणिपत्ता। प्रणिददाति । प्रणिद्यति । प्रणिश्रयति । प्रणिदधाति । प्रणिमयते। प्रणिमिमीते । प्रणिमारयते । प्रणिमाता । प्रणिष्यति । परिणिष्यति । प्रणिहंति । प्रणियाति।प्रणिवाति। प्रणिद्राति । प्रणिप्साति । प्रणिवपति । प्रणिवहति । प्रणिशाम्यति । प्रणिचिनोति । प्रणिदेग्धि । अंतर्णिगदति ।

शेषे वाऽपांतेऽकखादौ ॥ १२१ ॥ शेषे गदादिवर्जिते धौ अपकारांते अककारखकारादौ

*पदान्त ॥८९॥ पदान्तस्य सकारस्य षो न स्यात्। दधि सिंचति। मधु सुनोति।

*बहेः ॥९०॥ बहोस्त्यात्सस्य षो न स्यात्। बहुसेक्।

सात् ॥ ९१ ॥ सातः सस्य षो न स्यात्। मुनिसात्। अग्निसात्। दधिसात्। मधुसात्।

सिचो यङि ॥ ९२ ॥ सिचेः सस्य षो न भवति यङि परतः। सेसिच्यते। अभिसेसिच्यते।

सेधो गतौ ॥ ९३ ॥ सेधतेर्गत्यर्थस्य षो न स्यात्। प्रतिसेध गाः। अभिसेध गाः। गताविति किं? प्रतिषेधति पापं मुनिः।

निस्तब्धप्रतिस्तब्धौ ॥ ९४ ॥ निःप्रतिभ्यां स्तभेः षत्वाभावो निपात्यते। निस्तब्धः। प्रतिस्तब्धः ॥

सोढः ॥९५॥ सोढ्भूतस्य सहेः षो न स्यात्। विसोढा। परिसोढुं। परिसोढव्यं। सोढ्भूतस्येति किं? निषहते। विषहते।

* स्तम्भुसिवुसहष्वाचि ॥ ९६ ॥ एषां षचि परतः षत्वं नास्ति। प्रत्यतस्तभत्। पर्यसीषिवत्। व्यसीषहत्।

सुञः सन्स्ये ॥ ९७ ॥ सुञः सनि स्ये च परतः षकारादेशो न स्यात्। सुसूषतीति सुसू। अभिसोष्यति।

सस्वञ्जश्चालिलिटि ॥९८॥ सहिस्वञ्ज्यो-श्चात्परयोर्लिटि परतः षो न स्यात्। निषसाद। अभिषस्वजे। अभिषष्वजे ॥

* प्रो नो णोऽभिन्ने ॥ ९९॥ षकाररेफाभ्यां परस्य नकारस्य णत्वं भवत्यभिन्नपदे चेत्तौ निमित्तनिमित्तिनौ भवतः। कुष्णाति। पुष्णाति। निष्केण। मूर्खेण। वर्णेन। दीर्घेण। पुष्येण। रेफेण। गिरिणा। मेरुणा। वर्षेणा। गर्वेण। गर्भेण। अभिन्न इति किं? मुनिर्नयति स्वर्गं ॥

*प्राक्पदस्थात् खौ ॥ १०० ॥ पूर्वपदस्था-त्सूत्परस्य नकारस्य णकारादेशो भवति खौ। पुष्पणदी। वीरणदी। धर्मणदी। श्रीणदी स्त्री। खाविति किं? दीर्घनासिकः।

* अगः ॥ १०१ ॥ गकारान्तान्नकारस्य णो न भवति। ऋगयन।

*कोटराभ्यो वनं ॥ १०२ ॥ कोटरादिभ्यः परं वनं विनियम्यते खौ। कोटरावण। मिश्रकावण। सिध्रकावण। सारिकावण। पुरगावण। एभ्य इति किं? शतपत्रवन। मनोहरवन।

प्रोग्रस्तार्निःशरेक्षुप्लक्षपीयूक्षाकार्श्याम्रखदिरात् ॥ १०३ ॥ एभ्यो वननकारस्य णो भवति। प्रवण। अग्रेवण। अन्तर्वण। निर्वण। शरवण। इक्षुवण। प्लक्षवणं। पीयूक्षावण। कार्श्यवण। आम्रवण। खदिरवण ॥

* द्वित्र्यज्भ्यो वृक्षौषधिभ्योऽनिरीकादिभ्यो वा ॥ १०४ ॥ द्वित्र्यज्भ्यो वृक्षौषधिवाचिभ्य निरीकादिरहितेभ्यो वनस्य नस्य णो वा स्यात्। दारुवण, दारुवन। बदरीवण, बदरीवन। दूर्वावण। दूर्वावन। व्रीहिवण, व्रीहिवन। कोद्रववण, कोद्रववन। द्वित्र्यज्भ्य इति किं? देवदारुवन। भद्रदारुवन। राजमाषवन। वृक्षौषधिभ्यः इति किं? पितृवन। अनिरीकादिभ्य इति किं? इरीकावन। कुबेरवन। तिमिरवन। समीरवन।

+ ग्रामाऽग्रान्नीः ॥ १०५ ॥ आभ्यां नीनकारस्य णो भवति। ग्रामणीः। अग्रणीः।

* नसः ॥ १०६ ॥ गे परो नसो णकारादेशो भवति। प्रगता नासिका अस्य प्रणसं मुखं। निर्णसः।

अतोऽन्हः ॥ १०७ ॥ अकारान्तात्परस्याह्नस्य णत्वं भवति। पूर्वाह्णः। अपराह्णः। अत इति किं? निरह्नः। दुरन्हः।

चतुस्त्रेर्वयसि हायन ॥ १०८ ॥ चतुर् त्रिभ्या हायनस्य नस्य णो भवति वयसि गम्यमाने। चतुर्हायणो वत्स । त्रिहायणोऽश्वः । चतुस्त्रेरिति किं लक्षहायन पक्षी।वयसीति किं चतुर्हायना शाला।

वाह्याद्वाहन ॥ १०९ ॥ वाह्यात्परस्य वाहननकारस्य णो भवति । इक्षुवाहण । शरवाहण। वाह्यादिति किं ? सुरवाहन ।

पान देशेऽसेः ॥ ११० ॥ देशे गम्यमाने पानस्य णकारादेशो भवति असेः । क्षीरपाणा आम्रा । सौवीरपाणाः द्राविडा । सुरापाणाः प्राच्या । देशे इति किं ? दाक्षिपान । असेरिति किं ? सर्पिष्पाना ।

वा भावकरणे ॥ १११ ॥ भावे करणे च वर्तमानस्य पाननस्य णो वा स्यात् । सौवीरपाण, सौवीरपान । क्षीरपाण, क्षीरपान, वर्त्तते । करणे—क्षीरपाणः, क्षीरपानः । वारिपाण , वारिपान कस । भावकरण इति किं ? क्षीरपानो घोषः ।

गिरिनद्यादीनां ॥ ११२ ॥ एषा वा णो भवति । गिरिणदी । गिरिनदी । चक्रणितना। चक्रनितना । मापोणः । मापोनः ।

मृदतनुमुसुपि ॥११३॥मृदते त्रुमि सुपि च यो नकारस्तस्य वा णो भवति। मापवापिणौ,माषवापिणी । व्रीहिवापिणौ, व्रीहिवापिनी । माषवापाणि । माषवापानि । व्रीहिवापाणि । व्रीहिवापानि । माषवापेण, मापवापेन । प्राक्पदस्थात्पूदिति किं ? कूपवारिणा ।

एकाज्यौ ण ॥ ११४ ॥ एकाचि धौ स्थितस्य मृदतनुमुसुन्नकारस्य णो भवति । ब्रह्महणौ । वृत्रहणौ । क्षीरपाणि । सुरापाणि । सुरापेण । क्षीरपेण ।

सकौ ॥ ११५ ॥ सकवर्गे धौ स्थितस्य मृदतनुमुसुन्नकारस्य णो भवति । मोक्षकामिणौ । वस्त्रयुगिणौ।स्वर्गकामाणि । करयुगाणि । गुरुमुखेण । करयुगेण ।

ण्यऽन्तरोऽदुरो विकृतेः ॥ ११६ ॥ दुर्वर्जिताद्गेरत शब्दाच्च विकृतेर्नकारस्य णो भवति । पार्श्वजिनं प्रणमामि । प्रणयति । परिणयति । अंतर्णयति । प्रणामकः । परिणायक । ण्यतर इति किं ? साधुर्नयति स्वर्गं । अदुर इति किं ? दुर्नय । विकृतेरिति किं ? प्रनृत्यति । प्रनर्त्तकः ।

शः ॥ ११७ ॥ गेरदुरोऽन्तःशब्दाच्च शकारान्तस्य धोर्नस्य णो भवति । प्रणश्यति । परिणश्यति । प्रणाशकः । श इति किं ? प्रनष्टः । प्रनक्ष्यति ।

हिम्योर्नुनोः ॥ ११८॥ गेरदुरोऽन्तःशब्दाच्च हिमीभ्या नुना इत्येतयोर्णो भवति । प्रहिणोति । प्रहिणुतः । प्रमीणाति । प्रमीणीतः ।

आनेः ॥ ११९ ॥ गेः परस्यानेर्णो भवति। प्रयाणि । प्रापयाणि । अतर्याणि । प्रवाणि ।

नेर्गदनद्पतपद्घुमास्यतियातिवातिद्रातिप्सातिवपतिवहिशमुचिञ्देग्धौ ॥ १२० ॥ गे परस्य नेर्णो भवति गदादिषु परतः । प्रणिगदति । प्रणिगदिता । परिणिगदति । परिणिगदिता । प्रणिनदति । वीरनाथ प्रणिपतामि । प्रणिपद्यते । प्रणिपत्ता। प्रणिददाति । प्रणिधति । प्रणिधयति । प्रणिदधाति । प्रणिमयत। प्रणिमिमीते । प्रणिमास्यते । प्रणिमाता । प्रणिष्यति । परिणिष्यति । प्रणियाति । प्रणियाति।प्रणिवाति । प्रणिद्राति । प्रणिप्साति । प्रणिवपति । प्रणिवहति । प्रणिशाम्यति । प्रणिचिनोति । प्रणिदेग्धि । अतर्णिगदति ।

शेषे वाऽपातेऽकखादौ ॥ १२१ ॥ शेषे गदादिवर्जिते धौ अपकारादे अककारखकारादौ

नेर्वा णो भवति । प्रणिपचति । प्रनिपचति । परिणिभिनत्ति । परिनिभिनत्ति । अपात इति किं ? प्रनिपिनष्टि । अकखादाविति किं ? प्रनिकरोति । प्रनिखनति । अतादिग्रहणमुपदेशार्थं । प्रनिपेक्ष्यति । प्रनिचकार । प्रनिचखाद ।

इतोऽनितेः ॥ १२२॥ इकारान्ताद्धे परस्यानितेर्णो वा स्यात् । पर्यणिति । पर्यनिति । इत इति किं ? प्राणिति ।

अते च ॥ १२३ ॥ गे परस्यानितेर्णो भवत्यतेऽनते च । पराणिते । हे प्राण ।

द्वौ ॥ १२४ ॥ गेरनितेर्द्वौ नकारौ विनिमय्येते । प्राणिणिषति । पराणिणिषति । प्राणिसात् । पराणिणत् । द्वाविति किं ? प्राणिणिनिषत् ।

घ्न ॥ १२५ ॥ गे परस्य हतेर्णो भवति । प्रहण्यते । परिहण्यते । प्रहणन । परिहणन ।

वा म्वोः ॥ १२६ ॥ गेर्हतेर्णो वा स्यात् मकारवकारयोः परतः । प्रहण्मः । प्रहन्मः । प्रहण्व । प्रहन्व ।

कृत्यऽचोऽभाभूपून्कमृगम्प्यायीरेपोऽपः ॥ १२७ ॥ अपकारान्ताद्गे पराद्भादिवर्जिताद्धो परस्य कृत्यनकारस्याच परस्य णो भवति । प्रयाण । परियाणीयं । प्रवपण । प्रहीण । प्रहीयमाण । कृतीति किं ? प्रमाहेन । अच इति किं ? प्रभुग्न । प्रभुग्नवान् । अभादेरिति किं ? प्रभान । परिभान । परिभवन । प्रभवनं । प्रवन । प्रक्रमनं । प्रगमन । प्रप्यायना । प्रेपन । अप इति किं ? निष्पान । दुष्पानं ।

नुमीऽज्जादेरेः ॥ १२८ ॥ गे परस्य धो इजादेरेव नुमि सति कृन्नकारस्य णो भवति । प्रेङ्खण । परेङ्खण । प्रेङ्गणं । अवारिङ्खण । नुमीति किं ? नुम्यसति न नियमः । प्रवहण । इजादेरिति किं ? प्रमङ्गन । प्रमंगनं । इष्टनियमार्थमेवकारः । नुम्येवेजादेरिति मा भूत् प्रोहण ।

णिहलिजुडो वा ॥ १२९॥ ण्यन्तात् हलः परात् इजुडश्च धोः कृन्नकारस्य गे परस्य वा णो भवति । प्रयापण । प्रयापन । प्रयाप्यमाण । प्रयाप्यमान । प्रकोपणं । प्रकोपन । प्रमोहण । प्रमोहन । हल्ग्रहणं किं ? प्रेहण । परोहण । इजुड इति किं ? प्रहरण । अभादेरिति किं ? प्रभावना प्रभावना । प्रयावना । प्रकामना ।

निसनिक्षनिंदां ॥ १३० ॥ गेरदुरोऽतश्च परेषां निंसादीनां कृति परे णो वा भवति । प्रणिंसन । प्रनिंसन । प्रणिक्षन, प्रनिक्षन । प्रणिंदन, प्रनिंदन ।

निर्विण्ण ॥ १३१ ॥ निस्पूर्वाद्विद परस्य कृन्नकारस्य णो निपात्य । निर्विण्णः मासाजीत् ।

नाऽन्तरोऽयनघ्नो देशे ॥ १३२ ॥ अंतर शब्दात्परस्य अयनस्य हतेश्च णो न स्यात् देशेऽर्थे । अंतरयन । अंतर्हनः देशः । देश इति किं ? अंतरयण ।

श्चुल्टुस्तो मध्ये ॥ १३३ ॥ शकारे चवर्गे लकारे टवर्गे सकारे तवर्गे च निमित्तनिमित्तिनोर्मध्ये सति णत्वं न स्यात् । रशना । निरशन । अर्चना । मूर्छना । उपार्जनं । ध्रुपलेन । पृष्टेन । ढढेन । मर्द्दन । दादर्यन । रसेन । वर्धन । तीर्थेन । प्रमर्दनं । प्रवर्द्धन ।

पदेऽनाद्यघ्नति ॥ १३४ ॥ आङ्हीने पदे मध्ये सति णो नास्त्यहृति । प्रावनद्ध । मापकुम्भवापेन । चतुरगयोगेन । अनाङीति किं पर्याणद्ध । निणीत । अह्नतीति किं ? आर्द्रगोमयेण ।

घि घ्न ॥ १३५॥ घेर्मध्ये सति हंतेर्णो न स्यात् । प्रघ्नति । प्रघ्नः । घीति किं ? प्रहणः ।

क्षुभ्नाद्यतेषु ॥ १३६ ॥ क्षुभ्नादिषु पदांते च नकारस्य णो न स्यात् । क्षुभ्नाति । क्षुभ्नीतः ।

तृप्नोति । तृप्नुत । सुरनदी । हरिनंदनः । श्रीनन्दीत्यादि । नरान् । माषान् । दोषान् ।

नृतेर्यङि ॥ १३७ ॥ नृतेर्यङि णो नास्ति । नरीनृत्यते । नर्नर्ति ।

स्तोः श्चुना श्चु ॥१३८॥ सकारतवर्गयोः शकारचवर्गाभ्यां योगे शकारचवर्गौ भवतः । वृश्चने । जिनालयश्शोभते । तपश्चरति । धन्यश्चिनोति पुण्यं । मुनिश्छिनत्ति पापबंधं । त्वच्छय्या । तच्चरति । तच्छयति । तज्जयति । तज्झकारः । तञ्ञकारेण । राज्ञः । याच्ञा ।

ष्टुना ष्टुः ॥ १३९ ॥ स्तोः सकारतवर्गयो षकारटवर्गाभ्यां योगे षकारटवर्गौ स्तः । कष्टिक । कष्टीष्टे । पुरुषष्ठक्यति । पेष्टा । तट्टीकते । तट्ठकारेण । तड्डीन । तड्ढौकते । मधाण्णकारीयति ।

टोर्नाम्नगरीनवते ॥ १४० ॥ पदांताट्टोः परेषां एषां तोष्टुर्भवति । षण्णां । षण्णगरी । षण्णवति । नियमार्थोऽयं योग पदांताट्टोरेषामेव दुर्नान्यस्य । षट्तय । षट्त्व । षट्ता । मधुलिट्मीदति नरकांतरवामृतलिट् तरति दुःखं ।

न तोष्यि ॥१४१॥ षकारे परे तवर्गस्य नास्ति । तीर्थकृत्षोडशः । महान्षडः । षीति किं ? तट्टकार ।

शात् ॥१४२॥ शकारात्तो श्चुर्न स्यात् । अश्नाति । प्रश्न ।

यरो ङो वा ङे॥१४३॥ यरःपदांतस्य ङे परे ङो वा भवति । वाङ्मधुर । वाग्मधुर अग्नीति । अग्नीतिः । षण्मुखानि । षड्मुखानि तन्नयन । तद्नयनं । ककुम्मंडल । ककुब्मंडल । ङ इति किं ? गुरवाग्भूषाण ।

त्ये ॥१४४॥ यरः ङसप्रत्ययादौ त्ये परे नित्य ङादेशो भवति।वाङ्मयामयन्मय ।तन्मात्र । रीस्योः ॥१४५॥ पदांतयो रीसो पूर्वस्य खासनो ङो भवति । नृँःपाहि । पुँस्कोकिल । पुँस्कामा ।

खय् खय शरि॥१४६॥ खयः खय् वा स्यात् शरि परतः । क्षीर । क्षीर । अप्सरा । अप्सरा । खय इति किं? भवान्साधुः । शरीति किं? वाक् चरति ।

शरि द्वे ॥१४७॥ शर परस्य खयः द्वे रूपे वा स्त । कच्छादयति । कच्छादयति । स्थाली । स्थाली ।

यणो मय ॥१४८॥ यणः परस्य मयो वा द्वे स्त । दीर्घः । दीर्घ । वाल्मीकः, वाल्मीक । अथवा मय परस्य यणो द्वे स्त । दद्ध्यत्र । दद्ध्यत्र, दध्यत्र । मद्ध्वत्र । मध्वत्र । मद्ध्वत्र ।

अचो हांऽर्हेच ॥१४९॥ अचः पराभ्यां रेफहकाराभ्यां परस्य रेफहकारवर्जितस्य वर्णस्य द्वे वा स्तः । आर्य्य । आर्य । वाह्य्य । वाह्य । अच इति किं? ह्नुते । अर्हेच इति किं ? अर्हः । श्रीहर्द । वीर ।

अचः ॥१५०॥ अचोऽनन्तरादचः परस्य द्वे वा स्तः । पथ्यदन । पथ्यदन । त्वर्, त्वर् । त्वम्, त्वम् । तत् । तत् । तद् । तद् । अच इति किं ? पात्र ।

न स्फेऽचि ॥ १५१ ॥ स्फमश्च अचि च परे अर्हेचा द्वे रूपे न स्त । इन्द्रः । हल्नादधिसधु ।

शर ॥१५२॥ शरोऽचि द्वे न स्तः । आदर्शो । वर्ष । तर्ष । अचीति किं ? वर्ष्यते ।

पुत्रस्यादिन्पुत्रादिन्याक्रोशे ॥ १५३ ॥ आदिनि पुत्रादिनि च परे पुत्रस्याक्रोशे द्वे न स्त । आक्रोशविषये । पुत्रादिनी । पुत्रपुत्रादिनी । सर्पिणी पापे । आक्रोश इति किं ? पुत्रादिनी । पुत्रपुत्रादिनी निशाचरी ।

म्नो गत्र श्रमि ॥१५४॥ म्नो वर्णान्ता शम

नेर्वा णो भवति । प्रणिपचति । प्रनिपचति । परिणिभिनत्ति । परिनिभिनत्ति । अपात इति किं ? प्रनिपिनष्टि । अकखादाविति किं ? प्रनिकरोति । प्रनिखनति । अतादिग्रहणमुपदेशार्थं । प्रनिवेक्ष्यति । प्रनिचकार । प्रनिचखाद ।

इतोऽनितेः ॥ १२२॥ इकारान्ताद्गे परस्यानिनेर्णो वा स्यात् । पर्यणिति । पर्यनिति । इत इति किं ? प्राणिति ।

अते च ॥ १२३ ॥ गे परस्यानितेर्णो भवत्यतेऽनते च ।पराणिति । हे प्राण ।

द्वौ ॥ १२४ ॥ गेरनितेर्द्वौ नकारौ विनियम्येते । प्राणिणिषति। पराणिणिषति । प्राणिसान । पराणिणत् । द्वाविति किं ? प्राणिणिनिषत्।

घ्न ।' १२५ ॥ गे परस्य हन्तेर्णो भवति। प्रहण्यते । परिहण्यते । प्रहणन । परिहणन ।

घा म्बो ॥ १२६ ॥ गेर्हन्तेर्णो वा स्यात् मकारवकारयोः परत । प्रहण्मः । प्रहण्म । प्रहन्व । प्रहन्म ।

कृत्यस्चोऽभाभूपूकमृगमप्यायीनिपोऽपः ॥ १२७ ॥ अपकारान्ताद्गे पराद्वादिनिमित्ताद्वो परस्य कृत्यनकारस्याच परस्य णा भवति । प्रयाण । परियाणीयं । प्रकरण । प्रीण । प्रहीयान् । प्रनीति किं ? प्रदाहन । अच इति किं ? प्रभुग्न । प्रभुग्नवान् । अभादेरिति किं?प्रभान। परिभाव । परिभवन । प्रभवन । प्रावन । प्रकमनं । प्रगमन । प्रप्यायन।प्रनिपन। अप इति किं? निष्पान । दुष्पानं ।

नुमीऽन्तादेरेव ॥ १२८ ॥ गे परस्य धो इकारादेरेव नुमि सति कृन्नकारस्य णो भवति । प्रेङ्खण । परेङ्गण । प्रेंखणं । अनारिंखण । नुमीति किं ? नुम्यसति न नियमः। प्रवपण । इकारादेरिति किं ? प्रकम्पन । प्रमंगन । इष्टनिय-

मार्थमेवकारः। नुम्येवेकारादेरिति

णिहलिजुडो वा ॥ १२९

परात् इजुडश्च धोः कृन्नकार- णो भवति । प्रयापण । प्रयापन प्रयाप्यमान । प्रकोपण । प्रको प्रमोहन । हल्ग्रहण किं? प्रेहण । इति किं ? प्रग्रहण । अभादेरि प्रभावना । प्रयावना । प्रकामन

निसनिक्षनिंदां ॥ १३०

श्च परेषां निसादीनां कृति परे प्रणिंसन । प्रनिंसन । प्रणिक्षन दन, प्रनिंदन ।

निर्विण्ण ॥ १३१ ॥ नि कृन्नकारस्य णो निपात्य । नि

नांतरोऽयनघ्नो देशे । शब्दात्परस्य अयनस्य हन्तेश्च ऽर्थे । अतरयन । अतर्हनः किं ? अतरयण ।

श्चुल्टुस्तौ मध्ये ॥ १३

लकारे टवर्गे सकारे तवर्गे च मध्ये सति णत्वं न स्यात् । अर्चना । मूर्छना । उपार्जन दर्दन । मर्दन । दाढर्येन तीर्थेन । प्रमर्दन । प्रवर्द्धन ।

पदेऽन्तादयमकृति ॥ १

पदे मध्ये सति णो नस्य माषकुम्भवापेन । चतुरगये किं पर्यणद्ध। निर्णीत।अर्द्धन

धि घ्न ॥ १३५॥ घे स्यात्। प्रघ्नति। प्रघ्नन्तः। ?

क्षुभ्नाद्यतेषु ॥ १३६

च नकारस्य णो न स्यात

श्रीसोमदेवयतिनिर्मितमादधाति या नौः प्रतीतगुणनन्दितशब्दवार्धौ ।
सेयं सतामममलचेतसि विस्फुरन्ती वृत्तिः सदानुतपदा परिवर्तिषीष्ट ॥ १ ॥

स्वस्ति श्रीकोल्लापुरदेशान्तर्वर्त्यार्जुरिकामहास्थानयुधिष्ठिरावतारमहामण्डलेश्वरगण्डरादित्यदेवनिर्मापितत्रिभुवनतिलकजिनालये श्रीमत्परमपरमेष्ठिश्रीनेमिनाथश्रीपादपद्माराधनबलेन वादीभवज्राङ्कुशश्रीविशालकीर्तिपंडितदेववैयावृत्त्यतः श्रीमच्छिलाहारकुलकमलमार्तण्डतेजःपुंजराजाधिराजपरमेश्वरपरमभट्टारकपश्चिमचक्रवर्तिश्रीवीरभोजदेवविजयराज्ये शककवर्षैकसहस्रैकशतसप्तविंशति ११२७ तमक्रोधनसंवत्सरे स्वस्तिसमस्तानवद्यविद्याचक्रचक्रवर्तिश्रीपूज्यपादानुरक्तचेतसा श्रीमत्सोमदेवमुनीश्वरेण विरचितेयं शब्दार्णवचन्द्रिका नाम वृत्तिरिति ।

इति श्रीपूज्यपादकृतजैनेन्द्रमहाव्याकरणं संपूर्णं ।

श्रीरस्तु । शुभं भवतु । संवत् १७१३ वर्षे कार्तिकसुदि-अष्टमी बुधे वाग्वरदेशे सागवाडानगरे श्रीआदीश्वरनवीनचैत्यालये राउलश्रीपुंजराजविजयराज्ये श्रीमूलसंघे सरस्वतीगच्छे बलात्कारगणे श्रीकुंदकुंदाचार्यान्वये भट्टारकश्रीप्रभाचन्द्रदेवास्तत्पट्टे भट्टारक-श्रीपद्मनंदिदेवास्तत्पट्टे भट्टारक-श्रीसकलकीर्तिदेवास्तत्पट्टे भट्टारक-श्रीभुवनकीर्तिदेवास्तत्पट्टे भट्टारक-श्रीज्ञानभूषणदेवास्तत्पट्टे भट्टारक-श्रीविजयकीर्तिदेवास्तत्पट्टे भट्टारक-श्रीशुभचन्द्रदेवास्तत्पट्टे भट्टारक-श्रीसुमतिकीर्तिदेवास्तत्पट्टे भट्टारक-श्रीगुणकीर्तिदेवास्तत्पदे भट्टारक-श्रीवादिभूषणदेवास्तत्पट्टे भट्टारक-श्रीरामकीर्तिदेवास्तत्पट्टे भट्टारक-श्रीपद्मनंदिदेवास्तत्पट्टे भट्टारक-श्रीदेवेन्द्रकीर्तिदेवास्तदाम्नाये मुनिश्रीश्रुतकीर्तिस्तच्छिष्यमुनिश्रीदेवकीर्तिस्तच्छिष्याचार्यश्रीकल्याणकीर्तिस्तच्छिष्यब्रह्मतेजपालेन स्वज्ञानावरणीयकर्मक्षयार्थं स्वपरपठनार्थं जैनेंद्रमहाव्याकरणं सवृत्तिकं लिखितं शोधितं च ॥ इत्यलम् ।

भवति झशि परतः । बोद्धा । बोद्धुं । बोद्धव्यं । अबुद्ध । अबुद्धाः । लब्धा । लब्धव्यं । अलब्ध । अलब्धाः । दोग्धा । दोग्धुं । दोग्धव्यं । झशीति किं ? दघ्महे ।

चर्खरि ॥१५५॥ झलां खरि परे चर् स्यात् । भेत्ता । भेत्तुं । भेत्तव्यं । लप्स्यते । मधुलिट् चरति । खरीति किं ? भज्यते ।

ङो णोऽप्यऽनाङ् चादेः ॥१५७॥ अंते वर्तमानस्याणो वा ङो भवति दिसंज्ञं अनाङ् चादींश्च त्यक्त्वा । सामँ साम । खट्वाँ खट्वा । दधिँ दधि । मधुँ मधु । अण इति किं ? कर्तृ । अपनाङ्चादेरिति किं ? मुनी । किमु । आङ्वर्जनं किं ? पाटलिपुत्रादाँ ।

ख्शः शो यः ॥१५८॥ ख्शाञःशकारस्य यो वा भवति । आख्याता । आख्शाता । आख्यातुं । आख्शातुं । आख्यातव्यं । आख्शातव्यं ।

यय्यऽम्परं स्वं ॥१५९॥ यथि परतः—अं इत्यनुस्वारः परस्य स्वं भवति । शङ्कितः । अञ्चितः । हिण्डितः । शान्तः । कम्पते ।

वा नुक्पदांतस्य ॥१६०॥ नुकः पदांतस्यानुस्वारस्य च परस्वं वा स्याद् यथि परतः । चङ्क्रम्यते चम्भण्यते । चंभण्यते । सँय्यतः । संयतः । सँव्वत्सरः संवत्सरः । तँल्लोक । तंलोक । त्वङ्करोषि । त्वं करोषि । त्वञ्चरसि । त्वं चरसि । त्वण्टीकसे । त्वं टीकसे । त्वन्तरसि । त्वंतरसि । त्वं पचसि । त्वम्पचसि ।

हिन्ल्व्यम्न ॥१६१॥ हकारे य ल व म न परे परतः—पदान्तानुस्वारस्य येषामेव स्वा व ल य म ना वा भवंति । किंव्ह्यति । किंह्यते । किँय्ह्यदयति । किंह्यदयति । किंम्ह्यः । किंह्यः । किँल्ह्लयति । किंह्लयति । किन्न्हुते । किंन्हुते

तोर्लि ॥१६२॥ तवर्गस्य लकारे परतः

श्रीसोमदेवयतिनिर्मितमादधाति या नौः प्रतीतगुणनंदितशब्दवार्धौ ।
सेऽयं सताममलचेतसि विस्फुरंती वृत्तिः सदानुतपदा परिवर्त्तिषीष्ट ॥ १ ॥

स्वस्ति श्रीकोल्हापुरदेशांतर्वर्त्यार्जुरिकामहास्थानयुधिष्ठिरावतारमहामंडलेश्वरगंडरादित्यदेवनिर्मापितत्रिभुवनतिलकजिनालये श्रीमत्परमपरमेष्ठिश्रीनेमिनाथश्रीपादपद्माराधनबलेन वादीभवज्रांकुशश्रीविशालकीर्तिपंडितदेववैयावृत्त्यतः श्रीमच्छिलाहारकुलकमलमार्तंडतेजःपुंजराजाधिराजपरमेश्वरपरमभट्टारकपश्चिमचक्रवर्त्तिश्रीवीरभोजदेवविजयराज्ये शकवर्षैकसहस्रैकशतसप्तविंशति ११२७ तमक्रोधनसंवत्सरे स्वस्तिसमस्तानवद्यविद्याचक्रचक्रवर्तिश्रीपूज्यपादानुरक्तचेतसा श्रीमत्सोमदेवमुनीश्वरेण विरचितेयं शब्दार्णवचंद्रिका नाम वृत्तिरिति ।

इति श्रीपूज्यपादकृतजैनेन्द्रमहाव्याकरणं संपूर्णं ।

श्रीरस्तु । शुभं भवतु । संवत् १७१२ वर्षे कार्तिकशुदि–अष्टमी बुधे वाग्वरदेशे सागवाडानगरे श्रीआदीश्वरनवीनचैत्यालये राउलश्रीपुंजराजविजयराज्ये श्रीमूलसंघे सरस्वतीगच्छे बलात्कारगणे श्रीकुंदकुंदाचार्यान्वये भट्टारकश्रीप्रभाचन्द्रदेवास्तत्पट्टेभट्टारक–श्रीपद्मनंदिदेवास्तत्पट्टेभट्टारक–श्रीसकलकीर्तिदेवास्तत्पट्टेभट्टारक–श्रीभुवनकीर्तिदेवास्तत्पट्टेभट्टारक–श्रीज्ञानभूषणदेवास्तत्पट्टेभट्टारक–श्रीविजयकीर्तिदेवास्तत्पट्टेभट्टारक–श्रीशुभचन्द्रदेवास्तत्पट्टे भट्टारक–श्रीसुमतिकीर्तिदेवास्तत्पट्टेभट्टारक–श्रीगुणकीर्त्तिदेवास्तत्पदे भट्टारक–श्रीवादिभूषणदेवतास्तत्पट्टे भट्टारक–श्रीरामकीर्त्तिदेवास्तत्पट्टेभट्टारक–श्रीपद्मनंदिदेवास्तत्पट्टेभट्टारक–श्रीदेवेन्द्रकीर्तिदेवास्तदाम्नाये मुनिश्रीश्रुतिकीर्तिस्तच्छिष्यमुनिश्रीदेवकीर्त्तिस्तच्छिष्याचार्यश्रीकल्याणकीर्तिस्तच्छिष्यब्रह्मतेजपालेन स्वज्ञानावरणीयकर्मक्षयार्थं स्वपरपठनार्थं जैनेंद्रमहाव्याकरणं सवृत्तिकं लिखितं शोधितं च ॥ इत्यलम् ।

भवति झशि परत । बोद्धा । बोद्धु । बोद्धव्य । अबुद्ध । अबुद्धा । लब्धा । लब्धव्य । अलब्ध । अलब्धा । दोग्धा । दोग्धु । दोग्धव्य । झशीति किं ? दध्महे ।

खर्वरि ॥१५५॥ झलां खरि परे चर् स्यात् । भेत्ता । भेत्तुं । भेत्तव्य । लप्स्यते । मधुलिट् चरति । खरीति किं ? भज्यते ।

डो णोऽच्यऽनाङ् चादेः ॥१५७॥ अते वर्तमानस्याणो वा डो भवति दिसझ अनाङ् चादींश्च त्यक्त्वा । सामँ साम । खट्वाँ खट्वा । दधिँ दधि । मधुँ मधु । अण इति किं ? कर्तृ । अचनाङ्चादेरिति किं ? मुनी । किमु । आङ्वर्जन किं ? पाटलिपुत्रादौं ।

ख्यः शो य् ॥१५८॥ ख्याज शकारस्य यो वा भवति । आख्याता । आश्शाता । आख्यातु । आश्शातु । आख्यातव्य । आश्शातव्य ।

यय्यऽम्पर स्व ॥१५९॥ ययि परतः—अ इत्यनुस्वार परस्य स्व भवति । शङ्कित । अञ्चित । हिण्डित । शान्त । कम्प्यते ।

वा नुक्पदांतस्य ॥१६०॥ नुक पदांतस्यानुस्वारस्य च परस्व वा स्याद् ययि परतः। चङ्क्रम्यते चम्भण्यते । चमण्यते।सँय्यत । सयत । सँव्वत्सर सवत्सर । तँल्लोक । तलोक । त्वङ्करोषि । त्व करोषि । त्वञ्चरसि । त्व चरसि । त्वण्टीकसे । त्व टीकसे । त्वन्तरसि । त्वतरसि । त्व पचसि। त्वम्पचसि ।

हिल्व्ल्यम्न ॥१६१॥ हकारे व ल य म न परे परत —पदानानुस्वारस्यैषामेव स्वा व ल य म ना वा भवति । किव्ँह्वयति । किह्वयते । किँल्ह्लादयति । किंह्लादयति । किय्ँह्यः । किंह्य । किम्ह्मलयति । किह्मलयति । किन्ह्नुते । किंन्हुते

तोर्लि ॥१६२॥ तवर्गस्य लकारे परतः परस्व स्यात् । विद्युल्लता । भवल्लता । भवाँल्लपट ।

स्थास्तमोः पूर्वस्योद ॥१६३॥ उद परयो स्थास्तमो सकारादो पूर्वस्य स्व स्यात् । उत्थाता । उत्थातु । उत्थातव्य । उत्तभिता । उत्तभितु । उत्तभितव्य । सादिग्रहण किं ? उत्तिष्ठति ।

झयो ह ॥ १६४ ॥ झयः पदातात्परस्य हकारस्य पूर्वस्व भवति । सुवाग्घसति । वाग्हसति । अज्झलौ । अज्हलौ । षड्ढलानि । षड् हलानि । तद्धित । तद्हित । ककुब्भासः । ककुब्हास । झय इति किं ? प्राङ् हसति ।

शश्छोऽमि ॥ १६५ ॥ झय.परस्य शकारस्य छो भवत्यमि परतः । षट्छ्यामा । षट्श्यामाः । वाक्छूरः वाक्शूर । तच्छ्वेत । तत्श्वेत । ककुप्छ्वेत । ककुप्श्वेत । तच्छ्लोकः । तच्श्लोक अमीति किं ? त्वक् श्च्योतति ।

हलो यमां यमि ख ॥ १६६ ॥ हल परेषा यमा यमि परे ख भवति । शय्या इत्यत्र द्वौ यकारौ द्वित्वमत्तृतीयः मध्यमस्य ख। आदित्या —आदित्यः । अपत्यार्थे देवतार्थेऽपि ण्यत्ये च मध्यमस्य मध्यमयोर्वा ख । हल इति किं ? अन्न । यम इति किं ? यज्ञः । यमीति किं ? शार्ङ्गी ।

झरो झरि स्वे ॥ १६७॥ हलः परस्य झरः स्वे झरि परत ख भवति । भित्तां । मर्त्तां । भत्त । महत्त । मरुत्तः । झर इति किं ? मार्ष्णीता स्व इति किं ? तर्प्ता ।

चतुष्टय समंतभद्रस्य ॥ १६८ ॥ झयो ह इत्यादिसूत्रचतुष्टय समंतभद्राचार्य्यमतेन भवति नान्येषामिति विकल्पः तथा चोदाहृत ।

समाप्तः चतुर्थपाद ।

इति जैनेंद्रव्याकरणे शब्दार्णवचंद्रिकायां

वृत्तौ पंचमोऽध्याय ।

श्रीसोमदेवयतिनिर्मितमादधाति या नौः प्रतीतगुणनन्दितशब्दवार्धौ ।
सेऽयं सताममलचेतसि विस्फुरन्ती वृत्तिः सदानुतपदा परिवर्त्तिषीष्ट ॥ १ ॥

स्वस्ति श्रीकोल्हापुरदेशान्तर्वर्त्यार्जुरिकामहास्थाने युधिष्ठिरावतारमहामण्डलेश्वरगण्डरादित्यदेवनिर्मापितत्रिभुवनतिलकजिनालये श्रीमत्परमपरमेष्ठिश्रीनेमिनाथश्रीपादपद्माराधनबलेन वादीभवज्राङ्कुशश्रीविशालकीर्तिपण्डितदेववैयावृत्त्यतः श्रीमच्छिलाहारकुलकमलमार्तण्डतेजःपुञ्जराजाधिराजपरमेश्वरपरमभट्टारकपश्चिमचक्रवर्तिश्रीवीरभोजदेवविजयराज्ये शकवर्षैकसहस्रैकशतसप्तविंशति ११२७ तमक्रोधनसंवत्सरे स्वस्तिसमस्तानवद्यविद्याचक्रचक्रवर्तिश्रीपूज्यपादानुरक्तचेतसा श्रीमत्सोमदेवमुनीश्वरेण विरचितेयं शब्दार्णवचन्द्रिका नाम वृत्तिरिति ।

इति श्रीपूज्यपादकृतजैनेन्द्रमहाव्याकरणं सम्पूर्णं ।

श्रीरस्तु । शुभं भवतु । संवत् १७१२ वर्षे कार्तिकशुदि–अष्टमी बुधे वाग्वरदेशे सागवाडानगरे श्रीआदीश्वरनवीनचैत्यालये राउलश्रीपुञ्जराजविजयराज्ये श्रीमूलसंघे सरस्वतीगच्छे बलात्कारगणे श्रीकुन्दकुन्दाचार्यान्वये भट्टारकश्रीप्रभाचन्द्रदेवास्तत्पट्टे भट्टारक–श्रीपद्मनन्दिदेवास्तत्पट्टे भट्टारक–श्रीसकलकीर्तिदेवास्तत्पट्टे भट्टारक–श्रीभुवनकीर्तिदेवास्तत्पट्टे भट्टारक–श्रीज्ञानभूषणदेवास्तत्पट्टे भट्टारक–श्रीविजयकीर्तिदेवास्तत्पट्टे भट्टारक–श्रीशुभचन्द्रदेवास्तत्पट्टे भट्टारक–श्रीसुमतिकीर्तिदेवास्तत्पट्टे भट्टारक–श्रीगुणकीर्तिदेवास्तत्पदे भट्टारक–श्रीवादिभूषणदेवास्तत्पट्टे भट्टारक–श्रीरामकीर्तिदेवास्तत्पट्टे भट्टारक–श्रीपद्मनन्दिदेवास्तत्पट्टे भट्टारक–श्रीदेवेन्द्रकीर्तिदेवास्तदाम्नाये मुनिश्रीश्रुतिकीर्तिस्तच्छिष्यमुनिश्रीदेवकीर्तिस्तच्छिष्याचार्यश्रीकल्याणकीर्तिस्तच्छिष्यब्रह्मतेजपालेन स्वज्ञानावरणीयकर्मक्षयार्थं स्वपरपठनार्थं जैनेन्द्रमहाव्याकरणं सवृत्तिकं लिखितं शोधितं च ॥ इत्यलम् ।

अथ जैनेंद्रधातुपाठः ।

प्रणम्य जिनं भक्त्या संसंश्रित्याभिधागमं ।
उपोपपाद्यते धूनामुदुत्कृष्टां मया स्थितिः ॥ १ ॥

सं.	धुः	अर्थः
१	भू	सत्तायां
२	एधै	वृद्धौ
३	स्पर्द्धै	संघर्षे
४	गाधृं	प्रतिष्ठालिप्साग्रंथेषु
५	गार्द्धै	
६	बाधृङ्	प्रतीघाते
७	नाधृङ्	यांचाशीरुपतापैश्वर्येषु
८	नाधृङ्	
९	दधै	धारणे
१०	बाधै	बंधने
११	स्कुदिङ्	आप्रवणे
१२	श्विदिङ्	शैत्ये
१३	वदिङ्	स्तुत्यभिवादनयोः
१४	भदिङ्	प्रियसुखयोः
१५	मदिङ्	स्तुतिमोदमदस्वप्नगतिषु
१६	स्पदिङ्	किंचिच्चलने
१७	क्लिदिङ्	परिदेवने
१८	मुदै	हर्षे
१९	ददै	दाने
२०	दहीङ्	पुरीषोत्सर्गे
२१	कुर्दै	क्रीडायां
२२	खुर्दै	
२३	गुर्दै	
२४	गुदै	
२५	उर्दै	माने
२६	पूदे	क्षरणे
२७	ह्रादै	शब्दे
२८	ह्लादीङ्	सुखे
२९	ष्वदैं	आस्वादे
३०	स्वर्दैं	
३१	स्वादैं	
३२	पर्दै	कुत्सिते शब्दे
३३	यतीङ्	प्रयत्ने
३४	युतृङ्	दीप्तौ
३५	जुतृङ्	
३६	विथृङ्	याचने
३७	वेथृङ्	
३८	श्रथिङ्	शैथिल्ये
३९	ग्रथिङ्	कौटिल्ये
४०	कत्थै	श्लाघायां
४१	शीकृङ्	सेचने
४२	लोकृङ्	लोचने
४३	श्लोकृङ्	संघाते
४४	द्रेकृङ्	शब्दोत्साहे
४५	ध्रेकृङ्	
४६	रेकृङ्	शंकायां
४७	शकिङ्	
४८	अकिङ्	लक्षणे
४९	वकिङ्	कौटिल्ये
५०	मकिङ्	मडने
५१	ककै	लौल्ये
५२	कुकै	गृहीतौ
५३	वृकै	
५४	चकै	तृप्तिप्रतिघातयोः
५५	सेकृङ्	गतौ
५६	स्रेकृङ्	
५७	शेकृङ्	
५८	श्लेकृङ्	
५९	श्रकिङ्	
६०	श्लकिङ्	
६१	ककिङ्	
६२	श्वंकिङ्	
६३	त्रंकिङ्	

अथ जैनेंद्रधातुपाठः ।

प्रणम्य जिनं भक्त्या संसंश्रित्याभिधागमं ।
उपोपपाद्यते धूनामुदुत्कृष्टा मया स्थितिः ॥ १ ॥

सं.	धुः	अर्थः
१	भू	सत्तायां
२	एधे	वृद्धौ
३	स्पर्द्धे	संघर्षे
[illegible]	गाद्धॆ	प्रतिष्ठालिप्साग्रंथेषु
५	गार्दे	
६	बाधृङ्	प्रतीघाते
७	नाधृङ्	यांचाशीरुपतापैश्वर्येषु
८	नाथृङ्	
९	दधै	धारणे
१०	बाधै	बधने
११	स्कुदिङ्	आप्रवणे
१२	श्विदिङ्	श्वैत्ये
१३	वदिङ्	स्तुत्यभिवादनयोः
१४	भदिङ्	प्रियसुखयो
१५	मदिङ्	स्तुतिमोदमदस्वप्नगतिषु
१६	स्पदिङ्	किंचिच्चलने
१७	क्लिदिङ्	परिदेवने
१८	मुदँ	हर्षे
१९	ददँ	दाने
२०	दहीङ्	पुरीषोत्सर्गे
२१	कुर्दँ	क्रीडायां
२२	खुर्दँ	
२३	गुर्दँ	
२४	गुदँ	
२५	ऊर्दँ	माने
२६	पूदे	क्षरणे
२७	ह्रादँ	शब्दे
२८	ह्लादीङ्	सुखे
२९	ष्वदँ	आस्वादे
३०	स्वर्दँ	
३१	स्वादँ	
३२	पर्दँ	कुत्सिते शब्दे
३३	यतीङ्	प्रयत्ने
३४	युतृङ्	दीप्तौ
३५	जुतृङ्	
३६	विथृङ्	याचने
३७	वेथृङ्	
३८	श्रथिङ्	शैथिल्ये
३९	ग्रथिङ्	कौटिल्ये
४०	कत्थे	श्लाघायां
४१	शीकृङ्	सेचने
४२	लोकृङ्	लोचने
४३	श्लोकृङ्	सघाते
४४	द्रेकृङ्	शब्दोत्साहे
४५	ध्रेकृङ्	
४६	रेकृङ्	शंकायां
४७	शकिङ्	
४८	अकिङ्	लक्षणे
४९	वकिङ्	कौटिल्ये
५०	मकिङ्	मडने
५१	कक	लौल्ये
५२	कुकै	गृहीतौ
५३	वृकै	
५४	चकै	तृप्तिप्रतिघातयोः
५५	सेकृङ्	गतौ
५६	स्रेकृङ्	
५७	शेकृङ्	
५८	श्लेकृङ्	
५९	श्रकिङ्	
६०	श्लकिङ्	
६१	काकिङ्	
६२	श्वकिङ्	
६३	त्रकिङ्	

स.	धु	अर्थ
६४	ढोकृङ	
६५	त्रोकृङ्	
६६	ष्वस्कै	
६७	वष्कै	
६८	मस्कै	
६९	तिकै	गतौ
७०	टिकै	
७१	टीकृङ्	
७२	रघिङ्	
७३	लघिङ्	
७४	अघिङ्	गत्याक्षेपे
७५	वघिङ्	
७६	माघिङ्	कैतवे च
७७	राघृङ्	सामर्थ्ये
७८	लाघृङ्	
७९	द्राघृङ्	आयासे च
८०	श्लाघृङ्	कत्थने
८१	षच	सेवाया
८२	लोचङ्	दर्शने
८३	श्रचे	व्यक्तायां वाचि
८४	श्वचै	गतौ
८५	श्वचिङ्	
८६	कचै	बधने
८७	कचिङ्	दीप्तौ च
८८	मर्च	कल्कने
८९	मचिङ्	धारणोच्छ्रायपूजासु च
९०	पचिङ्	व्यक्तीकरण
९१	ष्टुचै	प्रसादे
९२	तिजौङ	क्षमानिशानयो
९३	ईजे	गतिकुत्सनयो
९४	ऋजे	गतिस्थानोर्जनेषु
९५	ऋजिङ	भर्जने
९६	भृर्जीङ्	
९७	एजृङ	
९८	भ्रेजृङ्	दीप्तौ
९९	भ्राजे	
१००	वर्चे	
१०१	अटे	हिंसातिक्रमयो.

स.	धुः	अर्थः
१०२	घट्टे	चलने
१०३	स्फुटे	विकसने
१०४	चेष्टे	चेष्टाया
१०५	गोष्टे	
१०६	लोष्टे	संघाते
१०७	डुडिङ्	
१०८	पिडिङ	
१०९	शडिङ्	रुजायां च
११०	हिडिङ्	गत्यनादरयो
१११	कुडिङ्	दाहे
११२	वडिङ्	
११३	मडिङ्	वेष्टने
११४	वट्टे	
११५	भडिङ्	परिभाषाया
११६	मडिङ्	शुद्धौ
११७	तुडिङ्	तोडने
११८	भुडिङ्	भृतौ
११९	चडिङ्	कोपे
१२०	तडिङ्	ताडने
१२१	कडिङ्	मदे
१२२	खडिङ्	मथे
१२३	हेडृङ्	अनादरे
१२४	वाडृङ्	आप्लाव्ये
१२५	द्राडृङ्	विशरणे
१२६	धाडृङ्	
१२७	श्लाडृङ्	श्लाघाया
१२८	पडिङ्	गतौ
१२९	अठिङ्	
१३०	वठिङ्	एकचर्याया
१३१	मठिङ्	शोके
१३२	कठिङ्	
१३३	मुठिङ्	पलायने (पालने)
१३४	एठ	विबाधाया
१३५	हेठे	
१३६	गुपौङ्	गुप्तौ
१३७	तिपृङ्	स्तुतौ
१३८	ष्टिपृङ्	
१३९	तेपृङ्	कपे च
१४०	ग्लेपृङ्	दैन्य

सं.	धुः	अर्थः
१४१	डुवेपृट्	
१४२	केपृङ्	
१४३	खेपृङ्	
१४३	गेपृङ्	चलने
१४४	ग्लेपृङ्	
१४५	कंपिङ्	
१४६	मेपृङ्	गतौ
१४७	रेपृङ्	
१४८	त्रपूंष	लज्जायां
१४९	रेभृङ्	
१५०	रभिङ्	शब्दे
१५१	अभिङ्	
१५२	अनिङ्	
१५३	लबिङ्	अवस्रंसे
१५४	कबृङ्	वर्णे
१५५	क्लीबृङ्	अधार्ष्ट्ये च
१५६	क्षीबृङ्	मदे
१५७	शीभृङ्	
१५८	चीभृङ्	कथने
१५९	शल्भै	
१६०	वल्भै	भोजने
१६१	गल्भै	धार्ष्ट्ये
१६२	जभिङ्	गात्रविनामे
१६३	जृभिङ्	
१६४	ष्टभिङ्	
१६५	स्कभिङ	स्तंभे
१६६	ष्टुभुङ्	
१६७	मानं	पूजायां
१६८	पनं	स्तुतौ
१६९	पणै	व्यवहारे च
१७०	घुणै	भ्रमणे
१७१	घूर्णं	
१७२	विणिङ्	
१७२	घुणिङ्	ग्रहणे
१७३	घृणिङ्	
१७४	भामै	क्रोधे
१७५	क्षमूषै	सहने
१७६	क्मुङ्	कातौ

सं.	धुः	अर्थः
१७७	क्षयै	
१७८	वयै	
१७९	दयै	
१८०	मयै	
१८१	पयै	गतौ
१८२	नयै	
१८३	रयै	
१८४	पयै	
१८५	रेवृङ्	
१८६	तयै	रक्षायां च
१८७	दयै	गतिदानदहनहिंसासु च
१८८	उयीङ्	तंतुसंताने
१८९	पूयीङ्	दुर्गंधिविशरणयो
१९०	क्ष्मायीङ	विधूनने
१९१	स्फायीङ्	वृद्धौ
१९२	ओप्यायीङ्	
१९३	तायृङ	संतानपालनयोः
१९४	क्नूयीङ	
१९५	कलै	
१९६	कलै	संवृतौ
१९७	वलै	
१९८	वल्लै	
१९९	गलै	कपे च
२००	मलै	धारणे
२०१	मल्लै	
२०२	मलै	दानहिंसापरिभाषणेषु
२०३	मल्लै	
२०४	कल्लै	सख्याशब्दयो.
२०५	तेवृङ	
२०६	देवृङ	देवने
२०७	देवृङ	
२०८	पवृङ	
२०९	शेवृङ	
२१०	केवृङ	
२११	खेवृङ	सेवने
२१२	गेवृङ	
२१३	ग्लेवृङ	
२१४	पेवृङ	

सं.	धुः	अर्थः
२१५	प्लेवृङ्	
२१६	मेवृङ्	सेवने
२१७	म्लेवृङ्	
२१८	धुक्षै	सदीपनजीवनक्लेशेषु
२१९	धिक्षै	
२२०	वृक्षै	वृत्तौ
२२१	शिक्षै	विद्योपादाने
२२२	भिक्षै	याच्ञायां
२२३	दीक्षै	मौञ्ज्योपनयननियम-व्रतादेशेज्यासु
२२४	ईक्षै	दृष्टौ
२२५	ईषै	गतिहिंसयोश्च
२२६	क्लेशै	व्यक्तायां वाचि
२२७	भाषै	
२२८	वर्षै	स्नेहे
२२९	गेषृङ्	अन्विच्छायां
२३०	जेषृङ्	
२३१	णेषृङ्	
२३२	एषृङ्	
२३३	हेषृङ्	गतौ
२३४	आहिङ्	
२३५	ह्रिह	
२३६	रेषृङ्	अव्यक्ते शब्दे
२३७	कासृङ्	शब्दकुत्सायां
२३८	णासृङ्	शब्दे
२३९	भासै	
२४०	रासृङ्	दीप्तौ
२४१	काशृङ्	
२४२	णसै	कौटिल्ये
२४३	भ्यसै	भये
२४४	आङः शसुङ्	इच्छायां
२४५	श्रमुङ्	प्रमादे
२४६	प्समुङ्	
२४७	ग्लमुङ्	अदने
२४८	ईहि	चेष्टायां
२४९	बहिङ्	
२५०	महिङ्	वृद्धौ
२५१	दक्षै	शैघ्र्ये च

सं.	धु	अर्थ
२५२	गर्है	कुत्सायां
२५३	गल्है	
२५४	बर्है	प्राधान्ये
२५५	बल्है	
२५६	बर्है	परिभाषणाच्छादनहिंसासु
२५७	बल्है	
२५८	वेहृङ्	
२५९	जेहृङ्	
२६०	बाहृङ्	प्रयत्ने
२६१	एषृङ्	
२६२	वेषृङ्	
२६३	द्राहृङ्	निक्षेपे
२६४	ऊहै	वितर्के
२६५	गाहृङ्	विलोडने
२६६	ग्लहृङ्	ग्रहणे
२६७	घषिङ्	क्षतौ
२६८	स्मिङ्	ईषद्धसने
२६९	घुङ्	
२७०	कुङ्	
२७१	उङ्	शब्दे
२७२	ङुङ्	
२७३	गुङ्	अव्यक्ते शब्दे
२७४	गाङ्	
२७५	च्युङ्	
२७६	ज्युङ्	गतौ
२७७	प्रुङ्	
२७८	प्लुङ्	
२७९	श्येङ्	
२८०	रुङ्	रोषे च
२८१	धृङ्	अविध्वंसने
२८२	मिङ्	प्रतिदाने
२८३	दङ्	रक्षणे
२८४	त्रैङ्	पालने
२८५	पूङ्	पवने
२८६	प्यैङ्	वृद्धौ
२८७	मूङ्	बधने
२८८	डीङ्	विहायसा गतौ

सं.	धुः *	अर्थः
२८९	द्युतै	दीप्तौ
२९०	लुटै	
२९१	शुभै	
२९२	रुचै	अभिप्रीतौ च
२९३	श्विताङ्	वर्णे
२९४	ञिमिङ्	स्नेहे
२९५	ञिष्विदाङ्	मोक्षे च
२९६	घुंङ	परिवृत्तौ च
२९७	रुंटै	प्रतिघाते
२९८	लुंटै	
२९९	लुंठै	
३००	क्षुभै	संक्षोभे
३०१	णभै	हिंसायां
३०२	स्रंसुङ्	अवस्रंसे
३०३	भ्रंसुङ्	
३०४	ध्वंसुङ्	गतौ च
३०५	स्रंभुङ्	विश्वासे
३०६	वृतुङ्	वृत्तौ
३०७	वृधुङ्	वृद्धौ
३०८	शृधुङ्	शब्दकुत्सायां
३०९	स्यदूङ्	स्रवे
३१०	कृपूङ्	सामर्थ्ये

घुत्

सं.	धुः	अर्थः
३११	घटिष्	चेष्टायां
३१२	व्यथिष्	चलभीत्योः
३१३	प्रथिष्	प्रख्यातौ
३१४	म्रसिष्	विस्तारे
३१५	मुदिष्	मदे
३१६	स्खदिष्	खनने
३१७	ञित्वरापि	संभ्रमे
३१८	क्रदिष्	वैक्लव्ये
३२९	क्लदिष्	
३२०	क्लिदिङ्	
३२१	क्षजिङ्	गतिदानयोः
३२२	दक्षै	गतिहिंसायां
३२३	कृपै	कृपायां

ह्वादितोऽमी

सं.	धुः	अर्थः
३२४	ज्वर	रोगे
३२५	गड	सेचने
३२६	हेड	वेष्टने
३२७	वट	परिभाषणे
३२८	भट	
३२९	नट	नृत्तौ
३३०	ष्टक	लोटने
३३१	चक	तृप्तौ च
३३२	कखे	हसने
३३३	रगे	शंकने
३३४	लगे	सजने
३३५	ह्रगे	संवरणे
३३६	ह्लगे	
३३७	षगे	
३३८	ष्टगे	
३३९	अक	कुटिलायां गतौ
३४०	अग	
३४१	कण	गतौ
३४२	रण	
३४३	चण	
३४४	शण	दाने
३४५	श्रण	
३४६	मथ	हिंसायां
३४७	क्नथ	
३४८	क्रथ	
३४९	क्लथ	
३५०	चण	
३५१	ह्वल	चलने
३५२	ह्मल	
३५३	ज्वल	दीप्तौ
३५४	स्मृ	आध्याने
३५५	दॄ	भये
३५६	नॄ	नये
३५७	श्रा	पाके
३५८	चलि	कंपने
३५९	छदिर्	ऊर्जने
३६०	लडि	जिह्वोन्मथने
३६१	मदी	हर्षग्लपनयोः
३६२	स्वनिर्	अवतंसने
३६३	ध्वन	शब्दे
३६४	फल	गतौ

स.	घु	अर्थ
	वृत् घटादिः	
३६५	स्यमु	शब्दे
३६६	स्वन	
३६७	राजृङ्	दीप्तौ
३६८	टुभ्राशृङ्	
३६९	टुभ्लाशृङ्	
३७०	भ्राजै	
	वृत् पुणादिः	
३७१	ज्वल	दीप्तौ
३७२	चल	कंपने
३७३	जल	धान्ये
३७४	टल	वैक्लव्ये
३७५	ट्वल	
३७६	ष्ठल	स्थाने
३७७	हल	विलेखने
३७८	वल	प्राणधान्यावरोधयो'
३७९	पुल	महत्वे
३८०	कुल	सस्त्यानसतानयोः
३८१	फल	गमने
३८२	शल	
३८३	हुल	
३८४	पेल्ह	
३८५	पथे	
३८६	हुल	हिंसासवरणयोश्च
३८७	क्थे	निष्पचने
३८८	मथे	विलोडने
३८९	टुवमु	उद्गरणे
३९०	क्षर	सचलने
३९१	षह	मर्षणे
३९२	रमुङ्	क्रीडाया
३९३	शद्लृ	शातने
३९४	पद्लृ	गतिविशरणयोश्च
३९५	क्रुशो	रोदनाह्वनयो
३९६	कुच	सपर्चनकौटिल्यप्रति-स्तमभविलेखनेषु
३९७	रुहो	जनने
३९८	कसु	गमने
३९९	भू	भुवि
४००	बुधञ्	बोधने

स.	घु	अर्थ
	वृत् ज्वलादिः	
४०१	अत	सातत्यगमने
४०२	चिती	सज्ञान
४०३	किती	निवासे
४०४	कृत	गतिघृणास्पर्द्धेषु
४०५	श्युतिर्	विभासे
४०६	च्युतिर्	क्षरणे
४०७	श्च्युतिर्	
४०८	स्नुतिर्	
४०९	कुथि	हिंसासंक्लेशयोः
४१०	पुथि	
४११	लुथि	
४१२	मथि	
४१३	मथ	
४१४	षिधू	शास्त्रमांगल्ययोः
४१५	षिधु	गतौ
४१६	खादृ	भक्षणे
४१७	वद	स्थैर्ये
४१८	खद	हिंसायां च
४१९	गद	व्यक्तायां वाचि
४२०	रद	विलेखने
४२१	ञिक्ष्विदा	अव्यक्ते शब्दे
४२२	णद	
४२३	अर्द	गतियाचनयोः
४२४	नर्द	शब्दे
४२५	गर्द	
४२६	तर्द	हिंसाया
४२७	कर्द	कुत्सिते शब्दे
४२८	खर्द	दशन
४२९	अदि	बंधने
४३०	इदि	परमैश्वर्ये
४३१	बिदि	अवयवे
४३२	णिदि	कुत्सने
४३३	टुनदि	समृद्धौ
४३४	चदि	दीप्तिह्लादनयोः
४३५	त्रदि	चेष्टाया
४३६	कदि	आह्वानरोदनयो
४३७	क्रदि	
४३८	क्लदि	

सं.	धुः	अर्थः
४३९	क्लिदि	परिदेवने
४४०	स्कंदिरी	गतिशोषणयोः
४४१	शुध	शुद्धौ
४४२	उख	
४४३	णख	
४४४	वख	
४४५	मख	
४४६	रख	
४४७	लख	
४४८	रखि	
४४९	लखि	
४५०	इखि	
४५१	ईखि	
४५२	वल्ग	गतौ
४५३	रगि	
४५४	लगि	
४५५	अगि	
४५६	वागि	
४५७	वगि	
४५८	मगि	
४५९	स्वगि	
४६०	इगि	
४६१	रिगि	
४६२	लिगि	
४६३	स्थगि	कंपने च
४६४	पुगि	
४६५	जुगि	वर्जने
४६६	बुगि	
४६७	दीव	पालने
४६८	शीघ	शोषणे
४६९	शिघि	आघ्राणे
४७०	ओखृ	
४७१	राखृ	
४७२	लाखृ	शोषणालमर्थयोः
४७३	द्राखृ	
४७४	ध्राखृ	
४७५	शाखृ	व्याप्तौ
४७६	श्लाखृ	

सं.	धुः	अर्थः
४७७	फक्क	नीचैर्गतौ
४७८	तक	
४७९	कक्क	हसने
४८०	गख	
४८१	तकि	कृच्छ्रजीवने
४८२	वक	
४८३	लघ	
४८४	लज	भर्त्सने
४८५	लजि	
४८६	तर्ज	
४८७	लज	भर्जने
४८८	लाजि	
४८९	जज	युद्धे
४९०	जजि	
४९१	तुज	हिंसने
४९२	तुजि	पालने च
४९३	पिजि	
४९४	गज	
४९५	गुजि	
४९६	गृज	
४९७	गृजि	
४९८	मृज	शब्दे
४९९	मृजि	
५००	वज	
५०१	क्षीज	
५०२	गर्ज	
५०३	गज	मदने च
५०४	त्यजौ	त्यागे
५०५	शुच	पाके
५०६	कुच	उच्चैः शब्दे
५०७	क्रुच	कौटिल्याल्पीभावयोः
५०८	लुच	अपनयने
५०९	अच	गतिपूजनयोः
५१०	वचु	
५११	चचु	
५१२	तंचु	गतौ
५१३	त्वचु	
५१४	मंचु	

सं.	धुः	अर्थः
५१५	मुचु	
५१६	म्रुचु	
५१७	म्रुचु	
५१८	मुचु	
५१९	म्लुचु	
५२०	म्लुचु	
५२१	ग्रुचु	
५२२	ग्लुचु	
५२३	पंच	गतौ
५२४	ध्वज	
५२५	ध्वजि	
५२६	धृज	
५२७	धृजि	
५२८	वज	
५२९	व्रजि	
५३०	ग्रुचु	
५३१	ग्लुचु	स्तेयकरणे
५३२	कुजु	
५३३	खुजु	
५३४	अर्च	पूजायां
५३५	म्लेच्छ	अव्यक्तायां वाचि
५३६	लछ	लक्षणे
५३७	लाछि	
५३८	वाछि	इच्छायां
		आयामे च
५३९	ह्रीच्छ	लज्जायां
५४०	हुर्छा	कौटिल्ये
५४१	मुर्छा	मोहसमुच्छ्राययोः
५४२	स्फुर्छा	विस्तृतौ
५४३	युच्छ	प्रमादे
५४४	उछि	उछने
५४५	गुज	
५४६	गुजि	अव्यक्ते शब्दे
५४७	कूज	
५४८	अर्ज	सर्जने
५४९	सर्ज	
५५०	कर्ज	व्यथने
५५१	खर्ज	मार्जने च.

सं.	धुः	अर्थः
५५२	अज	गतिक्षेपणयोः
५५३	तेज	पालने
५५४	खज	मथने
५५५	खजि	गतिवैकल्ये
५५६	एजृ	कंपने
५५७	टुओस्फूर्जा	वज्रनिर्घोषे
५५८	षञ्जौ	संगे
५५९	श्रौट	गर्वे
५६०	यौट	बंधे
५६१	मेड्ट	
५६२	म्रेड्ट	उन्मादे
५६३	लोड्ट	
५६४	कटे	वर्षावरणयोः
५६५	रट	परिभाषणे
५६६	रठ	
५६७	लट	बाल्ये च
५६८	शट	रुजाविशरणगत्यवसादनेषु
५६९	वट	वेष्टने
५७०	खिट	उत्रासने
५७१	पिट	
५७२	शिट	अनादरे
५७३	रैड्ट	
५७४	जट	संघाते
५७५	झट	
५७६	पिट	शब्दे च
५७७	भट	भृतौ
५७८	तट	उच्छ्राये
५७९	नट	नृत्तौ
५८०	खट	कांक्षायां
५८१	हट	दीप्तौ
५८२	पट	अवयवे
५८३	लुट	विलोडने
५८४	चिट	परप्रैष्ये
५८५	स्फुटिर्	विशरणे
५८६	हेट	विबाधायां
५८७	कुटि	वैकल्ये

सं.	धुः	अर्थः
५८८	अट	
५८९	पट	
५९०	इट	
५९१	किट	
५९२	किटी	गतौ
५९३	रुठि	
५९४	लुठि	
५९५	अठ	
५९६	ड्ड	
५९७	पट	व्यक्तयां वाचि
५९८	वठ	स्थौल्ये
५९९	मठ	मदनिवासयोः
६००	मद	
६०१	कठ	कृच्छ्रजीवे
६०२	हठ	स्तुतिशाठ्ययोः
६०३	उठ	उपघाते
६०४	पिठि	हिंसासङ्क्लेशयोः
६०५	शठ	कैतवे
६०६	शुठ	गतिप्रतिघाते
६०७	श्रुठ	
६०८	लुठि	आलस्ये
६०९	शुठि	शोषणे
६१०	विड	आक्रोशे
६११	अड	उद्यमे
६१२	लड	विलासे
६१३	कड	मदे
६१४	कड्ड	कार्कश्ये
६१५	चुड्ड	मानकरणे
६१६	अड्ड	अभियोगे
६१७	मडि	भूषायां
६१८	घुडि	प्रमर्दने
६१९	चुडि	अल्पीभावे
६२०	मुडि	खडने
६२१	पडि	विभाजने
६२२	रुटि	स्तेये
६२३	लुटि	
६२४	गडि	मुखैकदेशे
६२५	क्रीडृ	विहारे

सं.	धुः	अर्थः
६२६	तुड्ड	तोडने
६२७	गुपू	रक्षणे
६२८	धूप	तपः सतापे
६२९	जल्प	व्यक्तायां वाचि
६३०	रप	
६३१	लप	
६३२	जप	मानसे च
६३३	चप	सान्त्वने
६३४	षत्र	समवाये
६३५	चुप	मन्दायां गतौ
६३६	तुप	
६३७	तुम्प	
६३८	तुफ	
६३९	तुम्फ	
६४०	त्रुप	हिंसायां
६४१	त्रुम्प	
६४२	त्रुफ	
६४३	त्रुम्फ	
६४४	पिसु	
६४५	पिंसु	
६४६	शुंभ	भाषणे च
६४७	यभी	मैथुने
६४८	जभ	
६४९	पर्व	
६५०	रफ	
६५१	रफि	
६५२	अर्व	
६५३	वर्व	
६५४	कर्व	
६५५	खर्व	गतौ
६५६	गर्व	
६५७	शर्व	
६५८	पर्व	
६५९	चर्व	
६६०	गम्लृ	
६६१	सृ	
६६२	स्रु	
६६३	चुवि	वक्त्रसंयोगे

सं. धुः	अर्थः
६६४ अण	
६६५ रण	
६६६ वण	
६६७ मण	
६६८ कण	
६६९ क्वण	
६७० भण	
६७१ भ्रण	शब्दे
६७२ कण	
६७३ धण	
६७४ ध्वण	
६७५ भ्रण	
६७६ व्रण	
६७७ स्तन	
६७८ घन	
६७९ वन	संभक्तौ
६८० पण	
६८१ ओणृ	अपनयने
६८२ शोणृ	वर्णगत्योः
६८३ श्रोणृ	संघाते
६८४ श्लोणृ	
६८५ पैणृ	गीतप्रेरणश्लेषणेषु
६८६ कनी	दीप्तिकान्तिगतिषु
६८७ अम	गीतभक्तिशब्देषु
६८८ णमौ	प्रह्वत्वे
६८९ क्रमु	पादविक्षेपे
६९० मट	
६९१ कील	बंधने
६९२ मव्य	
६९३ सूर्क्ष्य	
६९४ ईर्क्ष्य	ईर्ष्यार्थाः
६९५ सूर्ष्य	
६९६ हय	गतिक्लान्त्योः
६९७ हय्य	
६९८ चुच्यी	अभिषवे
६९९ अठ	भूषणपर्याप्तवारणे

सं. धुः	अर्थः
७०० दल	विदारणे
७०१ त्रिफल	
७०२ मील	
७०३ स्मील	निमेषणे
७०४ क्ष्मील	
७०५ पील	प्रतिष्टंभे
७०६ नील	वर्णे
७०७ शील	समाधौ
७०८ वूल	आवरणे
७०९ शूल	रुजायां
७१० तूल	निष्कर्षे
७११ पूल	संघाते
७१२ मूल	प्रतिष्ठायां
७१३ फल	निष्पत्तौ
७१४ फुल्ल	विकसने
७१५ चुल्ल	भावकरणे
७१६ चिल्ल	शैथिल्ये
७१७ वेल्ल	
७१८ वेल्ल	
७१९ केल्ल	
७२० खेल्ल	चलने
७२१ क्वेल्ल	
७२२ क्ष्वेल्ल	
७२३ स्खल	
७२४ खल	संचये
७२५ गल	अदने
७२६ चर्व	
७२७ श्वल	आशुगमने
७२८ श्वल्ल	
७२९ खोल्ट	गतिप्रतिघाते
७३० धोर्ऋ	गतिचातुर्ये
७३१ त्सर	छद्मगतौ
७३२ क्मर	हूर्छने

सं. धुः	अर्थ
७३३ पेलृ	
७३४ फेलृ	
७३५ शेलृ	
७३६ पेलृ	
७३७ शलृ	
७३८ चलु	
७३९ तिलु	
७४० व्यभ्र	गतौ
७४१ मभ्र	
७४२ अभ्र	
७४३ शिवि	
७४४ रिवि	
७४५ रवि	
७४६ धवि	
७४७ चर	भक्षणे
७४८ क्षिवु	निरसने
७४९ ष्ठिवु	
७५० जीव	प्राणधारणे
७५१ पीव	
७५२ मीव	स्थौल्ये
७५३ णीव	
७५४ तीव	
७५५ तुर्वी	
७५६ थुर्वी	
७५७ दुर्वी	
७५८ धुर्वी	हिंसने
७५९ मर्वी	
७६० शर्व	
७६१ अर्व	
७६२ गुर्वी	उद्यमने
७६३ हिवि	
७६४ दिवि	प्रीणने
७६५ धिवि	
७६६ कृवि	हिंसाकरणयोः
७६७ अव	गतिप्रीतितृप्तिदीप्तिवृद्धि-कान्त्यवगमनप्रवेशश्र-वणस्वाम्यर्थयाचनक्रिये-च्छालिंगनहिंसादहन

सं. धुः	अर्थः
	मानरक्षणेषु
७६८ मक्ष	संघाते
७६९ अक्षू	व्याप्तौ च
७७० तक्षू	तनूकरणे
७७१ त्वक्षू	
७७२ रक्ष	पालने
७७३ णिक्ष	चुम्बने
७७४ तृक्ष	
७७५ स्तृक्ष	
७७६ णक्ष	
७७७ शार	गतौ
७७८ रहि	
७७९ पिसृ	
७८० पेसृ	
७८१ वक्ष	रोषे
७८२ तक्ष	त्वचने
७८३ सूर्क्ष	अनादरे
७८४ काक्षि	
७८५ वाक्षि	कांक्षायां
७८६ माक्षि	
७८७ द्राक्षि	घोरवासिते च
७८८ ध्राक्षि	
७८९ चूष	पाने
७९० तूष	तुष्टौ
७९१ लूष	स्तेये
७९२ मूष	
७९३ शूष	प्रसवे
७९४ भूष	अलंकारे
७९५ ऊष	रुजायां
७९६ ईष	उञ्छे
७९७ कष	
७९८ शिष	
७९९ जष	
८०० झष	हिंसायां
८०१ वष	
८०२ मष	
८०३ रुष	
८०४ रिष	

सं.	धुः	अर्थः
८०५	जूप	
८०६	शप	हिंसायां
८०७	शसु	
८०८	यूप	संघाते च
८०९	मृपु	
८१०	भप	भर्त्सने
८११	जिपु	
८१२	विपु	
८१३	मिपु	सेचने
८१४	पृपु	
८१५	घृपु	
८१६	उक्ष	
८१७	मृपु	सहने च
८१८	पुप	पुष्टौ च
८१९	तुपु	
८२०	श्रिपु	
८२१	श्लिपु	दाहे
८२२	प्रुपु	
८२३	प्लुपु	
८२४	घृपु	सघर्षे
८२५	[redacted]	अलीके
८२६	कृषी	विलिखितौ
८२७	लस	श्लेषक्रीडनयोः
८२८	जर्ज	
८२९	चर्च	परिभाषणहिंसातर्जनेषु
८३०	झर्झ	
८३१	हसे	हसने
८३२	त्रुम	
८३३	ह्रम	
८३४	ह्लम	शब्दे
८३५	रस	
८३६	ञिषिर्	
८३७	मिश	रोषकृते च
८३८	मश	
८३९	णिस	समाधौ
८४०	शश	प्लुतिगतौ
८४१	दृशिरौ	प्रेक्षणे

स.	धुः	अर्थः
८४२	दंशौ	दशने
८४३	शंसु	स्तुतौ
८४४	दहौ	भस्मीकरणे
८४५	मिहौ	सेचने
८४६	चह	परिकल्कने
८४७	रह	त्यागे
८४८	दृह	
८४९	दृंहि	वृद्धौ
८५०	बृह	
८५१	बृंव	
८५२	बृहि	शब्दे च
८५३	तुहिर्	अर्दने
८५४	उहिर्	
८५५	अर्ह	पूजने
८५६	स्नु	प्रसवैश्वर्ययोः
८५७	स्रु	
८५८	द्रु	गतौ
८५९	द्रु	
८६०	श्रु	
८६१	ध्रु	स्थैर्ये च
८६२	जि	अभिभावे
८६३	त्रि	
८६३	पा	पाने
८६४	धेट्	
८६५	घ्रा	गंधोपादाने
८६६	ध्मा	शब्दाग्निसंयोगयोः
८६७	ष्ठा	गतिनिवृत्तौ
८६८	म्ना	अभ्यासे
८६९	दाण्	दाने
८७०	दैप्	शोधने
८७१	ग्लै	हर्षक्षये
८७२	म्लै	गात्रविनामे
८७३	द्यै	न्यक्करणे
८७४	द्रै	स्वप्ने
८७५	ध्रै	तृप्तौ
८७६	कै	
८७७	गै	शब्दे
८७८	रै	

स.	धु	अर्थः
८७९	ध्यै	सघाते
८८०	स्त्यै	
८८१	खै	खदने
८८२	क्षै	क्षये
८८३	जै	
८८४	पै	
८८५	श्रै	पाके
८८६	स्रै	
८८७	पै	शोषणे
८८८	ओवै	
८८९	ष्टै	वेष्टने
८९०	ध्यै	चिंताया
८९१	स्मृ	
८९२	द्वृ	वरणे
८९३	धृ	कौटिल्ये
८९४	ह्वृ	
८९५	स्वृ	शब्दोपतापयोः
८९६	सृ	गतौ
८९७	ऋ	प्रापणे च
८९८	गृ	सेचने
८९९	घृ	
९९०	तॄ	प्लवनतरणयोः
९०१	टुओश्वि	गतिवृद्ध्योः
९०२	वसौ	निवासे
९०३	वद	व्यक्ताया वाचि
	एते	भवंतः
९०४	यजौञ्	दानदेवपूजासंगतकरणेषु
९०५	टुवपौञ्	बीजसताने
९०६	वहौञ्	प्रापणे
९०७	वेञ्	ततुसंताने
९०८	व्येञ्	पाके
९०९	भजौञ्	सेवाया
९१०	रंजौञ्	रागे
९११	टुयाचृञ्	याचने
९१२	चतेञ्	
९१३	चदेञ्	
९१४	रेदृञ्	परिभाषणे
९१५	प्रोथृञ्	पर्याप्तौ
९१६	मिधृञ्	मेधाहिंसायां

स.	धुः	अर्थः
९१७	मेधृञ्	संगमे च
९१८	णिदृञ्	कुत्सासनिकर्षयोः
९१९	णेदृञ्	
९२०	सृधृञ्	उन्दे
९२१	मृधृञ्	
९२२	बुधुञ्	बोधने
९२३	बुदिरुञ्	निशामने
९२४	चायृञ्	पूजायां च
९२५	वेणृञ्	गतिचिंताज्ञाननिशामनवादित्रग्रहणेषु
९२६	खनुञ्	अवदारणे
९२७	दानञ्	खंडने
९२८	शानञ्	तेजने
९२९	शपौञ्	आक्रोशे
९३०	भेषृञ्	दीप्तौ
९३१	अव	पूर्वोपादाननिरसनयोश्च
९३२	छषञ्	हिंसायां
९३३	चषञ्	मुक्तौ
९३४	चुषञ्	
९३५	घासृञ्	दाने
९३६	दासृञ्	
९३७	माहृञ्	माने
९३८	गुहूञ्	सवरणे
९३९	क्षपञ्	आदाने च
९४०	जीपञ्	
९४१	श्रिञ्	सेवाया
९४२	हृञ्	हरणे
९४३	भृञ्	भरणे
९४४	धृञ्	धारणे
९४५	डुकृञ्	करणे
९४६	णीञ्	प्रापणे
	एते	भवंतः

इति भूवादयो न्याय्यविकरणाः धवः ।

१	हु	दानादनयोः
२	जिभी	भये
३	ह्री	लज्जायां
४	पॄं	पालनपूरणे

स	धु	अर्थ
५	ऋ	गतौ
६	ओहाक्	त्यागे
७	आहाङ्	गतौ
८	माङ्	माने
९	डुभृञ्	धारणपोषणयो
१०	डुदाञ्	दान
११	डुधाञ्	धारणे च
१२	णिजिर्यो	शौचपोषणयो
१३	विजिर्यो	पृथक् भावे
१४	विनिर्यो	व्याप्तौ

इति ह्लादय उजिरकरणा धव ।

१	अदो	भक्षणे
२	विद	ज्ञाने
३	हनौ	हिंसागत्यो
४	अस	भुवि
५	मृजू	शुद्धौ
६	वचो	परिभाषणे
७	रुदिर्	अश्रुविमोचने
८	ञिष्वपो	शये
९	अन	प्राणने
१०	श्वस	
११	जक्ष	भक्षहसनयो
		वृत्
१२	जागृ	निंद्राक्षये
१३	दरिद्रा	दुर्गतौ
१४	चकासृ	दीप्तौ
१५	शासु	अनुशिष्टौ
		वृत्
१६	सस्ति	स्वप्ने
१७	षस	
१८	वश	कान्तौ
१९	धु	अभिगमने
२०	सु	ऐश्वर्यप्रसवयो
२१	तु	वृत्तिहिंसापूरणेषु
२२	कु	
२३	रु	शब्दे
२४	टुक्षु	

स	धु	अर्थ
२५	क्ष्णु	तेजन
२६	स्नु	क्षरणे
२७	णु	स्तुतो
२८	यु	मिश्रणे
२९	इणु	गतौ
३०	इक्	स्मरणे
३१	वी	गतिप्रजनकान्त्यशनेषु
३२	या	प्रापणे
३३	वा	गतिगधनयो
३४	भा	दीप्तौ
३५	ष्णा	शौचे
३६	श्रा	पाके
३७	द्रा	कुत्सायां गतौ
३८	प्सा	भक्षणे
३९	पा	रक्षणे
४०	रा	दाने
४१	ला	आदाने
४२	दाप्	लवने
४३	ख्या	प्रकथने
४४	प्रा	पूरणे
४५	मा	माने

चर्करीतं च

४६	चक्षीङ्	व्यक्तायां वाचि
४७	ईरे	गतौ
४८	ईडे	स्तुतौ
४९	ईशे	ऐश्वर्ये
५०	आसे	उपवेशन
५१	वसे	आच्छादने
५२	आङ् -शासुङ्	इच्छाया
५३	कासिङ्	गतिसतानयो
५४	णिंसिङ्	चुम्बने
५५	णिजिङ्	शुद्धौ
५६	शिजिङ्	अव्यक्त शब्दे
५७	पिजिङ्	
५८	पृजिङ्	सम्पर्चने
५९	पृचीङ्	
६०	षूङ्	प्राणिगर्भविमोचने

स.	धु	अर्थः
६१	शीङ्	स्वप्ने
६२	इङ्	अध्ययने
६३	ह्नुङ्	अपनयने
६४	द्विषीञ्	अप्रीतौ
६५	दुहींञ्	क्षरणे
६६	दिहींञ्	लेपे
६७	लिहींञ्	आस्वादने
६८	ऊर्णुञ्	आच्छादने
६९	ष्टुञ्	स्तुतौ
७०	ब्रूञ्	व्यक्तायां वाचि

इत्यदादयः लुग्विकरणाः

अथ दिवादयः

स.	धु	अर्थः
१	दिवु	क्रीडाजयेच्छापणिद्युतिगतिषु
२	षिवु	तंतुसंताने
३	गुध	परिवेष्टने
४	क्षिप	प्रेरणे
५	पुष्प	विकसने
६	तिम	आर्द्रीभावे
७	ष्टिम	
८	ष्टीम	
९	व्रीड	लज्जायां
१०	इष	गत्यां
११	पुह	शकने
१२	राधो	वृद्धौ
१३	व्यधो	ताडने
१४	पुषो	पुष्टौ
१५	शुषो	शोषणे
१६	तुषो	तोषणे
१७	दुषो	वैकृत्ये
१८	श्लिषो	आलिंगने
१९	शको	मर्षणे
२०	ष्विदा	गात्रप्रक्षरणे
२१	क्रुधो	कोपे
२२	क्षुधो	बुभुक्षणे
२३	शुधो	शौचे
२४	षिधु	संराध्ये
२५	रधू	हिंसने च
२६	णशू	अदर्शने
२७	तृपू	प्रीणने
२८	दृपू	मोहने च
२९	द्रुह	जिघांसायां
३०	मुह	वैचित्ये
३१	ष्णुह	उद्गिरणे
३२	ष्णिह	प्रीतौ
३३	असु	क्षेपणे
३४	यसु	प्रयत्ने
३५	जसु	मोक्षणे
३६	तसु	क्षये
३७	दसु	
३८	वसु	स्तंभे
३९	प्रुष	दाहे
४०	प्लुष	
४१	व्युष	विभागे
४२	बिस	प्रेरणे
४३	कुस	श्लेषणे
४४	बुस	उत्सर्गे
४५	मुस	खंडने
४६	मसी	परिमाणे
४७	लुठ	विलोडने
४८	उच	समवाये
४९	भ्रंशु	अधःपतने
५०	भ्रंसु	
५१	वृश	वरणे
५२	कृश	तनूकरणे
५३	ञितृष	पिपासायां
५४	हृष	तुष्टौ
५५	रुष	रोषे
५६	डिप	क्षेपे
५७	कुप	क्रोधे
५८	गुप	व्याकुलत्वे च
५९	युप	विमोहने
६०	रुप	
६१	लुप	

सं.	धुः	अर्थः
६२	लुभ	गार्ध्ये
६३	क्षुभ	संचलने
६४	णभ }	हिंसने
६५	तुभ	
६६	क्लिदू	आर्द्रभावे
६७	ञिमिदा	स्नेहे
६८	ञिक्ष्विदा	मोक्षे च
६९	ऋधु	वर्धने
७०	गृधु	अभिकांक्षायां
७१	शमु }	उपशमने
७२	दमु	
७३	तमु	कांक्षायां
७४	श्रमु	क्लेशने
७५	भ्रमु	चलने
७६	क्षमु	सहने
७७	क्लमु	ग्लाने
७८	मदी	हर्षे
	वृत्	
७९	जृषु }	वयोहानौ
८०	झृषु	
८१	शो	तनूकरणे
८२	छो }	छेदे
८३	दो	
८४	षो	अंतकर्मणि
	एते	मपंतः
८५	जनीङ्	प्रादुर्भावे
८६	काशी }	दीप्तौ
८७	दीपीङ्	
८८	पूरीङ्	आप्यायने
८९	तूरीङ्	हिंसागतित्वरणयोः
९०	धूरीङ् }	हिंसावयोहान्योः
९१	जूरीङ्	
९२	घूरीङ् }	गतिहिंसयोः
९३	गूरीङ्	
९४	शूरीङ्	हिंसास्तंभयोः
९५	चूरीङ्	दाहे
९६	तपे	ऐश्वर्ये वा
९७	वृतुङ्	वरणे

सं.	धुः	अर्थः
९८	क्लिशि	उपतापे
९९	काशि	शब्दे
१००	पदीङ्	गतौ
१०१	विदीङ्	सत्तायां
१०२	खिदीङ्	दैन्ये
१०३	युधीङ्	संप्रहारे
१०४	बुधीङ् }	ज्ञाने
१०५	मनीङ्	
१०६	अनै	प्राणने
१०७	अनो रुधीङ्	कामे
१०८	युजीङ्	समाधौ
१०९	सृजीङ्	विसर्गे
११०	लिशीङ्	अल्पे च
१११	उपूङौ	प्राणिप्रसवे
११२	दूङौ	परितापे
११३	दीङो	क्षये
११४	डीङो	गतौ
११५	धीङो	अनादरे
११६	मीङो	हिंसायां
११७	रीङो	श्रवणे
११८	लीङो	श्लेषणे
११९	व्रीङो	वृणोत्यर्थे
१२०	पीङ्	पाने
१२१	ईङ्	गतौ
१२२	प्रीङ्	प्रीतौ
१२३	माङ्	माने
	एते	ङेदितः
१२४	मृषीञ्	तितिक्षायां
१२५	शुचिरीञ्	पूतिभावे
१२६	णहीञ्	बंधने
१२७	रञ्जीञ्	रागे
१२८	शपीञ्	आक्रोशे

एते ञितः

इति दिवादयः श्यविकरणाः

धवः

१	षुञ्	अभिषवे
२	षिञ्	बंधने

स.	धुः	अर्थः
३	श्रिञ्	निशाने
४	डुमिञ्	प्रक्षेपणे
५	चिञ्	चयने
६	स्तृञ्	आच्छादने
[illegible]	कृञ्	हिंसाया
८	वृञ्	वरणे
९	धुञ्	कपने
१०	धूञ्	
	एते	ञितः
११	टुदु	उपतापे
१२	श्रु	श्रवणे
१३	हि	गतिवृद्ध्योः
१४	पृ	प्रीतो
१५	स्पृ	चलने च
१६	आप्लृ	व्याप्तौ
१७	शक्लृ	शक्तौ
१८	राधे	ससिद्धौ
१९	साधे	
२०	तिक	हिंसायां
२१	तिग	
२२	पघ	
२३	ञिधृषा	प्रागल्भ्ये
२४	दम्भु	दभे
२५	ऋधु	वर्द्धने
	एते	मर्वतः
२६	अशूङ्	व्याप्तौ
२७	ष्टिघङ्	आस्कन्दने
	ङितावेतौ	

इति श्नुविकरणाः धव· ।

स.	धुः	अर्थः
१	तुदीञ्	व्यथने
२	दिशीञ्	अतिसर्जने
३	भ्रस्जीञ्	पाके
४	क्षिपीञ्	प्रेरणे
	एते	ञितः
५	कृती	छेदने
६	खिदी	परितापे
७	पिश	अवयवे
	वृत्	
८	रि	गतौ
९	पि	
१०	धि	धारणे
११	क्षि	निवासगत्योः
१२	धू	प्रेरणे
१३	मृ	प्राणत्यागे
१४	कृ	विक्षेपणे
१५	गृ	निगरणे
	एते	मर्वतः
१६	दृङ्	अनादरे
१७	धृङ्	स्थाने
	ङितावेतौ	
१८	प्रच्छो	ज्ञीप्सने
	वृत्	
१९	सृजौ	विसर्गे
२०	टोमस्जो	शुद्धौ
२१	रुजो	भंगे
२२	भुजो	कौटिल्ये
२३	रुशी	हिंसने
२४	रिशी	
२५	छुपी	स्पर्शे
२६	स्पृशी	
२७	लिशी	गतौ
२८	विच्छा	
२९	मृशी	आमर्शे
३०	विशी	प्रवेश
३१	णुदा	क्षादे
३२	षद्लृ	अवसातने
३३	ओव्रश्चू	छेदने
३४	उञ्छी	विवासे
३५	ऋच्छ	इन्द्रियप्रलयमूर्तिभावयो.
३६	मिच्छ	उत्क्लेशे
३७	चर्च	परिभाषणे
३८	जर्ज	
३९	झर्झ	
४०	त्वच	सवरणे
४१	ऋच	स्तुतौ
४२	उब्ज	आर्जवे

सं.	धुः	अर्थः
४३	उज्झ	उत्सर्गे
४४	लुभ	विमोहने
४५	रिफ	कत्थनयुद्धनिंदाहिंसादानेषु
४६	ऋफ	हिंसार्थाः
४७	ऋम्फ	
४८	तृफ	तृप्तौ
४९	तृम्फ	
५०	दृफ	उत्क्लेशे
५१	दृम्फ	
५२	गुफ	ग्रंथने
५३	गुम्फ	
५४	तुभ	पूरणे
५५	तुम्भ	
५६	शुभ	शोभार्थे
५७	शुंभ	
५८	दृभी	ग्रथे
५९	चृती	हिंसार्थां च
६०	ज्ञपी	गतौ
६१	जुन	
६२	शुन	
६३	विध	विधाने
६४	पृड	सुखने
६५	मृड	
६६	पृण	प्रीणने
६७	मृण	हिंसायां
६८	तुण	कौटिल्ये
६९	पुण	कर्मणि शुभे
७०	मुण	प्रतिज्ञाने
७१	कुण	शब्दोपकरणयोः
७२	हुण	हिंसागतिकौटिल्येषु
७३	घुण	भ्रमणे
७४	घूर्ण	
७५	पुर	दीप्तिश्वर्ययोः
७६	कुर	शब्दे
७७	क्षुर	विलेखने
७८	खुर	छेदने च
७९	मुर	संवेष्टने
८०	घुर	भीमार्थशब्दयोः
८१	पुर	उद्यमने
८२	वृहू	उद्यमने
८३	तृहू	हिंसार्थाः
८४	तृन्हू	
८५	स्तृहू	
८६	इषु	इच्छायां
८७	मिष	स्पर्द्धायां
८८	किल	शैत्यक्रीडनयोः
८९	तिल	स्नेहने
९०	चल	विलसने
९१	चिल	संवरणे
९२	इल	स्वप्नक्षेपणयोः
९३	विल	भेदने
९४	निल	गहने
९५	हिल	भावकरणे
९६	सिल	उञ्छे
९७	शिल	
९८	उछि	
९९	लिख	अक्षरविन्यासे
१००	कुट	कौटिल्ये
१०१	पुट	संश्लेषणे
१०२	कुच	संकोचने
१०३	व्यच	व्याजीकरणे
१०४	गुज	शब्दे
१०५	गुड	रक्षणे
१०६	लिप	क्षेपणे
१०७	छुर	छेदने
१०८	चुट	
१०९	छुट	
११०	त्रुट	
१११	स्फुट	विकसने
११२	मुंट	आक्षेपप्रमर्दनयोः
११३	तुट	कलहकर्मणि
११४	जुड	बंधे
११५	कड	मदे
११६	लुट	संश्लेषणे
११७	तड	घसने
११८	कुड	वाल्ये च
११९	घुट	प्रतिघाते
१२०	तुड	तोडने

सं.	धुः	अर्थ.
१२१	थुड	संवरणे
१२२	स्थुड	
१२३	स्फर	स्फुरणे
१२४	स्फुर	
१२५	मुड	उत्सर्गे
१२६	वृड	संघाते
१२७	भृड	
१२८	हुड	
१२९	तृड	निमज्जने
१३०	स्फल	चलने
१३१	स्फुल	सचये च
१३२	णू	स्तवने
१३३	धू	विधूनने
१३४	गु	पुरीषोत्सर्गे
१३५	ध्रु	गतिस्थैर्ययोः

एते भवंतः

१३६	कुङ्	शब्दे
१३७	कूङ्	
१३८	गुरीङ्	उद्यमने

वृत्

१३९	पृङ्	व्यायामे
१४०	जुषीङ्	प्रीतिसेवनयोः
१४१	विजीङो	भयचलनयोः
१४२	लजीङो	व्रीडे
१४३	लसूजीङो	
१४४	ष्वजीङ्	सगे
१४५	रभीङ्	राभस्ये
१४६	डुल तीङ्	प्रीती

ङितः

इति तुदादय शविकरणाः

धवः

१	रुधिर्ञो	आवरणे
२	भिदिर्ञो	विदारणे
३	छिदिर्ञो	द्वैधीकरणे
४	रिचिर्ञो	विरचने
५	विचिर्ञो	पृथग्भावे
६	क्षुदिर्ञो	संप्रेक्षणे

स.	धुः	अर्थः
७	युजिर्ञो	योगे
८	छृदिर्ञु	दीप्तिदेवनयोः
९	तृदिर्ञु	हिंसानादरयोः

एते ञितः

१०	निइन्धीङ्	दीप्तौ
११	खिदीङ्	दैन्ये
१२	विदोङ्	विचारे

ङितः

१३	कृती	वेष्टने
१४	शिष्लृ	विशेषणे
१५	पिष्लृ	संचूर्णने
१६	उभजो	आमर्दने
१७	भुजो	रक्षाशनयोः
१८	तृह	हिंसने
१९	हिसि	
२०	उन्दी	क्लेदने
२१	अञ्जू	गतिव्यक्तिम्रक्षणेषु
२२	तञ्चू	सकोचने
२३	ओविजी	भये
२४	वृजी	वर्जने
२५	पृची	सपर्चने

पते भवंतः

इति रुधादय श्नम्विकरणा।

धवः

१	तनुञ्	विस्तारे
२	षणुञ्	दाने
३	क्षणुञ्	हिंसायां
४	क्षिणुञ्	
५	ऋणुञ्	गतौ
६	तृणुञ्	अदने
७	घृणुञ्	दीप्तौ

ञितः

८	वनुङ्	याचने
९	मनुङ्	बोधने

ङितः

इति तनादय उविकरणाः

धवः

स.	धुः	अर्थः
१	डुक्रीञ्	द्रव्यविनमये
२	प्रीञ्	तृप्तिदीप्त्योः
३	श्रीञ्	पाके
४	मीञ्	हिंसायां
५	षिञ्	बंधने
६	स्कुञ्	आप्रवणे
७	क्नुञ्	शब्दे
८	द्रूञ्	गतौ
९	गृहञ्	उपदाने
१०	पूञ्	पवने
११	स्तृञ्	आच्छादने
१२	कृञ्	हिंसायां
१३	वृञ्	वरणे
	ञितः	
१४	शॄ	हिंसायां
१५	कॄ	हिंसायां
१६	मॄ	हिंसायां
१७	पॄ	पालनपूरणयोः
१८	वॄ	वरणे
१९	भॄ	भर्त्सने
२०	दॄ	भये
२१	नॄ	नये
२२	जॄ	वयोहानौ
२३	ॠ	गतौ
२४	दॄ	गतौ
२५	गॄ	शब्दे
	एते मंवतः	
२६	धूञ्	कंपने
२७	प्रींञ्	तर्पणे
	ञितौ	
२८	ज्या	हानौ
२९	व्ली	वरणे
३०	प्ली	गतौ
३१	री	रेषणे
३२	ली	श्लेषणे
	मृत्	
३३	व्री	वरणे
३४	भ्री	भये
३५	क्षीषु	हिंसायां
३६	ज्ञा	अवबोधने
३७	बंधो	बंधने
३८	श्रथ	प्रतिहर्षविमोचनयोः
३९	मथ	विलोडने
४०	ग्रंथ	संदर्भे
४१	कुंथ	संक्लेशे
४२	मृद	क्षोदे
४३	मृड	सुखने
४४	गुध	रोषे
४५	कुष	निष्कर्षे
४६	क्षुभ	संचलने
४७	णभ	हिंसायां
४८	तुभ	हिंसायां
४९	क्लिशू	विबंधने
५०	अश	भोजने
५१	ध्रस	उञ्छे
५२	इष्	अभीक्ष्ण्ये
५३	विष	विप्रयोगे
५४	प्रुष	स्नेहनसेचनसेवनपूरणेषु
५५	प्लुष	स्नेहनसेचनसेवनपूरणेषु
५६	मुष	स्तेये
५७	पुष	पुष्टौ
५८	खच	भूतप्रादुर्भावे
	एते मवंतः	
५९	वृङ्	सभक्तौ
	ङित्	

इति क्र्यादयः आविकरणाः

घवः

स.	धुः	अर्थः
१	चुर	स्तेये
२	लुठ	स्तेये
३	चिति	स्मरणे
४	यंत्रि	चूर्णसंकोचने
५	स्फुट	परिहासे
६	कुद्रि	अनृतभाषणे
७	लड	उपसेवायां

सं.	धुः	अर्थः
८	मिदि	
९	तिल	स्नेहने
१०	स्निह	
११	ओलडि	उत्क्षेपे
१२	डुल	
१३	जल	अपवारणे
१४	पीड	गहने
१५	नट	अवस्यदने
१६	श्रथ	प्रीतिहर्षे
१७	बध	सयमने
१८	पॄ	पूरणे
१९	वर्द्ध	छेदने च
२०	ऊर्ज	बलप्राणनयोः
२१	इल	
२२	जुड	प्रेरणे
२३	चूर्ण	
२४	पृथ	प्रक्षेपे
२५	संब	संबंधे
२६	भक्ष	अदने
२७	चुटि	
२८	चुट	छेदने
२९	छुट	
३०	कुट्ट	कुत्सने च
३१	चुट्ट	अल्पीभावे
३२	अट्ट	अनादरे
३३	पुट्ट	
३४	श्वठ	गतिसंस्कारयोः
३५	श्वठि	
३६	तुजि	
३७	पिजि	हिंसाबलिदाननिकृतनेषु
३८	पिश	
३९	सान्त्व	सामप्रयोगे
४०	श्वल्क	भाषणे
४१	वल्क	
४२	श्लिष	श्लेषणे
४३	पथि	गतौ
४४	पिच्छ	कुट्टने
४५	छद	संवरणे
४६	श्रण	दाने
४७	तड	आघाते

सं.	धु	अर्थः
४८	खड	
४९	खडि	भेदे
५०	कडि	
५१	वडि	विभाजने
५२	मडि	भूषाया
५३	भडि	कल्याणे
५४	छर्द	वमने
५५	पुस्त	आदरानादरयोः
५६	चुद	सचोदने
५७	नक्क	
५८	धक्क	नाशने
५९	णशि	
६०	चक्क	व्यथने
६१	चुक्क	
६२	क्षल	शौचकर्मणि
६३	तल	प्रतिष्ठाकरणे
६४	तुल	उन्माने
६५	पुल	समुचये
६६	स्तूप	
६७	मूल	रोहणे
६८	डिप	
६९	कल	क्षेपे
७०	बिल	
७१	जसि	
७२	कुडि	रक्षणे
७३	पल	
७४	शुल्ब	माने
७५	शूर्प	
७६	मुट	सचूर्णने
७७	वज	मार्गणसंस्कारयोः
७८	व्रज	
७९	शुल्क	सर्जने
८०	छवि	गत्या
८१	क्षपि	क्षान्त्यां
८२	क्षजि	कृच्छ्रजीवने
८३	स्वर्त	गमने च
८४	घट्ट	चलने
८५	खट्ट	सवरणे
८६	व्यय	क्षये

सं.	धुः	अर्थः
८७	मुस्त	संघाते
८८	डपि	संघाते
८९	डिपि	संघाते
९०	पिडि	संघाते
९१	चूण	संघाते
९२	पुम	अभिवर्द्धने
९३	टकि	बधने
९४	धूम	कांतिकरणे
९५	कीट	वर्णने
९६	पूज	पूजने
९७	शुठ	आलस्ये
९८	शुठि	शोषणे
९९	मार्ज	शब्दे
१००	गर्ज	शब्दे
१०१	घृ	स्रवणे
१०२	पचि	विस्तारे
१०३	तिज	निशाने
१०४	कृत	आख्याने
१०५	कुबि	छादने
१०६	लुबि	अर्दने
१०७	तुबि	अर्दने
१०८	ह्रप	व्यक्तायां वाचि
१०९	म्रक्ष	म्लेछने
११०	म्रछ	म्लेछने
१११	शठ	हिंसायां
११२	चुठि	हिंसायां
११३	जस	हिंसायां
११४	रुज	हिंसायां
११५	घृम	हिंसायां
११६	लुप	हिंसायां
११७	वर्ह	हिंसायां
११८	गर्द	अभिकांक्षणे
११९	गुर्द	पूर्वनिकेतने
१२०	अर्क	स्तुतौ
१२१	ईड	स्तुतौ
१२२	रुप	रोपणे
१२३	चर्च	अध्ययने
१२४	बुक	भाषणे
१२५	शब्द	सगिरोविष्करणे
१२६	कण	निमीलने
१२७	जभि	नाशने
१२८	सूद	आस्रवणे
१२९	जस	ताडने
१३०	पश	बवने
१३१	अम	रोगे
१३२	चट	हंत्यर्थाः
१३३	स्फुट	हंत्यर्थाः
१३४	घट	हंत्यर्थाः
१३५	दिवु	मर्दने
१३६	अर्ज	प्रतियत्ने
१३७	घुप	विशब्दे
१३८	आक्रः	क्रंदे
१३९	लस	शिल्पयोगे
१४०	भूप	अलंकारे
१४१	मोक्ष	असने
१४२	अर्ह	पूजने
१४३	ज्ञा	नियोगे
१४४	यत	निकारोपस्कारयोः
१४५	निसध	प्रसहने
१४६	धृप	प्रसहने
१४७	भज	विश्राणने
१४८	वस	स्नेहछेदापहरणेषु
१४९	चर	संचये
१५०	च्यु	सहने
१५१	भू	भावकरणे
१५२	कृप	भावकरणे
१५३	रक	आस्वादने
१५४	रज	आस्वादने
१५५	अंच	विशेषणे
१५६	लिगि	चित्रकरणे
१५७	मुद	संसर्गे
१५८	त्रस	वारणे
१५९	मुच	प्रमोचने

(आस्वदः सकर्मकात्)

सं.	धुः	अर्थः
१६०	पुप	धारणे
१६१	दल	विदारणे

सं.	धुः	अर्थ
१६२	पट	
१६३	पुट	
१६४	लुट	
१६५	लुजि	
१६६	तुजि	
१६७	पिजि	
१६८	भजि	
१६९	पिसि	
१७०	कुसि	
१७१	दासि	
१७२	लसि	
१७३	त्रासि	
१७४	कुशि	
१७५	घटि	भाषार्थाः
१७६	बृहि	
१७७	गुप	
१७८	धूप	
१७९	निच्छ	
१८०	चीव	
१८१	वर्ह	
१८२	वल्ह	
१८३	पुथ	
१८४	लोक	
१८५	लोचृ	
१८६	मद	
१८७	त्रुप	
१८८	तर्क	
१८९	वृतु	
१९०	पूर	आप्यायने
१९१	स्वद	सवरणे
१९२	सूत्र	अवमोचने
१९३	मूत्र	प्रस्रवणे
१९४	रूक्ष	पारुष्ये
१९५	वष्क	दर्शने
१९६	कच्छ	शैथिल्ये
१९७	चित्र	चित्रकरणे कदाचिद्दर्शने च
१९८	अंस	समाघाते

स.	धु	अर्थ
१९९	मिश्र	सपर्चने
२००	छिद्र	कर्णभेदे
२०१	अध	दण्डुपसहारे
२०२	दंड	दडनिपाते
२०३	अक	लक्षणे
२०४	अग	पदलक्षणे च
२०५	पर्ण	हरितभावे
२०६	वर्ण	वर्णक्रियाविस्तार- गुणवचनेषु
२०७	कथ	वदने
२०८	वर	ईप्सायां
२०९	गण	सख्याने
२१०	शठ	सम्यगवभाषणे
२११	श्वठ	
२१२	पट	ग्रंथे
२१३	वट	
२१४	मृष	तितिक्षाया
२१५	रह	त्यागे
२१६	स्तन	देवशब्दे
२१७	गदी	
२१८	पत	गतौ वा
२१९	पष (अगि)	"
२२०	स्वर	आक्षेपे
२२१	रच	प्रतियत्ने
२२२	कल	गतौ
२२३	चह	परिकल्कने
२२४	मह	पूजाया
२२५	सर	शैथिल्ये
२२६	श्रप	
२२७	श्रथ	
२२८	स्पृह	ईप्सायां
२२९	भाम	क्रोधे
२३०	सूच	पशुन्ये
२३१	खेट	भक्षणे
२३२	खोट	क्षेपे
२३३	गोम	उपलेपे
२३४	कुमार	क्रीडने
२३५	शील	उपधारणे

सं.	धु:	अर्थः
२३६	साम	सात्वने
२३७	वेल	कालोपदेशे
२३८	पल्यूल	लवनपवनयोः
२३९	वास	गतिमुखसेवनयोः
२४०	गवेष	मार्गणे
२४१	वास	उपसेवायां
२४२	निवास	आच्छादने
२४३	भाज	पृथक्करणे
२४४	सभाज	प्रीतिदर्शनयोः
२४५	ऊन	परिहाने
२४६	कूट	दाहे
२४७	केत	आमंत्रणे
२४८	ग्राम	
२४९	कुण	
२५०	स्तेन	चौर्ये
२५१	वत्रि	विभाजने
२५२	लजि	प्रकाशने
२५३	पार	कर्मसमाप्तौ
२५४	तीर	
२५५	स्तोम	श्लाघायां
२५६	सुख	तत्क्रियायां
२५७	दुःख	
२५८	रस	आस्वादस्नेहनयोः
२५९	व्यय	वित्तसमुत्सर्गे
२६०	रूप	रूपक्रियायां
२६१	छेद	द्वैधीकरणे
२६२	लाभ	प्रेरणे
२६३	व्रण	गात्रविचूर्णने

एते मवंतः

सं.	धु:	अर्थः
२६४	पदै	गतौ
२६५	ग्रहै	ग्रहणे
२६६	मृगै	अन्वेषणे
२६७	कुहै	विस्मापने
२६८	शूर	विक्रांतौ
२६९	वीर	
२७०	स्थूल	परिबृंहणे

चुव्

सं.	धु:	अर्थः
२७१	अर्थै	उपयांचायां
२७२	सत्रै	संदानक्रियायां
२७३	गर्वै	माने
२७४	संग्रामै	युद्धे
२७५	चितै	संचित्तौ
२७६	छदै	संवरणे
२७७	दशै	दशने
२७८	दशै	दर्शने च
२७९	डभै	संघाते
२८०	डिभै	
२८१	तजै	कुटुंबधारणे
२८२	मत्रै	गुप्तभाषणे
२८३	स्पशै	ग्रहणश्लेषणयोः
२८४	मर्सै	संतर्जने
२८५	तर्जै	
२८६	वस्तै	अर्दने
२८७	गंधै	
२८८	किष्कै	हिंसायां
२८९	निष्कै	परिमाणे
२९०	चलै	ईप्सायां
२९१	कूणै	संकोचने
२९२	तूणै	पूरणे
२९३	भ्रूणै	आशायां
२९४	शठै	श्लाघायां
२९५	यक्षै	पूजायां
२४६	स्यम्यै	वितर्कणे
२९७	गूरै	उद्यमने
२९८	कुस्मै	कुस्मृतौ
२९९	समै	आलोचने
३००	लक्षै	
३०१	कुत्सै	अवक्षेपे
३०२	कुद्रै	प्रतापने
३०३	मठै	आमंडने
३०४	वचै	प्रलमने
३०५	घृषै	शक्तिबंधने
३०६	मदै	तृप्तियोगे
३०७	मदै	परिकूजे
३०८	विदै	ध्याननिवासेषु
३०९	मनै	स्तंभे

सं.	धुः	अर्थः
३१०	गुद्	जुगुप्सायाम्
३११	गृद्	विज्ञापने

इदितः

३१२	लक्षन्	दर्शनांकनयोः

णित्

३१३	युजी पृच	संयमने
३१४	षह	मर्षणे
३१५	ईर	क्षेपणे
३१६	ली	द्रवीकरणे
३१७	वृजी	वर्जने
३१८	जॄ	वयोहानौ
३१९	रिच	वियोजनसंपर्चनयोः
३२०	शिष	असर्वोपयोगे
३२१	विपूर्वो (वि–शिष)	ऽतिशये
३२२	तृप	प्रीणने
३२३	छृद	संदीपने
३२४	छद	अपवारणे
३२५	ञमी	भये
३२६	मी	गतौ
३२७	ग्रथ, कथ, हिसि,	हिंसायाम्
३२८	ग्रथ	वधनेच
३२९	चीक, शीक	आमर्षणे
३३०	आङः सद	गतौ
३३१	शुप	परिलर्पणे

सं.	धु.	अर्थः
३३२	श्रंथ, ग्रंथ	संदर्भे
३३३	आप्ल	लंभने
३३४	तनु	श्रद्धोपहिंसायां
३३५	गे (गिपूर्वस्तनुः)	दैर्घ्ये
३३६	वच	संदेशवचने
३३७	मान	पूजायाम्
३३८	गर्ह	विनिंदने
३३९	मार्ग	अन्वेषणे
३४०	कठि	शोके
३४१	मृजू	शौचालंकारयोः
३४२	मृष	प्रसहने

मर्वतः

३४३	मृषे	तितिक्षायां
३४४	तपे	दाहे
३४५	वदे	भाषणे
३४६	अर्चे	पूजायाम्
३४७	अर्दे	हिंसायाम्
३४८	शुंधे	शोधने

ऐदितः

३४९	वृञ्	वरणे
३५०	धूञ्	कंपने
३५१	प्रीञ्	तर्पणे

ञितः

इति चुरादयो धवः समाप्ताः ।

पाठप्रयोजनमनिण्विमनिड्विकल्पे
द्वेच्छप्रभृतिरज्यो निड वागनैश्च ।
दीनत्वमिड्विकलता च यथाक्रमेण
धूनां सुधीभिरधिगम्यमिता स्वराणाम् (?) ॥

पादाम्भोजानमन्मानवपतिमकुटानर्घ्यमाणिक्यतारा–
नीकासंसेविताद्यक्षितिललितनखानीकशीतांशुबिंबः ।
दुर्वारानंगबाणांबुरुहहिमकरोद्ध्वस्तमिथ्यांधकारः
शब्दब्रह्मा स जीयाद् गुणनिधिगुणनंदिमतीशस्सुसौख्यः